УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Сенка Д. Стојковић

КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ И СТВАРАЊЕ ИДЕЈЕ О ЦАРУ НА ЗАПАДУ: ОД КАРЛА ВЕЛИКОГ ДО ЖИГМУНДА ЛУКСЕМБУРШКОГ

докторска дисертација

Београд, 2026

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Senka D. Stojković

PATRONAGE AND FORMATION OF THE IDEA OF EMPEROR IN THE WEST: FROM CHARLEMAGNE TO SIGISMUND OF LUXEMBOURG

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2026

Ментор:

др Јелена Ердељан, редовни професор, Одељење за историју уметности, Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Чланови комисије:

др Александар З. Савић, доцент, Одељење за историју, Филозофски факултет, Универзитет у Београду

др Љубица Винуловић, научни сарадник, Одељење за историју уметности, Филозофски факултет, Универзитет у Београду

др Борис Стојковски, редовни професор, Одсек за историју, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду

Датум одбране:

КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ И СТВАРАЊЕ ИДЕЈЕ О ЦАРУ НА ЗАПАДУ: ОД КАРЛА ВЕЛИКОГ ДО ЖИГМУНДА ЛУКСЕМБУРШКОГ

Сажетак:

Докторска дисертација посвећена је истраживању ктиторске делатности царева *Западног* Римског царства, од његове обнове 800. до 1437. године. Предмет истраживања су задужбине, сакралне и световне, сликарство, скулптура, мозаици, илуминирани рукописи, богослужбени предмети и други видови уметности и визуелне културе настали у циљу стварања идеје о цару на западу, односно у циљу обликовања владарске идеологије, легитимитета и визуелног идентитета царева Каролиншке, Отонске, Салијевске, Хоенштауфен и Луксембуршке династије. Посебна пажња је посвећена идентификовању елемената, модела и образаца који су утицали на креирање идеје о цару на западу, као и њихова употреба и улога у стварању уметности, визуелне културе, али и писаних извора.

Примарни циљ истраживања је утврђивање визуелних образаца и њихова улога у обликовању владарске идеологије царева наведених династија. Истраживањем ктиторске делатности царева од краја 8. до средине 15. века долазимо до сазнања о преносу образаца и модела, њиховој промени и усложњавању у датим историјским, политичким, географским, теолошким, филозофским и културним околностима. Иако је сваки од примера ктиторске делатности, односно уметности и визуелне културе, разматран у докторској дисертацији јединствен, он чини и део ширег идејног простора који сведочи о континуитету обликовања владарског визуелног идентитета у Римском царству на западу.

Основне методе на којима су заснована истраживања су иконолошки и иконографски метод који су проширени студијама визуелне културе. Будући да се иконографски метод заснива на односу литералног предлошка и слике од изузетног је значаја када говоримо о ктиторској делатности царева. Велики број сачуваних писаних извора говори о уметности и визуелној куллтури чији су ктитори били цареви. У циљу контекстуализације идеје о цару на западу у одговарајућим историјским, културним и религијским околностима коришћени су историјски и социолошки метод, посебно методе културне историје, културне антропологије, историје религије, теологије и других грана друштвено хуманистичких наука. Коришћени су методи нове иконологије и антропологије слике Х. Белтинга, Фридбергова истраживања о студијама визуелне културе, као и Мичелова, али и метод хијеротопије А. Лидова.

Истраживање представља покушај да се одговори на питање „*како је створена идеја о цару на западу?*“, као и да се на једном месту, по први пут, обједини ктиторска делатност од времена владавине првог Каролиншког до смрти последњег Луксембуршког цара. На тај начин, доприноси бољем познавању и разумевању различитих аспеката визуелне културе и уметности настале као резултат царске ктиторске делатности.

Кључне речи: Римско царство, ктиторска делатност, визуелна култура, владарска идеологија, богомизабрани владар, слика цара, идентитет, Карло Велики.

Научна област: историја уметности

Ужа научна област: историја уметности средњег века

УДК: 7.033.4/.5:316.75(4)(043.3)

PATRONAGE AND FORMATION OF THE IDEA OF EMPEROR IN THE WEST: FROM CHARLEMAGNE TO SIGISMUND OF LUXEMBOURG

Abstract:

The doctoral dissertation is dedicated to the analysis of the founding activities of the emperors of the *Western* Roman Empire, from its restoration in 800 to 1437. The subject of the research are endowments, sacred and secular, paintings, sculptures, mosaics, illuminated manuscripts, liturgical objects and other forms of art and visual culture created with the aim of forming the idea of the emperor in the West, that is, with the aim of shaping the imperial ideology, legitimacy and visual identity of the emperors from Carolingian, Ottonian, Salian, Hohenstaufen and Luxembourg dynasties. Particular interest of research represents identification of the elements, models and patterns that influenced the creation of the idea of the emperor in the West, as well as their use and role in the creation of art, visual culture, but also written sources.

The primary goal of the research is to determine visual patterns and their role in shaping imperial ideology of the emperors of the aforementioned dynasties. By researching the patronage activity of the emperors from the end of the 8th to the mid-15th century, we gain knowledge of transfer of patterns and models, their change and complexity in given historical, political, geographical, theological, philosophical and cultural circumstances. Although each of the examples of patronage activity, i.e. art and visual culture, considered in the doctoral dissertation is unique, it also forms part of a wider ideological space that proves the continuity of creating the ruler's visual identity in the Roman Empire in the West.

The primary methods on which the research is based are the iconological and iconographic methods, which have been expanded by studies of visual culture. Given that the iconographic method is based on the relationship between the written source and the image, it is of exceptional importance when we talk about the patronage activity of emperors. A large number of preserved written sources provide information about art and visual culture whose patrons were emperors. In order to contextualize the idea of the emperor in the West in the appropriate historical, cultural and religious circumstances, historical and sociological methods were used, especially the methods of cultural history, cultural anthropology, history of religion, theology and other branches of social and humanistic sciences. Additionally, Belting's methods of the new iconology and anthropology of the image, Freedberg's research on the studies of visual culture, as well as Mitchell's, but also Lidov's method of Hierotopy were used.

The research is an attempt to answer the question "*how was the idea of the emperor formed in the West?*", as well as to bring together in one place, for the first time, the patronage activity from the reign of the first Carolingian to the death of the last Luxembourg emperor. In that way, it contributes to a better knowledge and understanding of the various aspects of visual culture and art that emerged as a result of imperial patronage activity.

Key words: Roman Empire, patronage activity, visual culture, royal ideology, God's chosen ruler, image of the emperor, identity, Charlemagne.

Scientific field: Art History

Scientific subfield: Medieval art history

UDC number: 7.033.4/.5:316.75(4)(043.3)

САДРЖАЈ

1.УВОД 1

2. КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ ЦАРЕВА КАРОЛИНШКЕ ДИНАСТИЈЕ 13

2.1 Карло Велики, обликовање нове престонице и рађање идеје о цару на Западу 15
2.2 Лудвиг Побожни, *Miles Christ*, ктитор дворског комплекса у Ингелхајму 35
2.3 Портрети цара Лотара I и подела царства 46
2.4 Слике богомизабраног владара Карла II Ћелавог и преношење модела ктиторства 51
2.5 Епилог 64

3. КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ ЦАРЕВА ОТОНСКЕ ДИНАСТИЈЕ 66

3.1 Цар Отон I, ктитор сакралног центра Магдебурга и обликовање владарске идеологије нове династије на трону 68
3.2 Владарски и ктиторски портрети цара Отон II и царице Теофано 76
3.3 Отон III, *servus Jesu Christi*, обликовање владарског идентитета током ишчекивања Другог Христовог доласка 84
3.4 Последњи саксонски цар Хајнрих II, *Renovatio regni Francorum* и обликовање новог сакралног центра у Бамбергу 97

4. КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ ЦАРЕВА ДИНАСТИЈЕ САЛИЈЕВАЦА 112

4.1 Први ктитор династичког маузолеја у Шпајеру цар Конрад II 114
4.2 Цар Хајнрих III ктитор владарског комплекса у Гослару 121
4.3 Хајнрих IV, борба око инвеституре и обнова царске катедрале у Шпајеру 135
4.4 Династички континуитет и царски идентитет Хајнриха V 143
4.5 Епилог 149

5. КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ ЦАРЕВА ХОЕНШТАУФЕН ДИНАСТИЈЕ 151

5.1 Фридрих I Барбароса, *alter Karolus*, нови ктитор Ахена и обликовање идеје Светог римског царства 153
5.2 Цар Хајнрих VI и обликовање царске идеологије на Сицилији 166
5.3 Ктиторска делатност цара Фридрих II јужно од Алпа 174
5.4 Епилог 186

6. КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ ЦАРЕВА ЛУКСЕМБУРШКЕ ДИНАСТИЈЕ 188

6.1 Хајнрих VII Луксембуршки и обнова царства у 14. веку 189
6.2 Карло IV Луксембуршки, покровитељ уметности и културе, ктитор Прага и Карлштејна 196
6.3 Жигмунд Луксембуршки, обнова Будима и пренос модела ктиторства у 15. век 225

7. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА 240

8. БИБЛИОГРАФИЈА 245

9. СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА 283

1.УВОД

Докторска дисертација обухвата период од крунисања Карла Великог (краљ 768, цар 800-814) до смрти цара Жигмунда Луксембуршког (краљ 1387, цар 1433-1437). Тај период обележен је владавином пет кључних династија: Каролиншком, Отонском, Салијевском, Хоенштауфен и Луксембуршком, које су се, уз повремене прекиде и уплитања других династија, смењивале на трону Западног римског царства од почетка 9. до средине 15. века. [1] Називи династија су имали различита порекла. Рани епоними као што су Каролинзи или Отони обележавали су оснивача или најславнијег члана лозе, док су каснији топоними попут Хоенштауфен, Хабзбург, Вителсбах и Луксембург били изведени од имена упоришта предака клана.[2]

Проблем дефинисања граница царских територија на западу у средњем веку био је стар као и само царство. У пракси, границе су биле одређене потребом и политиком; пре свега војним освајањима, покрштавањем пагана, али и склапањем династичких бракова. Царство на западу никада није било јединствена структура са хомогеним становништвом, већ скуп земаља и народа под неједнаком и променљивом царском јурисдикцијом.[3] Првобитне франачке територије које су се протезале од долине Лоаре на истоку до Франкфурта и Ахена на северу, према југу до Провансе, и касније Ломбардије, биле су подељене на три краљевства у 9. веку. Током владавине Отона, центар се померио на север у Саксонију. Под Салијевском династијом фокус је померен на југозапад у регију средње Рајне, а затим и у Италију под Хоенштауфовцима, док је током владавине Луксембуршке династије центар царске моћи премештен на исток, односно Бохемију, и напослетку у Угарску.[4] Географске одреднице, иако је царство мењало своје границе, су делови данашњих држава Немачке, Француске, Швајцарске, Белгије, Италије, Пољске, Чешке и Мађарске.[5]

Царство на западу није увек имало јасно дефинисано име, али је непрестано називано царством, *imperium*, а пре свега, Римским царством, *imperium Romanorum*. Од 12. века можемо говорити о *Светом римском царству*, односно након званичне употребе формулације *Sacrum Romanum Imperium* током владавине Фридриха I Барбаросе (краљ 1152,

[1] B. Arnold, The western empire, 1125–1197, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 2*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 384-421; H. Vollrath, The western empire under the Salians, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 2*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 38-71; E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 231 – 266; J. Nelson, The Frankish kingdoms, 814–898: the West, in: *The New Cambridge Medieval History Volume II c. 700—c. 900*, ed., R. McKitterick, Cambridge 2008, 110 – 141; M. Toch, Welfs, Hohenstaufen and Habsburgs, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 5: c.1198–c.1300*, ed., D. Abulafia, Cambridge 2008, 375-404; P. Fouracre, Frankish Gaul to 814, in: *The New Cambridge Medieval History Volume II c. 700—c. 900*, ed., R. McKitterick, Cambridge 2008, 85 – 109; J. Fried, The Frankish Kingdoms, 817–911: the East and Middle Kingdoms, in: *The New Cambridge Medieval History Volume II c. 700—c. 900*, ed., R. McKitterick, Cambridge 2008, 142 – 168; P. Herde, From Adolf of Nassau to Lewis of Bavaria, 1292–1347, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 6: c.1300–c.1415*, ed., M. Jones, Cambridge 2008, 515-550; I. Hlaváček, The Luxemburgs and Rupert of the Palatinate, 1347–1410, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 6: c.1300–c.1415*, ed., M. Jones, Cambridge 2008, 551-569.

[2] H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, Pennsylvania State 2006, 16.

[3] A. Lee, *Humanism and Empire. The Imperial Ideal in Fourteenth-Century Italy*, Oxford 2018, 185.

[4] P. H. Wilson, *The Holy Roman Empire: A Thousand Years of Europe's History*, London 2016, 179-232.

[5] У докторској дисертацији на неким местима су коришћени савремени називи држава, често у случају Немачке или немачког краља, Италије и италијанског краља, иако ти термини нису били у употреби или нису постојали током периода средњег века, а у недостатку боље терминологије или како би се направила јасна дистинкција.

цар 1155-1190).[6] Управо су те три речи одредиле природу царства, а уједно су биле кључне у владавини, односно идентитету цара. *Sacrum*, односно свети елемент био је саставни део примарне улоге царства и цара у обезбеђивању стабилног политичког поретка за све хришћане и њиховој одбрани од јеретика и неверника. У том смислу, цар, богомизабрани владар, је деловао као главни чувар и бранитељ папе, који је био поглавар универзалне хришћанске цркве. Неретко су се улоге цара као световног поглавара и заштитника преплитале са улогом папе као духовног поглавара. Други идентитет је *Romanum*, односно римски, што је царство на западу недвосмислено означило наследником античког римског, али и Константиновог царства.[7] У том контексту, у оквиру сваког поглавља посебна пажња је посвећена званичним титулама које су цареви носили, а које осим о владарској идеологији[8], сведоче о карактеру царства, његовим границима и народима, као и о његовом статусу у хришћанском свету.

Пре него што будемо говорили о ктиторској делатности царева у изабраном географском и временском оквиру, скренућемо пажњу на део наслова дисертације „*стварање идеје о цару на западу*“. На први поглед, фраза говори о постојању поларитета између истока и запада. У науци је одређено термином *Zweikaiserproblem*, односно проблемом два цара.[9] Римско царство је опстало као ентитет, бар у теорији, до коначног пада западног дела под Остроготе 476. године и стварања неколико германских и/или франачких „држава“ на старим римским територијама. Германска племена која су освајала запад су прешла у хришћанство, прихватајући у великој мери римску (грчку) цивилизацију њихове нове домовине.[10] Византијски појам хришћанског и римске *Οἰκουμένη* јесте обухватао западну Европу, као један од њених неизоставних делова.[11] На Божић 800. године, позиција римског (византијског) цара као поглавара екумене почела је знатно да се мења крунисањем Карла Великог за римског цара, *Imperator Romanorum*. Византија је порицала царску титулу франачком суверену и истицала је јединствено право на титулу римског цара успостављајући реч Ῥωμαίων, Rhōmaîos, и касније αὐτοκράτωρ, autokrátōr, у царској титулацији, и тако постајући πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων, ромејски василевс.[12] С друге стране, цареви Римског царства на западу носили су титулу *Imperator Romanorum*, уз друге атрибуте и одреднице народа или регија.[13] Иако решње за *Zweikaiserproblem* које је одговарало обема странама није пронађено, два царства никада нису ушла у отворени рат између себе. Сукоб је остао вербалан, кроз царске дипломатске службе. Истовремено, обе стране су сарађивале против заједничких непријатеља, Арабљана, Нормана, па чак и папе, често склапајући

[6] D. Angelov, J. Herrin, The Christian imperial tradition - Greek and Latin, in: *Universal Empire*, eds., P.F. Bang, D. Kolodziejczk, Cambridge 2012, 149-174, 153; V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, Cambridge 2024, 21-24; P. H. Wilson, *The Holy Roman Empire: A Thousand Years of Europe's History*, 1-19.

[7] P. H. Wilson, *The Holy Roman Empire: A Thousand Years of Europe's History*, 1-19.

[8] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, Boston 2008, 101.

[9] D. J. Geanakoplos, *Interaction of the "sibling" Byzantine and Western cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance (330-1600)*, New Haven 1976, 10, 96-97; A. Kolia-Dermitzaki, Byzantium and the West – the West and Byzantium (ninth-twelfth centuries): focusing on Zweikaiserproblem. An outline of ideas and practices, in: *Aureus. Τόμος αφιερωμένος στον καθηγητή Ευάγγελο Κ. Χρυσό* [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών/Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών/Τομέας Βυζαντινών Ερευνών], eds., T. Kolias, K. Pitsakis, Athens 2014, 357-380.

[10] D. J. Geanakoplos, *Byzantine East and Latin West: Two worlds of Christendom in Middle Ages and Renaissance: Studies in Ecclesiastical and Cultural History*, Oxford 1966, 12-13; A. Kolia-Dermitzaki, Byzantium and the West – the West and Byzantium (ninth-twelfth centuries): focusing on Zweikaiserproblem. An outline of ideas and practices, 358-360.

[11] A. Kolia-Dermitzaki, Byzantium and the West – the West and Byzantium (ninth-twelfth centuries): focusing on Zweikaiserproblem. An outline of ideas and practices, 358-360, са изворима и наведеном литературом.

[12] Loc.cit.; Ж. Ле Гоф, *Да ли је Европа створена у Средњем веку?*, Београд 2010, 13.

[13] A. Kolia-Dermitzaki, Byzantium and the West – the West and Byzantium (ninth-twelfth centuries): focusing on Zweikaiserproblem. An outline of ideas and practices, 361; L. Sarti, *Orbis Romanus: Byzantium and the Legacy of Rome in the Carolingian World*, Oxford 2024, 1.

династичке бракове како би ојачали блиске везе.[14] У том контексту Византијско (источно) и Западно царство сматрали су себе наследницима Римског царства из античког времена, али и хришћанског царства Константина Великог (305/306-337) и Јустинијана I (527-565), а римски идентитет био је инкрементално везан за хришћански.[15] Два царства су чинила две половине једне хришћанске целине са заједничком црквом у римској прошлости.[16]

То нас доводи до другог питања; који су били елементи стварања идеје о цару на западу? Једноставан одговор је прошлост; било да се заснива у Библијској, античкој или римској, примарни извор обликовања идеје о цару била је прошлост. Са једне стране, то је античка прошлост која се огледа у ликовима богова и хероја, а са друге, то је римска прошлост, која је нераздвојиво постала хришћанска. Античко, грчко, римско и Библијско наслеђе, заједно са византијским и германским, преплитали су се у владарској идеологији цара на западу и чинили су јединствени модел обликовања владарског идентитета и легитимитета, а самим тим и уметности и визуелне културе, односно царске ктиторске делатности.[17]

Скоро од самог почетка, универзализам се истакао као централни стуб римске царске идеологије. Још у 2. веку п.н.е. Полибије је трвдио да универзална доминација законски припада римском народу. Тај Рим био је предодређен да влада целим светом, врло јасно, да је за многе изгледало као да су богови тако хтели.[18] Слично је сматрао и Плиније Старији за кога је Рим „*изабран вољом богова да учини небо славнијим, да уједини расута царства земље... и, укратко, да постане матична земља свих народа широм света*“.[19] Након прихватања хришћанства током владавине Константина Великог, идеја је добила хришћански контекст. Поздрављајући царево обраћење као почетак четврте светске монархије коју је прорекао Данило, Јевсевије је Римско царство видео као део Божјег плана за људски род, које се као инструмент божанске воље појавило да управља целим светом у Христово име.[20] Пошто је ставио већ толике народе под своју власт, било је предодређено да „*уједини све народе у једну хармоничну целину*“ и да прошири своју власт „*чак до коначног*

[14] D. Angelov, J. Herrin, The Christian imperial tradition - Greek and Latin, 150;A. Kolia-Dermitzaki, Byzantium and the West – the West and Byzantium (ninth-twelfth centuries): focusing on Zweikaiserproblem. An outline of ideas and practices, 379-380; D. M. Nicol, The Byzantine View of Western Europe, *Greek, Roman and Byzantine Studies* Vol. 8, Iss. 4 (1967), 315-339, 319-325; B. Weiler, *Paths to Kingship in Medieval Latin Europe, c. 950–1200*, Cambridge 2021, 25-27.

[15] P. Katsoni, Byzantine Scholars in the West in 14th century: Their views on the common Roman past of the Byzantine East and Latin West, *The presence and contribution of the Eastern Roman Empire in the formation of Europe*, Αθήνα 2012, 1-10, 2; I. Stouraitis, Byzantine Romanness: From geopolitical to ethnic conceptions, in: *Transformations of Romanness, Early Medieval Regions and Identities*, eds., W. Pohl, C. Gantner, C. Grifoni, M. Pollheimer-Mohaupt, Berlin/Boston 2018, 123-139, 127-128.

[16] О томе пружа сведочанствно и Ана Комнин, више у: P. Katsoni, Byzantine Scholars in the West in 14th century: Their views on the common Roman past of the Byzantine East and Latin West, са изворима.

[17] Ж. Ле Гоф, *Да ли је Европа створена у Средњем веку?*, посебно 19-22; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, London 1969, 4-15.

[18] A. Lee, *Humanism and Empire. The Imperial Ideal in Fourteenth-Century Italy*, 185-186; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 4-7.

[19] A. Lee, *Humanism and Empire. The Imperial Ideal in Fourteenth-Century Italy*, 186, са изворима: Nec ignoro ingrati ac segnis animi existimari posse merito, si obiter atque in transcursu ad hunc modum dicatur terra omnium terrarum alumna eadem et parens, numine deum electa quae caelum ipsum clarius faceret, sparsa congregaret imperia...breviterque una cunctarum gentium in toto orbe patria fieret.; Докторска дисертација се позива на многе примарне изворе (укључујући и натписе на примерима уметности и визуелне културе) од којих је већина на латинском језику. Цитати у тексту на латинском (или другом) језику су преведени на српски језик од стране ауторке, осим ако није другачије назначено.

[20] A. Lee, *Humanism and Empire. The Imperial Ideal in Fourteenth-Century Italy*, 187; D. J. Geanakoplos, *Interaction of the "sibling" Byzantine and Western cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance (330-1600)*, 39-40, 118-124; S. Moesch, *Augustine and the Art of Ruling in the Carolingian Imperial Period. Political Discourse in Alcuin of York and Hincmar of Rheims*, 21-22; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 4-7.

освајања свега погодног за живот... уз помоћ божанске силе која му омогућава и олакшава пут“.[21] Упркос фрагментацији западног дела царства и појави варварских ентитета као његовог наследника, идеја универзализма је наставила да постоји са таквом упорношћу, да када је 800. године крунисањем Карла Великог папа извршио *translatio imperii*, а цар прогласио *renovatio imperii*, он је то учинио имајући у виду такву слику монархије. Веровао је, да је Божански одређен да брани хришћанску веру широм света, до те мере да су он и његово царство били уздигнути на „универзалну раван“.[22] Када се након Карловог крунисања користи титулом *imperator* Алкуин следи Августинову дефиницију „*владара који има врховну власт над другим владарима*“ и настоји да изједначи Карла са римским царевима који су према Божјој промисли били значајни за развој хришћанства.[23] Његови наследници су врло радо прихватили те идеје и наставили да их развијају. Рим је имао централни положај као извор легитимитета и универзалног карактера царства; седиште античких царева, касније и универзалне хришћанске цркве, доживљаван као истински *Caput Mundi*, његова обнова означила је обнову царске владавине над земљом.[24] Карло Велики је тврдио да је обновио некадашњу славу царства, а користио је термин *Други Рим* како би окарактерисао свој Ахен.[25] Сличне идеје биле су заступљене током владавине Саксонске династије, а печат Отона III (краљ 983, цар 996-1002) носио је натпис *renovatio Imperii Romanorum*.[26] Касније се цар Конрад II (краљ 1024, цар 1026-1039) користио фразом *Roma caput mundi regit orbis frena rotundi*.[27] Током владавине Хоенштауфен династије, променљиве политичке прилике и нове интелектуалне идеје довеле су до нових конструкција, али је дух универзализма остао од централног значаја. Слично је било и на почетку 14. века, када је након *interregnum*-а, Рим као носилац универзалности дошао у први план, последњи пут[28] са Луксембуршком династијом.[29]

Личност цара је такође имала дугу традицију наслеђену из античког периода што је временом довело да се цар уподобљава и коначно идентификује са боговима. Као и универзални карактер царства, концепт је христијанизован, а цар је постао богомизабрани владар, Христов намесник на земљи, без потребе за посебном доктрином која би то оправдавала.[30] За Јевсевија је било јасно да Константинова монархија одражава небеску и да је цар директни Божји намесник на земљи, а Лактанције је такође на царство гледао као

[21] A. Lee, *Humanism and Empire. The Imperial Ideal in Fourteenth-Century Italy*, 187, са широм литературом и изворима.
[22] Ibid., 185-192.
[23] S. Moesch, *Augustine and the Art of Ruling in the Carolingian Imperial Period. Political Discourse in Alcuin of York and Hincmar of Rheims*, New York 2020, 84, са изворима.
[24] A. Lee, *Humanism and Empire. The Imperial Ideal in Fourteenth-Century Italy*, 188; W. Pohl, Introduction: Early medieval Romanness – a multiple identity, in: *Transformations of Romanness, Early Medieval Regions and Identities*, eds., id., C. Gantner, C. Grifoni, M. Pollheimer-Mohaupt, Berlin/Boston 2018, 3-39, 23; I. Stouraitis, Byzantine Romanness: From geopolitical to ethnic conceptions, 127-128; Y. Hen, Compelling and intense: The Christian transformation of Romanness, in: *Transformations of Romanness, Early Medieval Regions and Identities*, eds., W. Pohl, C. Gantner, C. Grifoni, M. Pollheimer-Mohaupt, Berlin/Boston 2018, 59-67, 64.
[25] A. Lee, *Humanism and Empire. The Imperial Ideal in Fourteenth-Century Italy*, 188; R. Prien, The Copy of an Empire? Charlemagne, the Carolingian Renaissance, and Early Medieval Perceptions of Late Antiquity, in: *The transformative power of the copy: a transcultural and interdisciplinary approach*, eds., C. Forberg, P. Stockhammer, Heidelberg 2017, 309-330, 311-312.
[26] R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 64.
[27] N. Bock, Roma caput mundi. The Seal of the Roman Senate in 1144, in: *Survivals, revivals rinascenze. Studi in onore di Serena Romano*, eds., I. Foletti, M. Tomasi, Rome 2017, 325-342, 333: Рим престоница (глава) света, управља уздама целокупне васељене.
[28] Треба истаћи да је последњи цар којег је папа крунисао у Риму био Фридрих III 1452., годину дана пре него што је Византија пала у руке Отомана; T. Scott, Germany and the Empire, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 7: c.1415-c.1500*, ed., C. Allmand, Cambridge 1998, 335-366, 345.
[29] A. Lee, *Humanism and Empire. The Imperial Ideal in Fourteenth-Century Italy*, 188-192.
[30] M. Bacci, Mediterranean Perspectives on Royal Images, in: *Meanings and Functions of the Ruler's Image in the Mediterranean World (11th–15th Centuries)*, eds., id., M. Studer-Karlen, Leiden 2022, 1-32, 4-5; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 7-8.

одраз космичког поретка.[31] Цареви су током наредних векова истицали своју „светост“, односно свети карактер владавине, кроз своју политику, писане изворе, уметност и визуелну културу, ктиторску делатност. Представљали су себе као *rex et sacerdos*.[32] Потврда те идеје било је миропомазање које је постало централни ритуал приликом крунисања на западу, што не само да је говорило о њиховом легитмитету, већ и о богомизабраном статусу. У том контексту, Библијско наслеђе долази у први план. Библија је у средњем веку коришћена као књига која је објединила све знање које је Бог подарио човеку. Она је такође била основни историјски приручник који након патријарха и пророка смисао историје везује за настанак царске власти, царства са Саулом и Давидом.[33] Понављањем крунидбеног миропомазања Пипина (741-768) и његових синова Карла Великог и Карломана (768-771) 754. године значило је повратак у нормалан, од Бога жељан ток. Након 794. године Алкуин је користио имена два библијска цара Давида и Соломона како би референсао на Карла Великог и/или његове синове.[34] На тај начин је приказао првог Каролиншког цара и Христа као сроднике цара Давида и директно је повезао Каролинге са Христом користећи фразу *populus Christianus* за народе којима Карло влада, као и за Христов Божји народ.[35] Владар је тим путем постао Нови Старозаветни цар, пре свега Давид и Соломон, а затим и *Rex imago dei*, као Христов одраз на земљи, *Rex Christianus*, чија је главна улога била да штити хришћанство и цркву, односно папу, као *defensor ecclesiae*. Управо због „светог“ карактера цара (и царства) као поглавара хришћанства, долазило је до сукоба са папама, односно питања примата на који су обе стране полагале право; папа као наследник апостола Петра, а цар као богомизабрани владар, наследник Библијских претходника, што је у великој мери утицало на креирање идеје о цару на западу.[36]

Треба истаћи и византијско наслеђе, односно већи степен узајамног прихватања и утицаја између истока и запада, што се огледа и у визуелној култури. Вековима су дипломатски односи између два царства одржавани, а цареви су „делили“ заједничке симболе и инсигније моћи, као што су круна, скиптар и пурпурна одежда. Атрибут преузет од античких римских царева, а затим христијанизован, био је глоб са крстом, *globus cruciger*, симбол универзалне владавине. Симбол бога Јупитера, орао, појављује се на византијском новцу од 6., а на западу од касног 10. века. Трансформација од једноглавог до двоглавог орла била је дуг процес. У 12. веку симбол се појављује у Византији и постаје царски од 13. века,

---

[31] A. Lee, *Humanism and Empire. The Imperial Ideal in Fourteenth-Century Italy*, 214, са изворима; M. Studer-Karlen, The Emperor's Image in Byzantium, Perceptions and Functions, in: *Meanings and Functions of the Ruler's Image in the Mediterranean World (11th–15th Centuries)*, eds., M. Bacci, eadem, Leiden 2022, 134-171, 137.

[32] M. Bacci, Mediterranean Perspectives on Royal Images, in: *Meanings and Functions of the Ruler's Image in the Mediterranean World (11th–15th Centuries)*, 4-5; A. Lee, *Humanism and Empire. The Imperial Ideal in Fourteenth-Century Italy*, 214.

[33] Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, Београд 1999, 238-241, 360; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 70-71; B. Weiler, *Paths to Kingship in Medieval Latin Europe, c. 950–1200*, 40-43.

[34] Epist. 246, Epist. 41, Epist. 217, Epist. 177, Epist. 174, Epist. 198, Epist. 139, Epist. 229, Epist. 148. Alcuin, *Epistolae*, in: Monumenta Germaniae Historica, ed., E. Dümmler, Berlin 1895; S. Moesch, *Augustine and the Art of Ruling in the Carolingian Imperial Period. Political Discourse in Alcuin of York and Hincmar of Rheims*, 84, 113-114; R. McKitterick, *Charlemagne: The Formation of a European Identity*, Cambridge 2008, 292-293; J. Nelson, Symbols in context: rulers' inauguration rituals in Byzantium and the West in the early middle ages, *Studies in Church History Volume 13: The Orthodox Churches and the West* (1976), 97 – 119, 108.

[35] Epist. 41, Epist. 217, Epist. 177, ibid.

[36] M. Bacci, Mediterranean Perspectives on Royal Images, 4-5; A. Lee, *Humanism and Empire. The Imperial Ideal in Fourteenth-Century Italy*, 214; Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 238-241, 360; S. Moesch, *Augustine and the Art of Ruling in the Carolingian Imperial Period. Political Discourse in Alcuin of York and Hincmar of Rheims*, 84, 113-114; R. McKitterick, *Charlemagne: The Formation of a European Identity*292-293; J. Nelson, Symbols in context: rulers' inauguration rituals in Byzantium and the West in the early middle ages, 108; M. Studer- Karlen, The Emperor's Image in Byzantium, Perceptions and Functions, 137; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 7-8, 70-71; B. Weiler, *Paths to Kingship in Medieval Latin Europe, c. 950–1200*, 40-43.

истовремено, на западу, у царству Фридриха II (краљ 1212, цар 1220-1250), као и током владавине последњег Луксембуршког цара, а наставио је да постоји током Хабзбуршке династије.[37]

Царске инсигније су настајале током векова, а у време владавине Конрада II, престале су да буду у личном поседу цара и прешле у „посед" царства. За већину немамо поуздане информације настанка. Круна, као основни симбол моћи, данас се чува у Бечу (сл. 1.1). Сматра се да је прстен круне настао у другој половини 10. века за Отона I (краљ 936, цар 962-973) или за Отона II (краљ 961, цар 973-983), док су одређени делови настали током Конрадове владавине. Међутим о времену њеног настанка немамо поуздане податке. [38] Круна је октагоналног облика. Састављена је од осам златних панела који су полукружни на врху. Две гвоздене траке држе тих осам делова заједно. Сваки од делова је могао да се расклопи, па је цар имао могућност да је носи са собом, што је било посебно важно, пошто круна није имала своју „сталну резиденцију". Осам панела носе највредније драго камење тог периода, плави сафир, зелени смарагд, љубичасти аметист и тамноцрвени гранит, уз бисере. Два панела, предњи и задњи, су већи у односу на остале. На њима се налази правоугаона решетка која је формирана од дванаест делова драгог камења и осамнаест бисера.[39] Симболика броја дванаест је комплексна. Она може референсати на дванаест апостола или дванаест племена Израиља[40], али и на темеље Небеског Јерусалима.[41] Изнад предњег панела се налази крст са драгим камењем са једне стране и уграviраном представом Распећа Христовог са друге, уз натпис *IHC NAZARENVS REX IVDEORVM*.[42] У четири нижа поља, у оквирима од десет сафира и четрнаест бисера се налазе фигуралне представе.[43] У предњој десној плочици приказан је Христос у слави, на трону, са рукама подигнутим у благослову, окружен са два серафима (сл. 1.2). Натпис изнад њега гласи *P[er] ME REGES REGNANT*, односно „*Мном цареви царују*" што је старозаветна референца.[44] На задњем десном панелу су приказани пророк Исаија и цар Језекија на одру (сл. 1.3).[45] Пророк му говори *ECCE ADICAM SVPER DIES T VOS XV ANNOS*, тј. „*ево додаћу ти веку петнаест година*".[46] Обе фигуре су сигниране *ISAIAS P[ro]PHETA* и *EZECHIAS REX*. На предњем левом панелу приказан је *REX SALOMON*, цар Соломон који у својим рукама држи свитак са речима: *TIME DOMINVM ET*

[37] D. Angelov, J. Herrin, The Christian imperial tradition - Greek and Latin, 156-158; D. J. Geanakoplos, *Byzantine East and Latin West: Two worlds of Christendom in Middle Ages and Renaissance: Studies in Ecclesiastical and Cultural History*; R. McKitterick, *Charlemagne: The Formation of a European Identity*, 98-99.

[38] H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 143, 146-147; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 72; P. H. Wilson, *The Holy Roman Empire: A Thousand Years of Europe's History*, 255-290.

[39] H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 147-150; M. Schulze-Dörrlamm, The Imperial Crown, in: *The Legacy of Charlemagne 814-2014. Catalogue of the exhibition of the European Commission at Ename 2014*, eds., D. Callebaut, H. van Cuyck, Gent 2015, 146-149, 147-148.

[40] Друга књига Мојсијева 39: 9. Четвороугласт и двострук начинише напрсник, у дужину с педи и у ширину с педи, двострук. 10. И ударише по њему четири реда камења; у првом реду: сардоникс, топаз и смарагд; 11. А у другом реду: карбункул, сафир и дијамант; 12. А у трећем реду: лигур, ахат и аметист; 13. А у четвртом реду: хрисолит, оних и јаспис, све опточено златом у својим редовима. 14. Тих камена с именима синова Израиљевих беше дванаест према њиховим именима, резани као печати, за дванаест племена, свако по свом имену.

[41] Отк Јованово 21: 19. И темељи зидова градских беху украшени сваким драгим камењем: први темељ беше јаспис, други сафир, трећи халкидон, четврти смарагд, 20. Пети сардоникс, шести сард, седми хрисолит, осми вирил, девети топаз, десети хрисопрас, једанаести јакинт, дванаести аметист. 21. И дванаест врата, дванаест зрна бисера: свака врата беху од једног зрна бисера: и улице градске беху злато чисто, као стакло пресветло.

[42] Јеванђеље по Јовану 19:19 ... Исус Назарећанин цар Јудејски.; и Јеванђеље по Матеју 27:37 ... Ово је Исус цар Јудејски.

[43] H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 150-153.

[44] Приче Соломонове 8:15 Мном цареви царују, (и владаоци постављају правду).

[45] Књига пророка Исаије 38: 1-7.

[46] Друга књига о царевима 20:6 И додаћу ти вијеку петнаест година, (и избавићу тебе и овај град из руку цара Асирског, и бранићу овај град себе ради и ради Давида слуге својега.), као и Књига пророка Исаије 38:5 (Иди и реци Језекији: овако вели Господ Бог Давида оца твојега: чуо сам молитву твоју, и видео сам сузе твоје,) ево додаћу ти вијеку петнаест година.

RECEDE A MALO, односно „*бој се Господа и уклањај се од зла*“ (сл. 1.4).[47] На задњем левом панелу приказан је *REX DAVID*, цар Давид, такође са свитком: *HONOR REGIS IVDICIVM DELIGIT*, односно псалм „*слави цара који љуби правду*“ (сл. 1.5).[48] Представе на панелима недвосмислено говоре о цару као богомизабраном владару, који има своје узоре у старозаветним претходницима, под личном Христовом заштитом уз коју и влада. Преостала два панела носе драго камење и бисере.[49] Два највећа панела, предњи и задњи, повезује лук са осам полукружних поља која носе натпис од бисера (сл. 1.6). У целини гласи: *CHVONRADVS DEI GRATIA ROMANORU[M] IMPERATOR AUG[USTUS]*.[50] Натпис сведочи да је овај део круне настао током владавине цара Конрада II.[51]

Поред круне, скиптра као симбола правде и глоба као симбола универзалне владавине (сл. 1.7), Свето копље је током владавине Саксонске династије постало део званичних царских инсигнија, а цару је давало легитимитет и означило га је тријумфатором.[52] Царски мач је био један од веома значајних симбола који је владара истицао као бранитеља царства и хришћанства (сл. 1.8). Састоји се од два дела, челичног сечива и позлаћене дршке, која је настала за крунисање Отона IV (краљ 1198, цар 1209-1218) у Ахену 1198. Мач се налазио у корицима чији је ктитор био Хајнрих IV (краљ 1056, цар 1084-1105) 1084. године, о чему ћемо посебно говорити.[53] Царски крст је од 11. века постао званична инсигнија (сл. 1.9). Заправо је у питању реликвијар за честице Часног крста. Неки истраживачи сматрају да је фрагмент реликвије припадао Каролинзима или Отону III, док други сматрају да је стигао као поклон византијског цара 1029. године.[54] Странице крста носе натпис који указује на првог цара династије Салијеваца: *ECCE CRVCEM DOMINI FVGIAT PARS HOSTIS INIQVI HINC CHVONRADI TIBI CEDANT OMNES INIMICI*.[55] Крст је био дугачак 70 cm, али због измена у 14. веку током владавине Карла IV (краљ 1346, цар 1355-1378) има дужину од 77 cm. Као и круна, израђен је од злата, драгог камења и бисера, а садржи представе јагњета Божјег, апостола и четири симбола јеванђелиста. Поседовање инсигнија одређивало је владара као законитог, што је посебно било важно у турбулентним периодима, као што ће бити речи.[56]

Поред византијског, не треба заборавити на франачко наслеђе које је постало једно од кључних елемената креирања слике о цару на западу током владавине династија које су биле на трону након Каролиншке. У том контексту, личност Карла Великог је дошла у први план. Истакнут као носилац претходно наведних елемената, он је успоставио модел обликовања владарске идеологије, ктиторске делатности и крирања сопственог визуелног идентитета на западу и био је тај, током чије владавине је извршен *translatio imperii*, идентификован као

[47] Приче Соломунове 3:7 (Не мисли сам о себи да си мудар;) бој се Господа и уклањај се ода зла.
[48] Псалм 99:4 Нека славе силу цара који љуби правду. (Ти си утврдио правду; суд и правду ти си уредио у Јакову).
[49] H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 150-153; M. Schulze-Dörrlamm, The Imperial Crown, 147-148; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 72.
[50] H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 147: **Конрад**, милошћу Божјом, **Римски цар** август.
[51] Loc. cit.; M. Schulze-Dörrlamm, The Imperial Crown, 148.
[52] M. Schulze-Dörrlamm, The Imperial valuables, in: *The Legacy of Charlemagne 814-2014. Catalogue of the exhibition of the European Commission at Ename 2014*, eds., D. Callebaut, H. van Cuyck, Gent 2015, 159-163, 159; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 73; P. H. Wilson, *The Holy Roman Empire: A Thousand Years of Europe's History*, 255-290.
[53] M. Schulze-Dörrlamm, The Imperial valuables, 161; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 72-73.
[54] P. H. Wilson, *The Holy Roman Empire: A Thousand Years of Europe's History*, 255-290; H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 144-146.
[55] H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 144: Нека војске злог непријатеља беже од крста Господњег (и) сходно томе нека се сви непријатељи предају теби **Конраде**.
[56] Ibid., 144-146.

обновитељ царства. Истовремено, Богородичина црква у Ахену је заузела кључно место у избору и крунисању краља, као и у обликовању владарског легитимитета и идентитета.[57]

Путем наведних елемената, створена је идеја о цару на западу, а цареви су креирали свој владарски идентитет и легитимитет, односно обликовали своју владарску идеологију, о чему јасно сведочи уметност и визуелна култура, ктиторска делатност, која је предмет истраживања дисертације, а у прилог томе говоре и писани извори који су неизоставан део разматрања ове теме. Предмет истраживања је уметност и визуелна култура чији ктитори су били цареви наведних династија и предмети који су настали за њих, а укључује задужбине, сакралне и световне, ктиторске портрете, илуминиране рукописе, реликвијаре, богослужбене предмете, али и друге видове визуелне културе, као што су тканине, новац и печати.

Ковани новац и печати су имали различите функције у средњовековном друштву. Кованице су валута која се користила у трансакцијама и представљала је извор прихода. С друге стране, печати су стављани на документе, како би се потврдила аутентичност. Њихова количина и дистрибуција су варирали. Док се новац масовно производио и углавном је био распрострањен по регионима, печати су се правили у мањим количинама и њихово коначно одредиште у црквеним или световним архивима зависило је у великој мери од садржаја повеље и особе која је издала. Без обзира на разлике, и новац и печат потичу од гравиране металне матрице, често легуре сребра, која је метал претварала у кованицу, а восак у печат, а сам чин утискивања трансформисао је значење материјалног објекта. Печат је оличавао свог власника, представљао је ауторитет онога ко је одсутан. Сличан аргумент се може изнети и за новац. Чињеница да многи печати више нису приложени оригиналним повељама, отежава њихово истраживање контекста у којима су коришћени, а тиме и могуће публике која је имала приступ сликама. С друге стране, новац је често топљен како би се метал поново користио. Очигледно је да су ови „мали“ предмети имали велику вредност за средњовековно друштво и стога заслужују посебну пажњу, пре свега због материјалних доказа које представљају у контексту визуелне културе и ктиторства, специфично примери са представом владара.[58] Новац је функционисао као официјелни предмет који издаје владарски двор, а тиме је портрет приказаног био званична слика. Од касне антике представљање цара је схваћено као замена за саму личност, посебно у правном контексту. Основа за ову функцију је недосмислено наведена у цитату епископа Северијана у 4. веку: „*Пошто се цар не може појавити пред свима, неопходно је поставити портрет цара на судовима, на трговима, на заседањима и у театрима. У ствари, портрет мора бити присутан на сваком месту где магистрат делује како би он (цар) могао да одобри све што се дешава*“.[59] У контексту култа царског портрета, личност и слика су били изједначени, а портрет је имао сва права као и цар. Када се уопштено говори о слици цара треба истаћи да је она имала функцију идеалног портрета који је често био ктиторски и вотивни, а замењивао је његово присуство, било да је реч о цркви, илуминираном рукопису, скулптури или другом виду визуелне културе.[60] Из тог разлога, један од фокуса докторске дисертације свакако представља слика цара.

---

[57] A. Latowsky, *Emperor of the world: Charlemagne and the construction of imperial authority, 800–1229*, New York 2013; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 44, 64, 101-103; B. Weiler, *Paths to Kingship in Medieval Latin Europe, c. 950–1200*, 325-327.

[58] J. Jasperse, *Medieval Women, Material Culture, and Power: Matilda Plantagenet and her Sisters*, Leeds 2020, 38-39.

[59] M. Studer- Karlen, The Emperor's Image in Byzantium, Perceptions and Functions, 139, са изворима.

[60] M. Bacci, Mediterranean Perspectives on Royal Images, 12-13; H. Belting, *Slika i kult, Istorija slike do epohe umetnosti*, Novi Sad 2014, 118-120; H. Belting, Slika, medij, telo: novi pristup ikonologiji, u: *Slike singularno globalno*, ur., M. Stanković, J. Čekić, Beograd 2013, 73-94; I. Garipzanov, Metamorphoses of the early medieval signum of a ruler in the Carolingian world, *Early Medieval Europe* Vol. 14 Iss. 4 (2006), 419-464, 450-455; J. Jasperse, *Medieval Women, Material Culture, and Power: Matilda Plantagenet and her Sisters*, 38-39; S, Coupland, Charlemagne's coinage: ideology and economy, in: *Charlemagne: Empire and Society*, ed., J. Story, Manchester 2005, 211-229, 211-212, 223.

Степен у којем је владарски портрет индивидуализован био је секундаран у односу на његову примарну функцију „репрезентацију моћи“. У том контексту, портрет учествује у исказивању ауторитета и царског идентитета на исти начин као и инсигније. Слика цара је у већини случајева настајала у складу са прихваћеним моделима владара који се описује као Нови Давид, Соломон, Константин Велики, касније и Карло Велики, што је показивало нечију истакнуту улогу, а не нагласак на индивидуалности. Важно је направити и дистинкцију између слике цара која је била намењена великом броју посматрача и слике која је била резервисана за погледе неколицине. У овом случају, то су конкретно портрети владара у илуминираним рукописима. За разлику од Византије, слика цара на зидовима цркве (са изузетком каснијих периода) у Западном римском царству представља веома ретку појаву. Међутим, портрети у оквиру илумираних рукописа или на богослужбеним предметима јесу физички нашли своје место у сакралном простору. Чињеница да су слике цара нашле своје место у верским, првенствено литургијским књигама указује на то да су портрети били имплицирани у теолошки вођеном погледу на средњовековног владара. Такве слике не само да су артикулисале репрезентацију моћи, већ су истицале приватну побожност, посебно наглашавајући божанску заштиту коју је владар уживао током живота, а и након смрти. Илуминирани рукописи направљени посебно за владара су обично поклањани одређеним црквама или манастирима стварајући теополитичке мреже између цара и представника цркве. Као и сви дарови, такве књиге (или богослужбени предмети) су стварали везу између даваоца и примаоца, бележили духовну повезаност између владара и одређене верске заједнице. Они су добијали реципрочну материјалну, верску и политичку подршку, а владар додатно, непроцењиве молитве током и након живота. Када се књига коначно нашла у цркви, била отворена и приказивала слику владара манифестовала је његово присуство у заједници и указивала на њихов близак однос. Чак и када је књига била затворена, а слика невидљива, њено присуство, често у олтару, свакако је наглашавало признати однос цара и Бога.[61] Исту тезу можемо изнети и за богослужбене предмете са ктиторским портретима.

Докторска дисертација, поред уводног и закључног, садржи још пет поглавља. Друго поглавље посвећено је ктиторству Каролиншких царева и подељено је на четири потпоглавља. Примери уметности и визуелне културе који говоре о ктиторству Карла Великог су представе цара на новцу, Годескалков јеванђелистар[62], дворски комплекси у Ингелхајму, Франкфурту и Падербону, као и целокупна визуелна култура нове престонице, Ахена. Друго потпоглавље посвећено је његовом сину, цару Лудвигу Побожном (савладар 813, цар 814-840). У том контексту анализирани су портрети на новцу, илуминирани рукопис *De Laudibus sanctae crucis*[63], и дворски комплекс у Ингелхајму. У трећем потпоглављу разматрана је владавина цара Лотара I (савладар 817, цар 840-855) и његове представе на новцу и у илуминираним рукописима тзв. Псалтиру цара Лотара[64], Лотаровом јеванђељу[65] и Ватиканској мартирологији[66], као и гробни манастир Прим. Четврто потпоглавље посвећено је цару Карлу II Ћелавом (краљ 840, цар 875-877), односно дворском комплексу у Компјењу, тзв. трону Карла Ћелавог, коњаничкој статуи из Меца и илумираним рукописима са сликом цара. У питању су: Прва Библија Карла Ћелавог или Вивијан Библија[67], Псалтир Карла

[61] M. Bacci, Mediterranean Perspectives on Royal Images, 6-9; E. Leschot, The Royal Image and Its Public. Suger, Saint-Denis, and the Promotion of a Monarchical Iconography in 12th-Century France, in: *Meanings and Functions of the Ruler's Image in the Mediterranean World (11th–15th Centuries)*, eds., M. Bacci, M.Studer-Karlen, Leiden 2022, 365-401, 367; A. Cohen, Magnificence in Miniature: the Case of Early Medieval Manuscripts, in: *Magnificence and the Sublime in Medieval Aesthetics: Art, Architecture, Literature, Music*, ed., C. S. Jaeger, New York, 2010, 79–101, 86-87.
[62] Bibliothèque nationale de France, MS. Nouv. acq. lat. 1203.
[63] Biblioteca Apostolica Vaticana, MS. Reg. lat. 124.
[64] British Museum, Add. MS. 37768.
[65] Bibliothèque nationale de France, MS. lat. 266.
[66] Biblioteca Apostolica Vaticana, MS. Reg. lat. 438.
[67] Bibliothèque nationale de France, MS. lat. 1.

Ћелавог[68], Крунидбени сакраментар[69], Кодекс Ауреус Светог Емермана Регензбурског[70], Библија Сан Паоло фуори ле мура[71], Молитвеник Карла Ћелавог[72] и Друга Библија Карла Ћелавог која не садржи портрет цара.[73]

Треће поглавље дисертације са четири потпоглавља обухвата период владавине Отонске династије. У првом потпоглављу разматрано је ктиторство Отона I, односно портрети на новцу и печатима, као и Магдебург, катедрала, палата и пратећа визуелна култура. Наредно потпоглавље посвећено је његовом сину цару Отону II и примерима као што су тзв. Брачна повеља[74], Крунидбена слоновача, Миланска слоновача, гробница у цркви Св. Петра у Риму и портрет у илуминираном рукопису *Registrum Gregorii*.[75] У другом потпоглављу разматрано је и ктиторство његове жене, царице Теофано (973-991) за време њеног регенства. Ктиторска делатност цара Отона III је тема трећег потпоглавља. У питању су портрети цара на печатима и у илуминираним рукописима: Молитвеник Отона III[76], Јеванђелистар Отона III[77], Ахенско јеванђеље или Лиутарово јеванђеље[78] и Сакраментар бискупа Вармунда.[79] Четврто потпоглавље посвећено је цару Хајнриху II (краљ 1002, цар 1014-1024). Разматрани примери уметности и визуелне културе су цареви вотивни дарови за Ахенску цркву, као и богослужбени предмети за цркве и манастире широм царства. Затим и портрети у илуминираним рукописима као што су Сакраментар из Регензбурга или Крунидбени сакраментар Хајнриха II[80] и тзв. Зачала Хајнриха II[81], а неизоставни део свакако представља катедрала у Бамбергу, са целокупном визуелном културом и са посебним акцентом на тзв. царемонијални огртач Хајнриха II.

Четврто поглавље, такође подељено на четири потпоглавља, посвећено је ктиторству Салијевске династије. У првом је анализиран период владавине цара Конрада II, односно његови портрети на печатима и новцу, фреска у апсиди Аквилејске катедрале и катедрала у Шпајеру. У другом потпоглављу разматрано је ктиторство Хајнриха III (краљ 1039, цар 1046-1056). Поред Шпајера, анализиран је и дворски комплекс у Гослару, као и илуминирани рукописи са портретима цара: Кодекс Ауреус из Шпајера[82], тзв. Бременска зачала[83] и Јеванђелистар за Гослар.[84] Наредно потпоглавље посвећено је цару Хајнриху IV и примерима његовог ктиторства као што су корице за Свето копље, Јеванђелистар из Кракова[85] и катедрала у Шпајеру. Завршно потпоглавље обухвата период владавине Хајнриха V (краљ 1105, цар 1111-1125), последњег Салијевца. У оквиру четвртог потпоглавља разматрани су илуминирани рукописи са представама генеалогије Салијеваца, Либер Ауреус Применсис[86], Екхардова хроника[87], као и тзв. Царска хроника.[88]

[68] Bibliothèque nationale de France, MS. lat. 1152.
[69] Bibliothèque nationale de France, MS. lat. 1141.
[70] München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 14000.
[71] Abbazia di San Paolo fuori le Mura, Codex Membranaceus Saeculi IX.
[72] München, Schatzkammer der Residenz, ResMü Schk 4 WL.
[73] Bibliothèque nationale de France, MS. lat. 2.
[74] Staatsarchiv Wolfenbüttel 6 Urk 11.
[75] Chantilly, Musée Condé, Ms. 14 bis.
[76] München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 30111.
[77] München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 4453.
[78] Aachen, Domschatz, рукопис се чува у катедралној ризници.
[79] Ivrea, Biblioteca Capitolare, Ms. LXXXVI.
[80] München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 4456.
[81] München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 4452.
[82] El Escorial, Real Biblioteca, Cod. Vitrinas 17.
[83] Staats-und-Universitätsbibliothek Bremen Ms. b. 21.
[84] Uppsala, Universitetsbiblioteket MS. 93.
[85] Kraków, Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej, Ms. 208.
[86] Liber aureus Prumiensis, Trier Stadtbibliothek, Hs. 1709
[87] Ekkehard von Aura: Chronicon universale, Staatsbibliothek zu Berlin-Preußischer Kulturbesitz, Ms. lat. fol. 295.

У петом поглављу анализирана је ктиторска делатност царева Хоенштауфен династије. Прво потпоглавље посвећено је цару Фридриху I Барбароси, односно портретима на печатима и новцу, тзв. Капенбершкој глави, вотивним даровима за Ахен (полијелеј и реликвијар за руку Карла Великог), као и обнови и изградњи палата и замкова широм царства. У другом потпоглављу разматран је визуелни идентитет његовог сина, цара Хајнриха VI (1191- 1197), тачније слике на печатима и новцу, као и илуминирани рукопис *Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis*.[89] Треће потпоглавље посвећено је ктиторству цара Фридриха II, односно примерима као што су реликвијар за мошти Карла Великог, представе цара на новцу и печатима, као и ктиторство јужно од Алпа које укључује Тријумфални лук у граду Капуа, замкове и палате, са посебним акцентом на Кастел дел Монте.

Шесто поглавље са три потпоглавља говори о ктиторској делатности Луксембуршке династије. Прво потпоглавље посвећено је владавини цара Хајнриха VII (краљ 1308, цар 1312-1313) и анализи илуминираног рукописа *Codex Balduini Trevirensis*[90] и цареве гробнице у катедрали у Пизи. Наредно потпоглавље посвећено је Карлу IV Луксембуршком. Може се рећи да је највећи број примера уметности и визуелне културе сачуван управо из периода његове владавине. У том контексту, разматрамо бисту реликвијар Карла Великог, градитељски преображај Прага који је укључивао обнову замка и сакралних задужбина династије Пшемисловића, оснивање универзитета, изградњу моста преко Влтаве, са фокусом на катедрали Св. Вита, односно архитектури, скулптури, мозаицима и богослужбеним предметима. Пажња је посвећена и фрескама у капели Св. Маурицијa у Нирнбергу, али фокус свакако представља Карлштејн, са целокупном визуелном културом, односно капитално дело царског ктиторства. Треће потпоглавље посвећено је визуелном идентитету и ктиторству Жигмунда Луксембуршког. У том контексту, разматрна је обнова Будима, односно владарска палата и црква посвећа Богородици и Св. Жигмунду, као и портрети и крипто-портрети последњег Луксембуршког цара које проналазимо у целом царству, од посебног значаја у Августинској цркви у Констанцу и Богородичиној капели у Рифијану, као и рељеф са представом царског крунисања на бронзаним вратима цркве Светог Петра у Риму.

Анализом широког спектра примера, почевши од архитектуре, скулптуре, сликарства, преко илуминираних рукописа, богослужбених предмета, тканина, кованог новца и печата добијен је потпунији увид у ктиторску делатност царева, а самим тим у њихову владарску идеологију, односно визуелни идентитет који су обликовали путем уметности и визуелне културе. Примарни циљ истраживања је утврђивање визуелних образаца и њихова улога у обликовању владарске идеологије царева поменутих династија. Праћењем ктиторске делатности царева од 9. до 15. века сазнајемо како су се ови обрасци преносили, добијали на комплексности и мењали у зависности од политичких, историјских, географских и теолошких промена. Одабрани хронолошки распон доприноси потпунијем сагледавању ктиторске делатности царева различитих династија и креирања континуитета који је био од изузетног значаја за обликовање владарске идеологије. Посебна пажња је посвећена личној побожности ктитора и њиховим светитељима заштитницима, што је утицало на ктиторску делатност, а самим тим и на обликовање владарског идентитета и легитимитета. Будући да говоримо о великој географској површини и различитим културним утицајима, посебно о утицајима Ромејског царства који су стално присутни, посебан акценат је стављен и на културни трансфер, што доприноси разумевању и сагледавању шире слике обликовања визуелне културе и уметности у служби хришћанског владара.

---

[88] Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS. 373.
[89] Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II.
[90] Koblenz, Landeshauptarchiv 1C1.

Основне методе на којима су заснована истраживања су иконолошки и иконографски метод који су проширени студијама визуелне културе. Имајући у виду да се иконографски метод заснива на односу литералног предлошка и слике биће нам од изузетног значаја када говоримо о ктиторској делатности царева. Велики број сачуваних докумената, писаних извора, говори о уметности и визуелној култури чији су ктитори били цареви што је предмет истраживања ове дисертације. У циљу контекстуализације идеје о цару на западу у одговарајућим историјским, културним и религијским околностима биће коришћени историјски и социолошки метод, посебно методе културне историје, културне антропологије, историје религије, теологије и других грана друштвено хуманистичких наука.

Фридбергова истраживања о студијама визуелне културе заснована на односу између људи и слика кроз историју у ком наводи да како бисмо сазнали утицај слике, потребно ју је ставити у историјски, социјални и културни контекст су такође један од постулата којима се служимо приликом приступања истраживању.[91] Антропологија слике Ханса Белтинга заснована на односу слике и посматрача је веома важна идеја у дисертацији. За наведене примере уметности и визуелне културе било да је реч о здању, илуминираном рукопису, богослужбеном предмету или представи владара на новцу, а који су настајали у контексту обликовања владарске идеологије, од изузетног значаја је била публика, односно посматрач којем је одређена порука била послата сликом. Када узмемо у обзир нови приступ иконологији Ханса Белтинга и тврдњу да су портрети и представе владара замењивале њихово присуство, да комуницирају са сликама као са живим телима и да их прихватају уместо тела, отвара нам могућност да на нови и другачији начин анализирамо однос слике и посматрача.[92]

Истраживања изложена у делу *Шта слике желе?* В. Ц. Т. Мичела „*слика се односи на целокупну ситуацију у којој је настала нека представа*“ омогућава нам да уметност и визуелну културу посматрамо у ширем контексту, а не само слику као такву. Према речима аутора „*слике нису приватна или индивидуална ствар, оне имају свој друштвени живот, а на обликовање њихове перцепције утиче посматрач*“.[93] Представе на новцу нису имале исту публику као и представе владара у илумнираним рукописима, из тог разлога однос слике и посматрача представља веома важан аспект предмета истраживања дисертације.

Поред наведних метода, метод хијеротопије А. Лидова који подразумева стварање и обликовање сакралних простора у ком су архитектонске форме, иконе, литургијски предмети, обреди, светлост, звук испреплетани у једну целину. Примери којима се бавимо у дисертацији су разнородни. Било да је реч о цркви, представи у оквиру цркве, реликвијару, богослужбеном предмету или илуминираном рукопису представља део ширег сакралног и идејног простора.[94] Коришћењем наведних метода можемо боље разумети начин на који је обликован владарски идентитет и легитимитет путем визуелне културе и уметности на територији Римског царства на западу, чиме је на једном месту обједињена ктиторска делатност царева од 9. до средине 15. века.

[91] D. Freedberg, *The Power of Images: Studies in the History and Theory of Response*, Chicago 1991.
[92] H. Belting, *An Anthropology of Images: Picture, Medium, Body*, Princenton 2011; Idem, *Slika i kult, Istorija slike do epohe umetnosti*.
[93] В. Ц. Т. Мичел, *Шта слике желе? Живот и љибави слика*, Београд 2016.
[94] A. Lidov, Hierotopy. The Creation of Sacred Spaces as a Form of Creativity and as a Subject of Cultural History, in: Hierotopy: *The Creation of Sacred Spaces in Byzantium and Medieval Russia*, ed., id., Moscow 2006, 32-58.

2. КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ ЦАРЕВА КАРОЛИНШКЕ ДИНАСТИЈЕ

Франци су били освајачки народ који се средином 4. века појавио на Рајни. Данас је сачувано неколико извора који говоре о историји Франака. Један од њих је *Decem Libri Historiarum*[95] које је написао Гргур, бискуп Тура (573-594) крајем 6. века. Фокус овог дела су Франачка краљевства. Своју књигу аутор започиње Адамом, Библијском и римском историјом, а затим пише о Галији и Светом Мартину. Други важан извор је тзв. *Фредегарова хроника*[96] која је настала око 660. године. Аутор започиње своје дело Постањем, затим пише о римским царевима, а онда посебну пажњу посвећује историји Франака и њиховом тројанском пореклу. То је уједно и први помен ове идеје, а биће од значаја за обликовање владарске идеологије царева на западу. *Liber Historiae Francorum*[97] је настала у другој деценији 8. века у Неустрији у периоду када је Меровиншко краљевство почело да слаби. И у овом извору се помиње порекло Франака, а књига се завршава уздизањем Карла Мартела (715-741).[98]

Франци су постепено освајали територије данашње Белгије, западне Немачке и северне Француске, а затим су продрли јужно од Лоаре где су освојили римске територије у Галији (486), визиготске земље северно од Пиринеја (507) и покорили Бургунде (534). На трону се учврстила Меровиншка династија од око 480. до 751. године. Краљевство се простирало преко територија данашње Француске, Белгије, Холандије и делова Немачке и Швајцарске. Међутим, њихова моћ је почела да слаби са смрћу краља Дагоберта I (629-639). Након тога, реална власт се налазила у рукама краљевог главног саветника који је носио титулу мајордома. Од 687. године ту титулу су носили чланови аристократске породице који су своју моћ заснивали на јаким везама са другим племићким породицама, као и на својим богатим поседима, а врло брзо су напредовали на друштвеној хијерархијској лествици. У питању је династија Каролинга пореклом из источних делова Франачког краљевства.[99] Кључни извор за историју Каролинга представља дело *Annales regni Francorum*[100] које обухвата период од 741. до 829. године. За догађаје који следе након овог периода изворе налазимо у два дела. Први од њих је *Annales Bertiniani*[101] које нам пружа податке о историји западног дела Франачког краљевства до 882. године, а *Annales Fuldenses*[102] је дело које се бави Источним Франачким краљевством до 887. године. У науци је прихваћено мишљење да су аутори ових дела били капелани дворских капела. Важан извор представља *Liber Pontificalis*[103], колекција папских биографија која пружа детаљне податке о 8. и 9. веку. Важно је поменути и *Codex Epistolaris Carolinus*[104], збирку писама који су први Каролинзи,

---

[95] Gregorii episcopi Turonensis, Libri Historiarum X, in: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Merovingicarum* 1, eds., B. Krusch, W. Levison, Hannover 1951.

[96] Die Fredegar-Chroniken, in: *Monumenta Germaniae Historica Studien und Texte* 44, ed., R.Collins, Hannover 2007.

[97] *Liber historiae Francorum*, trans., ed., B. Bachrach, Lawrence, Kansas 1973.

[98] М. Антоновић, *Наративни извори за историју Европе*, Београд 2007, 85, 89-91; S. Ghosh, *Writing the Barbarian Past: Studies in Early Medieval Historical Narrative*, Boston 2015, 96-99, са широм литературом и изворима; О развоју идеје тројанског порекла у: Y. N. Kivilcim, From Caesar to Charlemagne: The Tradition of Trojan Origins, *Medieval History Journal* 21(2) (2018), 251-290.

[99] S. Ghosh, *Writing the Barbarian Past: Studies in Early Medieval Historical Narrative*, 93-94; Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 63, 82-84; о Меровиншкој династији у: J. M. Wallace-Hadrill, *The Long-Haired Kings, And Other Studies in Frankish History*, New York 2020.

[100] *Франачки анали* или *Annales Laurissenses maiores*; Royal Frankish Annals, in: *Carolingian Chronicles: Royal Frankish Annals and Nithard's Histories*, trans., ed., B. W. Scholz, B. Rogers, Michigan 1970, 35-125.

[101] *Западнофраначки анали* или *Бертински анали*; Annales Bertiniani, in: *Monumenta Germaniae Historica: Scriptores rerum Germanicarum* vol. 5, ed., G. Waitz, Hannover 1883.

[102] *The Annals of Fulda: Ninth-century Histories, Volume II*, trans., ed., T. Reuter, Manchester 1992.

[103] *The Book of Pontiffs (Liber Pontificalis)*, trans., ed., R. Davis, Liverpool 1989.

[104] *Codex Epistolaris Carolinus: Letters from the popes to the Frankish rulers, 739-791*, eds., R. McKitterick, D. van Espelo, R. M. Pollard. R. Price, Liverpool 2021.

укључујући Карла Мартела, Пипина и Карла Великог, размењивали са папама, као и биографије царева о којима ће бити речи.[105]

Карло Мартел је носио титулу мајордома на Меровиншком двору, а позицију своје породице ојачао је војним походима, пре свега против неверника чиме је повећао свој углед у хришћанском друштву. Наследили су га синови Пипин и Карломан (741-747) који су такође носили титуле мајордома (сл. 2.1). Образовање су стекли у опатији Сен Дени. Карломан се 747. године повукао у манастир Монте Касино у Италији, чиме је Пипин добио потпуну контролу над краљевством. Његова тежња да сврге Меровиншког краља и да титулу узме за себе се поклопила са потребама папе Захарија (741-752). Централна Италија и град Рим су били изложени нападима Лангобарда. Још је папа Гргур III (731-741) затражио помоћ од Карла Мартела, међутим он је то одбио јер је Лангобарде сматрао својим савезницима. Папа Захарије и папа Стефан II (752-757) под новим притиском Лангобарда морали су да се поново обрате Францима за помоћ. Пипин је одговорио на позив папе, а за узврат га је папа подржао и крунисан је 751. године. Тако је Пипин постао први краљ ове династије. Након тога је и миропомазан Светим уљем као и старозаветни цареви. Управо овај чин је дао легитимитет новом краљу. Пипин је узео Меровиншку титулу *rex Francorum* која се од тада појављује у званичним документима, али и на новцу. Пред крај владавине својој титули је додао *gratia Dei*[106] *rex Francorum vir illuster* коју ће преузети његови синови. [107]

Година 754. представља још једну прекретницу у папско – франачким односима и може се рећи да је променила ток западног хришћанства. Те године је папа Стефан II отишао у Галију где је у опатији Сен Дени миропомазао Пипина и Бертраду, али и њихове синове Карла Великог и Карломана, чиме је сакрализовао Каролиншку династију. Треба напоменути да је то приликом крунисана Бертрада за краљицу. Ово је био први пут да је папа кренуо на путовање преко Алпа. Папа је том приликом јавно образложио да ће се краљеви Франака бирати искључиво из Пипинове династије. Верзија овог догађаја сачувана је у *Clausula de unction Pippini*[108] и сведочи нам како су дешавања виђена у очима савременика. Пипин је крунисан и миропомазан посредством апостола Петра и Павла, због тога је он био, не само *rex*, већ и *patricius*, а његови миропомазани синови су постали богомизабрани владари чиме је успостављен легитимитет, а на основу чега ће Карло обликовати своју владарску идеологију у наредним годинама.[109] Поред идеје о богомизабраном владару, у овом периоду се јавља идеја о Францима као богомизабраном народу. Идеја *gens Francorum* у хришћанском дискурсу почела је да дефинише франачки народ као народ који има посебан однос са Богом, што ће такође чинити важан део Карловог верско-политичког програма.[110] Поред тога, створене су посебне везе између апостола Петра и Павла и Каролиншких

[105] S. Ghosh, *Writing the Barbarian Past: Studies in Early Medieval Historical Narrative*, 94-104, 111; R. McKitterick, *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians 751-987*, New York 1983, 2-7, са наведеном литературом и изворима.

[106] Форумлација *GRATIA DEI* се први пут појављује у оквиру Карлоиншке титуле 768. године. I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 123.

[107] Ibid., 39, 123, 268; Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 63, 82-84; S. MacLean, *History and the Politics in Late Carolingian and Ottonian Europe: The Chronicle of Regino of Prüm and Adalbert of Magdeburg*, New York 2009, 1-2; C. Stephenson, *Mediaeval History: Europe From the Fourth to the Sixteenth Century*, New York 1962, 145-147; P. Fouracre, Frankish Gaul to 814, 85-87, 89-91, 94-95.

[108] Clausula de Pippino rege, in: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum merovingicarum* 1/2, ed., B. Krusch, Hannover 1885, 465–66.

[109] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 39; Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 89; R. McKitterick, *Charlemagne: The Formation of a European Identity*, 292-293; J. Nelson, Early medieval rites of queen-making and the shaping of medieval queenship, in: *Queens and Queenship in Medieval Europe. Proceedings of a Conference held at King's College London, April 1995*, ed., A. J. Duggan, Woodbridge 1997, 301-315, 301-302; L. Sarti, Frankish Romanness and Charlemagne's Empire, *Speculum* Vol. 91, No. 4 (2016), 1040-1058, 1041; P. Fouracre, Frankish Gaul to 814, 98-101.

[110] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 39.

владара, али и Сен Денија који је био један од заштитника владајуће династије. Том приликом папа је од краља тражио да брани папске земље, што је Пипин испунио. Поразио је лангобардског краља Аистулфа (749-756) и вратио територије папи.[111] Истовремено краљ је добио титулу *patricius Romanorum*. Пипин је умро 24. септембра 768. године и сахрањен је у опатији Сен Дени где је себи припремио гробно место. На истом месту сахрањен је и његов отац Карло Мартел. Пипин је своју династију повезао са Меровиншком, чији су чланови такође сахрањивани у опатији. Након тога, опатија Сен Дени је заузела веома важно место у владарској идеологија Каролинга, а временом је постала једна од кључних задужбина француских краљева као владарски маузолеј.[112] Пипинови синови су крунисани и миропомазани 29. октобра 768. године, Карло у Ноајону, а Карломан у Соасону. По старом франачком обичају, њих двојица су добили делове краљевства, а титулу су делили. [113]

2.1 Карло Велики, обликовање нове престонице и рађање идеје о цару на Западу

Карло Велики је владао 46 година, прве три заједно са својим братом који је умро 771. године. Током скоро пола века владавине проширио је старе Меровиншке територије на делове данашњих држава: Немачке, Италије, Аустрије, Белгије, Француске, Холандије, Луксембурга, Шпаније и Швајцарске. Његово краљевство, а касније и царство се простирало на око милион km^2, док је моћ била сконцентрисана у деловима северне Француске, западне Немачке и Белгије (сл. 2.2).[114]

О детињству Карла Великог скоро да немамо података. О месту рођења се може само претпостављати, а сматра се да је рођен 748. године. Будући да потиче из аристократске породице, врло вероватно је основно образовање стекао у Сен Денију где је и његов отац одрастао и где се сасвим сигурно налазио владарски двор током Пипинове владавине. Археолошка истраживања откривају да се северозападно од цркве налазила палата из 8. века.[115] Ајнхард (око 775-840) је аутор житија *Vita Karoli Magni*.[116] На почетку нам говори да је написао дело како би прославио краљев живот (*vita et conversatio*), његова достигнућа (*res gestas*) и његове поступке и манире (*actus et mores*). Истиче да о царевом раном животу скоро ништа не зна, јер како каже, о томе није писано, а они који би о томе могли да посведоче више нису живи.[117] Ајнхард је образован у манастиру Фулда. Скоро целу Карлову владавину провео је на његовом двору, а био је и надзорник свих краљевских и царских градњи, зато је и добио надимак Веселеил. Цареву биографију написао је између 817. и 830. године. Један од кључних узора био је Светонијев *Живот дванаест царева*[118] који је користио као модел за писање животописа цара, посебно делове везане за Октавијана Августа (27 п.н.е.-14 н.е). Поред извора, аутор је писао своје дело по сећању, како и сам наводи.[119]

---

[111] Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 89; P. Fouracre, Frankish Gaul to 814, 98-101.
[112] R. McKitterick, *Charlemagne: The Formation of a European Identity*, 75; J. Snyder, *Medieval Art: Painting, Sculpture, Architecture 4th-14th Century*, New York 1989, 197.
[113] K. Ratajczak, Charlemagne – Emperor and Reformer. On the 1200th Death Anniversary, *Biuletyn Historii Wychowania* 38 (2018), 309–318, 310; P. Fouracre, Frankish Gaul to 814, 98-101.
[114] S. Ghosh, *Writing the Barbarian Past: Studies in Early Medieval Historical Narrative*, 95; S. MacLean, *History and the Politics in Late Carolingian and Ottonian Europe: The Chronicle of Regino of Prüm and Adalbert of Magdeburg*, 1; P. Fouracre, Frankish Gaul to 814, 101.
[115] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 270; J. Nelson, *King and Emperor, A New Life of Charlemagne*, Oakland 2019, 67,78.
[116] Einhard, *The life of Charlemagne*, trans., S. E. Turner, Michigan 1960.
[117] Ibid., 26.
[118] De vita Caesarum. Suetonius; *The Lives of the Twelve Caesars*, ed., T. Forester, trans., A. Thomson, London 1890.
[119] М. Антоновић, *Наративни извори за историју Европе*, 94-98; Einhard, *The life of Charlemagne*, 10-12, 26; Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 127; R. McKitterick, *Charlemagne: The Formation of a European Identity*, 8.

Прва сачувана повеља коју је Карло издао је из Ахена 13. јануара 769. године. Написао је његов бележник Хитериус. Већ из ове повеље видимо почетке обликовања владарске идеологије. Појављује се титула која гласи *gratia Dei rex Francorum vir illuster*, коју је преузео од свог оца. *Vir illuster* је стара римска титула части која се може превести као *славни човек*. Међутим, новина која се овде појављује је монограм. Врло је могуће да је та идеја преузета из Византијског царства, посредством Италије. Исте године је склопио брак са Дезидератом (око 754-776), ћерком краља Ломбардије Дезидерија (756-774). Каролиншки двор је у овом периоду тежио савезу са Ломбардима. Већ крајем године краљ је поништио брачни савез и окренуо се савезу са Римом.[120]

Наредна етапа Карлове владавине почиње 771. године када је његов брат Карломан умро. Сахрањен је у Ремсу.[121] Карло Велики је тада постао једини владар огромног краљевства. Он је пре свега био успешан војсковођа као и његови отац и деда. Према сведочанству Ајнхарда, први рат који је водио био је у Аквитанији. Затим, на позив папе Хадријана (772-795) креће у рат са Ломбардима.[122] За разлику од свог оца, Карло није одустао док у потпуности није поразио краља Ломбардије, а онда се крунисао традиционалном лангобардском гвозденом круном у престоници Павији 774. године. Након тога својој титули додаје *rex Langobardorum,* која се од 774. године редовно појављује у документима. Од изузетног је значаја што су се градови као што су Павија и Верона нашли под његовом влашћу. На високе позиције у овом краљевству поставља франачку аристократију.[123] Важно је истаћи један догађај из 774. године. Опседање Павије је било прекинуто како би отишао у Рим да се састане са папом и заједно проведу Ускрс, а ово је уједно била и прва од четири посете Рима. Према Ајнхарду, Карло је стигао у Рим 2. априла, а већ је 6. априла отишао. Око 45 km испред Рима га је сачекала поворка коју су чинили бискупи, опати, војводе, принчеви и деца која су носила гранчице палме и маслина. Процесија је прошла кроз Рим до Латерана. Овај догађај показује да је он дочекан као спаситељ Рима што је било од изузетног значаја како у папско-франачком односу, тако и у владарској идеологији краља који је себе видео као заштитника хришћанства и цркве. Према *Liber Pontificalis*, Карло је присуствовао Ускршњој миси у цркви Санта Марија Мађоре, затим је учествовао у процесији, а на крају дана је вечерао са папом Хадријаном у Латерану. Поред рата у Аквитанији и Ломбардији, Карло је водио ратове против Саксонаца од 772. до 804. године, као и преко Пиринеја у Шпанији са неверницима, а и са Словенима у Панонији.[124]

Поред војних похода, тежио је и уређењу државе. Имајући у виду величину краљевства и касније царства, око себе је окупио круг учених људи на које је морао да се ослони у вођењу краљевства и царства, а уз чију помоћ се бавио питањима дипломатије, реформе цркве[125], закона[126], образовања, па и реформе новца.[127] Сазивао је велики број

[120] J. Nelson, *King and Emperor, A New Life of Charlemagne*, 94-95; N. Christie, *From Constantine to Charlemagne. An Archaeology of Italy, AD 300–800*, New York 2006, 51; више о Римским титулама: E. M. Schoolman, *Vir Clarissimus* and Roman Titles in the Early Middle Ages, *Medieval Prosopography Vol. 32* (2017), 1-39.

[121] R. McKitterick, *Charlemagne: The Formation of a European Identity,* 77; P. Fouracre, Frankish Gaul to 814, 101-105.

[122] Einhard, *The life of Charlemagne*, 26-28; P. Fouracre, Frankish Gaul to 814, 101-105.

[123] Einhard, *The life of Charlemagne*, 28-29; R. McKitterick, *Charlemagne: The Formation of a European Identity,* 108; P. Fouracre, Frankish Gaul to 814, 101-105; J. M. Wallace-Hadrill, *The Frankish Church*, New York 1983, 185.

[124] M. Luchterhandt, Rom und Aachen. Die Karolinger und der päpstliche hof um 800, in: *Karl der Grosse, Orte der Macht. Essays*, hrsg., F. Pohle, Dresden 2014, 104-113, 107, са широм литературом и изворима; J. Nelson, *King and Emperor, A New Life of Charlemagne*, 136; N. Christie, *From Constantine to Charlemagne. An Archaeology of Italy*, 53.

[125] О црквеним реформама које је спроводио Карло, његов двор и генерално Каролинзи у: M. Becher, Ut monasteria … secundum ordinem regulariter vivant. Norm und Wirklichkeit in den Beziehungen zwischen Herrschern und Klöstern in der Karolingerzeit, in: *Karolingische Klöster: Wissenstransfer und kulturelle Innovation*, hrsg., J. Becker, T. Licht, S.Weinfurter, Berlin 2015, 195-210, 203-205; D. Ganz, Theology and the organisation of thought, in:

сабора о којима ће касније бити речи, а редовно се састајао са епископима и опатима. Обнављао је и даровао манастире, а онда их је и стављао под своју заштиту, као и његов отац. Својим саветницима на двору налагао је да се баве интелектуалним радом. Управник дворске школе био је Алкуин из Јорка (око 730-804) пореклом Англосаксонац. Једна од његових улога била је образовање племића који су били на двору. Он их је учио да читају и пишу, а можда чак и да говоре латински. На двору је био и Визигот Теодулф (око 750-821), као и Италијани Петар из Пизе (умро пре 799) и Павле Ђакон (око 720-799). Оно што је важно истаћи је да су људи на двору давали надимке један другом, Карло је био Давид, његов син Лудвиг био је Соломон, Алкуин је био Флак, а Ајнхард је био Веселеил.[128]

Што се тиче породичног живота, Ајнхард нам је оставио сведочанство и о томе.[129] Након свог првог брака, Карло је склопио је нови брачни савез са Хилдегардом (око 757/758-783), племкињом из Швабије. Теган (око 800-850) у житију Лудвига Побожног говори о њеном пореклу.[130] Мајка Хилдегарде била је директни потомак Готфрида који је био војвода Алеманије у касном 7. веку. Ни Ајнхард, ни Теган не сведоче о пореклу мушке линије, па се може закључити да је за Карла било изузетно важно њено порекло са мајчине стране. Након што су се венчали, њени родитељи су даровали своје поседе опатији Лорш која се налазила на територији којом је Карло владао. Године 778. су добили два сина, близанце Лудвига (Побожног) и Лотара (778-779). Пре тога су добили синове Карла (772/773-811) и Карломана (Пипин) (777-810) и две ћерке Аделаиду (773/774) и Ротурду (око 775-810) од којих је Аделаида умрла убрзо по рођењу 774. године. Лотар је вероватно умро 779. године. Након тога су добили још три ћерке Берту (779/780–826), Жизелу (р. 781) и Хилдегарду (782-783). Било је планова да се Ротурд уда за византијског наследника Константина VI (780-797), али до тог брака није дошло. У *Франачким аналима* Хилдегард се помиње три пута, два пута у контексту посете Рима 774. и 781. године, као и година смрти 783. Сахрањена је у Мецу у цркви Св. Арнулфа.[131] Након смрти Хилдегарде, оженио је Фастраду (око 765-794), ћерку грофа Рудолфа, источнофраначког порекла који је имао веома добру политичку позицију у тим крајевима. Са Фастрадом је имао две ћерке. Она се помиње у *Франачким аналима* пет пута. Брак је склопљен у Вормсу 783. године, она је носила титулу краљице, спомиње се 785. када се састала са Карлом након његовог војног похода у Саксонију, као и 787. године. Она је умрла у Франкфурту 10. августа 794. године и сахрањена је у цркви Св. Албана у Мајнцу. Брак са Фастрадом био је од политичког значаја јер је на тај начин склопљен савез између различитих грана *gens Francorum*-а.[132] Од изузетног значаја представља недавно откриће

The New Cambridge Medieval History Volume II c. 700—c. 900, ed., R. McKitterick, Cambridge 2008, 758-785; M. de Jong, Carolingian monasticism: the power of prayer, in: *The New Cambridge Medieval History Volume II c. 700—c. 900*, ed., R. McKitterick, Cambridge 2008, 622-653; Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 90-103; R. Reynolds, The organisation, law and liturgy of the western church, 700–900, in: *The New Cambridge Medieval History Volume II c. 700—c. 900*, ed., R. McKitterick, Cambridge 2008, 587-621; J. M. Wallace-Hadrill, *The Frankish Church*.

[126] Више о томе како је функционисао правни систем у: J. R. Davis, *Charlemagne's Practice of Empire*, Cambridge 2015, 50-89.

[127] Више о реформи новца у: S. Guillaume, Charlemagne, Charles the Bald and the Karolus monogram coinage. A multi-disciplinary study, *The Numismatic Chronicle* Vol. 170 (2010), 227-286; S, Coupland, Charlemagne's coinage: ideology and economy, 211-229.

[128] M. Becher, Ut monasteria … secundum ordinem regulariter vivant. Norm und Wirklichkeit in den Beziehungen zwischen Herrschern und Klöstern in der Karolingerzeit, 200; P. Buc, Political rituals and political imagination in the medieval west from the fourth century to the eleventh, in: *The Medieval World*, eds., P. Linehan, J. Nelson, M. Costambeys, New York 2018, 223-248, 232; Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 119-120; S. Moesch, *Augustine and the Art of Ruling in the Carolingian Imperial Period. Political Discourse in Alcuin of York and Hincmar of Rheims*, 86-93; K. Ratajczak, Charlemagne – Emperor and Reformer, 313-314.

[129] Einhard, *The life of Charlemagne*, 45-48.

[130] Thegan, The Deeds of Emperor Louis, in: *Charlemagne and Louis the Pious, Lives by Einhard, Notker, Ermoldus, Thegan, and the Astronomer*, trans., ed., T. Noble, Pennsylvania 2009, 187 – 218, 195.

[131] J. Nelson, *King and Emperor, A New Life of Charlemagne*, 110-111, H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, Boston 2004, 83.

[132] J. Nelson, *King and Emperor, A New Life of Charlemagne*, 205, 304.

новца који носи Фастрадино име. На аверсу је натпис *CARoLVS REX FR[ancorum]*, а на реверсу *FASTRADA REGIN[a]* око Карловог монограма који се појављује 793. године (сл. 2.3). Имајући у виду да је Фастрада умрла 794. године, кованица се врло прецизно може и датовати. Каролиншке краљице су често у науци занемариване. Али као што сазнајемо из извора и путем ове кованице која пружа врло јасно сведочанство о њеној улози краљице и савладара, то није био случај у 8. веку. С друге стране, до откривања кованице са Фастрадиним именом у науци је постојало мишљење да се име женског члана династије у Каролиншком царству на новцу појављује тек средином 9. века. Кованица представља изузетно откриће. То је први пример на којем се име краљице, односно жене (осим Богородице) појављује на новцу у Франачком краљевству, а са друге стране нама пружа сведочанство о идеји савладарства која се појавила на западу већ крајем 8. века.[133] Након Фастрадине смрти склопио је и последњи брак са Лиутгардом (око 776-800) са којом није имао деце, а која је умрла 4. јуна 800. године. Након смрти последње супруге, према речима Ајнхрада, имао је неколико конкубина чијих имена не може да се сети и одређен број ванбрачне деце.[134] Од све деце, надживео га је један син, Лудвиг Побожни који ће постати његов наследник на царском трону.[135]

Поред породичног живота, Ајнхард нам сведочи и о приватном животу цара. Записао је много детаља о његовој побожности, између осталог да је сваког дана ишао у цркву, ујутру и увече, све док му је здравље то дозвољавало. Ајнхард описује Карлов физички изглед, одећу коју је носио и шта је јео. Наводи да му је омиљено дело било *О држави Божијој*[136], да је течно говорио латински, а да је грчки језик разумео. Један од његових тутора био је Петар из Пизе, а са Алкуином је учио о реторици, дијалектици и астрономији.[137]

Заузимањем чврсте позиције на краљевском трону Франачке, Карлова династија ће имати пресудан утицај на политички, верски и културни живот Европе у 9. веку. Један од првих корака је било обликовање владарског идентитета и легитимитета, при чему су се Карло и његови саветници ослањали на неколико узора. Као први, издваја се личност старозаветних владара, пре свега Давида и Соломона, као и идеја о власти добијеној директно од Бога. Важан узор представљали су владари античког римског царства, али и хришћански цареви, пре свега Константин Велики и Јустинијан I. Треба напоменути и франачке узоре, посебно Меровинге са којима је било веома важно успоставити континуитет, али не треба заборавити на утицаје Византијског царства са којима су константно одржаване везе.[138] Почетке обликовања владарске идеологије видимо одмах по његовом ступању на власт, али у наставку текста ћемо се посветити царском крунисању 800. године, као и догађајима који су непосредно томе претходили, а затим и изворима, титулама, а посебно визуелној култури која говори у прилог горенаведеног.

Карло је други пут посетио Рим 781. године. Овог пута прешао је Алпе заједно са Хилдегард и њиховом децом. У Рим су стигли у пролеће исте године како би посетили цркву Светог Петра којег је краљ посебно поштовао, о чему нам сведочи Ајнхард. Сваки пут када би дошао у Рим, Карло је ишао да се поклони моштима апостола Петра чија се гробница налазила испод олтара старе цркве коју је изградио цар Константин. Папа Хадријан био је задужен за службе приликом посете, које су између осталог укључивале крштење Карломана

[133] S. Coupland, A coin of Queen Fastrada and Charlemagne, *Early Medieval Europe* Vol. 31, Iss. 4 (2023), 585-597, 585-586, 595-597.
[134] Einhard, *The life of Charlemagne*, 46-47.
[135] J. Nelson, *King and Emperor, A New Life of Charlemagne*, 304; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 83-85.
[136] De civitate Dei; Augustine of Hippo, *The City of God*, trans., H. Bettenson, Harmondsworth 1972.
[137] Einhard, *The life of Charlemagne*, 50-55; Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 95-96.
[138] M. Bacci, Mediterranean Perspectives on Royal Images, 4; Ж. Ле Гоф, *Да ли је Европа створена у Средњем веку?*, 19-22; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 21-22.

који је променио име у Пипин, а затим и миропомазање и крунисање Лудвига за краља Аквитаније, а Пипина за краља Италије.[139] Каролиншки владари су били миропомазани два пута. Једном током крштења, а други пут током крунисања. Та пракса је осигуравала њихов легитимитет јер су се на тај начин поистовећивали како са старозаветним владарима, тако и са самим Христом. Истовремено су и развијали посебне везе са папама што је их је означило као хришћанске краљеве који владају уз подршку Рима, посредством апостола Петра и Павла. Остаје отворено питање да ли су Каролинзи видели миропомазање као трансфер моћи са Меровинга на нову владарску династију, као што је извршен трансфер од Сула ка Давиду. Оно што можемо са сигурношћу рећи је да је миропомазани владар био богомизабран уз чију помоћ и заштиту влада и из тог разлога, тај чин је био неизоставан корак при ступању на краљевски или царски трон.[140] Пипин је послат у Ломбардију и живео је у Павији, а Лудвиг је у отишао у своје краљевство где се одиграо ритуални прелазак Лоаре како би ступио у своју нову *regna*-у где је живео у Орлеану. Будући да су обојица били врло млади у њихово име владали су *baiuli*, који не само да су били регенти, већ и учитељи младих краљева. Карло је задржао своје титуле.[141] Исте године обликована је посебна веза између Каролинга и Св. Амброзија. Карлову ћерку Жизелу крстио је милански надбискуп у цркви Сан Амброђа у Милану.[142] Током овог боравка у Риму, царица Ирина (797-802) је послала изасланике из Цариграда како би био уговорен брак између Карлове ћерке Ротурд и њеног сина Константина VI. Поред високих званичника из палате, у Рим је стигао и учењак Јелисеј који је остао са Ротурд како био је учио грчком језику и обичајима са царског двора.[143]

Један од најстаријих Каролиншких илуминираних рукописа је Годескалков лекционар[144] који је настао како би комеморисао догађаје из Рима 781. године. Ктитори су Карло и Хилдегард, а писар је Годескалк према коме рукопис носи и име. Настао је у периоду између 781. и 783. године, што сазнајемо из поеме на страници 125r у којој се помиње Карлово путовање и Пипиново крштење, док се на страницама 126v-127r налази поема која нам сведочи да је Карло поручио рукопис у четрнаестој години владавине: „*Карло побожни краљ Франака заједно са својом изузетном супругом Хилдегардом наредио је да се напише ово изванредно дело. Господару цару над краљевима, слава небеса, Христе, бди над њиховим животом својим спасоносним именом*“.[145] Затим пише о Пипиновом крштењу: „*Отац је подигао из благословених вода дете обучено у бело препорођено у фонтани и умивено светим крштењем, произашло из чувене лозе Карла принца, дете Карломан, чије је име сада промењено у Пипин*“.[146] Рукопис има форму лекционара и садржи двеста осам одломака из јеванђеља који се читају за празнике током целе године. Текст је у потпуности исписан у злату и сребру на пурпурној подлози. Од времена античког царства, пурпурна боја је искључиво била везана за цара и симболисала је царску моћ. Током владивине цара Нерона (54-68 н.е.) онај ко је носио или куповао пурпурну боју могао је бити осуђен на смрт, а од времена владавине цара Комода (161-192) неколико царева је носило епитет

[139] M. Garrison, The Franks as the New Israel? Education for an identity from Pippin to Charlemagne, in: *The Uses of the Past in the Early Middle Ages*, eds., Y. Hen, M. Innes, Cambridge 2000, 114-161, 137-138; P. Delogu, Lombard and Carolingian Italy, in: *The New Cambridge Medieval History Volume II c. 700—c. 900*, ed., R. McKitterick, Cambridge 2008, 290–319, 303-307; Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 96-97; R. McKitterick, *Charlemagne: The Formation of a European Identity*, 321; J. Nelson, *King and Emperor, A New Life of Charlemagne*, 181-186.

[140] M. Garrison, The Franks as the New Israel? Education for an identity from Pippin to Charlemagne, 118-138; I. Lachat, *Offering the sacred word: Alcuin, Charlemagne, and the Gospels of Sta. Maria ad Martyres (Trier, Stadtbibliothek, Cod. 23, 122a/b*), PhD Thesis, University of Delaware 2014, 57-58.

[141] P. Delogu, Lombard and Carolingian Italy, 303-307; J. Nelson, *King and Emperor, A New Life of Charlemagne*, 181-186.

[142] R. McKitterick, *Charlemagne: The Formation of a European Identity*, 321.

[143] J. Nelson, *King and Emperor, A New Life of Charlemagne*, 191.

[144] Bibliothèque nationale de France, MS. Nouv. acq. lat. 1203.

[145]H. Kessler, The book as icon, in: *In the Beginning: Bibles Before the Year 1000*, ed., M.Brown, Washington 2006, 77-103.

[146] Loc. cit.

porphyrogennetos (рођен у пурпуру) што је касније постала пракса у Византијском царству. У Старом[147] и Новом Завету пурпурна боја се помиње неколико пута као симбол људске и божанске суверености. Према Јеванђељу по Марку 15:17[148] и Јовану 19:2[149], Христос је носио пурпурну одежду приликом распећа. Годескалк указује на симболику ове боје и да она означава две Христове природе, као и тријумф: „*Златне речи су насликане (овде) на пурпурним страницама,*/ *Громовникова сјајна царства звезданих небеса,* / *Откривен у ружиноцрвеној крви, одају радости небеске,*/ *И речитос Божја блиста прикладним сјајем*/*Обећава дивне награде мученишта које ће се стећи*“.[150] Може се закључити да се на овај начин повлачи паралела између римских царева и Карла, посебно ако се узме у обзир да је рукопис настао у Риму или убрзо по повратку, као и да се наглашава тријумф.[151] Рукопис садржи шест целостраничних минијатура, четири јеванђелиста који пишу своје дело, *Maiestas Domini* и *fons vitae*, односно Извор живота који се први пут појављује на западу о овом рукопису. На страници 3v је приказан Извор живота (сл. 2.4). Будући да је рукопис настао у контексту Пипиновог крштења, сматра се да архитектонска конструкција коју чини купола на стубовима представља Латерански баптистеријум у ком се ритуал одиграо. Вода је била неизоставан део крштења, а сам чин симболисао је умирање и поново рађање у Христу. Извор живота смештен је у рајском окружењу које обилује различитом флором и фауном, на златној позадини, чиме је додатно наглашена небеска сфера. Паунови се налазе на куполи, а у углу је приказан јелен. Латерански баптистеријум је имао такву форму од 4. веку, а око стубова баптистеријума налазиле су се златне скулптуре јелена указујући на 42. псалм.[152] Христос је приказан фронтално на трону као *Maiestas Domini* у пурпурној одежди како благосиља (сл. 2.5). Оваква представа Христа је апокалиптична, али и тријумфална, као владар Света. Идеја Христа тријумфатора има царску конотацију, и треба је тумачити у контексту концепта *Imperium christianum* који је у овом периоду почео да буде заступљен у владарској идеологији Карла Великог, а свој израз наћи ће и у Палатинској капели у Ахену.[153] Странице 121v-124r сведоче о Карловој приватној побожности и на њима су исписана имена римских мартира, миланских светитеља Назарије, Геврасије, Протасије, равенских светитеља Виталис и Еузебије. Међу њима су и светитељи пореклом из Галије, као и светитељи који су у вези са франачким краљевима, сакралним и политичким центрима краљевства, Мартин Турски, Св. Ремигије, Св. Геневије, Сен Дени, Св. Медар, Св. Криспин, Св. Максим Тријерски, а међу њима су и Килијан, Бонифације, Августин, Јероним, Бенедикт, Силвестер и Гргур Велики. Избор светитеља сведочи да је Карло подједнако поштовао римске и франачке светитеље, као и мисионаре. Краљ је, као и његови преци Пипин и Карло Мартел, подржавао мисионарски рад и црквене реформе, а посебно манастирске реформе које су се тицале увођења Бенедиктовог правила које је настало у Италији у 6. веку, а које је

[147] Књига пророка Данила 5:29. Тада заповједи Валтсар, те обукоше Данила у скерлет, и метнуше му златну врежицу око врата, и прогласише за њ да је трећи господар у царству.

[148] Јеванђељу по Марку 15:17. И обукуше му скерлетну кабаницу, и оплетавши вијенац од трња метнуше на њ.

[149] Јеванђеље по Јовану 19:2. И војници сплетавши вијенац од трња метнуше му на главу, и обукоше му скерлетну хаљину.

[150] H. Kessler, The book as icon, 77-103, са литературом и изворима.

[151] Ibid., 77-103; C. Denoël, P. Roger Puyo, A.M. Brunet, et al., Illuminating the Carolingian era: new discoveries as a result of scientific analyses, *Herit Sci* 6, 28 (2018), 1-19, 2-3; C. R. Dodwell, *Pictorial arts of the West 800-1200*, London 1995, 54; H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part One: Themes*, London 1999, 79; R. McKitterick, Bildung und Bücher am hof Karls des Großen, in: *Karl der Grosse, Orte der Macht. Essays*, hrsg., F. Pohle, Dresden 2014, 286-295, 290; F. Mütherich, J. E. Gaehde, *Carolingian Painting*, London 1977, 24; J. Snyder, *Medieval Art: Painting, Sculpture, Architecture 4th-14th Century*, 203-205; K.York, *The Bible Illuminated: How Art Brought the Bible to an Illiterate World*, Franklin, Tennessee 2017, 21.

[152] Псалам 42:1. Као што кошута тражи потоке, тако душа моја тражи Тебе, Боже! 2. Жедна је душа моја Бога, Бога Живога, кад ћу доћи и показати се лицу Божијем?

[153] C. Denoël, P. Roger Puyo, A.M. Brunet, et al., Illuminating the Carolingian era: new discoveries as a result of scientific analyses, 5; H. Kessler, The book as icon, 77-103; H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part One: Themes*, 79; F. Mütherich, J. E. Gaehde, *Carolingian Painting*, 24, 34; J. Snyder, *Medieval Art: Painting, Sculpture, Architecture 4th-14th Century*, 203-205.

папа Гргур I (590-604) хвалио у својим *Дијалозима*. Епископи и опати су били Карлови важни саветници при вођењу царства. У Каролиншком краљевству било је око 250 дијецеза на почетку 9. века и велики број презвитера, ђакона и нижег свештенства. Захваљујући Каролинзима, а посебно Лудвигу Побожном који се у потпуности посветио монашким реформама, Бенедиктово правило постало је универзално правило средњовековног запада. Годескалков лекционар представља не само сведочанство о једном догађају, већ нам пружа увид у краљеву приватну побожност и владарску идеологију, као и његов однос према начину владања и његову улогу краља као заштитника хришћанства и онога ко је одговоран за стварање реда у оквиру друштвених, верских и политичких околности с краја века. Он је тај који се поистовећује са Христом и уз чију промисао делује на земљи, *rex christianissimus,* који је задужен за своје краљевство, а у контексту идеје о *romani imperii*, што ће у наредним годинама доживети кулминацију.[154]

Карло је трећи пут посетио Италију 786/7. године. Ускрс је провео у Фиренци и том приликом богато је даровао цркву Сан Миниато поседима како би се молили за душу његове жене Хилдегард. Затим се у Риму састао са папом Хадријаном, а у фебруару 787. године посетио је Бенедиктов манастир Монте Касино што је била његова лична одлука. У априлу је поново био у Риму након чега се упутио у Франачку. На том путу се зауставио у Равени где је боравио најмање два пута.[155] Једно сведочанство о његовој посети је натпис на каменој греди (сл. 2.6) који се чува у равенском музеју и гласи: *CAROLI REGI FRANCORUM ET LANGOBARDORUM AC PATRICIO RO(MANORUM).*[156] Натпис је настао након 775. године јер се од тада у Карловој титули појављује *Patricius Romanorum*. Знамо да га је 787. године равенски бискуп позвао на раскошни банкет. Карло је у Равени видео комплексе царске палате и бискупске резиденције где је и био гост, катедралу и цркве, као и вртове и терме чији ктитори су били владари, његови претходници на трону. Од папе је затражио дозволу да са равенске палате узме сполије. Из писма папе Хардијана из 787. године сазнајемо да му је дао дозволу да узме мермерне плоче и пренесе их у своје краљевство, а према Ајнхардовом сведочанству, знамо да их је користио за изградњу своје нове престонице, Ахена. Његови наследници ће такође посећивати Равену као важан царски град.[157]

Године 789. настао је *Admonitio generalis*. У науци се дуго сматрало да је то дело настало након сабора, међутим мала група људи међу којима је био и сам краљ су аутори овог текста.[158] *Admonitio generalis* представља изузетан показатељ како су Карло и чланови двора видели своје дужности у уређењу краљевства, а истовремено и начин на који је обликована владарска идеологија. Текст је главни законодавни документ његове владавине. Пре свега, био је усмерен бискупима и опатима, посвећен реформи цркве, али и образовања. Наводи се да при сваком манастиру мора постојати школа, и дефинисан је кирикулум који је укључивао читање псалама, писање, појање, аритметику и граматику латинског језика. Треба имати у виду да пре овог документа није постојао јасно дефинисан систем образовања. Поред тога, указује на важност хришћанства као кључног идентитета краља. Себе је представио као новог Јосаију[159], старозаветног краља који је „*посетио, опомињао, исправљао и покушавао да позове*“ вернике на истинско поштовање Бога. Из текста сазнајемо да је

[154] Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 89-99, 107-108; R. McKitterick, Bildung und Bücher am hof Karls des Großen, 290; Eadem, *Charlemagne: The Formation of a European Identity,* 321-325, 331-332.
[155] J. Nelson, *King and Emperor, A New Life of Charlemagne*, 227-231.
[156] A. Ranaldi, P. Novara, Karl der Große, Ravenna und Aachen, in: *Karl der Grosse. Orte der Macht. Essays,* ed., F. Pohle, Dresda 2014, 114-121, 114: Карло, краљ Франака и Лангобарда, римски патрицај.
[157] Ibid., 114-117; R. Prien, The Copy of an Empire? Charlemagne, the Carolingian Renaissance, and Early Medieval Perceptions of Late Antiquity, 315-316; E. M. Schoolman, Representations of Lothar I in the Liber pontificalis Ravennatis, in: *Networks of bishops, networks of texts. Manuscripts, legal cultures, tools of government in Carolingian Italy at the time of Lothar I*, eds., G. De Angelis, F. Veronese, Firenze 2022, 111-129, 114-115.
[158] J. Nelson, *King and Emperor, A New Life of Charlemagne*, 258.
[159] Друга књига о царевима, 22, 23.

његова главна улога да штити хришћанство и цркву и да влада путем Божје промисли.[160] До 790. године *Давид* је постао већ устаљени псеудоним краља, а *gens Francorum* изабрани народ којег предводи Нови Давид. Ове идеје заправо представљају континуитет Пипинових идеја из 763/4. године када је прописао *Lex Salica* где у прологу наводи да је франачки народ Божји народ. У писму из 794/5. године Алкуин хвали краља као Новог Давида изабраног да влада и штити *populus christianus*.[161] *Opus Caroli regis contra synodum* или како је данас познато *Libri Carolini* је дело настало између 790. и 793. године, а сматра се да је аутор био Теодулф. Поред тога што садржи коментаре на догађаје поводом Другог никејског сабора 787. године, аутор назива Карла Новим Давидом, вођом Франака, „*који су духовни Израељићани*“. [162] До краја 8. века су се већ усталиле идеје о Карловом пореклу власти, о његовом идентитету и легитимитету богомизабраног и миропомазаног владара, Новог Давида који влада Новим изабраним народом.

Истовремено са идејом Карла као Новог Давида, обликује се и идеја о Карлу као Новом Константину Великом. Папа Хардијан у писму из 778. године назива Карла *Новим Константином,* како би га подсетио на обавезе које има према трону Св. Петра, које треба да испуњава као и први хришћански цар.[163] Поред писаних извора, овај концепт налази израз у визуелној култури. Папа Лав III (795-806) је ктитор мозаика у Латеранској палати у триклинијуму који је изградио у последњој деценији 8. века. *Aula Leonis* не постоји у свом изворном облику, а изглед мозаика нам је познат на основу цртежа из каснијег периода (сл. 2.7). У калоти једне од три апсиде била је приказана сцена из Јеванђеља по Матеју 28:16-20[164] односно Христово јављање апостолима на Галилејској гори и две сцене инвеституре које су фланкирале полукалоту (сл. 2.8). Са посматрачеве леве стране приказан је Христос на трону који Петру са десне стране предаје кључеве, а цару Константину Великом са леве предаје барјак. Поред Константина је натпис *R./ COST/ NTI/ NVS*. Необична је титула краља поред царевог имена. Постоје претпоставке да је на оригиналној композицији уместо апостола Петра био приказан папа Силвестер I (314-335). Са посматрачеве десне стране приказан је апостол Петар на трону који у крилу има кључеве Раја. Са његове десне стране је папа Лав, док је са леве стране Карло Велики. Апостол прижа папи палијум, а будућем цару барјак. Обе фигуре имају квадратне ореоле и сигниране су као *LEO P.P* и *CARVLO REGI*. На основу ове титуле, сцена се датује пре Божића 800. године. Мозаик треба посматрати као визуелни израз трансфера ауторитета од Христа ка апостолу, а затим од Св. Петра ка папи Лаву. Карло влада путем Божје промисли посредством папе који је био одраз апостола Петра. Сцена нам говори и о односу папе и краља што ће кулминирати царским крунисањем. Од посебног значаја је визуелна паралела између два владара креирана путем мозаика. Као што је из извора познато, папе су сматрале да ће Карло бити Нови Константин, који ће им пружати заштиту, а чији ће законити наследник постати и формално, крунисањем за цара у базилици Светог Петра коју је изградио први хришћански цар.[165] Идеје и концепти

[160] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 272-273; J. J. Emerick, Charlemagne: a new Constantine?, in: *The Life and Legacy of Constantine, Traditions through the Ages*, ed., M. S. Bjornlie, London 2017, 133-161, 139-144; R. McKitterick, Bildung und Bücher am hof Karls des Großen, 286; J. Nelson, *King and Emperor, A New Life of Charlemagne*, 258-263; K. Ratajczak, Charlemagne – Emperor and Reformer, 310-311.

[161] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 272-273; J. J. Emerick, Charlemagne: a new Constantine?, 139-144.

[162] J. J. Emerick, Charlemagne: a new Constantine?, 151, са литературом и изворима.

[163] Ibid., 133, 153.

[164] Јеванђеље по Матеју 28:16-20 16. А Једанаест ученика отидоше у Галилеју у гору куда им је казао Исус. 17. И кад га видјеше, поклонише му се; а једни посумњаше. 18. И приступивши Исус рече им говорећи: Даде ми се свака власт на небу и на земљи. 19. Идите, дакле, и научите све народе крстећи их ва име Оца и Сина и Светога духа. 20. Учећи их да све држе што сам вам заповиједио; и, ево, ја сам са вама у све дане до свршетка вијека. Амин.

[165] J. J. Emerick, Charlemagne: a new Constantine?, 135-138; J. Snyder, *Medieval Art: Painting, Sculpture, Architecture 4th-14th Century*, 191; M. Costambeys, *The Carolingian World*, Cambridge 2011, 165; G. Curzi, Mutual

обликовања владарске идеологије каролиншког краља који су у последњим деценијама 8. века добиле своју формулацију, Карла као богомизабраног владара који предводи изабрани народ, а који је Нови Давид, Христов намесник на земљи, али и цар Константин, ће добити додатни значај 800. године, а свој пун визуелни израз у целокупној визуелној култури престонице, посебно изградњом Богородичине цркве у Ахену.

На самом крају 8. века Алкуин почиње да користи фразу *imperium christianum* када говори о западном свету. Овакав *imperium* није само политички конструкт, већ га треба разумети као духовни концепт с обзиром на то да је владар био изабран по Божјој промисли како би штитио хришћанство.[166] Карло је тежио да постигне религијску и идеолошку повезаност у краљевству које је било врло различито. То је било могуће путем царске римске титуле.[167] Папа Хадријан је умро у децембру 795. године. Он и краљ су имали генерално добре односе о чему сведоче писма из *Codex epistolaris Carolinus*.[168] Нови папа Лав III се устоличио на трону Светог Петра 27. децембра 795. године. Док је водио процесију *Litania Maior* 25. априла 799. године напали су га његови противници. Помоћ је затражио од франачког краља. Папа је побегао преко Алпа у Падерборн, једну од Карлових резиденција где су се и састали.[169] *Франачки анали* и *Liber Pontificalis* пружају сведочанство о овом догађају, али су контрадикторни.[170] Непознати аутор који је био сведок ових догађаја оставио нам је поему *Karolus magnus et Leo papa* [171] и врло је могуће да је настала баш те године. У питању је хвалоспев у ком је Карло описан са свим врлинама, он је херој и август, а аутор га назива и *pater Europae*.[172] Карло је послао папу назад у Рим са великим бројем поклона, у пратњи два *missi* и војном помоћи. Краљ је наставио да води битке у Саксонији, а спремао се на борбу против данске флоте на пролеће 800. године. У августу је одржао сабор у Мајнцу где је објавио да ће ићи у Италију. Преко Алпа је стигао у Равену где се састао са својим сином Пипином, краљем Ломбардије. Карло му је довео војну помоћ одакле се Пипин упутио у Беневенто. Краљ се затим састао са папом у Ментани која је била традиционално место где су сви цареви долазили пре него што би се упутили на *Adventus* до Рима. Ментана се налазила на *Via Nomentana* која води до Рима. Папин излазак из Рима нам сведочи да је царско крунисање био догађај који је планиран. Насупрот томе, Ајнхард сведочи да Карло није знао шта ће се десити у Риму. Лав се затим вратио у град како би формално сачекао краља 24. новембра. Недељу дана након доласка у Рим, одржан је сабор. Карло је примио изасланике јерусалимског патријарха који су му донели кључеве Св. Гроба и града Јерусалима. На тај начин Карло је постао заштитник Светог места што је било од изузетног значаја, посебно непосредно пре царског крунисања. Од пада Јерусалима 636. године под власт Араба, црква је препознала цара у Цариграду као секуларног владара хришћанског света. Овај потез показује промену тог става. Догађаји непосредно пре Божића 800. године указују на то да је крунисање планирано бар годину дана унапред, а врло могуће да се о томе говорило и у Падерборну 799. године.[173]

Крунисање 800. године се помиње у неколико извора. Један од њих је биографија папе Лава која је настала убрзо након његове смрти 816. године и врло је могуће да је аутор био

Identities. The Construction of the Figure of the Pope and the Emperor in the Carolingian Age: Historical Perspectives, in: *Imago papae: le pape en image du Moyen Âge à l'époque contemporaine*, ed., C. D'Alberto, Rome 2020, 61-68, 61-63.

[166] S. Moesch, *Augustine and the Art of Ruling in the Carolingian Imperial Period. Political Discourse in Alcuin of York and Hincmar of Rheims*, 102-107; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 16; J. M. Wallace-Hadrill, *The Frankish Church*, 187-188.

[167] J. Burbank, F. Cooper, *Empires in World History. Power and the Politics of Difference*, Princeton 2011, 84.

[168] R.Collins, *Charlemagne,* London 1998, 141.

[169] R. McKitterick, *Charlemagne: The Formation of a European Identity*, 114-116; R.Collins, *Charlemagne*, 141-142.

[170] R.Collins, *Charlemagne,* 143, са изворима и широм литературом.

[171] *Karolus Magnus et Leo papa*, in: Poetae latini aevi Carolini Vol. 1, ed., E. Dümmler, Berlin 1881, 366–379.

[172] J. R. Davis, *Charlemagne's Practice of Empire*, 433; J. M. Wallace-Hadrill, *The Frankish Church*, 187-188.

[173] R.Collins, *Charlemagne,* 143-147.

сведок догађаја. Други опис пружају *Франачки анали*. Опис догађаја нам даје и Ајнхард.[174] Према биографији папе Лава: „*После овога, када дође дан рођења Господа нашег Исуса Христа, сви се поново окупише у поменутој базилици блаженопочившег апостола Петра. А онда га је милостиви и часни понтиф својим рукама крунисао веома драгоценом круном. Тада сав верни народ Рима, видећи одбрану коју је је пружио и љубав коју је носио према светој Римској Цркви и њеном Намеснику, вољом Божијом и блаженог Петра, чувара кључева царства небеског, повика једнодушно из свег гласа: „Карлу, преблагочестивом Августу, од Бога крунисаном, великом и миротворном Цару, живот и победа“. Док је призивао разне светитеље пред свету исповест блаженопочившег апостола Петра, он је три пута проглашаван и од свих је установљен за цара Римљана. Тада је пресвети поглавар помазао Карла светим уљем, и исто тако помазао за краља његовог преузвишеног сина, на сам дан рођења Господа нашег Исуса Христа; а када је миса завршена, тада је достојанствени господар цар принео дарове*“.[175] Извори пружају исте податке о овом догађају. [176]

Крунисањем и миропомазањем Карла Великог за цара 800. године у Константиновој базилици Светог Петра у Риму обновљено је царство на западу које је престало да постоји 476. године. Истовремено позиција византијског цара као поглавара целе екумене се мења, пре свега јер је Карло крунисан као *imperator romanorum* чиме је папа извршио *translatio imperii*.[177] Концепт је нашао своје место у изворима. Хроничари су тежили да успоставе континуитет са Римским царством, па се појављује нова генеалогија која показује да су Каролинзи потомци римских царева.[178] Бискуп Милана Одилберт је Карлу послао писмо између 809. и 812. године у ком сматра да Карло добија моћ директно од Бога и да је нови цар надмашио претходне хришћанске цареве Константина, Теодосија (379-395) и Јустинијана у својој побожности.[179] Као Давид и Христ, нови цар штитио је *populum christianum* борећи се против непријатеља вере и на тај начин је постао Божји изасланик на земљи. Прихватање и адаптација Римских царских симбола имала је намеру да искаже управо тај континуитет, али и да су као богомизабрани владари, наследници старозаветних царева, део библијске историје. Карло је постао *pacificus*[180] и реторика *pax* –а била је једна од централних идеја Каролиншке моћи у контексту *rex christianissimus*. Он је у Риму дочекан као савезник папе и грађана Рима. [181]

Карло је од 775. до 4. марта 801. године носио титулу *Carolus gratia Dei rex Francorum et Langobardorum atque patricius Romanorum*.[182] Након добијања царске круне, долази до стварања нове титуле која гласи: *Karolus serenissimus Augustus a Deo coronatus magnus pacificus imperator Romanum gubernans imperium qui et per misericordiam Dei rex Francorum et*

[174] Einhard, *The life of Charlemagne*, 56-58.
[175] R. E. Sullivan, Contemporary description, What Happened on Christmas Day, 800? in: *The coronation of Charlemagne: what did it signify?*, ed., id., Boston 1959, 1-3, са изворима.
[176] О царском крунисању је доста писано; loc. cit.; P. Fouracre, Frankish Gaul to 814, 105.
[177] J. Bryce, The Coronation as a Revival of the Roman Empire in the West, in: *The coronation of Charlemagne: what did it signify?*, ed., R.E. Sullivan, Boston 1959, 41-49; A. Kolia-Dermitzaki, Byzantium and the West – the West and Byzantium (ninth-twelfth centuries): focusing on Zweikaiserproblem. An outline of ideas and practices, 358-360.
[178] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 288;
[179] Ibid., 291, са изворима; I. Garipzanov, The Carolingian Abbreviation of Bede's World Chronicle and Carolingian Imperial "Genealogy", *Hortus Artium Medievalium* 11 (2005), 291-298, 292-294.
[180] R. S. Choy, *Intercessory Prayer and the Monastic Ideal in the Time of the Carolingian Reforms*, Oxford 2016, 138: Онај који доноси мир.
[181] Ibid., 138-139; I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 291; R. Prien, The Copy of an Empire? Charlemagne, the Carolingian Renaissance, and Early Medieval Perceptions of Late Antiquity, 311.
[182] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 123: Карло, милошћу Божијом, краљ Франака и Лангобарда, и патрицај Римљана.

Langobardorum.[183] Након крунисања слово *C* се мења у *K* из тог разлога се у титули име појављује *Karolus,* а према франачкој традицији име је претходило титули. Титула *Augustus* је типична за римске и рановизантијске цареве, али уз придев *serenissimus* се никада пре није појављивала. *Deo coronatus* имплицира да је своју функцију видео у блиској вези са Богом. *Romanum gubernans imperium* као део титуле се појављује од времена владавине Јустинијана. Врло је могуће да је ту титулу видео у Равени где се чувало неколико Јустинијанових текстова, а заменило је *patricius Romanorum* из претходне титуле. Овако формулисана титула се појављује у царским званичним документима. Она га је истицала као универзалног хришћанског владара. *Intitulatio,* односно званична титула била је важан део владарског идентитета. Она не говори само о владару, већ указује и на народ којим влада; Франке, Лангобарде и Римљане, што је веома значајно у контексту идеје о изабраном народу као посебном месту у обликовању владарске идеологије Каролинга.[184]

У писмима које је размењивао са византијским царевима једноставно се потписао *Imperator et Augustus idmque rex Francorum et Langobardorum*. Из писма упућеном „*вољеном и поштованом брату*“[185] Михаилу I (811-813) 813. године видимо да су оба владара једнака и користе исту титулу *Imperator et Augustus*.[186] Важно је напоменути да су царства чинили две половине једне хришћанске целине, а упоришта о начину владања су произашла из истих античких и касноантичких оквира. Идеја о универзалном царству је хеленистички концепт. Грчки филозофи су сматрали да цело човечанство формира једну универзалну заједницу. Касније је тај концепт христијанизован, а идеја о универзалном хришћанском царству је почела да се рађа. На почетку је то био синоним за Римско царство, али временом се термин односио на све земље у којима живе хришћани. Када је таква интерпретација прихваћена, постало је евидентно да хришћанским царством не мора да влада цар са римским пореклом. Између два царства, источног и западног, константно су вршене религиозне, политичке и економске размене. Трансмедитерански односи током владавине Карла Великог резултирали су и покушајем склапања династичког брака. Византијски извор *Chronographia*[187] тврди да је Карло 802. године послао изасланике у Цариград како би царици Ирини понудио брак који би она прихватила. Пре него што је стигла да одговори, свргнута је са власти, а њено место је дошао Нићифор I (802-811). У франачким изворима се не помиње овај догађај.[188]

Идеје исказане кроз Карлову царску титулу нашле су свој израз у визуелној култури, пре свега на представама на новцу. Представе владара на новцу била су намењене широј публици и „говориле“ су једноставнијим симболима него представе у илуминираним рукописима које су од посматрача захтевале одређено теолошко и литерарно знање. Портрет владара на новцу се први пут појављује у Каролиншком царству 813. године, а у питању је сребрни новац Карла Великог. Приказана је биста цара у профилу окренут на десну страну (сл. 2.9). Приказ владара у профилу је римска традиција. На глави има ловоров венац, а одевен је у царску римску војну униформу *paludamentum*, што је заправо плашт који је закачен за једно раме. Владари су приказивани у оваквој одежди на новцу који је настао током владавине царева Константина и Јустинијана. Ловоров венац у Риму је био симбол богиње Мира, *pax,* као и поклон дариван генералима који су донели мир римљанима. Када

[183] Ibid., 136-137: Карло, најузвишенији Август, од Бога крунисани велики миротворни цар, који управља Римским царством, и који је милошћу Божијом краљ Франака и Лангобарда.
[184] Ibid., 101-102, 123, 136-137 са старијом литературом и изворима.
[185] A. Kolia-Dermitzaki, Byzantium and the West – the West and Byzantium (ninth-twelfth centuries): focusing on Zweikaiserproblem. An outline of ideas and practices, 361: Dilecto et honorabili fratiri.
[186] Ibid., 361; I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 101-102, 123, 136-137; L. Sarti, Frankish Romanness and Charlemagne's Empire, 1041, 1056-1057; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 24-25.
[187] *The Chronicle Of Theophanes Confessor*, trans., C. Mango, R. Scott, Oxford 1997.
[188] J. J. Emerick, Charlemagne: a new Constantine?, 145; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 4-7; R.Collins, *Charlemagne*, 153.

посматрамо кореспонденцију ових симбола, може се закључити да је представљен цар који је граду донео мир, чиме истовремено указује и на део Карлове титуле *magnus pacificus imperator*. Важно је истаћи да је слика владара на новцу била доступна великом кругу људи, за разлику од печата или златних була које су биле намењене примаоцу документа, односно аристократији и клиру. На почетку своје владавине, Карло је користио печате са натписом *Christe, protege Carolum regem Francorum*[189] и ликом цара или филозафа. На царској оловној були приказан је цар са круном на глави и копљем и штитом у рукама, што представља јасну алузију на медаљон Константина Великог из 315. године. На другој страни је натпис *renovatio Romani imperii*. Путем царске оловне були Карло на врло јасан начин показује да је он тај који је обновио Римско царство као легитимни наследник Константина Великог. Лудвиг Побожни ће преузети ове идеје.[190]

Након крунисања и миропомазања у Риму, Карло је ојачао свој ауторитет и легитимитет. Он је постао нови Давид, истовремено *rex et sacerdos*, цар и свештеник. Као бранитељ цркве и хришћанства имао је улогу *rex christianissimus*, он је био тај који је Христов намесник на земљи, цар тријумфатор, краљ Франака, заштитник Римљана и папства.[191] Комплексност идеја путем којих је обликована владарска идеологија јасно је изражена кроз ктиторску делатност цара. Када говоримо о уметности и визуелној култури из периода Каролиншке династије, сачуван је велики број рукописа, али то није случај када је реч о црквама, манастирима и владарским комплексима. Податке о овим задужбинама добијамо путем ктиторских повеља, писаних извора или археолошких истраживања, док су ретки примери остали сачувани.

Подизање нових цркава и манастира, као и обнова старијих био је кључни део Франачке експанзије, а хришћанство је био елемент који је држао читаво царство. Цркве, манастири и владарске палате биле су део веома развијене мреже комуникације у Каролиншком царству. Заштита цркве била је кључни део владарске идеологије. Нису сачуване Карлове оснивачке повеље манастира, али су сачуване повеље које сведоче о обнови и даривању већ постојећих задужбина. Као што смо већ поменули, Карло је даровао манастире поседима и правима, неке од њих је начинио царским манастирима и ставио их је под своју лучну заштиту. Приликом освештавања цркве у Сенсу, Карло је даровао велики број реликвија, међу којима су биле честице Христове гробнице, камен из реке Јордан, реликвије римских, гало-римских и франачких светитеља, чиме је исказивао своју приватну побожност.[192] Заузврат су се у овим манастирима и црквама спроводиле свакодневне молитве у име владара. Литургија у име владара стварала је посебно везу између Бога, цара и хришћана присутних у цркви. Од периода владавине Карла Великог литургија у име владара одржавала се у већини манастира на територији којом је владао. Када је освојио Ломбардију, исто је очекивано. Од 787. године, свакодневне службе у име владара обављале су се у манастирима Монте Касино и Сан Вићенцо ал Волтурно. Од раног 9. века владарски манастири, као што су Сен Дени и Сен Риквијер одржавали су свакодневне владарске литургије. Из повеља сазнајемо да су манастири и цркве били у обавези да се моле за стабилност његовог краљевства[193], након 774. године у име владара и његове породице[194], а

[189] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 217: Христе чувај Карла краља Франака.
[190] Ibid., 206-213, 2016-219; I. Garipzanov, The image of authority in Carolingian coinage: the image of a ruler and Roman imperial tradition, *Early Medieval Europe* 8 (2) (1999), 197-218, 212; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 23; S. Coupland, Charlemagne and his Coinage, in: *Charlemagne : les temps, les espaces, les hommes. Construction et déconstruction d'un règne*, éd., R. Große, M. Sot, Turnhout 2018, 427-451; Id., Charlemagne's coinage: ideology and economy, 223-227.
[191] R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 17.
[192] R. McKitterick, *Charlemagne: The Formation of a European Identity*, 214-215, 293-298, 326-329.
[193] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 77: Pro stabilitate regni nostri.

од 813. године владарска литургија у име Карла Великог, али и његовог савладара Лудвига Побожног је постала задужење свих манастира у оквиру царства као показатељ прихватања новог владара. У том контексту развија се *Laudes regia*, литургијска акламација која се пева у част и у присуству владара у западној Европи и представља изразито Каролиншки жанр. Тада је стављен и посебан фокус на *gentes*, Франке и Римљане као богомизабрани народ. Сачувана је једна од најстаријих која се датује у период од 783. и 792. године и она гласи: „*Карлу, најизврснијем и од Бога крунисаном, великом и мирном краљу Франака и Лангобарда, римском патрицију, живот и победа! Спаситељу света, помози му! Свети Јоване, помози му! Чуј Христе!*“[195] други стих гласи: „*Пипину и Карлу, његовим најплеменитијим синовима, живот! Чуј Христе!*“[196] и трећи стих: „*Пипину, краљ Лангобарда, живот! Свети Маурицију, помози му! Чуј Христе!*“[197]. На тај начин, осим Карла, под Христовом заштитом били су и његови синови наследници.[198]

Пре него што приступимо анализи комплекса у Ахену, осврнућемо се на неколико владарских резиденција које су имале значаја током владавине Карла Великог, али и током владавине његових наследника, како Каролинга, тако и царева других династија који су га наследили на царском трону и путем којих су обликовали свој владарски идентитет и легитимитет, а о чему ће бити речи у наредним поглављима и потпоглављима дисертације. Термини коришћени за резиденције преузети су из римске културе, *villa*, *castellum*, *castrum*, *praetorium*, *aula* и *palatium*, а владарске палате биле су *palatium regium*. Од 794. године се у изворима све више помиње и „света палата“ (*sacrum palatium*) у контексту владарске палате. Од 9. века фортификовани објекти називани су *castrum* и *castellum*.[199] Археолошка истраживања показују да се *pfalz*, односно палата састојала од велике дворане, дела за становање, капеле, дворишта и често фортификација. Три кључна елемента препознајемо у свим палатама, *aula*, место за трон и пријем владара, *capella*, духовно место са свештенослужитељима (*capellani*) и *camera* за свакодневни живот владара. Већина зграда била је од камена, а неке од просторија су и загреване. У ширем комплексу палате налазиле су се и штале, кокошињци, голубарници, кухиње, пекаре, радионице за ткање, грнчарство, кожу и дрво. Део имања чиниле су и житнице, разни објекти за складиштење и рибњаци.[200] Владарски комплекс имао је двојну функцију, то је био дом владара, али у утврђење. У зависности од географског положаја и политичке ситуације, нека од ових функција била је доминантна. У оваквим комплексима, владар је обављао своје послове, састајао се са својим саветницима, клиром или другим владарима, па је на тај начин владарска палата постајала и политички центар царства. Палате које су Каролинзи градили служиле су као привремене владареве резиденције када је путовао по свом краљевству. На оваквим местима сваке године одржавани су сабори на којима су присуствовали световни и црквени великодостојници из целог царства. На тај начин одржавана је комуникација између различитих делова огромне

---

[194] Ibid., 78: Pro nos et uxore nostra etiam et prolis domini misericordiam exorare.

[195] J. Nelson, *King and Emperor, A New Life of Charlemagne*, 185: Karolo excellentissimo et a Deo coronato/magno et pacifico rege Francorum et Langobardorum ac patricio Romanorum, vita et victoria! Salvator mundi, tu lo iuva! Sancte Iohannis, tu lo iuva! Exaudi Christe!

[196] Ibid., 185-186: Pipino et Karolo nobilissimis eius filiis, vita! Exaudi Christe!

[197] Ibid., 186: Pipino rege Longobardorum, vita! Sancti Mauricii, tu lo iuva! Exaudi Christe!

[198] Ibid., 185-186; E. M. Butz, The Political Dimension of Liturgical Prayers of Remembrance: Lists of Rulers in the Confraternity Books of the Carolingian Period, *Religions* Vol. 13, Iss. 3 (2022), 263-281, 263-266; I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 44-78, 100; R. S. Choy, *Intercessory Prayer and the Monastic Ideal in the Time of the Carolingian Reforms*, 132-133.

[199] T. Zotz, Carolingian Tradition and Ottonian-Salian Innovation: comparative observations on palatine policy in the Empire, in: *Kings And Kingship In Medieval Europe*, ed., A. Duggan, Exeter 1993, 69 -100, 74-77; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 324-326.

[200] H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 324-326; E. Wamers, Carolingian Pfalzen and law, *Danish Journal of Archaeology* vol. 6, no. 2 (2017), 149-163, 150, 156.

територије, а владарске резиденције формирале су мрежу кроз Каролиншко царство и представљале су владара у његовом одсуству.[201]

Током своје владавине Карло је боравио у неколико владарских комплекса. Поред оних које је сам изградио, боравио је у старим Меровиншким тврђавама.[202] Ајнхард у житију пише о ктиторству Карла Великог, поред Ахена, помиње још две палате, једну у Ингелхајму на Рајни, а другу у Најмегену на реци Вал, као и мост изграђен на Рајни у Мајнцу који је уништен годину дана пре Карлове смрти, али како Ајнхард сведочи, цар је имао планове да га обнови и изгради нови од камена. О Најмегену немамо јасне писане изворе, а нису вршена нека већа археолошка истраживања. [203]

Карло је изградњу двора у Ингелхајму започео 787. године, а завршио га је Лудвиг Побожни. Ингелхајм је био веома важно стратешко и политичко место, пре свега због своје локације на Рајни и близине Мајнца. На основу писаних извора и археолошких истраживања можемо реконструисати изглед двора, али ови подаци не указују да је то изграђено током Карлове владавине, већ током владавине Лудвига и династије Отона. Знамо да је постојала велика палата и парохијска црква посвећена Светом Ремигију која је била довољно велика да служи владарски двор. Црква је постојала већ 787. године, јер знамо да је Карло провео Божић те године, а наредне Ускрс у Ингелхајму. О владарском двору ће бити више речи у наредном потпоглављу.[204]

Поред владарских резиденција о којима Ајнхард говори, познати су нам и други примери као што су Франкфурт и Падерборн. Повеља у којој се Франкфурт први пут помиње издата је 22. фебруара 794. године и гласи: „*издато на реци Мајни у месту званом Франкфурт*“.[205] Исте године, 20. јула друга повеља указује о увећаном статусу овог места: „*издато у палати у Франфурту*“.[206] У Франкфурту се у јуну 794. године одржао веома важан сабор на којем је било речи о питању слика као одговор на Други Никејски сабор 787. године. Као резултат овог сабора произишао је став Каролиншког царства по питању иконоклазма. Извори сведоче да је Карло преседавао сабором у *aula sacri palatii*[207] што нам говори да је постојао владарски двор са двораном за аудијенцију која је могла да прими велики број људи који је присуствовао сабору. Двор је био заштићен реком и мочварним тереном са источне и северне стране. Археолошка истраживања сведоче о катедрали и једној мањој цркви која је имала фунерарну функцију (сл. 2.10). Пронађена је гробница младе жене сахрањене као аристократкиња. *Aula regia* била је повезана великим тремом са капелом, а на западној страни су изграђене још три велике просторије и ходник. Ове просторије изграђене су од базалта и остатака римских грађевина које су се ту налазиле. Римске легије су напустиле град у 3. веку н.е. Карло је изградио нову цркву правоугаоне основе која је

[201] S. Airlie, The Place of Memory. The Carolingian Court as Political Centre, in: *Courts and regions in medieval Europe*, eds., S. R. Jones, R. B. Marks, Woodbridge 2000, 1-20, 3; W. Anderson, *Castles Of Europe*, Hertfordshire 1984, 17; R. McKitterick, Charlemagne, the Carolingian Empire, and Its Successors, in: *The Oxford World History of Empire*, ed., P. Fibiger Bang, C.A. Bayly, W. Scheidel, Oxford 2021, 468-497, 475-480; P. Fütterer, Routes around the Royal Pfalz of Dornburg on the River Saale, central Germany, in the Tenth and Eleventh Centuries, in: *Journeying along medieval routes in Europe and the Middle East,* eds., A.L. Gascoigne, L. V. Hicks, M.O'Doherty, Turnhout 2016, 169-204, 174.

[202] J. R. Davis, *Charlemagne's Practice of Empire*, 325-326.

[203] Ibid., 328; Einhard, *The life of Charlemagne*, 43-44.

[204] J. R. Davis, *Charlemagne's Practice of Empire*, 329; M. S. Driscoll, Church Architecture and Liturgy in the Carolingian Era, in: *A Companion to the Eucharist in the Middle Ages*, eds., I.C. Levy, G. Macy, K. Van Ausdall, Boston 2012, 163-204, 171; R. McKitterick, *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians 751-987*, 10; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 329-330.

[205] J. Nelson, *Rulers and Ruling Families in Early Medieval Europe: Alfred, Charles the Bald and Others*, New York 2019, 150, са изворима: Actum super fluvium Moin in loco nuncupante, Franconofurd.

[206] Loc. cit.: Actum in Franconofurd palatio.

[207] Дворана свете палате.

заменила Меровиншку, а Лудвиг јој је додао касније трансепт. Фастрада је умрла у Франкфурту 794. године, али је њено тело пребачено у Мајнц. Од владавине Лудвига Побожног Франфкурт се све чешће помиње у изворима, а знамо да је цар доста боравио у овој резиденцији (сл. 2.11). Његов син Карло Ћелави је рођен 823. године у Франкфурту.[208]

Падерборн је највише археолошки истражен од свих палата које се доводе у везу са Карлом Великим (сл. 2.12). Основан је као одбрамбено фортификовано здање пре 777. године током ратова са Саксонцима, али ће постати веома важан владарски центар. Папа и краљ су се у палати у Падерборну састали 799. године и том приликом освештана је и црква. Археолошка истраживања из 2004. године потврђују постојање двоспратне грађевине са двораном, као и цркве која је била осликана о чему сведоче фрагменти обојеног малтера. Владарска палата налазила се северно од катедрале чији кититор је био бискуп Падерборна Мајнверк (1009-1036). Сматра се да је Карлов првобитни план био да од Падерборна направи нову престоницу где је изградио палату и цркву посвећену Спаситељу и верује се да је управо реч о овом граду када се у изворима из 776/7. године помиње као *urbs Caroli* или *Karlsburg*. Идеја би представљала *imitatio Constantini* у функцији оснивања нове престонице. Поред палате и цркве, у Падерборну је постојала тробродна базилика посвећена Богородици и Светом Килијану и била је веома значајна јер су се у њој чувале реликвије патрона. Један од олтара био је посвећен Светом Стефану. Падерборн је постао саксонска бискупија, а Карло је првог бискупа поставио 805. године. Почетком 11. века, палата је срушена и изграђена је нова која је изгорела у 12. веку. Сачувани су фрагменти капитела (сл. 2.13), грнчарије, стакла и обојеног малтера (сл. 2.14). Када је Саксонска династија дошла на власт, Падерборн је изгубио своју војну функцију. [209] Из приложених примера закључујемо да су кључни елементи Каролиншке резиденције црква и палата са двораном за аудијенцију, што је видљиво и у Ахену. Међутим ниједан Карлов владарски комплекс се не може поредити са Ахеном, ни по величини, ни по комплексном и елаборираном програму.

За разлику од старог Римског царства, центар Каролиншког царства више није Медитеран, већ пределе око Рајне. Рим је свакако остао духовни центар, али је на северу цар обликовао своју нову престоницу царства Ахен. Изградња Ахенског комплекса је врло могуће планирана од 768. године, а сасвим сигурно од осме деценије 8. века. Изградња двора започета је око 794. године. Ахен је имао важан стратешки положај, између Келна и Мастрихта у близини реке Мезе. Иако се налазио на мањем римском путу, био је од изузетно војно-стратешког значаја за Карлове походе у Саксонију.[210] О статусу Ахена као града који је функционисао као престоница је доста писано.[211] Неки истраживачи сматрају да је Карло био искључиво путујући краљ[212], док са друге стране, неки сматрају да је Ахен био престоница у

[208] J. Nelson, *Rulers and Ruling Families in Early Medieval Europe: Alfred, Charles the Bald and Others*, 150; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 328; R. Folz, Eighth century concepts about the Roman Empire, in: *The coronation of Charlemagne: what did it signify?*, ed., R.E. Sullivan, Boston 1959, 4-13, 5; R.Collins, *Charlemagne*, 128-135.

[209] J. R. Davis, *Charlemagne's Practice of Empire*, 330; R. McKitterick, *Charlemagne: The Formation of a European Identity*, 165-166; Eadem, Charlemagne, the Carolingian Empire, and Its Successors, 481; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 327; R.Collins, *Charlemagne*, 150 са изворима.

[210] R. McKitterick, *Charlemagne: The Formation of a European Identity*, 157-158; J. Nelson, *King and Emperor, A New Life of Charlemagne*, 356.

[211] D. Bullough, Aula Renovata. The Carolingian Court before the Aachen Palace, (Raleigh lecture), *Proceedings of the British Academy* 71 (1986), 267-330, 295; J. R. Davis, *Charlemagne's Practice of Empire*, 322; R. McKitterick, *Charlemagne: The Formation of a European Identity*, 157-158; J. Nelson, Aachen as a place of power, in: *Topographies of Power in the Early Middle Ages*, eds., M. de Jong, F. Theuws, Leiden 2001, 217–241.

[212] J. R. Davis, *Charlemagne's Practice of Empire*, 323; о оспоравању овог става са освртом на старије студије у: R. McKitterick, *Charlemagne: The Formation of a European Identity*, 171-178.

пуном смислу те речи.[213] Свакако је од 796. године постао Карлов омиљени двор, а посебно након повратка из Рима 801. године. Након 806. године Карло је ретко напуштао Ахен. *Франачки анали* сведоче да су овде одржавани велики скупови и да је цар у својој палати примао посланства из Цариграда, Венеције, Јерусалима, Нортамбрије, Скандинавије, Кордобе, словенских и авараских земаља, и наравно, из Рима. Цар и папа су 804. године провели Божић заједно у Ахену. Монах из Сен Гала, Ноткер (око 840-912) описује да је град био пун грађевина које су могле да приме бискупе, опате, грофове и остале госте из целог царства и ван њега, а градитељи су долазили из најудаљенијих места. У центру се налазио комплекс палате, а уз то, постојала је ковница новца, пијаца, виле краљевских официра и других који су имали високе положаје у царству. У Ахену су се налазиле римске терме с обзиром на то да је реч о старом римском локалитету.[214]

Као и остали Карлови владарски дворови, Ахен није у потпуности сачуван (сл. 2.15). Вршена су опсежна археолошка истраживања. Изградња палате и капеле указује на важност старозаветних, касноантичких и рановизантијских узора. Приликом изградње коришћене су сполије, али је дошло и до обликовања нових архитектонских елемената, као оно што ће постати *вестверк*. Палата је била оријентисана у правцу север-југ. На северној страни налазила се правоугаона сала *Regalis* са апсидом, као и на већини римских грађевина, за трон владара. На спољашњим зидовима налазили су се пиластри који су вероватно формирали лукове (сл. 2.16). Избор римског модела био је практичан, али и идеолошки; цар је имао своју „архитектонску позорницу", а као и римски цареви он је био достојан да буде на челу универзалног хришћанског царства. Са дужих страна су се налазиле одаје за чланове двора и клир, просторије за школу и за цара. Врло јасно се могу препознати римски узори, пре свега Латеранска палата у којој је Карло боравио неколико пута. Наткривени трем повезивао је престону дворану са капелом. Сличности налазимо у старијим Карловим палатама, али и у базилици у Тријеру која је оригинално изграђена за Константина Великог као престона дворана, чиме се успоставља континуитет између првог хришћанског и Каролиншког цара.[215]

Ајнхард је надгледао изградњу свих објеката у комплексу. Градитељ капеле је Одо из Меца, франачког порекла. Изградња капеле започета је око 796/798., а завршена је сигурно до 805. године када је папа Лав освештао цркву посвећну Богородици (сл. 2.17). Она није капела, нити приватна задужбина за цара и чланове двора, већ је у питању парохијска црква, а са обзиром на то да није манастир, била је отворена и за жене. Богородичина црква у Ахену је двоспратна грађевина (сл. 2.18) октагоналног плана (сл. 2.19) са куполом која је на висини од 31m. Две цилиндричне куле фланкирају улаз са западне стране (сл. 2.20). Термин *вестверк* (*westwerk*) се појављује у 19. веку да објасни оно што су Каролиншки писци називали *castellum* или *turris* како би објаснили две куле са западне стране цркве. Вестверк се након тога доводи у везу са царским идентитетом због чињенице да је био део Ахенске капеле у којој се налазио и трон. Сматра се да је опатија Сен Дени била прва Каролиншка црква која је имала вестверк. Она је имала функцију палатинске капеле током владавине

[213] J. R. Davis, *Charlemagne's Practice of Empire*, 323; једна од првих студија у којој је Ахен тумачен као престоница у пуном смислу те речи је: W Braunfels, H. Schnitzler, hrsg., *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben, Band III: Karolingische Kunst*, Düsseldorf 1966.

[214] S. Airlie, The Place of Memory. The Carolingian Court as Political Centre, 4 са изворима; J. R. Davis, *Charlemagne's Practice of Empire*, 322-323; M. S. Driscoll, Church Architecture and Liturgy in the Carolingian Era, 166-168; R. McKitterick, *Charlemagne: The Formation of a European Identity*, 157-158; J. Nelson, *King and Emperor, A New Life of Charlemagne*, 356; Eadem, Kingship and royal government, in: *The New Cambridge Medieval History Volume II c. 700—c. 900*, ed., R. McKitterick, Cambridge 2008, 383 – 430, 386; Eadem, *Rulers and Ruling Families in Early Medieval Europe: Alfred, Charles the Bald and Others*, 177-178.

[215] M. Garrison, The Franks as the New Israel? Education for an identity from Pippin to Charlemagne, 154-155; M. Luchterhandt, Rom und Aachen. Die Karolinger und der päpstliche hof um 800, 104-105; R.Prien, The Copy of an Empire? Charlemagne, the Carolingian Renaissance, and Early Medieval Perceptions of Late Antiquity, 318; R. Stalley, *Early Medieval Architecture*, Oxford 1999, 96-97; R.Collins, *Charlemagne*,139; K. J. Conant, *Carolingian and Romanesque Architecture 800-1200*, New Haven 1992, 47-48.

Пипина, а била је и његово гробно место. Приликом обнове цркве 1142/44. године опат Сиже (око 1081-1151) оставља запис да је улаз био фланкиран двема кулама. Један од узора за изградњу капеле Палатине била је Јустинијанова задужбина Сан Витале у Равени (сл. 2.21). Као цар који је последњи пут ујединио исток и запад и који је изградио своју цркву позивајући се на Свету Софију у Цариграду представља идеалан модел за Карла Великог који је на овај начин врло јасно спровео идеју *renovatio imperii* која је имала посебан значај, поготово након крунисања у Риму 800. године. Преузимајући царске моделе, Карло се надовезује на ктиторску делатност претходних Римских царева. Поред тога што се угледао на архитектонски модел равенске цркве, знамо да је из Равене донео и сполије. Ајнхард сведочи да је Карло за изградњу Ахенског комплекса користио материјал из Рима и Равене „*columnas atque marmora*“. Није сасвим разјашњено шта је тачно коришћено за изградњу јер су западни део, апсида и атријум потпуно измењени. Знамо да је по повратку из Рима 801. године из Равене пренео и коњаничку скулптуру Теодориха (488-526), краља Острогота који је имао своју палату у Равени. Избор октагоналне основе има своју дубоку симболику. Број осам је симбол препорода, свет је почео на осми дан Постања. Уједно представља и симбол Васкрсења, а самим тим и тријумфа. Свети Амброзије наглашавао је да је крштење, као умирање и поновно рађање, представљено бројем осам.[216]

Унутрашњост капеле, обликована од драгоцених материјала, пре свега мермера, а затим и златних мозаика који рефлектују светлост, има јасно симболично значење, али и улогу у церемонијама и ритуалима (сл. 2.22). Поред узора који су преузети из Рима где је Карло и боравио неколико пута, други важан идеолошки извор је и Јерусалим, иако географски удаљен. Из тог разлога, податке о Јерусалиму пружали су Стари и Нови Завет, пре свега о коренима хришћанства, о богомизбраним царевима Давиду и Соломону, а затим и о местима Христовог Страдања, Васкрсења и Другог доласка.[217] Богородичина црква је од почетка изградње обликована као Небески Јерусалим, о чему сведочи преузимање димензија описаних у Отк. Јована Богослова 21:17.[218] Током средњег века преношење светости вршено је путем димензија. Када посматрамо визуелну културу Карлове престонице присуство Јерусалима је очигледно. Сачуван је ктиторски натпис: *Када се живо камење повеже у миру*[219]*,/И у једнаком броју све буде усклађено,/Нека заблиста дело Господње који је саградио целу дворану,/И спроведе у дело побожне напоре народа/Чија ће структура вечне лепоте остати/Ако творац штити и влада стварима које је направио:/Тако нека Бог жели да овај храм буде безбедан са стабилним темељима/Који је саградио Карло принц*.[220] Реч *templum* у натпису указује да капела Палатина јесте Нови Соломонов Храм. Идентификовање цркве са Храмом налазимо и у писму које Алкуин шаље Карлу 798. године „*...са палминим гранчицама у Јерусалиму, твојој изабраној домовини, где се храм премудрог Соломона*

[216] A. Ranaldi, P. Novara, Karl der Große, Ravenna und Aachen, 117-120; J. Snyder, *Medieval Art: Painting, Sculpture, Architecture 4th-14th Century*, 194-197; R. Stalley, *Early Medieval Architecture*, 39-40,46-49, 61; N. Hiscock, *The Symbol at Your Door, Number and Geometry in Religious Architecture of the Greek and Latin Middle Ages*, New York, 2016, 249-257; K. J. Conant, *Carolingian and Romanesque Architecture 800-1200*, 47-48; N. Christie, *From Constantine to Charlemagne. An Archaeology of Italy*, 233-236.

[217] B. Kühnel, Jerusalem in Aachen, *Monuments & Memory Christian Cult Buildings and Constructions of the Past, Architectural Crossroads Studies in the History of Architecture* Vol. 3 (2016), 95-105, 95-96; A. Ranaldi, P. Novara, Karl der Große, Ravenna und Aachen, 120; R. Stalley, *Early Medieval Architecture*, 71-73.

[218] Отк. Јована Богослова 21:17 И размјери зид његов на сто и четрдесет и четири лакта, по мери човечијој, која је анђелова.

[219] Референца на Прву саборну посланицу Светог Апостола Петра 2:5 И ви као живо камење зидајте се у кућу духовну и свештенство свето, да се приносе приноси духовни, који су Богу повољни, кроз Исуса Христа.

[220] J. Nelson, *King and Emperor, A New Life of Charlemagne*, 358-359: Cum lapides vivi pacis compage ligantur Inque pares numeros omnia convenient, Claret opus Domini, totam qui construit aulam, Effectusque piis dat studiis hominum Quorum perpetui decoris structura manebit Si perfecta auctor protegat atque regat: Sic Deus hoc tutum stabile fundamine **templum** Quod Karolus princeps condidit, esse velit.

вешто гради за Бога".[221] Алкуин пореди Ахен са Јерусалимом, цркву баш у време изградње са Храмом, а Карла са Соломоном. На овај начин постављена је паралела између оснивања Ахена и изградње Богородичине цркве, истовремено са Давидовим одређивањем Јерусалима као престонице уједињења Израиља и изградњом Храма током Соломонове владавине.[222]

Коришћење мермера у унутрашњости цркве доприносило је утиску небеске сфере што достиже врхунац мозаиком у куполи. Мозаик у куполи је обновљен 1881. године, али понавља оригинални иконографски програм (сл. 2.23). Приказана је апокалиптична визија. Христос на трону благосиља десном руком, окружен тетраморфима и двадесет четири старца апокалипсе. Фигуре апостола фланкирају прозоре. Постоји мишљење у науци да је уместо Христа било приказано Јагње Божје.[223] Наше је мишљење да се у куполи налазила баш представа Христа у слави, посебно ако се узме у обзир позиција царског трона. Трон се налазио у западном делу галерије и прилазило му се помоћу шест степеника, као и до Соломоновог трона (сл. 2.24). На овој галерији постоји мала капија која када се отвори пружа поглед ка олтару посвећеном Спаситељу на источној страни, као и ка олтару посвећеном Богородици у приземљу. Трон цара насупрот Христовог трона недвосмислено указује да је владар богомизабран, Христов одраз на земљи, а директно испод Христовог лика у куполи.[224] Приликом крунисања Лудвига Побожног 813. године у Ахену, цар одевен у церемонијалну одежду крунисао је свог сина за савладара и спустио је златну круну на Христов олтар.[225] Карлов трон додатно је нагласио везу између Богородичине цркве и Соломоновог храма јер он представља симбол мудрости и ауторитета. Трон заузима посебно место у владарској идеологији јер су цареви пре крунисања у Риму прво крунисани у Ахену до 1531. године.[226]

Неки истраживачи налазе архитектонске узоре и између Ахенске капеле и цркве Светог Гроба у Јерусалиму. Већа вероватноћа је да се та веза обликовала путем реликвија које је Карло добио из Јерусалима, а и самим местом које су оне заузимале у цркви. Оне су се налазиле у бази трона која је од камена у форми мензе. Четири пиластра носе правоугаоно поље на ком је трон. Трон је направљен од дрвета, прекривен мермерним панелима која су сполије. Не знамо тачно датовање ових сполија, али иконографија сведочи да су настале у ранохришћанском периоду и да потичу са источног Медитеранског подручја, што је навело истраживаче да закључе да је мермер донет из Јерусалима. Као што смо већ навели, Карло је у Риму примио посланство из Јерусалима, а знамо да су 799. године у капелу стигле и реликвије које су биле у вези са Христовим страдањем. Реликвије су стизале и из Рима и Цариграда чиме је повећан њен сакрални статус унутар царства. Овим реликвијама придодате су и Карлове мошти, које су током владавине династије Хоенштауфен добиле нови златни реликвијар, након канонизације 1165. године. Новац који је настао у овом

[221] Alcuin, *Epistolae*, 235: Hae preces, obsecro, veniant in cor pietatis vestrae, ut libeat vobis et liceat mihi cum ramis palmarum et pueris cantantibus occurrere triumpho gloriae vestrae, et in Hierusalern optatae patriae, ubi templum sapientissimi Salomonis arte Deo construitur, adsistere amabili conspectui vestro et dicere: Benedictus dominus Deus, qui adduxit et reduxit David dilectum cum prosperitate et salute ad servos suos.

[222] W. Diebold, The New Testament and the Visual Arts in the Carolingian Era, with special reference tothe sapiens architectus (I Cor. 3.10) in: *The Study of the Bible in the Carolingian Era*, eds., C. Chazelle, B. van Name Edwards, Turnhout 2003, 141-153, 145; B. Kühnel, Jerusalem in Aachen, 95-96; N. Hiscock, *The Symbol at Your Door, Number and Geometry in Religious Architecture of the Greek and Latin Middle Ages*, 191-192; R. S. Choy, *Intercessory Prayer and the Monastic Ideal in the Time of the Carolingian Reforms*, 144.

[223] M. S. Driscoll, Church Architecture and Liturgy in the Carolingian Era, 169-170; J. Snyder, *Medieval Art: Painting, Sculpture, Architecture 4th-14th Century*, 195; R. Stalley, *Early Medieval Architecture*, 73; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 363-366.

[224] M. S. Driscoll, Church Architecture and Liturgy in the Carolingian Era, 169-170; B. Kühnel, Jerusalem in Aachen, 98-99; J. Snyder, *Medieval Art: Painting, Sculpture, Architecture 4th-14th Century*, 194-195; R. Stalley, *Early Medieval Architecture*, 73.

[225] M. S. Driscoll, Church Architecture and Liturgy in the Carolingian Era, 169-170.

[226] J. Snyder, *Medieval Art: Painting, Sculpture, Architecture 4th-14th Century*, 194-195.

периоду говори у прилог стварања везе између Богородичине цркве и Светог гроба. Са једне стране приказан је Карло и титула *imperator augustus* што указује да је новац настао након 801. године, а са друге стране приказана је црква и натпис *XPICTIANA RELIGIO,* што се може тумачити као црква у Јерусалиму, с обзиром на то да такав шематизован приказ цркве Светог гроба проналазимо у раном средњем веку.[227]

Карло је изградњом Ахена на визуелан начин исказао своју владарску идеологију и царски идентитет. Ахен је видео као нови Јерусалим и као *други Рим*, себе је изједначио са Давидом и Соломоном и успоставио је континуитет са Константином, Теодорихом и Јустинијаном. Себе је видео као Христов одраз на земљи смештајући свој трон између небеске и земаљске сфере, између куполе и земље, чиме је постао посредник између Бога и хришћана. Како нам Ајнхард сведочи, Карло је био упознат са учењима Светог Августина, посебно делом *О држави Божијој*, према којем је земаљско царство одраз небеског, што је управо постигнутно изградњом Ахена. Каснији портрети његових наследника обликовани су путем оваквих идеја. Оно што је Ахен чинило *sedes regni*, односно престоницом је чињеница да је цар боравио ту, а цар је био центар царства. Чак и након његове смрти, Ахен ће бити један од најзначајнијих империјалних градова Западног римског царства путем којег ће цареви успостављати континуитет и обликовати легитимитет и владарски идентитет. Карлов син Пипин умро је 810. године, а за наследника његовог краљевства, цар је прогласио свог унука Бернарда (810-817). Карло је био у Ахену када је добио вести да је његов најстарији син и имењак умро 4. децембра 811. године. Није нам познато место где је умро нити где је сахрањен, док за Пипина знамо да је сахрањен у Милану. Најмлађи син, Лудвиг Побожни је постао једини наследник. Карло га је крунисао у Ахену за савладара 813. године, без присуства папе, а наредне године ће Лудвиг у потпуности наследити царство. [228]

На почетку владавине Карло је планирао да буде сахрањен у опатији Сен Дени као и његови преци. По изградњи Ахена за место вечног починка изабрао је Богородичину цркву. Карло је сахрањен у римском мермерном саркофагу који се данас чува у Ахенској ризници пошто га је Наполеон (1769-1821) вратио из Париза након Француске револуције. Врло је могуће да је саркофаг донет из Рима или Равене када је преносио и сполије за изградњу престонице.[229] Ајнхард нам преноси текст епитафа који се налазио изнад аркосолијума испод којег је била гробница, али не помиње саркофаг. Након дуге борбе са болешћу, Карло је умро 28. јануара 814. године. Сахрањен је истог дана, а изнад гробнице постављен је позлаћени лук (*supra tumulum deauratus*) са сликом и натписом (*cum imagine et titulio*).[230] Ајнхард описује лук, мотив који је реминисценција на портал или прозор који води из овог света у онострани, а наглашава значај покојника чему је допринела позлата, која не само да указује на царски иденитет, већ и на небеску сферу. Уз то, свакако има свог узора у тријумфалним

[227] I. Garipzanov, The image of authority in Carolingian coinage: the image of a ruler and Roman imperial tradition, 203; J. Davis, Charlemagne's portrait coinage and ideas of rulership at the carolingian court, *Source: Notes in the History of Art,* Vol. 33, No. 3/4 (2014), 19-27, 21; B. Kühnel, Jerusalem in Aachen, 99-103; Eadem, Monumental Representations of the Holy Land in the Holy Roman Empire, in: *Die Kreuzzugsbewegung im römisch-deutschen Reich (11.–13. Jahrhundert),* hrsg., N. Jaspert, S. Tebruck, Ostfildern 2016, 319-345, 329-331; S. Coupland, Charlemagne's coinage: ideology and economy, 224.

[228] J. R. Davis, *Charlemagne's Practice of Empire*, 334; J. Nelson, *King and Emperor, A New Life of Charlemagne*, 474-475; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 368; M. Costambeys, *The Carolingian World*, 177.

[229] C. Bertelli, Charlemagne's empire, in: Imperiituro. Renovatio Imperii. Ravenna nell'Europa Ottoniana. Ravenna in Ottonian Europe, eds., M. P. Guermandi, S. Urbini, Bologna 2014, 73-80, 77; M. S. Driscoll, Church Architecture and Liturgy in the Carolingian Era, 170; M. Kamenzin, *Die Tode der römisch-deutschen Könige und Kaiser (1150–1349),* Stuttgart 2020, 41-45; J. Nelson, Carolingian Royal Funerals, in: *Rituals of Power. From Late Antiquity to the Early Middle Ages*, eds., eadem, F. Theuws, Boston 2000, 131–184, 146-152.

[230] Einhard, The life of Charlemagne, 60; W. Schmid, Memorialexperimente. Extravagante Grab- und Stiftermonumente, vornehmlich in Aachen, Naumburg und Prag, *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* vol. 115 (2013/14), 139-238, 143-145.

луковима римских царева.[231] Натпис гласи: „*Испод ове гробнице лежи тело Карла, Великог и ортодоксног цара који је славно увећао краљевство Франака и са великим успехом владао четрдесет седам година. Упокојио се седамдесетих година у седмом индикту, 28. јануара године Господње 814*.“[232] Натпис који помиње не само титулу већ и достигнућа покојника је модел који је користио римски сенат како би прослављао своје цареве.[233] Саркофаг од карера мермера се датује у 3. век (сл. 2.25). Представљена је Отмица Просерпине. Са леве стране је Церера у кочијама које вуку змије са бакљом у руци у потрази за својом ћерком. У центру је Минерва која помаже Плутону да савлада Просерпину. Плутон је приказан у квадриги коју води Меркур. Испод се налази Телус и мушка фигура која је персонификација земље. Персонификације четири годишња доба представљене су у заобљеним странама саркофага. Карлов брат и савладар је такође сахрањен у античком саркофагу 771. године у Ремсу.[234] Када се узме у обзир натпис и антички саркофаг, може се закључити и да је овим путем исказана идеја *imitatio imperii*. Поставља се питање, шта је било приказано изнад саркофага? Ајнхард изричито каже „слика“, а не „његова слика“. У обзир долазе приказ светитеља, можда чак и Богородице којој је црква посвећена, или сама слика цара. Постоји неколико реконструкција о томе како је изгледао гроб у целини. Једна од верзија је да се сликана представа цара на трону налазила изнад гроба (сл. 2.26). На цртежу из 17. века приказан је лук који Ајнхард спомиње. У горњој зони лука приказан је Христос са апостолима, у средњој су приказани јеванђелисти док су у доњој зони приказане четири фигуре са нимбовима у традиционалној римској ратничкој одежди са копљима и штитовима у рукама. Није могуће утврди идентитет ових фигура, али постоји претпоставка да су приказани неки од претходних царева путем којих је Карло Велики обликовао свој легитимитет, слично као што је у палати у Ингелхајму.[235] Прва сачувана надгробна слика покојника у Западном царству је у Мерзебургу изнад гробнице анти-краља Рудолфа од Рајнфелдена (војвода Швабије 1057-1079, краљ 1077-1080).[236] Питање како је изгледала гробница Карла Великог у 9. веку још увек остаје отворено, посебно јер је доживела неколико измена у наредним вековима, о чему ћемо говорити.

Из житија сазнајемо да је Карло оставио и неку врсту тестамента. Између осталог у приватном поседу имао је три сребрне и једну златну мензу. Ајнхард наводи да сребрна менза са представом Цариграда буде послата у базилику Св. Петра у Риму са осталим поклонима, округла менза са представом Рима буде послата у епископску цркву у Равени, а трећа сребрна менза на којој је приказан план универзума и урезано *descriptio totius mundi* са три концентрична круга (*quae ex tribus orbibus*) и златна менза остане наследницима. Лудвиг се побринуо да жеље из тестамента буду испуњене и на тај начин Ајнхард завршава житије. Мензе нису сачуване. Своје обавезе које је Карло имао као богомизабрани владар, пре свега брига о *populus christianus*, али и о клиру, наглашене су тестаментом јер је скоро три

[231] I. Garipzanov, The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877), 229; W. Schmid, Memorialexperimente. Extravagante Grab- und Stiftermonumente, vornehmlich in Aachen, Naumburg und Prag, 143-145.

[232] R. McKitterick, Charlemagne, the Carolingian Empire, and Its Successors, 468: Sub hoc conditorio situm est corpus Karoli magni atque orthodoxi imperatoris, qui regnum Francorum nobiliter ampliavit et per annos xlvii feliciter rexit. Decessit septuagenarius anno Domini dcccxiii indictione vii.

[233] Loc. cit.

[234] Loc. cit; W. Schmid, Memorialexperimente. Extravagante Grab- und Stiftermonumente, vornehmlich in Aachen, Naumburg und Prag, посебно о саркофагу 157-160.

[235] I. Garipzanov, The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877), 229; G. V. Grimm, T. Kaszab-Olschewski, Zu einer künstlerischen Rekonstruktion der Grabmemorie Karls des Großen, in: *Von derWeser in die Welt. Festschrift für Hans-Georg Stephan zum 65. Geburtstag. Alteuropäische Forschungen. Neue Folge 7*, hrsg., T. Gärtner, S. Hesse, S. König. Langenweissbach 2015, 123-139, о различитим реконструкцијама посебно 124-129; W. Schmid, Memorialexperimente. Extravagante Grab- und Stiftermonumente, vornehmlich in Aachen, Naumburg und Prag, 143-145.

[236] W. Schmid, Memorialexperimente. Extravagante Grab- und Stiftermonumente, vornehmlich in Aachen, Naumburg und Prag, 145.

четвртине свог богатства оставио да се подели између двадесет једне митрополијске цркве у његовом царству.[237]

Карло Велики је владао огромним царством и народима који су говорили различите језике, имали другачије обичаје, историју, законе и веру. Он је пре свега био успешни војсковођа. Себе је окружио интелектуалном елитом, верним саветницима и сарадницима који су му помагали при вођењу краљевства, а касније и царства. Његов двор спроводио је црквену, а затим и образовну, културну, правну и економску реформу. Високо је ценио литургију, био је покровитељ и патрон манастира. Био је заштитник цркве и бранитељ папства, заступао је идеју *renovatio Romani imperii* при уређењу царства, начину владања и обликовању свог владарског идентитета и легитимитета. У таквим културно-политичким околностима обликовао је своју владарску идеологију путем текста и слике, односно посредством уметности и визуелне културе. Путем укупне визуелне културе нове престонице, Ахена, представио се као богомизабрани владар, Нови Давид, Нови Соломон, који влада изабраним народом, Францима. Чак и након што је ступио на царски трон, неизоставни део његове титуле било је *rex Francorum*. Путем уметности и визуелне културе направљене су паралеле између првог Каролиншког цара и његових претходика, царева Константина и Јустинијана преузимајући римску империјалну традицију. Током свог живота, обезбедио је легитимитет својим синовима чиме је осигурао континуитет своје династије. Поставио је оквире владавине за касније владаре средњовековног запада који су преузимали његов начин владања, али и модел ктиторства и постулате приликом обликовања владарске идеологије путем уметности и визуелне културе.[238]

2.2 Лудвиг Побожни, *Miles Christ,* ктитор дворског комплекса у Ингелхајму

Лудивг је имао тридесет шест година када је његов отац умро, односно када је наследио царство. Тада је био ожењен Ерменгардом (умрла 818) са којом је склопио брак 794. године и са којом је имао три сина, Лотара I, Пипина I Аквитанског (796-838) и Лудвига Немачког (806-876).[239] Сачувано је неколико извора који су кључни за разматрање живота цара. Аутор поеме *In honorem Hludovici imperatoris* је Ермолдус (око 790-838).[240] О аутору немамо пуно података, али знамо да је био члан двора Лудвиговог сина Пипина, као и да је посетио Ингелхајмски двор 826. године. Поема је подељена на четири дела. У првом делу аутор говори о опсади Барселоне 801. године, централна тема другог дела је долазак Лудвига Побожног на трон 813. и крунисање у Ремсу 816. године. Књига три се бави Бретонском кампањом 818. године, док се књига четири фокусира на мисију на северу и прославу око крштења Данског краља 826. године.[241] Биографија цара *Gesta Hludowici imperatoris* је дело Тегана који је био хороепископ у Тријеру.[242] Своје дело никоме није посветио, али постоји могућност да је цара лично познавао. Био је упознат са Ајнхардовим делима, пре свега Житијем Карла Великог јер на више места у тексту опонаша његов начин приповедања. Често цитира Библију, а Лудвига представља као Библијског цара. Теган своје дело започиње вечном владавином Христа и земаљском владавином Каролинга као наследника Св. Арнулфа, а на аналитички начин пише о догађајима до 835. године када је вероватно и

[237] Einhard, *The life of Charlemagne*, 66-67; R. McKitterick, *Charlemagne: The Formation of a European Identity,* 372; J. M. Wallace-Hadrill, *The Frankish Church*, 190.
[238] J. R. Davis, *Charlemagne's Practice of Empire*, 398, 433, са широм литературом и изворима.
[239] E. S. Duckett, *Carolingian Portraits: A Study in the Ninth Century*, Michigan 1989, 20; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900,* 84-85.
[240] Ermoldus Nigellus, In Honor of Louis, the Most Christian Caesar Augustus, in: *Charlemagne and Louis the Pious, Lives by Einhard, Notker, Ermoldus, Thegan, and the Astronomer*, trans., ed., T. Noble, Pennsylvania 2009, 119 – 186.
[241] Ibid., 119-123.
[242] Thegan, The Deeds of Emperor Louis, 187-218.

започео писање. Околности из периода владавине Лудвига Побожног ставља у контекст историје спасења, а самог цара хвали као гаранта васељенског хришћанског поретка.[243] Поред Тегановог дела, сачувана је још једна биографија цара *Vita Hludovici Imperatoris* непознатог аутора који је у остао познат као Астроном због интересовања за небеска тела.[244] Цар га је 837. године питао шта је могла да значи комета, а данас знамо да је у питању била Халејева комета. Астроном је био упознат са дешавањима на двору, што и сам наводи. Врло вероватно да је био један од Лудвигових саветника, а можда и део клира с обзиром на то да се бавио и црквеним реформама. Своје дело завшрава смрћу цара, па се може претпоставити да је дело настало 840/41. године. Аутор се дивио Ајхнарду и била су му позната његова дела, а врло је могуће да су се познавали јер знамо да је Ајнхард био присутан на двору кроз скоро целу Лудвигову владавину. Текст је данас подељен на 64. поглавља.[245] Западнофраначки анали приказују Лудвига као браниоца цркве и вође хришћанског народа са посебним акцентом на опроштај онима који су га издали.[246]

Лудвиг је своје детињство провео у Аквитанији након што га је папа крунисао за краља у Риму. Према Астроному „*када је постао пунолетан најпобожнији дух цара био је пробуђен за богослужење и уздизање цркве, тако да су његова дела показивала да је он не само краљ, већ и свештеник*“.[247] На његовом двору, као и на двору Карла Великог, окупљала се интелектуална елита. Када је дошао на власт, Карлове саветнике заменио је својим блиским људима. Потврдио је велики број повеља које је издао његов отац, само што их је сада издавао у своје име, а онда је забранио и певање германских народних песама на свом двору. На царском печату је стајао натпис *renovatio regni Francorum*. Сва три поменута аутора која су писала о Лудвиговом животу истичу његову побожност и посвећеност цркви. Иако се не зна када је добио епитет Побожни, можда крајем 9. или чак у 10. веку, Ермолдус га на више места назива „*Побожни краљ Лудвиг*“ и кроз целу прву књигу истиче његову побожност. Теган пише да је цар био образован на грчком и латинском, а да му је латински био као матерњи језик. Лудвиг је имао личну библиотеку, не само у Аквитанији, већ и у Ахену где му је монах из Лорша Герард био библиотекар. Један од главних циљева Лудвигове политике била је реформа цркве коју су започели његови претходници. У овом периоду учињени су најуспешнији напори у правцу „бенедиктианизације“.[248]

Наследио је царство 814. године које је номинално било једна целина, али у реалности је реч о скупу *regna*, односно регија које су претходно биле независна краљевства, војводства, грофовије, која је Карло створио за своје синове, што ће касније довести и до ратова. Када је постао цар, по моделу свог оца, послао је свог другорођеног сина Пипина који је тада имао четрнаест година да влада Аквитанијом, а најстаријег Лотара да влада Баваријом. Италија, тј. Ломбардско краљевство није било Лудвигово, пошто је Карло дао круну свом унуку Бернарду, Пипиновом сину.[249] Током владавине Лудвига Побожног Ахен је наставио да функционише као *sedes regni*, али се цар окретао и Западној Франачкој, па се 816. и 820. године Компјењ помиње у изворима као резиденција и место одржавања сабора.

[243] Ibid., 187-192.
[244] Astronomer, The Life of Emperor Louis, in: *Charlemagne and Louis the Pious, Lives by Einhard, Notker, Ermoldus, Thegan, and the Astronomer*, trans., ed., T. Noble, Pennsylvania 2009, 219 – 302.
[245] Ibid., 219-225.
[246] М. Антоновић, *Наративни извори за историју Европе*, 102-104; C. M. Booker, *Past Convictions, The Penance of Louis the Pious and the Decline of the Carolingians*, Pennsylvania 2009, 27, са изворима.
[247] Astronomer, The Life of Emperor Louis, 242-243.
[248] B. Bischoff, *Manuscripts and Libraries in the Age of Charlemagne*, Cambridge 2007, 27; D. Ganz, *Corbie in the Carolingian Renaissance*, Stuttgart 1990; Ermoldus Nigellus, In Honor of Louis, the Most Christian Caesar Augustus, 128; R. Kramer, *Rethinking Authority in the Carolingian Empire, Ideals and Expectations during the Reign of Louis the Pious (813-828)*, Amsterdam 2019, 57; Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 108; Thegan, The Deeds of Emperor Louis, 202.
[249] J. Nelson, The Frankish kingdoms, 814–898: the West, 111-112; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 26.

Посећивао је Падерборн, а често је боравио у Ингелхајму о чему ће касније бити речи.[250] Папа Стефан IV (816-817) га је крунисао у Ремсу за цара 816. године. Након што је папа Лав умро 816. године, према *Annales regni Francorum,* нови папа, након устоличења је пошао да се састане са царем у Ремсу.[251] Теган описује крунисање: „ ... *(папа) га је помазао за цара и ставио му на главу златну круну коју је донео са собом. Била је невероватно лепа и украшена најдрагоценијим драгуљима. Краљицу Ерменгарду назвао је августа и на њену главу ставио златну круну*".[252] Ермолдус такође пружа сведочанство о сусрету и крунисању: „*његова (Лудвигова) одећа је блистала, али је његова побожност још више искрила*"[253], затим наводи да га је папа поредио са Соломоном.[254] Наредног дана цезар је сео на трон, а папа на златну столицу, „*затим је (папа) наредио да се донесе круна са драгуљима и златом, она која је раније припадала Константину*".[255] Аутор даље сведочи да га је папа миропомазао и крунисао, а да се онда окренуо ка царици и исте обреде извршио. Након што су разменили дарове, папа је отишао у Рим, а цар и царица са својом децом у Компјењ.[256] Крунисање Ерменгарде понављало је прво папско крунисање Каролиншке краљице Бертраде чиме је Лудвиг истицао свој примат у односу на остале потомке Карла Великог.[257] Своје сестре је послао у опатије у Западној Франачкој. Наредне године одржао је сабор у Ахену на ком је представио нови начин наслеђивања и поделе царства *Ordinatio imperii*. Пипину је потврђена круна Аквитаније, Лудвиг (Немачки) добио је Баварију, а Лотар је проглашен за савладара и наследника након Лудвигове смрти, што је значило и власт над Италијом око чега се Бернард побунио што се завршило његовим погубљењем. Пипин и Лудвиг имали су јурисдикције над својим територијама, али су били подређени Лотару и морали су сваке године да се састају како би показивали јединство царства. На тај начин, у Каролиншком царству званично је обликована превласт цара над краљевима и њиховим *regna*-ма.[258] Као што је Карло крунисао Лудвига за свог савладара, Лудвиг је крунисао Лотара за цара и савладара, вероватно под утицајем Византијског царства где је био обичај да отац крунише свог сина. Међутим, папе су одбијале да прихвате крунисање без њиховог присуства као легитимно, па је из тог разлога Стефан IV морао да потврди Лудвигу царску титулу у Ремсу, а Лотару папа Паскал I (817-824) 823. године у цркви Светог Петра у Риму.[259]

Лудвиг Побожни је на почетку своје владавине јасно исказао правац у којем ће ићи обликовање владарске идеологије узевши титулу *Imperator Augustus*. Званична титула је гласила *Hludowicus divina ordinate providentia imperator Augustus*[260] коју је уз мање измене носио до смрти 840. године. Титула је указивала на то да влада свим хришћанима, по божјој промисли, а не само Францима и Римљанима како је на то Карлова титула указивала, што говори у прилог обликовања идеје о универзалном хришћанском цару. У документима се потписивао као *piissimus*, најпобожнији, а не као свој отац *gloriosissimus*, најславнији. Као што је писање имена Карла Великог измењено након 800. године, име Лудвиг је такође прошло трансформацију. На новцу који је настао у Аквитанији између 781. и 793/4. године писало је *Hludvih*, на владарским повељама између 794. и 808. године *Hlodoicus*, а након 814.

[250] J. Nelson, The Frankish kingdoms, 814–898: the West, 111-112.
[251] R. McKitterick, *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians 751-987,* 132.
[252] Thegan, The Deeds of Emperor Louis, 201-202.
[253] Ermoldus Nigellus, In Honor of Louis, the Most Christian Caesar Augustus, 147.
[254] Ibid., 148.
[255] Ibid., 152.
[256] Ibid., 147-153; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century,* 27-28.
[257] J. Nelson, The Frankish kingdoms, 814–898: the West, 111-112.
[258] R. McKitterick, *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians 751-987,* 136. ; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century,* 27-28.
[259] D. Angelov, J. Herrin, The Christian imperial tradition - Greek and Latin, 164; E. S. Duckett, *Carolingian Portraits: A Study in the Ninth Century*, 32.
[260] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877),* 140: Лудвиг, уз божанску промисао, цар август.

године, његов двор је створио латинску верзију његовог имена *Hludowicus* које је од тада коришћена уз титулу на повељама и новцу.[261] У очима цара и његових блиских људи, царство и црква су били једно са циљем да се осигура тријумф хришћанства. Себе је видео као богомизабраног владара и универзалног хришћанског цара. Папа Стефан га је крунисао Константиновом дијадемом чиме је Лудвиг постао његов законити наследник на царском трону. Као и његов отац, одржавао је односе са Византијом. Из писма које му је стигло од цара Михаила II (820-829) и његовог савладара Теофила (829-842) у ком му се обраћају са „*мом љубљеном и часном брату, славном Лудвигу из краљевства Франака и Лангобарда, а ја ћу звати њиховим царем*“[262] видимо да се царска титула искључиво односила на владавину Франачком и Ломбардијом.[263]

Одржао је неколико сабора између 816. и 819. године, на којима је потврдио велики број повеља и своје људе из Аквитаније поставио је на кључна места на царском двору. Један од најзначајнијих текстова који је настао на овим саборима је *Institutio Canonicorum Aquisgranensis* који се бави начином живота монаха, бискупа и опата, али и њиховим образовањем. Овај текст показује кључне идеје Каролиншког двора по питању црквених реформи. Након пролога, подељен је на три дела, од којих се први састоји од цитирања *О црквеним дужностима*[264] Исидора Севиљског (601-636), *Пасторалног правила*[265] Гргура Великог, проповеди Августинових и писама Јеронима о томе ко треба бити клир. Други део садржи канонске цитате и говори члановима клира шта треба да раде. Трећи део, поред Августинових и Јеронимових проповеди, цитира Гргура и Исидора и објашњава како клир треба да се понаша. У прологу је објашњена организација сабора и која је улога цара у томе. Сазнајемо да је стање у цркви очајно, али да је владар узео „ствар у своје руке“. Лудвиг је сазвао сабор како би побољшао стање у светој цркви Божјој, *sanctae Dei ecclesiae*, и обезбедио књиге за клир. Ово је био један од начина да представи себе не само као заштитника цркве, већ као и њеног поглавара, а двор као центар образовања. Надбискупи који нису присуствовали сабору, добили су копије документа.[266] Један од блиских сарадника цара био је визиготски опат Витица (751-821) који је своје име променио у Бенедикт. Био је поборник Правила, регуле Светог Бенедикта. Ермолдус каже да су често дискутовали „*њихову богољубиву одговорност*“[267] и сведочи о њиховом односу. Уз Лудвигову помоћ обликовали су бенедиктински манастир у Инду, Корнелиминстер у који су послата по два монаха из сваког Каролиншког манастира како би учили бенедиктинска начела, а затим их пренели у своје манастире. Бенедиктово правило постало је универзално правило средњовековног Запада. [268] Веома плодне године с почетка Лудвигове владавине показују да је желео да остави свој утицај на царство, а себе да истакне пре свега као хришћанског цара чија је кључна улога да брине о цркви.

У октобру 818. године царица Ерменгарда је умрла. При тражењу нове жене, Лудвиг се овог пута окренуо ка истоку. Изабрао је Јудиту (умрла 843) из династије Велфа чија је

[261] Ibid., 129, 140; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 26-28; J. M. Wallace-Hadrill, *The Barbarian West A.D. 400-1000, The Early Middle Ages*, New York, 1962, 122.

[262] A. Kolia-Dermitzaki, Byzantium and the West – the West and Byzantium (ninth-twelfth centuries): focusing on Zweikaiserproblem. An outline of ideas and practices, 362: Dilecto et honorabili fratari Hludovico glorioso regni Francorum et Langobardorum et vocaro eorum imperator.

[263] Loc. cit.

[264] Isidore of Seville, *De Ecclesiasticis Officiis*, trans., ed., T. L. Knoebel, New York 2008.

[265] Gregory the Great, *Liber Regulae Pastoralis: Pastoral Rule*, trans., ed., J. Barmby, online edition 2015.

[266] R. Kramer, *Rethinking Authority in the Carolingian Empire, Ideals and Expectations during the Reign of Louis the Pious (813-828)*, 92-114, са изворима.

[267] Ermoldus Nigellus, In Honor of Louis, the Most Christian Caesar Augustus, 154-155.

[268] M. Becher, Ut monasteria … secundum ordinem regulariter vivant. Norm und Wirklichkeit in den Beziehungen zwischen Herrschern und Klöstern in der Karolingerzeit, 203-205; Џ. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 107-108; J. Smith, Fines Imperii: the Marches, in: *The New Cambridge Medieval History Volume II c. 700—c. 900*, ed., R. McKitterick, Cambridge 2008, 169 – 189, 187-188.

породица имала присталице у Баварији, Алеманији и Саксонији што је цар желео да искористи у борби против словенских народа како би ојачао територије источно од Рајне. Брак је склопљен у фебруару 819. године. Јудита је носила титулу августе и сматра се да је цар крунисао. Позиција Лудвигових синова је другим браком измењена након 823. године када је са Јудитом добио још једног сина, Карла II Ћелавог (сл. 2.27).[269] Из тог разлога, 829. године долази до нове поделе царства што је произвело низ побуна. Сваки од синова захтевао је потпуну аутономију, а не подређеност Лотару. Пипин и Лудвиг Немачки нашли су присталице у тој идеји, а августа Јудита за свог сина Карла. Лотар, Пипин и Лудвиг су се већ у априлу 830. побунили против свог оца, који је успео да побуну угаси.[270] Међутим у јуну 833. године долази до нове побуне на Ротфелду где је Лудвига војска напустила. Папа је био присутан и на страни младог цара Лотара. Цар је био приморан на јавну епитимију. У цркви Светог Медарда у Соасону у октобру 833. године је пред олтаром признао своје грехе међу којима је било убиство, светогрђе и кривоклетство. За себе је том приликом рекао: „*divinarum sen humanarum violtaor*“[271] о чему нам сведоче извори. Догађај је виђен као криза Каролиншког царства без обзира на то што је убрзо након јавног понижења добио подршку својих синова. Епитимија је поништена на саборима у Тионвилу и Мецу. Већ наредне године у марту се враћа на трон у Сен Денију, а у фебруару 835. године поново је крунисан у Мецу када су му и ритуално враћене царске инсигније што је значило повратак контроле над царством. Приликом описивања догађаја из 833. године Теган се користи библијским референцама. Када говори да су људи плакали на Ротфелду, цитира Књигу о Јудити 7:23 и сузе Озија. [272]

Сачувани примери уметности и визуелне културе из периода владавине Лудвига Побожног нису бројни. Приликом обликовања владарске идеологије ослањао се на модел свог оца. Наставио је да користи референце на античко римско царство, а новац је креиран по Карловом моделу. На новцу Лудвига приказана је биста цара у профилу са ловоровим венцем и натписом *HLVDOVVICVS IMP AVG* (сл. 2.28). На тај начин, повезивао се не само са својим оцем, већ и са царем Константином. Централна идеја владарске идеологије Карла Великог била је поистовећивање са старозаветним царевима, Соломоном и Давдиом, међутим, већ почетком 9. века видимо и почетке обликовања Христовог култа у функцији царске владарске идеологије[273], што је јасно изражено у случају Лудвига. Царски портрет на новцу измењен је 818. представом крста, а од 822. године поред крста приказана је и хришћанска базилика са натписом *XPISTIANA RELIGIO* (сл. 2.29). На тај начин Лудвиг се представљао као хришћански цар чији је *signum* био крст, а главни фокус хришћанство. Након смрти његовог главног саветника Бенедикта из Анијана 821. године, на двор се враћају неки од Карлових старијих саветника и тада у фокус владарске идеологије долази идеја да је цар врховни у царству, што бискупима и опатима није одговарало.[274]

Ретко који рукопис се може довести у везу са Лудвигом, а још ређе илуминирани, међутим, прва сачувана представа Каролиншког владара у оквиру илуминираног рукописа је

[269] E. S. Duckett, *Carolingian Portraits: A Study in the Ninth Century*, 28-29, 33; J. Nelson, *Rulers and Ruling Families in Early Medieval Europe: Alfred, Charles the Bald and Others*, 303; Eadem, The Frankish kingdoms, 814–898: the West, 115-117.

[270] C. M. Booker, *Past Convictions, The Penance of Louis the Pious and the Decline of the Carolingians*, 25; J. Fried, The Frankish Kingdoms, 817–911: the East and Middle Kingdoms, 142-143.

[271] Присутни бискупи су оставили писане изворе о овом догађају.; C. M. Booker, *Past Convictions, The Penance of Louis the Pious and the Decline of the Carolingians*, 16, са изворима: Ја сам божанско или људско биће.

[272] Ibid., 16-25; Thegan, The Deeds of Emperor Louis, 210-213.

[273] Дуго је у науци сматрано да владар као Христов намесник на земљи постаје главна идеја током владавине царева Саксонске династије и око 1000. године. Примери наведени у овом поглављу показују да се та идеја јавља још током владавине Каролиншке династије.

[274] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 293-302; J. Davis, Charlemagne's portrait coinage and ideas of rulership at the carolingian court, 22-24.

портрет Лудвига Побожног у делу *De Laudibus sanctae crucis*[275] Рабана Мавра (око 780-856), који представља збирку двадесет осам песама. Цар је илуминирани рукопис добио након 830. године. Врло је могуће да је збирка настала око 835. године како би прославила и комеморисала повратак цара на трон. Поема почиње молитвом упућеном Цару над царевима који је искупио људски род својом жртвом на крсту. Аутор хвали цара који непрестано пази на своје стадо, а у последњим стиховима му нуди књигу. На страници 4v се налази представа Лудвига који је приказан као хришћански ратник (сл. 2.30). Носи војну одежду, плави огртач који је или римски *paludamentum* или франачки *sagum venetum* и црвене чизме; у десној руци држи крстолико копље, а у левој штит. На глави има шлем и ореол. Приказан је фронтално. Целокупна слика настала је по узору на представе античких римских војсковођа и царева. Сматра се да је узор била Константинова скулптура која је била постављена у Риму како би прославила његов тријумф над царем Максенцијем (306-312). Као син великог војсковође, од изузетног значаја је било представити га као хришћанског ратника. На овај начин се може направити паралела са Константином и Карлом који су били Христови војници у борби против неверника и непријатеља хришћанства и уз чију помоћ су тријумфовали. Лудвиг је *Miles Christ*, а текст и слика су уско повезани. Педест један стих у хексаметрима од којих сваки садржи тридесет седам слова стварају правоугаоно поље на којем се налази портрет. Техником *carmen figuratum* исписана су слова на различитим местима у оквиру фигуре.[276] Када посматрач гледа у слова и креће се од цареве главе ка раменима, од десне руке до лакта, преко груди и шаке, затим леве руке преко ногу до левога, а онда и десног стопала чита стихове који су коментар на царску слику: „*Исусе Христе, твоја моћ ће даровати благословени шлем за цареву главу. И нека твоја изврсна врлина, Исусе, учини његову руку непобедивом. И дај праведнику да тријумфује. И нека оклоп правде опаше твог пријатеља који је увек мио у твојим очима, да га ниједан непријатељ не прободе својом стрелом, него да сва царска моћ остане чврста и сигурна заувек! И на сличан начин нека радосна династија његовог рода успе и остане на власти све док време иде својим током и тешка маса земље остаје, под условом да се сећа Христовог имена и вољно објављује реч Господњу*!“.[277] Када посматрач прати облик ореола открива нови текст „*ти си, Христе, круна Лудвигова*“.[278] На штиту се препознаје „*штит вере*“[279], на напрснику „*правда доноси победу праведнику*“.[280] Текст који се налази око штита „*Јер штит вере одбија опако оружје и штити цара, спремајући сјајан тријумф. Нека се његово побожно срце ослања на Божје дарове, неповређен увек побеђује непријатеље*“[281] јасно указује на заштитничку функцију. Лудвигов портрет треба тумачити са још једном минијатуром у рукопису, а то је разапети Христ на страници 8v. У оквиру Христове косе исписан је текст „*он је цар правде*“[282], а на лицу и грудима „*праведни поредак Богу*“.[283] Христос дословно оличава правду коју Лудвиг носи на свом Божјем напрснику. Штит правде може представљати и референцу на псалм

[275] Илуминирани рукопис је саучаван у већем броју копија, у дисертацији разматрамо пример из: Biblioteca Apostolica Vaticana, MS. Reg. lat. 124.

[276] E. Sears, Louis the Pious as Miles Christi: The Dedicatory Image in Hrabanus Maurus's De Laudibus Sanctae Crucis, in: *Charlemagne's Heir: New Perspectives on the Reign of Louis the Pious (814-840)*, eds., P. Godman, R. Collins, Oxford 1990, 605-628.

[277] Ibid., 606: Iesu Criste, tuum, vertice, signum/ Augusto galeam conferet almam,/ Invictam et faciat optima dextram/ Virtus, Iesu, tua detque triumfum/ Iusto iustitiae induat atque/ Lorica placitum semper amicum,/Quam nullus iaculo proterat hostis/ Sed firmum maneat Caesaris omne/ Ac tutum imperium omne per aevum!/ Sicque eius sobolis laeta propago/ Succedens maneat sceptra tenendo,/ Donec saecla sua iura tenebunt/ Et terrae solidus permanet orbis,/Cristi dum memoret nomen ubique/ Et verbum Domini praedicet ultro!

[278] Loc. cit.: Tu, Hludouuicum, Criste Corona.

[279] Loc. cit.: scutum fidei.

[280] Loc. cit.: triumphum iusto iustitiae.

[281] Ibid., 607: Nam scutum fidei depellit tela nefanda/ Protegit augustum clara tropaea parans./Devotum pectus divino munere fretum/ Inlaesum semper castra inimica fugat.

[282] R. Deshman, Benedictus Monarcha et Monachus. Early Medieval Ruler Theology and the Anglo-Saxon Reform, *Frühmittelalterliche Studien* vol. 22 (1988), 204-240, 237: Iste est rex iustitiae.

[283] Loc. cit.: Ordo iustus Deo.

5:12.[284] Христос има и круну која је додељена Каролиншком цару. На рубу Христовог ореола исписано је „*Цар царева и Господар господара*“.[285] Када се узме у обзир натпис око Лудвиговог нимба, цар не само да носи Христов напрсник правде, већ и круну Христову која пружа заштиту праведницима. Цар је дословно слика праведног, разапетог небеског Цара над царевима. Овакав интиман однос између Лудвига и Христа указује да је он његов лични заштитник уз чију помоћ влада, а самим тим и заштитник царства. Током владавине Каролинга старозаветни узори, пре свега оличени у личности цара Давида, коегзистирали су са новозаветним идејама, христоцентричног цара који је његов одраз на земљи. Та идеја није увек повезивана са монашком побожношћу, али је управо та веза била кључна током монашких реформи Лудвига и утицала је на обликовање владарске идеологије цара као Христовог одраза и представника на земљи[286], а постаће очигледнија током владавине његовог сина Карла Ћелавог, а посебно током обликовања владарског идентитета царева Отонске династије, изражено кроз њихове портрете.

У овом периоду, Рабан Мавр је поклонио и Јудити илуминирани рукопис који представља коментаре на Књиге о Јудити и Јестири.[287] У оквиру рукописа на страници 3v налази се и њен портрет који је у медаљону у центру листа, док је у врху приказана рука Божја и текст „*Десна рука највишег Бога Христа*“ (сл. 2.31).[288] Уз Јудиту је натпис „*О Боже, висока љубав, сам штити Јудиту*“[289], а окружује је „*Боже дај њој благословену круну*“.[290] Аутор објашњава разлог овог дара; каже да царица дели име са једном од старозаветних царица, а по достојанству одговара другој и као што су оне, узорне хероине победиле духовне и телесне непријатеље, тако је и њена мудрост победила већи део њених непријатеља. Овај текст служио је царици као *speculum regiae*.[291] Врло је могуће да је настала кад и Лудвигова књига и треба их заједно размотрити и третирати као диптих, што за сада остаје отворено питање.

Као што је већ наведено, Ахен је наставио да функционише као престоница царства. Астроном сведочи да је цар проводио зиме у Ахену и да је примао разна посланства „*најважнији од њих стигао је од цара из Цариграда по имену Михаило*“.[292] Астроном даље говори да је проводио време у Падерборну и да је Франкфурт постао изузетно значајан двор,

[284] Псалам 5:12 Јер Ти, Господе, благосиљаш праведника, као штитом заклањаш га милошћу својом.
[285] R. Deshman, Benedictus Monarcha et Monachus. Early Medieval Ruler Theology and the Anglo-Saxon Reform, 237: Rex regum et Dominus dominorum.
[286] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 230-232; R. Deshman, Benedictus Monarcha et Monachus. Early Medieval Ruler Theology and the Anglo-Saxon Reform, 236-240, а посебно о христоцентричној владавини 231-234; R. Le Jan, Frankish Giving of Arms and Rituals of Power: Continuity and Change in the Carolingian Period, in: *Rituals of Power. From Late Antiquity to the Early Middle Ages*, eds., F. Theuws, J. Nelson, Boston 2000, 281–309, 296; F. Mütherich, Book Illumination at the Court of Louis the Pious, in: *Charlemagne's Heir. New Perspectiveis on the Reign of Louis the Pious (814-840)*, eds., P. Godman, R.Collins, Oxford 1990, 593-604, 595-596; Eadem, J. E. Gaehde, *Carolingian Painting*, 56; E. Sears, Louis the Pious as Miles Christi: The Dedicatory Image in Hrabanus Maurus's De Laudibus Sanctae Crucis, 605-620; S. Steckel, Von Buchstaben und Geist Pragmatische und symbolische Dimensionen der Autorensiglen (nomina auctorum) bei Hrabanus Maurus, in: *Karolingische Klöster Wissenstransfer und kulturelle Innovation*, eds., J. Becker , T. Licht, S.Weinfurter, Berlin 2015, 89-129; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 249; K. F. Werner, Hludovicus Augustus: Gouverner l'empire chrétien — Idées et réalités, in: *Charlemagne's Heir. New Perspectiveis on the Reign of Louis the Pious (814-840)*, eds., P. Godman, R.Collins, Oxford 1990, 3-124, 12.
[287] Genève. Bibliothèque de Genève, Ms. lat. 22.
[288] E. Sears, Louis the Pious as Miles Christi: The Dedicatory Image in Hrabanus Maurus's De Laudibus Sanctae Crucis, 620: Dextra dei summi Criste.
[289] Loc. cit.: Iudith ipse tuere o deus altus amor.
[290] Loc. cit.: Dona beata da deus illi arce coronam, luis the pious as miles christi.
[291] Ibid., 620-621; J. Nelson, Early medieval rites of queen-making and the shaping of medieval queenship, 312.
[292] Astronomer, The Life of Emperor Louis, 248.

чак и да је Карло Ћелави управо ту рођен 823. године.[293] Лудвиг је изградио цркву посвећену Богородици у оквиру палате у Тионвилу, вероватно по узору на Ахенску капелу.[294]

Дворски комплекс у Ингелхајму био је Лудвигово омиљено место за лов, али и за састанке са званичницима из Византије и са другим краљевима. Након Лудвигове смрти и поделе царства 843. године, територија на којој се налазио Ингелхајмски двор припала је Лудвигу Немачком. Лудвиг IV Дете (899-911) је последњи Каролинг који је посетио владарску резиденцију 904. и 909. године, али су Отони и Салијевци често користили Каролиншки *Pfalz*. Дворски комплекс је био оријентисан у правцу исток – запад. На западној страни налазила се структура правоугаоне основе, а полукружна на истоку комплекса (сл. 2.32). *Aula regia* са великом апсидом заузимала је југозападни део комплекса (сл. 2.33). Четири прозора перфорирала су апсиду. На основу пропорција дворане закључује се да је узор могала бити Константинова базилика у Тријеру. Она је већа од ауле у Падерборну, али мања од Ахенске. Не знамо шта се налазило на северозападној страни комплекса. На истоку је велико двориште формирало атријум уоквирен колонадама са северне и јужне стране. Постојала су и купатила. Грађевине у комплексу биле су повезане ходницима. Цареви Отонске династије су изградили крстообразну дворску капелу. Данас су сачувани делови комплекса (сл. 2.34), фрагменти који указују да су стубови имали коринтске капителе (сл. 2.35), као и фрагменти обојеног малтера што сведочи о фреско сликарству. Сачуван је фрагмент на којем је приказан крилати коњ уоквирен виновом лозом и лишћем (сл. 2.36). Ако узмемо у обзир дворски комплекс у Ахену, можемо претпоставити да је за изградњу и овог двора коришћен мермер или други племенити материјали. Црква, можда посвећена Светом Ремигију чинила је део комплекса. Као и већина сликарства из периода Каролиншке владавине ни у Инглехајму није сачувано, већ нам извори сведоче о комплексности програма.[295] Ермолдус је боравио у Ингелхајму, а његова поема представља изузетно значајан извор о владарском комплексу, односно о зидном сликарству: „*Постоји место које се налази у близини Рајне које красе разни усеви и богатства и ту постоји велика палата ослоњена на сто стубова. Саградила ју је група мајстора и занатлија, има разне ходнике и многе врсте кровова, хиљаду улаза и излаза и хиљаду соба. Црква Бога највишег подигнута је из оближњег каменолома, а имала је бронзане довратнике и мале златне портале. Славна дела Божја и дугог низа знаменитих људи могу се читати тамо изнова и изнова на карактеристичним сликама. Лева страна говори како је у почетку Бог ставио људе у рај, да живе, и како је зла змија злом искушала неучито срце Евино, и она, њен муж, а онда је он сам узео храну; како су се, када је Господ дошао, покрили смоквиним лишћем, и како су за своје грехе морали да обрађују земљу; како је један брат у зависти убио другога због њиховог првог приноса, не мачем, него својим рђавим рукама. Затим се наилазе на прве поуке у бројним наредним сликама распоређеним по редоследу: Како је Потоп прекрио цео свет и побио цео људски род осим неколицине којима се Бог смиловао и заштитио у Ковчегу завета, и дело врана или голубица. Затим су приказани Аврам и његово потомство, и дела Јосифа и његове браће и фараона; како је Мојсије ослободио народ из ропства у Египту; како је Египат пропао, а Израиљ побегао; и како је закон, по дару Божијем, био исписан на две плоче; како је вода потекла из стене, а храна од птица; како је обновљена давно обећана Света земља када је Исус Навин устао као добар вођа народа; а затим је насликана*

[293] Ibid., 248, 251, 256-258.
[294] T. Zotz, Carolingian Tradition and Ottonian-Salian Innovation: comparative observations on palatine policy in the Empire, 78.
[295] S. Airlie, The Place of Memory. The Carolingian Court as Political Centre, 9-10; I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 228; R. McKitterick, *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians 751-987*, 10; Eadem, *Charlemagne: The Formation of a European Identity*, 163-164; J. Nelson, *Rulers and Ruling Families in Early Medieval Europe: Alfred, Charles the Bald and Others*, 435; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 329-331, 339-340; R. Hinks, *Carolingian art, A Study of Early Medieval Painting and Sculpture in Western Europe*, Michigan 1962, 99-101; K.J. Conant, *Carolingian and Romanesque Architecture 800-1200*, 60.

изузетна група пророка и краљева, заједно са великим делима која су извршили; и достигнућа Давида и дела моћног Соломона и храма који је подигао уз Божију помоћ; а затим вође народа, колико их је било и шта су радили, првосвештеници и великаши. Десна страна приказује смртна дела Христа, Његове дарове земљи након што их је Његов Отац послао. Како је анђео сишао и говорио Марији, и како је Марија рекла: „Ево слушкиње Господње“. Како се Христос родио, као што су пророци одавно знали, и како је Бог био умотан у крпе; како су пастири убрзо примили свете заповести свемогућег Бога и како су се мудраци удостојили да виде Бога; како је Ирод беснео, верујући да ће га Бог заменити, и како је побио дечаке, пославши их у смрт; како је Јосиф побегао у Египат и тамо одвео дечака, и како је дете расло и како је одгајано; како је пожелео да се крсти Онај који је дошао да својом крвљу спасе све, оне који су одавно пропали; како је Христос претрпео толике постове на путу човека; како је вешто збунио свог кушача; како је убрзо ширио божанске заповести по целом свету, и како је, свети, враћао прећашње здравље болеснима, и како је, још више, оживљавао мртве; како је подигао оружје на демоне и отерао их; како је, издан од суровог ученика и тврдог народа, Он сам, иако Бог, желео да умре као човек; како се, ускрснувши из мртвих, јавио својим сапутницима, и како је поново узашао на небо и владао са висине. Божја сала је испуњена овим сликама, а све су направљене вештом руком уметника“.[296] Након описа дворске цркве, Ермолдус нам даје опис палате: „*Краљевска резиденција је пуна сјајних скулптура и вешто казује највећа дела људи. Оне говоре о Кировим делима и о Нинусовим временима, многим врстама битака и тешких окршаја. Овде ћете видети како је краљев бес искаљен на реку да освети смрт свог вољеног коња. А онда како је хвалисавац отео земљу једне жене и онда му главу ставио у крвљу напуњену козју кожу. Нити се у тишини прећуткују зла дела ужасног Фаларисa, нити како је он нападао свој народ својом окрутном вештином; како се неки Пирило, занатлија од бронзе и злата, придружио том јаднику и брзо саградио великог бика од бронзе у славу Фаларисa, да би окрутни човек угурао жртве унутра; Убрзо је, међутим, тиранин затворио Пирила у стомак бика, тако да је уметност донела смрт уметнику његовим сопственим занатом. Како су Ромул и Рем поставили темеље Риму, и како је безбожник ударио свог брата; како је Ханибал непрестано водио неправедне ратове и како је изгубио живот; а такође и како је Александар ратом потчинио свет себи; и како је мала група Римљана расла до неба. Зид с друге стране прославља прадедовска дела и у благочестивој вери новијег времена. Задивљујућа дела Франака спајају се са делима цезара великог седишта Рима: Како је Константин отишао, одбацио Рим од својих наклоности и саградио Константинопоље за себе. Ту је приказан срећни Теодосије са својим делима придодатим њиховим истакнутим достигнућима. Овде је насликан први Карло, господар Фризијаца у рату, и велика дела његових ратника заједно са њим. Ево, Пипине, ти блисташ, дајући законе Аквитанији и придружујући их свом краљевству уз помоћ Марса. И јасно се појављује лице мудрог Карла, његова глава носи круну његовог рода предака. Овде Саксонци стоје насупрот, размишљајући о борби, али он је води, доминира и подвргава их свом закону. То место блиста приказима ових и других дела. Они хране поглед и одушевљавају оне који их гледају. Тамо побожни цезар (Лудвиг) даје закон својим поданицима и на свој уобичајени начин третира текуће потребе свог краљевства*.“ Аутор завршава опис Ингелхајма и говори о Данцима и краљу који је дошао са поклоним како би се састао са царом.[297] Фреско програм о којем сазнајемо на основу извора обликован је тако да шаље посебну поруку о Каролиншком идентитету и легитимитету. Када је аристократија окупљена у великој дворани посматрала слике видела је Каролинге као законите наследнике паганских и хришћанских царева. Овим путем, поред легитимитета, истицан је и континуитет и богомизабрани статус владара који је преседавао двораном. Приказани цареви на зидовима су имали функцију модела идеалних владара, са којима су Каролинзи тежили да успоставе континуитет. Путем сликарства у

[296] Ermoldus Nigellus, In Honor of Louis, the Most Christian Caesar Augustus, 174-176.
[297] Loc. cit.

Инглехајму испричана је Библијска историја, од Генезе, Раја, преко Аврама, Јосифа и Мојсија, са посебним акцентом на Давиду и Соломону, а затим и Христовом животу, рођењу, Страдању и Васкрсењу, односно тријумфу. У владарској резиденцији приказана је историја владара, почевши од Кира, персијског краља, преко оснивања Рима. Низу су придружени цареви Константин Велики и Теодосије (379-395), али и Каролиншки владари, Карло Мартел, Пипин и први цар ове династије, Карло Велики. На овај начин, сликани програм показује континутет од Стварања света до владавине Каролиншких царева.[298]

Астроном завршава своје дело извештавајући о смрти цара „*Владао је Аквитанијом тридесет седам и био је цар двадесет седам година. По одласку његове душе, царев брат Дрого, епископ Меца, са осталим епископима, игуманима, грофовима, вазалима и великом масом свештенства и народа узео је цареве остатке и са великим поштовањем их је пренео у Мец где је (цар) величанствено сахрањен у базилици Светог Арнулфа у којој је сахрањена и његова мајка*“.[299] Лудвиг Побожни је умро 20. јуна 840. године на острву у Рајни у близини Ингелхајма у присуству свог полубрата Дрогоа (801-855), бискупа Меца и архичелника палате од 834. до 840. године. Он је био један од ретких који је остао на царевој страни приликом побуна и након 833. године. Није случајно да се Лудвигов епитет Побожни чешће појављивао у изворима који су настали у близини Меца. Дрого је пренео Лудвигово тело у Мец како би било положено у гробницу уз фунерарну церемонију у цркви Светог Арнулфа. Неки истраживачи сматрају да је управо царев брат изабрао место сахране.[300] Лудвигова мајка и две сестре сахрањене су уз тело овог светитеља. Мец је био важан династички центар посебно за женске чланове Каролиншке лозе.[301] Врло је могуће да је и Јудита имала утицаја када је реч о избору гробне цркве. Имајући у виду поделе царства, може се претпоставити да је желела да цар буде сахрањен на територији коју ће њен син наследити и одакле ће се развијати царски култ.[302] Треба истаћи важност Светог Арнулфа у владарској идеологији Каролинга јер је управо путем њега конструисано Тројанско порекло. Цареви су имали свог светог претка као заштитника.[303] Фрагменти саркофага Лудвига Побожног се данас чувају у музеју у Мецу, а гробница је уништена током Француске револуције (сл. 2.37). О целокупном изгледу гробног места сведочи неколико цртежа из 18. века. Према њима, Лудвигово тело је положено у саркофаг на којем се налазила његова скулптура испод лука (сл. 2.38). Постојао је и натпис. Гробница је премештена у доминиканску цркву када је црква Светог Арнулфа срушена 1552. године. У том периоду, гробници су додати неки детаљи. Скулптура цара на основу изгледа и одежде се датује у 13. век. Лудвигово гробно место налазило се у јужном делу трансепта у близини олтара Светог Стефана. Скоро са сигурношћу можемо рећи да је саркофаг био постављен у аркосолијум по угледу на римски начин сахрањивања. Саркофаг је пореклом из Рима и датује се у касни 4. или рани 5. век.[304] За разлику од Карла Великог,

[298] S. Airlie, The Place of Memory. The Carolingian Court as Political Centre, 9-10; I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 228; R. McKitterick, *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians 751-987*, 10; Eadem, *Charlemagne: The Formation of a European Identity*, 163-164; J. Nelson, *Rulers and Ruling Families in Early Medieval Europe: Alfred, Charles the Bald and Others*, 435; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 329-331, 339-340; R. Hinks, *Carolingian art, A Study of Early Medieval Painting and Sculpture in Western Europe*, Michigan 1962, 99-101; K.J. Conant, *Carolingian and Romanesque Architecture 800-1200*, 60.

[299] Astronomer, The Life of Emperor Louis, 302.

[300] C. M. Booker, *Past Convictions, The Penance of Louis the Pious and the Decline of the Carolingians*, 66-67; R. Melzak, Antiquarianism in the Time of Louis the Pious and its Influence on the Art of Metz, in: *Charlemagne's Heir. New Perspectiveis on the Reign of Louis the Pious (814-840)*, eds., P. Godman, R.Collins, Oxford 1990, 629-640, 629; G. Noga-Banai, The Sarcophagus of Louis the Pious in Metz - A Roman Memory Reused, *Frühmittelalterlichen Studien* 45 (2011), 37-50, 37, 46.

[301] J. Nelson, Carolingian Royal Funerals, 156-158.

[302] Loc. cit.

[303] G. Noga-Banai, The Sarcophagus of Louis the Pious in Metz - A Roman Memory Reused, 46.

[304] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 305; R. Melzak, Antiquarianism in the Time of Louis the Pious and its Influence on the Art of Metz, 629-630.

Лудвиг је сахрањен у саркофагу са хришћанском темом; приказан је Мојсијев прелазак Црвеног мора са изабраним народом.[305] Са леве стране приказана је војска фараона, док је са десне стране приказан Мојсије који раздваја море и изабрани народ на чијем челу је Мирјам. Старозаветна сцена представља обећање о спасењу и може бити од разлога зашто је изабран овај саркофаг.[306] Прецизније објашњење налазимо у изворима, односно у поеми *De Imagine Tetrici* Валафрида Страбона (око 808-849).[307] Аутор наводи примере старозаветних личности како би истакао врлине цара, а међу њима се посебно истиче Мојсије који предводи изабрани народ кроз Црвено море. Такође, наводи да Јудита има врлине као и Мирјам. Поема је настала 829. године. Ако се прихвати хипотеза да поема указује на саркофаг, закључује се да је овај саркофаг био познат као место Лудвиговог упокојења.[308] Поређење владара са старозаветним личностима била је устаљена пракса на Каролиншком двору. Аналогију између Мојсија који води изабрани народ до слободе и хришћанског цара који предводи свој народ проналазимо и *Црквеној историји*[309] Јевсевија Кесаријског у контексту Константина Великог. Сличне идеје се појављују током владавине Пипина Малог као вође изабраног народа.[310] Треба истаћи да је ова представа такође била део фреско програма у Ингелхајму, а тумачи се као сцена вечне победе и тријумфа. Ако је посматрамо у фунерарном контексту наглашава идеју о спасењу.[311] Путем саркофага и поеме, Лудвиг је представљен као Нови Мојсије који предводи Изабрани народ надовезујући се на владарску идеологију претходних Каролинга, Пипина и Карла Великог који су представљали себе као старозаветне владаре, предводнике изабраног народа. Поред старозаветних модела, током владавине Лудвига Побожног на врло јасан начин дошло је до обликовања Христовог култа у оквиру царске владарске идеологије. Посредством монашких реформи, христолошка *via regia* цара дошла је у фокус његовог владарског идентитета што је и посведочено Лудвиговим портретом путем којег је врло јасно представљен као бранитељ хришћанства, али и Христов одраз на земљи.[312]

Смрт цара Лудвига Побожног отворила је питање будућности царства. Надживела су га три сина, Лотар I, Лудвиг Немачки и Карло Ћелави. Пипин је умро 838. године. Франачки обичај наслеђивања подразумевао је да сваки син добије део наследства свог оца. Идеја примогенитуре још увек се није појавила у политичком животу Каролиншког света. Меровиншки краљеви су на тај начин делили своје краљевство што је био и један од разлога слабљења моћи. Ситуација након Лудвигове смрти поново је оживела породично наследно право, па ће наредне године бити обележене грађанским ратовима и коначном поделом царства.[313]

[305] Друга књига Мојсијева 14:27. И Мојсије пружи руку своју на море, и дође опет море на силу своју пред зору, а Мисирци нагоше бежати према мору; и Господ баци Мисирце усред мора. 28. А вративши се вода потопи кола и коњике са свом војском Фараоновом, што их год беше пошло за њима у море, и не оста од њих ниједан.

[306] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 305; R. Melzak, Antiquarianism in the Time of Louis the Pious and its Influence on the Art of Metz, 632; J. Nelson, Carolingian Royal Funerals, 156-158; G. Noga-Banai, The Sarcophagus of Louis the Pious in Metz - A Roman Memory Reused, 48-49.

[307] The "De imagine Tetrici" of Walahfrid Strabo, trans., ed., M.W. Herren, *The Journal of Medieval Latin* (1991), 118-139.

[308] R. Melzak, Antiquarianism in the Time of Louis the Pious and its Influence on the Art of Metz, 630.

[309] Eusebius, *The Church History; A New Translation with Commentary*, trans., ed., P. Maier, Grand Rapids, Michigan 1999.

[310] R. Melzak, Antiquarianism in the Time of Louis the Pious and its Influence on the Art of Metz, 630;

[311] Ibid., 630; G. Noga-Banai, The Sarcophagus of Louis the Pious in Metz - A Roman Memory Reused, 48.

[312] R. Deshman, Benedictus Monarcha et Monachus. Early Medieval Ruler Theology and the Anglo-Saxon Reform, 236.

[313] Џ. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 130-131; J. Nelson, The Frankish kingdoms, 814–898: the West, 119; J. Fried, The Frankish Kingdoms, 817–911: the East and Middle Kingdoms, 143.

2.3 Портрети цара Лотара I и подела царства

Лотар I био је најстарији син цара Лудвига Побожног и Ерменгарде. За наследника царске круне изабран је 817., што је папа повтрдио у Риму 823. године. Од тада је носио титилу *augustus* која се појављује у званичним документима. Године 821. склопио је брак са Ерменгардом, ћерком грофа Тура Ига (780 – 837). Заједно су имали троје деце, Лудвига II (825-875, савладар 844, цар 855-875), Лотара II (835-869, краљ 855-869) и Карла (845-863, краљ 855-863). Лотар је владао Италијом више од десет година иако није тамо боравио, чак није ни носио титулу *rex Langobardorum*, већ само на основу царског достојанства. Због учесталих сукоба које је имао са оцем и браћом, од 829. године био је приморан да живи у Италији. Након смрти цара Лудвига, Лотар се упутио на север. По доласку у Франачку даровао је гробну цркву свога оца Св. Арнулфа у Мецу 840. године, а неколико месеци касније и гробну цркву свог деде „*за добробити душе споемнутог нашег деде Карла*“[314] у Ахену.[315]

Лотар је желео да наследи царство по плану из 817. године, међутим то његовој браћи није одговарало што је у наредним годинама проузроковало рат међу синовима Лудвига Побожног. На једној страни били су Лудвиг Немачки и Карло Ћелави, а на другој цар Лотар и Пипин II. Једна од кључних битака одиграла се 842. године код Фонтеноа која је била погубна за обе стране. Након битке, браћа су одлучила да поделе царство на три дела (сл. 2.39). Према тзв. Верденском споразуму Лудвиг Немачки је добио територије источно од Рајне, али без Шпајера, Мајнца и Вормса, Карло Ћелави западно од Рајне, а Лотар је добио царску круну, Италију и дуг појас од Рајне до Роне, односно централни део старог царства, укључујући и престоницу Ахен. Након 843. године, Лотар је у потпуности занемарио Италију и скоро искључиво је боравио северно од Алпа, пре свега у Ахену.[316]

Верденским споразумом царство је подељено на три дела од којих је сваки био једнак другом и аутономан. Иако је Лотар био цар, не постоји показатељ да му је титула давала већу јурисдикцију и моћ у односу на браћу. Након 843. године термин *imperium Francorum* се у потпуности губи осим у случају када се односио на Франачка краљевства као групу. У писму папи Лаву IV, Лотар пише да *regnum Francorum* није подељен, већ да се састоји од три дела.[317] Географске и политичке промене огледају се у титули коју је Лотар имао, једноставно *imperator* или *imperator augustus*. Лотарово царство није имало језичко, економско ни политичко јединство, самим тим било је и нестабилно.[318] Истовремено са грађанским ратовима, царству су претиле и најезде освајача. Још од двадесетих година 9. века дуж медитеранске обале, од Шпаније до Италије, муслимански освајачи су пљачкали и освајали територије, а 846. године опљачкали су и цркву Св. Петра у Риму, један од најзначајнијих храмова на западу. Друга претња су били скандинавци, а савременици су их називали „*Северни људи*“ (Нормани) односно Викинзи. Напади Викинга започели су још

[314] J. Nelson, Carolingian Royal Funerals, 171 са изворима: Ob emolumentum animae praefati avi nostri Karoli.
[315] Ibid., 171; I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 143; P. Delogu, Lombard and Carolingian Italy, 304; E. S. Duckett, *Carolingian Portraits: A Study in the Ninth Century*, 29.
[316] Џ. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 132; J. Nelson, The Frankish kingdoms, 814–898: the West, 119-120; G. H. Tavard, Episcopacy and Apostolic Succession According to Hincmar of Reims, *Theological Studies*, 34(4) (1973), 594-623, 594-595; J. Fried, The Frankish Kingdoms, 817–911: the East and Middle Kingdoms, 146.
[317] A. Kolia-Dermitzaki, Byzantium and the West – the West and Byzantium (ninth-twelfth centuries): focusing on Zweikaiserproblem. An outline of ideas and practices, 363; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 28, са изворима.
[318] A. Kolia-Dermitzaki, Byzantium and the West – the West and Byzantium (ninth-twelfth centuries): focusing on Zweikaiserproblem. An outline of ideas and practices, 363.

крајем 8. века, али су између 840. и 860. године опустошили Западно Франачко краљевство.[319]

У веома неповољној политичкој ситуацији Лотар је обликовао свој владарски идентитет и легитимитет путем богомизабраног статуса, повезујући себе са царем Давидом што се огледа у илуминираним рукописима о којима ће бити речи. Традиција представљања владара на новцу готово да се у потпуности губи осим у посебним приликама као што је био случај 823. године који је имао функцију да комеморише царско крунисање у Италији на Ускрс те године. Следећи пут портрет цара на новцу срећемо 833/4. године непосредно након побуна против оца. Лотар је приказан у виду бисте окренут ка левој страни, као и Лудвиг Побожни. Преузимањем визуелног модела, истицао је себе као легитимног наследника свог оца у тренуцима када је то довођено у питање. Треба истаћи и медаљон Лотара I, данас познат као тзв. Берлинска копија (сл. 2.40). На једној страни приказан је цар са ловоровим венцем на глави и натпис *LOTRIV*, док је на другој страни ратник који у једној руци држи штит, а у другој копље и натпис *VITA AT* (или *ET*) *VICTORIA*.[320] О симболици ловоровог венца смо говорили приликом анализе портрета на новцу Карла Великог. На основу овог примера, можемо закључити да су ти обрасци наставили да постоје, односно да је повезивање са античким римским царевима наставило да буде део владарске идеологије Каролинга током средине 9. века. Што се тиче представе ратника, треба га посматрати и у контексу политичке ситуације. Током овог периода од кључног значаја је било истаћи Лотара као успешног ратника и војсковођу. Паралелу можемо наћи у портрету Лудвига Побожног у илуминираном рукопису где је сам цар представљен са оружјем, као *Miles Christi*. Преузимањем модела Карла Великог и Лудвига Побожног креиран је визуелни континуитет којим је Лотар себе истакао као законитог владара, наследника свог оца и деде.

Обликовање континуитета између Лотара и Карла био је изузетно важан део владарске идеологије јер је на тај начин нови цар истицао свој легитимитет у односу на браћу. *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis* написао је Ањелус (око799- након 846) који себе у тексту назива и Андреас.[321] Овај писани извор нам свеодчи о Лотаровој посети Равени, али оно што је нама од изузетног значаја је да аутор повезује новог цара и Карла Великог: „*У време када папа Гргур има високу позицију како доликује / уместо милостивог Петра, а благотворан / цар Лудвиг држи жезло царства, мирољубив потомак / моћног Карла Великог, и његовог сина, жестоки Лотар, војсковођа, држи / италијанска краљевства и поседује Рим, изабран за царски престо од стране краљева и људи*“.[322] Наводи да је Карло однео скултуру Теодориха, као што је Лотар са собом понео велики комад порфира. Равена је била изузетно важан царски град, како за Каролинге, тако и за клир који се трудио да одржава добре односе са царевима.[323]

Поред поистовећивања са претходним Каролиншким царевима путем визуелне културе и извора, истицана је и веза између цара Давида и цара Лотара I, односно његов богомизабрани статус. Псалтир цара Лотара[324] настао је око 842. године вероватно у

[319] Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 132-135.
[320] I. Garipzanov, The image of authority in Carolingian coinage: the image of a ruler and Roman imperial tradition, 209; Id., *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 208-209; K. Morrison, The Gold Medallions of Louis the Pious and Lothaire I and the Synod of Paris (825), *Speculum* Vol. 36, No. 4 (1961), 592-599, 592-593.
[321] Agnellus of Ravenna, *The Book of Pontiffs of the Church of Ravenna*, trans., ed., D. Mauskopf Deliyannis, Washington 2004.
[322] E. M. Schoolman, Representations of Lothar I in the Liber pontificalis Ravennatis, 117: Tempore apostolicus Gregorius alta salubris / Soluendi et contra almifici quo numina Petri /Compte habet, et sceptra imperii augustus tenet almus,/Armipotente satus Magno Karolo, Lodouicus,/Pacificus, natusque suus Lotharius acer,/Belliger, Itala regna tenens Romaque potitus,/Regibus et populis lectus solio imperiali.
[323] Ibid., 115-118 са широм литературом и изворима.
[324] British Museum, Add. MS. 37768.

скрипторијуму у Ахену и садржи портрет цара на страници 4r. Лотар је приказан на трону на пурпурној позадини која наглашава царски идентитет (сл. 2.41). На глави има круну, а одевен је у царску одежду прекривену драгим камењем. У десној руци држи скиптар, а у левој мач који је такође прекривен драгим камењем, а указује на његову војну моћ. Пре него што је умро, Лудвиг Побожни је послао Лотару мач, богато украшен златом и драгим камењем и круну као владарске инсигније које су сведочиле о легитимитету.[325] На трону се појављују лавови што је навело неке истраживаче да помисле да је у питању Дагобертов трон који је припадао Меровиншком краљу у раном 7. веку (сл. 2.42). На страници 5r приказан је цар Давид на трону (сл. 2.43). Давид је био важан део владарске идеологије Каролинга. Често се појављује у рукописима Каролиншког доба, као музичар, али и као префигурација Христа што ће постатити изузетно важно током владавине Карла Ћелавог. Давид је у Лотаровом псалтиру приказан као музичар, а око главе има нимб. На страници 6r приказан је Јероним у стојећем положају са књигом у руци. Путем рукописа Лотар и Давид су повезани чиме се наглашава да је он његов наследник. Почетна страница раносредњовековних илуминираних рукописа била је резервисана за аутора псалама. У овом случају, то место је заузео цар, чиме се указује да је Лотар Нови Давид, богомизабрани владар. Управо је тим путем истовремено истакнут његов примат над браћом. Посветна поема на листу 3v указује на царски тријумф, док се на страници 2v налази молитва коју је упутила његова сестра или ћерка, а помиње чланове породице: „*смилуј се на..... Лотара, Карла и Лудвига, моје рођаке, као и моје снаје*“.[326]

Други илуминирани рукопис са портретом цара Лотара је тзв. Лотарово јеванђеље.[327] Рукопис је настао у скрипторијуму Св. Мартина у Туру између 849. и 851. године. Сматра се да обележава помирење Лотара и Карла Ћелавог. У науци постоји мишљење да је рукопис настао 842. године јер је тада цар био посебно близак са монашком заједницом у Туру. Написан је у злату и поред портрета цара садржи још неколико минијатура. На страници 1v Лотар је приказан на трону, фронтално по угледу на касноантичке владаре (сл. 2.44). У десној руци држи скиптар, а левом указује на поему на листу поред. На глави има златну круну, носи црвену одежду са златним детаљима. Фланкирају га две фигуре у војном орнату са шлемовима на глави, један са копљем и штитом, а други са мачем. Обојица гледају у цара. Поема на страници поред исписана златним словима на пурпурној позадинни, велича владара и сведочи да је Лотар ктитор рукописа и да ће се монашка заједница Св. Мартина молити у његово име и име његове породице. Будући да је Лотар поручио рукопис, ово је његов ктиторски портрет. За разлику од псалтира, цар није приказан са симболима војне моћи, али војници око њега јесу. Они са једне стране указују на моћ владара, а са друге представљају његове телесне заштитнике. Приметно је присуство оружја у уметности и визуелној култури током његове владавине и тај мотив треба посматрати у историјском контексту. Врло је важно било представити цара са ратничким атрибутима што је указивало на његову способност војсковође и гарантора мира у царству. Круна, једна од кључних владарских инсигнија додатно наглашава његов легитимитет. Ктиторски портрет на тај начин сведочи о његовом царском идентитету и начину на који је обликовао владарску

[325] Astronomer, The Life of Emperor Louis, 300.

[326] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 225; C.R. Dodwell, *Pictorial arts of the West 800-1200*, 60; J. Lowden, The Royal/Imperial book and the Image and Self-Image of the Medieval Ruler, in: *Kings And Kingship In Medieval Europe*, ed., A. Duggan, Exeter 1993, 213-239, 223; А. И. Сидоров, Образ Давида в каролингской политической культуре: языки власти (вторая половина VIII-IX вв.), *Люди и тексты. Исторический альманах* Вып. 12 (2019) 7-41, 28-29; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 240; R. Hinks, *Carolingian art, A Study of Early Medieval Painting and Sculpture in Western Europe*, 132-133; E. Wamers, Carolingian Pfalzen and law, 159-160; текст поеме у целини: miserearis mei postulantis in ordine vicis meae, inprimitus Hlothario, Karolo, atque Hludovico, germanos meos, necnon et germanas meas ill. videlicet Karolo seniore nostrum sive reginas adeo et avunculos meos, pro fratribus nostris sive sorores in hoc cenubio una in familiaritate degentibus.

[327] Bibliothèque nationale de France, MS. lat. 266.

идеологију. Поред ктиторског портрета, на страници 2v је целостранична минијатура Христа у слави окруженог симболима јеванђелиста (сл. 2.45) и још четири целостраничне минијатуре јеванђелиста. Сматра се да је уметник који је насликао ове минијатуре био задужен и за израду тзв. Прве Библије Карла Ћелавог о којој ће касније бити речи.[328]

Илуминирани рукопис тзв. Ватиканска мартирологија[329] је често занемариван у науци. Аутор је бенедиктински монах Вандалберт из Прима (умро након 850) који је своје дело посветио цару Лотару 848/9. године. У питању је мартирологија. Сачувана је копија Ватиканског рукописа из последње деценије 9. века. На страници 1v приказан је монах који приноси рукопис владару који је на трону (сл. 2.46). Научници нису могли да закључе о ком владару је реч, нити да ли је минијатура оригинал или копија оригинала. Неки од истраживача су изнели тезе да је у питању Карло Ћелави, или можда чак и Арнулф од Каринтије, али није довољно пажње посвећено идеји да је приказани владар заправо цар Лотар, будући да је управо њему посвећено оригинално дело. Рукопис садржи и још дванаест целостраничних минијатура месечних радова које су израђене са детаљима злата (сл. 2.47). На страници 1v у оквиру архитектонског оквира приказан је монах у зеленој одежди у клечећем положају испред цара који је на трону одевен у плаву тунику и црвени огртач, на глави има круну, у десној руци држи скиптар, а левом прихвата рукопис.[330] У поређењу са друга два портрета на којима је приказан на трону, са владарским инсигнијама и царској одежди, на основу иконографије, као и чињеници да је рукопис посвећен њему, наше је мишљење да је у питању трећи портрет цара Лотара и Вандалберта који је саставио рукопис. Не треба заборавити да је цар имао веома добре односе са опатијом Прим и да је баш овај манастир изабрао за своје гробно место. Да ли је минијатура оригинална или понавља првобитну представу, у овом тренутку нам није од кључног значаја и остаје отворено питање. Врло сличан портрет постоји у оквиру Вивијан Библије, односно Прве библије Карла Ћелавог којом ћемо се детаљно бавити у наредном потпоглављу.

Поред илуминираних рукописа, осврнућемо се и на сакраментар у којем се Лотар помиње у тексту[331] као „*Сети се господе, слуге, цара Лотара*“.[332] На основу тог дела текста рукопис се датује између 840 и 850. године, односно након смрти Лудвига Побожног, а пре крунисања Лудвига II за цара, тј. период када је једино Лотар носио царску титулу. Пошто је Лотар, скоро искључиво, проводио време северно од Алпа, моћ у Италији временом се нашла у рукама његовог најстарије сина Лудвига II. Папа Сергије II га је крунисао за краља Ломбардије у Павији 844., а затим шест година касније, односно 850. године за цара у Риму. За разлику од Лудвига Побожног и Лотара I, Лудвиг II није претходно изабран у Ахену.[333]

Мало пре смрти, Лотар је тражио од Рабана Мавра да му састави литургијски компендијум који би користио током путовања. Из сачуваних писама видимо да је цар био

[328] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 242-243; C.R. Dodwell, *Pictorial arts of the West 800-1200*, 60, 74; E. S. Duckett, *Carolingian Portraits: A Study in the Ninth Century*, 15, 133; R. McKitterick, *The Carolingians and the written word*, Cambridge 1989, 155-156; F. Mütherich, J. E. Gaehde, *Carolingian Painting*, 85; L. Pani, Lothar's manuscripts, manuscripts for Lothar, manuscripts of Lothar's time, in: *Networks of bishops, networks of texts. Manuscripts, legal cultures, tools of government in Carolingian Italy at the time of Lothar I*, eds., G. De Angelis, F. Veronese, Firenze 2022, 13-32, 18;H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 251-252; J. F.Cotter, The Book within the Book in Mediaeval Illumination, *Florilegium* Volume 12 Issue 1 (1993), 107-140, 117.

[329] Biblioteca Apostolica Vaticana, MS. Reg. lat. 438.

[330] L. Pani, Lothar's manuscripts, manuscripts for Lothar, manuscripts of Lothar's time, 17, са литературом и изворима.

[331] Padova, Biblioteca capitolare D47.

[332] L. Pani, Lothar's manuscripts, manuscripts for Lothar, manuscripts of Lothar's time, 20: Memorare Domine famulum Hlotharium imperatorem.

[333] Ibid., 20; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 29; J. Fried, The Frankish Kingdoms, 817–911: the East and Middle Kingdoms, 147.

веома образован и упознат са теолошким схватањима епохе. Лотар је имао специфичне захтеве, а то је да садржи проповеди за целу годину и да свака од њих има беседу која ће пружати објашњење, хомилију, *exposition et omiliaticus sermo,* која ће му бити читана током обеда. Не само да је затражио проповеди за недеље и празнике, већ и мноштво посебних миса: за дане поста или рогације, против непријатељске војске, глади и сиромаштва, против поплава, неплодне земље, неуспешне жетве, за одређене дане светитеља, за помен мртвима, али и друге мисе „*којих би аутор могао да се сети*". Затим да садржи и Јаковљеве благослове за његове синове заједно са Мојсијевим које је изрекао Изабраном народу пред смрт. Аутор је саставио два тома која су послата Лотару пре смрти 855. године у опатију Прим.[334]

Године 762. Пипин и Бертрада су обновили њен породични манастир Прим. У ктиторској повељи помињу се уз синове. Бертрада је била унука истоимене прве ктиторке која је изградила манастир 721. године и посветила га Богородици, Св. Петру, Св. Павлу, Св. Јовану Крститељу и Св. Мартину. Пипин и Бертрада су променили посвету и посветили су га Христу Спаситељу и Богородици. Међу даровима биле су и Богородичине реликвије и честице Христових сандала. Уз то, даровали су и реликвије Сен Денија, Сен Мартина и Св. Германа чиме су указали на значај манастира као владарске задужбине, али и на значај светитеља који су били франачки заштитници, њихови посредници пред Христом. О значају Сен Денија смо већ говорили, а док је Пипин био мајордом, од Меровинга је узео реликвију, огртач Светог Мартина. Пипин и његови синови присуствовали су 755. године транслацији моштију Св. Германа у цркву Сен Жермињи де Пре. Ова три светитеља били су лични заштитници владарске породице.[335] Сви Каролинзи су даровали Прим, укључујући Карла Великог, Лудвига Побожног, Лотара II, Карла Ћелавог и Лудвига Немачког. Међу њима се посебно издваја Лотар I који је 852. године послао већи број реликвија, укључујући и честицу Часног крста. На тај начин, манастир је постао веома важно место Христовог култа у Каролиншком царству, а у вези са царским идентитетом. Манастир су касније даровали цареви династија Саксонаца, Салијеваца и Хоенштауфоваца.[336] Цар је 19. септембра 855. године издао своју последњу повељу којом је изразио жељу да буде сахрањен у овој опатији, а затим се и замонашио. Лотар је био други Каролинг који је својом жељом отишао у манастир, што је пре њега урадио и Карломан 746. године. Сматра се да је разлог његовог замонашења, поред приватне побожности, забринутост за последице које би имали његови политички потези из 833-4. и 840-3. године. Лотар је остао запамћен као цар и монах што је необично за цареве на западу. Недељу дана по уласку у манастир Лотар је умро. Сахрањен је испред олтара у центру хора, у гробници од црног мермера која је указивала на његов статус ктитора, цара и монаха.[337]

Након смрти Лотара I његово царство је подељено између синова (сл. 2.48). Лотар II је добио територију до Северног мора и од тада се земље дуж обале Рајне називају *regnum*

[334] M. De Jong, The empire as ecclesia: Hrabanus Maurus and biblical historia for rulers, in: *The Uses of the Past in the Early Middle Ages*, eds., Y. Hen, M. Innes, Cambridge 2009, 191-226, 191-192; S. MacLean, *History and the Politics in Late Carolingian and Ottonian Europe: The Chronicle of Regino of Prüm and Adalbert of Magdeburg*, 4-5; L. Pani, Lothar's manuscripts, manuscripts for Lothar, manuscripts of Lothar's time, 16.

[335] M. Knichel, Geschichte der Abtei Prüm bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts, in: *Eiflia Sacra. Studien zu einer Klosterlandschaft*, hrsg., J. Mötsch, M. Schoebel, Mainz 1994, 55-89, 56-57, а посебно о реликвијама 61-63, 69; J. M. H. Smith, Rulers and Relics c .750- c. 950: Treasure on Earth, Treasure in Heaven, *Past & Present* Volume 206 Issue 5 (2010), 73–96, 78-80; E. Screen, Remembering and Forgetting Lothar I, in: *Writing the Early Medieval West*, eds., eadem, C. West, Cambridge 2018, 248-260, 255-256; W. E. Wagner, Zum Abtswahlprivileg König Pippins für das Kloster Prüm von 762, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* vol. 57 (2001), 149-156, 151-153.

[336] M. Knichel, Geschichte der Abtei Prüm bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts, 58, 70, 78-81; J. M. H. Smith, Rulers and Relics c .750- c. 950, 84; E. Screen, Remembering and Forgetting Lothar I, 255; W. E. Wagner, Zum Abtswahlprivileg König Pippins für das Kloster Prüm von 762, 152-153.

[337] M. Knichel, Geschichte der Abtei Prüm bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts, 59, 70, 77-78; E. Screen, Remembering and Forgetting Lothar I, 249-250.

Hlotharii[338], односно Лотарингија. Карло Провансалски добио је доњу Бургундију, а Лудвигу II припала је царска круна и територија краљевства Италије чиме је царска моћ значајно била ограничена. Источном Франачком владао је Лудвиг Немачки, а Западном Франачком Карло Ћелави. Карло Провансалски није имао деце. Лотар II је 869. године умро без законитих наследника, а Лудвиг II није имао мушких наследника што је отворило велико питање наследства царске круне. Још пре његове смрти, папа Хадријан II (867-872) почео је да тражи одговарајућег наследника царског трона. Није се одлучио за Карломана, сина Лудвига Немачког, којем је Лудвиг II планирао да остави своје царство, већ је за новог цара одабрао Карла Ћелавог којег ће и крунисати 875. године.[339]

2.4 Слике богомизабраног владара Карла II Ћелавог и преношење модела ктиторства

Карло II Ћелави био је син цара Лудвига Побожног и царице Јудите, најмлађи од четири брата. Као и остали Лудвигови синови, Карло је био веома образован и окупљао је учене људе на свом двору. Један од његових учитеља био је Валафрид Страбо.[340] Имајући у виду бројност наследника Лудвига Побожног, Карло, као и његова полубраћа, учествовао је у константним борбама за територију што је окончано Верденским споразумом 843. године. Карлу је припала Аквитанија и западни део Каролиншког царства. Краљевство Карла Ћелавог пре 843. године није постојало као политички ентитет, већ је било *regnum Karoli*.[341] У децембру 842. године, током веома значајних сукоба, склопио је брачни савез са Ерементрудом од Орлеана како би добио још присталица. У јуну 848. године Карло је миропомазан и крунисан за краља Аквитаније у Орлеану, а обред је извршио бискуп Санса Венило.[342] Након смрти Лотара II 869. године, сина цара Лотара I, Карло II искористио је повољну политичку ситацију. Моћ цара Лудвига II била је ограничена на територију Италије, односно Ломбардије, а његов полубрат Лудвиг Немачки је био болестан. Карло се тада упутио у Лотарингију где је крунисан 9. септембра 869. године у катедрали у Мецу. Бискуп Ремса, Хинцмар га је миропомазао уљем Светог Ремигија које је коришћено приликом крштења Кловиса. Након тога, Карло је захтевао да га зову *augustus* пошто су се под његовом влашћу налазила два краљевства.[343] Лудвиг Немачки је убрзо оздравио, па је дошло до новог споразума и Лотарингија је подељена на два дела, али Ахен, који је Карло желео, је припао Лудвигу.[344] Између 865. и 866. године његова четири сина су умрла, а онда и његова жена 869. године. Затим је краљ оженио Ришилду од Провансе, а 873. године имао је само једног сина Лудвига Муцавца (877-879).[345]

Сматра се да је приликом крунисања настала тзв. Коњаничка статуа из Меца која се данас чува у Лувру. У питању је бронзана статуа владара на коњу који у левој руци држи

[338] M. Parisse, Lotharingia, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 310 – 327, 310-312.
[339] P. Delogu, Lombard and Carolingian Italy, 310-314; R. McKitterick, *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians 751-987*, 176, 180; E. Screen, Remembering and Forgetting Lothar I, 251-252; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 29-32; J. Fried, The Frankish Kingdoms, 817–911: the East and Middle Kingdoms, 149.
[340] R. McKitterick, *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians 751-987*, 163; J. Contreni, The Carolingian renaissance: education and literary culture, in: *The New Cambridge Medieval History Volume II c. 700—c. 900*, ed., R. McKitterick, Cambridge 2008, 709 – 757, 710-713.
[341] R. McKitterick, *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians 751-987*, 172-173.
[342] J. M. Wallace-Hadrill, *The Frankish Church*, 245.
[343] R. McKitterick, *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians 751-987*, 179; J. Nelson, Kingship and royal government, 429; J. Fried, The Frankish Kingdoms, 817–911: the East and Middle Kingdoms, 150.
[344] R. McKitterick, *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians 751-987*, 179.
[345] J. Nelson, The Frankish kingdoms, 814–898: the West, 125-126; J. M. Wallace-Hadrill, *The Frankish Church*, 248-250.

сферу, а у десној мач (сл. 2.49). На глави има круну са драгим камењем. Коњ се са три ноге ослања на земљу, док је предња лева благо повијена. Извори из 16. века сведоче да је статуа у Мецу стајала поред сличне фигуре, израђене од сребра која је изгубљена без трага. Такође сазнајемо да је била излагана на дан смрти цара и да је била окружена свећама. Отворено је питање да ли је приказан Карло Велики или Карло Ћелави. У науци је дуго постојало мишљење да је портрет Карла Великог. Од 20. века се појављује и хипотеза да је приказан Карло II. Са друге стране, изнета је и хипотеза да не приказује одређеног владара, већ да је симболична представа. Године 1979. вршена је анализа метала која би одредила прецизније датовање, али резултати нису објављени. За сада, постоје два могућа датовања, једно да је настала око 800. године, а друго око 860. године. Истраживачи су такође покушали да утврде који је владар у питању на основу портретних карактеристика, али портрети у раном средњем веку нису били индивидуализовани на тај начин. Осим тога, сачуван је физички опис Карла Великог у *Vita Karoli*, док за Карла Ћелавог такаве податке немамо. Важан део владарске идеологије Карла било је повезивање са својим дедом, па треба претпоставити да статуа може представљати оба владара истовремено. Обојица су крунисана у цркви Св. Стефана у Мецу, што би могао и бити повод за њено настајање. Међутим, треба узети у обзир да се глоб у Каролиншкој уметности не појављује пре средине 9. века, па се може закључити да је управо настала како би обележила Карлово крунисање 869. године.[346]

Између 840. и 875. године Карло Ћелави је носио титулу *Karolus gratia Dei rex*. Када је постао краљ старих франачких територија, на новцу се појављује и титула *Carolus rex Francorum*, по директном моделу Карла Великог, а на краљевској були *Renovatio regni Francorum*. Идеја *gens Francorum*-а као изабраног народа постала је опет изузетно значајна што је одговарало Карловом богомизабраном статусу. Што се тиче представа на новцу, Карло је преузео модел својих претходника. Владар је представљен у виду бисте, у профилу, окренут на леву страну. Одећа коју носи одговара периоду од Консантина Великог до Јустина II, баш као и на новцу Карла Великог. Римски цареви у оваквој одежди интерпретирани су као *imperator militans* и *salvator mundi*.[347]

Сачувани примери уметности и визуелне културе чији је ктитор био Карло Ћелави сведоче о начину на који је краљ, а касније и цар обликовао своју владарску идеологију, пре свега истичући свој легитимитет и примат у односу на остале Каролинге. Може се рећи да је идеја владара као Новог Давида и Новог Соломона, богомизабраног, који влада путем Божје промисли, креирана током владавине првих Каролинга, доживела врхунац током владавине Карла Ћелавог. Идентификовање Карла са Соломоном почело је врло рано у његовом животу. Фрекулф од Лизјеа (умро око 850) посветио је царици Јудити књигу где је поистовећује са Витсавејом, Соломоновом мајком: „*Јер доликује да ти, пречасна госпођо, поучиш свог јединог сина, цар наше радости и новог света, сећајући се Витсавеје која је на сличан начин поучавала најученијег краља ранијих векова*“.[348] Седулије Скот 869. године по Карловом освајању Лотарингије описује да „*...држи очински скиптар, миротворац као Соломон*“[349]. Ерик од Осјера (841-876) такође га назива: „*наш најмудрији Соломон*“[350] око 870. године. Два писма које је Карло послао папи Хадријану II 871. и 872. године сведоче о

[346] H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 314-315; A. T. Hack, Karl der Große hoch zu Ross: Zur Geschichte einer (historisch falschen) Bildtradition, *Francia* Vol. 35 (2008), 349-379, 350-2, 355-8, 375; J. M. Wallace-Hadrill, *The Frankish Church*, 250-251.

[347] I. Garipzanov, The image of authority in Carolingian coinage: the image of a ruler and Roman imperial tradition, 210; Id., *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 147-151.

[348] S. Ottewill-Soulsby, The Camels of Charles the Bald, *Medieval Encounters* 25(3) (2019), 263-292, 287 са изворима: Decet enim dominam te venerabilem unicum erudire filium, nostrae iocunditatis et novi seculi regem, memor Bersabee, quae Ididam priscorum erudivit sapientissimum seculorum regem.

[349] Ibid., 288: pacifier ut Salemon regia sceptra tenens.

[350] Loc. cit.: ut Salomoni sapientissimo.

његовом ставу према владарском ауторитету. У њима краљ сам каже да није „*бискупов службеник*“ већ да је „*господар на земљи*“ који је путем Божје промисли постао краљ као законити наследник свог деде и оца. Наведене идеје су нашле свој израз у уметности и визуелној култури која је настајала за Карла II.[351]

Његови кључни саветници на двору били су чланови високог клира. Из таквих културних оквира обликовала се његова приватна побожност. Карло је кроз целу своју владавину гајио блиске везе са опатијама Светог Аманда, где су његови синови образовани, Светог Мартина у Туру, а посебно са опатијом Сен Дени. У скрипторијумима ових манастира настали су неки од најзначајнијих илуминираних рукописа са портретом Карла Ћелавог. У манастирима које је даровао одржавале су се свакодневне литургије у име владара. У опатији Светог Аманда написане су и *Missa pro rege cotidiana*[352] и *Missa pro rege*[353], две нове мисе. Значајна разлика у односу на претходне мисе је то што се у овим случајевима помињу и царица и деца, а ове две мисе представљају и прве сачуване примере праксе која је постала обавезна још током владавине Карла Великог. Карло је био присутан када је Хинцмарова катедрала у Ремсу освештана и када је у њу пренето тело Светог Ремигија који је био један од светитеља заштитника Француског краљевства. Карло је тражио од Ирца Ериугена нови превод дела Дионисија Ареопагита које је послао Византијски цар Михаило Лудвигу Побожном. Хилдуин из Сен Денија и Лудвиг су заједно радили на томе да повежу идентитет Сен Денија и Дионисија Ареопагита у време кризе 833. године. Опатија Сен Дени је била веома важна за Карла Ћелавог. Поред тога што су његови преци ту сахрањени, као и један од његових синова, овај светитељ је био Карлов *preiosissimus protector*[354] у чијој цркви је припремио гроб, о чему ће касније бити више речи. [355]

У односу на претходне Каролиншке владаре о којима смо говорили, сачуван је већи број портрета Карла Ћелавог у илуминираним рукописима са комплексном симболиком која говори у прилог обликовања владарске идеологије. Прва Библија Карла Ћелавог или Вивијан Библија[356] настала је у скрипторијуму манастира Светог Мартина у Туру 845/6. године. Поручио је је опат Вивијан који је даровао краљу илуминирани рукопис што је приказано у оквиру Библије. Сматра се да рукопис обележава догађај када је Карло даровао опатију привилегијама. О илуминираном рукопису је доста писано.[357] На почетним страницама налази се посветна поема написана златним словима на пурпурној позадини. Садржи двеста стихова, а почиње са „*О блажени краљу Карло, нека те ова Библија испуни/Носи два завета која се морају поново прочитати./Преноси оно што волите, шта треба да желите да волите,/шта би требало да буде корисно научити, /Оно што треба да цените, носите и радите често./Исправља, подстиче, обнавља, кори, достојанствено,/открива, моли, укорава, хвали и негује*“.[358] На страници 1v између два реда поеме приказана су два медаљона, један изнад другог (сл. 2.50). У првом је приказан Давид у профилу окружен натписом *David Rex Imperator*, а испод њега приказан је Карло, такође у профилу и натпис

[351] Ibid., 287-288, са широм литературом и изворима; I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 315-316.
[352] Дневна миса за краља.
[353] Миса за краља.
[354] Најдрагоценији заштитник.
[355] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 89-91, 311-312; G. Heydemann, Relics and Texts: Hagiography and authority in ninth-century Francia, in: *An Age of Saints? Power, Conflict and Dissent in Early Medieval Christianity*, eds., P. Sarris et al., Boston 2011, 187 -204, 189; J. M. Wallace-Hadrill, *The Frankish Church*, 246-247.
[356] Bibliothèque nationale de France, MS. lat. 1.
[357] P. Dutton, H. Kessler, *The Poetry and Paintings of the First Bible of Charles the Bald*, Michigan 1997; J. Lowden, The Royal/Imperial book and the Image and Self-Image of the Medieval Ruler, 214-219; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 249-251.
[358] W. Diebold, The Ruler Portrait of Charles the Bald in the S. Paolo Bible, *The Art Bulletin*, Vol. 76, No. 1 (1994), 6-18, 14 са изворима.

Karolus Rex Franco(rum). Путем текста и слике на врло јасан начин створена је веза између Давида и Карла што је исказано и минијатурама у рукопису. У поеми краљ је назван *splendide David*. Према тексту поеме, ова Библија треба да краљу буде нека врста водича кроз овоземаљски живот. Кроз цео 9. век Библија је сматрана битним извором савета за цара. Аутори Каролиншког доба су у старозаветним царевима видели идеалне моделе на које се владар треба угледати. На тај начин, Библија је била *specula principum,* односно принчевско огледало. Читајућу ову Библију, Карло Ћелави је налазио своје узоре, а на крају би дошао до свог портрета чиме је обликован континуитет.[359]

Вивијан Библија има осам целостраничних минијатура; Живот Светог Јеронима у три регистра (3v), сцене из Генезе (10v) (сл. 2.51), сцене из Егзодуса (27v), Давид (215v) (сл. 2.52), Христос у слави (329v) (сл. 2.53), Павлово обраћење (386v), сцене из Апокалипсе (415v) и портрет краља на 423r страници (сл. 2.54). Цар Давид приказан је у мандорли у центру композиције на плавој позадини, у пурпурном огртачу, са круном на глави и харфом у руци и сигниран је *David rex et prop*. Окружује га шест фигура које су сигниране, музичари Еман, Етан, Једутун и Асаф, његови верни помагачи и две фигуре у војној одежди које симболишу Кретите и Фелите. У угловима су приказане четири персонификације кардиналних врлина умереност, разборитост, храброст (или чврстина) и правда. На страници 329v приказан је Христос у слави окружен симболима јеванђелиста, пророцима у медаљонима и јеванђелистима који су приказани у угловима.[360]

На страници 423r приказан је Карло Ћелави на трону у централном делу. Носи владарску одежду, на глави круну, у левој руци скиптар. Десну руку пружа ка тројици монаха који му приносе Библију. Поред њих, у доњој зони приказано је још монаха у савременим црквеним одеждама, а представљају монашку заједницу Светог Мартина. Карла окружују четири фигуре од којих су две војнци. Из сегмента неба рука Божја га благосиља, а из горњих углова му две женске фигуре приносе круне што је уједно и сцена Божанске инвеституре, а сведочи о његовом богомизабраном статусу. Истраживачи су закључили да цар Давид, Христос и Карло имају исте црте лице и да су на тај начин визуелно повезани, док Давид и Карло носе исте круне на главама. Врлине приказане око Старзаветног цара треба да указују Карлу на врлине које и сам треба да поседује. *Dextra Dei* је ту да укаже да краљ влада путем Божје промисли и да је он Давидов и Христов намесник на земљи; идеје које су били кључни постулати на основу којих је Карло обликовао своју владарску идеологију, односно свој идентитет и легитимитет. Не треба заборавити да је Карло Велики носио надимак Давид, а како се Карло Ћелави угледао на свог деду и преузимао његов модел владавине и обликовања владарске идеологије, не изненађује поређење са Давидом.[361]

Вивијан Библију Карло је даровао катедрали у Мецу приликом крунисања заједно са Псалтиром[362] који је настао до 869. године. На страници 1v Псалтира Карла Ћелавог приказан је Давид окружен музичарима (сл. 2.55). Натпис у оквиру минијатуре „*Овде четири*

[359] Loc. cit.; P. Buc, Political rituals and political imagination in the medieval west from the fourth century to the eleventh, 228; W. Diebold, Nos quoque morem illius imitari cupientes: Charles the Bald's Imitation and Evocation of Charlemagne, *Archiv für Kulturgeschichte* 75 (1993), 271-300, 286-288; J. Lowden, The Royal/Imperial book and the Image and Self-Image of the Medieval Ruler, 214-219; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900,* 249-251; K. Ubl, Carolingian Mirrors for Princes: Texts, Contents, Impact, in: *A Critical Companion to the 'Mirrors for Princes' Literature*, eds., N. L. Perret, S. Péquignot, Boston 2023, 74-107, 78-79, 87, 93.

[360] C. R. Dodwell, *Pictorial arts of the West 800-1200,* 71-74; А. И. Сидоров, Образ Давида в каролингской политической культуре: языки власти (вторая половина VIII-IX вв.), 19-20.

[361] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 244-246; W. Diebold, Nos quoque morem illius imitari cupientes: Charles the Bald's Imitation and Evocation of Charlemagne, 286-288; А. И. Сидоров, Образ Давида в каролингской политической культуре: языки власти (вторая половина VIII-IX вв.), 19-20; J. F.Cotter, The Book within the Book in Mediaeval Illumination, 117.

[362] Bibliothèque nationale de France MS. lat.1152.

сарадника по реду прате Давида“[363] указује на пратиоце који су приказани. Након Давида следе и минијатуре Карла Ћелавог на страници 3v и Јеронима страници 4r. Краљ је приказан на трону испод балдахина, одевен у златну тунику, на глави има круну са драгим камењем. Пурпурни глоб са златним крстом и скиптар држи у руци, а изнад њега је рука Божја (сл. 2.56). Карло гледа у Јеронима који преводи *iuru Davidis*.[364] Натпис изнад Јеронима говори о минијатури: „*Јероним, узвишени преводилац и свештеник/Узвишени снажни превео је законе Давида*“.[365] Док натпис изнад Карла Ћелавог гласи: „*Карло крунисан и са великом почасти седи/ Он је као Јосаија и Теодосије*“.[366] Карло је нови Јосаија и нови римски цар Теодосије Велики. Карло Велики је такође довођен у везу са овим царем. Путем псалтира, осим што је представљен као богомизабрани владар, Карло преузима модел свог деде и обликује свој легитимитет повезујући себе не само са старозаветним личностима, већ и са римским царем.[367]

Још једну сцену Божанске инвеституре налазимо у Крунидбеном сакраментару[368] из Меца који је настао у тзв. дворској школи Карла Ћелавог око 869. године поводом крунисања у Мецу за краља Лотарингије. На страници 2v приказане су три фигуре у стојећем положају са нимбовима (сл. 2.57). Карло је приказан између два прелата који носе бискупску одежду. Десном руком краљ указује на руку Божју која из сегмента неба спушта круну на његову главу. Иако су у композицију укључени чланови клира, Бог је тај који крунише краља. Карло је *rex christianissimus*, а као богомизабрани владар има примат над осталим Каролинзима што му даје легитимитет власти. Сакраментар није сачуван у целости. Поред сцене крунисања, рукопис садржи целостраничне минијатуре *Maiestas Domini* окруженог анђелима на страници 5r, а на страници 6r Христа у мандорли фланкиран персонификацијама Океана и Земље, док је на страници 6v приказано Распеће (сл. 2.58).[369]

Кодекс Ауреус Светог Емермана Регензбурског[370] је илуминирани рукопис чији је ктитор Карло Ћелави. Написала су га и осликала браћа монаси Лиутард и Беринга, што сазнајемо из поеме на страници 126v, као и годину завшетка рукописа: „*Прошло је осамсто седамдесет година, / Пошто је Бога као човек родила Девица. / Тридесет и једна година Карлове владавине, / Када је ова књига написана по његовој заповести. / . . . / Нас двоје смо рођени од једног оца и једне мајке, / и свако од нас служи службу свештеника. / За нас, овде звани по именима Беринга и Лиутард, / уложен велики труд је био напоран*“[371] што значи да је рукопис завршен до 870. године. Вероватно је настао у опатији Сен Дени. У питању је јеванђелистар са ктиторским портретом. Поред портрета садржи још шест целостраничних минијатура, четири јеванђелиста, Христа у слави и Поклоњење јагњету. На страни 5v је

[363] А. И. Сидоров, Образ Давида в каролингской политической культуре, 22: Quattuor hic socii comitantur in ordine David.
[364] Loc. cit.: Давидово право.
[365] Loc. cit.: Nobilis interpres Hieronimus atque sacerdos / Nobiliter pollens transscripsit iura Davidis.
[366] Loc. cit.: Cum sedeat Karolus magno coronatus honore / Est Josiae similis parque Theodosio.
[367] Ibid., 21-22; I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 250; R. McKitterick, *The Carolingians and the written word*, 157; J. Contreni, The Carolingian renaissance: education and literary culture, 748; K.York, *The Bible Illuminated: How Art Brought the Bible to an Illiterate World*, 37-38.
[368] Bibliothèque nationale de France MS. lat. 1141.
[369] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 252-253; C. R. Dodwell, *Pictorial arts of the West 800-1200*, 64; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 255-256, 262; R. Hinks, *Carolingian art, A Study of Early Medieval Painting and Sculpture in Western Europe*, 134.
[370] München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 14000.
[371] R. Pizzinato, Vision and *Christomimesis* in the Ruler Portrait of the Codex Aureus of St. Emmeram, *Gesta* Vol. 57, No. 2 (2018), 145-170, 146 са литературом и изворима: Bis quadringenti uolitant et septuaginta / Anni, quo Deus est uirgine natus homo. / Ter denis annis Karolus regnabat et uno, / Cum codex actus illius imperio. / . . . / Sanguine nos uno patris matrisque creati, / Atque sacerdotis seruat uterque gradum. / En Beringarius, Liuthardus nomine dicti, / Quis fuerat sudor difficilisque nimis.

ктиторски портрет (сл. 2.59).[372] У центру композиције приказан је Карло на трону у владарској одежди, са круном на глави. Носи плаву тунику са звездама и бордуром од драгог камења, а преко пурпурну кламију прошарану златом и драгим камењем. На његовој руци видимо и Каролиншку владарску инсигнију, *armilla*, наруквицу са драгим камењем. Његова фигура је димензионално већа од осталих учесника сцене. Две фигуре војника фланкирају краља. Према натпису њихова функција је да служе Христу против непријатеља.[373] Изнад војника са мачем налази се натпис: „*Нека ти чврсте руке Христове, цео живот, показују вечну наколност*“[374], а изнад војника са копљем и штитом: „*И нека те његов штит увек брани од непријатеља*“.[375] Поред њих су две женске фигуре са корнокопијом и круном на глави. Оне су персонификације провинција, *Francia* и *Gotia*.[376] Поред Франачке је натпис „*О уважени краљу, захвална Франачка ти приноси дарове,*“[377] а поред Готије „*Готија једнако почиње са тобом, као и са својим узвишеним краљевствима*“.[378] То су кључни делови краљевства, који уједно указују на жељу Карла Ћелавог да влада уједињеним царством Карла Великог. Рукопис је настао у периоду када се под влашћу Карла Ћелавог налазио Ахен где је и провео Божић 869. године.[379] Краљ је приказан испод балдахина, а из сегмента неба се пружа рука Божја, неизоставни мотив Карлових портрета. У горњим угловима минијатуре су два анђела. Током крунисања 869. године, Хинцмар је замолио Бога да Карла стави под посебну заштиту анђела. Примери визуелне културе и уметности који су настали након те године, такође садрже представе анђела, а у питању су Библија Сан Паоло фуори ле мура и тзв. Трон Карла Ћелавог. Између анђела и војника постоји јасна визуелна паралела. Они представљају небеске и земаљске чуваре.[380] Изнад и испод трона се налазе два пурпурна панела на којима је златним словима исписана посветна поема: „*Овде седи Карло, под божанском милошћу, побожност и љубав према доброти га красе. Лудвиг је био праведан, ниједан други краљ никада није био праведнији од онога који је родио ово потомство уз Божју наклоност. Богата Јудита, рођена од племените крви, родила га је када је његов отац давао законе својим краљевствима. Он је узео име по имену великана Карла, држећи име и епитет као своја жезла. Овај Давид блиста шароликим пореклом краља и поседује Соломонске законе. Ова књига сија кроз заповести и злато онога који је изградио многа добра кроз Божју промисао*“.[381] Поема га доводи у везу са претходним царевима, Лудвигом Побожним и Карлом Великим, али и са Давидом и Соломоном. Текст такође реферише на

[372] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 254-255; C. R. Dodwell, *Pictorial arts of the West 800-1200*, 62-64; R. Pizzinato, Vision and *Christomimesis* in the Ruler Portrait of the Codex Aureus of St. Emmeram, 145-146; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 257; A. Cohen, Magnificence in Miniature: the Case of Early Medieval Manuscripts, 82.

[373] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 254-255; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 257;

[374] R. Pizzinato, Vision and *Christomimesis* in the Ruler Portrait of the Codex Aureus of St. Emmeram, 152: Arma tibi faueant Christi stabilita per aeuum.

[375] Loc. cit.: Muniat et clipeus semper ab hoste suus.

[376] *Gotia* се односу на марку Септиманија, једну од територија Карловог краљевства, loc. cit.

[377] Loc. cit.: Francia grata tibi, rex inclite, munera defert.

[378] Loc. cit.: Gotia te pariter cum regnis inchoat altis.

[379] Ibid., 164-165; I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 254-255; F. Mütherich, J. E. Gaehde, *Carolingian Painting*, 108; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 258.

[380] W. Diebold, The Ruler Portrait of Charles the Bald in the S. Paolo Bible, 9-10; F. Mütherich, J. E. Gaehde, *Carolingian Painting*, 108; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 258.

[381] R. Pizzinato, Vision and *Christomimesis* in the Ruler Portrait of the Codex Aureus of St. Emmeram, 147-150: Hic residet Karolus diuino munere fultus, / Ornat quem pietas et bonitatis amor. / Hludouuic iustus erat, quo rex non iustior alter, / Qui genuit prolem hanc tribuente Deo. / Alma uiro peperit Iudith de sanguine claro, / Cum genitor regnis iura dabat propriis. / Hic nomen magni Karoli de nomine sumpsit, /Nomen et indiciumsceptra tenendo sua. Hic Dauid uario fulgescit stemmate regis / Atque Salomonica iura docentis habet. / Istius imperio hic codex resplendet et auro, / Qui bona construxit multa fauente Deo.

Лудвига и Јудиту као родитеље краља и на његов посебан статус. Док су његова браћа рођена пре него што је Лудвиг крунисан за цара, Карло је заправо *porphyrogenitus*, рођен у порфиру. Повезивањем са старозаветним царевима и истицањем његових претходника Карла Великог и Лудвига Побожног наглашен је легитимитет краља. Не само да је Карло Ћелави Нови Давид као и његов деда Карло Велики, већ је и Нови Соломон, као његов отац Лудвиг Побожни. Као Нови Соломон, смештен је на трон испод лука.[382] Архитектонски оквир, као и златни полијелеји, указују да се владар налази у оквиру цркве. Врло је могуће да је смештен у западну галерију Каролиншке цркве, место резервисано за владара током службе. На тај начин постаје део минијатуре која се налази на страници поред, а на коју указује десном руком и погледом. На страници 6r приказана је сцена Поклоњења јагњету (сл. 2.60). Јагње је приказано у врху минијатуре, а окружују га 24 старца апокалипсе који скидају своје круне и приносе му. Када посматрамо две минијатуре као диптих, врло је јасно да је Карло *rex Christianissimus*. Јагње је Христос, симболише Страдање, Васкрсење, али и коначни тријумф са Другим Христовим доласком. Златни натпис на пурпурној позадини указује да Карло види Јагње Божје и да му упућује молитву да буду заједно у вечности: „*А краљ Карло гледа, широм отворених очију, / Молећи се да с тобом пребива заувек*“[383]; тај детаљ јасно представља везу између две минијатуре. Путем минијатура и пратећег текста, Карло Ћелави не само да је приказан као легитимни наследник царева Давида и Соломона, Карла Великог и Лудвига Побожног, већ као владар који је под директном Божјом заштитом путем молитве упућене Апокалиптичном јагњету што ће му осигурати спасење током Страшног Суда.[384] Златне корице Кодекса представљају Небески Јерусалим (сл. 2.61). Израђене су од драгог камења, сафира, смарагда и бисера, а филигрански оквир формира крст. У центру је Христ на трону окружен јеванђелистима и сценама Христос и грешница (прељубница), Исус истерује трговце из храма, Исцељење слепог и Исцељење лепрозног. Према Окт. Јована Богослова 21:18-21[385], темељи Небеског Јерусалима су од различитог драгог камења, међу којима су и сафир и смарагд. На симболичан начин корице представљају Нови Јерусалим у ком ће се Карло, који упућује молитву Апокалиптичном јагњету наћи након Другог Христовог доласка.[386]

Сачуван је још један портрет Карла Ћелавог на трону, а у вези је са царским крунисањем. У питању је Библији Сан Паоло фуори ле мура.[387] Још током живота Лудвига II, папа је тражио новог цара јер Лудвиг није имао мушког наследника. Папа Хадријан II и папа Јован VIII (872-882) су фаворизовали Карла Ћелавог. Након смрти цара Лудвига 12. августа 785. године, Карло се одмах упутио у Рим. На Божић 875. године, у јасној имитацији Божића 800. године, папа Јован VIII је у Риму крунисао Карла за новог цара, након што је он прихватио да ће бити заштитник папства.[388] Титула коју је носио била је *Karolus gratia Dei imperator*. Кључни део титуле *gratia Dei* је остао исти, односно богомизабрани статус који је

[382] Ibid., 150-156; F. Mütherich, J. E. Gaehde, *Carolingian Painting*, 108.
[383] R. Pizzinato, Vision and *Christomimesis* in the Ruler Portrait of the Codex Aureus of St. Emmeram, 157: Et princeps Karolus uultu speculatur aperto / Orans, ut tecum uiuat longeuus in aeuum.
[384] Ibid., 157; I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 254-255; W. Diebold, Nos quoque morem illius imitari cupientes: Charles the Bald's Imitation and Evocation of Charlemagne, 277; F. Mütherich, J. E. Gaehde, *Carolingian Painting*, 108; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 258.
[385] Отк. Јованово 21:18. И бјеше грађа зида његова јаспис, и град злато чисто, као чисто стакло. 19. И темељи зидова градскијех бијаху украшени свакијем драгајем камењем: први темељ бијаше јаспис, други сапфир, трећи халкидон, четврти смарагд, 20. Пети сардоникс, шести сард, седми хрисолит, осми вирил, девети топаз, десети хрисопрас, једанаести јакинт, дванаести аметист. 21. И дванаест врата, дванаест зрна бисера: свака врата бијаху од једнога зрна бисера; и улице градске бијаху злато чисто, као стакло пресвијетло.
[386] H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 311-312.
[387] Abbazia di San Paolo fuori le Mura, Codex Membranaceus Saeculi IX.
[388] R. McKitterick, *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians 751-987*, 180; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 33.

био главни елемент обликовања владарске идеологије новог цара.[389] На царском печату налазио се натпис *Imperii Romani et Francorum*.[390] На сабору папа Јован VIII хвалио је цара као „*спаситеља света*“[391] којег је „*Бог изабрао да влада као принц свог народа по угледу на правог Цара Христа, његовог сина, тако да оно што он (Христ) поседује по природи, он (цар) је добио по Божјој промисли*“[392], што указује на идеје заступљене у ктиторској делатности и визуелној култури краља и цара, као Христовог намесника на земљи, под Божјом заштитом.

Током посете Риму, Карло је даровао папи тзв. Библију Сан Паоло фуори ле мура која је настала у Ремсу непосредно пре 875. године. Садржи целостраничне минијатуре од којих су 24 сачуване, док је минијатура почетак књиге о Јову изгубљена. Владарски портрет данас се налази на страници 1r (сл. 2.62).[393] Доњи део минијатуре заузима пурпурни панел на којем је златним словима исписана посветна поема која уједно даје и објашњење минијатуре: „*Господ, цар небески, који обилује својом одликом милошћу, Изабрао је овог Карла, господаревог краља на земљи. Дакле, да би био довољно јак да учествује у таквој служби, испунио га је квартетом четири врлине. Овде лебде над његовом главом, сливајући све ствари одозго. Једном речју, он влада прво собом (а потом и свим стварима) исправно, разборито, праведно, умерено и снажно. Са обе стране окружен је светом анђеоском заштитом. Да се у миру радује, сви непријатељи су отерани. Десно оружане слуге предају оружје, јер је Он непоражен, вечни бранилац; нека он, ратоборни често прослави цркву Христову великим тријумфима. Лево, његова племенита жена, лепа као и увек; Нека с правом у краљевство донесе славно потомство*“.[394] Једина фигура која седи је Карло на трону. Одевен је у владарску одежду, као и на осталим портретима. Носи пурпурну кламију прошарану златом чије су ивице украшене драгим камењем преко плаве тунике. У левој руци држи диск са натписом.[395] Због неслагања међу истраживачима значење слова на диску је делимично спорно. Као једно од могућих решења је „*Христе чувај Карла и Ришилду*“[396], а као друго „*Ово је Соломон, цар Новог Рима*“.[397] Цар гестом десне руке указује на краљицу која је поред њега, а као и остале фигуре гледа у будућег цара. Карло је једина фигура која гледа директно у посматрача. Ришилда понавља Карлов гест. Иза ње је још једна женска фигура, вероватно њена пратиља. Са друге стране трона приказана су два војника, један са мачем, а други са копљем. У горњој зони, у угловима су два анђела која носе златни скиптар у левој руци, док десном показују на краља. Између анђела, испод аркаде која је део трона, приказане су четири фигуре, персонификације кардиналних врлина. Разборитост је на левој страни са отвореном књигом, поред је правда са вагом, умереност нема атрибуте, али држи отворене шаке, док је храброст са крајње десне стране приказана са штитом и копљем. На

[389] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 315.
[390] R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 33.
[391] E. Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*, New Jersey 2016, 87-88 са изворима: salvator mundi.
[392] Loc. cit.: ...unxit eum Dominus Deus... principem populi sui constituens ad imitationem scilicet... veri Regis Christi filli sui... ita ut, quod ipse (Christus) possidet per naturam, iste (imperator) consequeretur per gratiam.
[393] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 255; W. Diebold, The Ruler Portrait of Charles the Bald in the S. Paolo Bible, 7; A. Cohen, Magnificence in Miniature: the Case of Early Medieval Manuscripts, 86.
[394] W. Diebold, The Ruler Portrait of Charles the Bald in the S. Paolo Bible, 9: Rex caeli dominus solita pietate redundans/Hunc Karolum regem terrae dilexit herilem./Tanti ergo officii ut compos valuisset haberi,/ Tetranti implevit virtutum quattuor almo:/Imminet hic capiti de vertice cuncta refundens./Denique se primum, tunc omnia rite gubernat/ Prudenter, iuste, moderate, fortiter atque:/Hinc inde angelico septus tutamine sacro,/Hostibus ut cunctis exultet pace repulsis./Ad dextram armigeri praetendunt arma ministri,/Ecclesiam Christi invictus defensor in aevum/Armipotens magnis quis ornet saepe triumphis;/Nobilis ad levam coniunx de more venustat,/Qua insignis proles in regnum rite paretur.
[395] Ibid., 7.
[396] Ibid., 8: Christe, conserva Karolum et Richildim.
[397] Loc. cit.: Hic rex novae Romae Salomon.

основу натписа, сазнајемо да су анђели Карлови лични заштитници, а представљају пандан војницима на шта указују стихови. Поема говори да је Карла изабрао Бог који га је подарио врлинама које су неопходне да буде добар владар, а да ће он заузврат чувати његову цркву на земљи. За разлику од Вивијан Библије где су кардиналне врлине приказане око цара Давида, у Библији Сан Паоло фуори ле мура оне чине део трона на којем Карло седи. Карло је приказан са својом женом што није случај са другим портретима. Истраживачи сматрају да је разлог жеља за потомством. Током владавине Отонске династије, а вероватно посредством византијског културног круга, портрети цара и царице ће готово постати пракса у западној Европи.[398]

Карлов владарски портрет треба посматрати у контексту са другим минијатурама у рукопису. Давид је приказан на страни 93v (сл. 2.63), а Соломон на страни 188v (сл. 2.64), као модели идеалних владара. Обојица су представљени као праведне судије. Давид у оквиру сцене убиства младог Амалике (Друга књига Самуилова 1:1-13), а Соломон у оквиру сцене када треба одлучити чије је дете за које су две мајке тврдиле да је њихово (Прва књига о царевима 3:16-28). Ове две композиције симболишу одрицање од насиља. Направљена је и визуелна паралела између три цара. Карло, Соломон и Давид приказани су у истом ставу, на трону, са врло сличним крунама. На страни 170v, Давид је још једном приказан и то како игра пред Богом што симболише његову понизност. Поред модела идеалних владара, приказани су и они који су супротност томе. У питању је Саул на страници 83v и Холоферно на страници 234v. Обојица су искористила своју моћ и обојица су страдала од свог мача. Осим старозаветних владара, приказане су минијатуре које се тичу односа између владара и свештеника што је испричано кроз причу о Мојсију, Арону и фараону на страници 21v (Друга књига Мојсијева 7:8-13) и на страници 31v примањем Таблица закона (Друга књига Мојсијева 34:1-4). Однос између световне и црквене моћи било је велико питање Каролиншког доба, али и каснијих периода.[399]

Владарски портрет се првобитно налазио на крају рукописа, али је премештен на почетак. Промена места ове минијатуре изменила је дидактичку структуру рукописа, па овај потез није био случајан. Врло је вероватно да се промена догодила пре него што је Карло даровао рукопис папи. Сваки од рукописа који садржи портрете Карла Ћелавог напустио је његов посед. Када је реч о Библији Сан Паоло фуори ле мура, знамо да је имала више публике од краља. Сачувани извори сведоче да је Карло више пута даровао папе, али не и шта тачно. У науци је прихваћено мишљење да је папи Јовану приликом крунисања управо поклонио овај илуминирани рукопис. На тај начин, папа је био један од посматрача, па се функција принчевског огледала губи, а постаје показатељ да је нови цар богомизабрани владар са врлинама, легитимни наследник Давида и Соломона. Реторика је папама била врло знана, а чинила је део односа који су Каролинзи и римске папе имали. Још је папа Стефан II називао Пипина Новим Давидом. У 11. веку папа Гргур VII (1073-1085) даровао је илуминирани рукопис базилици Светог Павла изван зидина, где се и данас чува.[400]

Један од ретких примера уметности и визуелне културе представља *Cathedra Petri*, односно трон Карла Ћелавог у цркви Светог Петра у Риму (сл. 2. 65). У науци је прихваћено мишљење да је Карло даровао трон папи. На основу иконографије, компаративног метода и

[398] Ibid., 7-12, 14; I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 91, 255-257; J. Snyder, *Medieval Art: Painting, Sculpture, Architecture 4th-14th Century*, 226; A. Cohen, Magnificence in Miniature: the Case of Early Medieval Manuscripts, 86.

[399] W. Diebold, The Ruler Portrait of Charles the Bald in the S. Paolo Bible, 12-13; А. И. Сидоров, Королевское зерцало в каролингской книжной миниатюре (по материалам изображений в Библии Сан Паоло фуори ле Мура), *Вспомогательные исторические дисциплины* 36 (2017), 141-153, 146-151; Id., Образ Давида в каролингской политической культуре, 26-27.

[400] W. Diebold, The Ruler Portrait of Charles the Bald in the S. Paolo Bible, 15-18; А. И. Сидоров, Королевское зерцало в каролингской книжной миниатюре, 146-147.

илуминираних рукописа, трон се датује у период између 870. и 875. године. У питању је дрвени трон прекривен слоноваčом. Наслони за руке нису сачувани. У доњем делу трона је панел који се састоји од дванаест слоноваča. Дванаест панела је подељено на осамнаест сцена у квадратним оквирима (сл. 2. 66). У прва два низа представљено је дванаест Херкулових задатака. Нису сачувани писани извори који пореде Каролиншке владаре са Херкулом, међутим чин даривања трона папи треба тумачити као *imitatio Constantini*. Према Константиновој даровници, цар је папи дао инсигније[401] и да „држи“ трон[402] као симбол потчињености цара и примата папе над црквом. У оквиру преосталих шест сцена приказана је комбинација сазвежђа. Симболи сазвежђа у виду иницијала су чест мотив у илуминираним рукописима Карла Ћелавог. У оквиру тимпанона се налазе три празна поља. Врло могуће да је био приказан Христос окружен анђелима, или можда чак и драго камење које би рефлектовало светлост. Испод тимпанона, у центру трона у фризу приказана је биста Карла Ћелавог, са круном на глави, глобом и скиптром у рукама (сл. 2. 67). Окружују га два анђела који приносе круне. Као што је већ било речи, анђели су били посебни небески заштитници новог цара. Постоји могућност да је трон имао и златне детаље, уместо металних, који су касније додати. Поред трона Карла Ћелавог, сачуван је и већ поменути трон Карла Великог у Ахену који представља јасну референцу на Соломонов трон. Исти случај је и са троном из базилике Св. Петра. Прва књига о Царевима 10:18[403] говори о трону од слоноваче који је прекривен златом. Арнулфов циборијум је једини сачувани преносиви олтар из Каролиншког периода. Настао је око 870. године и прекривен је златом. Златни олтар из базилике Сан Амброђо у Милану поручио је бискуп Ангиберт II и настао је између 842. и 859. године. Трећи пример нам је познат из писаних извора, а реч је о златној мензи Карла Великог коју Ајнхард описује. Ови примери нам сведоче да су предмети већих димензија прекривани златом у 9. веку. Наше је мишљење да је и трон Карла Ћелавог имао златне детаље и да представља врло јасну референцу на Соломонов трон; посебно јер знамо да је краљ и цар кроз своју владавину путем текста и слике поистовећиван са старозаветним царем. Не можемо, а да се не запитамо зашто је Карло донео трон у базилику Светог Петра? У Ватиканској цркви није постојао трон за владара, већ само за папу, те се трон за цара морао доносити у његовом присуству. У Ахену поред владарског трона се налази и бискупски трон, а иста пракса је постојала и у Цариграду. Можемо претпоставити да је цар желео да има свој трон у Риму, а пошто садржи његову слику можемо рећи да је она означавала Карлово присуство у цркви Св. Петра. Личност цара и слика су били изједначени у култу царског портрета. Самим тим, портрет цара је уживао сва права која су припадала цару. Предложена је хипотеза да се трон налазио у капели Свете Петрониле која говори о посебном односу папе и Каролинга. Према житију папе Стефана II из *Liber Pontificalis* сазнајемо да је папа изградио базилику посвећену овој светитељки и обећао Пипину да ће исту саградити у његовом краљевству и ту пренети њено тело. Житије Стефановог брата и наследника папе Павла (757-767) говори о транслацији моштију Свете Петрониле као првом чину по ступању на папски

[401] J. Fried, *Donation of Constantine and Constitutum Constantini*, Berlin/New York, 2007, 148-149: Beato Silvestro Patri nostro, summo Pontifici et universalis urbis Romae Papae, et omnibus, eius successoribus Pontificibus, qui usque in finem mundi in sede B. Petri erunt sessuri, de presenti contradimus palatium inperii nostri Lateranense, deinde diadema, videlicet coronam capitis nostri, simulque frigium, nec non et superhumerale, videlicet lorum, quod imperiale circumdare assolet collum; verum etiam et clamidem purpuream, atque tunicam coccineam, et omnia inperialia indumenta; sed et dignitatem inperialium presidentium equitum, conferentes etiam et inperialia sceptra, simulque cuncta signa, atque banda, et diversa ornamenta inperialia, et omnem processionem inperialis culminis et gloriam potestatis nostrae.

[402] Ibid., 149: Et sicut nostram terrenam inperialem potentiam, sic eius sacrosanctam Romanam ecclesiam decrevimus veneranter honorari, et amplius quam nostrum inperium et terrenum thronum sedem sacratissimam B. Petri gloriose exaltari, tribuentes ei potestatem, et gloriae dignitatem atque vigorem, et honorificentiam inperialem. Atque decernentes sancimus, ut principatum teneat tam super quatuor precipuas sedes, Alexandrinam, Antiocenam, Ierosolimitanam, Constantinopolitanam, quam etiam super omnes in universo orbe terrarum ecclesias Dei, et Pontifex, qui pro tempore ipsius sacrosanctae Romanae ecclesiae extiterit, celsior et princeps cunctis sacerdotibus totius mundi existat, et eius iudicio queque ad cultum Dei vel fidei Christianorum stabilitatem procuranda fuerint disponantur.

[403] Прва књига о Царевима 10:18. И начини цар велики пријесто од слонове кости, и обложи га чистијем златом.

трон. Саркофаг са реликвијама светитељке положен је у новоизграђени ораторијум са јужне стране базилике Светог Петра. Од 758. године Света Петронила постала је заштитница Каролиншке породице, *auxiliatrix*, и почела је да се појављује у литургији у Француској. Њено име помиње се и у Годескалковом лекционару Карла Великог што сведочи о ширењу њеног култа и значају за француске владаре. Будући да је она била заштитница Каролиншке династије, место за трон сасвим сигурно је била њена капела. Поред тога што је трон представљао комеморацију на царско крунисање 875. године, замењивао је присуство цара Карла II који се на овај начин налазио и под заштитом Свете Петрониле.[404]

Поред рукописа који садрже портрет Карла Ћелавог на трону, говорићемо још о два која су настала за његову личну употребу. Молитвеник Карла Ћелавог[405] сведочи о његовој приватној побожности. Настао је између 855. и 869. године. Рукопис је малих димензија, па закључујемо да је био намењен приватној употреби. Написан је у злату, а свака молитва почиње иницијалом на пурпурној позадини. У литаније су укључени светитељи које су Каролинзи лично поштовали, Свети Бенедикт, Свети Гргур, Свети Амброзије, Свети Јероним, Свети Августин, као и меровиншки и каролиншки светитељи, Свети Арнуфл, Света Женевијева Париска и Света Гертруда Нивелска. Оно што је нама од посебног значаја је молитва *Confessio peccaturam pura* коју је Алкуин саставио за Карла Великог. Карло Ћелави је у својој личној библиотеци имао Ајнхардово житије Карла Великог, што на још један начин сведочи од колике је важности личност првог Каролиншког цара имала у обликовању владарске идеологије Карла Ћелавог. На страници 38v налази се Карлов портрет (сл. 2.68). За разлику од претходно наведених, Карло је приказан у проскинези испред разапетог Христа на страници 39r (сл. 2.69). Тема је употпуњена псалмом 51[406] који представља Давидову покајничку молитву због греха са Витсавејом. Иконографијом је истакнута лична веза између Карла и Христа. Они гледају један у другог, а Карло пружа руке у молитви ка њему. Путем молитве упућене Христу, Карло себи обезбеђује спасење.[407] О мотиву покајања говорићемо додатно у наредном поглављу на примеру Отона III.

---

[404] H. Belting, *Slika i kult*, 118-120; C. Goodson, To be the daughter of Saint Peter: S. Petronilla and forging the Franco-Papal Alliance, in: *Tre imperi, tre città: identità, cultura materiale e legittimazione a Venezia, Ravenna e Roma, 750-1000*, ed., V. West-Harling, Turnhout 2015, 159-182, 159-164, о формирању култа ове светитељке у Риму 164-172; K. R. Grimes, *The material politics of ivory in early modern Europe*, PhD Thesis, University of Missouri, Columbia 2021, 82-84; D. Diemer, Zwei Throne Karls des Kahlen? Zu Ikonographie, Erhaltungszustand und Rekonstruktion der „Cathedra Petri", *Zeitschrift des deutschen Vereins für Kunstwissenschaft* Bd. 72/73 (2018/19), 137-170; C. Jäggi, Cathedra Petri und Colonna Santa in St. Peter zu Rom: Überlegungen zu "Produktion" und Konjunktur von Reliquien im Mittelalter, in: *Erzeugung und Zerstörung von Sakralität zwischen Antike und Mittelalter*, hrsg., A. Bergmeier, et al, Heidelberg 2016, 109-131;R. Melzak, Antiquarianism in the Time of Louis the Pious and its Influence on the Art of Metz, 636;S. Rosenbergova, *Cathedra Petri: The Genesis of a Relic*, PhD Thesis, Masaryk University, Brno 2016, 12-26.

[405] München, Schatzkammer der Residenz, ResMü Schk 4 WL.

[406] Псалам 51: 1. Смилуј се на ме, Боже, по милости својој, и по великој доброти својој очисти безакоње моје. 2. Опери ме добро од безакоња мог, и од греха мог очисти ме. 3. Јер ја знам преступе своје, и грех је мој једнако преда мном. 4. Самоме Теби згреших, и на Твоје очи зло учиних, а Ти си праведан у речима својим и чист у суду свом. 5. Гле, у безакоњу родих се, и у греху затрудне мати моја мном. 6. Гле, истину љубиш у срцу, и изнутра јављаш ми мудрост. 7. Покропи ме исопом, и очистићу се; умиј ме, и бићу бељи од снега. 8. Дај ми да слушам радост и весеље, да се прену кости које си потро. 9. Одврати лице своје од греха мојих, и сва безакоња моја очисти. 10. Учини ми, Боже, чисто срце, и дух прав понови у мени. 11. Немој ме одвргнути од лица свог, и Светог Духа свог немој узети од мене. 12. Врати ми радост спасења свог, и дух владалачки нека ме поткрепи. 13. Научићу безаконике путевима Твојим, и грешници к Теби ће се обратити. 14. Избави ме од крви, Боже, Боже, Спаситељу мој, и језик ће мој гласити правду Твоју. 15. Господе! Отвори уста моја, и она ће казати хвалу Твоју. 16. Јер жртву нећеш: ја бих је принео; за жртве паљенице не мариш. 17. Жртва је Богу дух скрушен, срце скрушено и поништено не одбацујеш, Боже. 18. По доброти својој, Господе, чини добро Сиону, подигни зидове јерусалимске. 19. Онда ће Ти бити миле жртве правде, приноси и жртве паљенице; онда ће метати на жртвеник Твој теоце.

[407] I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 248-250; C. R. Dodwell, *Pictorial arts of the West 800-1200*, 64; I. Lachat, *Offering the sacred word: Alcuin, Charlemagne, and the Gospels of*

Други рукопис је тзв. Друга Библија Карла Ћелавог[408] илуминирана једино иницијалима.[409] Настала је у опатији Светог Аманда између 871. и 873. године. Текст рукописа говори и о једном догађају на основу ког се дело датује. У периоду око 870. године када су Карло и његов полубрат Лудвиг Немачки преговарали око територије Лотара II, Карломан, опат Светог Аманда је желео део за себе. Он се побунио против свог оца. Карло Ћелави је свог сина склонио са позиције опата и заробио. На почетним страницама налази се уводна поема у којој аутор издваја Соломона и Давида и пореди Карла са њима. Библија не само да представља принчевско огледало већ трансформише краља у Христов одраз. Као што смо већ навели, Карло је био веома образован, може се рећи и најученији Каролинг. Аутори који су му посвећивали дела хвалили су га као владара филозофа, а са савременицима је дискутовао филозофска и теолошка питања. Из тог разлога знамо да је могао да разуме комплексну симболику коју је пружала Библија. Читајући, контемплацијом Карло је „улазио" у Божју мудрост, што је била идеја аутора. [410]

Владарска идеологија Карла II се није много променила након добијања царске титуле, посебно зато што је себе сматрао царем још од 869. године. Након 875. године царску титулу је видео као средство да поново уједини царство Карла Великог. Лудвиг Немачки је умро 876. године, па је Карло Ћелави добио прилику да заузме Ахен, Карлову престоницу царства. Син Лудвига Немачког, Лудвиг Млађи га је ипак у томе спречио.[411] Пошто престоницу није могао да освоји, цар је одлучио да обликује своју. У питању је био Компјењ, стара Меровиншка палата, коју је Пипин користио, као и Лудвиг Побожни. Карло Ћелави ловио је у истим шумама као Меровиншки краљ Дагоберт. Поред тога, Компјењ се налазио на важном путу и био је значајан економски центар са ковницом новца.[412] Године 865. краљ је управо у овој палати примио посланство из Кордобе, изасланике Мухамеда I емира Кордобе (852-886). Посланици су дошли носећи велики број поклона на камилама, различите тканине и мирисе, као знак добрих односа између два краљевства. Хинцмар, један од саветника краља писао је овом догађају и искористио је прилику да направи паралелу између Карла Великог и Карла II. Карло Велики је и сам одржавао дипломатске односе са муслиманским владарима. Иако су камиле биле превозно средство којима су стигли поклони, Хинцмар их повезује са Абу л Абасом, слоном о ком сведоче и *Франачки анали*, а који је стигао на Карлов двор 802. године од Харун ел Рашида, абасидског халифа (786-809). Тај догађај је изазвао реакције хроничара, па помене слона налазимо у различитим изворима. Примарни циљ емира био је да успостави добре односе са франачким краљем, а оба владара су долазила из културног круга који су егзотичне животиње третирали као вредне поклоне.[413] О значају Карла Великог током владавине Карла Ћелавог сведочи и Нитхард (око 795- 840), односно његово дело *Historiae* или *De dissensionibus filiorum Ludovici pii*.[414] Нитхард је био син ћерке Карла Великог, Берте, а писао је по захтеву Карла Ћелавог. Поред живота Лудвига Побожног, посебно периода између 838. и 843. године, аутор је ставио акценат на Карла

Sta. Maria ad Martyres (Trier, Stadtbibliothek, Cod. 23, 122a/b), 51; R. McKitterick, *The Carolingians and the written word*, 268-269.

[408] Bibliothèque nationale de France, MS. lat. 2.

[409] О иницијалима у: R. Pizzinato, The Second Bible of Charles the Bald: Patronage and Intellectual Community at St. Amand, *ABside, Rivista di Storia dell'Arte,* vol. 2, no. 1 (2020), 77–106, 84-87.

[410] Ibid., 79-80, 93-97; C. R. Dodwell, *Pictorial arts of the West 800-1200*, 80; F. Mütherich, J. E. Gaehde, *Carolingian Painting*, 125.

[411] W. Diebold, Nos quoque morem illius imitari cupientes: Charles the Bald's Imitation and Evocation of Charlemagne, 279; R. McKitterick, *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians 751-987*, 179-180; J. Nelson, Kingship and royal government, 385.

[412] S. Airlie, The Place of Memory. The Carolingian Court as Political Centre, 14; R. Michałowski, *The Gniezno Summit. The Religious Premises of the Founding of the Archbishopric of Gniezno*, Leiden 2016, 119.

[413] S. Airlie, The Place of Memory. The Carolingian Court as Political Centre, 14; S. Ottewill-Soulsby, The Camels of Charles the Bald, 263-267, 289, са широм литературом и изворима.

[414] Nithard, Histories, in: *Carolingian Chronicles: Royal Frankish Annals and Nithard's Histories*, trans., ed., B. W. Scholz, B. Rogers, Michigan 1970, 127-174.

Великог. Први Каролиншки цар био је модел идеалног владара на којег је сваки наредни требало да се угледа.[415]

Изградњом своје нове престонице Карло Ћелави је преузео модел ктиторства Карла Великог. Након пропалих покушаја освајања Ахена, Карло је почео са обликовањем своје нове престонице, *Karlopolis*. Оснивачка повеља из 5. маја 877. године сведочи да је по узору на Богородичину капелу у Ахену, а позивајући се на свог претходника подигао у Компјењу манастир и посветио га Богородици: „*Пошто је, дакле, блажене успомене цар, наш деда Карло, саградио у Ахенској палати капелу у част блажене Мајке и Девице Марије, и одредио да у њој клирици служе Господу за покој његове душе и опроштење грехова, као и ради достојанства царске круне, и пошто је познато да је тај исти простор подарио мноштвом моштију и украсио разним драгоценостима, ми такође, желећи да следимо његов пример и пример осталих краљева и царева, то јест наших претходника, у палати у Компјењу (Compendium), у част славне Мајке и вечне Девице Марије, из темеља смо подигли манастир коме смо дали име „краљевски“ и, уз помоћ Господњу, обдарили га многим даровима. И одлучили смо да у њему стално служи сто клирика, који ће непрестано призивати милост Господњу: за благостање свете Божје Цркве, за наше родитеље и претке, за нас саме, за нашу супругу и децу, и за стабилност целог краљевства*“.[416] Сматра се да је Богородичина црква у Компјењу понављала архитектонски модел Ахенске капеле, и да је била октагоналног плана, са куполом на мермерним стубовима, као и да се трон у обе цркве налазио на „високом месту“ како би владар могао да посматра све што се дешавало испод њега. Сто чланова клира служило је манастиру и свакодневно се молило за његове претходнике, цара, царицу, наследнике, као и за стабилност читавог царства. Приликом њеног освештавања, сви бискупи царства су били присутни. Иако се у оснивачкој повељи помињу реликвије из Ахена, она не пружа сведочанство да је слична колекција постојала у Компјењу. Међутим, знамо да је Карло Ћелави извршио транслацију реликвија Светог папе Корнелија (251-253) из Рима у Компјењ. Цар и бискуп су заједно носили тело мартира на својим раменима. Реликвије светитеља су указивале на његово реално присуство у цркви и осигурале су владарској породици заштитника и заступника на Страшном суду. Поред тога, сматра се да је Карло Ћелави извршио и транслацију реликвија страдања из Ахена у опатију Сен Дени и Богородичину цркву у Компјењу. Преузимањем модела Карлове задужбине, Карло Ћелави је креирао нови сакрални центар царства, свој нови Ахен. Себе је уједно истакао као новог Карла Великог, чији је законити наследник био. За разлику од Богородичине цркве у Ахену, Карло II никада није планирао да буде сахрањен у својој задужбини, али су овде били сахрањени његови синови.[417]

[415] C. M. Booker, *Past Convictions, The Penance of Louis the Pious and the Decline of the Carolingians*, 39-42; I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 316.

[416] J. Pysiak, *The King and the Crown of Thorns, Kingship and the Cult of Relics in Capetian France*, Berlin 2021, 163-164 са изворима: Proinde quia divae recordationis imperator, avus scilicet noster Karolus … in palatio Aquensi capellam in honore beate Dei genitricis et virginis Mariae construxisse ac clericos inibi Domino ob suae anime remedium atque peccaminum absolutionem pariterque ob dignitatem apicis imperialis deservire constituisse ac congerie quamplurima reliquiarum eundem locum sacrasse multiplicibusque ornamentis excoluisse dinoscitur, nos quoque morem illius imitari ceterorumque regum et imperatorum, decessorum scilicet nostrorum, cupientes…, in palatio videlicet Compendio, in honore gloriose Dei genitricis ac perpetue semper virginis Mariae monasterium cui regium vocabulum dedimus fundotenus extruimus et donariis quamplurimis Domini juvante ditavimus, atque clericos inibi numero centum, pro statu sanctae Dei Ecclesie, pro genitoribus ac progenitoribus nostris, pro nobis, conjuge et prole totius regni stabilitate jugiter Domini misericordiam implorare decrevimus.

[417] Ibid., 163-165, са изворима; S. Airlie, The Place of Memory. The Carolingian Court as Political Centre, 14-16; W. Diebold, Nos quoque morem illius imitari cupientes: Charles the Bald's Imitation and Evocation of Charlemagne, 271, 279-282; T. Zotz, Carolingian Tradition and Ottonian-Salian Innovation: comparative observations on palatine policy in the Empire, 85; R. Michałowski, *The Gniezno Summit. The Religious Premises of the Founding of the Archbishopric of Gniezno*, 119-120; R. McKitterick, *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians 751-987*, 195; J. M. Wallace-Hadrill, *The Frankish Church*, 256.

Карло Ћелави је последњи пут отишао у Рим како би помогао папи у борби против Сарацена. Када је стигао у Италију, добио је вест да је у Франачкој избила побуна. Тада се упутио преко Алпа где се и озбиљно разболео и једва да је стигао да преда инсигније свом наследнику пре него што је умро 6. октобра 877. године у Алпима.[418] Карло је провео доста времена правећи планове о свом упокојењу. Опатију Сен Дени даровао је 12. септембра 862. године вилом и поседима у близини Париза у име својих родитеља, себе и царице. Приходи са тог имања ишли су директно цркви за бригу о сиромашнима, као и за банкете који су се одржавали пет пута у години. То су били оброци који су имали функцију различитих комеморација; 13. јуна краљев рођендан, дан освештавања цркве 6. јуна и обнове (859. године) 15. јануара, од којих је последња промењена у обележавање дана његове сахране, а онда и годишњица венчања са Ерментрудом 13. децембра, и њен рођендан 27. септембра што је промењено у дан њене сахране. Повеља из 27. марта 875. године бави се његовом сахраном. Идеја је била да Сен Дени постане породични маузолеј јер је сахранио већ два своја сина у опатији. Већ смо говорили да је опатија била гробно место Меровинга и првих Каролинга. Према повељи седам свећа треба увек да гори испред олтара Свете Тројице где ће бити и сахрањен.[419] Једна свећа за његовог оца, друга за мајку, трећа за њега, четврта и пета за његове жене, Ерментруду и Ришилду, шеста за његове потомке, живе или мртве, а седма за Босо и Виду „*и остале чланове домаћинства због чије верности смо постали изузетно блиски као род*“.[420] Саркофаг од црвеног мермера је донео из Рима након царског крунисања што је била и јасна алузија на праксу василевса у Цариграду односно њихово сахрањивање у порфиру. *Западнофраначки анали* сведоче да тело није одмах по смрти донето у Сен Дени, али Регино из Прима неколико година касније сведочи да је тело Карла Ћелавог положено у саркофаг у опатију Сен Дени.[421]

Карло Ћелави се служио моделом ктиторства који је обликовао Карло Велики и његов двор путем којег је креирао свој владарски легитимитет и идентитет. Цару су Библије била принчевска огледала што је додатно наглашавало његов богомизабрани статус, а аутори који су му посвећивали дела неретко су правили паралеле са његовим дедом, царем имењаком. Као унук првог Каролиншког цара, Карло је представљен као Нови Давид и Нови Соломон, богомизабрани владар чијим директим посредством влада што га је истицало у односу на друге Каролинге који су желели царство за себе. Обликовањем своје нове престонице, Компјења са Богородичином црквом по узору на Ахен, Карло Ћелави постао је нови Карло Велики на кога се и угледао читаву своју владавину, о чему сведоче како примери уметности и визуелне културе, тако и писани извори, а нама пружа увид у претрајавање ктиторских модела и елемената обликовања владарске идеологије од краја 8. века, па кроз читави 9. век.

2.5 Епилог

Након смрти Карла Ћелавог, његов део царства је прешао у руке његовог сина Лудвига Муцавца, али не и царска круна. Некадашње царство је наставило да буде дељено између синова и унука Карла Ћелавог и Лудвига Немачког. Папа Јован VIII је 881. године за цара изабрао и крунисао Карла Дебелог (881-888), који је био најмлађи син Лудвига Немачког, али недовољно моћан да влада својим територијама. У новембру 887. године Арнулф Каринтски (око 850-899), незаконити унук Лудвига Немачког повео је побуну против цара и свргао га је са трона. Карло Дебели је умро неколико недеља касније 888. године, а како није имао наследника, на трон су долазили владари без значајнијег

[418] J. Nelson, The Frankish kingdoms, 814–898: the West, 127.
[419] J. Nelson, Carolingian Royal Funerals, 161-166.
[420] Ibid., 161-162 са изворима.
[421] Ibid., 163-166; I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, 318.

легитимитета. Савременици су препознали важност овог тренутка; Регино пише да законити владар није постојао, царство се распарчало, а свако краљевство је изабрало свог краља. Међутим, Каролиншка династија није престала да постоји смрћу Карла Дебелог. У Западном Франачком краљевству наследници лозе Карла Ћелавог владали су до 987. године, али су имали мању моћ него грофови и војводе. У Источном Франачком краљевству, краљ Лудвиг Дете (900-911) је умро без наследника. Високо племство је 919. године изабрало новог краља, саксонског војводу Хајнриха Птичара (919-936) што је означило долазак Саксонске, односно Отонске династије на трон.[422]

Каролиншки владари били су миропомазани као старозаветни цареви пре него што су били крунисани, чиме се добијали богомизабрани статус и што их је издвајало у односу на остале аристократске породице; носили су староримске царске титуле, сахрањивани су као римски цареви, а саркофаге су доносили директно из Рима. Били су заштитници папа који су им давали круну као божји посредници. Себе су сматрали једнаким са василевсом, а путем уметности и визуелне културе обликовали су своју владарску идеологију, идентитет и легитимитет. Синтезом идеја о начину владања преузетих из Библије, пре свега Старог Завета, античког царства, византијског културног круга и од Меровиншких краљева, Карло Велики обликовао је своју владарску идеологију и створио модел ктиторстава. Иако сачуваних примера није много, они нам говоре да је Карло био Нови Давид, Нови Константин, заштитник римске цркве и папства, чак и када је престоница новог Западног царста измештена из Рима, преко Алпа у Ахен. Значај Ахена као нове царске престонице и гробног места првог Каролиншког цара биће веома изражен и у наредним годинама и вековима. Син и наследник Карла Великог, цар Лудвиг Побожни преузео је модел ктиторства и обликовања владарске идеологије свог оца. Свој легитимитет и царски идентитет креирао је богомизабраним статусом, као Христов одраз на земљи и законити наследник царева путем текста и слике. Цар Лотар I владао је у време када је неопходно било утврдити царски легитимитет. Он се у томе ослањао како на свог оца, тако и на свог деду. Наставио је да користи идеје и симболе које је успоставио Карло Велики чиме је исказивао свој статус Римског цара. Последњи Каролинг о коме смо говорили је Карло Ћелави. Као и претходници обликовао је континуитет са првим каролиншким царем. Идеје које је Карло Велике обликовао достигле су врхунац током његове владавине. На јасан начин, краљ и цар је изједначен са старозаветним царевима путем портрета у илуминираним рукописима, а обликовањем своје престонице Компјења, постао је Нови Карло Велики. Важно је имати на уму да модел ктиторске делатности који је почео да се обликује у другој половини 8. века на Каролиншком двору, а затим наставио да се развија и добија на комплексности у 9. веку, постао је окосница нове царске династије Отона који ће обележити политички и културни живот Римског царства током дугог 10. века.

[422] Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 138-140; H. Lößlein, *Royal Power in the Late Carolingian Age, Charles III the Simple and His Predecessors*, Cologne 2019, 70-71; S. MacLean, *Kingship and Politics in the Late Ninth Century. Charles the Fat and the End of the Carolingian Empire*, New York 2003, 2, 230-235; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 124-130, 372; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 33.

3. КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ ЦАРЕВА ОТОНСКЕ ДИНАСТИЈЕ

Након смрти Лудвига IV Детета, источнофраначка грана династије Каролинга је дошла крају. На великом сабору у Франкфурту маја 919. године франачке и саксонске аристократе су за новог краља изабрале Хајнриха I Птичара, саксонског војводу, који је био потомак Каролиншке династије путем мајке Хедвиге. Тај догађај одредио је долазак Саксонске, односно Отонске династије на трон која ће владати до почетка 11. века.[423] Отони су са својим женама владали територијом која се простире преко данашње Немачке, делова Холандије, Француске, Италије и Швајцарске (сл. 3.1). Три кључне регије у којима је била сконцентрисана моћ владара биле су област Харц у Саксонији, северни део Лотарингије са Ахеном и област око Рајне и Мајне са градовима Ингелхајмом и Франкфуртом. Новој династији власт над Каролиншким територијама је давала легитимитет. Отони су себе сматрали наследницима Каролинга и владали су краљевством, а касније и царством *Francia et Saxonia*.[424] Убрзо по доласку на трон, Хајнрих је успоставио примат над осталим владарима Каролиншких територија, а склапањем династичких бракова ојачавао је позицију своје нове династије. Први брак склопио је са Хатебургом (умрла 909) 906/7. године, чија је породица имала огромне поседе око Мерзебурга.[425] Други брак са Матилдом (око 892-968), која је била потомак легендарног саксонског војводе Видукинда (?–785) склопио је 909. године. Она је била и прва саксонска краљица, а круну је добила заједно са својим мужем 919. године.[426] Хајнрих и Матилда били су родитељи цара, баварског војводе, две краљице и надбискупа (сл. 3.2). Хајнрих I је био *rex francorum*, али није поштовао франачки обичај поделе територија међу синовима. Године 929. за наследника изабрао је свог најстаријег сина којег је имао са Матилдом, Отона I. Како би учврстио легитимитет свом сину, краљ је уговорио брак између Отона и Едите (910-946), ћерке енглеског краља Едварда Старијег од Васекса (899 – 924) и унуке краља Алфреда Великог (849-899). Овај потез је Отона издвојио у односу на браћу, а Хајнрих је на тај начин искључио своје синове из сукцесије и тиме јасно исказао идеју примогенитуре без поделе краљевства.[427] Важна инсигнија која је постала

[423] J. W. Bernhardt, *Itinerant Kingship and Royal Monasteries in Early Medieval Germany, c.936–1075*, Cambridge 1993, 3-6; M. Dragnea, The Saxon expeditions against the Wends and the foundation of Magdeburg during Otto I's reign, *Revista Română de Studii Baltice şi Nordice* Vol. 11, Issue 2 (2019), 7-34, 10-11; T. Reuter, Introduction: reading the tenth century, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., id., Cambrige 2000, 1-24, 1-2; C. Stephenson, *Mediaeval History: Europe From the Fourth to the Sixteenth Century*, 243-246; више о доласку Хајнриха на трон и крунисању у: B. Weiler, *Paths to Kingship in Medieval Latin Europe, c. 950–1200*, 121-124.

[424] M. Dragnea, The Saxon expeditions against the Wends and the foundation of Magdeburg during Otto I's reign, 10-11; S. Manganaro, Eschatological Awareness without Apocalyptic or Millenarian Expectations: Facing the Future in the Ottonian World (from the 10th to the Early 11th Century), *International Journal of Divination and Prognostication* Vol. 1 Iss. 2 (2019), 204–250, 208; E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 233-243; J. Nelson, Rulers and government, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 95 – 129, 104-105.

[425] H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, Newcastle 2010, 28.

[426] K. U. Jäschke, From famous empresses to unspectacular queens: the Romano-German empire to Margaret of Brabant, countess of Luxemburg and queen of the Romans (d. 1311), in: *Queens and Queenship in Medieval Europe. Proceedings of a Conference held at King's College London, April 1995*, ed., A. J. Duggan, Woodbridge 1997, 75-108, о Матилдиној улози 82-85, а о важности жена током владавине Отонске династије посебно 94-97; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 28.

[427] E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 243-244; C. Stephenson, *Mediaeval History: Europe From the Fourth to the Sixteenth Century*, 243-246; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 39-40; Widukind of Corvey, *Deeds of the Saxons*, trans., eds., B. S. Bachrach, D. S. Bachrach, Washington 2014, Видукинд сведочи о склапању брака Отона и Едите, 54, као и о избору Отона за јединог наследника Хајнриха, 58-61.

симбол легитимитета током владавине Саксонске династије је Свето копље. Хајнрих је инсигнију оставио свом сину.[428]

Сачувано је неколико извора који су од изузетног значаја за период владавине Саксонске династије. Дело *Res gestae Saxonicae*[429] аутора Видукинда од Корвеја (око 925-након 973) настало је у седмој деценији 10. века, док су последња поглавља додата након 973. године. О аутору се мало зна. Фокус дела су територије Немачке, Италију скоро да не помиње. Састављена је из три књиге, а намера аутора била је да опише како су Отони постали моћна династија. Прва књига пружа опис Саксоније и говори о митској историји. Друга књига почиње избором Отона I за краља. Трећу књигу започиње ратовима са Француском.[430] Други важан извор је *Chronicon*[431] чији је аутор Титмар Мерзебуршки (1009-1018) бискуп Мерзебурга. Дело је настало између 1012. и 1018. године и садржи осам књига о догађајима у којима су Отонски владари и Мерзебуршка бискупија имали важну улогу. Прва књига говори о Хајнриху I, његовима почецима и делима, прво као војводе, а затим и краља. Друга, трећа и четврта књига се баве владавинама Отона I, Отона II, и Отона III, а остале владавином Хајнриха II, његовим савременником.[432] Важан извор представља и *Annales Quedlinburgensse*[433], дело непознате опатице манастира Кведлинбурга, важне Отонске задужбине у источној Саксонији, које се датује у период од 1008. до 1030. године.[434] Један од веома значајних аутора овог периода је и Лиутпранд Кремонски (920 – 972) који потиче из угледне лангобардске подорице. Године 961. ступио је на двор Отона I који га је прогласио епископом Кремоне.[435] Његово дело *Antapodosis, seu rerum per Europam gestarum*[436] бави се периодом од свргавња Карла Дебелог до 949. године, односно до његовог првог доласка у Цариград. Друго дело *Historia Ottonis sive Libre de rebus gestis Ottonis magni imperatoris*[437] обухвата догађаје између 960. и 964. године. У делу *Relatio de legatione Constantinopolitana ad Nicephorum Phocam*[438] даје описе свог путовања у Цариград. [439]

[428] H. L. Adelson, The Holy Lance and the Hereditary German Monarchy, *The Art Bulletin* Vol 48. Iss. 2 (1966), 177-192, 178; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 33.

[429] Widukind of Corvey, *Deeds of the Saxons*.

[430] М. Антоновић, *Наративни извори за историју Европе*, 137; K. Leyser, *Communications and Power in Medieval Europe: The Carolingian and Ottonian Centuries*, London 1994, 27; S. Manganaro, Eschatological Awareness without Apocalyptic or Millenarian Expectations: Facing the Future in the Ottonian World, 211-212.

[431] *Ottonian Germany: The Chronicon of Thietmar of Merseburg*, trans., ed., D. A. Warner, Manchester 2001.

[432] М. Антоновић, *Наративни извори за историју Европе*, 148-150; K. Leyser, *Communications and Power in Medieval Europe: The Carolingian and Ottonian Centuries*, London 1994, 27; S. Manganaro, Eschatological Awareness without Apocalyptic or Millenarian Expectations: Facing the Future in the Ottonian World, 211-212; D. A. Warner, Reading Ottonian History: The *Sonderweg* and Other Myths, in: *Challenging the boundaries of medieval history: the legacy of Timothy Reuter*, ed., P. Skinner, Turnhout 2009, 81-114, 101-102.

[433] Chronicon Quedlinburgense, in: *Scriptores rerum Germanicarum praecipue Saxonicarum* 3, ed., J. B. Mencke, Lipsiae 1730, 169-202.

[434] М. Антоновић, *Наративни извори за историју Европе*, 145; S. Manganaro, Eschatological Awareness without Apocalyptic or Millenarian Expectations: Facing the Future in the Ottonian World, 212; D. A. Warner, Reading Ottonian History: The *Sonderweg* and Other Myths, 102.

[435] М. Антоновић, *Наративни извори за историју Европе*, 140; S. Manganaro, Eschatological Awareness without Apocalyptic or Millenarian Expectations: Facing the Future in the Ottonian World, 214.

[436] Liudprand of Cremona, Antapodosis, in: *The Works Of Liudprand Of Cremona*, trans., ed., F. A. Wright, London 1930, 27-212.

[437] Liudprand of Cremona, Liber de Rebus Gestis Ottonis (A Chronicle of Otto's Reign), in: *The Works Of Liudprand Of Cremona*, trans., ed., F. A. Wright, London 1930, 213-232.

[438] Liudprand of Cremona, Relatio de Legatione Constantinopolitana (The Embassy to Constantinople), in: *The Works Of Liudprand Of Cremona*, trans., ed., F. A. Wright, London 1930, 233-278.

[439] М. Антоновић, *Наративни извори за историју Европе*, 141-143.

3.1 Цар Отон I, ктитор сакралног центра Магдебурга и обликовање владарске идеологије нове династије на трону

Након смрти Хајнриха I, започела је владавина Отона I дана 7. августа 936. године крунисањем у Ахену, задужбини Карла Великог. Видукинд описује церемонију која је кренула из дворишта капеле, а цркву назива „*базиликом Карла Великог*“.[440] Будући краљ је предвођен до цркве, а затим и до олтара где га је надбискуп Мајнца, Хилдеберт дочекао. Надбискуп је будућег краља миропомазао, крунисао, а затим и инвестирао инсигнијама. Поред круне, Отон је добио скиптар и мач. Нови краљ који је био одевен у франачку одежду „*tunica stricta more Francorum induto*“[441], сео је на трон Карла Великог.[442] Ахен као царски град, место Каролиншке моћи, постао је веома важан у обликовању владарског идентитета Саксонске династије. Крунисањем у Ахену, Отон је започео традицију која ће трајати све до 16. века, а према Златној були цара Карла IV из 1356. године, црква у којој сваки законити владар мора бити крунисан.[443] Од самог почетка владавине Отон I је тежио да успостави јасан континутет са Карлом Великим чији је легитимни настављач био. Церемонији крунисања присуствовали су принчеви и војводе, чиме су га *populous Francorum atque Saxonum* прихватили за новог краља.[444] Након крунисања у Каролиншком центру, Отон се упутио у Саксонски центар, Кведлинбург који је био двор и гробно место његовог оца. Матилда, мајка краља, је основала женску опатију која ће у наредним годинама постати династички центар, пре свега због гробног места првог краља нове династије, а затим и одакле је вршена свакодневна миса за просперитет краљевства и владара. Прву повељу, Отон је управо издао у Кведлинбургу 13. септембра 936.године.[445]

Отон I је владао по угледу на Карла Великог, путовао је по свом краљевству, користио свој богомизабрани статус да искаже надмоћ над осталим европским владарима, а као кључну идеју своје политике истицао је заштиту цркве и покрштавање неверника. Већ 936. године започео је борбу са Словенима. Основао је маркгрофовије око Елбе и Зале због тежње за остваривањем хегемоније над западнословенским подручјима око реке Одре. Оснивање манастира посвећеном Св. Маурицију[446] у Магдебургу 937. године био је показатељ његове политике. Отонова улога *propagator Christianitatis-a* била је кључни постулат његове идеологије. До 948. године основао је пет дијецеза: Шлезвиг, Рибе и Орхус у Данској, као и Хафелберг и Бранденбург у Немачкој.[447] Краљ је тежио и примату над осталим владарима.

---

[440] Widukind of Corvey, *Deeds of the Saxons*, 62-64.

[441] „Одежда по франачком обичају“ о чему Видикунд говори. Аутор наводи да је нови краљ добио златну круну и да је био миропомазан, loc. cit.

[442] M. Dragnea, The Saxon expeditions against the Wends and the foundation of Magdeburg during Otto I's reign, 26-27; E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 244; J. Nelson, Rulers and government, 108; *Ottonian Germany: The Chronicon of Thietmar of Merseburg*, 90; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 42-43; D. A. Warner, Ritual and Memory in the Ottonian Reich: The Ceremony of Adventus, *Speculum*, Vol. 76, No. 2 (2001), 255-283, 260-261.

[443] E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 244; B. Schneidmüller, Otto I. der Große (936-973), in: *Die deutschen Herrscher des Mittelalters. Historische Portraits von Heinrich I. bis Maximilian I. (919-1519)*, hrsg., B. Schneidmüller, S. Weinfurter, München 2003, 35-61, 40-42; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 42-43; M. Thorson Hause, A Place in Sacred History: Coronation Ritual and Architecture in Ottonian Mainz, *Journal of Ritual Studies* Vol. 6, No. 1, *Special Issue: Art in Ritual Context* (1992), 133-157, 135-137.

[444] M. Dragnea, The Saxon expeditions against the Wends and the foundation of Magdeburg during Otto I's reign, 26-27.

[445] J. W. Bernhardt, *Itinerant Kingship and Royal Monasteries in Early Medieval Germany, c.936–1075*, а посебно о важности Кведлинбурга 138-149; E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 244; B. Schneidmüller, Otto I. der Große (936-973), 42.

[446] Свети Маурицие или Свети Маврикије.

[447] G. Althoff, Saxony and the Elbe Slavs in the tenth century, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 267–292, 288; J. W. Bernhardt, *Itinerant Kingship and Royal*

Кроз династичке бракове ширио је поседе своје породице, повећавао њен углед и обликовао легитимитет. Његове сестре биле су удате за Луј IV француског краља (936-954) и војводу Ига Великог (923-956).[448] Прва жена Отона I, Едита је имала свето порекло које је водила од Светог Освалда, краља Нортамбрије (633–642) чији живот и светитељски статус је био познат из Бединог дела *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*.[449] Овим браком, Отон је обезедио својој династији легитимитет и светог претка.[450] Након смрти прве жене 946. године, Отон је 951. године оженио Аделаиду од Италије (930-990), удовицу краља Лотара II (948-950) и тим путем је добио присталице у Италији. Овим браком ојачан је и савез између Отоновог краљевства и Бургундије пошто је Аделаида била сестра бургундског краља Кондрада (937–993) и ћерка краља Рудолфа II (912–937).[451] Са Аделаидом је 952/3. године добио сина Хајнриха који је убрзо по рођењу умро, затим око 953. и 955. године још два. Први, Бруно, је умро, а други Отон II ће га наследити на трону. Заједно су имали и ћерку, Матилду (умрла 999), опатицу Кведлинбурга.[452] Између 951. и 952. године на повељама Отона I се појављују титуле *rex Langobardorum* и *rex Italicorum*, по моделу Карла Великог, иако формално није био крунисан у Италији.[453]

Један од кључних тренутака у владавини Отона I била је победа над Мађарима 955. године. Мађари су упали у Баварију и Швабију где их је Отон сачекао са војском Франака, Баваараца и Швабаца. Краљ је повео војску носећи Свето копље и тријумфално их победио на Лешком пољу. Савремени писци победу су приписивали управо копљу. Лиутпранд Кремонски сведочи да је Свето копље добио Хајнрих I од Рудолфа II краља Бургундије. Хајнрих је свом сину, заједно са круном оставио и копље.[454] Приликом описивања једне од битака Отона I 939. године у којој се сукобио са својим млађим братом Хајнрихом око немачког трона, аутор извора *Antapodosis* сведочи да је Отон I носио са собом Свето копље које је било у поседу Константина Великог, а у оквиру оштрице се налазила реликвија ексера са Христовог Распећа.[455] Описујући битку на Лешком пољу, Видукинд говори да је Отон имао копље и да су га називали царем након победе.[456] Титмар такође пружа сведочанство да

Monasteries in Early Medieval Germany, c.936–1075, 40, 162-169; G. Bradács, The empire of the Ottonians and Salians –Imperial and National Consciousness, in: *Small Nations on the Borderlines of Great Powers*, eds., A, Bárány, S. Matikainen, Debrecen – Jyväskylä 2013, 21-30, 23-24; Титмар пореди Отона са Карлом Великим и наводи колико је дијецеза основао, *Ottonian Germany: The Chronicon of Thietmar of Merseburg*, 89.

[448] E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 246.

[449] Beda (Venerabilis), *The Old English Version of Bade's Ecclesiastical History of the English People*, trans., ed., T. Miller, London 1890.

[450] K. Blough, The Lance of St Maurice as a component of the early Ottonian campaign against paganism, *Early Medieval Europe* Vol. 24 (2016), 338–361, 354; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 39-41.

[451] K. Blough, The Lance of St Maurice as a component of the early Ottonian campaign against paganism, 358; C. Bouchard, Burgundy and Provence, 879–1032, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 328 – 345, 341-342; G. A. Loud, Southern Italy in the tenth century, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 624 – 654, 629; E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 247; G. Sergi, The kingdom of Italy, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 346 – 371, 356; B. Schneidmüller, Otto I. der Große (936-973), 48-49; Видукинд пружа сведочанство о смрти Едите, као и о склапању новог брака са Аделаидом, Widukind of Corvey, *Deeds of the Saxons*, 97, 104.

[452] H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 50-51.

[453] G. Sergi, The kingdom of Italy, 356.

[454] H. L. Adelson, The Holy Lance and the Hereditary German Monarchy, 178; K. Blough, The Lance of St Maurice as a component of the early Ottonian campaign against paganism, 347-349; E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 248.

[455] H. L. Adelson, The Holy Lance and the Hereditary German Monarchy, 178-180, са изворима; K. Blough, The Lance of St Maurice as a component of the early Ottonian campaign against paganism, 347.

[456] Triumpho celebri rex factus gloriosus ab exercitu pater patriae imperatorque appellatus est./ У тријумфу је постао славни краљ, а војска га је називала оцем земље и царем. Видукинд врло детаљно описује битку на Лешком пољу, Widukind of Corvey, *Deeds of the Saxons*, 123-129.

„*цар узе штит и Свето копље*“.[457] У 11. а врло могуће и у 10. веку Свето копље је изједначено са копљем Св. Маурицијa, личним заштитником Отона у чије име је подигао манастир, а касније и катедралу. Свето копље, осим што је указивало на легитимитет власти, као реликвија сведочило је о богомизабраном статусу владара и светости династије што се огледа у визуелној култури Саксонских царева. Отон је тим путем постао *miles Christi*, уз чију помоћ је тријумфовао над неверницима и потврдио свој богомизабрани статус. На владарском печату из периода од 937. до 962. године, краљ је приказан са својим симболом (сл. 3.3).[458]

Наредна прекретница у Отоновој владавини се догодила 962. године. Папа Јован XII (955-964) позвао је краља у помоћ против тиранија краљева Беренгера (950–961) и Адалберта (950–961). Као и његови претходни, Пипин и Карло Велики који су одговорили на позиве папа Стефана II, Хадријана I и Лава III, Отон I се упутио у Рим.[459] Пре него што је прешао Алпе, изабрао је свог сина Отона II за наследника који је владао у његовом одуству. У Риму, 2. фебруара 962. године папа је крунисао Отон и Аделаиду, за цара и царицу, *imperator Augustus* и *imperatrix Augusta*. Отон је постао први цар Саксонске династије, а на западу је обновио царство Карла Великог. Видукинд не помиње царско крунисање, али Адалберт надбискуп Магдебурга говори да је Отон стигао у Италију где је „*био благонаклоно примљен уз акламацију целог римског народа и свештенства, а папа Јован (XII) га је назвао и крунисао царем и августом*“.[460] Лиутпранд пружа слично сведочанство. Приликом обреда крунисања вероватно је коришћен текст *Ordo Romanus* који почиње са „*Примите знак славе, у име Оца и Сина и Светога Духа, да бисте, презирући древног непријатеља (ђавола) и заразу свих порока, волели суд и правду и живели милосрдно тако да у друштву светих примите од самог Господа нашег Исуса Христа венац вечног царства*“.[461] Од 962. године у документима се појављује нова титула *imperator Augustus*, а у неким случајевима и са одредницама народа којим влада *imperator Augustus Romanorum et Francorum*.[462] Преузимањем модела Каролиншких титула указано је да се Рим поново налази у саставу старог Франачког царства, као и током владавине претходне династије. Путем повеља можемо пратити и развој титула које је носио пре и након 962. године. У периоду између 936. и 962. године најчешће се појављује *Otto divina favente clementia rex*[463], као и *Otto dei*

[457] Sumpsit rex clipeum lancea cum sancta, *Ottonian Germany: The Chronicon of Thietmar of Merseburg*, 98.

[458] H. L. Adelson, The Holy Lance and the Hereditary German Monarchy, 178-182; G. Bradács, The empire of the Ottonians and Salians –Imperial and National Consciousness, 23; K. Blough, The Lance of St Maurice as a component of the early Ottonian campaign against paganism, 347-349; M. Schulze-Dörrlamm, Die Heilige Lanze in Wien. Die Frühgeschichte des karolingisch-ottonischen Herrschaftszeichens aus archäologischer Sicht, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* Bd. 58 Nr. 2 (2011), 707-742, 709-710, 719; J. Marquardt-Cherry, Ottonian Imperial Saints in the Prüm Troper, *Manuscripta* Vol. 33 Iss. 2 (1989), 129 -136, 130.

[459] Више о односу папа и царева Саксонске династије у: P. Schramm, *Kaiser, Könige und Päpste: Gesammelte Aufsätze zur Geschichte des Mittelalters. Bd. 3: Vom 10. bis zum 13. Jahrhundert*, Stuttgart 1969.

[460] D. A. Warner, The representation of empire: Otto I at Ravenna, in: *International medieval research / 16, Representations of power in medieval Germany: 800 – 1500*, eds., B. Weiler, S. MacLean, Turnhout 2006, 121-140, 129-130, са изворима.

[461] G. Ladner, The Holy Roman Empire of the Tenth Century and East Central Europe, *The Polish Review*, Vol. 5, No. 4 (1960), 3-14, 11-12 са изворима: Accipe signum gioriae in nomine patris et filii et spiritus sancti, ut, spreto antiquo hoste spretisque contagiis omnium vitiorum, sic iudicium et iustitiam diligas et misericorditer vivas, ut ab ipso domino nostro Iesu Christo in consortio sanctorum aeterni regni coronam percipias. Qui cum patre et spiritu sancto vivit et regnat Deus per infinita saecula saeculorum. Amen.

[462] A. Kolia-Dermitzaki, Byzantium and the West – the West and Byzantium (ninth-twelfth centuries): focusing on Zweikaiserproblem. An outline of ideas and practices, 375-376; E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 251; R. McKitterick, The Church, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 130 – 162, 139; G. Sergi, The kingdom of Italy, 356; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 55; D. A. Warner, The representation of empire: Otto I at Ravenna, 129-130 са изворима.

[463] T. Wozniak, Wie groß war Otto der Große? Zur Deutung des Cognomen *magnus*, in: *Königswege. Festschrift für Hans K. Schulze zum 80. Geburtstag und 50. Promotionsjubiläum*, hrsg., V. Dems, S. Müller, A. Meyer, Leipzig 2014, 95–124, 104: Отон, с божанском наклоношћу и милошћу краљ.

gratia rex. У документу из 966. године *imperator augustus Romanorum ac Francorum*, а годину дана касније епитет *magnus* је први пут укључен у царску титулу, као и 970. године *Tunc domnus Otto magnus imperator*.[464] На царским печатима се такође јавља *OTTO IMPERATOR AUGUSTS*, као и скраћена верзија *OTTO IMP AVG*. Сачувани су и примери печата са портретом владара (сл. 3.4). Пре царског крунисања, Отон I је као и његов отац приказан као ратник, са копљем и штитом, у полупрофилу са једноставном круном. Након 962. године, цар гледа директно у посматрача, фронтално приказан. Отон I више није ратник, већ цар са инсигнијама. Круна је врло детаљна, скиптар у десној руци и царски глоб у левој, као и византијски василевси на царским печатима и новцу. [465]

Након крунисања, цар и папа су сазвали сабор на ком је било речи о оснивању нове надбискупије, Магдебурга. Отон је издао тзв. *Ottonianum* у којем је папама потврдио сва права, као и Каролинзи. У документу се позива на Карла Великог и Пипина називајући их „*ти изузетни цареви, наши претходници*“, чиме је на још један начин нагласио континуитет са династијом чији је био легитимни наследник. Као и Константинова даровница, Отонов документ је тврдио да ће цар штитити папу и папске земље, *terra Sancti Petri*.[466] Међутим, главни проблем, након доласка на царски трон, био је питање односа папе и цара. Отон је тврдио свој богомизабрани статус као наследник Константина и Карла Великог и тврдио своје право да самостално поставља високе црквене положаје. Папа Јован XII се надао да ће цар бити заштитник папства, али када је схватио да цар тежи контролом над Римом, он се побунио. Отон је разрешио Јована XII папског достојанства и изабрао његовог наследника Лава VIII (963-965). Римљани су морали да положе заклетву да неће бирати новог папу без дозволе цара.[467] Отону је свакако била потребна папина дозвола како би могао да оснује надбискупију коју је на синоду у Равени добио. Папа је 20. априла 967. године издао документ који нам сведочи да је Бранденбург и Хафелберг ставио под јурисдикцију Магдебурга, а Отона пореди са Константином Великим и описује га као *omnium augustorum angustissimus*. Сачуван је и низ докумената који омогућавају надбискупима да инвестирају бискупе у одређеним центрима. Званично је ступио на снагу 18. октобра 968. године и Магдебург је подигнут на ранг надбискупије.[468]

Пре него што приступимо анализи Магдебурга као Отоновог царског града, споменућемо Равену која је била веома важна у владарској идеологији Отона I и његове династије. Одржавао је добре односе са поглаварима цркве, као и његови претходници на царском трону. Цар је Равену посетио 962. и 963. али и 967. године када је изградио две царске палате. Отонови споменици у Равени данас нису сачувани, али нам о њима сведоче археолошка истраживања, као и писани извори. Сазнајемо да је Отон имао две резиденције, једну у близини базилике Сан Северо ин Класе, а другу у близини Сан Лоренцо које су на симболичан начин указивале на присуство цара.[469]

---

[464] Ibid., 103-104, 112; B. Schneidmüller, Otto I. der Große (936-973), 54-55; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 49-50, 62.

[465] J. Shepard, Byzantium and the West, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 605 – 623, 613; B. Schneidmüller, Otto I. der Große (936-973), 38-39.

[466] M. Thorson Hause, A Place in Sacred History: Coronation Ritual and Architecture in Ottonian Mainz, 138, са изворима; D. A. Warner, The representation of empire: Otto I at Ravenna, 130-131, са изворима.

[467] Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 138-139, 142; E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 252-253.

[468] M. Dragnea, The Saxon expeditions against the Wends and the foundation of Magdeburg during Otto I's reign, 24-25, са изворима; K. Leyser, *Communications and Power in Medieval Europe: The Carolingian and Ottonian Centuries*, 154; E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 252-253.

[469] T. Brown, Culture and society in Ottonian Ravenna: imperial renewal or new beginnings?, in: *Ravenna: its role in earlier medieval change and exchange*, eds., J. Herrin, J. Nelson, London 2016, 335-344, 339-340; S. Urbini, Europe and the Ottonians between Rome and Ravenna, in: *Imperiituro. Renovatio Imperii. Ravenna nell'Europa Ottoniana. Ravenna in Ottonian Europe*, eds., M. P. Guermandi, eadem, Bologna 2014, 43-59, 53-56; H. Mayr-Harting, Artists and

Магдебург се налази на десној обали реке Елбе, на територији предака саксонских владара. Први пут се помиње у повељи Карла Великог из 805. године, *Magadoburg*, као утврђена испостава на реци Елби. У 10. веку река Елба је била за Отоне оно што је Рајна била за Каролинге, центар моћи и главна трговачка и путна рута. Као што смо већ говорили, политика Отона I била је усмерена на покрштавање паганских народа и припајање њихових територија краљевству, а касније и царству.[470] У том контексту оснивање нове бискупије имало је изузетну улогу. Опатије као што су Фулда, Регензбург и Корби биле су заслужне за мисионарске активности које су спроводиле преко Елбе. Године 937. Отон је основао манастир посвећен Светом Маурицију у Магдебургу као нови мисионарски центар окренут покрштавању народа на источним границама. Култ Св. Мауриција, војника Римске легије који је као мартир пострадао, појавио се још у касној антици у североисточној Галији, данашњој Француској и западним деловима Швајцарске. Култ овог светитеља на територији Немачке почиње да се шири доласком Хајнриха I и Отона I на трон. Свети Мауриције је убрзо постао један од заштитника Саксонског краљевства и Римског царства.[471] У повељама које је издавао за Магдебург, ктитор је нагласио личну иницијативу, као и да је то био његов централни пројекат од средине 10. века. Катедрала је била огромних димензија, сполије је донео из Италије, а Магдебург је постао нови религозни центар, као и центар царске моћи, гробно место првог цара Саксонске династије. Након 955. године, Отон је започео изградњу катедрале. Сматра се да је један од узора била базилика у Поречу; брод са дрвеном таваницом, а претпоставља се да је апсида на истоку била фланкирана двема кулама и да је црква имала атријум и баптистеријум. Отонова катедрала обновљена је већ у 11. веку, а након пожара 1207. године изграђена је нова (сл. 3.5).[472] Отон је током своје владавине посетио Магдебург барем 23 пута. Током посета, катедралу је даровао богослужбеним предметима, књигама и реликвијама. Титмар сведочи да је ктитор 961. године положио и мошти Св. Маурицијa у катедралу[473], а да је из Италије донео велики број реликвија односно мошти светитеља за које је наредио да се угради у стубове.[474] Иако грађевина данас не постоји, трагове Отонове задужбине проналазимо у данашњој катедрали. Сачувани су порфирни стубови, монзогранита из Египта (сл. 3.6), *verde antico* из Тесалије као и из каменолома из Мале Азије. Сматра се да их је Отон донео из Италије, о чему сведочи и Титмар. Још једна античка сполија је надгробна мермерна плоча која прекрива правоугаону гробницу ктитора, о којој ће бити речи.[475]

---

patrons, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 212 – 230, 212. D. A. Warner, The representation of empire: Otto I at Ravenna, 134-135.

[470] M. Dragnea, The Saxon expeditions against the Wends and the foundation of Magdeburg during Otto I's reign, 8-9, са изворима.

[471] Ibid., 15-16; J. W. Bernhardt, *Itinerant Kingship and Royal Monasteries in Early Medieval Germany, c.936–1075*, 162-169; K. Blough, The Lance of St Maurice as a component of the early Ottonian campaign against paganism, 338-339; R. Grimm, Two African Saints in Medieval Germany, *Die Unterrichtspraxis / Teaching German*, Vol. 25, No. 2, *Focus on Diversity* (1992), 127-133, 127; B. Kunz, Magdeburg – Von der Burg zur vorstädtischen Ansiedlung, *Archäologie mittelalterlicher Burgen* Bd. 20 (2008) , 113-118, 113; Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 153; M. Hardt, Magdeburg und die Ostgrenze des Frankenreiches, in: *Das Miteinander, Nebeneinander und Gegeneinander von Kulturen Zur Archäologie und Geschichte wechselseitiger Beziehungen im 1. Jahrtausend n. Chr.*, hrsg., B. Ludowici, H. Pöppelmann, Stuttgart 2011, 173-182, 173; H. Mayr-Harting, Artists and patrons, 225; J. Marquardt-Cherry, Ottonian Imperial Saints in the Prüm Troper, 130.

[472] M. Peter, «In seinen Tagen erstrahlte das goldene Zeitalter» Zur Ausstellung Otto der Große, Magdeburg und Europa, *Antike Welt* Vol. 32, No. 4 (2001), 403-408, 404-405, 407; Id., Otto der Große, Magdeburg und die Antike: Zur Verwendung antiker Spolien aus dem Mittelmeerraum in ottonischer Zeit, *Antike Welt* Vol. 32, No. 3 (2001), 295-298, 295-296; H. Mayr-Harting, Artists and patrons, 225; K. J. Conant, *Carolingian and Romanesque Architecture 800-1200*, 122-123.

[473] *Ottonian Germany: The Chronicon of Thietmar of Merseburg*, 91-92.

[474] Ibid., 103-104.

[475] M. Dragnea, The Saxon expeditions against the Wends and the foundation of Magdeburg during Otto I's reign, 23; M. Schulze-Dörrlamm, Schwerter des 10. Jahrhunderts als Herrschaftszeichen der Ottonen. Zu den Vorläufern des

Посебно сведочанство о ктиторској делатности Отона представљају панели од слоноваче од којих је сачувано шеснаест, тзв. Магдебуршка слоновача. Шеснаест панела највероватније је настало у Милану. Били су део једног предмета, а претпоставља се да је у питању био трон или врло могуће и олтарска преграда, будући да носе представе Христовог живота. Од изузетног значаја за наше истраживање је слоновача која се чува у Метрополитен музеју у Њујорку и представља ктиторску композицију (сл. 3.7). Ктиторски портрет Отона I је идеална репрезентација владара која сведочи о његовом богомизабраном статусу, а уједно има и вотивну фукнцију. Сценом доминира Христос, централно приказан. Он седи на венцу док се његове ноге налазе на полукругу који симболише земаљску сферу и илуструје Књигу пророка Исаије 66:1.[476] Христа фланкирају по три фигуре. Са леве стране приказан је Отон I са круном на глави. Он приноси модел своје задужбине Христу. Поред њега се налази његов свети заштитник, Св. Маурицује, чије реликвије су чуване у катедрали. Поред је и арханђел, вероватно Свети Михаило. Са десне стране приказана су три светитеља. Први у овој групи до Христа је Св. Петар са својим атрибутом, кључевима. Два светитеља нису идентификована. Хијерархија фигура одређена је њиховом величином као и композицијом. Христос у средини, димензионално највећи припада небеској сфери, а цар, који је димензионално мањи, приноси му катедралу као вотивни дар у присуству свог посредника. Отон је приказан са царском круном на глави, па се слоновача датује у период након 962. године. Путем ктиторског портрета исказана је лична побожност цара према свом патрону који је уједно и његов посредник. Своју задужбину пружа као вотивни дар Христу, односно као залог за спасење приликом Страшног суда у присуству арханђела Михаила, који има задатак да мери душе покајника, и Светог Маурицја који је његов заступник.[477]

О важности Магдебурга као царског града сведоче извори у којима се између 942. и 952., као и 965. године помиње *palatium*. Важно је напоменути да се Ахен у овом периоду помиње као *precipua cis Alpes regia sedes*[478], али већ почетком 11. века о Магдебургу се говори као *Theutonum nova metropolis*.[479] Нема сумње да је Магдебург за Отона I имао важност као Ахен за Карла Великог. Средином 20. века откривени су делови грађевине за коју се сматра да је била Отонов *palatium*. Владарска резиденција највероватније је изграђена између 955., односно Отоновог тријумфа и 965/6. године када је цар боравио северно од Алпа између две дугачке посете Италији. Након царског крунисања, две повеље које је издао из Магдебурга говоре о *Magdaburgense palatium*, што јасно сведочи да је палата већ тада постојала.[480] Ако узмемо у обзир коришћење термина *palatium* током владавине Каролиншких царева, врло логично је закључити да је у питању био владарски двор. Топографија читавог комплекса показује сличности, али и разлике између Магдебурга и Ахена (сл. 3.8). У оба случаја, секуларна и сакрална грађевина су паралелно постављене са великим двориштем између. У Магдебуршкој палати *aula regia* оријентисана је у правцу север-југ. За разлику од Ахенске која је изграђена по узору на Тријерску, са три апсиде, дворана у Отоновој резиденцији има архитектонски модел у касноантичким термама са апсидама изграђеним једна насупрот друге. У односу на Ахен који се у изворима помиње као

Reichsschwerts und zu dessen Imitationsformen, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 59, 2012 (2014), 609-651, 619; M. Peter, Otto der Große, Magdeburg und die Antike, 295-296.

[476] Књига пророка Исаија 66:1 Небо је престо мој и земља подножје ногама мојим: где је дом који бисте ми сазидали, и где је место за моје почивање.

[477] K. Blough, The Lance of St Maurice as a component of the early Ottonian campaign against paganism, 339; M. Dragnea, The Saxon expeditions against the Wends and the foundation of Magdeburg during Otto I's reign, 23; W. D. Wixom, Medieval Sculpture At the Metropolitan, 800 to 1400, *Metropolitan Museum of Art Bulletin* LXII (2005), 3-48, 7; Id., An Ottonian Ivory Book Cover, *The Bulletin of the Cleveland Museum of Art*, Vol. 55, No. 9 (1968), 275-289, 275-276, 279-281.

[478] T. Zotz, Carolingian Tradition and Ottonian-Salian Innovation: comparative observations on palatine policy in the Empire, 77 са изворима: Најважније краљевско седиште у Алпима.

[479] Ibid., 89: Нови град Тетвонаца.

[480] Ibid., 92, са изворима.

Нови Рим, за Магдебург немамо такве податке. Имајући у виду да се Отон угледао на Карла Великог, не само по начину владања, већ и по обликовању владарске идеологије, као и чињеница да је донео сполије из Италије за своју нову „престоницу“, можемо претпоставити да су сличне идеје биле заступљене, а у контексту *renovatio imperii*, односно обнове Карловог царства. Као и његов претходник, Отон је обликовао нови политички, верски и културни центар који је симболисао моћ и ауторитет владара, указивао на личну побожност ктитора и представљао вотивни дар Христу. Магдебург је дефинитивно имао статус *locus regius* чак и након смрти ктитора. Отон II и Отон III посетили су Магдебург најмање пет пута, а Хајнрих II најмање десет. Отон I боравио је у својој палати последњи пут 973. године на празник који прославља Христов улазак у Јерусалим када је даровао катедралу драгоценим предметима и књигама као залог за спасење.[481]

Цар је између 966. и 972. године провео доста времена у Италији. Дошао је на позив папе Јована XIII (965-972) против кога су се грађани Рима побунили. Током овог периода, дошло је и до конфликта са Византијским царством око јужне Италије што је решено компромисом којим је Отон добио власт над Беневентом и Капуом.[482] Важно је истаћи да је Отон одржавао дипломатске односе са Византијом од почетка своје владавине. Пре него што је крунисан за цара, Отон је примио изасланике Константина VII Порфирогенита (913-959). Године 952. било је и речи да се нећака Отона, Хедвига уда за сина грчког цара, а 955. године василевс је Отону честитао победу над Мађарима.[483] Прве преговоре о склапању брака између његовог наследника и византијске принцезе водио је са василевсом Нићифором Фоком (963-969) док је боравио у Равени 967. године.[484] Како би осигурао легитимитет свом сину, 25. децембра исте године Отон II је стигао у Рим на царско крунисање. Тај чин додатно је истакао углед младог Отона II за којег је Отон I желео порфирогенитну принцезу.[485] Преговори су настављени у Цариграду када је Лиутпранд стигао 4. јуна 968. године како би се састао са царем. Понудио му је контролу над јужном Италијом у замену за Ану (963-1011), међутим, Фока је одбио тражећи Рим и Равену чиме су преговори прекинути. Годину дана касније, василевс је убијен, а на његово место дошао је Јован Цимискије (969-976) са којим је Отон наставио да говори о склапању брака.[486] Године 971. Отон је послао надбискупа Келна, Героа у Цариград. Он је постигао договор са Византијским царем. Нови василевс желео је

[481] M. Schulze-Dörrlamm, Schwerter des 10. Jahrhunderts als Herrschaftszeichen der Ottonen, 619; T. Zotz, Carolingian Tradition and Ottonian-Salian Innovation: comparative observations on palatine policy in the Empire, 89-94 са изворима; B. Kunz, Magdeburg – Von der Burg zur vorstädtischen Ansiedlung, 113; M. Peter, Otto der Große, Magdeburg und die Antike: Zur Verwendung antiker Spolien aus dem Mittelmeerraum in ottonischer Zeit, 298; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 64-65; H. Mayr-Harting, Artists and patrons, 212 са изворима.

[482] E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 253-254.

[483] D. J. Geanakoplos, *Byzantine East and Latin West: Two worlds of Christendom in Middle Ages and Renaissance: Studies in Ecclesiastical and Cultural History*, 19; Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1996, 277-279; A. Bosselmann-Ruickbie, Contact between Byzantium and the West from the 9th to the 15th Century: Relections in Goldsmiths' Works and Enamels, in: *Menschen, Bilder, Sprache, Dinge Wege der Kommunikation zwischen Byzanz und dem Westen 1: Bilder und Dinge*, hrsg., F. Daim, D. Heher, C. Rapp, Mainz 2018, 73-104, 75-76; K. N. Ciggaar, *Western travellers to Constantinople: the West and Byzantium, 962-1204: cultural and political relations*, Leiden 1996, 203.

[484] E. Garrison, Mimetic bodies: repetition, replication, and simulation in the marriage charter of Empress Theophanu, *Word & Image*, Vol. 33, Iss. 2 (2017), 212-232, 224-225; K. Leyser, *Communications and Power in Medieval Europe: The Carolingian and Ottonian Centuries*, 153-156; D. M. Nicol, The Byzantine View of Western Europe, 322-323.

[485] E. Garrison, Mimetic bodies: repetition, replication, and simulation in the marriage charter of Empress Theophanu, 224-225; K. Leyser, *Communications and Power in Medieval Europe: The Carolingian and Ottonian Centuries*, 153-156; J. Shepard, Courts in East and West, in: *The Medieval World*, eds., P. Linehan, J. Nelson, M. Costambeys, New York 2018, 11-32, 26.

[486] E. Garrison, Mimetic bodies: repetition, replication, and simulation in the marriage charter of Empress Theophanu, 224-225; K. Leyser, The Tenth Century in Byzantine-Western Relationships, in: *Relations Between East and West in the Middle Ages*, ed., D. Baker, Chicago 1973, 29-63, 32; D. M. Nicol, The Byzantine View of Western Europe, 322-323; Г. Острогорски, *Историја Византије*, 279.

власт над Апулијом и Калабријом, а послао је своју рођаку Теофано за жену Отона II. Почетком 972. године Теофано је стигла у Италију, а затим је Риму склопљен брак[487] о чему ћемо детаљније говорити у наредном потпоглављу.

Након што је успешно склопљен брак између Отона II и византијске принцезе, Отон I је прешао Алпе како би се вратио у Немачку. Умро је 7. маја 973. године у манастиру у Мемблену. По жељи сахрањен је у својој задужбини, катедрали Св. Маурицијa поред Едите. Тело његове прве жене било је положено у манастир Св. Маурицијa, а по изградњи катедрале премештено у североисточни део. Отон је сахрањен поред своје жене, али о тачном месту сахране немамо података. Ако узмемо у обзир пример опатије Кведлинбург где су сахрањени његови родитељи, Матилда и Хајнрих који су као ктитори припремили гроб на привилегованом месту, директно испред главног олтара у двојној гробници, можемо претпоставити да је гробница Отона I заузимала слично место у оквиру његове катедрале. Имајући у виду да је његова жена сахрањена у источном делу цркве, врло је могуће да се гроб цара налазио испред главног олтара по моделу његових родитеља у близини реликвија његовог личног заштитника. Ова претпоставка за сада остаје на нивоу хипотезе. Такође, мало је података када је реч о изгледу оригиналне гробнице. Титмар говори о мермерном саркофагу[488] што је навело истраживаче да закључе да је у питању била мермерна гробница укопана у земљу и прекривена мермерном надгробном плочом која је била сполија из Италије (сл. 3.9). Сасвим је сигурно да је након смрти креирана литургија која је имала функцију помена ктитора на годишњицу његове смрти. [489]

Отон I, први цар саксонске династије обновио је царство Карла Великог. Своју политику, пре свега, усмерио је на покрштавање народа на источним границама царства, затим и припајању нових територија, некон чега се окренуо Италији и истицању примата над црквом. Иако је сачувано мало примера визуелне културе и уметности који сведоче о владарској идеологији првог саксонског цара, можемо изнети кључне идеје. Отон се угледао на Каролинге, посебно Карла Великог чији је био законити наследник што је јасно исказао 936. приликом крунисања у Ахену, а затим и 962. у Риму. Као цар нове династије од изузетног значаја било је успостављање континуитета са претходном династијом, а затим и обликовање легитимитета. У том контексту, Св. копље као и његов лични светитељ заштитник Св. Маурицијe имали су кључну улогу. Његова задужбина Магдебург коју је Христу принео као вотивни дар, представља јасно сведочанство о владарском идентитету и легитимитету. Други важан елемент Отонове владарске идеологије је обликовање континуитета својој династији. Како би осигурао тријумф своје династије, одредио је за савладара Отона II и уговорио брак са византијском принцезом што је истакло нову династију у хришћанском свету. Отон I је на различите начине исказивао свој богомизабрани статус путем којег је тврдио примат у Западној Европи, а угледајући се на Каролинге, поставио је основе обликовања владарске идеологије будућих царева Саксонске династије.

[487] E. Garrison, Mimetic bodies: repetition, replication, and simulation in the marriage charter of Empress Theophanu, 224-225; K. Leyser, *Communications and Power in Medieval Europe: The Carolingian and Ottonian Centuries*, 153-156; E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 253-254; D. M. Nicol, The Byzantine View of Western Europe, 322-323; Г. Острогорски, *Историја Византије*, 282.

[488] *Ottonian Germany: The Chronicon of Thietmar of Merseburg*, 123.

[489] S. Blaauw, Die ottonischen Kaisergräber in Magdeburg und Rom. Visualisierung der Herrschermemoria im europäischen Kontext, in: *Der Magdeburger Dom im europäischen Kontext*, hrsg., W. Schenkluhn, Regensburg 2012, 275-290, 275-280; K. Blough, The Lance of St Maurice as a component of the early Ottonian campaign against paganism, 359-360; E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 254; G. Sergi, The kingdom of Italy, 360; W. Schmid, Memorialexperimente. Extravagante Grab- und Stiftermonumente, vornehmlich in Aachen, Naumburg und Prag, 185-186; Видукинд пише о смрти Отона I, као и да је сахрањен у Магдебургу, Widukind of Corvey, *Deeds of the Saxons*, 151-152.

3.2 Владарски и ктиторски портрети цара Отон II и царице Теофано

Отон II био је трећи син Отона I и Аделаиде. Његова самостална кратка владавине од 973. до 983. године не може се посматрати без Теофано, његове жене, царице и регента између 983. и 991. године. Цар Отон I је свог сина одредио за наследника 961. године у Вормсу, а затим је и крунисан у Ахену исте године. Обреде миропомазања и крунисања обавили су надбискупи Келна и Мајнца. Након што је његов отац постао цар, а током брачних преговора са Византијом, папа Јован XIII је у Риму крунисао Отона II за савладара што је осигурало његово право да наследи царску круну. Отон II је постао цар на Божић 967. године. Избор датума није био случајан, већ део политичко-идеолошког програма Саксонске династије у функцији успостављања континуитета са Каролиншком династијом. Од 967. године Отон I и Отон II носили су титулу цара, као што је био случај са Карлом Великим и Лудвигом Побожним. Отон II имао је титулу *imperator augustus,* док се титула *Romanorum imperator augustus* спорадично јављала између 976/7. и од 982. године како би исказао једнакост са Византијским царем. Након смрти Отона I 973. године, Отон II је добио самосталну контролу над царством, али је пре тога ступио у брак са византијском принцезом путем чега је обликовао свој владарски легитимитет.[490]

Теофано је стигла из Цариграда 972. године у Рим. О њеном животу пре доласка на саксонски двор се не зна много. Претпоставља се да је одрасла на царском двору као рођака цара, да је била образована и да је 972. године имала 12 година. Извори на западу говоре о њој као „*најпознатијој нећаки*“ [491] Јована Цимискија. *Vita Mathildis regine antiquior* дело које је поручио Отон II сведочи да је „*... из царске палате, послата наплеменитија жена, по имену Теофано*“.[492] Титмар говори да је дошла са огромном пратњом и великим благом. Са собом је довела монахе и пратиље, а неки од њих су остали да живе на Западу.[493] Брак између Отона и Теофано склопљен је 14. априла 972. године у цркви Св. Петра у Риму, а том приликом Теофано је крунисана за царицу и носила је титулу *imperatrix augusta*.[494] Склапање брака овековечено је тзв. Брачном повељом[495] коју је Теофано добила као дар и представља јединствен пример визуелне културе (сл. 3.10). Претпоставља се да је повеља презентована у виду *ротулуса,* вероватно причвршћена концем и запечаћена царским печатом. Текст повеље написан је на византијској пурпурној свили златним словима што говори о статусу њеног ктитора, односно о царском идентитету. Сматра се да је током церемоније склапања брака печат скинут, а текст који је написан из угла Отона II, а упућен Теофано прочитан присутнима.[496] Врло је могуће да је повеља настала у Тријеру или Ехтернаху, а аутор се

[490] A. Kolia-Dermitzaki, Byzantium and the West – the West and Byzantium (ninth-twelfth centuries): focusing on Zweikaiserproblem. An outline of ideas and practices, 376; B. Schneidmüller, Otto I. der Große (936-973), 60; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 63,70; K. N. Ciggaar, *Western travellers to Constantinople: the West and Byzantium, 962-1204: cultural and political relations*, 212-213.

[491] J. Herrin, Theophano: considerations on the education of a Byzantine princess, in: *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, ed., A. Davids, Cambridge 1995, 64-85, 82 са изворима: Neptim clarissimam.

[492] Loc. cit.: augusti de palatio, regalis fuisset data coniunx praeclara dicta nomine Theophanu.

[493] Ibid., 82, а посебно о образовању принцеза и о улози коју су имале на страним дворовима 70-79; K. N. Ciggaar, *Western travellers to Constantinople: the West and Byzantium, 962-1204: cultural and political relations*, 210.

[494] K. Leyser, *Theophano divina gratia imperatrix augusta*: western and eastern emperorship in the later tenth century, in: *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, ed., A. Davids, Cambridge 1995, 1-27, 20-21.

[495] Staatsarchiv Wolfenbüttel 6 Urk 11.

[496] F. Amicucci, From Charlemagne to the Ottonians in Ravenna, documental heritage, in: *Imperiituro. Renovatio Imperii. Ravenna nell'Europa Ottoniana. Ravenna in Ottonian Europe*, eds., M. P. Guermandi, S. Urbini, Bologna 2014, 159-202, 168-169; A. Bücheler, *Ornament as Argument: Textile Pages and Textile Metaphors in Medieval German Manuscripts (800—1100)*, PhD Thesis, University of Toronto, 2014, 64-67; E. Garrison, Mimetic bodies: repetition, replication, and simulation in the marriage charter of Empress Theophanu, 212; J. Lafontaine-Dosigne, The

угледао на *Ottonianum*.[497] Будући надбискуп Мајнца, Вилигис (око 940-1011) је био један од аутора што сазнајемо из последњих реченица: „*Ја, Вилигис, канцелар, уместо надкапелана Руперта, сам одобрио ово*“.[498] Он је постао један од саветника Отона II 969., 971. царски канцелар, а 975. године цар га је поставио за надбискупа. Постоји мишљење у науци да је други аутор био будући папа, Герберт из Оријака (око 946-1103). Герберт је био један од најученијих људи свог доба, математичар, астроном, филозоф и теолог. Пре доласка на Саксонски двор, образовање је стекао у Каталонији. Током венчања царског пара, обојица су били у Риму и већ неко време на царском двору.[499] Повеља почиње Постањем, говори о стварању Адама, али и Еве, праобразима Отона и Теофано, а сам текст повезује време Старог и Новог Завета са временом владавине Отона. Аренга се бави временом Старог Завета, док се експозиција и диспозиција баве 10. веком, односно самим склапањем брака. Из повеље сазнајемо да је брак склопљен у Риму, што наглашава везу између Саксонске династије и самог Рима, као и њихов однос са папама.[500] На тај начин направљена је паралела између Отона I, Отона II и Теофано са Богом Оцем, Адамом и Евом који су њихови праодрази.[501] Текст је написан из угла цара, али је истовремено истакнута улога Теофано као мајке наследника и будућег цара.[502] Из повеље сазнајемо о поседима које је добила за личну употребу.[503] Текст позива Отона II и Теофано да себе сматрају деловима једне целине и да је главна фукнција њиховог брака да пруже наследника.[504] На самом крају сазнајемо да је повеља „*издата 14. априла 972. године оваплоћења Господњег, у петнаестом индикту једанаесте године царске владавине пресветог оца нашег Отона [I], у петој години наше. Срећно је извршено у Риму уз Свете Апостоле*“.[505] Испод текста повеље налази се четрнаест

art of Byzantium and its relation to Germany in the time of the empress Theophano, in: *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, ed., A. Davids, Cambridge 1995, 211-230, 211-212; O. Engels, Theophano, the western empress from the East, in: *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, ed., A. Davids, Cambridge 1995, 28-48, 32-33; K. Leyser, *Communications and Power in Medieval Europe: The Carolingian and Ottonian Centuries*, 155-156; B. Reudenbach, The ‘Marriage Charter’ of Theophanu: A Product of Ottonian Manuscript Culture, *Manuscript Cultures* 10 (2017), 15-30, 15-17, 22-25; J. Shepard, Byzantium and the West, 614-615.

[497] E. Garrison, Mimetic bodies: repetition, replication, and simulation in the marriage charter of Empress Theophanu, 213.

[498] Ibid., 232: Uuilliisus cancellarius ad vicem Ruotperti archicapellani recognovi.

[499] Ibid,, 222; B. Reudenbach, The ‘Marriage Charter’ of Theophanu: A Product of Ottonian Manuscript Culture, 17-18.

[500] E. Garrison, Mimetic bodies: repetition, replication, and simulation in the marriage charter of Empress Theophanu, 213, 222-223; B. Reudenbach, The ‘Marriage Charter’ of Theophanu: A Product of Ottonian Manuscript Culture, 17.

[501] E. Garrison, Mimetic bodies: repetition, replication, and simulation in the marriage charter of Empress Theophanu, 231: Quem solum manere cum nollet /ut in multiplicem propaginam perpetuo duratura posteritas /ordini angelico ob superbiam imminuto reparando sufficeret /adiutorium coniugale eidem homini costa corpori eius detracta /fabricatus est/duosque in carne una deinceps esse mirabili providentia ordinavit /lege sanctissima patrem et matrem relinquendos et adherendum uxori sue decernens.

[502] Ibid., 221.

[503] Ibid., 231-232: Noverit igitur omnium sancte Dei ecclesie /nostrorumque fidelium prensentium ac futurorum industria /qualiter eidem dilectissime sponse nostre dote legitima /more maiorum nostorum quedam tam infra Italicos fines quam et in transalpinis regnis nostris habenda et iure perpetuo concedimus possidenda /Histriam Italie provinciam cum comitatu Piscaria /trans Alpes /provincias Uualacra Uuigle /cum abbatia Nivelle quattuordecim milibus eo pertinentibus mansis /imperatorias quoque curtes nostras propria maiestate dignas /Bochharda /Thiela /Heriuurde /Dullede /Nordhuse /eo quod avie nostre domne Mahthildis /semper semperque auguste /quoad sibi divinitus vixisse dabatur /fuisse dinoscitur. /Ea per hanc nostri precepti paginam /eidem sanctissime et dilectissime THEOPHANU sponse nostre concedimus /donamus /penitusque largimur /et de nostro iure et dominio /in eius dominium iusque transfundimus et delegamus /una cum castellis /casis /servis et ancillis /terris /campis /vineis /pratis /silvis /montuosa planiemque tenentibus /aquis /aquarumque decursibus /molendinis /piscationibus /omnibusque rebus ad easdem curtes sive provincias /vel abbatiam in integrum pertinentibus /quatinus iure proprietatis ea omnia habeat /teneat /firmiterque possideat /sitque sibi potestas donandi /vendendi /commutandi /vel quicquid exinde iuste decreverit faciendi omnium hominum contradictione remota; J. Shepard, Byzantium and the West, 614-615.

[504] E. Garrison, Mimetic bodies: repetition, replication, and simulation in the marriage charter of Empress Theophanu, 221.

[505] Ibid., 232: Datum XVII. Kalendas maii /anno dominice incarnationis DCCCCLXXII /indictione XV /imperii sanctissimi genitoris nostri Ottonis I /nostri vero V. /Actum rerum ad sanctos apostolos.Feliciter.

целих и још половине кругова који су уоквирени крстоликим мотивима. У круговима су приказани парови животиња и митских бића, грифони, лавови, голубице и теле. Сваки од парова изгледа као да је приказан у огледалу. На горњој ивици документа приказане су бисте Христа, Богородице и Јована уз четири пророка или апостола (сл. 3.11). Три медаљона у средини креирају Деизис. Свитци из јужне Италије сличног формата такође садрже Деизис у медаљонима окружен светитељима.[506] Путем текста и слике као посредници и заштитници брачног пара издвајају се апостоли. Пре свега, Петар и Павле, заштитници Рима. На тај начин, наглашена је веза између цара и царице и Рима, што ће бити изузетно важно у владарској идеологији Отона II. Крунисањем и склапањем брака у Италији, Отон је истакнут као легитимни наследник и владар царства. Слично је било и током склапања брака Хајнриха VI и Констанце у Милану, чиме је цар обликовао свој легитимитет, а о чему ћемо говорити.[507]

Иако су односи са Византијским царством оджавани још од времена владавине Каролинга, тај утицај постаје директнији и очигледнији након склапања овог брака. Отон II и Теофано су имали петоро деце. Прва ћерка добила је име по баби са очеве стране Аделаиди, друга по баби са мајчине стране, Софији, трећа по прабаби са очеве стране, Матилди, а четврта која је била близнакиња Отона III и која је врло брзо по рођењу умрла, врло вероватно је носила име по прабаби са мајчине стране.[508] Теофано је свуда ишла са својим мужем и сматра се да је имала важну улогу у дипломатским односима између истока и запада. У повељама Отона II она се помиње као *consors regni,* односно као савладар, титула која своје корене има у касноантичком царству. Године 972. и 974. Отон реферише на своју жену као *coimperatrix augusta* што говори у прилог идеје савладарства о чему сведочи и визуелна култура.[509]

Један од привих примера који говори у прилог овој идеји је зидно сликарство цркве Сан Салваторе Мађоре у Ријети. Фреска која данас није сачувана датује се у период до 975. године, а били су приказани Отон II и Теофано са ореолима око глава. Будући да пракса приказивања владара у оквиру фреско сликарства није била заступљена на западу, сматра се да је дошла из Византије, посредством јужне Италије. Портрет живог владарског пара са нимбом је Византијска царска традиција о чему сведоче и царски портрети у Св. Софији у Цариграду.[510]

Портрети царског пара на западу су били веома ретки. Пре доласка византијске принцезе на Отонски двор сачувано је свега неколико спорадичних примера. Крајем 10. века под утицајем византијског културног круга ова пракса се мења, па се заједнички портрети владарског пара све чешће јављају од времена владавине Отона II и Теофано, како у ктиторској делатноси Саксонске, тако и у ктиторској делатности династије Салијеваца која ће наследити Отоне на царском трону, а којом ћемо се бавити у наредном поглављу дисертације. У том контексту, од изузетног значаја су две слоноваче. Хронолошки прва је тзв. Крунидбена слоновача из Клинијевског музеја настала највероватније 982. године (сл. 3.12). У средини композиције и димензионално већи приказан је Христос који спушта круне на Отона и Теофано. Гест Христа, поред благослова, указује и на церемонију склапања брака.

[506] Ibid., 218; F. Amicucci, From Charlemagne to the Ottonians in Ravenna, documental heritage, 168-169; J. Lafontaine-Dosigne, The art of Byzantium and its relation to Germany in the time of the empress Theophano, 211-212; B. Reudenbach, The 'Marriage Charter' of Theophanu: A Product of Ottonian Manuscript Culture, 18, 26-27.
[507] Видети потпоглавље 5.2.
[508] J. Lafontaine-Dosigne, The art of Byzantium and its relation to Germany in the time of the empress Theophano, 214; J. Herrin, Theophano: considerations on the education of a Byzantine princess, 64, 80.
[509] O. Engels, Theophano, the western empress from the East, 33, 38; R. Mckitterick, Ottonian intellectual culture in the tenth century and the role of Theophanu, *Early Medieval Europe* Vol. 2 (2007), 53-74, 66; J. Herrin, Theophano: considerations on the education of a Byzantine princess, 64.
[510] K. N. Ciggaar, Theophano: an empress reconsidered, in: *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, ed., A. Davids, Cambridge 1995, 49-63, 49-50 са широм литературом.

Царски пар одевен је у византијски царски орнат. Отон носи лорос, део одежде резервисане за византијског василевса. Натписи у оквиру композиције су на грчком и латинском. Изнад Отона *OTTO IMP[ERATOR] R[O]MAN [ORUM] A[ΥΓΟΥΣΤΟ]C*, а изнад Теофано *ΘΕΟΦΑΝΩ IMP[ERATRIX] A[ΥΓΟΥΣΤΟ]C* што потврђује идеју о савладарству. У дну композиције приказана је још једна фигура. Вероватно је у питању Јован Филагатос, калабријски монах који је врло могуће био ктитор слоноваче. Сматра да се да је уметник грчког порекла, али да је дело настало у Италији или Немачкој. Појава портрета владарског пара била је изузетно важна у владарској идеологији Отона II који је путем брака са византијском принцезом обликовао свој владарски идентитет и легитимитет, а у прилог томе сведоче и византијски царски орнат као и натписи на грчком. Сцена представља и Божанску инвеституру. Отон II као и његови претходници је *Rex Christianus*, богомизабрани владар. Слоновачом су исказани постулати који су одиграли кључну улогу у успостављању владарске идеологије. Владар који је *Rex Christianus* био је веома важан елемент обликовања идентитета Каролинга што је на визуелан начин изражено путем портрета владара у рукописима. У овом случају, а посредством Теофано, ти елементи повезани су са идејама византијског културног круга. Сличне идеје заступљене су на два оловна медаљона. Данас се један налази у Санкт Петербургу, а други у Хелсинкију. На аверсу приказани су Отон и Теофано које Христос благосиља, а на реверсу крст са натписима на грчком. Иако су владарски портрети на новцу и медаљонима јако чести у Западном римском царству, оваква иконографија уз натписе на грчком типична је за византијски културни круг, а сличне примере не налазимо у Западном римском царству.[511]

Други пример је тзв. Миланска слоновача из Замка Сфорца у Милану са представом царске породице (сл. 3.13). Приказани су Отон II, Теофано и Отон III у молитвеном ставу испод Христа на трону који је окружен Богородицом и Св. Маурицијем. У горњој зони се налазе два анђела чије руке прекрива вео. Иза цара стоји Св. Маурицие, патрон Отонске династије чији култ је успоставио његов отац, а Миланска слоновача сведочи о континуитету и значају овог светитеља. Обе фигуре су сигниране *OTTO IMPERATOR* и *SCS MAURITIUS*. Са друге Христове стране приказана је Теофано која држи малог Отона III за руку, док је изнад њих приказана Богородица сигнирана као *SCA MARIA*. Отон II, Св. Маурицие и Богородица су једине сигниране личности у оквиру сцене. Важно је истаћи да су представе Богородице у контексту владарских портрета пре владавине Отона биле веома ретке, па се њено присуство у оквиру ове сцене доводи у везу директно са царицом, односно Византијом где је култ Богородице као заштитнице Цариграда и цара већ био обликован, а посебно у контексту женских чланова династије. Отон II, Теофано и Отон III упућују молитву Христу којом желе себи да обезеде спасење. Поред тога, слоновача сведочи о личној побожности владарског пара. Богородица и Свети Маурицие су посредници и лични заштитници цара и царице, односно царске породице пред Христом. У науци је прихваћено мишљење да се слоновача датује у период између 980. и 983. године, али неки истраживачи сматрају да је настала након смрти Отона II, тј. да је Теофано једини ктитор. У прилог томе говоре анђели којима су руке прекривене тканином што би могло да указује на фунерарну иконографију. Теофано је након смрти свог мужа имала изузетно важну улогу у царству и наставила је своју ктиторску делатност о чему ће касније бити више речи и из тог разлога ова хипотеза још увек остаје отворено питање. С обзиром на то да је млади Отон III приказан са круном на глави, врло вероватно је овај портрет настао у јуну 983. године, односно након што је изабран за наследника у Верони. [512]

[511] J. Lafontaine-Dosigne, The art of Byzantium and its relation to Germany in the time of the empress Theophano, 212-213; J. Shepard, Byzantium and the West, 616; K. N. Ciggaar, *Western travellers to Constantinople: the West and Byzantium, 962-1204: cultural and political relations*, 213.

[512] K. Blough, The Lance of St Maurice as a component of the early Ottonian campaign against paganism, 339; J. Lafontaine-Dosigne, The art of Byzantium and its relation to Germany in the time of the empress Theophano, 213; S.

Сачуван је још један пример визуелне културе са портретим чланова владарске династије. Портретима није посвећено довољно пажње у науци. У питању је циборијум у цркви Сан Амброђо у Милану. Циборијум је настајао у неколико фаза којима се овом приликом нећемо бавити, али оно што је значајно за нас су рељефи са краја 10. века на тимпанону циборијума. На западној страни приказана је сцена *Traditio Legis*, односно Предаја кључева и закона, врло честа композиција раног средњег века (сл. 3.14). На источној страни која је окренута ка хору, приказани су свети мученици Гервасије и Протасије са моделом циборијума и даровима које предају Светом Амброзију. На јужној страни приказана је бискуп и још две фигуре за које се сматра да су Отон I и Отон II. Међутим, не слажу се сви истраживачи са овом тезом зато што цареви нису приказани са својим инсигнијама. Са северне стране приказана је Богородица, као *Mater Ecclesiae*, са круном у левој руци. Поред ње су две женске фигуре у молитвеном ставу које су идентификоване као царице Аделаида и Теофано (сл. 3.15). Сцена на северној страни говори у прилог развоја Богородичног култа на Западу, али у контексту женских чланова династије. Треба имати у виду да су и Аделаида и Теофано имале веома важну улогу у политици и дипломатији. Обе царице су имале и улогу регента. Светитељка постаје лична заштитница и заступница цара, али посебно царице којој се она уподобљава. Миланска слоновача говори у прилог тој тези, а идеја Богородице као заштитнице царства и царске породице, доживеће процват у наредном веку доласком династије Салијеваца на трон.[513]

Поред културних утицаја Византијског царства, током владавине Отона II модел визуелног идентитета који су обликовали Каролиншки владари препознајемо у илуминираном рукопису, односно портрету цара. У питању је илуминирани рукопис *Registrum Gregorii*[514] који представља збирку писама папе Гргура Великог настао у Тријеру до 983. године. У оквиру рукописа приказан је Отон II на трону, испод циборијума (сл. 3.16). Носи тунику и палијум који је закачен за раме, традиционалну франачку одежду. На глави има круну, а у рукама држи скиптар и глоб са крстом. Са обе стране му прилазе по две женске фигуре. У питању су персонификације *Germania, Francia, Italia* и *Alamannia*. У рукама приносе дарове у виду златне сфере, *aurum coronarium*, која представља дар који су представници провинција, регија или комуна даровали цару као знак прихватања његовог ауторитета. Смештање цара испод циборијума, као и у случају Каролиншких владарских портрета, указује на његов богомизабрани статус. Посебна паралела се може направити са портретом Карла Ћелавог у Кодексу Ауреусу. Каролиншки владар приказан је као Нови Соломон испод балдахина у пратњи персонификација провинција. Представа регија Саксонског царства на визуелан начин сведочи о начину на који је Отон II водио своју политику, посебно видљиву у случају избора и крунисања свог наследника Отона III, а у контексту идеје *renovatio imperii*, у овом случају Каролиншког царства. Отон III је изабран за наследника када је имао три године у присуству италијанске аристократије која је избор и потврдила на сабору у Верони. Затим су га крунисали у Ахену надбискуп Мајнца, Вилигис и надбискуп Равене Јован XII (983–998). Отон III изабран је за наследника царства јужно од Алпа у присуству принчева, а затим су га у цркви Карла Великог крунисали духовни представници Равене и Мајнца, два изузетно важна царска града, што говори да се немачке територије и *regnum Italiae* налазе под круном римског цара, *Romanorum imperator augustus,* легитимног наследника Карла Великог. Путем портрета, Отон II је истакнут као

Urbini, Europe and the Ottonians between Rome and Ravenna, 57; Eadem, The Ottonians, Italy and Ravenna, in: *Imperiituro. Renovatio Imperii. Ravenna nell'Europa Ottoniana. Ravenna in Ottonian Europe*, eds., M. P. Guermandi, eadem, Bologna 2014, 126-134, 130-131; K. M. Collins, *Visualizing Mary: Innovation and Exegesis in Ottonian Manuscript Illumination*, PhD Thesis, University of Texas at Austin 2007, 6, 97; W. D. Wixom, An Ottonian Ivory Book Cover, 282.

[513] S. Urbini, The Ottonians, Italy and Ravenna, 132-133; K. M. Collins, *Visualizing Mary: Innovation and Exegesis in Ottonian Manuscript Illumination*, 97, са литературом и изворима.

[514] Chantilly, Musée Condé, Ms. 14 bis.

богомизабрани владар, наследник Франака који влада обновљеним Римским царством у целости, а које се простире северно и јужно од Алпа.[515]

Отон II је последње три године свог кратког живота провео у Италији у сукобима са Византијом и Сараценима који су поразили царску војску на обалама Калабрије у јулу 982. године. Спремајући се за даље борбе, Отон II је изненада умро у Риму 7. децембра 983. године. За то време, Отон III је крунисан у Ахену пре него што је вест о смрти цара стигла.[516] Титмар пише о смрти Отона II: „*После неколико дана, опростили су се од цара и отишли. Заиста, након што је оставио своју часну мајку у Павији, цар је дошао у Рим где се одмах тешко разболео. Осетивши да му је крај близу, поделио је целокупно своје благо на четири дела, дајући први црквама, други сиромашнима, трећи својој вољеној сестри Матилди, оданој слушкињи Христовој која је председавала опатијом у Кведлинбургу, а четврти својим ожалошћеним слугама и ратницима. Након што се исповедио, на латинском, пред папом и осталим епископима и свештеницима, добио је жељени опроштај грехова и напустио ову светлост 7. децембра.*“ и крунисању Отона III: „*Током следеће прославе Господњег рођења, Отоновог племенитог сина, који је рођен ту у шуми Кесел, крунисали су у Ахену надбискуп Јована из Равене и Вилигис из Мајнца. На крају ове службе, изненада је стигао гласник са тужном вешћу, окончавајући радосни догађај. Срца многих су била дирнута неописивим болом и сви су плакали*“.[517]

Отон II је сахрањен у базилици Светог Петра у Риму (сл. 3.17). Царска гробница се није налазила унутар цркве, али ни у нартексу као што је био случај са неким од папских гробница, већ у атријуму са источне стране.[518] Извори који сведоче о изгледу и месту гробнице потичу из каснијег периода. *Annales Magdeburgenses* експлицитно сведочи о драгоценом камену, док други извори сведоче да је саркофаг изнад земље служио као споменик јер је царево тело било положено у гробницу у земљи.[519] У питању је био антички саркофаг са рељефима. Надземна плоча била је од зелених и белих мермерних панела. Изнад саркофага налазио се мозаик са представом Христа на трону окруженог апостолима Петром и Павлом. Оригинални мозак из 10. века измењен је рестаурацијом.[520] О мозаику сведочи и Титмар који каже да је цар сахрањен „ *где портрет приказује Господа како стоји и даје благослов свима који уђу*“.[521] Цар је сахрањен директно испод Христа чији је био намесник на земљи у Константиновој базилици као законити наследник на царском трону. Знамо да је гробница Отона II била једна од највећих објеката у атријуму цркве. Теофано се шест година касније вратила у Рим поводом годишњице смрти мужа. Не постоје извори који сведоче о

[515] J. Lafontaine-Dosigne, The art of Byzantium and its relation to Germany in the time of the empress Theophano, 217; O. Engels, Theophano, the western empress from the East, 35-36; E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 255; D. Tabor, A King, Prophet or Priest? The Charisma of a Consecrated Ruler in the Ottonian Miniatures: Ideological Contents and the Functions of Presentations of the Saxon Dynasty Emperors, *Roczniki Humanistyczne* Volume 66, issue 4 (2018), 7-35, 7,11; C. Franzoni, Spoliation and ‘Reuse’ of Antiquities, in: *Imperiituro. Renovatio Imperii. Ravenna nell'Europa Ottoniana. Ravenna in Ottonian Europe*, eds., M. P. Guermandi, S. Urbini, Bologna 2014, 81-94, 93; H. Mayr-Harting, Artists and patrons, 226; Id., *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part One: Themes*, 77-78; N. Hiscock, *The Wise Master Builder. Platonic Geometry in Plans of Medieval Abbeys and Cathedrals*, New York 2016, 157; W. D. Wixom, An Ottonian Ivory Book Cover, 276.

[516] E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 255-256; G. Sergi, The kingdom of Italy, 360-361; W. Schmid, Memorialexperimente. Extravagante Grab- und Stiftermonumente, vornehmlich in Aachen, Naumburg und Prag, 185-186; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 76.

[517] *Ottonian Germany: The Chronicon of Thietmar of Merseburg*, 147.

[518] S. Blaauw, Die ottonischen Kaisergräber in Magdeburg und Rom. Visualisierung der Herrschermemoria im europäischen Kontext, 283-284; W. Schmid, Memorialexperimente. Extravagante Grab- und Stiftermonumente, vornehmlich in Aachen, Naumburg und Prag, 185-186.

[519] S. Blaauw, Die ottonischen Kaisergräber in Magdeburg und Rom. Visualisierung der Herrschermemoria im europäischen Kontext, 284, са изворима и литературом.

[520] C. R. Dodwell, *Pictorial arts of the West 800-1200*, 157.

[521] *Ottonian Germany: The Chronicon of Thietmar of Merseburg*, 147.

литургији или обреду који је успостављен након смрти цара, али треба претпоставити да је постојао.[522] Важно је истаћи да се гробница налазила на путу који је био део ритуала пред крунисање. Након што би цара дочекали испред капије, процесија је ишла ка цркви, а директно поред гробнице како би стигла до главног улаза. У нартексу се затим процесија заустављала поводом читања једне од молитви. Претпоставља се да је Отон III управо имао овакво искуство када га је папа Гргур V (996-999) крунисао на празник Вазнесења Христовог.[523] Током владавине цара Конрада II гробница се помиње 1027. године када је један од његових витезова умро, а поводом његове сахране. Цар је „*наредио да се сахрани поред гроба Отона Цезара*“.[524] У тренутку када је Отон II умро, Теофано, Аделаида и Матилда, Отонова сестра опатица Кведлинбурга, налазиле су се у Италији и врло вероватно су заслужне за сахрану у цркви Св. Петра. Отон II је једини цар сахрањен у базилици Светог Петра у Риму и један од ретких царева сахрањен на територији Италије.[525]

Након смрти цара отворено је питање регенства. Отон III у том тренутку имао три године, а већ је био одређен за наследника и крунисан. Улогу регента прво је преузела Теофано која је имала титулу царице, а заправо владала као цар у пуном смислу те речи од 983. до 991. године.[526] Теофано је имала подршку надбискупа Вилигиса и надбискупа Вормса Хилибалда, а уз то је била блиска са људима који су имали високе позиције у царству, како световне, тако и црквене. Један од њих био је и Св. Адалберт (око 956-997), бискуп Прага који је оставио дубок траг у владавини, а пре свега приватној побожности Отона III, чиме ћемо се бавити у наредном потпоглављу.[527] Сачувани су средњовековни извори који негативно говоре о Теофано, а неки од истраживача сматрају да Теофано није имала утицаја на културу и политику. Ми се не слажемо са том тврдњом. Након смрти Отона II, Теофано је извесно време остала у Италији, а затим се упутила северно од Алпа. Ишла је у дипломатске мисије, а сваке године током свог регенства организовала је кампање усмерене ка словенским територијама око Елбе и сама учествовала у њима.[528] Када су се у западној Франачкој појавили проблеми доласком Ига Капета (987-996) на трон 987. године, царица га је подржала, а он се одрекао Лотарингије.[529] Посебно сведочанство представљају дипломатске мисије у Италији, односно повеље настале 989. и 990. године. Царица је издала повеље као *Theophanu imperatrix augusta*. Посебно значајна је повеља из Равене априла 990. године која сведочи о владарској идеологији царице. Званична титулу у овој повељи гласи

[522] S. Blaauw, Die ottonischen Kaisergräber in Magdeburg und Rom. Visualisierung der Herrschermemoria im europäischen Kontext, 285-286.
[523] Ibid., 286.
[524] Ibid., 286 са изворима: Iuxta tumulum caesaris Ottonis sepeliri praecepit.
[525] Ibid., 283-284.
[526] O. Engels, Theophano, the western empress from the East, 36; K. U. Jäschke, From famous empresses to unspectacular queens: the Romano-German empire to Margaret of Brabant, countess of Luxemburg and queen of the Romans (d. 1311), 75; E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 256; P. Stafford, Powerful women in the early Middle Ages: Queens and abbesses, in: *The Medieval World*, eds., P. Linehan, J. Nelson, M. Costambeys, New York 2018, 473-490, 473; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 77; Термин регент се не појављује до 14. века. Средњевековни извори описује жене које су обављале улогу владара у име своје малолетне деце као *tutela*, *baillium/ballum*, *cura*, *custodia*, *garde*, више о томе у: E. J. Ward, *Child Kingship in England, Scotland, France, and Germany, c.1050 – c.1250*, PhD Thesis, University of Cambridge, Emmanuel College 2017, 40 са наведеном литературом и изворима.
[527] J. Maříková-Kubková, J. Mařík, Saint Adalbert of Prague: A (Czech) Site of Memory, v: *Miejsca pamięci. Pradzieje, średniowiecze i współczesność*, red., B. Gediga, A. Grossman, W. Piotrowski, Biskupin – Wrocław 2015, 465-483, 467-468; E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 256; K. N. Ciggaar, Theophano: an empress reconsidered, 57.
[528] E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 256; K. N. Ciggaar, Theophano: an empress reconsidered, 53-57; Титмар такође сведочи о њеним дипломатским мисијама у: *Ottonian Germany: The Chronicon of Thietmar of Merseburg*, 158.
[529] E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 256.

Theophanius gratia divina imperator augustus.[530] Титула *imperator augustus* се појављује у мушком облику и била је резервисана за цара. Формулацијом *anno vero imperii domni Theophanii imperatoris XVIII (octodecimo)*[531] истиче да влада већ осамнаест година као цар, а свог сина Отона III не помиње.[532]

Визуелно сведочанство о владарској идеологији царице током регенства представљају златне корице Кодекса Ауреуса за опатију Ехтернах.[533] Корице су настале током 9. деценије 10. века, а сам рукопис се датује у период око 1030-1050. године. Ктитор корица је Теофано и даровала их је надбискупу Егберту за манастир Ехтернах када су се састали у Келну на Божић 988. године, а повод је био обележавање 250 година од смрти оснивача манастира Вилиброрда (око 658-739). У централном делу златних корица налази се слоновача са представом Распећа (сл. 3.18). Разапети Христос, широм отворених очију гледа у Лонгина који га пробада копљем. Са његове леве стране је Стефатон који држи сунђер. Персонификација *Terra* носи *suppedaneum* на којем су Христова стопала, док су у горњим угловима персонификације Сунца и Месеца. Слоновачу окружује осам златних панела (сл. 3.19). Изнад и испод Распећа су симболи јеванђелиста у четири панела. У четири вертикална панела приказано је осам сигнираних фигура. Богородица и Св. Петар као патрони Ехтернаха су у горњем делу. Испод Богородице налази се најстарија сачувана представа Св. Вилиброрда који је био члан бенедиктинског реда и ктитор манастира. Ехтернах је имао веома важну улогу у покрштавања германских племена која су се населила на територијама данашње Данске, Немачке и Холандије. Ктитор је 739. године сахрањен у својој задужбини. Преко пута Вилиброрда се налази још један бенедиктински монах, Св. Бонифације који је наставио његову делатност покрштавања и био је први надбискуп Мајнца. Испод хоризонталног крака крста приказани су Св. Бенедикт и Лудгер. Избор ових личности недосмислено указује да је рукопис био намењен опатији. Са леве стране, приказан је Отон III сигниран као *rex*, а са десне стране приказана је Теофано, *imperatrix* (сл. 3.20). Све личности приказане у златним панелима окренуте су ка централној слоновачи и учествују у *adoratio Crucis*. Теофано и Отон III имају исти статус као и светитељи. На корицима је приказан колектив који чине ктитор, патрони, светитељи и нови ктитори Теофано и Отон који су то постали даривањем овог манастира, односно вечна заједница живих и мртвих. Путем корица, Теофано не само да је конструисала сопствени визуелни идентитет, већ је креирала и легитимитет свом сину. Ктиторски и владарски портрет царице Теофано на златним корицама сведочи о њеној самосталној ктиторској делатности након смрти њеног мужа, што нам на још један начин потврђује њен статус владара. [534]

Као што је било речи, владари Саксонске династије неретко су боравили у Каролиншким палатама. Исти случај био је током владавине царице која је често посећивала Нијмеген, двор Карла Великог о ком нам сведочи Ајнхард. У близини двора родила је и Отона III, а 991. године ту је и умрла. По својој жељи сахрањена је у цркви Св. Пантелејмона у Келну. О смрти Теофано пише Титмар, а врло детаљно су њени последњи тренуци описани

[530] K. Leyser, *Theophano divina gratia imperatrix augusta*: western and eastern emperorship in the later tenth century, 26, са изворима.
[531] Loc. cit.
[532] Ibid., 21-26; O. Engels, Theophano, the western empress from the East, 38; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 79.
[533] Germanisches Nationalmuseum, Hs. 156142.
[534] H. Westermann-Angerhausen, Did Theophano leave her mark on the Ottonian sumptuary arts?, in: *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, ed., A. Davids, Cambridge 1995, 244-264, 264; J. Lafontaine-Dosigne, The art of Byzantium and its relation to Germany in the time of the empress Theophano, 226; W. Schmid, Verbrachte der Naumburger Meister seine Lehrjahre im Rheinland?, *Sachsen und Anhalt* vol. 29 (2017) , 121-189, 144; S. Fisher, *Materializing the Word: Ottonian Treasury Bindings and Viewer Reception*, PhD Thesis, Rutgers University, New Jersey 2012, 35-40; H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part One: Themes*, 61.

у Кведлинбуршким аналима.[535] Током 10. века ова црква је била изузетно значајна за владајућу династију. Године 964. започета је обнова цркве са којом се у везу доводи надбискуп Келна Бруно (925-965), млађи брат Отона I, који је као ктитор сахрањен 965. године у својој задужбини. Теофано је сахрањена у близини реликвија Св. Пантелејмона које је надбискуп Геро донео из Цариграда током преговора о склапању брака (сл. 3.21). Зашто Теофано није схрањена поред свог мужа у Риму као што је била пракса током владавине Саксонске династије, остаје отворено питање.[536]

Када је Теофано умрла 991. године, Отон III имао је једанаест година. Улогу регента преузела је његова баба, царица Аделаида уз надбискупа Магдебурга. Називана је *mater regnorum*.[537] Аделаида је забранила одржавање комеморативне службе за Теофано, чак и у Келну и из тог разлога, Отон III је своју бабу удаљио са двора по доласку на власт 994/5. године. Основа царске владавине остала је нетакнута током владавине две царице. Аделаида је умрла 999. године, а већ 1097. године је канонизована. Теофано са друге стране никада није канонизована нити је сачувана њена биографија, ако је постојала, што је донекле била пракса за женске чланове Отонске династије. Матилда, жена краља Хајнриха I, као и обе жене Отона I, али и Кунигунда, жена цара Хајнриха II, имају своје животописе. Опат Клинија Одило (994-1049) критикује Теофано, не зове је по имену, већ „*гркиња*“ коју је Отон II оженио.[538] На основу горенаведеног, врло је јасно да владавину Отона II, али и Отона III, не можемо посматрати без улоге Византије, а самим тим и Теофано чијим посредством су визуелни обрасци, култови и идеје царског византијског културног круга постали саставни део владарске идеологије на Западу. Путем сачуваних извора, као и примера уметности и визуелне културе закључујемо да су Отон II и Теофано владали као савладари и да је царица имала изузетно важну улогу, чак и након смрти свог мужа. Идеје изражене путем обликовања владарске идеологије Отона II који је себе истицао као Римског цара једнаког василевсу, али и као легитимног настављача Каролиншке династије, богомизабраног Саксонског цара под заштитом Св. Маурицијa и августа који влада уједињеним територијама од Саксоније до Италије, доживеће врхунац током владавине његовог сина и наследника Отона III.

3.3 Отон III, *servus Jesu Christi*, обликовање владарског идентитета током ишчекивања Другог Христовог доласка

Када говоримо о периоду владавине Отона III и обликовању владарске идеологије и визуелног идентитета, поред већ утврђених образаца, Каролиншких, Саксонских, ранохришћански и византијских, посебно место заузимају есхатолошке тенденције које се јављају око 1000. године како у Византији, тако и у Западном царству.[539] Као син саксонског

[535] *Ottonian Germany: The Chronicon of Thietmar of Merseburg*, 161.

[536] E. Garrison, Mimetic bodies: repetition, replication, and simulation in the marriage charter of Empress Theophanu, 226; W. Sanderson, The Sources and Significance of the Ottonian Church of Saint Pantaleon at Cologne, *Journal of the Society of Architectural Historians*, Vol. 29, No. 2 (1970), 83-96, 83-84;H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 80; B. Thissen, The palace of Nijmegen in the tenth and early eleventh centuries, in: *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, ed., A. Davids, Cambridge 1995, 265-289, 268-269.

[537] K. U. Jäschke, From famous empresses to unspectacular queens: the Romano-German empire to Margaret of Brabant, countess of Luxemburg and queen of the Romans (d. 1311), 75, са наведеном литературом и изворима.

[538] O. Engels, Theophano, the western empress from the East, 41; E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 256; G. Sergi, The kingdom of Italy, 361-362; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 80; K. N. Ciggaar, Theophano: an empress reconsidered, 52-53, 62.

[539] S. Manganaro, Eschatological Awareness without Apocalyptic or Millenarian Expectations: Facing the Future in the Ottonian World (from the 10th to the Early 11th Century), 207-209.

цара и византијске принцезе, Отон III био је образован на грчком и латинском језику. Његови учитељи били су је грк Јован Филагатос и бискуп Келна. Одрастао је са идејом да је богомизабрани владар, али био је и окренут ка аскетизму и мисионарству, а посредством мајке наследио је јаку оријентацију ка Византији. Угледао се на Каролиншке владаре, а Карло Велики и Константин Велики били су његови узори, што је нашло израз у идеји обнове царства, *renovatio imperii*.[540] У византијском друштву постојала је пракса да високо племство, па и цареви поред себе имају свог духовника. Иако су цареви на Западу даривали манастире и одржавали добре везе за монашким заједницима и црквеним великодостојницима, ова пракса није нашла своје упориште. Међутим, Отон III који се у многоме угледао на Византијски начин владања, око себе је имао неколико духовних саветника, међу којима су били Рамволд (975-1000) опат Св. Емерама, мисионар Бруно из Кверфурта (око 970-1009), а пре свега Адалберт, надбискуп Прага, који је оставио велики траг у животу младог цара Отона III. Блиски контакти са Грцима и немачким свештенством утицали су на обликовање владарског идентитета, религиозности и приватне побожности цара.[541]

Отон III је започео своју самосталну владавину 994. године. На самом почетку био је спречен да оде у Италију јер су источне границе царства биле угрожене, па је наставио кампање које су водили Отон I, Отон II и Теофано. Већ по доласку на власт, за себе је желео порфирогенитну жену, па је 995. године своје изасланике послао у Цариград. Наредне године, када је ситуација у Немачкој била донекле решена, указала се прилика да се упути јужно од Алпа. По доласку у Италију сазнао је да је папа Јован XV (985-996) умро и да је столица Св. Петра упражњена. Млади краљ је поставио новог папу, свог рођака и капелана, Бруна. Папа Гргур V (996-999) је био први Немац на трону Св. Петра. Нови папа је у цркви Св. Петра крунисао Отона III за цара 21. маја 996. године.[542] Извор *Miracula Sancti Alexii Romani* сведочи да је будући цар током церемоније носио огртач са мотивима Апокалипсе који је касније даровао манастиру посвећеном Бонифатију и Алексију Римском на Авентинском брду.[543] Овај податак представља изузетно сведочанство о томе да је Отон III започео своју царску владавину са есхатолошким идејама на уму. Управо је тај манастир пружао уточиште његовом саветнику и пријатељу Адалберту којег је те године и лично упознао.[544] Још један важан детаљ о ком нам сведочи Арнолд из Св. Емерама, је чињеница да је Отон III са собом на царско крунисање понео „*свето и крстоносно царско копље*“[545] односно инсигнију која је Саксонској династији давала легитимитет и потврђивала њихов богомизабрани статус.[546]

---

[540] E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 257; G. Sergi, The kingdom of Italy, 362; J. Shepard, Byzantium and the West, 617; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 75; S. Huppertz-Wild, *Otto III., Adalbert von Prag und das Herrscherbild im Aachener Liuthar-Evangeliar*, Düsseldorf 2018, 62-63.

[541] K. Leyser, The Tenth Century in Byzantine-Western Relationships, 44-46; J. Shepard, Byzantium and the West, 617; S. Huppertz-Wild, *Otto III., Adalbert von Prag und das Herrscherbild im Aachener Liuthar-Evangeliar*, Düsseldorf 2018, 62-63.

[542] R. McKitterick, The Church, 141; E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 257-258; L. Roach, Emperor Otto III and the End of time, *Transactions of the Royal Historical Society* Vol. 23 (2013), 75- 102, 78-79; G. Sergi, The kingdom of Italy, 362; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 84.

[543] L. Roach, Emperor Otto III and the End of time, 78 са изворима.

[544] Ibid., 78-79; S. Manganaro, Eschatological Awareness without Apocalyptic or Millenarian Expectations: Facing the Future in the Ottonian World, 233; T. Stepanov, *Waiting for the End of the World. European Dimensions, 950–1200*, Leiden 2020, 49.

[545] Arnold von St. Emmeram, Liber de miraculis s. Emmerammi, in: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores (in Folio)* vol. 4, ed., G. Waitz, Hannover 1841, 543-574, 567: Quo dicta, psalmis et cantids Domino commendatus piisimus augustus, ex more precedente **sancta et crucifera imperialis lancea**, exiuit de civitate ista [Regensburg], petiturius Italiam.

[546] H. L. Adelson, The Holy Lance and the Hereditary German Monarchy, 183.

Сачувано је 229 докумената у којима се појављују титуле Отона III. Након царског крунисања, као и његови претходници носио је титулу *imperator Augustus* и *Romanorum imperator*. Убрзо након тога, Отонова званична титула доживела је неколико трансформација које ћемо размотрити у оквиру овог потпоглавља.[547] Поред титуле сачувано је и неколико печата и була. На једном од печата, Отон III је приказан на трону, са глобом и копљем у руци (сл. 3.22), а своју царску булу је обликовао по моделу Карла Великог. На реверсу његових була и печата најчешће се појављује персонификација *Roma* са светим копљем у рукама окружена натписом *renovatio Imperii Romanorum*. На царској були из 998. године, она је приказана у профилу, као и на античком новцу, уз натпис *RENOVATIO IMPERII ROMANORVM*. Са друге стране се налази портрет Отона у профилу и његова царска титула *OTTO IMPERATOR AVGVSTVS* (сл. 3.23).[548] Важно сведочанство у контексту обнове Римског царства представља и царска палата на Авентинском брду, једном од седам брежуљака на којима је изграђен Рим, а коју је цар изградио. Дворске титуле биле су античке римске, а церемоније по угледу на Византију.[549]

Септембра 996. године цар је напустио Италију и отишао у Немачку. Посетио је палате у Мајнцу и Ингелхајму где му се и Адалберт придружио, а одакле су отишли у Ахен. После Рима, Отон III је највише времена проводио у Ахену, престоници његовог претходника. Богородичиној цркви доделио је имања, а сачувана је повеља која представља меморију, не само за његове родитеље, већ и Карла Великог. У аренги се јављају есхатолошке идеје, оличене у цитирању Прве посланице Коринћанима.[550] Библијски цитати се не појављују у повељама саксонских царева, а овај одломак не проналазимо ни у једном савременом извору, што је још један доказ о постојању есхатолшких идеја у мислима цара.[551] Током боравка у Ахену у лето 997. године, цар је примио вест о смрти свог пријатеља Адалберта који је пострадао као мартир. Отон III је одмах подигао манастир у његово име и поручио житије. Затим је цркву Св. Вартоломеја на острву Тибар у близини царске палате посветио и Адалберту, а у коју је касније положио реликвије мартира.[552] Цркви је даровао тзв. Бунар Отона III израђен од античког мермера на ком су приказане четири фигуре испод полукружних лукова (сл. 3.24). У питању су Христос, Св. Адалберт, Отон III и Св. Вартоломеј. Предмет сведочи о личној побожности цара и важности Св. Адалберта у његовој владарској идеологији. Натписи на латинском се налазе око глава фигура и на горњем рубу бунара. Реликвије Св. Вартоломеја, цар је 998. године пренео из Беневента и положио их у порфирни реликвијар из 2. века н.е. Св. Адалберт и Св. Вартоломеј су били мисионари и пострадали су као мартири. Смештањем њихових реликвија у исту цркву, у Риму, универзалном хришћанском центру, Отон је истакао Адалбертову апостолску улогу. Овај

[547] H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 84.

[548] H. L. Adelson, The Holy Lance and the Hereditary German Monarchy, 182; E. V. Moffett, A Bulla of Otto III in America, *Speculum* Vol. 9, No. 2 (1934), 213-217, 213-214; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 64-66.

[549] J. Shepard, Byzantium and the West, 618; Id., Courts in East and West, 21-22; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 64-66; V. West-Harling, The Roman past in the consciousness of the Roman elites in the ninth and tenth centuries, in: *Transformations of Romanness, Early Medieval Regions and Identities*, eds., W. Pohl, C. Gantner, C. Grifoni, M. Pollheimer-Mohaupt, Berlin/Boston 2018, 173-194, 182-183; H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part One: Themes*, 160.

[550] Прва посланица Коринћанима светог апостола Павла 10:11 Ово се пак све догађаше у гледи њима, а написа се за науку нама, на које пошљедак свијета дође.

[551] L. Roach, Emperor Otto III and the End of time, 79-80, са изворима; S. Huppertz-Wild, *Otto III., Adalbert von Prag und das Herrscherbild im Aachener Liuthar-Evangeliar*, 72-76.

[552] R. Michałowski, *The Gniezno Summit. The Religious Premises of the Founding of the Archbishopric of Gniezno*, 136-138.

пример визуелне културе не само да сведочи о ктиторској делатности и личној побожности Отона, већ и о ширењу култа Св. Адалберта ван граница Немачке.[553]

Као што смо већ навели, Константин Велики био је веома важан у владарској идеологији цара. Идеја Отона III као Новог Константина Великог доживљава свој процват, а у контексту *imperium christianum* и идеала првог хришћанског цара. Године 999. Герберт је дошао на трон Св. Петра и узео име Силвестер II по узору на папу Силвестера I. Однос Константина Великог и папе Силвестера I тумачен је као модел идеалне хармоније између цркве и царства. Угледањем на Силвестера I, нови папа је истакао важност тог идеала, чиме је врло јасно и наглашена улога Отона III као цара Константина.[554]

Током 10. века како у Византији, тако и на Западу, есхатолошке идеје, фокусиране на 1000. годину доживљавају врхунац, а уверења о крају изражене су кроз текстове. Римско царство је од касне антике имало есхатолошку конотацију. Идентификовано је као четврто и последње царство, према Даниловом пророчанству и изједначено је са Небеским.[555] Да је Отон III био упознат са овим идејама сведоче књиге из његове приватне библиотеке. Највећи број рукописа стигао је из Италије посредством његовог грчког учитеља Јована. Уз њих су се нашла и дела аутора Каролиншког доба, као и рукописи из Каролиншких царских библиотека. Од посебног значаја су два рукописа, *Bamberg Staatsbibliothek MSS 22.* и *46.* настали у скрипторијуму манастира Рајхенау. Садрже одломке и минијатуре које прате Књигу пророка Данила, Књигу пророка Исаије и делове Песма над песмама заједно са Јеронимовим коментарима. Ова два рукописа врло јасно сведоче да је цар био заинтересован и упознат са Даниловим и Исаијиним „апокалиптичним" идејама, као и Јеронимовим учењима о Навуходоносоровом сну и коначно да је Римско царство последње и пандан Небеском.[556] Дело Лава бискупа Верчелија (око 965-1026) *Versus de Gregorio papa et Ottone augusto*[557] настало око 998. додатно потврђује ову тврдњу јер аутор наводи да се Вавилон и Грчка налазе међу земљама којима Отон III влада.[558] Важан извор представља Апокалипса Псеудо-Методија која Римском цару даје Месијанску улогу. Према тексту, последњи цар је неко ко ће ујединити све хришћане, победити непријатеље вере, а затим отићи у Јерусалим, на Голготу где ће се појавити исти крст као онај на којем је Исус пострадао. Цар ће круну положити на крст, предати своје инсигније и своје земаљско царство Богу. Тај чин означиће крај земаљског царства што је био један од предуслова за Други Христов долазак. Најстарија верзија овог текста на латинском језику на западу појављује се 720. године, а последњи цар идентификован је као *rex Romanorum*.[559]

---

[553] Ibid., 136-138, 180-182; S. Urbini, The Ottonians, Italy and Ravenna, 128-129.

[554] Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 163; R. McKitterick, The Church, 139; E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 257; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 62, 65.

[555] D. Angelov, J. Herrin, The Christian imperial tradition - Greek and Latin, 171-172; Ј. Ердељан, *Изабрана места. Конструисање Нових Јерусалима код православних Словена*, Београд 2013, 100-115; A. Latowsky, *Emperor of the world: Charlemagne and the construction of imperial authority, 800–1229*, 71; L. Roach, Emperor Otto III and the End of time, 85; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 46-47.

[556] R. Mckitterick, Ottonian intellectual culture in the tenth century and the role of Theophanu, 59-62; L. Roach, Emperor Otto III and the End of time, 85; S. E. Von Daum Tholl, Visualizing the Millennium: Eschatological Rhetoric for the Ottonian Court, in: *The Apocalyptic Year 1000: Religious Expectation and Social Change, 950-1050*, eds., R. Landes, A. Gow, D. C. Van Meter, New York 2003, 231–240, 232; J. Fried, Awaiting the End of Time around the Turn of the Year 1000, in: *The Apocalyptic Year 1000: Religious Expectation and Social Change, 950-1050*, eds., R. Landes, A. Gow, D. C. Van Meter, New York 2003, 17–64, 40.

[557] Leo von Vercelli, Versus de Gregorio papa et Ottone Augusto, in: *Monumenta Germaniae Historica, Poetae latini aevi Carolini 5: Die Ottonenzeit* Vol. 2, ed., K. Strecker, Berlin 1939, 477-480.

[558] L. Roach, Emperor Otto III and the End of time, 85-86.

[559] C. Bonura, When did the Legend of the Last Emperor Originate? A New Look at the Textual Relationship between the *Apocalypse of Pseudo-Methodius* and the *Tiburtine Sibyl*, *Viator*, vol 47, no. 3 (2016), 47-100, 48, 52-60; M. Gabriele, Otto III, Charlemagne, and Pentecost A.D. 1000: A Reconsideration Using Diplomatic Evidence, in: *The Year*

Други важан извор представља пророчанство Тибуртинске Сибиле које се у 4. веку појавило на грчком, а затим дошло на латински запад. То је уједно био један од најраспрострањенијих и најзаступљенијих апокалиптичних текстова средњег века. У питању је пророчанство античке пророчице Сибиле, посебно поштоване у Тибуру, које је подељено на девет периода, односно генерација како се у самом извору реферише. Данас је у науци прихваћено мишљење да се прва верзија на латинском појавила у 6. веку. Знамо да је постојала и тзв. Отонска Сибила настала током владавине Саксонске династије која је данас изгубљена. Међутим, то је прва верзија на латинском коју са сигурношћу можемо идентификовати. Прва сачувана верзија на латинском потиче из 1047. године. Према пророчанству, последњи цар ће владати Грцима и Римљанима, *et ipse erit rex Romanorum et Grecorum*[560], а када победи непријатеље вере, појавиће се Антихрист. Цар ће тада отићи у Јерусалим где ће скинути круну и *habitu regali* и предати их Богу. Идеје скоро истоветне као и у Апокалипси Псуедо-Методија. Од посебног значаја и оно што је навело истраживаче да закључе да је Отон III врло јасно и недвосмислено имао улогу последњег цара је криптична листа краљева која почиње Константином, наводи ломбардске и франачке владаре, а завршава се иницијалима Отона I, Отона II и Отона III. У свим сачуваним примерима овог пророчанста налази се исти текст који гласи: „*И у ове дане појавиће се краљ са именом О, и биће веома моћан, јак и добар и чиниће правду за сиромашне и судиће праведно. И из овог О појавиће се још један веома моћан О и под њим ће се водити борбе међу паганима и хришћанима, и крв Грка ће се пролити, и његово срце ће бити у руци Божијој, и од ове жене родиће се краљ по имену О. Он ће бити крвожедан и зликовац и без вере и истине, и кроз њега ће се десити велика болест и много проливања крви, и цркве ће бити уништене у његовим областима. И у другим крајевима биће много невоља и битака... Овај краљ ће владати четири [или пет] година*“.[561] Сви сачувани примери пророчанства Тибуртинске Сибиле завршавају се владавином Отона III. Идеји Отона као последњег цара, доприносило је и његово порекло, грчко и саксонско, чиме је наглашавао своје право, као и последњи цар, да влада свим хришћанима.[562]

О очекивању краја, недвосмислено сведочи и активност цара од 999. године, његове нове титуле, као и визуелна култура. Године 1000. Отон III је кренуо на ходочашће у Пољску, тачније у Гњезно. Пред улазак у град, цар је скинуо своје инсигније и босоног дошао до гроба Св. Адалберта. Посмртне остатке мартира положио је на нови олтар за који је даровао и три златна панела. Затим се састао са Болеславом Пољским (992-1025) поводом оснивања нове надбискупије у Гњезну. Анонимни хроничар из 12. века сведочи да је цар Болеславу даровао не само дијадему, већ и реликвије, међу којима се налазила честица ексера са Часног крста, као и реплика Св. Копља. Болеслав му је за узврат дао да понесе руку

1000, Religious and Social Response to the Turning of the First Millennium, ed., M. Frassetto, New York 2002, 111-132, 115; A. Latowsky, *Emperor of the world: Charlemagne and the construction of imperial authority, 800–1229,* 71; T. Stepanov, *Waiting for the End of the World. European Dimensions, 950–1200*, 31-33.

[560] C. Bonura, When did the Legend of the Last Emperor Originate? A New Look at the Textual Relationship between the *Apocalypse of Pseudo-Methodius* and the *Tiburtine Sibyl*, 62: И биће цар Римљана и Грка.

[561] Ibid., 66: Et in diebus illis procedet rex per O nomine et erit potentissimus et fortis et bonus et faciet iusticiam pauperibus et recte iudicabit. Et de ipso procedet alius O potentissimus et erunt sub eo pugne inter paganos et christianos et sanguis Grecorum fundetur et cor eius in manu Dei et regnabit annos VII et ex ipsa muliere nascetur rex per O nomine. Hic erit sanguinarius et facinorosus et sine fide et veritate, et per ipsum multa erit malitia et multa sanguinis effusio atque destructe erunt ecclesie in ipsius potestate. In aliis namque regionibus tribulationes erunt multe et prelia…Hic namque rex regnabit annos IIII. (у неким примерима и ... V annos).

[562] Ibid., 61-71, 91; M. Gabriele, Otto III, Charlemagne, and Pentecost A.D. 1000: A Reconsideration Using Diplomatic Evidence, 122; A. Latowsky, *Emperor of the world: Charlemagne and the construction of imperial authority, 800–1229,* 70; S. Manganaro, Eschatological Awareness without Apocalyptic or Millenarian Expectations: Facing the Future in the Ottonian World, 215, 223-226; J. Fried, Awaiting the End of Time around the Turn of the Year 1000, 40; A. Holdenried, Christian Moral Decline: A New Context for the Sibylla Tiburtina (Ms Escorial &.I.3), in: *Peoples of the Apocalypse: Eschatological Beliefs and Political Scenarios*, eds., W. Brandes, F. Schmieder, R.Voß, Berlin/Boston 2016, 321-336, 321-322, 324; B. Weiler, *Paths to Kingship in Medieval Latin Europe, c. 950–1200*, 77-82.

Св. Адалберта.[563] Отон III је Гњезно посетио током Великог поста, а затим је у Магдебургу, гробној цркви свог деде и првог цара Саксонске династије, провео празник Христовог уласка у Јерусалим. Из Магдебурга је отишао у Кведлинбуршку опатију. У питању је био још један саксонски династички центар, који је 999. године поверио својој сестри Аделаиди. Она се о манастиру старала до своје смрти 1045. године.[564] У опатији је провео Ускрс, а затим је крајем априла стигао у Ахен где је положио реликвије Св. Адалберта. На празник Педесетнице посетио је гробницу Карла Великог коју је том приликом отворио. Првог Каролиншког цара пронашао је у седећем положају, а са његових груди скинуо је златни крст. О овом чину сведочи Титмар[565], Адемар (988/989-1034) у свом делу *Chronicon Aquitanicum et Francicum*[566] као и *Chronicon Novaliciense*[567], а сва три извора се слажу да је Отон III пронашао нераспаднуто тело цара. Неки истраживачи су у овом чину препознали модел Августа који је посетио гробницу Александра Великог, док други сматрају да је Отон III учинио прве кораке у канонизацији Карла Великог и успостављању његовог култа. Посебно важан је и избор датума посете гроба. Педесетница, празник који прославља силазак Св. Духа на апостоле у Јерусалиму када им је рекао да шире Божју реч, има и апокалиптичну конотацију. У Јеванђељу по Матеју 24:14 се наводи да ће доћи крај света када се свим народима пренесе божја реч.[568] Карло Велики је у овом периоду већ јасно поистовећен са Месијанском фигуром последњег цара и у том контексту од изузетног значаја су извори који описију царево тело у гробу као „скоро живо“. Отон III је положио реликвије Св. Адалберта у Ахен, али и у цркву на Тибру.[569] Након свог ходочашћа 1000. године, у Риму је прославио празник Богородичиног Узнесења. За ту прилику поручио је химну у њену част, *sancta Dei genetrix Romanorum raspice plebem* која се током процесије певала улицама Рима док су ношене иконе Богородице и Христа (*acheiropoietos* из Латеранске капеле Санкта Санкторум) које су се сусреле у ноћној процесији. Отон III је на овај начин повезао своју владавину са култом Богородице, што ће посебно бити важно током владавине Салијеваца. Те ноћи, град је захватила огромна олуја и Тибар је поплавио што је схваћено као Апокалиптични знак.[570]

О схватању свој улоге сведочи његова нова титула *Otto tercius servus Jesu Christi et Romanorum imperator augustus secundum voluntatem Dei salvatorisque nostrique liberatoris*.[571] Отон је овом титулом нагласио своју „апостолску“ улогу ширења хришћанства. Фраза *servus*

[563] S. Huppertz-Wild, *Otto III., Adalbert von Prag und das Herrscherbild im Aachener Liuthar-Evangeliar*, 78 са изворима: Pro vexillo triumphali clavum ei de cruce Domini cum lancea sancti Mauritii dono dedit, pro quibus illi Bolezlavus sancti Adalberti brachium redonavit.

[564] Ibid., 77-79; J. W. Bernhardt, *Itinerant Kingship and Royal Monasteries in Early Medieval Germany, c.936–1075*, 41, 141; M. Dragnea, The Saxon expeditions against the Wends and the foundation of Magdeburg during Otto I's reign, 21; M. Schulze-Dörrlamm, Die Heilige Lanze in Wien. Die Frühgeschichte des karolingisch-ottonischen Herrschaftszeichens aus archäologischer Sicht, 729; E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 258; L. Roach, Emperor Otto III and the End of time, 89-90 T. Stepanov, *Waiting for the End of the World. European Dimensions, 950–1200*, 51; J. M. Van Winter, The education of the daughters of the nobility in the Ottonian empire, in: *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, ed., A. Davids, Cambridge 1995, 86-98, 90.

[565] *Ottonian Germany: The Chronicon of Thietmar of Merseburg*, 185.

[566] Adémar de Chabannes, Chronique, *Collection des textes pour servir à l'étude et à l'enseignement de l'histoire*, Vol. 20, ed., J. Chavanon, Paris 1897.

[567] *Cronaca di Novalesa*, trans., ed., G. C. Alessio, Turin 1982.

[568] Јевађеље по Матеју 24:14: И проповједаће се ово јеванђеље о царству по свему свијету за свједочанство свијем народима. И тада ће доћи пошљедак.

[569] D. Angelov, J. Herrin, The Christian imperial tradition - Greek and Latin, 159; E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 259; J. Nelson, Rulers and government, 109; L. Roach, Emperor Otto III and the End of time, 91-94; T. Stepanov, *Waiting for the End of the World. European Dimensions, 950–1200*, 58; W. Schmid, Memorialexperimente. Extravagante Grab- und Stiftermonumente, vornehmlich in Aachen, Naumburg und Prag, 145-149; S. Huppertz-Wild, *Otto III., Adalbert von Prag und das Herrscherbild im Aachener Liuthar-Evangeliar*, 79, 83.

[570] J. Shepard, Byzantium and the West, 619; J. Fried, Awaiting the End of Time around the Turn of the Year 1000, 41; H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part One: Themes*, 140-141.

[571] S. Huppertz-Wild, *Otto III., Adalbert von Prag und das Herrscherbild im Aachener Liuthar-Evangeliar*, 80: Отон III, слуга Исуса Христа, Римски император август, по вољи Божијој и спаситељу и избавитељу нашем.

Jesu Christi недосмислено реферише на апостоле, пре свега Светог Павла. *Paulus servus Iesu Christi, vocatus apostolus* је почетак посланице Римљанима Светог Апостола Павла,[572] а *Paulus apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei* посланице Ефесцима.[573] Титула се први пут појављује на путу за Гњезно, а након ходочашћа измењена је са *servus apostolorum*.[574] Себе је видео као *Servus Dei*, чија је главна улога била да шири божју реч, односно хришћанску веру. Та титула је реферисала на Константина јер је он описиван као *Servus Dei,* а саму формулацију користила су црквена лица. Јевсевије приликом описа Константина управо је користио тај термин како би успоставио везу између Мојсија и цара. *Per voluntatem Dei* је паралела изразу *Servus Dei* који је реферисао на апостоле. На тај начин, цар је постао наследник апостола, али и старозаветних пророка који су били *Servus Dei* што је одговарало владарској идеологији царева на западу који су себе истицали као *rex et sacerdos*. Не треба заборавити да је Константин имао епитет тринаестог апостола, а чији је легитимни наследник Отон III био, посебно уз папу Силвестера II. Титула *Otto tercius secundum voluntatem Iesu Christi Romanorum imperator augustus sanctarumque ecclesiarum devotissimus et fidelissimus dilatator*[575] се први пут појављује у документу 18. јануара 1001. године и треба је тумачити у контексту Отонове политике усмерене ка Пољској и Угарској, а посебно успостављања нове црквене организације, надбискупија и манастира на овим територијама. У политици Отона III препознат је византијски начин владања усмерен ка новим краљевствима као жеља за обликовањем нове (своје) *екумене*, породице владара која је повезана са њим као *amicita*. Титула која се појављује 23. јануара 1001. године *Otto tercius Romanus Saxonicus et Italicus apostolorum servus, dono dei Romani orbis imperator augustus*[576] сведочи о доминантним народима царства, као и о њиховом плуралитету над којима цар влада, са Римом на првом месту. Титуле Отона недосмислено сведоче о његовом убеђењу да је он одговоран за просперитет свете столице, односно седишта цркве, као универзални хришћански цар, са јасном апостолском функцијом. Горенаведено говори у прилог идеје *renovatio*, не само Константиновог царства, већ и царства Карла Великог, као обновитеља 800. године и модела идеалног владара, али и последњег цара који у Ахену чека Други Христов долазак што је Отон III потврдио отварањем његове гробнице. Комплексност идеја путем којих је Отон III обликовао своју владарску идеологију и царски идентитет, као Саксонски цар који са мајчине стране има грчко порекло, богомизабрани владар који је у исто време *rex et sacerdos*, слуга Божји, нови апостол и заштитник хришћанства, нашле су визуелни израз у илуминираним рукописма са портретима цара.[577]

Хронолошки први пример је Молитвеник Отона III[578], настао у Мајнцу. Рукопис малих димензија указује на приватну употребу, а написан је златом на пурпурној позадини што говори о владарском идентитету. Састоји се од 44 странице и садржи пет

[572] Римљанима посланица светог апостола Павла 1:1 Од Павла, слуге Исуса Христа, позваног апостола.
[573] Ефесцима посланица светог апостола Павла 1:1 Од Павла, по вољи Божјој апостола Исуса Христа.
[574] Otto servus apostolorum et secundum voluntatem dei salvatoris Romanorum imperator augustus појављује се у документу из 1001.; S. Huppertz-Wild, *Otto III., Adalbert von Prag und das Herrscherbild im Aachener Liuthar-Evangeliar*, 80.
[575] Ibid., 81: Отон III, по вољи Исуса Христа, август цар Римљана и најпосвећенији и највернији проширитељ светих цркава.
[576] Ibid., 102: Отон III Римски Саксонски и Италијански слуга апостола, даром Божјим император август Римског света.
[577] Ibid., 80-82, 91-92, 102; M. Gabriele, Otto III, Charlemagne, and Pentecost A.D. 1000: A Reconsideration Using Diplomatic Evidence, 120-121; A. Kolia-Dermitzaki, Byzantium and the West – the West and Byzantium, 377; K. Leyser, The Tenth Century in Byzantine-Western Relationships, 44; R. Michałowski, *The Gniezno Summit. The Religious Premises of the Founding of the Archbishopric of Gniezno*, 102-105, 242-250; L. Roach, Emperor Otto III and the End of time, 90; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 90; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 65-66.
[578] München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 30111.

целостраничних минијатура. На страници 44r налази се посветна поема[579] у којој се помиње краљ, али не по имену. На основу тога се рукопис датује пре 996. године, односно пре царског крунисања у Риму. На основу литаније у којој се помиње 81 светитељ, истраживачи су закључили да је молитвеник настао у Мајнцу, а као могући ктитор истакнут је надбискуп Вилигис. На основу структуре текста и начина на који је књига написана, закључено је да је намењена самом краљу који треба да изговара текст, што је била пракса приватне побожности, карактеристична за монашке заједнице.[580]

На страници 1v приказано је Распеће, а на страници 2r Деизис (сл. 3.25). Распеће указује на Страдање, а самим тим и на Васкрсење и коначно Спасење, односно догађаји који су кључни, а претходили су Другом Христовом доласку, односно Страшном суду када ће сви васкрснути пре коначног суђења. У горњој зони странице 2r приказани су Христос, Богородица и Јован, а у доњој зони Отон III окружен апостолима Петром и Павлом. Отон је приказан са раширеним рукама како упућује молитву Христу, Страшном судији. Принчеви апостоли, који јасно указују на Рим, су Отонови лични заштитници и заступници на Страшном суду, чиме краљ себи обезбеђује спасење, али истиче и личну побожност, везујући себе за заштитнике Рима.[581] Кључна идеја ове минијатуре, али и читавог рукописа је покајање, као пут ка спасењу што је још више наглашено на наредном портрету, на страници 20v. Овог пута Отон III приказан је у проскинези пред Христом на страници 21r (сл. 3.26). Христос је приказан у мандорли коју носе два анђела (Матеј 25:31[582]), што јасно говори да је у питању Апокалиптични Христ. Краљ је приказан без круне у молитвеном ставу са спојеним рукама. Треба истаћи да минијатура Отона III на страници 20v има свој пандан у Византијској царској уметности. У питању је мозаик на тимпанону изнад врата Св. Софије у Цариграду на ком је представљен Лав VI у проскинези пред Христом на трону, са истом идејом (сл. 3.27). Став Отона III може се тумачити као *imitatio Christi*. Лежање испред Христа указује на Христово умирање на крсту. Слику треба тумачити у вези са текстом. Књига почиње са седам покајничких псалама. Још је Алкуин саветовао Карла Великог и упознао цара са изговарањем ових псалама у контексту приватне побожности. У оквиру рукописа се налазе молитве које треба читати на одређене празнике, као за Велики Петак, а минијатура краља у проскинези представља визуелни модел за изговарање ових стихова. На тај начин, Отон III у проскинези упућује молитву Апокалиптичном Христу чиме ће осигурати своје спасење приликом Страшног суда. Уз то, рукопис садржи и девет заступничких молитви. Посебно је важно истаћи стих на страници 31r: „*Ко се сваки дан моли овом молитвом неће осетити муке пакленог огња у вечности*“ [583] која је упућена читаоцу као водич.[584]

---

[579] S. Hamilton, ‘Most illustrious king of kings’. Evidence for Ottonian kingship in the Otto III prayerbook (Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 30111), *Journal of Medieval History* Vol. 27, Iss. 3 (2001), 257-288, 287-288: Ово је сасвим мала књига, најславнији краљу над краљевима. / Прихватите, међутим, књигу достојну Ваше побожности. / Написао сам је златом и припремио је разним знацима. / Јер је мој ум испуњен љубављу према Вама, многима од вас. / Зато Вас поздрављам смиреним, молећивим гласом. / И молим се да имате живот, здравље и вечну моћ. / Током времена вашег живота, док не одете међу звезде. / Нека останете са Христом, нека напредујете са племенитим краљевима./ Hunc satis exiguum rex illustrissime regum /Accipe sed vestra dignum pietate libellum/Auro quem scripsi, signis variisque paraui/Multiplici vestro quia mens mea feruet amore/Quapropter supplex humilis uos uoce saluto /Et praecor ut tibi uita salus perpesque potestas/Tempore sit uitae donec translatus ad astra/ Cum Christo maneas uigeas cum regibus almis.

[580] Ibid., 258-227, C. R. Dodwell, *Pictorial arts of the West 800-1200*, 156; J. Fried, Awaiting the End of Time around the Turn of the Year 1000, 40.

[581] J. Lafontaine-Dosigne, The art of Byzantium and its relation to Germany in the time of the empress Theophano, 222.

[582] Јеванђеље по Матеју 25:31 А када дође син човечиј у слави својој и сви свети анђели с њиме, онда ће сјести на престолу славе своје.

[583] S. Hamilton, ‘Most illustrious king of kings’. Evidence for Ottonian kingship in the Otto III prayerbook, 286: Quicumque hac oratione oraverit cottidie tormenta inferni inaeternum non sentiet.

[584] Ibid., 271-272, 275-276; J. R. Viejo, The Performative Manuscript: Art, Agency and Public Ritual in Ottonian Mainz, *Journal of Ecclesiastical History*, Vol. 70, No. 2 (2019), 229 – 264, 238; J. Fried, Awaiting the End of Time

На страници 43v приказан је Отон III још једном (сл. 3.28). Овог пута приказан је на трону са владарским инсигнијама док му ктитор, вероватно Вилигис, дарује рукопис. Овакав владарски портрет био је чест мотив у Каролиншким царским рукописима о чему је већ било речи. Отонов молитвеник припада управо традицији приватних молитвеника за владара, па можемо направити поређење са Молитвеником Карла Ћелавог. Цар је приказан у проскинези пред разапетим Христом са јасно израженом идејом упућивања молитве као пут ка спасењу. Молитвеник Отона III сведочи да су есхатолошке идеје нашле свој израз и у уметности и визуелној култури овог периода, а са посебним акцентом на покајање као предуслов за спасење током Другог Христовог доласка који се очекивао 1000. године. Претпоставља се да је цар даровао молитвеник породичној опатији Кведлинбург, врло могуће баш 1000. године приликом посете, чиме је овај рукопис, као и портрет, добио вотивну функцију.[585]

Јеванђелистар Отона III[586] настао је у скрипторијуму манастира Рајхенау око 1000. године. Рукопис садржи 29 минијатура Христовог живота, а нама су од посебног значаја минијатуре на страницама 23v и 24r (сл. 3.29).[587] На страници 24r приказан је Отон III на трону у владарској одежди док директно гледа у посматрача. На глави носи круну, одевен је франачку одежду, у десној руци држи дугачки златни скиптар са орлом на врху, а у левој глоб са крстом. Трон је смештен у архитектонски оквир какав проналазимо у Каролиншким рукописима, посебно на примеру Карла Ћелавог. Са десне стране приказана су два црквена лица у литургијској одежди и књигама у рукама. Са леве стране приказана су два војника, један са мачем, а други са копљем и штитом. Место и однос фигура указује да цар има врховну позицију у односу на цркву и државу. На страници поред, 23v приказане су четири женске персонификације које идентификујемо на основу натписа. У питању су *Roma, Gallia, Germania* и *Sclavinia* које учествују у процесији приношења дарова цару. У рукама носе *aurum coronarium*, корнокопију и остале дарове. *Sclavinia* се односи на територије које су освојне и припојене царству током владавине Саксонске династије. *Roma* предводи процесију и указује на примат Рима, а у контексту обликовања царске идеологије са идејом *renovatio imperii Romanorum* јасно изражену кроз владавину Отона. Портрет Отона III понавља портрет Отона II, о ком смо већ говорили. Поред тога, портрет има узора у римским и касноантичким моделима. Композиција, одећа, став фигура, архитектонски елементи, као и неки од детаља, скиптар са орлом, карактеристични су за визуелни израз периода владавине Августа који су Каролинзи преузели и прилагодили својој царској репрезентацији. За разлику од Каролиншких примера, мотив руке Божје у овом случају је изостављен.[588] Корице рукописа су од злата са драгим камењем, док централно место заузима слоновача са

---

around the Turn of the Year 1000, 40; више о портрету Лава VI у: Ј. Ердељан, *Изабрана места*, 112-113; M. Studer- Karlen, The Emperor's Image in Byzantium, Perceptions and Functions, 148-149.

[585] S. Hamilton, 'Most illustrious king of kings'. Evidence for Ottonian kingship in the Otto III prayerbook (Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 30111), 262-263, 265-266.

[586] München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 4453.

[587] B. Baert, Noli me tangere in the Codex Egberti (Reichenau, c. 977–93) and in the Gospel Book of Otto III (Reichenau, 998–1000): Visual Exegesis in Context, in*: Illuminating the Middle Ages, Tributes to Prof. John Lowden from his Students, Friends and Colleagues*, eds., L.Cleaver, A. Bovey, L. Donkin, Boston 2020, 36-51, 46; E. Garrison, Ottonian Art and Its Afterlife: Revisiting Percy Ernst Schramm's Portraiture Idea, *Oxford Art Journal* Vol. 23 Iss. 2 (2009), 205-222, 207; D. Tabor, A King, Prophet or Priest? The Charisma of a Consecrated Ruler in the Ottonian Miniatures: Ideological Contents and the Functions of Presentations of the Saxon Dynasty Emperors, 26.

[588] E. Garrison, Ottonian Art and Its Afterlife: Revisiting Percy Ernst Schramm's Portraiture Idea, 214-215; J. Ángel Salgado Loureiro, La sacropolítica de Otón III y la Renovatio Imperii en las cercanías del año mil, en: *Temporalidad y contextos: la interdisciplinariedad a partir de la historia, el arte y la lingüístic*, aut., S. Gómez-Jordana Ferary, I. Sanmartín Barros, Santiago de Compostela 2016, 523-533, 525-526; L. Roach, Emperor Otto III and the End of time, 84; D. Tabor, A King, Prophet or Priest? The Charisma of a Consecrated Ruler in the Ottonian Miniatures: Ideological Contents and the Functions of Presentations of the Saxon Dynasty Emperors, 12-13, S. E. Von Daum Tholl, Visualizing the Millennium: Eschatological Rhetoric for the Ottonian Court, 234-235; H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part One: Themes*, 157-178; Id., *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part Two: Books*, London 1999, 25-45; A. Cohen, Magnificence in Miniature: the Case of Early Medieval Manuscripts, 87-88.

представом Успења Богородице (сл. 3.30). Отон је 1000. године даровао Ахен многобројним предметима, међу којима се налазио и овај јеванђелистар, као и тзв. Лотаров крст (сл. 3.31). У центру крста је камеја од сардоникса са представом Августа у профилу који на глави има ловоров венац, а у рукама држи скиптар са орлом. У доњем делу крста налази се представа краља Лотара II (855-869) који је представљен у профилу као и Август. Са друге стране крста приказано је Распеће, а у горњем делу рука Божја са ловоровим венцем у чијем центру је голуб Св. Духа. Август и Лотар II су Отонови претходници са којима тежи да успостави континитет. Поред тога, неки истраживачи сматрају да је камеја Августа послужила као модел за портрет цара у Минхенском јеванђелистару. Даривањем рукописа са својим портретом Ахену, осим што представља вотивни дар, на симболичан начин указује и на присуство цара у цркви Карла Великог.[589]

Ахенско јеванђеље или Лиутарово јеванђеље[590] представља јединствен пример владарске репрезентације. Илуминирани рукопис је настао у периоду од 996. до 1000. године у скрипторијуму манастира Рајхенау. Неки истраживачи сматрају да је Лиутар био ктитор, док други сматрају да је у питању био писар и илуминатор рукописа. У рукопису се налази портрет цара, целостраничне минијатуре четири јеванђелиста и двадесет једна сцена из Христовог живота. Овом приликом бавићемо се само портретом цара Отона III на страници 16r.[591] На страници која претходи цару је приказан Лиутар који приноси књигу цару и натпис „*Ову књигу, Августе, Отоне, Бог ти је срце благословио, сети се да си је примио од Лиутара*“ (сл. 3.32).[592] Што се тиче саме минијатуре на страници 16r, у горњем делу композиције приказан је цар на трону, у мандорли, окружен симболима јеванђелиста (сл. 3.33). Трон придржава *Tellus*, персонификација Земље, а симболи јеванђелиста носе вео који одваја, односно спаја земаљску и небеску сферу. Вео табернакла који дели земљу од неба био је познат на западу путем Бединог широко распорострањеног теолошког дела *De tabernaculo et uasis eius, ac uestibus sacerdotum*. Орао (Јован) и Анђео (Матеј) држе вео тако да су глава, груди и рамена, односно делови који су миропомазани, визуелно издвојени у небеској сфери. Изнад Отона III је рука Божја, која спушта круну на главу цара, већ стандардни мотив царских портрета у Западном царству који указује да цар влада путем Божје промисли, наглашавајући Божанску инвеституру. Владар је смештен између неба и земље, он припада обема сферама. Отон III није само Христов одраз на земљи, *vicarius Christi* како је било уобичајено приказивати владаре, већ је сам Христос, а у контексту *Christomimesis*, на шта указује трон, ослонац за ноге, апокалиптичне животиње, а пре свега мандорла бадемастог облика, резервисана за Цара над царевима. Глава цара не само да додирује небеску зону, већ у потпуности њој припада, док остатак тела припада земаљској зони. Ту можемо препознати и две Христове природе. Глава у рајској зони симболише божанску природу Христа, а тело на земљи његову људску природу. У овом случају, две природе саксонског цара уз опште прихваћен концепт о царева два тела, једно које живи и умире, а друго које је надживљава, односно вечно.[593] Око царевих ногу приказане су две фигуре са крунама на глави. Једном

[589] E. Garrison, Ottonian Art and Its Afterlife: Revisiting Percy Ernst Schramm's Portraiture Idea, 215-217; S. Urbini, The role of classical tradition and the low of models in the Ottonian period, in: *Imperiituro. Renovatio Imperii. Ravenna nell'Europa Ottoniana. Ravenna in Ottonian Europe*, eds., M. P. Guermandi, eadem, Bologna 2014, 135-152, 138-139; H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part One: Themes*, 135.

[590] Aachen, Domschatz , рукопис се чува у катедралној ризници.

[591] J. Lafontaine-Dosigne, The art of Byzantium and its relation to Germany in the time of the empress Theophano, 218; E. Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*, 61-69, аутор сматра да је приказан Отон II и да је илуминирани рукопис настао 973. године; J. Snyder, *Medieval Art: Painting, Sculpture, Architecture 4th-14th Century*, 241-242; S. Huppertz-Wild, *Otto III., Adalbert von Prag und das Herrscherbild im Aachener Liuthar-Evangeliar*, 16.

[592] D. Tabor, A King, Prophet or Priest? The Charisma of a Consecrated Ruler in the Ottonian Miniatures: Ideological Contents and the Functions of Presentations of the Saxon Dynasty Emperors, 13: Hoc Auguste libro/tibi cor Deus indult Otto/Quem de Liuthario te/suscepisse memento.

[593] Ibid., 13; J. Lafontaine-Dosigne, The art of Byzantium and its relation to Germany in the time of the empress Theophano, 218; E. Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*, 61-69, аутор

руком и погледом указују на Отона, а у другој носе копље са заставом, феудални симбол. Они су вазали, подређени цару. Изнето је мишљење да су приказани Болеслав Пољски и Стефан Угарски (1001-1038), али се не слажу сви истраживачи са овом тезом. Ова идеја свакако би одговарала начину владавине Отона III који се подједнако ослањао на западне и византијске моделе владања.[594] У доњој зони представљена су два члана клира и два војника, као представници сакралне и световне моћи, још један од честих мотива. Цар, као и Христос, има ауторитет над црквом, као и над царством. У прилог тези да је Отон III заиста Христос, а не само његов одраз на земљи, говори и место портрета у оквиру рукописа. Након представе Отона III налазе се канонске таблице. У ранохришћанским рукописима типично је да Канонским таблицама претходи *Maiestas Domini*. Стари христијанизовани хеленистички концепт, *rex imago Dei*, нашао је израз у уметности и визуелној култури периода Отона III чиме је сакрални карактер владавине додатно потврђен. Рука божја која крунише владара, заступљена у уметности западне Европе, као и идеја да је цар Христов одраз на земљи била је саставни део владарске идеологије, што је указивало на њихов богомизабрани статус; али цар који не само да се уподобљава Христу, већ је и сам Христ, у мандорли, са двојном природом, окружен симболима јеванђелиста, односно апокалиптични Христ који је пре свега тријумфатор, није био уобичајен начин приказивања цара и из тог разлога портрет Отона III је јединствени пример и представља новину царске репрезентације. Отон III себе је представљао као богомизабраног владара, законитог наследника царева Карла Великог и Константина, али и као новог апостола, о чему сведоче титуле и његова делатност, овим портретом достигао је врхунац обликовања владарског легитимитета, идеологије и конструисања визуелног идентитета изједначивши себе са Христом Тријумфатором и то у време када се очекивао Други Христов долазак. Током владавине Отона III у јасан фокус је стављена идеја да је Христос исконски модел којем владар треба да се уподобљава и тежи.[595]

Још један илуминирани рукопис сведочи о владарској идеологији Отона III, али и о његовој политици у Италији. У питању је сакраментар бискупа Вармунда[596] који је настао након 1000. године. О Вармунду не знамо много. Вероватно је постао бискуп 966. или 967. године. У изворима се скоро искључиво помиње у контексту конфликта са Ардуином Иврејским. Ардун је напао северноиталијански град Верчели и запалио катедралу, након чега га је бискуп екскомуницирао. Када је Отон III прешао Алпе у лето 1000. године, стао је на страну бискупа, а 9. јуна у Павији је издао документ којим је Вармунда поставио и на место секуларног владара града. У том контексту треба тумачити минијатуре које се налазе у сакраментару, а посебно портрет цара на страници 160v.[597] Ктитор рукописа је бискуп о чему

сматра да је приказан Отон II и да је илуминирани рукопис настао 973. године; J. Ángel Salgado Loureiro, La sacropolítica de Otón III y la Renovatio Imperii en las cercanías del año mil, 528; S. E. Von Daum Tholl, Visualizing the Millennium: Eschatological Rhetoric for the Ottonian Court, 236-237; H. Mayr-Harting, Artists and patrons, 220, 227-228; A. Cohen, Magnificence in Miniature: the Case of Early Medieval Manuscripts, 86; S. Huppertz-Wild, *Otto III., Adalbert von Prag und das Herrscherbild im Aachener Liuthar-Evangeliar*, 16-23, 26-28, са широм литературом и изворима; W. D. Wixom, An Ottonian Ivory Book Cover, 276-277.

[594] J. Snyder, *Medieval Art: Painting, Sculpture, Architecture 4th-14th Century*, 241-242; D. Tabor, A King, Prophet or Priest? The Charisma of a Consecrated Ruler in the Ottonian Miniatures: Ideological Contents and the Functions of Presentations of the Saxon Dynasty Emperors, 13; S. Huppertz-Wild, *Otto III., Adalbert von Prag und das Herrscherbild im Aachener Liuthar-Evangeliar*, 19, 36.

[595] J. Lafontaine-Dosigne, The art of Byzantium and its relation to Germany in the time of the empress Theophano, 218; J. Ángel Salgado Loureiro, La sacropolítica de Otón III y la Renovatio Imperii en las cercanías del año mil, 528; J. Snyder, *Medieval Art: Painting, Sculpture, Architecture 4th-14th Century*, 241-242; D. Tabor, A King, Prophet or Priest? The Charisma of a Consecrated Ruler in the Ottonian Miniatures: Ideological Contents and the Functions of Presentations of the Saxon Dynasty Emperors, 13-14, 20-21; H. Mayr-Harting, Artists and patrons, 220, 227-228; S. Huppertz-Wild, *Otto III., Adalbert von Prag und das Herrscherbild im Aachener Liuthar-Evangeliar*, 56-57, са широм литературом и изворима; W. D. Wixom, An Ottonian Ivory Book Cover, 276-277.

[596] Ivrea, Biblioteca Capitolare, Ms. LXXXVI

[597] R. Deshman, Otto III and the Warmund Sacramentary: A Study in Political Theology, *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 34. Bd., H. 1 (1971), 1-20, 1; H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part*

сведочи натпис на страници 11v: „*Вармунд дарује ову књигу на чување Богородици, заузврат подари вечни живот*“.[598] Рукопис који садржи 62 минијатуре, ктитор је посветио Богородици. На страници 160v у центру је приказана женска фигура, одевена у пурпурни огртач, плаву тунику, на глави има вео и ореол (сл. 3.34). У десној руци држи скиптар, а левом руком спушта круну на главу мушкој фигури која се клања пред њом, одевен у златну одежду. Приказана је Богородица која крунише Отона III.[599] Обе фигуре се налазе на пурпурној позадини, а сцену прати текст у оквиру који сведочи да је Отон заслужио круну зато што је стао на страну бискупа.[600] Минијатура је смештена између текста две мисе, *missa in anniversario dedicationis ecclesiae*[601] и *missa pro regibus*[602]. Катедрала у Ивреји посвећена је Богородици.[603] Минијатури крунисања Отона III претходи још једна сцена крунисања на страници 2r где је такође нагласак на самом чину (сл. 3.35). Међутим, у оквиру овог крунисања појављује се један веома значајн детаљ. Један од бискупа држи две мале посуде са светим уљем. Текст сакраментара истиче да владар треба бити једном миропомазан. Поставља се питање зашто су приказане две ампуле? Одговор лежи у две минијатуре у оквиру рукописа. У питању су сцене Крштења Христовог на страници 27r (сл. 3.36) и Крштења Константина Великог које врши папа Силвестер I, такође држећи две ампуле на страници 23v (сл. 3.37). Појава ампуле као део сцене крштења је пракса коју можемо видети и у Каролиншком периоду. Један од примера је слоновача из Фулде са представом Христовог крштења. Голуб Св. Духа приноси уље у ампули којим ће Христ бити миропомазан. Треба имати у виду крштење Хлодовеха I, меровиншког краља Франака. Током обреда који је вршио Свети Ремигије, голуб се спустио са неба и донео свето уље како би краљ био миропомазан. Миропомазање током крштења, али и крунисања био је од кључног значаја франачким владарима посебно у контексту угледања на старозаветне моделе. Старозаветни цареви били су миропомазани кризмом што је истицало њихов богомизабрани статус, праксу коју су преузели Каролинзи, а касније и Отони чиме су истицали своју улогу *rex et sacerdos*. Крштење и крунисање је током владавине Каролинга било блиско повезано о чему сведоче догађаји из Рима 781. године. Том приликом је синове Карла Великог, Лудвига и Пипина папа крстио, а затим и крунисао за краљеве Аквитаније и Италије. Две сцене крштења у оквиру овог илуминираног рукописа праве паралелу између Христа и Константина, указују на цареву улогу месије, који је крштењем поново рођен у Христу и чији је намесник на земљи био.[604] Константин је у оквиру ове сцене приказан са круном на глави чиме је наглашен царски идентитет иако знамо из житија папе Силвестера, да му је наређено да пре самог обреда скине све владарске инсигније.[605] Константин Велики, као први хришћански цар био је модел идеалног владара, а колико је био важан у владарској идеологији Отона III већ је било речи. Путем овог илуминираног рукописа, направљена је и визуелна паралела између два цара. Константин и Силвестер представљали су идеални модел хармоније између папе и цара на који су се Отона III и Герберт, односно Силвестер II угледали, а у функцији *Renovatio imperii Romanorum*. Отон III и Силвестер II заједно су преседавали сабором на којем је осуђен Ардуин, Вармундов непријатељ. Овим рукописом ктитор је изразио захвалност цару који га је ставио под своју заштиту, чиме је цар истакао своју главну функцију, а то је да брани цркву и хришћанство, обећање које је први хришћански цар

Two: Books, 53, 87-88; P. Figurski, Das sakramentale Herrscherbild in der politischen Kultur des Frühmittelalters, *Frühmittelalterliche Studien* vol. 50 (2017), 129-161, 151-152.

[598] P. Figurski, Das sakramentale Herrscherbild in der politischen Kultur des Frühmittelalters, 152-153: Hunc tibi dat librum praesul Warmundus habendum, Virgo Maria vicem vitam sibi redde perhennem.

[599] Ibid., 153; K. M. Collins, *Visualizing Mary: Innovation and Exegesis in Ottonian Manuscript Illumination*, 98-99.

[600] P. Figurski, Das sakramentale Herrscherbild in der politischen Kultur des Frühmittelalters, 153: PRO BENE DEFENSO VVARMUNDO PRESULE FACTO MUNERE TE DONO CAESAR DIADEMATIS OTTO.

[601] Ibid., 156: Миса за годишњицу освећења цркве.

[602] Loc. cit.: Миса за краљеве.

[603] Ibid., 154.

[604] R. Deshman, Otto III and the Warmund Sacramentary: A Study in Political Theology, 1-11.

[605] Ibid., 11-12, са изворима.

Константин Велики дао. Отон III је из тог разлога стављен под Богородичину личну заштиту која га крунише и врло јасно истакнут као легитимни наследник цара Константина чија је главна улога била да штити цркву и хришћанство.[606]

Отон III је последње месеце свог живота провео у Италији. Рим је био захваћен побунама, па су папа и цар били приморани да оду у Равену 1001. године где су на Ускршењем сабору признали Угарску цркву, надбискупију Острогон, а Стефану Арпаду послали круну којом га је крунисао нови митрополит. Отон III се након тога спремао са својом војском да поново заузме Рим и оснажи своју позицију у Италији, али је 24. јануара 1002. године изненада умро. Пре смрти обећао је да ће отићи на ходочашће у Јерусалим где је планирао да положи своје владарске инсигније и да се замонаши што је одговарало његовој владарској идеологији, посебно јер је себе видео као цара апостола. Одлазак у Јерусалим, дужност последњег цара, Отон III није испунио. Цар је умро без жене, наследника, брата или брата његовог оца који би наследио царски трон. Његова будућа жена из Цариграда је стигла у Бари када је добила вест о његовој смрти. Иако је преминуо у Италији, као и његов отац, Отон III није сахрањен у базилици Светог Петра, већ по сопственој жељи у Богородичиној цркви у Ахену. Пренос тела Отона III из Италије до Ахена трајао је неколико недеља, а када је коначно стигло, тело цара положено је у порфирни саркофаг поред Карла Великог.[607] Титмар говори о фунералној процесији: „*После ове дуге дигресије, коначно ћу се вратити својој теми описујући укратко цареву погребну поворку. Када је његово тело стигао у Келн, први га је примио Хериберт, надбискуп тог града. У понедељак после празника Цвети [30. марта], ношен је у цркву Светог Северина, у уторак у цркву Светог Панталејмона [31. марта], а у среду у цркву Светог Гереона [1. априла]. На Велики четвртак је ношен у цркву Светог Петра где се, по црквеном обичају, примају покајници и примају опрост [2. април]. Са присутним телом, архијерej је дао опрост, саслужујући свештенослужитеље призвао је све на помен, а народ је одговорио сузама и понизности. У петак ујутру тело је поново подигнуто и на Велику суботу однето у Ахен [3. и 4. априла]. У недељу је сахрањен у цркви Пресвете Богородице, усред хора [5. априла]*“.[608] Тело цара унето је у град у процесији по угледу на Христов улазак у Јерусалим. Након фунерарне процесије у Келну, тело је ношено на Велики Петак, а затим на Ускрс положено у Богородичину цркву. Овом фунерарном процесијом, Отон III је изједначен са Христом управо током Свете недеље и догађаја који су претходили Страдању, затим и самом умирању и Васкрсењу, као и коначном тријумфу када је тело положено у Небески Јерусалим, односно Палатинску капелу, где ће чекати коначно спасење.[609]

Отон III обликовао је своју владарску идеологију у контексту есхатолошких ишчекивања крајем миленијума. Себе је представио не само као Христов одраз на земљи, већ је преузео његову улогу. Као Саксонац са грчким пореклом, поистоветио се са личношћу последњег цара описиваног у савременим изворима што се огледа не само у његовим делима и политици, већ и у визуелној култури. Отон III постао је Нови Константин, 13. апостол, а изградивши нови двор у Риму себе је поистоветио са Римским царевима. Политички и верски

[606] Ibid., 12-16; P. Figurski, Das sakramentale Herrscherbild in der politischen Kultur des Frühmittelalters, 156-160; M. Thorson Hause, A Place in Sacred History: Coronation Ritual and Architecture in Ottonian Mainz, 143.

[607] M. Gabriele, Otto III, Charlemagne, and Pentecost A.D. 1000: A Reconsideration Using Diplomatic Evidence, 122-123; A. Davids, Marriage negotiations between Byzantium and the west and the name of Theophano in Byzantium (eighth to tenth centuries), in: *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, ed., id., Cambridge 1995, 99-120, 109; E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 259-260; L. Roach, Emperor Otto III and the End of time, 98-99; S. Urbini, Europe and the Ottonians between Rome and Ravenna, 52; K. N. Ciggaar, *Western travellers to Constantinople: the West and Byzantium, 962-1204: cultural and political relations*, 214.

[608] *Ottonian Germany: The Chronicon of Thietmar of Merseburg*, 189-190.

[609] L. Roach, Emperor Otto III and the End of time, 98-99; W. Schmid, Memorialexperimente. Extravagante Grab- und Stiftermonumente, vornehmlich in Aachen, Naumburg und Prag, 149, 185-186; H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part One: Themes*, 119-120.

програм Отона III достигао је врхунац на прелазу миленијума унутар политичког и културног оквира у контексту повећања интересовања за коначни крај и Други Христов долазак; идеје које ће бити заступљене током владавине његовог наследника. Коначно, Отон III је постао Нови Карло Велики чијим царством је владао и поред кога је одредио своје место вечног починка.

3.4 Последњи саксонски цар Хајнрих II, *Renovatio regni Francorum* и обликовање новог сакралног центра у Бамбергу

Последњи цар Саксонске династије и наследник Отона III био је Хајнрих II, баварски војвода који је био једини мушки наследник, по мушкој линији, праунук првог краља из владајуће династије Хајнриха I.[610] Хајнрих II је вероватно рођен 6. маја 973. године. Место рођења је непознато. Као син баварског војводе Хајнриха II (995-976 и 985-995), млади Хајнрих стављен је под бригу бискупа Фрајзинга Абрахама (957-994) који је био управник веома важне катедралне школе. Наредни период живота провео је у школи у Хилдесхајму уз бискупа Бернарда (993-1022) који је био веома активан ктитор илуминираних рукописа и богослужбених предмета. Своје образовање завршио је у Регензбургу под бискупом Волфгангом (972-994) и опатом Св. Емерама Рамволдом. Окружење у ком је одрастао и у ком се образовао доста је утицало на његов живот, његову приватну побожност, ктиторску делатност и политику. Веома је поштовао Бенедиктински ред, а посебно монахе Клинија о чему сведочи дугогодишње пријатељство које је градио са опатом Одилом. Посебно је поштовао Мојсија, Св. Емарама и Св. Улриха Аугзбуршког под утицајем својих учитеља о чему сведочи и визуелна култура. Током своје младости стекао је опширно образовање у пољима реторике, граматике, теологије и канонског права.[611] Након смрти оца 995. године Хајнрих је имао велику подршку у Баварији, а једна од првих одлука по доласку на власт била је на сабору у Регензбургу где је разматрана реформа цркве. Око 1000. године, Хајнрих је оженио Кунигунду, ћерку Зигфрида I од Луксембурга (око 922–998), која је водила порекло од Каролиншке династије путем мушке линије. Након смрти Отона III, било је отворено питање наследства. На сабору у јуну 1002. године Хајнрих II је изабран за краља, иако није имао подршку аристократије, пре свега Саксонаца. Пошто се надбискуп Келна Хериберт супростављао овом избору, није могао бити крунисан у Ахену, већ га је надбискуп Вилигис крунисао у Мајнцу 1002. године за краља. Без обзира на племићко порекло као члан Отонске династије, и чињенице да је његов отац био баварски војвода, мајка бургундска принцеза[612], а супруга из породице Луксембуршких грофова, имао је доста проблема са саксонском аристократијом. Тек након што је Саксонцима обећао одређена права, они су му дали веома важну владарску инсигнију, Свето копље, чиме коначно добио легитимитет. Затим је Кунигунда крунисана за краљицу у Падерборну, а након тога је уследило и крунисање у Ахену 8. септембра 1002. године.[613] Када је успоставио легитимитет и осигурао

[610] Видети сл. 3.2.

[611] E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 260-261; A. Pelz, Heinrich II. und Bamberg – historische Voraussetzungen für den Dombau, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 49-53, 49; S. Huppertz-Wild, Heinrich II. (1002-1024) als Stifter herausragender Werke der Goldschmiedekunst, *Historischer Verein Bamberg für die Pflege der Geschichte des Ehemaligen Fürstbistums* 152 (2016), 33-74, 35, 39-40.

[612] Краљ Бургундије Конрад (937–93), био је брат краљице Аделаиде, друге жене Отона I. Жизела, супруга војводе Хајнриха и мајка Хајнриха II, била је Конрадова ћерка од његове прве жене Аделине. Титмар сведочи о пореклу Хајнриха II, *Ottonian Germany: The Chronicon of Thietmar of Merseburg*, 205.

[613] Ibid., 206, 219, Титмар јасно наглашава да је нови краљ изабран путем Божје промисли и сведочи да је у Ахену изабран и крунисан као и његови претходници.; H. L. Adelson, The Holy Lance and the Hereditary German Monarchy, 183-184; E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 260-261; A. Pelz, Heinrich II. und Bamberg – historische Voraussetzungen für den Dombau, 49-50; B. Schneidmüller, Neues über einen alten Kaiser?

своју позицију северно од Алпа, упутио се у Италију где је 14. маја 1004. године крунисан за *rex Langobardorum*. Између 1004. и 1005. године појављује се неколико повеља са Хајнриховом титулом *rex Francorum et Langobardorum*, као јасна референца на титулу Карла Великог, а на оловној були која је била део писма бискупу Стразбура 15. јануара 1003. године, појављује се натпис *renovatio Regni Francorum*, што је био централни елемент владарске идеологије новог саксонског краља (сл. 3.38).[614]

Хајнрих II се залагао за монашке реформе, реорганизовао је најважније царске манастире, као и њихову администрацију; све што су поседовали, а превазилазило је потребе које је имплицирала *regula* ставио је у посед краљевства, а касније царства.[615] Одржавао је дипломатске односе са Капетима, Данским краљевством, као и са Угарском. Његова сестра Жизела, била је удата за краља Стефана. Хајнрих II био је у сукобу са Болеславом Пољским, чак је и против њега склопио савез са Словенима што је изазвало велико негодовање у Саксонији. Тек када је склопио мир са Пољском 1013. године, могао је своју политику да окрене ка Италији.[616] Хајнриха II и Кунигунду је 14. фебруара 1014. године крунисао папа Бенедикт VIII (1012-1024) у Риму. Том приликом, Хајнрих је цркви Светог Петра даровао своју круну која је добила функцију вотивне, по узору на Константина Великог, чиме је истакао континуитет између себе и првог хришћанског цара. Идеја христоцентричне владавине која је била заступљена у владарској идеологији Отона III, наставља да буде саставни део царског идентитета о чему нам сведочи Титмар приликом описивања Хајнриховог царског крунисања. Царска процесија је ишла од Монте Марио до цркве Св. Петра, путем *Via Cornelia,* са Хајнрихом којег је окруживало 12 сенатора. На симболичан начин указивала је на будућег цара као Христа окруженог апостолима. Идеја Хајнриха као Христовог намесника на земљи наћи ће визуелни израз у илуминираним рукописима. Почетком миленијума се у Италији појављују и прве референце на *regnum Teutonicum* и *rex Teutonicorum* у контексту Немачког краљевства и немачког краља, а у вези са Хајнрихом II. Године 1020. баварски бискуп у повељи ословљава цара као *rex Teutonicorum, imperator augustus Romanorum* што указује да је Хајнрих истовремено немачки краљ и римски цар. Важно је напоменути да је Хајнрих II углавном носио титулу цезара.[617]

Поред идеје *Renovatio imperii Romanorum*, током владавине Хајнриха II у фокус долази идеја *Renovatio regni Francorum*. Од почетка своје владавине, као део политичко идеолошког програма било је успостављање континуитета са Карлом Великим, али и Отоном III. За крунисање у Ахену одабрао је празник Рођења Богородице 8. септембра 1002. године. Том приликом даровао је Богородичину цркву амвоном и *antependium*-ом. Амвон који је посветио Богородици представља један од првих дарова Хајнриха II по доласку на трон (сл. 3.39). Место које је изабрао, Палатинска капела, има изузетно симболичко значење. Црква коју је подигао први Каролиншки цар, била је крунидбена, али и гробна црква Хајнрихових претходника Карла Великог и Отона III. Управо је то било од изузетног значаја за обликовање легитимитета и континуитета, како са Каролинзима, тако и са Отонима.

Heinrich II. in der Perspektive der modernen Forschung, *Bericht des Historischen Vereins Bamberg* 133 (1997), 13-41, 25-28; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 95-97.

[614] E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 260-261; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 95-97.

[615] E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 262.

[616] Ibid., 261; B. Schneidmüller, Neues über einen alten Kaiser? Heinrich II. in der Perspektive der modernen Forschung, 33-34; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 96-98; H. Wolfram, Bavaria in the tenth and early eleventh centuries, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 293 – 309, 306.

[617] E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 261, 265; B. Schneidmüller, Neues über einen alten Kaiser? Heinrich II. in der Perspektive der modernen Forschung, 31-32; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 107; H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part One: Themes*, 64-69.

Вотивним даровима наставио је традицију његових претходника и постао нови ктитор Ахенске цркве.[618] Ктиторски натпис исписан златом налази се на врху амвона: „*Жељан небеске славе и великодушан оним што поседује,* ***побожни краљ Хајнрих*** *посвећује овај амвон који светлуца златом и драгим камењем, теби, Пресвета Богородице. Нека (он) прими своју награду путем вашег свемоћног посредовања*“.[619] На основу титуле *Rex pius Heinricus*, закључујемо да је настао у периоду од 1002. до 1014. године, али се сматра да је настао непосредно након крунисања. Језгро амвона састоји се од три заобљена дрвена сегмента прекривена златом. Средњи цилиндар, у основи полукружан фланкиран је са још два цилиндра. Централни парапет подељен је на девет квадратних поља која су међусобно одвојена тракама са драгим камењем и витицама. Амвон је имао 498 комада драгог камења, од којих је 329 изгубљено током векова. Распоред четири златна рељефа са представама четири јеванђелиста конструише крст од драгог камења који се састоји од преосталих пет поља са великим стакленим и каменим посудама у средини. Само је златни панел са представом Матеја оригиналан, док су остала три из 1930. године (сл. 3.40). Два цилиндра која фланкирају централни састоје се од по три правоугаона поља, један изнад другог, сваки од слоноваче са рељефом (сл. 3.41). Три парапетна дела повезана су хоризонтално непрекидним тракама опточеним драгим камењем и орнаментима од златних нити. Шест панела од слоноваче има рељефне представе. У доњим деловима приказана је нага мушка фигура окружена лозицама у којима су животиње. Фигура са десне стране сипа течност у уста лава (сл. 3.42), а фигура са леве стране у сличном положају држи лозу која се шири око рељефа. Централна фигура са обе стране је женска. Са леве стране женски лик је у пратњи водених и хермафродитних бића, риба и Сатира. Са десне стране женска фигура има круну у облику куле, на десном рамену брод и корнокопију испод руке. Приказан је и храм, на чијем врху је фигура која свира флауту (сл. 3.43). У горњим панелима су два ратника. Са леве стране приказан је ратник на коњу, у оклопу са штитом и копљем којим напада животињу док су изнад њега две фигуре које га крунишу. Са десне стране је ратник у стојећем положају са штитом и копљем, а изнад њега су такође две фигуре (сл. 3.44). То су представе Грчких и Египатских божанстава. Истраживачи сматрају да ове сполије потичу из Александрије, када је Египат у 6. веку био под контролом Византијског царства. Поред египатских сполија, на амвону се налазе сасуди које су фатимидске сполије. Поставља се питање како су се сполије нашле у Хајнриховом поседу? Током његове владавине односи са Византијом нису били подједнако јаки као током владавине његових претходика, а дипломатски односи са Фатимидима још слабији. Из тог разлога се претпоставља да је наследио ризницу његових претходника. Отонске ризнице садржале су предмете од злата, сребра, бронзе, слоноваче, као и дарове које су добијали од других владара, што је био случај са Отоном I када је добио поклоне од Константина Порфирогенита. Неки истраживачи сматрају да су могли припадати и Теофано која је са собом из Цариграда донела већи број предмета и дарова. Употреба сполија није новина у владавини Хајнриха II. Карло Велики користио је сполије за изградњу Ахена које је донео из Рима и Равене, као и Отон I за изградњу Магдебурга о чему смо већ говорили. Амвон као место са ког се чита јеванђеље дефинише се у 9. веку на Западу. Употреба злата и драгог камења указује на небеску сферу што сасвим погодује самој функцији амвона. Од посебног значаја за новог краља било је крунисање у Ахену, чиме, не само да је обликовао свој легитимитет и идентитет и поставио темеље своје владарске идеологије, већ је очуван континуитет крунисања у овој цркви од времена Каролиншких, а касније и Отонских царева. Дарованем амвона, као вотивног дара, себе је ставио под личну заштиту Богородице којој је црква посвећена. Овај дар не само што је пружао заштиту

[618] H. Appuhn, Das Mittelstück vom Ambo König Heinrichs II. in Aachen, *Aachener Kunstblätter* Bd. 32 (1966), 70-73; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 107; G. Toussaint, Cosmopolitan Claims: Islamicate Spolia During the Reign of King Henry II, 305, 309.

[619] G. Toussaint, Cosmopolitan Claims: Islamicate Spolia During the Reign of King Henry II, 1002–1024, *The Medieval History Journal*, 15, 2 (2012), 299–318, 305: Hoc opus ambonis auro gemmisque micantis/Rex pius Heinricus, celestis honoris anhelus/Dapsilis ex proprio tibi dat, sanctissima virgo/Quo prece summa tua sibi merces iat usia.

ктитору, већ је и на симболичан начин означавао његово присуство у цркви, која је од почетка своје изградње обликована као Нови Јерусалим, а чијим даривањем је Хајнрих стао „раме уз раме“ са претходним ктиторем и осталим царевима који су слали поклоне Карловој задужбини.[620]

Као и његови учитељи, Хајнрих је био веома активан ктитор богослужбених предмета које је даривао црквама и манастирима, али и илуминираних рукописа чијој анализи ћемо се посветити у оквиру овог потпоглавља. Ктиторска делатност краља и касније цара пре свега сведочи о његовој приватној побожности, као и о пријатељским односима које је одржавао са монашким и црквеним заједницама. Поред Ахена, дијецези Мерзебург даровао је златни *antependium* са драгим камењем, књиге, златни и кристални путир који данас нису сачувани. Даровао је цркву у Халберштату, као и опатију Кведлинбург, саксонски династички центар, затим златно олтарско платно цркви у Тријеру и манастире у Лотарингији. Поклоне је приложио и опатији Монте Касино, као и Клинијевској опатији.[621] Посебно је поштовао Св. Бенедикта о чему јасно сведочи увод повеље за Монте Касино: „*Колико год желимо да свакодневно, кроз наш рад, допринесемо унапређењу свих места која су посвећена Богу, ипак желимо да се оно место, где се чува тело нашег поштованог оца, светог Бенедикта, више од свих осталих истиче на јединствен начин. Наиме, од најранијег детињства смо га највише волели, и захваљујући његовим најсветијим заговорима, до сада су нам, како у владању, тако и у болести која нас је наново погађала, биле додељене милостиве олакшице*“.[622] Клинију је даровао златну круну као и остале владарске инсигније, међу којима су златни скиптар, златни крст, царска одежда и златни глоб који му је папа дао приликом царског крунисања. Опат Одило је био присутан на церемонији крунисања у Риму. Тај однос био је подједнако важан како за Хајнриха II, тако и за опате Клинија. Не треба заборавити, да је Хајнрих био члан Бургундске владарске породице која је гајила посебне односе са овом опатијом. Монаси Клинија су се молили за цара, како током живота, тако и након упокојења, а посебна служба успостављена је за дан његове смрти 13. јула. Из извора сазнајемо да је Хајнрихова круна у Клинију излагана за Велике празнике, Божић, Ускрс, Педесетнице и Богородичино Успење и постављана изнад олатара. Осим што је на симболичан начин указивала на његово присуство, круна изнад олтара реферише на пророка Захарија који је добио задатак да крунише Исуса сина Јоседека сребрном и златном круном[623]; он је круну носио у име храмоградитеља након чега је била положена у сам храм. Круна која симболише Соломона, градитеља Храма, али и Христа као цара, указивала је и на овоземаљску владавину цара, а њеним излагањем изнад олтара исказано је јединство *regnum* и *sacerdotium*, указујући да Хајнрих влада путем Божје промисли. Током царског крунисања, своју круну је даровао и положио на олтар цркве Светог Петра, међутим није нам познато да ли је круна на било који начин излагана.[624]

Поред богослужбених предмета, Хајнрих је био ктитор и илуминираних рукописа. Истраживачи сматрају да су предмети чији је ктитор био Хајнрих II у већој мери сачувани него у случају његових претходника због канонизације у 12. веку.[625] Сакраментар из

[620] Ibid., 310-311; H. Appuhn, Das Mittelstück vom Ambo König Heinrichs II. in Aachen, 70-73; S. Urbini, The Ottonians, Italy and Ravenna, 124-125; W. Cortjaens, Die Evangelistenreliefs vom Ambo Heinrichs II.: ein Modell-Fall des 19. Jahrhunderts, *Aachener Kunstblätter* Bd. 61 (1995/97), 429-447.

[621] S. Huppertz-Wild, Heinrich II. (1002-1024) als Stifter herausragender Werke der Goldschmiedekunst, 33, 40-41, 49-52.

[622] Ibid., 52, са изворима.

[623] Књига пророка Захарије 6:11 Узми сребра и злата, и начини вијенце и метни на главу Исусу сину Јоседекову, поглавару свештеничком.

[624] S. Huppertz-Wild, Heinrich II. (1002-1024) als Stifter herausragender Werke der Goldschmiedekunst, 49-55.

[625] C. Leonardi, Intellectual life, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 186-211, 186.

Регензбурга или Крунидбени сакраментар Хајнриха II[626] представља изузетан пример визуелне културе који сведочи у прилог обликовања владарске идеологије и визуелног идентитета. Настао је између 1002. и 1014. године у скрипторијуму манастира у Регензбургу. Илуминирани рукописи који су креирани у овом манастиру између 975. и 1025. године су у мањој или већој мери настајали по угледу на Кодекс Ауреус Карла Ћелавог. Није нам познато како је Каролиншки рукопис из Западне Франачке стигао у Отонску Баварију. Крунидбени сакраментар садржи два Хајнрихова портрета. На страници 11r налази се целостранична минијатура на којој је приказани Хајнрих одевен у церемонијалну крунидбену одежду, окружен светитељима, Христом и анђелима (сл. 3.45). Краљ је приказан фронтално, димензионално већи од осталих учесника, са раширеним рукама у положају молитве и гледа директно у посматрача. Његове руке придржавају Свети Емерам Регензбуршки и Свети Улрих Аугзбуршки што знамо да основу натписа. Изнад Хајнриха II је *Maiestas Domini* који спушта круну на његову главу, а око Христа су два анђела који краљу пружају копље и мач. Минијатура садржи неколико натписа. На мандорли која окружује Христа: „*Милостиви Христе, пружи дуг живот помазанику Твоме, да онај ко вам је одан не изгуби благодети времена*“[627]; затим око анђела: „*Одбијајући непријатељство, анђео му предаје копље. И овај му нуди мач, најављујући његову страховитост*“[628]; у бордури око владара је: „*Гле, овенчан је божанском промисли и благословен: благочестиви краљ Хајнрих, чувен по лози својих предака*“ [629], а текст се наставља око светитеља са леве стране „*Нека Улрих запечати срце овог краља и његова дела*“[630] и око светитеља са десне стране „*Нека му Емерам пружи милу утеху*“.[631] Овај део текста формулисан је као молитва коју светитељи упућују у име владара. Улрих и Емерам били су светитељи заштитници Источно Франачког краљевства, а Улрих је имао и посебну заштитничку улогу владајуће династије и био је поштован у целом царству. Тема минијатуре је крунисање Хајнриха II путем Божанске инвеституре што део натписа *ECCE CORONATUR DIVINITUS* додатно наглашава. То је навело истраживаче да закључе да је сакраментар настао непосредно након 7. јуна 1002. године, односно када га је надбискуп Вилигис крунисао у својој катедрали у Мајнцу.[632]

Церемонију крунисања можемо реконструисати на основу документа *Ordo coronandi*. Извор пружа податак да су будућег краља придржавала два бискупа за руке, док му је надбискуп

[626] München, Bayerische Staatsbibliothek clm 4456.

[627] P. Figurski, Das sakramentale Herrscherbild in der politischen Kultur des Frühmittelalters, 137: CLEMENS CHRISTE TUO LONGUM DA VIVERE CHRISTO / UT TIBI DEVOTUS NON PERDAT TEMPORIS USUS.

[628] Ibid., 138: PROPULSANS CURAM SIBI CONFERT ANGELUS HASTAM/APTAT ET HIC ENSEM CUI PRAESIGNANDO TIMOREM.

[629] Loc. cit.: ECCE CORONATUR DIVINITUS ATQUE BEATUR REX PIUS HEINRICUS PROAVORUM STIRPE POLOSUS.

[630] Loc. cit.: HUIUS ODALRICUS COR REGIS SIGNET ET ACTUS.

[631] Loc. cit.: EMMERAMUS EI FAVEAT SOLAMINE DULCI.

[632] Ibid., 136-139, 143; H. L. Adelson, The Holy Lance and the Hereditary German Monarchy, 183-184; K. Blough, The Lance of St Maurice as a component of the early Ottonian campaign against paganism, 341-342; W. Diebold, The Anxiety of influence in early medieval art?, The 'Codex aureus' of Charles the Bald in Ottonian Regensburg, in: *Under the influence. The concept of influence and the study of illuminated manuscripts*, eds., J. Lowden, A. Bovey, Turnhout 2007, 51-64, 55-56; G. Swarzenski, *Die Regensburger Buchmalerei des X. und XI. Jahrhunderts, Studien zur Geschichte der deutschen Malerei des frühen Mittelalters*, Leipzig 1901, 63-84; D. Tabor, A King, Prophet or Priest? The Charisma of a Consecrated Ruler in the Ottonian Miniatures: Ideological Contents and the Functions of Presentations of the Saxon Dynasty Emperors, 27; P. Figurski, Liturgy, Iconography, and Sacramental Kingship in the Ottonian and Salian Monastery of St Emmeram: Case Studies of the *(Politica) Theologia Prima*, in:*St.Emmeram - Liturgie und Musik vom Mittelalter bis zur Frühen Neuzeit*, hrsg., H. Buchinger, D. Hiley, K. Schiltz, Regensburg 2023, 69-104, 81-82; S. Fisher, *Materializing the Word: Ottonian Treasury Bindings and Viewer Reception*, 122; T. Frese, „Kommt und seht den Ort“ – sakrale Schrifträume im Sakramentar Heinrichs II., in: *Sacred Scripture / Sacred Space: The Interlacing of Real Places and Conceptual Spaces in Medieval Art and Architecture*, eds., T. Frese, K. Krüger et al., Berlin 2019, 37-62, 37; S. Huppertz-Wild, Heinrich II. (1002-1024) als Stifter herausragender Werke der Goldschmiedekunst, 38-39, 63; Id., Heinrich II. (1002–1024) – Träger der Totenbahre und Schlüsselverwahrer des Ramwold-Grabes in St. Emmeram: Totenkult und Herrschaftsanspruch, in: *Mors. Tod und Totengedenken in den Oberpfälzer Klöstern*, hrsg., G. Schrott, C. Malzer, Kallmünz 2019, 227-242, 232-233.

миропомазао главу, груди и руке.[633] То су исти делови тела који се налазе у оквиру мандорле у Крунидбеном сакраментару. Током церемоније владар прима скиптар и мач, а надбискуп спушта круну на његову главу. Хајнрих II је приказан са мачем у десној руци односно Светим копљем, посебеним симболом моћи и легитимитета Саксонске династије.[634] Свето копље се не помиње експлицитно у *Ordo coronandi*, али *Vita Bernwardi*[635] с почетка 11. века сведочи да је владар током церемоније у Мајнцу добио Св. Копље. Треба узети у обзир део владарске молитве упућене Богу да владара подари небеским оружјем, односно са *arma caelestia*. Текстови из периода владавине Отона управо поистовећују Свето копље са *arma caelestia*. Током описивања битке Отона I, Лиутпранд говори о Светом копљу као дару са неба, оружју које пружа заштиту против видљивих и невидљивих непријатеља. Иако Лиутпранд не користи термин *arma caelestia* да опише Свето копље, ипак даје податак да је то дар са неба.[636] У још једном Отонском тексту, *Ordo ad regem benedicendum* који налазимо у делима посвећеним Хајнриху, упућена је молитва са идејом да *arma caelestia* штити краља и да му доноси победу над непријатељима, тачније над неверницима.[637] У *Ordo coronandi* се такође појављује тај термин: „*Ојачан и твојим заштитним шлемом и непобедивим штитом непрекидно заштићен и* ***окружен небеским оружјем****, нека успешно постигне жељени тријумф победе и нека непријатељима унесе страх у њихову снагу, а онима који се боре за тебе нека донесе радостан мир*“.[638] Помазаник прима оружје да брани Свету цркву Божју, да порази непријатеље хришћанске вере, да штити удовице и сирочад, да својим делима тријумфује и да бескрајно влада са оним чији лик носи у свом имену, са Христом. Иако се Свето копље експлицитно не изједначава са *arma caelestia*, треба закључити да је оно ипак приказано на минијатури, посебно ако узмемо у обзир значај ове владарске инсигније која указује на легитимност власти краља или цара који је поседује. Отон III је код себе имао Свето копље када је умро у Италији. Инсигнија је заједно са царевим телом враћена у Немачку када ју је Хајнрих и добио чиме је коначно био прихваћен за законитог владара.[639]

Осим што је путем минијатуре истакнута легитимност Хајнрихове владавине, краљ је на симболичан начин приказан и као Мојсије. Један од анђела му предаје копље. Штап копља је расцветао пупољцима, због чега се тумачи као Јесејево стабло, штап изабраних и живота; штап који је проклијао пупољцима и цветовима, који је Мојсије, по Божјој наредби, требао да чува код Ковчега савеза. Хајнрих II је баш као и Мојсије примио овај дар. Тим путем је означен као богомзабрани владар, и постао део старозаветне традиције уз Мојсија, Давида и Соломона. Додатно, два светитеља могу се тумачити као Арон и Ор[640] који су придржавали

[633] P. Figurski, Das sakramentale Herrscherbild in der politischen Kultur des Frühmittelalters, 139-140, са изворима; Id., Liturgy, Iconography, and Sacramental Kingship in the Ottonian and Salian Monastery of St Emmeram, 81-84.

[634] K. Blough, The Lance of St Maurice as a component of the early Ottonian campaign against paganism, 341-342; P. Figurski, Das sakramentale Herrscherbild in der politischen Kultur des Frühmittelalters, 139-140.

[635] Thangmar von Hildesheim, Vita Bernwardi, in*: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores (in Folio)* 4, ed., G. Pertz, Hannover 1841, 754-782.

[636] P. Figurski, Das sakramentale Herrscherbild in der politischen Kultur des Frühmittelalters, 148; Id., Liturgy, Iconography, and Sacramental Kingship in the Ottonian and Salian Monastery of St Emmeram, 81-84.

[637] P. Figurski, Liturgy, Iconography, and Sacramental Kingship in the Ottonian and Salian Monastery of St Emmeram, 84, са изворима.

[638] P. Figurski, Das sakramentale Herrscherbild in der politischen Kultur des Frühmittelalters, 148 са изворима: Tuae quoque protectionis galea munitus et scuto insuperabili iugiter protectus armisque caelestibus circumdatus, optabilis victoriae triumphum feliciter capiat terroremque suae potentiae infidelibus inserat et pacem tibi militantibus laetanter reportet.

[639] Ibid., 139-141, 148-150; H. L. Adelson, The Holy Lance and the Hereditary German Monarchy, 183-184; K. Blough, The Lance of St Maurice as a component of the early Ottonian campaign against paganism, 341-342; P. Figurski, Liturgy, Iconography, and Sacramental Kingship in the Ottonian and Salian Monastery of St Emmeram, 81-84; B. Schneidmüller, Neues über einen alten Kaiser? Heinrich II. in der Perspektive der modernen Forschung, 25-26.

[640] Друга књига Мојсијева 17: 10. И учини Исус како му рече Мојсије, и поби се с Амаликом; а Мојсије и Арон и Ор изађоше на врх брда. 11.И докле Мојсије држаше у вис руке своје, побеђиваху Израиљци, а како би спустио руке, одмах надвлађиваху Амаличани. 12.Али руке Мојсију отежаше, зато узеше камен и подметнуше

Мојсија док се молио са раширеним рукама док Израељићани нису достигли победу над Амаличанима. Хајнрих II је на своје краљевство гледао као на дом Божји, *domus Dei*, а током свог образовања дошао је у контакт са старозаветним идејама начина владања; посебно Мојсија и био је довољно образован да разуме симболику која се крије иза портрета. Путем сцене на страници 11r, Хајнрих II је приказан као богомизабрани владар којег сам Христ крунише у присуству његових личних заштитника који упућују молитву у његово име, затим и као Нови Мојсије, миропомазани владар, законити наследник Отона I, Отона II и Отона III о чему сведочи Свето копље. Истраживачи су препознали сличности између Хајнриховог портрета и портрета Василија II (976-1025) у његовом менологу[641] на страници 3r којем анђели такође приносе небеско оружје (сл. 3.46). [642]

На наредној страници, Хајнрих II је још једном приказан (сл. 3.47). Краљ је приказан на трону, испод балдахина, док је изнад његове главе рука Божја. Ова минијатура недосмислено понавља портрет Карла Ћелавог из Кодекса Ауреуса. Минијатуре су скоро идентичне. Оба владара носе богато украшене одежде и седе на богато украшеном трону. Изнад трона у оба случаја је балдахин и рука Божја. Оба владара окружују два војника и две женске фигуре, персонификације са корнокопијама. Поред ових сличности постоје и јасне разлике. За разлику од Карла Ћелавог који гледа у десну страну, Хајнрих II гледа директно у посматрача. Иако носе сличну одежду, Хајнрих има елементе византијске одежде на раменима и коленима, а док су руке Карла Ћелавог празне, Хајнрих држи глоб и скиптар. Једна од кључних разлика је појава анђела у оквиру Карловог портрета, док су у случају Хајнриха II, то место заузеле још две персонификације.[643] Натпис изнад и испод Хајнриховог портрета реферише на благослов и Божанску инвеституру: „*Гле, тријумфује над освојеним деловима света./ Безбројни народи који испуњавају господарске наредбе/ Многим даровима поштују врхунац части*“[644], а испод „*Сада се радуј што су такве ствари остварене, о блажени царе! / Јер сва права су под твојом владавином. / Прими круну с неба*“.[645] Поред тога што је илуминирани рукопис Карла Ћелавог био иконографски предложак за Регензбуршки сакраментар, Хајнрих II се на овај начин надовезао на царску традицију Каролинга. Путем портрета у сакраментару истакао је себе као богомизабраног и миропомазаног владара, наследника Каролинга. Уз то, наглашена је и лична побожност краља према приказаним светитељима. Као и Каролиншки и остали Саксонски цареви, Хајнрих је себе сматрао Христовим намесником на земљи. Крунидбеним сакраментаром истакнуте су основне идеје путем којих је нови краљ конструисао сопствени визуелни идентитет и обликовао своју владарску идеологију већ у првим годинама након крунисања. Централно место су заузеле идеје владара као наследника старозаветних царева, којег је Бог изабрао да влада хришћанским светом под његовом личном заштитом, уз помоћ небеског оружја. Хајнрих је тај који добија „*круну с неба*“, богомизабрани, законити владар на трону Западног царства. [646]

пода њ, те седе; а Арон и Ор држаху му руке један с једне стране а други с друге, и не клонуше му руке до захода сунчаног.

[641] Biblioteca nazionale Marciana, MS gr. 17.

[642] P. Figurski, Das sakramentale Herrscherbild in der politischen Kultur des Frühmittelalters, 142; S. Huppertz-Wild, Heinrich II. (1002-1024) als Stifter herausragender Werke der Goldschmiedekunst, 39; Id., Heinrich II. (1002–1024) – Träger der Totenbahre und Schlüsselverwahrer des Ramwold-Grabes in St. Emmeram: Totenkult und Herrschaftsanspruch, 232-233.

[643] W. Diebold, The Anxiety of influence in early medieval art?, The 'Codex aureus' of Charles the Bald in Ottonian Regensburg, 56-58.

[644] Ibid., 60: ECCE TRIUMPHATIS TERRARUM PARTIB[US] ORBIS. /INNUMER[A]E GENTES DOMINANTIA IUSSA GERENTES/MUNERIBUS MULTIS VENERANTUR CULM[EN] HONORIS.

[645] Loc. cit.: TALIA NUNC GAUDE FIERI REX O BENEDICTE// NAM DITIONE TUA SUNT OMNIA IURA SUBACTA/H[A]EC MODO SUSCIPIAS C[A]ELI SUMPTURE CORONAS.

[646] Ibid., 58-60; G. Swarzenski, *Die Regensburger Buchmalerei des X. und XI. Jahrhunderts, Studien zur Geschichte der deutschen Malerei des frühen Mittelalters*, 63-84; P. Figurski, Das sakramentale Herrscherbild in der politischen

Још једна важна представа крунисања налази се у оквиру илуминираног рукописа тзв. Зачала Хајнриха II.[647] Илуминирани рукопис је настао у скрипторијуму манастира Рајхенау. Садржи делове јеванђеља распоређене по литургијском календару. На страници 2r налази се целостранична минијатура подељена на два дела (сл. 3.48). У горњем делу је Христос који крунише Хајнриха II и Кунигунду. Иза краља је апостол Петар, а иза краљице апостол Павле. Петар држи кључеве, а Хајнрих скиптар и глоб као симболе власти.[648] Други део сцене чине девет женских фигура. Три су персонификације са крунама, а осталих шест су персонификације са корнокопијама и *aurum coronarium.* Три женске фигуре са крунама гледају нагоре. Централна фигура приноси скиптар и глоб, а друге две ловоров венац и глоб са крстом. Пошто персонификације нису сигниране, можемо претпоставити да је у средини приказана персонфикација Рима окружена Германијом и Галијом. Мање женске фигуре могу бити представнице шест различитих војводстава које су дошле да принесу дарове владарском пару.[649] У поеми коју је написао Лав, бискуп Верчелија, *Versus de Ottone et Henrico*[650], која истовремено оплакује Отона и прославља Хајнриха, наводи територије које су подређене Хајнриху. У питању се Баварија, Франконија, Алеманија, Лотарингија, Тирингија и Саксонија, што би мањих шест фигура представљало. Изнад и испод минијатуре је натпис, изнад: „*Чини оно што је праведно, увек схвати оно што је часно. Нека се оно што је корисно нађе у ономе што закон налаже*“[651], а испод: „*Ево, царе, доносимо ти порез по сталном закону. Буди милостив према ближњима; доносимо ово из године у годину*“.[652] На страници која претходи сцени крунисања налази се и посветни натпис: „*Краљ Хајнрих, усхићен, блистајући сјајем вере, ужива у царству које су његови преци оставили у просперитету, међу разним благом изливеним из његовог наклоњеног срца, понудио је ову књигу испуњену божанским законом, пуну љубави Божије, као побожан дар храму, да му буде вечна слава у све векове*“.[653] Све фигуре приказане су на златној позадини која симболише небеску сферу. Краљ и краљица, иако димензионално мањи од осталих светих учесника, приказани су исте величине што говори о њиховом једнаком владарском статусу. Кунигунда је имала активну улогу у политици, посебно након смрти Хајнриха и смене династија на трону. Када је постала удовица, повукла се у манастир, али се њено име помиње у званичним царским документима и након 1024. године. У писмима Хајнрих јој се обраћа са *вољена краљице* [654], *највољенији супружник*[655], као и *наше најдраже уточиште*[656] што говори

Kultur des Frühmittelalters, 149-150. B. Schneidmüller, Neues über einen alten Kaiser? Heinrich II. in der Perspektive der modernen Forschung, 36.

[647] München, Bayerische Staatsbibliothek clm 4452.

[648] J. Lafontaine-Dosigne, The art of Byzantium and its relation to Germany in the time of the empress Theophano, 218; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 110-111; D. Tabor, A King, Prophet or Priest? The Charisma of a Consecrated Ruler in the Ottonian Miniatures: Ideological Contents and the Functions of Presentations of the Saxon Dynasty Emperors, 27-28; H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part One: Themes*, 179-201; S. Huppertz-Wild, Heinrich II. (1002–1024) – Träger der Totenbahre und Schlüsselverwahrer des Ramwold-Grabes in St. Emmeram: Totenkult und Herrschaftsanspruch, 237-238.

[649] H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part One: Themes*, 179-201.

[650] Leo von Vercelli, Versus de Ottone et Heinrico, in: *Monumenta Germaniae Historica, Poetae latini aevi Carolini 5: Die Ottonenzeit* Vol. 2, ed., K. Strecker, Berlin 1939, 480-483.

[651] U. Kuder, Die Bilder und Zierseiten, in: *Zierde für ewige Zeit. Das Perikopenbuch Heinrichs II*., hrsg., H. Fillitz, R. Kahsnitz, Frankfurt 1994, 109–132, 111: TRACTANDO IUSTUM/ DISCERNITE SEMPER HONESTV[M] /UTILE CONUENIAT/CONSVLTUM LEGIS UT OPTAT.

[652] Loc. cit.: SOLUIMUS ECCE TIBI/REX CENSUM IURE PERENNI/CLEMENS ESTO TUIS/NOS REDDIMUS ISTA QUOTANNIS.

[653] B. Z. Szakács, A Glance at Pre-Romanesque. The Front Cover of the Book of Henry II, in: *Obraz, slowo, gest i muzyka w kulturze sredniowiecznej Europy*, ed., Z. Zygmunt, Poznán 1992, 67-72, 67: Rex Heinricus ovans fidei splendore coruscans, maximus imperio fruitur quo prosper avito, inter opum varias prono de pectore gazas obtulit hunc librum divino lege refertum plenus amore dei pius in donaria templi ut sit perpetuum decus illic omne per aevum.

[654] S. Huppertz-Wild, Heinrich II. (1002-1024) als Stifter herausragender Werke der Goldschmiedekunst, 56 са изворима: Dilectissima regina.

[655] Loc. cit.: Amantissima coniux.

о њеној улози. Изабрани дан за крунисање царског пара, 14. фебруар, истраживачи повезују са њиховом жељом за потомством. Св. Валентин венчавао је парове чији су бракови тим путем били благословени, а обезглављен је 14. фебруара 269. године. Петар и Павле, принчеви апостоли су заступници владарског пара пред Христом који их крунише, што додатно наглашава Хајнрихову улогу хришћанског владара. Не треба заборавити да је путем овог брака Хајнрих као баварски војвода себи утврђивао легитимитет.[657]

Посебно значајн део рукописа су корице (сл. 3.49). Као што натпис сведочи, Хајнрих II је био ктитор: „*Онај ко настоји да разуме списе истинске мудрости/ обрадоваће се што има ово четвороструко дело знања/ у коме су заблистали прави ученици мудрости. Краљ Хајнрих је украсио ова савршена учења венцем части*“.[658] Натпис такође користи низ грчких речи преведених на латински *grammata, sophie, mathesis,* и *stemmate*. На основу титуле, рукопис се датује у период између 1002. и 1014. године. У централном делу корица налази се сполија, слоновача из 9. века. Око ње, на златној бордури је ктиторски натпис, а све уоквирује златни оквир са драгим камењем и плочицама емаља. У горњој зони у угловима приказани су Сунце и Месец, а између њих је рука Божја. У централном делу приказано је Распеће. Изнад Христа приказани су анђели, а око њега су Лонгин и Стефатон, као и фигура која држи путир у који се слива Христова крв, односно персонификација *Ecclesiae*. Приказани су и жалитељи у оквиру ове сцене. Испод Распећа, приказане су мироносице на Христовом гробу којима анђео саопштава да је гробница празна. Испод су васкрсења, мртви устају из гробова и персонификације Земље и Океана које фланкирају још једну персонификацију која је идентификована као Рим. У оквиру се налази дванаест емаља са представама апостола. Неки истраживачи сматрају да они потичу са круне царице Теофано, али то остаје у домену хипотезе. Књигу је даровао катедрали у Бамбергу где је себи припремио гробно место. Највероватније је била изложена на олтару, па је иконографија Распећа које истовремено представља страдање, смрт, али и коначни тријумф била врло погодна за фунерарну функцију. Сматра се такође, да је управо ова књига коришћена приликом посмртних служби. Путем портрета у илуминираном рукопису улога Хајнриха и Кунигунде као богомизабраних, хришћанских владара је наглашена сценом Божанске инвеституре. Владарски пар се налази под заштитом принчева апостола који су њихови заступници пред Христом. Даривањем књиге катедрали, њихов владарски портрет је добио и вотивну функцију.[659]

Капитално дело ктиторске делатности Хајнриха II представља катедрала у Бамбергу у Баварији (сл. 3.50). Цар Отон II је Хајнриховом оцу дао Бамберг на управу 973. године, који је убрзо и изгубио након што се побунио против њега. Године 985. Бамберг уз остале поседе опет се нашао под територијом баварског војводе. У документу Отона III, град се помиње под називом *Babenberge*, током владавине Хајнриха II као *Bavenberc*, а Титмар га помиње као *Bavanberc*. Савремени назив Бамберг се први пут помиње 1174. године. У овом граду постоје археолошки остаци који потичу из 7. и 8. век, а у 10. веку постојао је комплекс замка са фортификацијама и црква са гробљем.[660] Хајнрих је део своје младости провео управо овде, а колико је град заузимао важно место сведочи Титмар: „*Краљ је од детињства исказивао*

---

[656] Loc. cit.: Carissima contectalis nostra.

[657] Ibid., 55-56; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 110-111; H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part One: Themes*, 179-201; S. Huppertz-Wild, Heinrich II. (1002–1024) – Träger der Totenbahre und Schlüsselverwahrer des Ramwold-Grabes in St. Emmeram: Totenkult und Herrschaftsanspruch, 237-238.

[658] S. Fisher, *Materializing the Word: Ottonian Treasury Bindings and Viewer Reception*, 29: GRAMMATA QVI SOPHIE QVERIT COGNOSCERE VERE/ HOC MATHESIS PLENE QVADRATVM PLAVDET HABERE/ EN QVI VERACES SOPHIE FVLSERE SEQVACES/ORNAT PERFECTAM REX HEINRIH STEMMATE SECTAM.

[659] Ibid., 28-34; B. Z. Szakács, A Glance at Pre-Romanesque. The Front Cover of the Book of Henry II, 67-69; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 288-290.

[660] A. Pelz, Heinrich II. und Bamberg – historische Voraussetzungen für den Dombau, 50-51; S. Fisher, *Materializing the Word: Ottonian Treasury Bindings and Viewer Reception*, 112-114.

посебну наклоност према граду Бамбергу у источној Франконији, дајући му предност изнад свих других и дајући га својој жени као њен мираз".[661] По доласку на трон, Хајнрих је своју прву повељу издао у Бамбергу. На сабору у Франкфурту 1007. године одлучено је о оснивању Бамбершке дијецезе где је краљ уједно објавио да неће имати потомство, већ да ће нова епархија преузети одговорност за вечно заступништво и меморију владарског пара. Краљ није могао да оснује нову дијецезу без папине дозволе. У јуну 1007. године издат је документ којим папа даје дозволу краљу и потврђује њено оснивање. Бамберг је тада стављен под јурисдикцију надбискупа Мајнца, али и под посебну заштиту папе. Оснивање бискупије као новог политичког и културног центра позиционирало је Хајнриха уз његове претходнике, Отона I и Магдебурга, Отона III и Гњезна. То су само два примера која сведоче о пракси која је била саставни део политичко-верског програма Саксонске династије.[662] Катедрала чија је изградња започета пре 1007. а највероватније још 1002. године освештана је 6. маја 1012. године, на рођендан ктитора, чиме је Хајнрих додатно потврдио везу са новоподигнутом црквом. Том догађају присуствовало је 45 надбискупа и бискупа из царства, аквилејски патријарх Јован IV, угарски надбискуп, уз већи број опата, аристократије, као и чланова царске породице.[663] Титмар који је био присутан сведочи о овом догађају: „*Када је катедрала у граду Бамбергу била завршена, сви водећи људи царства окупили су се тамо 6. маја, на краљев тридесет пети рођендан, да учествује у њеном освећењу. Освећење ове Христове невесте предузели су патријарх Аквилејски Јован и још више од тридесет епископа. Иако грешник, и ја сам био присутан и видео како је црква била уређена сасвим достојно Највишег Краља*".[664] Ктитор је цркви даровао поседе, богослужбене предмете, књиге, као и реликвије за сваки олтар, међу којима су биле и реликвије Св. Улриха, док је из Регензбурга пренео реликвије Св. Емерама и положио их у своју нову катедралу. Како би задржао потпуну контролу, за првог бискупа, Хајнрих је поставио свог блиског саветника Еберхарда (1007-1040).[665]

Катедрала је у потпуности изгорела 1185. године, али њен изглед можемо донекле реконструисати (сл. 3.51). У питању је била тробродна базилика са дрвеном таваницом и два хора (сл. 3.52). Западни хор био је посвећен Светом Петру, а источни Светом Ђорђу. Западни хор освештали су надбискупи западних територија, Келна и Мајнца, а источни, источних територија, Магдебурга и Салзбурга што о Бамбергу на симболичан начин говори као месту које представља јединство територија Хајнриховог краљевства. Испод западног хора налазила се крипта и из тог разлога био је издигнут око 2m у односу на наос (сл. 3.53). Сматра се да је постојало једанаест степеника који су водили до њега. Сам хор био је квадратне основе са апсидом која је највероватније имала три полукружна прозора и била засвођена полукалотом. Источни хор се такође налазио над криптом. Био је ужи и не толико

[661] *Ottonian Germany: The Chronicon of Thietmar of Merseburg*, 257.

[662] A. Pelz, Heinrich II. und Bamberg – historische Voraussetzungen für den Dombau, 51-52; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 99-100; S. Fisher, *Materializing the Word: Ottonian Treasury Bindings and Viewer Reception*, 112-114, D. F. Callahan, The Cult of St. Michael the Archangel and the "Terrors of the Year 1000", in: *The Apocalyptic Year 1000: Religious Expectation and Social Change, 950-1050*, eds., R. Landes, A. Gow, D. C. Van Meter, New York 2003, 181–204, 187.

[663] E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 264-265; H. Parkes, Henry II, liturgical patronage and the birth of the 'Romano-German Pontifical', *Early Medieval Europe* Vol. 28 Iss. 1 (2020), 104–141, 123-124; A. Pelz, Heinrich II. und Bamberg – historische Voraussetzungen für den Dombau, 52-53; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 99-100; S. Fisher, *Materializing the Word: Ottonian Treasury Bindings and Viewer Reception*, 112, 143.

[664] *Ottonian Germany: The Chronicon of Thietmar of Merseburg*, 278-279; Аутор вероватно греши око тачних година краља. Истраживачи сматрају да је Хајнрих тада напунио 40 година.

[665] M. Naraschewski, *Der Bamberger Dom aus kunst- und kulturhistorischer Sicht Kaiserdom mit Blick nach Frankreich und Italien*, Berlin 2023, 18-19; T. Reuter, The 'Imperial Church System' of the Ottonian and Salian Rulers: a Reconsideration, *The Journal of Ecclesiastical History* Vol. 33 Iss. 3 (1982), 347 – 374, 348, 352; S. Huppertz-Wild, Heinrich II. (1002–1024) – Träger der Totenbahre und Schlüsselverwahrer des Ramwold-Grabes in St. Emmeram: Totenkult und Herrschaftsanspruch, 233.

издигнут као и западни. Имао је полукружну апсиду, а приступ је био могућ путем бочних бродова. Сама посвета, као и појава два хора представља јасну референцу на Рим. Други модел могао је бити манастир Фулда; оригинално тробродна базилика са једним хором која је касније добила и други. Поред архитектонских елемената преузетих из Рима и Каролиншког доба, појава две куле које фланкирају источни хор са спољашње стране ставља Бамберг на посебно место између Каролиншког вестверка и фасада са двоструким кулама архитектуре 12. и 13. века. Што се тиче унутрашњости, најкомплетнији увид нам дају археолошка истраживања. Дванаест стубова који симболишу 12 апостола је подупирало наос. Црква је имала осам олтара од којих су сасвим сигурно сви имали богате богослужбене тканине.[666]

Археолошка ископавања показала су да је цео средишњи, као и делови бочних бродова имао под израђен у техници *opus sectile*. Анализом фрагмената закључено је да две трећине материјала потиче из централне Европе, док је остатак донет са Медитерана. Тамни кречњак, заступљен у највећој мери, потиче са територије данашње Белгије. Други камен којег је највише пронађено је крупнокристални мермер и могао би бити из региона Тирол, међутим истраживачи не искључују могућност да је са медитеранског подручја. Троугласти, ружичастоцрвени кречњак има порекло у области Хесен. Са Медитерана је зелени порфир *Porfido verde antico*, вероватно из Грчке, а *serpentinita Verde Orientale* из каменолома у близини Аосте (сл. 3.54). Што се тиче изузетно великог, некада осмоугаоног мермерног фрагмента, он је средоземни, а мотиви на доњој страни указују да је реч о сполији (сл. 3.55). Не изненађује да је Хајнрих током изградње Бамберга такође користио сполије. Западна крипта имала је керамички под такође изведен у техници *opus sectile*. Керамичке подне плочице пронађене су искључиво на месту западне крипте и археолози своје проналаске деле у три групе (сл. 3.55). Најзаступљенији су двобојни или тробојни (светлосива, тамносива и црвена) правоугаони, троугласти и хексагонални облици. Мотиви се тешко препознају, али се широко могу описати као флорални. Другу групу чине плочице са ребрастим мотивом, а трећу троугласте плочице.[667] Поред подних фрагмената, пронађено је преко 2000 фрагмената у боји, што сведочи о зидном сликарству (сл. 3.56). Они су малих димензија, па је реконструкција готово немогућа. Црвена, браон и плава боја доминирају, а препознајемо линеарне елементе, док неки истраживачи препознају и контуре лица човека или животиња, као и флоралне мотиве и меандре (сл. 3.57).[668] Током ископавања ширег подручја катедрале пронађени су и бројни фрагменти стакла који се несумњиво могу тумачити као остаци витража (сл. 3.58). У прилог томе говоре и фрагменти олова. Већина фрагмената је у светлим бојама, беле, светозелене, светлоплаве и жућкасте нијансе. Због корозије и лошег стања,

[666] H. Attia, Die Krypten des Bamberger Doms, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 85-90; J. Klesinski, Bauliche Anlagen und Innenraumgestaltung des Bamberger Doms, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 54-61, 54-58, 61; M. Naraschewski, *Der Bamberger Dom aus kunst- und kulturhistorischer Sicht Kaiserdom mit Blick nach Frankreich und Italien*, 20-30, 34, 37-38; N. Plaschke, Zeitreise durch die archäologische Forschungsgeschichte des Bamberger Doms, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 27-34, 29-32; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 100; S. Fisher, *Materializing the Word: Ottonian Treasury Bindings and Viewer Reception*, 130-132; A. Hubel, Überlegungen zur älteren Bildhauerwerkstatt des Bamberger Doms und zum Stand der Forschung, in: *Der Bamberger Dom im europäischen Kontext*, hrsg., S. Albrecht, Bamberg 2015, 7-42, 7; D. von Winterfeld, Über die beiden Chöre des Bamberger Domes, in: *Der Bamberger Dom im europäischen Kontext*, hrsg., S. Albrecht, Bamberg 2015, 67-88, 67.

[667] J. Klesinski, Bauliche Anlagen und Innenraumgestaltung des Bamberger Doms, 59-60; N. Lohwasser, Der Schmuckfußboden aus Opus sectile im Heinrichsdom, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 62-69, 62-66.

[668] V. Niklaus, Die Wandputzfragmente aus dem Bamberger Dom, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 70-78, 70, 76-78.

реконструкција је немогућа, али прижа сведочанство да је катедрала у једном тренутку имала витраже.[669]

Опат Зеона Герхард у поеми описује Бамберг као „*главу света, место где је сва слава образована*“.[670] О Бамбергу као посебном месту у владарској идеологији и ктиторству краља и цара сведоче и поклони које је даровао цркви. Међу реликвијама била је крв Христова, као и честице Часног крста. Затим, златни и сребрни прекривачи за олтаре. Међу предметима који су сачувани је и крст реликвијар, дар Хајнриха и Кунигунде, илуминирани рукопис Зачала Хајнриха II и Јеванђелистар Отона III. Према попису катедралне ризнице 1127. године, двадесет шест рукописа од којих дванаест има златне корице са драгим камењем, а девет сребрне, су највероватније дарови ктитора. Колекција која се данас назива библиотека Хајнриха II садржи 165 рукописа и делова књига који су настајали у периоду од 500. до 1024. године. Треба имати у виду да је краљ наследио и врло богату библиотеку Отона III. Поред реликвија, богослужбених предмета и књига, знамо да је Хајнрих катедралу даровао церемонијалним огртачем који представља изузетно важан и редак пример уметности и визуелне културе 11. века. Истраживачи сматрају да је Хајнрих основао и златарску радионицу за потребе опремања катедрале која је функционисала до 13. века. У Бамбергу је основао и школу, као и библиотеку.[671] Још један важан дар катедрали представља тзв. Понтификал Хајнриха II[672] настао у Зеон опатији у Баварији и представља најкомлетнију сачувану верзију *Pontificale Romano-Germanicum*. Сматра се да је коришћен приликом освештавања катедрале јер управо садржи службу за такав догађај. Минијатура краља окруженог са два бискупа налази се на страници 2v (сл. 3.59). Краљ је приказан са круном на глави у владарској одежди, а све три фигуре смештене су испод аркада. Извори пружају податак да су рукописи које је Хајнрих даровао катедрали коришћени посебно приликом његовог уласка у цркву када су га чланови клира и аристократија поздрављали.[673] Године 1020. цар је позвао папу да заједно проведу Ускрс у Бамбергу. Скоро 200 година је прошло од када је папа прешао Алпе 833. године, што сведочи не само о статусу катедрале, већ и о њеном ктитору. Поред катедрале између 1007. и 1009. године изграђена је црква посвећена Светом Стефану коју је Кунигунда посебно даровала, а 1015. уз помоћ цара, бискуп Еберхард је основао бенедиктински манастир посвећен Светом Михаилу, *Michaelsberg*, изграђен на брду изнад града.[674]

Као што је већ поменуто, међу даровима катедрали налазио се и тзв. Церемонијални огртач Хајнриха II, који пре свега представља изузетно важан пример визуелне културе (сл. 3.60). На плавом текстилу извезене су фигуре и натписи златом. Најдоминантнијој групи припадају персонфикације сазвежђа, међу којима се налази дванаест зодијачких знакова, Сунце и Месец. Друга група фигура припада рајској сфери. Приказани су светитељи као стојеће фигуре и у виду бисте. У средини читаве композиције, односно у средишту космоса, налази се *Maiestas Domini* као центар универзума (сл. 3.61). Окружен је симболима четири јеванђелиста и алфа и омега. Изнад и испод приказани су херувими и серафими. Осим пар светитеља на рубу огртача, фигуре су приказане у различитим оквирима (сл. 3.62). Бисте

[669] V. Tonino, Die Glasfunde aus dem Bamberger Dom, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg. N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 79-84, 80.
[670] S. Huppertz-Wild, Heinrich II. (1002-1024) als Stifter herausragender Werke der Goldschmiedekunst, 43, са изворима.
[671] Ibid., 43-46; D. Luscombe, Thought and Learning, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 1*, eds., id., J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 461-498, 463; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 101; D. F. Callahan, The Cult of St. Michael the Archangel and the "Terrors of the Year 1000", 187-188.
[672] Staatsbibliothek Bamberg Msc. Lit. 53.
[673] H. Parkes, Henry II, liturgical patronage and the birth of the 'Romano-German Pontifical', 109, 112-113; S. Fisher, *Materializing the Word: Ottonian Treasury Bindings and Viewer Reception*, 114-125, 143-145.
[674] H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 108; D. F. Callahan, The Cult of St. Michael the Archangel and the "Terrors of the Year 1000", 187-188.

светитеља у кружним, док су сазвежђа приказана у осмоугаоним оквирима. На овај начин, две сфере су визуелно издвојене. Христ у мандорли на трону налази се у квадратном оквиру чији су део и јеванђелисти. Све фигуре поређане су радијално, али једино када се огртач носи, концентрична шема долази до изражаја. Натпис на левој половини „*опис целог света*“[675] пружа посматрачу сажетак представљеног. Христос као алфа и омега, почетак и крај, центар космоса, цар над царевима јасно указује да су есхатолошке идеје биле заступљене током владавине последњег саксонског цара. *DESCRIPCIO TOCIUS ORBIS* реферише на премудрости Соломонове 18:24[676] које описују одежду првосвештеника и указује на цара као *rex et sacerdos*. Натпис на рубу, као и само место имају дубоку симболику: „*О орнаменту Европе, царе Хајнриху, благословен си. Нека цар који влада заувек увећа твоје краљевство*“[677] указује на однос цара Хајнриха II и Христа као цара. Један влада земаљском сфером, а други остатком космоса. Руб огртача током Христових чуда, тачније исцељења имао је апотропејску функцију. Постављање натписа који помиње цара у зону симболичне моћи и заштите недвосмислено ставља Хајнриха под директну Христову заштиту. Истраживачи су препознали још једну везу између Хајнриха и Христа. Испод Христа налази се сазвежђе близанаца што реферише на Хајнрихов датум рођења (сл. 3.63). На огртачу се налазе још два натписа. Ктиторски натпис гласи: „*Опис целог света. /Мир Исмаелу који је поручио ово*“[678] на основу чега је одређено датовање. Дуго се сматрало да је Хајнрих носио управо овај огртач приликом церемоније освештавања Бамбершке катедрале или крунисања 1014. године у Риму. Међутим то није случај. Исмаел који се помиње у натпису био је аристократа из Барија који је водио неколико битака против Византије између 1009. и 1018. године. Након једног пораза 1018. године упутио се преко Алпа како би се састао са царем око даљих планова. У априлу је био у Бамбергу где је са царем и папом Бенедиктом VIII провео Ускрс. Том приликом је цару даровао огртач, а цар му је дао нову титулу војводе Апулије, *dux Apuliae*. Ктитор огртача је умро неколико дана након Ускрса, а цар се побринуо за његову сахрану. Други натпис се налази директно испод Христа: „*нека овај царски дар буде добродошао највишем бићу*“[679], а сведочи да је цар даровао огртач катедрали. Носећи огртач, цар не само да је био под директном заштитом Христа већ је на симболичан начин преузимао његову улогу, *imitatio Christi*, био је његов одраз на земљи, *rex et sacredos,* који влада земаљским царством које рефлектује небеско. [680]

О истрајности есхатолошких идеја током владавине Хајнриха II сведочи и *antenpendium* за главни олтар катедрале у Базелу (сл. 3.64). Владарски пар је даровао приликом освештавања катедрале. Данас се чува у Клинијевском музеју. У питању је златна олтарска преграда. Испод аркада приказано је пет фигура. У централном луку приказан је Христос сигниран као *господар над господарима*,[681] што је цитат из Отк. Јована Богослова, који указује на Апокалиптичног Христа. Са његове десне стране приказани су арханђел Михаило и Св. Бенедикт, а са његове леве стране приказани су арханђели Гаврило и Рафаило. У подножју Христових ногу приказани су ктитори, Хајнрих II и Кунигунда у

[675] D. Ganz, Pictorial Textiles and their Performance: the Star Mantle of Henry II, in: *Dressing the Part: Textiles as Propaganda in the Middle Ages,* eds., K. Dimitrova, M. Goehring, Turnhout 2014, 13-29, 15: DESCRIPCIO TOCIUS ORBIS.

[676] Премудрости Соломонове 24:18 Јер на његовој дугој хаљини бјеше сав свијет (totus orbis terrarum), и слава Отаца урезана на драгуљима од четири реда, и величанство Твоје на златном вијенцу главе његове.

[677] D. Ganz, Pictorial Textiles and their Performance: the Star Mantle of Henry II, 26: O DECUS EUROPAE, CESAR HEINRICE, BEARE // AUGEAT IMPERIUM TIBI REX QUI REGNAT IN AEVUM.

[678] Ibid., 27: DESCRIPCIO TOCIUS ORBIS/ PAX ISMAHELI QUI HOC ORDINAVIT.

[679] Loc. cit.: SUPERNE VSYE SIT GRATUM HOC CESARIS DONUM.

[680] Ibid., 14-15, 19-27; S. Manganaro, Eschatological Awareness without Apocalyptic or Millenarian Expectations: Facing the Future in the Ottonian World, 233; L. Roach, Emperor Otto III and the End of time, 100; T. Stepanov, *Waiting for the End of the World. European Dimensions, 950–1200*, 62; S. Fisher, *Materializing the Word: Ottonian Treasury Bindings and Viewer Reception*, 129; W. Woodfin, Presents Given and Presence Subverted: The Cunegunda Chormantel in Bamberg and the Ideology of Byzantine Textiles, *Gesta*, Vol. 47, No. 1 (2008), 33-50, 38.

[681] Отк. 19:16. И има на хаљини на стегну своме име написано: цар над царвима и господар над господарима.

проскинези. О значају проскинезе пред Христом смо говорили у потпоглављима посвећним Карлу Ћелавом и Отону III. Портрет је имао функцију ктиторског, али и вотивног, путем којег су цар и царица себи обезбедили сакралну заштиту исказујући веома личан и присан однос са апокалиптичним Христом чиме су осигуравали спасење на Страшном суду. Употреба злата и драгог камења, осим што сведочи о статусу ктитора, наглашава небеску сферу.[682]

Хајнрих II је умро 13. јула 1024. године без наследника. По жељи сахрањен је у својој задужбини. Након смрти, обликована је посебна миса, а неки истраживачи сматрају да је тада коришћен илуминирани рукопис Зачала Хајнриха II, јер садржи делове који погодују фунералној функцији. Убрзо након смрти, око гроба се обликовао и култ. Хајнрих II канонизован је готово век касније, 1146. године и тада је Бамберг постао сакрално средиште владарског култа, а дарови које је поклонио катедрали добили су статус реликвија. Кунигунда је умрла 1039. године, а њене мошти су премештене у Бамберг 1125. године. Царица је такође канонизована и то 1200. године. Канонизацијом владарског пара, цареви на Западу добили су своје свете претке. Смрћу цара Хајнриха II дошао је крај Саксонској династији на трону.[683]

Као и његови претходници, Хајнрих II тежио је да успостави континуитет са Каролиншком династијом, посебно у контексту *Renovatio regni Francorum* што је истакао већ по доласку на трон. Путем ктиторске делатности исказивао је своју приватну побожност и себе представљао као богомизабраног владара законитог наследника Отона I, Отона II и Отона III, а пре свега себе је истакао као Христовог намесника на земљи. Био је покровитељ манастира и монашких заједница и веома образован владар. Изградњом Бамберга, не само да се надовезао на Римске и Каролиншке моделе, већ је успостављањем гробног места као вечног починка и меморије цара, утицао на изградњу и обликовање идеје династичког царског маузолеја у Шпајеру чијој анализи ћемо се посветити у наредном поглављу.

Саксонска династија обележила је политички, верски и културни живот Западне Европе у 10. и првим деценијама 11. века. Грађењем манастира и цркава, оснивањем нових дијецеза и бискупија, као и даривањем истих, а затим и покрштавањем пагана, Отони су обликовали савез са Богом, себе представили као хришћанске владаре који владају путем Божје промисли. Крунисањем у Ахену, престоници и сакралном центру Каролиншког царства, успоставили су континуитет са династијом чији су легитимни настављачи били. Крунисањем Отона I у Риму 962. године обновљено је Карлово царство, склопљен савез између папе и цара чиме су се саксонски цареви истицали као законити наследници цара Константина, што је посебно било наглашено током владавине Отона III. Саксонско царство није имало административну престоницу, као што је то био случај са Ахеном, али ту улогу првенствено је преузео Магдебург као нови политички, сакрални и културни центар, а затим и Бамберг током владавине последњег цара династије. Током 10. века дошло је до обликовања новог царског култа. Св. Маурицију постао је нови заштитник царства, а његово

[682] J. Snyder, *Medieval Art: Painting, Sculpture, Architecture 4th-14th Century*, 244-245; D. F. Callahan, The Cult of St. Michael the Archangel and the "Terrors of the Year 1000", 188; K. N. Ciggaar, *Western travellers to Constantinople: the West and Byzantium, 962-1204: cultural and political relations*, 217.

[683] G. Bradács, Biblical speech and phrases in the *Vita sancti Heinrici regis et confessoris* by Adalbert of Bamberg, *Acta classica Universitatis scientiarum Debreceniensis* vol. 46 (2010), 187-204, 190; J. Zeumann, Endstation: Domberg. Ein Überblick zu den Bestattungen am Dom, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 91-96, 92; E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, 266; M. Naraschewski, *Der Bamberger Dom aus kunst- und kulturhistorischer Sicht Kaiserdom mit Blick nach Frankreich und Italien*, 39; B. Schneidmüller, Neues über einen alten Kaiser? Heinrich II. in der Perspektive der modernen Forschung, 14-16; W. Schmid, Memorialexperimente. Extravagante Grab- und Stiftermonumente, vornehmlich in Aachen, Naumburg und Prag, 185-186; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 109-111; S. Fisher, *Materializing the Word: Ottonian Treasury Bindings and Viewer Reception*, 146-148.

Свето копље владарска инсигнија, симбол легитимитета. Цареви ове династије себе су сматрали једнаким са византијским василевсом, одржавали су блиске и дипломатске односе што је доживело врхунац склапањем брака Отона II и Теофано. Византијски утицаји, како културни, тако и политички, пре свега о начину владања постају очигледни, првенствено у ктиторству Отона II и Отона III када су постали и саставни део владарске идеологије цара на Западу. Представе царева Саксонске династије имали су функцију комеморативног, ктиторског, вотивног, али и идеолошко-политичког портрета путем којих су обликовали своју владарску идеологију и сопствени визуелни идентитет. У том контексту, као кључне идеје издвајамо успостављање континутитета са Римским и Каролиншким царевима. Међутим, за разлику од Каролиншке владарске идеологије и старозаветних модела, централна идеја саксонске репрезентације била је личан и посебан однос са Христом. Идеја је нашла своје израз у бројним представама крунисања где сам Христос полаже круну на главу краљева и царева чиме су они додатно потврђивали свој богомизабрани статус. Цареви саксонске династије обновили су Римско царство, *Renovatio imperii Romanorum*, обновили су и Каролиншко, *Renovatio regni Francorum*, успоставили посебан однос са Христом чиме су истицани као његови намесници на земљи. Као богомизабрани владари налазили су се на челу *imperium Christianum* које се у 11. веку званично формулише као *Regnum Teutonicorum*.[684] Политичко-идеолошки програм обликован током владавине Отонске династије преузеће цареви династије Салијеваца који су их наследили на царском трону.

[684] D. Bachrach, Exercise of royal power in early medieval Europe: the case of Otto the Great 936–73, *Early Medieval Europe* 17 (4) (2009), 389–419, 410; K. Blough, The Lance of St Maurice as a component of the early Ottonian campaign against paganism, 338, 341; M. Dragnea, The Saxon expeditions against the Wends and the foundation of Magdeburg during Otto I's reign, 28; T. Reuter, The 'Imperial Church System' of the Ottonian and Salian Rulers: a Reconsideration, 348; J. Shepard, Byzantium and the West, 616; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 1-3; S. E. Von Daum Tholl, Visualizing the Millennium: Eschatological Rhetoric for the Ottonian Court, 231-232; у 10. веку најчешћи термин за царство је regnum Francorum, више о томе у: B. Schneidmüller, Neues über einen alten Kaiser? Heinrich II. in der Perspektive der modernen Forschung, 29.

4. КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ ЦАРЕВА ДИНАСТИЈЕ САЛИЈЕВАЦА

До 1000. године средњовековна хришћанска Европа претрпела је нападе Викинга, Арабљана и Угара. После 10. века етнички састав нису више у знатној мери мењале инвазије. Главне језичке групе (келтска, германска, романска и словенска) населиле су се у мањој или већој мери на оне просторе којима и данас обитавају. Почетком 11. века у Европи су постојали мањи и већи, сада јасније дефинисани, политички ентитети, пре свега, Царство, неколико краљевина, већи број војводстава, грофовија, градова-држава и црквених кнежевина различитог степена независности. Упркос разликама, сви хришћани живели су унутар истог оквира, а то је припадност једној религији. У 11. веку долази до економског и демографског раста. Успостављање релативног мира, усавршавање пољопривреде и мање најезда, као кључни чионици, подстакли су раст популације који је трајао до касног 13. или почетка 14. века. Све то је довело и до развоја градова. До 11. века градови су углавном били мали, а сада већином постају кључна места трговине, насељена новим друштвеним класама које су створили измењени економски услови, укључујући трговце, занатлије, уметнике и слободне витезове. Долази и до веће писмености међу становништвом у поређењу са ранијим периодима. Паралелно са социјално-економским променама, дешавале су се и црквене реформе које ће у великој мери променити моћ цара на Западу, а њихове последице биће присутне у наредна два века.[685]

У таквим друштвеним, политичким и верским оквирима, на царском трону се усталила нова династија које ће владати више од једног века. Раздобље је названо *век Салијеваца*. Као што је већ било речи, последњи цар Отонске династије Хајнрих II умро је без наследника. Након његове смрти одржан је сабор 13. јула 1024. године на ком је за краља изабран Конрад II.[686] Савремена историографија видела је Конрада као првог краља нове владарске породице, која још увек није имала име, али су прозвани Салијевци у 12. веку. Назив *Reges Salici* се појављује први пут у *Хроници*[687] Екхарда из Ауре (око 1080-1126) који је записао да нови краљ води порекло од *Салијских Франака*. Коришћењем тог термина, јасно је нагласио да је уздизањем на трон Конрада II почела да влада нова династија. Друга могућност о пореклу имена је да је изведено од старе немачке речи *sal* која означава *господарство*. Цареви династије која се на трону задржала век, за живота су одредили своје наследнике: Конрада II наследио је његов син Хајнрих III који је умро млад и оставио круну свом сину Хајнриху IV, који је за наследника одредио свог сина Хајнриха V, који га је и сврга са престола, а уједно је био и последњи владар династије пошто није имао наследника. Конрад II је наследио Саксонско царство којем је припојио краљевину Бургундије, док је моћ нове династије била сконцентрисана у регијама око Вормса и Шпајера (сл. 4.1). Неколико важних догађаја обележило је владавину династије Салијеваца, од којих

[685] U. R. Blumenthal, The papacy, 1024–1122, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 2*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 8-31; Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 155-157, 197-200, 207; D. Luscombe, J. Riley-Smith, Introduction, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 1*, eds., id., Cambridge 2008, 1-10, 5-8; M. Pohl, *Untersuchungen zur Darstellung mittelalterlicher Herrscher in der deutschen Kaiserchronik des 12. Jahrhunderts. Ein Werk im Umbruch von mündlicher und schriftlicher Tradition*, Dissertation, Fakultät für Sprach- und Literaturwissenschaften der Ludwig-Maximilians-Universität München, München 2004, 219; R. Fossier, The Rural Economy and Demographic Growth, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 1*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 11 – 46; B. Weiler, *Paths to Kingship in Medieval Latin Europe, c. 950–1200*, 27-38.

[686] Сабор је одржан у области Ридштат у месту по имену Камба што је заправо био стари назив за део око обале Рајне., H. Vollrath, The western empire under the Salians, 38.

[687] Ekkehard of Aura, *Die Chronik des Ekkehard von Aura*, hrsg., W. Pflüger, Leipzig 1893.

се посебно издваја борба око инвеституре о којој ћемо говорити у овом поглављу, а која је променила ауторитет цара.[688]

Приликом истраживања овог периода, од посебног значаја су нам писани извори. Хронолошки први пример је биографија цара Конрада чији је аутор Випо (око 995-око1050). О њему знамо само оно што је написао у свом кључном делу. Сматра се да је пореклом из Бургундије. Не зна се када је тачно стигао у Царство, али знамо да је био присутан на избору новог краља и да је био Конрадов капелан. Врло је могуће да је цара пратио на путовањима, а сасвим је сигурно да је био у Бургундији 1033., а затим 1035. године уз владара на војној кампањи против Словена, јер ова два догађаја врло детаљно описује.[689] *Gesta Chuonradi II imperatoris*[690] настала је између 1039. и 1046., а ревизију је извршио 1046/47. године. Биографију цара посветио је његовом сину: „*Сматрао сам да је прикладно, господаре Царе, да напишем славни живот и славна дела цара Конрада, вашег оца...*“.[691] У прологу наводи да ће писати о Конраду и Хајнриху III, а ако умре пре царевог сина, дело ће остати незавршено.[692] Кроз његова дела *Proverbia*[693] и *Tetralogus*[694] видимо да је имао и близак однос са престолонаследником и врло је могуће да је био један од његов учитеља. Випо је остао на двору и након Конрадове смрти највероватније и до царског крунисања Хајнриха III. *Tetralogus* је хвалоспев о Хајнриху III, а *Proverbia* је збирка поука такође настала за овог владара, вероватно убрзо по његовом избору за наследника.[695] Поред биографије оснивача династије, сачувана су и три дела о животу његовог унука, Хајнриха IV. Поема *Carmen de bello Saxonico*[696] настала око 1075/76. године прославља победу Хајнриха IV над Саксонцима. *Conquestio Heinrici IV imperatoris ad Heinricum filium*[697] написана око 1106. године је кратка поема о сукобу Хајнриха IV и Хајнриха V.[698] *Vita Heinrici IV. Imperatoris*[699] је најважније и најпоузданије од ова три дела, упркос мањим хронолошким грешкама. Аутор је непознат, место и време настанка је неизвесно. Научници су закључили да је аутор сасвим сигурно био члан двора. Биографија цара се састоји из четири дела. Први је опис његовог карактера (поглавље 1), други део се бави почетком његове владавине (поглавља 2-6). Аутор затим пише о добрим делима цара и незадовољством племста (поглавља 7-8), а четврти део говори о побуни Хајнриха V (поглавља 9-13).[700] Сачуван је и већи број писама Хајнриха IV који нам пружа посебно сведочанство о атмосфери на двору, али и о борби око инвеституре и побуни

[688] J. W. Bernhardt, *Itinerant Kingship and Royal Monasteries in Early Medieval Germany, c.936–1075*, 64-65; H. Vollrath, The western empire under the Salians, 38-39; J. Laudage, *Die Salier: Das erste deutsche Königshaus*, München 2006, 11-19; D. Luscombe, J. Riley-Smith, Introduction, 1-6; C. Stephenson, *Mediaeval History: Europe From the Fourth to the Sixteenth Century*, 246-256; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, Philadelphia 1999, 5-6; H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 15.

[689] S. T. Beimenbetov, The Beginnings of the Salian Dynasty: Conrad II (1024–1039), *AUCA Academic Review* 2 (2008), 44-53, 44-45; K. Morrison, *Imperial Lives and Letters of the Eleventh Century*, 42.

[690] Wipo, The Deeds of Conrad II, in: *Imperial Lives and Letters of the Eleventh Century*, ed., R. Benson, trans., T. Mommsen, K. Morrison, intro., K. Morrison, New York 1962, 52-100.

[691] Ibid., 53.

[692] S. T. Beimenbetov, The Beginnings of the Salian Dynasty: Conrad II (1024–1039), 44-45; H. Vollrath, The western empire under the Salians, 45-46; K. Morrison, *Imperial Lives and Letters of the Eleventh Century*, 43-44; E. D. Hehl, War, Peace and the Christian Order, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 1*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008,185-228, 186.

[693] Wiponis proverbia, Tetralogus Heinrici regis, Vita Chuonradi II. imp, in: *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi*, ed., G. Pertz, Hannover 1853, 1-6.

[694] Ibid., 7-19.

[695] K. Morrison, *Imperial Lives and Letters of the Eleventh Century*, 43-44.

[696] Carmen de bello Saxonico accedit Conquestio Heinrici IV. Imperatoris, in: *Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum* 17, ed., O. Holder-Egger, Hannover 1889.

[697] Loc. cit.

[698] K. Morrison, *Imperial Lives and Letters of the Eleventh Century*, 45.

[699]The Life of the Emperor Henry IV, in: *Imperial Lives and Letters of the Eleventh Century*, ed., R. Benson, trans., T. Mommsen, K. Morrison, intro., K. Morrison, New York 1962, 101-137.

[700] K. Morrison, *Imperial Lives and Letters of the Eleventh Century*, 47.

његовог сина из угла цара и његових најближих саветника.[701] *Chronicon universale*[702] у пет књига је дело Екхарда из Ауре и представља кључни извор за историју Немачке између 1080. и 1125. године. Прва књига обухвата период од стварања света до оснивања Рима. Друга прати догађаје до Христа, а трећа се завршава Карлом Великим. Четврта књига се завршава доласком Хајнриха V на власт, а пета се бави његовом владавином. *Хроника* је један од најобимнијих извора који је дошао до нас.[703]

Иако је овај период окарактерисан променама у друштву, Каролиншка и Отонска традиција пронашле су свој израз. Владарска идеологија, као и идеја царстава и порекла владавине ослањале су се на елементе обликоване током 9. и 10. века. Салијевски цареви су били богомизабрани владари, који су као и њихови претходници полагали право на цркву и наглашавали примат над папством и Римом. Обликовали су свој владарски идентитет и легитимитет надовезујући се на своје претходнике чији су били наследници на царском трону. У центру политичко-идеолошког програма издавајају се две кључне идеје. Прва је непрестано обликовање династичког континуитета, а друга је култ Богородице, која је у овом периоду постала лична заштитница династије и Царства, о чему сведочи уметност и визуелна култура од Конрада II до Хајнриха V и заузима посебно место кроз читав Салијски век.[704]

4.1 Први ктитор династичког маузолеја у Шпајеру цар Конрад II

Конрад је рођен 990. године. Његов отац Хајнрих (око 970 – 989/992) био је гроф области *Wormsgau* са центром у Вормсу и био је најстарији од четири сина Отона (око 950-1004) и Јудите (сл. 4.2). Хајнрихова браћа су била Бруно, односно папа Гргур V, Конрад, војвода Корушке (1004-1011) и Вилијам, бискуп Стразбура (1028/29-1047). Конрадов деда Отон, био је унук цара Отона I. Конрадова мајка била је Аделаида (970 –1046) која је водила порекло једне од најзначајнијих породица Лотарингије, грофова Меца. Випо у биографији цара истиче да се њено порекло може пратити до Меровинга који су имали Тројанске претке, али је чудно што не говори о пореклу са очеве стране, тј. да је Конрадова прабаба Лиутгарда (932-953) била ћерка цара Отона I. Хајнрих је умро веома рано и сахрањен је у Вормсу, а Аделаида се удала за франачког грофа.[705] Податке о раном животу Конрада II проналазимо у биографији бискупа Вормса, Буркарда (око 950/965 – 1025) који је преузео бригу над њим кад је био *iuvenis*.[706]До зиме 1011/12. године Конрад је већ био одрастао. Године 1016. склопио је брак са Жизелом Швапском (око 990 –1043) која је била ћерка војводе Швабије Хермана II (997-1003) и Герберге, ћерке Бургундског краља Конрада (973-993) и Матилде. Матилда је била ћерка краља Западне Франачке Луја IV (936-954) „*чији преци су потицали из рода Карла Великог*“[707] како је Випо тачно забележио. Склапање овог брака било је од

[701] The Letters of Henry IV, in: *Imperial Lives and Letters of the Eleventh Century*, ed., R. Benson, trans., T. Mommsen, K. Morrison, intro., K. Morrison, New York 1962, 138-200.
[702]Ekkehard of Aura, *Die Chronik des Ekkehard von Aura*.
[703] М. Антоновић, *Наративни извори за историју Европе*, 173-175.
[704] H. Vollrath, The western empire under the Salians, 45-46; J. Laudage, *Die Salier: Das erste deutsche Königshaus*, 11-19, 117-119; T. Reuter, The ‘Imperial Church System’ of the Ottonian and Salian Rulers: a Reconsideration, 347-349; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 2-6.
[705] H. Vollrath, The western empire under the Salians, 38; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 16-17; H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 18-20, 31-37.
[706] Можемо превести као млади човек и у том тренутку Конрад је имао око 10. година, H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 20-21 са изворима.
[707] Wipo, *The Deeds of Conrad II*, 69; Жена Луја IV била је Герберга од Саксоније (913-984), ћерка саксонског краља Хајнриха I и Матилде, односно сестра цара Отона I; видети и сл. 3.2.

изузетне важности, пре свега због Жизелиног порекла, које је давало Конраду легитимитет. Годину дана касније, 1017. добили су сина Хајнриха III (сл. 4.3).[708]

Током периода након смрти Хајнриха II до избора Конрад II за краља, *interregnum*-а, ауторитет монархије налазио се у рукама царице Кунигунде о чему нам и Випо сведочи. Избор за новог краља био је веома значајан догађај. Од већег броја кандидата, избор је пао на Конрада Старијег и Конрада Млађег (око 1003-1039). После првобитног неслагања око питања ко је погоднији кандидат, изабран је Конрад Старији. Випо нам пружа детаљне информације о овом догађају. Према његовом сведочанству, надбискупи, бискупи и принчеви су се окупили како би изабрали наследника Хајнриха II. Конрад је био изабран за краља због „*његовог осећаја за правду, година и животног искуства*“ [709] које биограф истиче као кључне. Још један посебно важан податак представља чињеница да је будући краљ у то време већ имао сина који је могао да га наследи. Царица Кунигунда је предала владарске инсигније новом краљу.[710] Након избора, уследиле су церемоније и крунисање у Мајнцу 8. септембра 1024. године на дан Богородичиног рођења. Надбискуп Мајнца, Арибо (1021-1031) који је био задужен за ове догађаје, у хомилији је представио Конрада као Христов одраз на земљи, наглашавајући сакралну функцију власти. Прогласио га је за *vicarius Christi* који има кључну улогу да штити краљевство, праска која је успостављена током владавине Каролиншких и Отонских владара.[711] Након крунисања било је потребно утврдити владарски легитимитет и тада је уследило путовање по краљевству о чему нам такође Випо сведочи. На путу за Келн, Конрад и Жизела су се зауставили у старој Каролиншкој палати у Ингелхајму 11. септембра 1024. године коју су даровали.[712] Затим је надбискуп Келна, Пилгрим (1021-1036) крунисао Жизелу у својој катедрали 21. септембра исте године.[713] Два дана касније стигли су и у Ахен како би краљ сео на трон Карла Великог којег Випо назива „*архитроном*“ и „*троном царства*“.[714] Тим чином Конрад је јасно показао да је законити наследник Каролиншког цара што је највероватније био и разлог да се упути касније преко Алпа.[715]

Након Лијежа и Најмегена, краљевски пар је отишао у Саксонију, што је била пракса свих претходних владара. У Вердену су их дочекале опатица Кведлинбурга Аделаида и опатица Гундерсхајма Софија, ћерке цара Отона II и царице Теофано. Након што су великаши Саксоније прихватили Конрада за легитимног владара, пар се упутио у Баварију, а затим и у Источну Франачку до Швабије, а застали су и у Бамбергу где је био сахрањен његов претходник. У Констанцу се први пут сусрео са побуњеницима из Павије који су срушили царску палату у свом граду када су добили вест о смрти цара. Предвођени надбискупом Милана, Арибертом, италијански великаши су стигли у Констанц како би одали признање новом краљу. Догађаје из Павије Випо детаљно преноси. Царска палата била

[708] C. Bouchard, Burgundy and Provence, 879–1032, 341-342; H. Vollrath, The western empire under the Salians, 38; K. U. Jäschke, From famous empresses to unspectacular queens: the Romano-German empire to Margaret of Brabant, countess of Luxemburg and queen of the Romans (d. 1311), 76; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 16-17; H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 18-20, 31-37.
[709] Wipo, *The Deeds of Conrad II*, 57-66.
[710] S. T. Beimenbetov, The Beginnings of the Salian Dynasty: Conrad II (1024–1039), 46-47; J. Laudage, *Die Salier: Das erste deutsche Königshaus*, 20-34; B. Weiler, *Paths to Kingship in Medieval Latin Europe, c. 950–1200*, 312-314; H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 42-45.
[711] S. T. Beimenbetov, The Beginnings of the Salian Dynasty: Conrad II (1024–1039), 47; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 115; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 22; H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 46-47.
[712] H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 56-57.
[713] Ibid., 46-47, 56; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 116; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 26.
[714] Wipo, *The Deeds of Conrad II*, 72.
[715] H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 116; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 26; H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 57.

је веома важан административни центар немачких краљева у Италији.[716] Становници Павије су се одбранили речима: „*Кога смо увредили? Служили смо покојном цару верно и часно до његове смрти. Сада када је мртав, како ћемо бити оптужени да смо уништили његов замак?*“[717], на шта је Конрад одговорио: „*Знам да нисте уништили краљеву палату, јер у време када је она уништена није било краља. Али ако краљ умре, краљевство остаје, као брод чији је капетан изгубљен. То су биле јавне зграде, а не приватне. Они су били субјекти страног закона, не вашег*“.[718] Овај део из биографије представља веома важан податак јер сазнајемо да је владар поставио краљевство изнад саме личности краља. Током целе своје владавине Конрад је тежио да прошири ауторитет своје династије изван његове личности и својој династији обезбеди континуитет и просперитет.[719]

У другој половини јуна 1025. године, стигли су у Базел, град на територији Бургундског краљевства. Бургундија се граничила са царством на западу и дуги низ година њоме је владала једна породица. Последњи владар ове династије Рудолф III (993-1032) био је веома слаб, чак и уз помоћ цара Хајнриха II једва је успевао да се супростави аристократији. Тада је склопљен договор да ће цар наследити бургундску круну, али је Хајнрих умро пре краља. Рудолф III је тражио новог наследника. Конрад није био његов избор, али је краљ свакако захтевао да се испуни договор и тврдио је своје право као законити наследник Хајнриха II. Када је Рудолф умро 5. септембра 1032. године, Конрад II је добио круну чиме је Бургундија постала део царства на западу. Путовање кроз различите делове царства није била нова Конрадова пракса. Истраживачи посебно наглашавају да се краљ на почетку своје владавине угледао на Хајнриха II.[720]

У другој половини фебруара 1026. године из Аугзбурга је кренуо у Италију, али је пре тога одредио свог сина Хајнриха III за наследника и поверио га је бискупу Аугзбурга који је био један од учитеља престолонаследника. Конрада је у Милану крунисао надбискуп Ариберт за краља Ломбардије, као што је и био обичај који је успоставио Карло Велики освајањем Ломбардије, а затим и Отон I, чиме су владари полагали право на царску круну. Повеља коју је издао цркви у Кремони 14. јуна 1026. године без сумње нам сведочи да је Конрад желео царску круну, називајући себе *предодређеним царем*: „*Chonradus divina favente celementia rex Francorum, Langobardorum et ad* ***imperium designatus romanorum***“.[721] Имајући у виду да је Конрад на самом почетку своје владавине повезао себе са Богородицом, врло је могуће да је крунисан на Благовести 25. марта 1026. године, два дана након што је издао повељу у Милану.[722] Наредне године, 26. марта 1027. на Ускрс, папа Јован XIX крунисао је Конрада и Жизелу за цара и царицу у Риму. Випо не сведочи о церемонији која је трајала недељу дана, већ само истиче нову титулу *Caesar Augustus*. Више од седамдесет бискупа и надбискупа присуствовало је крунисању, као и млади Хајнрих III са својим учитељем бискупом Бруном, краљ Бургундије Рудолф III и краљ Енглеске, Данске и Норвешке Кнут Велики (1017-1035). Царска титула утврдила је Конрадов легитимитет и владарски идентитет, уздигла га је у односу на друге западноевропске монархе и истакла га је као

[716] S. T. Beimenbetov, The Beginnings of the Salian Dynasty: Conrad II (1024–1039), 49-50, са изворима; H. Vollrath, The western empire under the Salians, 45; H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 58-64.
[717] Wipo, *The Deeds of Conrad II*, 73.
[718] Ibid., 73-74.
[719] S. T. Beimenbetov, The Beginnings of the Salian Dynasty: Conrad II (1024–1039), 49-50, са изворима.
[720] Ibid., 50-51; H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 64-67.
[721] S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 27-28, са изворима: Конрад, по Божјој промисли, краљ Франака, Лангобарда и предодређени Римски цар.
[722] M. Pohl, *Untersuchungen zur Darstellung mittelalterlicher Herrscher in der deutschen Kaiserchronik des 12. Jahrhunderts. Ein Werk im Umbruch von mündlicher und schriftlicher Tradition*, 221-222; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 117-118; G. Tabacco, Northern and Central Italy in the Eleventh Century, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 2*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 72-93, 74-77; H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 95-97.

наследника Каролинга и Отона. Традиционално је носио титулу *Romanorum imperator*. На првој царској були је нагласио примат Рима као престонице света формулацијом: *Roma caput mundi/ regit orbis frena rotundi*[723] чиме је себе истакао као наследника Римских царева. То је уједно и први познати примере коришћења овог израза у средњем веку, а његови наследници на царском трону ће наставити да га употребљавају.[724]

По повратку у Немачку у јуну 1027. године послао је своје изасланике у Византију јер је желео принцезу за свог сина и наследника. Предводио их је бискуп Стразбура, Вернер (1001-1028) којег је примио цар Константин VIII (савладар 976-1025, цар 1025-1028), последњи мушки члан Македонске династије. Његове ћерке иако доста старије од Хајнриха III, Зоје (царица 1028-1050) и Теодора (1042-1056), биле су могуће супруге које је Конрад II желео за свог сина. Током преговора, василевс је послао цару реликвију Часног крста. Преговори су се одужили јер је прво умро бискуп, а затим и цар 12. новембра 1028. године. Они су настављени касније, али безуспешно, јер је Конрад за свог наследника желео само ћерку цара, а као једна од могућности била је сестра цара Романа III Аргира (1028-1034) који је био супруг царице Зоје. Конрад је овим браком желео да осигура царски легитимитет свом сину и наследнику, као што је то Отон I успешно урадио.[725] У међувремену, Хајнрих III крунисан је за савладара у Ахену на Ускрс 1028. године,[726] а пре тога је добио војводство Баварије на управу.[727] Честица Часног крста уграђена је у реликвијар крст који је постао једна од кључних инсигнија и убрзо је преузела улогу које је Свето копље имало током Отонске династије. У многим црквама и опатијама Салијског царства нашла се ова реликвија, а неке од њих су биле и посвећене Часном крсту, као што је био случај са Лимбург ам Хард, манастиру владарске породице. Реликвија Часног крста виђена је као кључни инструмент идеје *imitatio Christi*. Поштовање крста које симболише Христово Страдање, а самим тим и тријумф, означило је владара као Христовог намесника на земљи. За ширење култа крста по читавом царству заслужан је Конрад II што је навело и бискупа Ајхштета Хериберта (1022-1042) да састави химну *Salve crux sancta* која је одмах добила значајно место у дворским литургијама. Реликвија је недвосмислено одредила Конрада као богомизабраног владара који је своју династију ставио под Христову личну заштиту чиме је уједно потврђивао законитост власти своје династије.[728]

[723] N. Bock, Roma caput mundi. The Seal of the Roman Senate in 1144, 333: Рим престоница (глава) света, управља уздама целокупне васељене.

[724] Loc. cit.; S. T. Beimenbetov, The Beginnings of the Salian Dynasty: Conrad II (1024–1039), 48; J. Johrendt, Rom zwischen Kaiser und Papst: die Universalgewalten und die Ewige Stadt, in: *Heinrich V. in seiner Zeit. Herrschen in einem europäischen Reich*, hrsg., G. Lubich, Wien 2013, 169-190, 170-171; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 117-118; H. E. J. Cowdrey, The Structure of the Church, 1024–1073, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 1*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 229-267, 229; H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 102-105, са изворима.

[725] H. L. Adelson, The Holy Lance and the Hereditary German Monarchy, 188; A. Davids, Marriage negotiations between Byzantium and the west and the name of Theophano in Byzantium (eighth to tenth centuries), 110; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 118-119; K. N. Ciggaar, *Western travellers to Constantinople: the West and Byzantium, 962-1204: cultural and political relations*, 220; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 28-29; H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 141-142.

[726] Випо сведочи и овом крунисању, Wipo, *The Deeds of Conrad II*, 84.

[727] H. L. Adelson, The Holy Lance and the Hereditary German Monarchy, 188; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 118-119; H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 141-142.

[728] H. Klein, Eastern Objects and Western Desires: Relics and Reliquaries between Byzantium and the West, *Dumbarton Oaks Papers* Vol. 58 (2004), 283-314, 291; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 118-119; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 58-60.

Идеја савладарства која је указивала на династички континуитет нашла је свој израз у визуелној култури. У питању су царски печати Конрада II. Сачуван је печат са владарске повеље из 23. августа 1028. године. Приказан је Хајнрих III окружен речима *HEINRICUS SPES IMPERII*.[729] Будући цар приказан је са Светим копљем које истовремено указује на успостављен континуитет са Отонском династијом и на легитимитет новог владара. На другом царском печату приказани су отац и син сигнирани *ROMANOR[VM] IMP [ERATOR] AVG[VSTVS]* и *HEINRICUS REX*. Идеја савладарства о којој је већ било речи у претходним поглављима, дошла је посредством Византије, а код Салијеваца, посебно првог цара, постала је основа владарско-идеолошког програма.[730]

Поред печата, отац и син су заједно приказивани на новцу. Два владара приказана су један поред другог са крунама на глави и скиптром између њих и натписом *CHONRADI P HEINRICI* (сл. 4.4). На реверсу приказана је Богородица са Христом у медаљону сигнирана *SCA MARIA* (сл. 4.5). Богородица је била изузетно важна за нову царску династију што је Конрад истакао већ на почетку владавине крунисањем на празник њеног рођења. Хајнрих II је такође крунисан на празник рођења Богородице у Богородичиној цркви у Ахену. О Богородичином култу у контексту цара смо говорили у претходном поглављу на примеру Отона и Теофано, од којих су Салијевски цареви и преузели модел побожности. Салијевци су Богородицу сматрали својом личном заштитницом и она је била та која је заслужна за њихов долазак на трон. У Византији је Богоридица била заштитница цара и царства. Исти постулат преузео је краљ Угарске Стефан који је своје краљевство ставио под њену заштиту. Тада је већ њена улога као мајке Небеског Цара и заштитнице владајућих династија била прихваћена на западу. Новац на којем су приказан отац и син, савладари, под директном Богородичином заштитом настала је највероватније под утицајем Византије где су овакви визуелни модел већ били саставни део владарске идеологије цара.[731]

Династичку моћ, идеју савладарства у синтези са Богородичиним култом препознајемо и на фрески у апсиди катедрале у Аквилеји која је настала око 1028. године (сл. 4.6). Централно место заузима Богородица, Теотокос, која држи малог Христа у рукама, окружена светитељима. Са њене десне стране приказани су светитељи и владарска породица. Цар Конрад II (сл. 4.7), са царском круном на глави, у пурпурној одежди, јасним симболима царског идентитета, царица Жизела са дијадемом на глави, и наследник Хајнрих III без круне, али у близини мандорле. Путем фреске, на визуелан начин исказана је владарска идеологија нове династије, где је на првом месту било важно истаћи континуитет. Наглашен је и лични однос између Богородице и царске породице на уједно и најстаријој представи династије Салијеваца. Елементи владарске идеологије о којима пружа сведочанство визуелна култура доживели су свој врхунац новом катедралом у Шпајеру, задужбини свих Салијеваца.[732]

---

[729] H. L. Adelson, The Holy Lance and the Hereditary German Monarchy, 188: Хајнрих нада царства.

[730] Loc. cit.; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 69; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 28; H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 141.

[731] H. L. Adelson, The Holy Lance and the Hereditary German Monarchy, 186; M. Bacci, Mediterranean Perspectives on Royal Images, 12; J. Laudage, *Die Salier: Das erste deutsche Königshaus*, 11-19; Id., Heinrich III. (1017- 1056) - Ein Lebensbild, in: *Das salische Kaiser-Evangeliar, Der Kommentar. Band I*, hrsg., J. Rathofer, Madrid 1999, 85-146, 92-93; B. Müsegades, *Heilige in der mittelalterlichen Bischofsstadt. Speyer und Lincoln im Vergleich (11. bis frühes 16. Jahrhundert)*, Köln 2021, 266-267; S. Steinbach, Heinrich III. – Ein Münzreformer auf dem Kaiserthron? Goslar und die Geldwirtschaft im ostfränkisch-deutschen Reich des 11. Jahrhunderts, in: *Kaiser Heinrich III. Regierung, Reich und Rezeption*, hrsg., J. Habermann, Gütersloh 2018, 131-152, 143; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 38-39; H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 142, 165-166.

[732] H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 121; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 32-35; H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 109, 155-160.

Катедрала у Шпајеру чију изградњу је започео први цар династије Салијеваца представља изузетно сведочанство о владарској идеологији, царском ктиторству, династичком континуитету и идеји универзалне царске моћи у хришћанском свету (сл. 4.8). У науци је позната као царска катедрала, *Kaiserdom*, термин први пут употребљен у 19. веку. О постојању цркве у Шпајеру сведочи повеља меровиншког краља Хилдерика II (662–675) између 662. и 674. године. У овом документу, као и у документу Карла Великог из 782. године помиње се црква посвећена Богородици и Светом Стефану првомученику. У изворима након 8. века посвета Св. Стефану се изгубила и помиње се само као Богородичина црква. Град Шпајер, иако се налази на Рајни, није имао посебну важност као епископски градови Мајнц, Келн или Тријер. Знамо да су Каролиншки и Отонски цареви посећивали Шпајер, али без већег задржавања. На значају добија тек од времена Салијеваца. Након крунисања, Конрад се зауставио у Шпајеру 1025. године, територији његове породице, а неколико година касније започео је са изградњом катедрале.[733]

Сматра се да је одлука о изградњи донета већ 1027/28. године јер је било потребно припремити се за такав градитељски подухват. Према традицији, цар је поставио камен темељац 1030. године катедрали коју је посветио Богородици, још једном наглашавајући врло личан однос према светитељки која је била његова заштитница, а чијим посредством је дошао на власт. Шпајер ће постати централно место Маријанског култа и нови сакрални центар царства. Култ Богородице доведен је у везу са царским киторством на западу још приликом изградње Ахена. У Шпајеру, као и два века раније у Ахену, Богородица је постала физички *ecclesia* инхерентно повезана са владајућом династијом. У Богородичиној цркви у Ахену крунисани су немачки краљеви, одржавани су синоди франачке и немачке цркве, као и царски сабори. У Шпајеру, Богородичина катедрала отелотворила је нову еру у којој је традиција била очувана, а маријански култ је снажно одјекнуо, не само као део владарске побожности, већ као и политички легитимитет Конрада II, а пре свега као маузолеј царске породице која се на тај начин налазила под вечном заштитом и заступништвом Царице небеса.[734]

Током Конрадовог живота изграђен је источни део, крипта, куле које фланкирају хор и темељи наоса. До 1039. године крипта је била засвођена, делови апсиде и куле су још биле у изградњи. У централном делу испред хора, у линији олтара, између степеништа које води ка крипти, простор 4x5m био је припремљен за гробно место. Чињеница да су могле бити смештене три гробнице, навела је истраживаче да поставе питање, да ли је Шпајер од почетка изградње грађен као династички маузолеј? Обликовање царског маузолеја био је веома важан део креирања династичког легитимитета и идентитета што је одговарало идеологији првог цара нове династије. Чињеница да прва жена Хајнриха III, Гунихилда није сахрањена у Шпајеру, већ у манастиру у Лимбургу само потврђује ову тврдњу. Она и Хајнрих су имали једну ћерку, али не и наследника, чиме овај брак није „допринео" континуитету династије, па самим тим, она није сахрањена уз ужи круг царске породице. Сасвим је извесно да је Конрад обликовао цркву као династички маузолеј, пре свега јер су

[733] K. Zölch, *Die Bischöfe von Speyer zur Zeit Kaiser Friedrichs II*., Dissertation, Philosophischen Fakultät der Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, 2013, 11-24; P. Kidson, Architecture and the Visual Arts, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 1*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 693-731, 708; B. Müsegades, *Heilige in der mittelalterlichen Bischofsstadt. Speyer und Lincoln im Vergleich (11. bis frühes 16. Jahrhundert)*, 40-44; S. Preuss, Rückblick aufs Salierjahr: Speyer als Erinnerungsort und Monument der Forschung, *Kunstchronik. Monatsschrift für Kunstwissenschaft, Museumswesen und Denkmalpflege* Vol. 65 No. 7 (2012), 377-383, 378-379; R. Toman, *Romanesque: Architecture, Sculpture, Painting*, Köln 1997, 46.

[734] J. R. Viejo, El Codex Aureus de El Escorial y el culto mariano en la corte Sálica, *Románico* vol. 27 (2018), 8-15, 13-15; Id., *Manuscript Illumination in Ottonian and Early Salian St Gall: Iconography, Liturgy, and Devotion*, PhD Thesis, University of Edinburgh 2019, 121-123; K. Zölch, *Die Bischöfe von Speyer zur Zeit Kaiser Friedrichs II*., 24; F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer, zum Jubiläum 630 - 1030 – 1930*, Speyer 1930, 12; E. Fernie, Three Romanesque Great Churches in Germany, France and England, and the Discipline of Architectural History, *Architectural History* Vol. 54 (2011), 1-22, 2; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 35-36.

гробна места припремљена за цара, царицу и престолонаследника у централном делу катедрале. Не треба заборавити да је и сам цар био свестан да његова личност не превазилази универзалност царске моћи и да је неопходно било истаћи легитимитет читаве династије. Шпајер је свакако постао гробна црква, не само династије Салијеваца, већ и неких чланова Хоенштауфен династије о чему ћемо касније говорити.[735]

Шпајер се често пореди са катедралама које нису биле под директним царским ктиторством, у Вормсу и Мајнцу, такође на Рајни. Што се тиче катедрале у Мајнцу, бискуп Вилигис је у договору са папом Бенедиктом VII добио право да крунише немачке краљеве, па је и катедрала обликована као крунидбена црква, пандан Риму, односно претходница царском крунисању (сл. 4.9). У последњој четвртини 10. века започета је изградња цркве која је у потпуности изгорела 1009. године. Нова грађевина на истом месту је освештана 10. новембра 1036. године у присуству цара Конрада, царице Жизеле и Хајнриха III, али је поново страдала 1081. године. Током владавине Хајнриха IV започета је обнова која је трајала до 1200. Катедрала у Вормсу изграђена је под бискупом Буркардом након 1005. године (сл. 4.10). У великој мери обликована је по узору на Вилигисову. Завршена је 1018. године, али због нестабилних темеља делимично се урушила. Тада је започета обнова у три фазе која је трајала до 1181. године. Катедрале у Вормсу и Мајнцу су архитектонски сличне Шпајеру, са главном разликом, да прве две имају два хора.[736]

Цео урбанистички план Шпајера обликован је око катедрале. Од западне улазне капије, данас познате као *Altpörtel*, процесијска рута водила је до катедрале. У тренутку када је Конрад поставио камен темељац, у Шпајеру и његовој околини налазило се барем осам цркава. У оквиру зидина које су завршене око 1100. године, налазиле су се цркве посвеће Светом Гвиду у северозападном делу и црква посвећена Светом Тројству у југозападном делу које су са Богородичином катедралом обликовале троугао. Касније су се у оквиру зидина нашле и болница, као и световни и сакрални објекти који су били у вези са испосницима и новим монашким редовима. Катедрална школа је већ од 11. века активно вршила обуку, а њени ученици су касније добијали високе функције у царству. Посебан патрон школе био је Хајнрих IV. Не зна се тачна локација, као ни време изградње палате, али је врло могуће да је за то био задужен Хајнрих III, други ктитор Богородичине катедрале.[737]

Након смрти Рудолфа III, Конрадове присталице састале су се у Петерлингену и потврдиле његов избор за краља 2. фебруара 1033. године. Након што је поразио грофа Одоа II (око 985-1037) који је напао Бургундију, Конрад је могао и званично да се крунише. Церемонија се одиграла у катедрали у Женеви 1. августа 1034. године. На тај начин су три краљевства, Немачке, Италије и Бургундије уједињене под круном Римског цара. Осим тога, цар је добио потпуну контролу над западним Алпима. Конрад је одржавао добре односе са француским краљевима, док су на источним границама настављене борбе, као и територијална превирања са Угарском. Када су преговори око брака са Византијом пропали у потпуности, цар се окренуо ка северу и склопљен је брак између Хајнриха III и Гунихилде, ћерке краља Кнута Великог. Након што су војводе Швабије и Корушке умрле 1038. и 1039. године, цар је ова војводства дао на управу свом сину, што је посебно оснажило његов положај и осигурало му је присталице.[738]

---

[735] W. Anderson, *Castles Of Europe*, 334; K. Zölch, *Die Bischöfe von Speyer zur Zeit Kaiser Friedrichs II*., 26; F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer, zum Jubiläum 630 - 1030 – 1930*, 12-13; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 40-43.

[736] K. Zölch, *Die Bischöfe von Speyer zur Zeit Kaiser Friedrichs II*., 28-29; H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 122.

[737] K. Zölch, *Die Bischöfe von Speyer zur Zeit Kaiser Friedrichs II*., 29-33; B. Müsegades, *Heilige in der mittelalterlichen Bischofsstadt. Speyer und Lincoln im Vergleich (11. bis frühes 16. Jahrhundert)*, 50-54.

[738] C. Bouchard, Burgundy and Provence, 879–1032, 341-342; H. Vollrath, The western empire under the Salians, 45-46; M. Pohl, *Untersuchungen zur Darstellung mittelalterlicher Herrscher in der deutschen Kaiserchronik des 12.*

Што се тиче црквене политике, Конрад се ослањао на Каролиншки и Отонски модел. Према традицији, *regnum* и *sacerdotium* били су блиско повезани у личности цара који влада путем Божје промисли. Као Христов намесник на земљи и богомизабрани владар, био је одговоран за хришћанство и хришћане и то му је давало право да се укључује у црквена питања. Као и претходници, Конрад је постављао бискупе и опате. Поседе које је даровао манастирима користио је у приватну сврху, а очекивао је подршку од клира. Наставио је да одржава везе са важним манастирима у царству и да их богато дарује. Неки од примера су Ехтернах, Рајхенау и Сен Гал. У сачуваној повељи за Сен Гал из априла 1025. године, Конрад се позива на своје претходнике Каролинге и Отоне: „*..према обичајима претходних владара, царева и краљева...*“[739] јасно наглашавајући континуитет.[740]

Цар Конрад је умро 1039. године у Утрехту. Његови унутрашњи органи су похрањени у катедрали у Утрехту. Фунерална поворка у којој су учествовали и царица Жизела и краљ Хајнрих III, прво је стигла у Келн, затим у Мајнц и Вормс, задржавала се у манастирима на путу, а коначно, царево тело положено у његову задужбину о чему нам и Випо сведочи: „*тридесети дан после његове смрти часно су га сахранили царица и његов син краљ у граду Шпајер, који је сам цар, као и његов син касније, посебно увисио*“.[741] Конрад је сахрањен у каменом саркофагу који је положен на централно место испред олтара. Приликом ископавања 1900. године (сл. 4.11) у саркофагу је пронађена оловна плочица са датумом смрти, али је откривена и позлаћена круна од легуре бакра (сл. 4.12) која је несумњиво симболисала круну живота описану у Отк. Јована Богослова 2:10[742] која заправо представља небеску награду, односно место у Небеском Јерусалиму са Христове десне стране. Данас се гробница, као и остале царске, налази у крипти (сл. 4.13). Конрадова смрт није угрозила континуитет династије, будући да је још 1026. године одредио свог наследника.[743]

4.2 Цар Хајнрих III ктитор владарског комплекса у Гослару

Хајнрих III рођен је 1017. на дан Симона и Јуде што знамо на основу белешке поводом његове сахране у Шпајеру 1056. године.[744] Долазак на трон прошао је без проблема

Jahrhunderts. Ein Werk im Umbruch von mündlicher und schriftlicher Tradition, 235-237; J. Huffman, *The Social Politics of Medieval Diplomacy. Anglo-German Relations (1066-1307)*, Michigan 2000, 27; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 47-49; Wipo, *The Deeds of Conrad II*, Випо говори о смрти краља и крунисању Конрада за краља Бургундије, 87-89, као и о венчању Хајнриха III, 93.

[739] J. R. Viejo, *Manuscript Illumination in Ottonian and Early Salian St Gall: Iconography, Liturgy, and Devotion*, 13-14, са изворима: nostris obtutibus presentans precept antecessorum nostrorum imperatorum videlicet augustorum et regum, in quibus scriptum inveniebatur, qualiter ipsi prescriptum caenobium et res omnies illue asspicientes sub regias et imperatorias comunitates suae tuitionis suscepissent.

[740] H. Vollrath, The western empire under the Salians, 45-46; T. Reuter, The ‘Imperial Church System’ of the Ottonian and Salian Rulers: a Reconsideration, 347-349; S. Wagner, Establishing a Connection to Illuminated Manuscripts made at Echternach in the Eighth and Eleventh Centuries and Issues of Patronage, Monastic Reform and Splendor, *Peregrinations: Journal of Medieval Art and Architecture* Volume 3 Issue 1 Special Ottonian Issue (2011), 49-82, 61.

[741] Wipo, *The Deeds of Conrad II*, 98.

[742] Отк. Јована Богослова 2:10 Буди веран до саме смрти и даћу ти вијенац живота.

[743] F. J. Arlinghaus, Das Herz Heinrichs III. Herrschersakralität, Raumvorstellungen und der tote und der lebende Körper des Königs, in: *Verfassungsgeschichte aus internationaler und diachroner Perspektive*, hrsg., id., B. Hucker, E. Kotte, München 2010, 175-192, 186; C. Ehlers, Unendliche Gegenwart. Speyer zwischen Konrad II. und Stefan George, in: *Stiftungen und Stiftungswirklichkeiten: vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, hrsg., M. Borgolte, Berlin 2000, 11-38, 13; F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer, zum Jubiläum 630 - 1030 – 1930*, 20, 68; J. Laudage, Heinrich III. (1017- 1056) - Ein Lebensbild, 97-99; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 85; Wipo, *The Deeds of Conrad II*, 97-99.

[744] J. Dirk, G. Lubich, Das Geburtsjahr Heinrichs III.: 1016, in: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* vol. 72 (2016), 581-592, 582-583. Истраживачи се не слажу око године рођења. Неки сматрају да је Хајнрих рођен 1016., а неки да је рођен 1017. године.

јер се његов отац побринуо да му утврди владарски легитимитет, прво када га је одредио за наследника 1026., затим и крунисањем у Ахену 1028. године, као и склапањем династичког брака. Хајнрих III је био војвода Баварије од 1031., војвода Швабије и Корушке од 1038. и 1039. године и краљ Бургундије пре него што је самостално ступио на трон. Као син цара и царице добио је изузетно образовање, пре свега на двору бискупа Аугзбурга Бруна који је био брат цара Хајнриха II, што му је омогућило да буде добро упознат са царским протоколима и традицијама, као и начином владања. Интересовао се за списе црквених отаца и учења реформисаног монаштва Клинија. Свог оца је пратио на путовањима и врло брзо је стекао знање и искуство у владавини, а од самог крунисања прослављан је као „*нада царства*“. Хајнрихова титула први пут је забележена 19. јануара 1040. године: *Heinricus divina favente gratia Romanorum rex*[745], а од 1043. године *Romanorum rex* постаје саставни део монограма: *HEINRICUS DEI GRATIA TERTIVS ROMANORVM REX*. У *Tetralogusu*, Випо пише да је путем мајке наследник Карла Великог.[746] Опат Рајхенауа Берно (1008-1048) још јасније у панагерику посвећеном новом краљу 1043/44. године наводи да је путем мајке припадао Каролиншкој царској династији, а путем оца династији Отона Великог. Такво мишљење било је прихваћено међу савременицима, другим речима, и пре Рима 1046. године сматран је царем.[747]

Његова прва жена Гунихилда је умрла 1038. године. Заједно су имали ћерку Беатрис, која је постала опатица царског манастира Кведлинбурга. У Ингелхајму 1043. године оженио је Агнезу од Поатјеа (око 1025-1077) која је била ћерка војводе Аквитаније и Поатјеа Вилијама V (990-1030) и Агнезе Бургундске. До 1048. године добили су три ћерке, а наследника тек 1050. године (сл. 4.14).[748]

Хајнрих је желео да очува сећање на свог оца у читавом краљевству. Випо му је презентовао погребни плач 1041. године у Констанцу, а краљ је даровао Утрехт и Шпајер за спасење душе свог оца, а касније и мајке. У повељи коју је издао на другу годишњицу Конрадове смрти истиче да „*докле год смо живи, никада не смемо заборавити нашег изузетно драгог оца*“.[749] Изричито је наложио каноницима Ахена да прописно обележавају дан смрти његовог оца и његове жене мисама и ноћним службама сваке године, и да исто поступе касније за његов годишњи помен и његове мајке Жизеле. Сваке године је посећивао катедралу у Шпајеру чији био је други ктитор, што потврђује тезу о династичком маузолеју. Године 1043. сахранио је своју мајку поред Конрада. Опат Рајхенауа Берно сведочи да на Жизелиној сахрани није носио владарску одежду, већ покајнички костријет и да је ишао босоног. Затим је извршио покајнички чин, раширио руке, као на крсту, опонашајући Христа и плакао.[750] Исто је поновио и након победе над Угарима. Хајнрих III је водио борбе са Угарском и Бохемијом. Као победник изашао је против Бохемије 1041., а против Угарске 1044. године. На бојном пољу одржана је служба током које је владар одевен као покајник клечао испред реликвије Часног крста коју је понео са собом. Тај потез се може тумачити као

[745] S. Weinfurter, Herrscherbild und salische Kaiserdynastie im Codex Aureus Escorialensis, in: *Das salische Kaiser-Evangeliar, Der Kommentar. Band I*, hrsg., J. Rathofer, Madrid 1999, 201-224, 215: Хајнрих, божанском милошћу, краљ Римљана.

[746] Wiponis proverbia, Tetralogus Heinrici regis, Vita Chuonradi II. imp: *de Caroli procedens sanguine Magni*.

[747] J. Laudage, *Die Salier: Das erste deutsche Königshaus*, 35-48; M. Pohl, *Untersuchungen zur Darstellung mittelalterlicher Herrscher in der deutschen Kaiserchronik des 12. Jahrhunderts. Ein Werk im Umbruch von mündlicher und schriftlicher Tradition*, 239; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300,* 125-126; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 85-87.

[748] J. Laudage, Heinrich III. (1017- 1056) - Ein Lebensbild, 87; T. Lohse, Heinrich IV., seine Halbschwester Azela und die Wahl zum Mitkönig am 26. Juni 1053 in Tribur. - Zwei übersehene Quellenbelege aus Goslar, *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte* Bd. 85 (2013), 217-228, 217; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, Cambridge 1986, 40-41.

[749] J. Laudage, Heinrich III. (1017- 1056) - Ein Lebensbild, 98, са изворима.

[750] Ibid., 97-98; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 101, са изворима.

настављање Константинове традиције поштовања крста као паладијума и знака царевих војних тријумфа. Тако одевен и босоног тријумфално је ушао у Регензбург где је одржан генерални сабор након победе. На тај начин, Хајнрих се уподобљавао Христу чији је био одраз на земљи о чему је сведочила реликвија Часног крста. Опат Берно и други аутори поредили су га са царем Давидом у контексту Златног доба. Као што је Давид претходио Христу, Хајнрих је био његов наследник, постфигурација у контексту *imitatio Christi*. Ове идеје постају очигледније када се узме у обзир да је краљ окончао папски раскол током боравка у Риму 1046. године. Његова улога у окончавању раскола међу ривалским претендентима на папску столицу, означила га је као обновитеља и спаситеља цркве, као и Христа који је протерао трговце и очистио храм у Јерусалиму.[751]

Хајнрих III се залагао за монашку реформу и морални препород мирског свештенства. Одбијао је да почини симонију тиме што би примао новац од епископа и опата, али није напустио царско право да клиру додељује симболе њихових духовних звања. У јесен 1044. папа Бенедикт IX (1032-1045) протеран је из Рима, а на његово место је дошао бискуп Јован, као Силвестер III 1045. године. У марту исте године, Бенедикт се вратио на свој трон. Након путовања по Немачком краљевству, Хајнрих се упутио јужно од Алпа у лето 1046. године поводом царског крунисања. У међувремену на Столицу Светог Петра је дошао Гргур VI (1045-1046) са којим се краљ и састао, а царско крунисање планирано је за Божић 1046. године. Хајнрих сазнаје да је Гргур купио своју позицију од Бенедикта. Из тог разлога није желео да га крунише папа који је на тај начин добио своје звање. Будући цар сазвао је сабор у Сутрију у близини Рима на ком су се окупили локални епископи и они који су дошли са њим из Немачке. Краљ је разрешио сву тројицу, Бенедикта, Силвестера и Гргура што сведочи да су Салијевци, као и Отони тврдили своје право да се баве највишом црквеном хијерархијом. Сазван је још један сабор 24. децембра како би био изабран нови папа. Краљ је одабрао епископа Бамберга Свидгера који се кратко задржао на трону као папа Климент II (1046-1047).[752] Одмах након сабора, папа је крунисао Хајнриха и Агнезу за цара и царицу у Риму.[753] Нови цар је наставио да инвестира папе; епископа Попа од Бриксена који је узео име Дамас II (1047-1048), а 1048. године поставио је новог кандидата, епископа Бруна од Тула који је дошао на трон Светог Петра као Лав IX (1048-1054). Хајнрих је последњи цар који је имао овакву моћ и утицај у Риму. Понтификат Лава означио је прекретницу јер је повезао папство са реформаторима који раније нису били уједињени и само су повремено имали подршку папе. Пошто је био рођак цара и њему је дуговао своју позицију, Лав није спроводио радикалну реформу. Није доводио у питање царево право да именује црквене великодостојнике, али је непрестано путовао у Француску и Немачку и сазивао саборе на

[751] J. Laudage, Heinrich III. (1017- 1056) - Ein Lebensbild, 100-101; F. Prinz, Kaiser Heinrich III. seine widersprüchliche Beurteilung und deren Gründe, *Historische Zeitschrift* No. 246 (1988), 529-548, 537; J. Pysiak, *The King and the Crown of Thorns, Kingship and the Cult of Relics in Capetian France*, 172; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 38-39; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 89-90, 101.

[752] U. R. Blumenthal, The papacy, 1024–1122, 16-26; H. Vollrath, The western empire under the Salians, 50; Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 179-180; M. Pohl, *Untersuchungen zur Darstellung mittelalterlicher Herrscher in der deutschen Kaiserchronik des 12. Jahrhunderts. Ein Werk im Umbruch von mündlicher und schriftlicher Tradition*, 250 са изворима; F. Prinz, Kaiser Heinrich III. seine widersprüchliche Beurteilung und deren Gründe, 536; G. Tabacco, Northern and Central Italy in the Eleventh Century, 78; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 43-45; Id., Quis Teutonicos constituit iudices nationum? The Trouble with Henry, *Speculum*, Vol. 69, No. 2 (1994), 344-358, 350-351; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 90-93.

[753] H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300,* 127-128; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 43-45; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 91.

којима је изадаво реформаторске декрете. У наредној половини века, ситуација ће се у потпуности променити о чему ћемо говорити у наредним потпоглављима.[754]

Изградња Шпајера настављена је под ктиторством Хајнриха III. Наос је увећан са 55m на 134m дужине, чиме је катедрала постала највећи сакрални објекат на Западу, већа и од старе базилике Светог Петра у Риму. Осим промене димензија, значајно је измењено гробно место. Два пролаза који воде у крипту поред гробница Конрада и Жизеле су затворена, а додато је ново степениште које је водило из бочних бродова директно у крипту. То је омогућило да читава ширина средњег брода постане гробно место чиме је направљено више простора за сахрану будућих царева и царица. Обновом Шпајера и увећањем гробног места, Хајнрих III се надовезао на владарску идеологију свог оца и показао свест о континуитету династије, односно о трансперсоналном идентитету. Године 1046. освештан је олтар. Изградња катедрале текла је веома брзо, али ни Хајнрих није доживео да је види завршену. Током његовог живота завршен је источни део, апсида фланкирана двема кулама, хорски простор и бродови наоса. Најстарији делови који су били изграђени под ктиторством Конрада били су изведени од равно обрађеног камена, темељи и периметарни зидови до висине кровова бочних бродова. Следи слој тесаника скоро квадратног облика. Стубови, заједно са високим зидом средњег брода изнад прозора и спољним бочним странама западног трансепта изведени су крупним тесаником. Катедралу одликује вертикалност која је првенствено постигнута кроз величину грађевинских маса. Екстеријер су чиниле једноставне површине са благо истуреним пиластрима и фризовима аркада. Читава конструкција је имала кубичне форме чиме је била наглашена монументалност. Унутрашњост, иако врло једноставна, карактерисали су високи редови стубова, чиме је као и у случају спољашњег изгледа, била наглашена вертикалност (сл. 4.15). Друга фаза изградње започета под ктиторством цара Хајнриха III завршена је 1061. године (сл. 4.16), а у наредних двадесет година, катедрала ће доживети још једну трансформацију за живота Хајнриха IV. Овом фазом изградње катедрала је добила свој план (сл. 4.17): тробродна базилика са трансептом, куполом, хором и апсидом на истоку и кулама у угловима, као и криптом испод (сл. 4.18). [755]

Не зна се тачна локација и време изградње палате у Шпајеру, али се сматра да је за њену изградњу био задужен такође Хајнрих III. Палата је највероватније била директно повезана са северном кулом катедрале. Питање је да ли је припадала бискупу или цару? Владарске палате у епископским градовима као што су Мерзебург, Падерборн и Регензбург биле су одвојене од бискупских резиденција, али такође постоје примери заједничке употребе, као што је случај са палатама Наумбургу и Мајсену. Палата у Шпајеру документована је термином *palatium Spirense*, па можемо претпоставити да је имала двоструку употребу, што значи да је бискуп уступао палату владару док је боравио у Шпајеру као део *servitium regis*. Таква ситуација је била карактеристична и за Магдебург и Бамберг, а опати великих царских манастира су такође следели овај образац, уступајући своје палате цару приликом владарских посета. Након периода владавине Хоенштауфен династије, као последица *interregnum*-а, палата се искључиво помиње као *palacium episcopi*.[756]

Као и његов отац, Хајнрих III је исказивао свој лични однос са Богородицом. Након смрти прве жене са којом је имао само ћерку, до 1050. године иста ситуација је била и са

[754] Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 179-182; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 137; H. Fuhrmann, Quis Teutonicos constituit iudices nationum? The Trouble with Henry, 350-351.

[755] K. Zölch, *Die Bischöfe von Speyer zur Zeit Kaiser Friedrichs II*., 26-27; F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer*, 22-24; R. Toman, *Romanesque: Architecture, Sculpture, Painting*, 47-48; E. Fernie, Three Romanesque Great Churches in Germany, France and England, and the Discipline of Architectural History, 2; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 87-88; H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms*, 165.

[756] K. Zölch, *Die Bischöfe von Speyer zur Zeit Kaiser Friedrichs II*., 33-34 са широм литературом и изворима.

Агнезом, а од изузетног је значаја било добити наследника како би се обезбедио континуитет династије. Године 1045. краљ се озбиљно разболео, што је изазвало велику бригу у читавом царству. Међутим, успео је да се опорави и одмах се упутио у Шпајер како би исказао захвалност Богородици на успешном и брзом опоравку. Катедрали је даровао реликвију главу папе Стефана (253-257) који је пострадао као мартир у катакомбама током великог прогона хришћана у 3. веку и крст реликвијар од драгог камења који је садржао честицу Часног крста.[757]

Хајнрих III и Агнеза су катедрали даровали веома значајан илуминирани рукопис, вероватно 1046. године поводом освештавања олтара. У питању је Кодекс Ауреус из Шпајера, односно Златни јеванђелистар.[758] Књига је поклоњена цару Максимилијану I (1486-1519) 1513. године када је посетио Шпајер, а касније је дошла у посед шпанског краља Филипа II (1556-1598) и од тада се чува у Мадриду. Кодекс Ауреус настао је између 1043. и 1046. године у скрипторијуму манастира у Ехтернаху са којим је цар одржавао веома блиске односе. У овом скрипторијуму су настала још два веома важна илуминирана рукописа о којима ће касније бити речи. Димензије 50x35cm указују да је у питању књига литургијске намене, предвиђена да буде постављена на олтар и читана током службе. У оквиру рукописа налази се већи број минијатура, медаљони са портретима папа, старозаветних пророка, светитеља и светитељки, канонске таблице, целостраничне минијатуре јеванђелиста који пишу своја дела, али су нама од посебног значаја портрети две генерације Салијеваца.[759]

На страници 2v у центру је приказан Христос у мандорли (сл. 4.19). У проскинези поред његових ногу налазе се цар Конрад II сигниран *CVONRADVS IMP(erator)* и царица Жизела сигнирана *GISELA IMPERAT(rix)*. Царски пар подиже руке у гесту молитве, а њихове главе са крунама се налазе у оквиру мандорле. Став проскинезе тумачен је на западу као *imitatio Christi*. Кроз *humiliato ad mortrem crucis*, владар је узвишен *ad dextram Dei*. Са сличним примерима смо се сусрели приликом истраживања ктиторства Карла Ћелавог и Отона III. Концепт *humiliato* одговарао је владарској идеологији Отона и Салијеваца који су били *Servus Christi*. У горњој зони око мандорле приказани су хорови анђела. Оквир сцене чине четири медаљона са бистама четири симбола јеванђелиста[760] и натпис који гласи: „*Пред твојим лицем оплакујем своје многе злочине,/Дај опрштај коме ја, иако недостојан, припадам./Чистим срцем, Краљице, изливам своје молитве,/За вечни мир и за радости*

[757] F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer*, 20-22; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, Id., Herrscherbild und salische Kaiserdynastie im Codex Aureus Escorialensis, 204-207, 213.

[758] El Escorial, Real Biblioteca, Cod. Vitrinas 17. Рукопис се у литератури помиње и као Шпајерско јеванђеље или Златно Шпајерско јеванђеље.

[759] J. R. Viejo, El Codex Aureus de El Escorial y el culto mariano en la corte Sálica, 8; J. Gaus, Kongruez und Imagination von Maiestas und Maria im Buch des salischen Königtums, in: *Das salische Kaiser-Evangeliar, Der Kommentar. Band I*, hrsg., J. Rathofer, Madrid 1999, 251-272, 258-259; F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer*, 20; J. Snyder, *Medieval Art: Painting, Sculpture, Architecture 4th-14th Century*, 247; H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part Two: Books*, 188; S. Wagner, Establishing a Connection to Illuminated Manuscripts made at Echternach in the Eighth and Eleventh Centuries and Issues of Patronage, Monastic Reform and Splendor, 63; I. Walther, N. Wolf, *Masterpieces of Illumination: Codices Illustres the World's Most Famous Illuminated Manuscripts 400 to 1600*, Köln 2005, 132; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 87; Id., Herrscherbild und salische Kaiserdynastie im Codex Aureus Escorialensis, 212; D. H. Wright, Reviewed Work: Codex Caesareus Upsaliensis: An Echternach Gospel-Book of the Eleventh Century Carl Nordenfalk, *Speculum* Vol. 51, No. 4 (1976), 770-775, 772; о осталим минијатурама у оквиру рукописа у: J. Gaus, "Quod est coelum, hoc est liber" Der Miniaturen-Zyklus des Codex Aureus Escorialensis im Lichte frühmittelalterlicher Herrschertheologie, in: *Das salische Kaiser-Evangeliar, Der Kommentar. Band I*, hrsg., J. Rathofer, Madrid 1999, 327-496, посебно 455-486.

[760] J. Gaus, "Quod est coelum, hoc est liber" Der Miniaturen-Zyklus des Codex Aureus Escorialensis im Lichte frühmittelalterlicher Herrschertheologie, 435: у оквиру медаљона налазе се натписи: IOHANNES QUI SIGNATUR PER AQUILAM/ Јован којег означава орао. LUCAS Q(UI) (SIGNATUR) PER (V)ITULUM/ Лука којег означава бик. MATHEUS QUI SIGN(ATUR) PER HOMINEM/ Матеј којег означава човек. MARCUS QUI SIGNATUR PER LEONEM/ Марко којег означава лав.

светлости“.[761] Плава позадина и златни оквир, као и натпис на грчком у оквиру мандорле, уз хорове анђела указује да се композиција одиграва у небеској сфери. У контексту Парусије, Христ у слави је Узвишени, под чијом заштитом се налази владарски пар (Псалм 91:1-3).[762] Он је Апокалиптични и Страшни судија окружен апокалиптичним животињама. Гестом благослова указује на покајнике, а тај гест се протеже даље од слике владарског пара до ктиторске композиције на страници поред. Сцену владарског пара треба тумачити у вези са стиховима Отк 5: 9-14[763] и Отк 19: 1-4[764] на шта указује и појава хорова анђела чиме је наглашен ванвременски карактер. У односу са царским паром реферишу на параболу о изгубљеној овци (Матеј 18: 10-14[765] и Лука 15: 4-7[766]). Царски пар симболизује прве искупљене који евоцирају „*радост на небу због једног грешника који се каје*“ (Лука 15:7), па сходно томе молитва царског пара којом моле за опрост својих грехова се може сматрати услишеном, односно да ће се Конрад и Жизела наћи са Христове десне стране након коначног суда.[767]

На страници поред 3r приказана је Богородица на трону као Царица небеса, Теотокос, посредница и заштитница (сл. 4.20). Једном руком благосиља Агнезу, *AGNES REGINA*, која је скупила руке у гесту молитве, а другом руком прихвата кодекс који јој приноси Хајнрих III. Све три фигуре налазе се на златној позадини испод три аркаде које су део катедрале у Шпајеру. Изнад аркада, а као део цркве, приказано је дванаест прозора који уз златну

[761] Ibid., 434: ANTE TVI VVLTVM MEA DEFLEO CRIMINA MVLTVM / DA VENIAM MERER CVIVS SVM MVNERE CAESAR/ PECTORE CVM MVNDO REGINA PRECAMINA FVNDO / AETERNAE PACIS ET PROPTER GAVDIA LVCIS. TEKST DER CODEX AUREUS.

[762] Псалам 91. Који живе у заклону вишњега, у сјену свемогућега почива. 2. Говори Господу: ти си уточиште моје и бранич мој, Бог мој, у којег се уздам. 3. Он ће те избавити из замке птичареве, и од љутог помора;

[763]Откровење Јована Богослова 5:9-14 9. И пјеваху пјесму нову говорећи: Достојан си да узмеш књигу, и да отвориш печате њезине; јер си се заклао, и искупио си нас Богу крвљу својом од свакога колјена и језика и народа и племена,10. И учинио си нас Богу нашему цареве и свештенике, и цароваћемо на земљи. 11. И видјех, и чух глас анђела многијех око пријестола и животиња и старјешина, и бјеше број њихов хиљаде хиљада, 12. Говорећи гласом великијем: Достојно је јагње заклано да прими силу и богаство и премудрост и јачину и част и славу и благослов. 13. И свако створење, што је на небу, и на земљи, и под земљом, и што је на мору, и што је у њима, све чух гдје говоре: Ономе што сједи на пријестолу, и јагњету благослов и част и слава и држава ва вијек вијека. 14. И четири животиње говораху: Амин. И двадесет и четири старјешине падоше и поклонише се ономе што живи ва вијек вијека.

[764] Откровење Јована Богослова 19:1-4 1. И послије овога чух глас велики народа многога на небу гдје говори: Алилуја! спасеније и слава и част и сила Господу нашему; 2. Јер су истинити и прави судови његови, што је осудио курву велику, која поквари земљу курварством својијем, и покајао крв слугу својијех од руке њезине. 3. И другом рекоше: Алилуја! И дим њезин излажаше ва вијек вијека. 4. И падоше двадесет и четири старјешине, и четири животиње, и поклонише се Богу који сједаше на пријестолу, говорећи: Амин, алилуја!

[765] Јеванђеље по Матеју 18:10-14. 10. Гледајте да не презрете једнога од малијех овијех; јер вам кажем да анђели њихови на небесима једнако гледају лице оца мојега небескога. 11. Јер син човјечиј дође да изнађе и спасе изгубљено. 12. Што вам се чини? Кад има један човјек сто оваца па зађе једна од њих, не остави ли он деведесет и девет у планини, и не иде да тражи ону што је зашла? 13. И ако се догоди да је нађе, заиста вам каже да се њој више радује него онима деведесет и девет што нијесу зашле. 14. Тако није воља оца вашега небескога да погине један од овијех малијех.

[766] Јеванђеље по Луки 15:4-7. 4. Који човјек од вас имајући сто оваца и изгубивши једну од њих не остави деведесет и девет у пустињи и не иде за изгубљеном док је не нађе? 5. И нашавши дигне је на рамо своје радујући се, 6. И дошавши кући сазове пријатеље и сусједе говорећи им: радујте се са мном: ја нађох своју овцу изгубљену. 7. Кажем вам да ће тако бити већа радост на небу за једнога грјешника који се каје, него ли за деведесет и девет праведника којима не треба покајање.

[767] J. R. Viejo, El Codex Aureus de El Escorial y el culto mariano en la corte Sálica, 10-11; J. Gaus, Kongruez und Imagination von Maiestas und Maria im Buch des salischen Königtums, 253-256; Id., "Quod est coelum, hoc est liber" Der Miniaturen-Zyklus des Codex Aureus Escorialensis im Lichte frühmittelalterlicher Herrschertheologie, 434-435, 440; J. Laudage, Heinrich III. (1017- 1056) - Ein Lebensbild, 104-105; S. Wagner, Establishing a Connection to Illuminated Manuscripts made at Echternach in the Eighth and Eleventh Centuries and Issues of Patronage, Monastic Reform and Splendor, 64-65; S. Weinfurter, Herrscherbild und salische Kaiserdynastie im Codex Aureus Escorialensis, 203, 209-210.

позадину реферишу на Небески град (Отк 21:12-13[768], 21:18[769]). Изнад катедрале налази се натпис „*Шпајер се истиче даром краља Хајнриха*“.[770] У медаљонима који чини део златног оквира приказане су четири кардиналне врлине са натписима: „*Правда изузетна и висока врлина/Умереност, средина између Јагњета и Лава/Снага, непобедиви борац против порока/Разборитост, господарица учења Божијег*“.[771] У самом оквиру се налази још један натпис: „*О Краљице Небеса, не одбиј ме као свог краља,/Поверавам ти се доносећи ти ове дарове./Са оцем и мајком, градом везан љубављу,/Тако да можете бити помоћник и подршка у сваком тренутку*“[772] , што представља молитву упућену Богородици. На сабору у Ефесу 431. године Богородица је прихваћена као Теотокос и призната је као универзални посредник. У њеној улози Богоносца исказана је теолошка истина Христа који има две природе, Бог и човек, а она сама је посредница између Судије и живог владарског пара. Она је царска капија која сведочи о инкарнацији, наговештава спасење и коначни Христов долазак. Кроз њу, која је црква, зидови се отварају у врата и прозоре и улази светост. Важно је скренути пажњу на одежду коју учесници ове две сцене носе. Христос носи белу тунику преко које пада црвени мантил са плавим детаљима у виду поставе видљиве на грудима и рубу. Конрад такође носи белу тунику, са златним детаљима и пурпурни плашт са златном бордуром која указује на његов царски идентитет. Жизела је приказана у плавој хаљини са широким рукавима и белим велом на глави. Боје одежде коју носи Конрад одговара Христу, а царица носи одежду као и Богородица на наредној страници чиме је владарски пар поистовећен са Христом и Богородицом. Они су њихови намесници, а њихово земаљско царство је одраз небеског. Поред одежде, блиска веза између ове две минијатуре пре свега је наглашена кроз однос оца и сина. Конрад упућује молитву у своје име, али Хајнрих његов син и наследник упућује царици небеса молтиву у коју је укључио и своје родитеље, а позива се на последње стихове 72. псалма. Давид се обраћа Богу у своје име, а затим и у име свог сина. Поређење оца и сина са Давидом и Соломоном био је већ устаљен елемент владарске идеологије царева. Близак однос оца и сина откривамо и на станицама 3v и 4r.[773]

На тим страницама налази се посветна поема: „*Ово је књига живота,/јер садржи живот у себи,/створен од небеске росе,/из уста Христових,/свим народима,/нама,/и нашим родитељима,/да бисмо избегли зло,/и волели мирног ума./Ко извршава ове речи/добиће небеско царство*“[774] (3v) и „*Хајнрих цар/коме нема равног у врлинама,/који је владао као*

[768] Откровење Јована Богослова 21:12-13 12. И имаше зид велики и висок, и имаше дванаестора врата, и на вратима дванаест анђела, и имена написана, које су имена дванаест кољена Израиљевијех. 13. Од истока врата троја, и од сјевера врата троја, од југа врата троја, и од запада врата троја.

[769] Откровење Јована Богослова 21:18 18. И бјеше грађа зида његова јаспис, и град злато чисто, као чисто стакло.

[770] S. Weinfurter, Herrscherbild und salische Kaiserdynastie im Codex Aureus Escorialensis, 217: SPIRA FIT INSIGNIS HEINRICI MVNERE REGIS.

[771] Ibid., 210: IUSTICIA VIRTVS EXIMIA ET ALTA / TEMPERANTIA INTER AGNVM ET LEONEM MEDIA / FORTITUDO CONTRA VITIA BELLATRIX INVICTA /PRVDENTIA DOCTRIX DISCIPLINAE DEI.

[772] J. Laudage, Heinrich III. (1017- 1056) - Ein Lebensbild, 104: O REGINA POLI ME REGEM SPERNERE NOLI/ MI TIBI COMMENDO PRAESENTIA DONA FERENDO /PATREM CVM MATRE QVIN IVNCTAM P(ro)LIS AMORE/VT SIS ADIVTRIX ET IN OMNI TEMPORE FAVTRIX. TEKST DER CODEX AUREUS.

[773] J. Gaus, Kongruez und Imagination von Maiestas und Maria im Buch des salischen Königtums, 253-256; Id., "Quod est coelum, hoc est liber" Der Miniaturen-Zyklus des Codex Aureus Escorialensis im Lichte frühmittelalterlicher Herrschertheologie, 435, 442-446; J. Laudage, Heinrich III. (1017- 1056) - Ein Lebensbild, 104-105; H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part Two: Books*, 188; S. Wagner, Establishing a Connection to Illuminated Manuscripts made at Echternach in the Eighth and Eleventh Centuries and Issues of Patronage, Monastic Reform and Splendor, 64-65; S. Weinfurter, Herrscherbild und salische Kaiserdynastie im Codex Aureus Escorialensis, 203-204.

[774] S. Wagner, Establishing a Connection to Illuminated Manuscripts made at Echternach in the Eighth and Eleventh Centuries and Issues of Patronage, Monastic Reform and Splendor, 64: HIC LIBER EST VITAE / QVIA VITAM CONTINET IN SE / CAELESTI RORE/ CHRISTI DIFFVSVS AB ORE / OMNES AD GENTES/ AD NOS/ NOSTROSQVE PARENTES/ VT MALA VITEMVS/ BONA CONDITA MENTIS AMEMVS/ QVI FACIT HAEC VERBA/ CAPIET CAELESTIA REGINA.

краљ,/мудрији од свих,/Цару свих приноси ову круну од књига/ јер је златом написао шта је мудрост рекла/Све ће проћи,/али моје речи никада неће нестати“ (4r).[775] На рукопис се реферише као *liber Vitae*, што указује да портрет, молитва и имена преминулих имају функцију меморије, слично именима живих и мртвих у *libri memoriales* у раном средњем веку.[776] Ове књиге постављане су на олтар како би се њихова имена поменула током молитве у спасоносном присуству Бога. У медаљонима који окружују посветну поему исписано је осам блаженстава. На страници 3v: „*Благо сиромашнима духом, јер је њихово царство небеско;/Благо онима који плачу, јер ће се утешити;/Благо кроткима, јер ће наследити земљу;/Благо гладнима и жеднима правде, јер ће се наситити;*“[777] а на страници 4r: „*Благо милостивима, јер ће бити помиловани;/Благо онима који су чистога срца, јер ће Бога видети;/Благо онима који мир граде, јер ће се синови Божији назвати;/Благо прогнанима правде ради, јер је њихово царство небеско*“.[778]А у мањим круговима на обе станице налази се натпис „*Краљ Хајнрих, син краља Конрада*“.[779] Хајнрих III приказан је уз четири кардиналне врлине. Учења Христова, блаженстава представљају обећање царства небеског. Беседа на Гори говори о спасењу оних који су скромни у потпуном одрицању овоземаљских добара. Владар који влада путем Божје промисли, имајући на уму осам блаженстава и испуњава ове захтеве, заслужиће место у небеском царству, следећи двоструку заповест *dilectio Dei et proximi*[780]. Краљ је оличење свих врлина и мудрости, наговештено медаљонима уз ктиторски портрет, а његово краљевство схваћено је као апостолат са задатком да се држи поука Новог Завета; јасно изражено последњим стиховима поеме „*Све ће проћи, али моје речи неће никада*“ (Матеј 24:35[781] и Лука 21:33[782]). Путем текста и слике изражена је владарска идеологија и приватна побожност Хајнриха III. Портрет цара и царице је ктиторски, али и вотивни.[783]

До сада, у илуминираним рукописима на западу оваква представа се није појављивала, већ су у питању били портрети појединачних владара, владарски пар или цар, царица и наследник. Минијатура две генерације Салијеваца прва је у низу династичких портрета чији ктитори су били цареви ове династије. Она сведочи о новом разумевању основа царске власти који на прво место управо ставља династички континуитет. Јеванђелистар путем текста и слике сведочи да је у питању вотивни дар који Хајнрих III дарује Богородици, личној заступници на Страшном суду, за спасење своје душе, за спасење душе својих родитеља и место своје породице у Небеском граду, али и као захвалност јер су Салијевци сматрали да су путем

[775] Loc. cit.: HEINRICVS CAESAR/ CVI NON VIRTVTIBUS EST PAR/ QVI REX SIT FVNCTVS/QVO NON SAPIENTIOR VLLVS / REGI CVNCTORUM/ FERT HOC DIADEMA LIBRORVM/ AVRO QVOD SCRIPSIT / QVONIAM SAPIENTIA DIXIT / OMNIA TRANSIBVNT / NVM QVAM MEA VERBA PERIBVNT.

[776] E. M. Butz, The Political Dimension of Liturgical Prayers of Remembrance, 263-281.

[777] S. Weinfurter, Herrscherbild und salische Kaiserdynastie im Codex Aureus Escorialensis, 220: BEATI PAUPERES SPIRITU QUONIAM IPSORUM EST REGNUM CAELORUM/ BEATI MITES QUONIAM IPSI POSSIDEBUNT TERRAM/ BEATI QUI LUGENT QUONIAM IPSI CONSOLABUNTUR /BEATI QUI ESURIUNT ET SICIUNT IUSTICIAM QUONIAM IPSI SATURABUNTUR.; Јеванђеље по Матеју 5:3-6.

[778] S. Weinfurter, Herrscherbild und salische Kaiserdynastie im Codex Aureus Escorialensis, 220:BEATI MISERICORDES QUONIAM IPSI MISERICORDIAM CONSEQUENTUR/BEATI MUNDO CORDE QUONIAM IPSI DEUM VIDEBUNT/ BEATI PACIFICI QUONIAM FILII DEI VOCABUNTUR/ BEATI QUI PERSECUTIONEM PACIUNTUR PROPTER IUSTICIAM.; Јеванђеље по Матеју 5:7-10.

[779] S. Weinfurter, Herrscherbild und salische Kaiserdynastie im Codex Aureus Escorialensis, 209: HEINRICVS REX CVONRADI REGIS FILIVS.

[780] Љубав према Богу и ближњима као референца на Јеванђеље по Матеју 22:37-40 37. А Исус рече му: Љуби Господа Бога својега свијем срцем својијем, и свом душом својом, и свом мисли својом. 38. Ово је прва и највећа заповијест. 39. А друга је као и ова: љуби ближега својег као самога себе. 40. О овима двјема заповијестима виси сав закон и пророци.

[781] Јеванђеље по Матеју 24:35 Небо и земља проћи ће, али ријечи моје неће проћи.

[782] Јеванђеље по Луки 21:33 Небо и земља проћи ће, али ријечи моје неће проћи.

[783] J. Gaus, "Quod est coelum, hoc est liber" Der Miniaturen-Zyklus des Codex Aureus Escorialensis im Lichte frühmittelalterlicher Herrschertheologie, 441, 450-451; J. Laudage, Heinrich III. (1017- 1056) - Ein Lebensbild, 104-105; S. Weinfurter, Herrscherbild und salische Kaiserdynastie im Codex Aureus Escorialensis, 208-210.

њене милости дошли на трон и да уз њену помоћ владају. Хајнрих, ком су приписане кардиналне врлине и који живи и влада по Христовим учењима, заслужиће место у Небеском Јерусалиму, заједно са својим родитељима и женом уз Христа, а Богородичиним посредством која династији пружа како овоземаљску, тако и небеску заштиту.[784]

Након царског крунисања, Хајнрих III се окренуо личном ктиторском подухвату, изградњи Гослара. Историја овог града блиско је повезана са царевима због своје географске локације. Гослар се налази у Саксонији, на ободима планине Харц која је била од изузетног значаја због рудника сребра. Харц се помиње у документима из Каролиншког периода, управо због рудника. Од археолошких остатака, пронађени су фрагменти из периода владавине саксонског краља Хајнриха I, а Гослар се помиње у повељи Отона III којом дарује Ахен приносима из ове регије. Сачуван је податак да је бискуп Хилдесхајма, Бернард положио реликвије из Рима у цркву непознате посвете у Гослару. Хајнрих II проводио је доста времена у регији око Харца и имао је палату у Рамелсбергу, који је запарaво био рудно лежиште. Титмар је забележио градитељске активности у Гослару 1017. године, па се сматра да је краљ тада градио своју палату. Салијевцима је такође био веома важно економско средиште, али током владавине Хајнриха III, Гослар је постао и интелектуални, културни, као и један од сакралних и политичких центара царства.[785]

Након доласка на трон септембра 1039. године, Хајнрих је у владарској процесији посетио Гослар, а након тога његово присуство у овом граду редовно је бележено. У јулу 1040. године одржао је и сабор. Посете Гослару од самог почетка владавине говоре да је краљ већ тада обликовао посебан однос са градом што је довело до изградње комплекса, царског двора и цркве, већ устаљене праксе на западу (сл. 4.21). Каролинзи и Отони градили су дворске комплексе широм царства како би означили своје присуство и потврдили значај одређеног града.[786] Средином 11. века забележено да је цар изградио палату и цркву: „*Хајнрих, син цара Конрада, саградио је палату Гослар у подножју планине Рамелсберг, са које се узима сребро, и ту саградио базилику апостола Симона и Јуде*“.[787] Немамо информације о самој градњи и тачном датуму изградње. Палата је била двоспратна грађевина са великом двораном на горњем спрату (сл. 4.22). На првом спрату налазила се аркада прозора који су били отворени ка дворишту како би народ могао да посматра церемоније (сл. 4.23). Представу ове палате проналазимо у илуминираном рукопису.[788]

Наспрам палате, као и у Ахену, цар је изградио цркву 1047. године посвећену Светом Симону и Јуди на чији празник је рођен. Ова владарска задужбина постала је један од најзачајнијих центара за обуку немачке епископије, а сваки трећи одавде би постајао бискуп

[784] J. Gaus, "Quod est coelum, hoc est liber" Der Miniaturen-Zyklus des Codex Aureus Escorialensis im Lichte frühmittelalterlicher Herrschertheologie, 434; S. Weinfurter, Herrscherbild und salische Kaiserdynastie im Codex Aureus Escorialensis, 204.

[785] K. Zölch, *Die Bischöfe von Speyer zur Zeit Kaiser Friedrichs II*., 27-28; T. Memmert, Die Geschichte der Pfalz Goslar nach der schriftlichen Überlieferung, in: *Das Goslarer Kaiserhaus. Eine baugeschichtliche Untersuchung*, hrsg., W. Frontzek, id., M. Möhle, Hildesheim 1996, 7-80, 7-20; C. Meckseper, *Kleine Kunstgeschichte der deutschen Stadt im Mittelalter*, Darmstadt 2011, 166; F. Prinz, Kaiser Heinrich III. seine widersprüchliche Beurteilung und deren Gründe, 534; A. Cohen, Magnificence in Miniature: the Case of Early Medieval Manuscripts, 90.

[786] T. Memmert, Die Geschichte der Pfalz Goslar nach der schriftlichen Überlieferung, 21-22; T. Zotz, Carolingian Tradition and Ottonian-Salian Innovation: comparative observations on palatine policy in the Empire, 97-98.

[787] T. Memmert, Die Geschichte der Pfalz Goslar nach der schriftlichen Überlieferung, 22 са изворима: Qui Heinricus, cognornento plus, filius Counradi imperatoris, palatium Goslariae ad radicem montis Ramisberc, de quo argentum tollitur, construxit, et basilicam ibidem apostolorum Symonis et Judae aedificavit.

[788] Ibid., 21-23; W. Anderson, *Castles Of Europe*, 153; T. Zotz, Carolingian Tradition and Ottonian-Salian Innovation: comparative observations on palatine policy in the Empire, 97-98; C. Meckseper, *Kleine Kunstgeschichte der deutschen Stadt im Mittelalter*,57, 111; B. Schneidmüller, Das Goslarer Pfalzstift St. Simon und Judas und das deutsche Königtum in staufischer Zeit, in: *Geschichte in der Region. Zum 65. Geburtstag von Heinrich Schmidt*, hrsg., D. Brosius, C.van den Heuvel, E. Hinrichs, H. van Lengen, Hannover 1993, 29-53, 29; K. J. Conant, *Carolingian and Romanesque Architecture 800-1200*, 136.

током владавине Хајнриха III и Хајнриха IV. Ктиторска повеља сведочи да је цар 1047. године: „*цркву у Гослару, изградио из темеља*“.[789] Црква посвећена његовим личним заштитницима описана је као тробродна базилика са равним кровом, трансептом, четвртастим хором испод којег се налазила крипта, три апсиде, две куле на западу и звоником између, са главним порталом на цетнралној оси и истуреним тремом (сл. 4.24). У цркву је Хајнрих III положио реликвије Симона и Јуде. Од 1047. до марта 1049. године није забележена ниједна посета. Из тог разлога се закључује да је тада био период интензивне градње, а да је од марта цар са својом свитом могао несметано да борави у свом граду.[790]

Хајнрих је 1050. године био у Гослару од септембра до Божића, што сведочи не само о важности овог центра, већ да је град био економски стабилан да подржи царски двор четвртину године. Како нам извори сведоче, на Божић 1050. године након што је царска породица прославила празник, великаши су се заклели на верност његовом тек рођеном сину Хајнриху IV. Отприлике у исто време, надбискуп Келна Херман II (1036-1056) је освештао цркву. Цар је прославио и наредни Божић у Гослару, забележена је посета у марту 1052., а затим и у мају, јуну, августу и октобру 1053. године, а извори сведоче да су уз њега били Агнеза и Хајнрих. Године 1056. прославио је празник рођења Богородице и примио папу Викора II (1055-1057), што је била и последња Хајнрихова посета пре смрти. Сачуван је новац који садржи портрет Хајнриха III са једне стране (сл. 4.25) и бисте Св. Симона и Јуде са друге (сл. 4.26). Црква у Гослару била је лична задужбина цара, која пре свега сведочи о његовој приватној побожности. Изван Гослара налазила се још једна црква посвећена Светом Петру. У документу Хајнриха IV из 1062. године помиње се цар као ктитор, али не и датум изградње. У 13. веку у изворима се Агнеза помиње као ктиторка, па је до 18. века ова црква била позната као *Capella Regina*.[791]

Илуминирани рукопис тзв. Бременска зачала[792] између осталог пружа визуелно сведочанство о владарском комплексу у Гослару. Рукопис је настао у скрипторијуму манастира у Ехтернаху између 1039. и 1043. године. Мали формат указује да је илуминирани рукопис био намењен личној употреби Хајнриха III, што говори да су приказане минијатуре директно биле везане за краља. Рукопис садржи циклус Христовог живота у 72 сцене, портрете јеванђелиста, портрете Хајнриха III и Жизеле и представу скрипторијума. На почетним страницама приказани су ктитор и његова мајка. На страници 3r, приказана је Жизела као удовица, носи тамну одећу и плави огртач који јој прекрива главу (сл. 4.27). Она је окружена свештенством и дворском пратњом, који се налазе испред архитектонског комплекса. На страници 3v приказан је Хајнрих III у владарској одежди са златним детаљима, круном на глави, у руци држи скиптар и глоб, окружен духовном и световном пратњом, као и његова мајка (сл. 4.28). Изнад је натпис „*Нека Христова милост сачува*

[789] T. Memmert, Die Geschichte der Pfalz Goslar nach der schriftlichen Überlieferung, 33, са изворима: Necnon parentum nostrorum ad aecclesiam Goslari, quam a fundamento constituimus.
[790] Ibid., 33-34; C. Ehlers, Unendliche Gegenwart. Speyer zwischen Konrad II. und Stefan George, 11-12; T. Zotz, Carolingian Tradition and Ottonian-Salian Innovation: comparative observations on palatine policy in the Empire, 98; T. Lohse, Goslar - Kollegiatsstift St. Simon und Judas, in: *Niedersächsisches Klosterbuch- Verzeichnis der Klöster, Stifte, Kommenden und Beginenhäuser in Niedersachsen und Bremen von den Anfängen bis 1810, Teil 2*, hrsg., J. Dolle, Bielefeld 2012, 489-506, 490, 501-502; C. Meckseper, *Kleine Kunstgeschichte der deutschen Stadt im Mittelalter*, 204; B. Müsegades, *Heilige in der mittelalterlichen Bischofsstadt. Speyer und Lincoln im Vergleich (11. bis frühes 16. Jahrhundert)*, 270; F. Prinz, Kaiser Heinrich III. seine widersprüchliche Beurteilung und deren Gründe, 534; B. Schneidmüller, Das Goslarer Pfalzstift St. Simon und Judas und das deutsche Königtum in staufischer Zeit, 30-34.
[791] M. Blaich, Zur Diskussion um die Baugeschichte des „Kaiserhauses" in der Pfalz Goslar, *Burgen und Schlösser* 2 (2013), 74-82, 74; T. Lohse, Goslar - Kollegiatsstift St. Simon und Judas, 506; T. Memmert, Die Geschichte der Pfalz Goslar nach der schriftlichen Überlieferung, 35-38; S. Steinbach, Heinrich III. – Ein Münzreformer auf dem Kaiserthron? Goslar und die Geldwirtschaft im ostfränkisch-deutschen Reich des 11. Jahrhunderts, 141.
[792] Staats-und-Universitätsbibliothek Bremen Ms. b. 21.

краља Хајнриха, сјајног у младалачком цвету, на част и славу царства“.[793] Сцена се одиграва испред истог комплекса грађевина, само из друге перспективе, за коју су научници сматрали да је у питању Ехтернах. Представљена су два објекта која немају никаквих заједничких архитектонских одлика са опатијом у Ехтернаху, чија представа се налази на станици 124v. На почетним страницама је приказана дугачка грађевина са четвороводним кровом испред које стоји мања квадратна или округла зграда са купастим кровом. Дугачка грађевина нема никаквих сакралних детаља, па је закључено да је у питању секуларни објекат, док је мања грађевина црква. На страници 3v, приказан је исти комплекс, само из десног угла, а световно здање фланкирано је црквом, врло сличној као већ описаној на страници 3r. Грађевине приказане на почетним страницама рукописа могу се описати као: двоспратни световни објекат који је фланкиран двема црквама приближно квадратне или округле основе са леве и десне стране. Сви кровови прекривени су црепом који подсећа на бакар. Спратови су одвојени хоризонталном траком, прозори у приземљу су округли, а на спрату полукружни што одговара изгледу Госларске палате. Све ово указује да је у рукопису приказана омиљена царева палата. Будући да Хајнрих има титулу краља и да је Жизела приказана, Бременска зачала се датују у период након 1039. односно до смрти царице 1043. године. Владарска породица је посетила опатију 30. јуна 1041. године и највероватније им је рукопис тада презентован, што би значило да је дворски комплекс у Гослару изграђен пре 1040. године.[794]

На страници 124v приказани су монах и лаик како креирају дело (сл. 4.29). Иза њих је архитектонска целина чији елементи одговарају изгледу Ехтернаха у 11. веку. Поред визуелних елемената, део натписа, који је уједно и једино сведочанство о месту настанка рукописа гласи „*место звано Ехтернах*“ [795] што недвосмислено говори да је реч о представи ове опатије. Минијатура уједно указује и на посебан однос опатије и Салијевске династије. Представа предаје рукописа налази се на страници 125r (сл. 4.30). Приказан је опат Хумберт и још једно црквено лице који приносе рукопис краљу. [796]

У прилог чињеници да су уметници скрипторијума у Ехтернаху могли реално да представе грађевине у Гослару који је географски удаљен сведочи још један рукопис, такође настао у овом скрипторијуму, а чији ктитор је био цар Хајнрих III. У питању је Јеванђелистар за Гослар[797] настао око 1050. године. Илуминирани рукопис цар је даровао својој задужбини вероватно поводом освештавања. Јеванђелистар садржи дванаест канонских таблица, четири портрета јеванђелиста (сл. 4.31-4.34), пет целостраничних минијатура, укључујући ктиторску

[793] S. Weinfurter, Herrscherbild und salische Kaiserdynastie im Codex Aureus Escorialensis, 222: HEINRICUM REGEM IVVENILI FLORE NITENTEM / AD LAVDEM REGNI CONSERVET GRATIA CHRISTI.

[794] Ibid., 210-212; G. B. Varela, Meanings and Functions of the Royal Portraits of the Navarrese Dynasty in the Kingdom of León, 1038–1109, in: *Meanings and Functions of the Ruler's Image in the Mediterranean World (11th – 15th Centuries)*, eds., M. Bacci, M. Studer-Karlen, M. Vagnoni, Leiden 2022, 402–448, 410; J. R. Viejo, *Manuscript Illumination in Ottonian and Early Salian St Gall: Iconography, Liturgy, and Devotion*, 14-16, 32; T. Memmert, Die Geschichte der Pfalz Goslar nach der schriftlichen Überlieferung, 25-28, 31-32; J. Rathofer, Vom Bremensis zum Escorialensis Zur Datierung und Dedikation des Bremer Perikopenbuches, in: *Das salische Kaiser-Evangeliar, Der Kommentar. Band I*, hrsg., J. Rathofer, Madrid 1999, 227-244, 229; M. J. Schubert, Die Reformabtei Echternach und ihr Skriptorium unter dem Patronat der Salier, in: *Das salische Kaiser-Evangeliar, Der Kommentar. Band I*, hrsg., J. Rathofer, Madrid 1999, 543-558, 554; H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part Two: Books*, 187, 199-200; R. Walker, Manuscripts Face to Face: León and the Holy Roman Empire in the Mid-Eleventh Century, in: *Library of the Written Word volume 79, The Manuscript World, Illuminating the Middle Ages Tributes to Prof. John Lowden from his Students, Friends and Colleagues*, eds., A. Bovey, L. Cleaver, L. Donkin, Leiden 2020, 77-93, 89-91.

[795] M. J. Schubert, Die Reformabtei Echternach und ihr Skriptorium unter dem Patronat der Salier, 554: locus Efternaca vocatus.

[796] Loc. cit.; C. R. Dodwell, *Pictorial arts of the West 800-1200*, 144; J. Rathofer, Vom Bremensis zum Escorialensis Zur Datierung und Dedikation des Bremer Perikopenbuches, 229; S. Weinfurter, Herrscherbild und salische Kaiserdynastie im Codex Aureus Escorialensis, 210-212.

[797] Uppsala Universitetsbiblioteket MS. 93.

композицију и Христа у слави. Израђен је у пурпуру и злату што сведочи о царском статусу ктитора.[798] Рукопис почиње двостраничном сценом на страницама 3v и 4r која је истовремено ктиторска и вотивна јер је њоме упућена молитва и изражено сведочанство о визуелном идентитету цара (сл. 4.35). На страници 3v представљена је сцена Божанске инвеституре. *Maiestas Domini* окружен симболима јеванђелиста крунише царски пар, Хајнриха и Агнезу који подижу руке у гесту молитве (сл. 4.36). Владарски пар носи царску пурпурну одежду са златним детаљима, златну круну на глави и скиптар у руци. Натпис у оквиру мандорле „*Небеса су небеса Господња, а земљу је дао синовима човечијим*“[799] означава Христа као Логоса. Натпис изнад Христа гласи „*Нека преко мене живе владајући Хајнрих и Агнеза*“.[800] Путем минијатуре визуелно је наглашена идеја да владарски пар добија власт директно од Бога, као и да се налази под личном заштитом Христа Логоса; а уједно и пружа сведочанство да је иконографија обликована током владавине његових претходника на трону постала устаљени образац и део визуелног идентитета цара на западу.[801] На страници поред, приказан је Хајнрих III како приноси рукопис својим личним заштитницима, патронима цркве у Гослару, Симону и Јуди који седе на трону у оквиру цркве, тробродне базилике изнад које препознајемо и две куле. У поређењу са цртежима који су настали пре њеног рушења, као и подацима које имамо о изгледу цркве, закључујемо да је управо приказана црква Светог Симона и Јуде у Гослару.[802] Натпис у оквиру сцене који гласи: „*Цар Хајнрих је подигао зидове Гослара*“[803] говори о ктиторству. Минијатура сведочи о царевој приватној побожности и посвећности овим светитељима. Гослар је био лични ктиторски подухват цара, за разлику од катедрале у Шпајеру, династичке задужбине. Обликовањем Гослара, цар је успоставио нови центар царстава који врло јасно указује на његову личну побожност. Два илуминирана рукописа представљају изузетно важне примере визуелне културе. С једне стране, јер добијамо визуелно сведочанство о изгледу царског комплекса, а с друге, јер говоре о владарској идеологији Хајнриха III. Цар и царица су богомизабрани владари који круну добијају директно од Христа, идеје обликоване током Каролиншке династије, а заступљене током владавине Отона. Као такве, нашле су свој визуелни израз и постале су део владарске идеологије династије Салијеваца. Визуелни модел потврђен је минијатурама Шпајерског јеванђеља у ком су царски пар Конрад II и Жизела путем одежде изједначени са Христом и Богородицом; концепти које проналазимо у ктиторству цара Отона II и царице Теофано. Основни елементи владарске идеологије коју је обликовао Карло Велики, посветивши Ахен Богородици, прошли су трансформацију током Отонске династије и доживели нови израз током владавине Салијеваца, од Конрада II. Хајнрих III је путем уметности и визуелне културе истакао лични однос са Богородицом која, не само да је

[798] T. Memmert, Die Geschichte der Pfalz Goslar nach der schriftlichen Überlieferung, 28-31; M. J. Schubert, Die Reformabtei Echternach und ihr Skriptorium unter dem Patronat der Salier, 553; H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part Two: Books*, 188, 201-205; A. Cohen, Magnificence in Miniature: the Case of Early Medieval Manuscripts, 90-91; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 93; K. Weitzmann, Various Aspects of Byzantine Influence on the Latin Countries from the Sixth to the Twelfth Century, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 20 (1966), 1-24, 14-15.

[799] J. Gaus, "Quod est coelum, hoc est liber" Der Miniaturen-Zyklus des Codex Aureus Escorialensis im Lichte frühmittelalterlicher Herrschertheologie, 436: CAELUM CAELI DOMINO-TERRAM AUTEM DEDIT FILIIS HOMINUM.; Натпис представља и референцу на Псалм 113.

[800] Loc. cit.: PER ME REGNANTES VIVANT HEINRICUS ET AGNES.

[801] Loc. cit.; H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part Two: Books*, 188, 201-205; A. Cohen, Magnificence in Miniature: the Case of Early Medieval Manuscripts, 90-91; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 93; K. Weitzmann, Various Aspects of Byzantine Influence on the Latin Countries from the Sixth to the Twelfth Century, 14.

[802] J. R. Viejo, *Manuscript Illumination in Ottonian and Early Salian St Gall: Iconography, Liturgy, and Devotion*, 31; T. Memmert, Die Geschichte der Pfalz Goslar nach der schriftlichen Überlieferung, 28-31; H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part Two: Books*, 188, 201-205; A. Cohen, Magnificence in Miniature: the Case of Early Medieval Manuscripts, 90-91.

[803] A. Cohen, Magnificence in Miniature: the Case of Early Medieval Manuscripts, 101: HEINRICUS C[A]ESAR SUBLIMAT MOENIA GOSLAR.

постала њихова заштитница, већ је истакнута њена улога посреднице пред Страшним судијом уз чију милост и заштиту ће династија добити место у Небеском Јерусалиму са Христове десне стране.[804]

Хајнрих III је изненадно умро на свој рођендан 5. октобра 1056. године у палати Бодфелд у Харцу. Сахрањен је у Шпајеру поред свог оца. Његово срце похрањено је у Гослару, а данас се налази у палатинској капели Светог Урлиха у коју је пребачено из цркве Симона и Јуде где је било смештено у хору пре њеног рушења (сл. 4.37).[805] На самртној постељи, свог сина Хајнриха IV је оставио папи Виктору II, а Агнеза је преузела улогу регента, пошто је њихов син у том тренутку имао шест година. Хајнриха IV је крстио надбискуп Келна на Ускрс. Опат Клинија Иг који је из Бургундије дошао на позив цара га је подигао из воде. Хајнрих III је свог сина одредио за наследника још 1053. године, након чега је крунисан у Ахену 17. јула 1054. године.[806] Наредне године заручен је Бертом Савојском (1051-1087) ћерком грофа Торина и Савоја.[807] Још пре крштења принчеви су положили заклетву верности 1050. године када је Хајнрих IV био стар око шест недеља о чему сведочи Херман из Рајхенауа (1013 – 1054).[808] Ламберт из Херсфелда (око 1028 – 1082/85) који је писао нешто касније од Хермана говори да је та заклетва била веома необична и неуобичајена јер дете још увек није било крштено (*adhuc caticuminus*).[809] Век касније, папа Иноћентије III (1198-1216) забранио је да некрштено дете буде уопште одређено за немачког краља поводом случаја Фридриха II, краља Сицилије. Његов отац одлагао је тај догађај желећи да церемонију обави папа Целестин III (1191-1198).[810] Хајнрих III је желео да његов син добије заклетву и да обезбеди континуитет династије, поведен својом ранијом болешћу и дугоочекиваним наследником. У таквом контексту треба посматрати церемонију крунисања. Конрад је одредио Хајнриха III за наследника када је имао осам година и пре путовања у Италију. Хајнрих IV одредио је свог сина Конрада за наследника и крунисан је у Ахену када је већ имао тринаест година. Али у случају Хајнриха III и Хајнриха IV било је од изузетне важности да у очима савременика постоји наследник.[811] Према Нидералтајхским аналима цар је дао свог сина папи.[812] Ламберт сведочи да је цар оставио сина царици.[813] Два извора не

[804] Ibid., 90-91; J. Gaus, "Quod est coelum, hoc est liber" Der Miniaturen-Zyklus des Codex Aureus Escorialensis im Lichte frühmittelalterlicher Herrschertheologie, 436; H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part Two: Books*, 188, 201-205; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 93; K. Weitzmann, Various Aspects of Byzantine Influence on the Latin Countries from the Sixth to the Twelfth Century,14-15.

[805] F. J. Arlinghaus, Das Herz Heinrichs III. Herrschersakralität, Raumvorstellungen und der tote und der lebende Körper des Königs, 187-188; T. Lohse, Das Stift und seine Stifter, Überlegungen zur Jahrtag-Liste aus dem sog. Kopialbuch A der Kanoniker von St. Simon und Judas in Goslar, in: *Gestiftete Zukunft im mittelalterlichen Europa. Festschrift für Michael Borgolte zum 60. Geburtstag*, hsrg., W. Huschner, Berlin 2008, 275-307, 282-283; T. Memmert, Die Geschichte der Pfalz Goslar nach der schriftlichen Überlieferung, 39; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 52; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 112-113.

[806] T. Lohse, Heinrich IV., seine Halbschwester Azela und die Wahl zum Mitkönig am 26. Juni 1053 in Tribur. - Zwei übersehene Quellenbelege aus Goslar, 223; I. S. Robinson, *Henry IV of Germany 1056-1106*, Cambridge 2000, 19-25; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 52; E. J. Ward, *Child Kingship in England, Scotland, France, and Germany, c.1050 – c.1250*, 21-23; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 112-113.

[807] H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 52; E. J. Ward, *Child Kingship in England, Scotland, France, and Germany, c.1050 – c.1250*, 23.

[808] Hermann of Reichenau, Chronicon, in: *Monumenta Germaniae Historica Scriptores* 5, ed., G. Pertz, Hannover 1844, 74–133, 129: Imperator Natalem Domini in Saxonia apud Goslare egit, et multos ex principibus filio suo iureiurando fidem subiectionemque promittere fecit./„Цар је Рођење Господње провео у Саксонији у Гослару, и натерао многе принчеве да се закуну на верност његовом сину и обећају покорност“.; E. J. Ward, *Child Kingship in England, Scotland, France, and Germany, c.1050 – c.1250*, 79.

[809] E. J. Ward, *Child Kingship in England, Scotland, France, and Germany, c.1050 – c.1250*, 79.

[810] Ibid., 79-80.

[811] Ibid., 84-87.

[812] Annales altahenses maiores, in: *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi*, ed., E. Oefele, Hannover 1891, 53: Cui cum vitae adventaret terminus, papa cum multis aliis

треба посматрати као супротне верзије једног догађаја јер свакако Виктор, као папа није могао да преузме улогу старатеља, већ је та функција била краткотрајног карактера.[814] У потврди имања манастиру Светог Бертина и монасима, Виктор се помиње као *noster spiritualis pater* пратилац земаљског оца (*noster carnalis pater*) у чије име дете краљ потврђује ова имања.[815] Одмах по Хајнриховој сахрани, којој је присуствовао и папа, Виктор је са Хајнрихом IV отишао у Ахен где је дечака ставио на трон како би означио почетак његове владавине.[816] Пре него што је напустио Немачку, сазвао је сабор на ком је предао краљевство Хајнриху IV *per investimentum* у присуству бискупа и секуларних великаша.[817] Вероватно су том приликом принчеви формално признали Агнезу за владара. Папа се вратио у Италију јануара 1057. године, а Агнеза је започела своју самосталну владавину као глава царске породице.[818]

Као старатељ и регент Агнеза је имала узоре у Аделаиди и Теофано док је Отон III био дете. Као и претходним царицама, била јој је потребна подршка моћних људи у царству. Само неколико дана након смрти њеног мужа послала је писмо опату Клинија Игу да се моли за спасење Хајнриха III и да подржи Хајнриха IV. Иако је писмо пре свега имало духовну поруку, препознајемо и јасну политичку јер је царица замолила опата, да ако дође до било каквих побуна у његовој дијецези да их умири. Како би обезбедила мир, уговорила је династичке бракове за своје ћерке. Отпутовала је са Хајнрихом у Угарску 1058. године како би формализовала заруке Јудите (у Угарској позната као Софија) и Соломона (1063-1081), сина краља Андраша I (1046-1060), а на Божић 1059. године склопљен је брак између Матилде која је имала 12 година са Рудолфом од Рајнфелдена, недавно именованим војводом Швабије.[819] Старање о будућем цару је у изворима описивано терминима *administrare, gubernare*, као *cura* и *curare*, који се не односе само на бригу о детету. Управо ти термини ујединили су њене две одговорности у једну дужност - брига о краљу и краљевству.[820] Хајнрих IV први пут се помиње у повељи свог оца 1051. године, али уз своју мајку која је истакнута пре њега.[821] Од склапања брака Агнеза је врло често била део официјалних повеља. Од када је изабран за краља, Хајнрих IV се искључиво јавља уз мајку, а она се помиње и без њега. Та чињеница, као и да је њено име увек наведено прво, говори да је она имала веома важну улогу у политици и дипломатији, а не само да је била мајка

---

universi ordinis praesentibus, publice confessionem peccatorum facit, filium suum Henricum, haeredem regni relinquens/ Када се приближио крај његовог (Хајнрих III) живота, папи, са многим другим присутним члановима целог реда, јавно је признао своје грехе, остављајући свог сина Хајнриха (IV) за наследника краљевства.

[813] Lamberti monachi Hersfeldensis Opera, in: *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi*, ed., O. Holder-Egger, Hannover 1894, 353: Heinricus cesar moriens Heinricum filium parvulum reliquit heredem sub matris suae Agnetis, prudentissimae reginae, regimine./ „Хајнрих Цезар је, умирући, оставио свог младог сина Хајнриха наследника под бригом његове мајке Агнезе, најмудрије краљице."

[814] E. J. Ward, *Child Kingship in England, Scotland, France, and Germany, c.1050 – c.1250*, 107-109, са изворима.

[815] Ibid., 108, са изворима: Qualiter nos pro amore nostri spiritualis patris et merito semper dilectissimi videlicet Victoris secundi papae et pro remedio nostri carnalis patris scilicet Henrici III regis, secundi Romanorum imperatoris augusti./ Као и ми, за љубав нашег духовног оца и заслугу нашег највољенијег папе Виктора II, и за спас нашег земаљског оца, наиме Хајнриха III, краља и другог цара Римљана августа.

[816] Ibid., 114; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 112-113.

[817] E. J. Ward, *Child Kingship in England, Scotland, France, and Germany, c.1050 – c.1250*, 108, са изворима: Tunc dictus pontifex tradidit regnum per investimentum dicto puero Heinrico.

[818] Ibid., 21-23, 79-109, 114 са наведеном литературом и изворима; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 112-113.

[819] I. S. Robinson, *Henry IV of Germany 1056-1106*, 28-29; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 141-143, 145-146; E. J. Ward, *Child Kingship in England, Scotland, France, and Germany, c.1050 – c.1250*, 152, 187, 198-199, са широм литературом и изворима.

[820] E. J. Ward, *Child Kingship in England, Scotland, France, and Germany, c.1050 – c.1250*, 47-48, са широм литературом и изворима.

[821] Ibid., 56, са изворима: qualiter nos ob nostram nostrique regni ac thori consortis scilicet Agnetis imperatricis augustae ac dilectae prolis nostrae Heinrici felicitatem.

престолонаследника.[822] Међутим, временом је почела да губи подршку великаша што је резултирало отмицом малог Хајнриха IV. Надбискуп Келна Ано (1056-1075) је уз подршку принчева узео Хајнриха из палете у Каизерсверту 1062. године и заробио га на острву у Рајни, око 80km северно од Келна. Ано је привремено преузео улогу регента.[823] Бертолд из Рајхенауа сведочи да су заједно са краљем узете и владарске инсигније.[824] Агнеза се није борила нити је покушала да врати свог сина. Тај потез је схваћен као слабост, али је већа вероватноћа да није желела да угрози његов долазак на трон неколико година касније, па се замонашила. Хајнрих IV је започео своју самосталну владавину 1065. године.[825]

4. 3 Хајнрих IV, борба око инвеституре и обнова царске катедрале у Шпајеру

Неоспоран долазак Хајнриха IV на трон било је можда најзначајније политичко достигнуће Хајнриха III. Не само да су Хајнрих и Агнеза успели да обезбеде његов долазак на трон, већ су успоставили владарски легитимитет одлукама које су доносили непосредно по рођењу Хајнриха IV. Од 1054. године носио је титулу краља, која је сачувана у повељи: „*nosterque filius dilectissimus Heinricus quartus rex*“[826], а 1065. почетак његове владавине обележен је церемонијом у Вормсу, територији његових предака.[827] Према старом франачком обичају, опасан је мачем, што је значило пунолетство и самосталан почетак владавине.[828] У овим годинама царица се опет појављује у повељама што указује да је повратила свој политички утицај.[829] У лето исте године, Хајнрих IV је кренуо на путовање, *iter regis*, по Немачкој и Бургундији, као и његов деда и отац.[830] Године 1066. оженио је Берту са којом је брак био уговорен још за живота Хајнриха III. Као краљица, Берта се помиње први пут у повељи из Требура 13. јула 1066. године. Склапањем брака добио је подршку аристократије из Италије. Из различитих извора сазнајемо да је њена кључна улога била да омогући континуитет династије и да ће као мајка будућег владара, као и Агнеза, преузети улогу регента у случају преране смрти Хајнриха IV.[831] Из *Vita* бискупа Бамберга Отона (1102-1139) сазнајемо да је Хајнрих знао да чита, пише и разуме текстове на латинском: „*цар је био тако*

[822] K. U. Jäschke, From famous empresses to unspectacular queens: the Romano-German empire to Margaret of Brabant, countess of Luxemburg and queen of the Romans (d. 1311), 76, 93, са изворима, посебно повеље царице; E. J. Ward, *Child Kingship in England, Scotland, France, and Germany, c.1050 – c.1250*, 56-57, са широм литературом и изворима.

[823] H. Vollrath, The western empire under the Salians, 52-54; J. Laudage, *Die Salier: Das erste deutsche Königshaus*, 49-52; E. J. Ward, *Child Kingship in England, Scotland, France, and Germany, c.1050 – c.1250*, 47-48, 218-221, са широм литературом и изворима; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 114-118.

[824] Berthold of Reichenau, Chronicon, in: *Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Germanicarum Nova Series* vol. 14, ed., I. S. Robinson, Hannover 2003, 161-381, 194: Henricum regem cum lancea et aliis imperii insignibus a matre imperatrice vi arripuit./Насилно је отео краља Хајнриха са копљем и другим обележјима царства, од царице мајке.

[825] E. J. Ward, *Child Kingship in England, Scotland, France, and Germany, c.1050 – c.1250*, 221, са широм литературом и изворима.

[826] Ibid., 69, са изворима: нашег највољенијег сина краља Хајнриха IV.

[827] I. S. Robinson, *Henry IV of Germany 1056-1106*, 26, 51-52; E. J. Ward, *Child Kingship in England, Scotland, France, and Germany, c.1050 – c.1250*, 69, 137-138; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 131-132.

[828] Извори сведоче: Heinricus quartus in tertia feria paschae gladium cinxit Wormaciae, Heberhardo archiepiscopo Treverensi benedicente/ „Хајнрих IV је опасан мачем трећег дана Ускрса, под благословом надбискупа Тријера Еберхарда“, у: Annales Weissenburgenses, in: *Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum* 38, ed., O. Holder-Egger, Hannover 1894, 9-57, 53; Ламберт каже: Ibi per concessionem eiusdem archiepiscopi primum se rex arma bellica succinxit/„Тамо се, по дозволи истог надбискупа, краљ прво опасао ратоборним оружјем“ у: Lamberti monachi Hersfeldensis Opera, 93.

[829] I. S. Robinson, *Henry IV of Germany 1056-1106*, 53.

[830] Ibid., 55.

[831] Ibid., 60-61.

добро упућен у писану реч да је могао да чита и разуме документа без помоћи, без обзира од кога су били“.[832] У опису Хајнриховог живота написаног око 1106. године, налазимо сличне информације.[833] Сачувана су три дела о животу краља и цара, као што је већ било речи у уводном делу овог поглавља, који нам пружају веома важно сведочанство о његовој владавини.

Од када је дошао на власт, па све до сукоба са папом, кључно питање политике Хајнриха IV била је Саксонија, због већег броја побуна. Краљ је из тог разлога највише времена проводио у Гослару, палати свог оца. Ту је Божић прославио чак седам пута по традицији Хајнриха III. Управо зато Ламберт описује град као „*најпознатија краљевска резиденција*“ и „*град који су немачки краљеви третирали као домовину (patria) и као њихову приватну резиденцију*“.[834] Поред Гослара, био је важан и Вормс. Хајнрих је коначно успео да угаси побуну привремено, у јуну 1075. године, а истовремено са овим догађајима, 12. фебруара је добио наследника, Конрада (1074-1101).[835]

Током периода Хајнриховог малолетства утицај Немачког краља у Риму се скоро у потпуности изгубио. У таквим околностима, папе и бискупи који су се залагали за реформу почели су да уводе велике промене. У одсуству краља, склопили су савез са Норманима који су формирали своје краљевство у јужној Италији и Сицилији током владавине Хајнриха III. Папа Никола II (1059-1061) успоставио је нову процедуру за избор папе 1059. године, према којој је искључио утицај цара. Забрањена је лаичка инвеститура, а папу су бирали кардинали, што је и данас процедура.[836] По доласку на трон, Хајнрих IV, као и претходни цареви, желео је да успостави чврсту контролу над црквом. Први у низу сукоба избио је у Миланској архиепископији. У Милану су 1072. године одржани избори на којима је папа Александар II (1061-1073) подржавао реформатора, а Хајнрих другог кандидата. Папа је онда изопштио саветнике Хајнриха IV због симоније, али не и самог краља.[837] Након Александрове смрти, на столицу Светог Петра дошао је папа Гргур VII (1073-1085) који се у потпуности посветио реформама.[838] Хајнрих је одбијао да прихвати примат папства. Сазвао је сабор у Вормсу 24. јануара 1076. године на којем је тврдио да Гргур није дошао на трон по правилима из 1059. односно да је прекршена клаузула која обавезује да владар мора бити обавештен. Двадесет шест епископа из Немачке са Хајнрихом су тврдили да Гргур „*није папа, већ лажни монах*“[839] и да мора поднети оставку.[840] Гргур је исте године урадио оно што ниједан папа пре њега није. Одговорио је на Хајнрихов покушај да га смени и изопштио га је и лишио звања. Хајнрих је третирао цркву као и његови претходници, тврдио је примат у односу на папу, инвестирао је епископе инсигнијама и није желео да одустане од тог права. Након екскомуникације, Гргур је тражио новог краља. Из тог разлога, 1077. године у Мајнцу је крунисан Рудолф од Рајнфелдена што је изазвало огромне побуне у целом краљевству и Хајнрих је био приморан да се измири са папом.[841]

[832] S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 131-132, са изворима.
[833] *The Life of the Emperor Henry IV*, 104-105, аутор сведочи и о карактеру цара.
[834] I. S. Robinson, *Henry IV of Germany 1056-1106*, 79-80 са изворима.
[835] Ibid., 63-95; H. Vollrath, The western empire under the Salians, 55; J. Laudage, *Die Salier: Das erste deutsche Königshaus*, 49-96.
[836] Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 184-185; G. Tabacco, Northern and Central Italy in the Eleventh Century, 84, са литературом.
[837] Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 185-186; G. Tabacco, Northern and Central Italy in the Eleventh Century, 84.
[838] H. Vollrath, The western empire under the Salians, 56; Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 186-189.
[839] Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 186.
[840] Ibid.; I. S. Robinson, *Henry IV of Germany 1056-1106*, 113-128, 150.
[841] H. Vollrath, The western empire under the Salians, 56-58; Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 188-189; I. S. Robinson, *Henry IV of Germany 1056-1106*, 149-154, 171.

Хајнрих је исте године кренуо у Италију и дошао пред замак Каноса, тосканске грофице Матилде (1055–1115), која је била на папиној страни и у чијем замку се Гргур налазио. Хајнрих IV је три дана босоног и у покајничкој одежди молио измирење са папом. Гргур је након трећег дана поништио екскомуникацију, али је задржао право да у будућности суди краљу. Ограничио је његову моћ, дефинисао је његову титулу *rex Teutonicum*, а *regnum Italiae* није била део његовог ауторитета. Када је вест о помирењу стигла у Немачку, побуна се стишала, а Рудолф је умро 1080. године што је схваћено као Божији знак у корист Хајнриха. Краљ је наставио је да врши инвеституру, а Гргур га је опет изопштио, што овога пута није зауставило Хајнриха. Он је са војском кренуо у Италију. На путу је добио подршку, а принц Капуе му се придржуио. Краљ се зауставио у Равени.[842] Истовремено су вођени преговори са Византијом. До покушаја склапања брака је дошло 1080. године. Алексије I Комнин (1081-1118) у писму Хајнриху које почиње речима „*узвишеном и хришћанском брату*“ говори да још увек нема мушког наследника, али нуди сина његовог брата за ћерку краља.[843] Ана Комнина у свом делу говори о овим догађајима и преноси писмо које садржи листу поклона. Алексију је била потребна помоћ против Нормана, Роберта Гвискарда (1057-1085). Послао је Хајнриху „*144000 нумисмата*“, „*100 комада пурпурне свилене одежде*“ и обећава да ће му послати „*још 261000*“. Писмо завршава жељом да се породице уједине, а како би нагласио своју искреност: „*за сада шаљемо Вашем Височанству у знак нашег пријатељства златни напрсни крст украшен бисерима, златну посуду са моштима неколико светаца, од којих је сваки идентификован приложеном картицом, путир од сардоникса, кристални пехар, крвави камен (хелиотроп) у злату, и нешто опобалсамона*“.[844] Занимљиво је истаћи да су поклони били „*знак пријатељства*“ док је финансијска помоћ била резервисана за борбу против Нормана.[845] Краљ је успео овим даровима да ојача своју војску и Рим је опседао три године, што је уродило плодом јер је успео да дође до цркве Светог Петра и задобије већину римског племства на својој страни. Гргур је био приморан да се сакрије у замку Сан Анђело одакле га је Роберт избавио. Папа је побегао са Норманима на југ, у Салерно где је и умро 1085. године.[846]

Хајнрих је провео Божић у цркви Светог Петра 1083. године. Почетком наредне године стигла је помоћ од Алексија за освајање норманских поседа. Затим је сазван сабор на ком је било речи о новом папи. Изабран је Климент III (1080-1100) који је крунисао Хајнриха и Берту за цара и царицу.[847] Најдетаљнији опис крунисања оставио је Бензо из Албе (умро око 1189) на почетку хвалоспева упућеном цару и *Ordo Coronation imperialis* из 11. века.[848] Бензо је написао антигригоријанско дело *Ad Heinricum IV imperatorem libri VII* које је завршио 1085. године.[849] Он је био бискуп Албе и са те позиције су га реформатори

[842] H. Vollrath, The western empire under the Salians, 59-63; Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 189; I. S. Robinson, *Henry IV of Germany 1056-1106*, 211-219; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 169-172; G. Tabacco, Northern and Central Italy in the Eleventh Century, 86; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 64-68.

[843] H. Klein, Eastern Objects and Western Desires: Relics and Reliquaries between Byzantium and the West, 291, са изворима; I. S. Robinson, *Henry IV of Germany 1056-1106*, 222-223; K. N. Ciggaar, *Western travellers to Constantinople: the West and Byzantium, 962-1204: cultural and political relations*, 223.

[844] Anna Comnena, *The Alexiad*, trans., E. Dawes, Ontario 2000, 64-65.

[845] H. Klein, Eastern Objects and Western Desires: Relics and Reliquaries between Byzantium and the West, 291, са изворима; K. N. Ciggaar, *Western travellers to Constantinople: the West and Byzantium, 962-1204: cultural and political relations*, 223.

[846] Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 189-190; I. S. Robinson, *Henry IV of Germany 1056-1106*, 223-225; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 68.

[847] H. Vollrath, The western empire under the Salians, 63-64; I. S. Robinson, *Henry IV of Germany 1056-1106*, 225-229; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 68.

[848] H. Klein, Eastern Objects and Western Desires: Relics and Reliquaries between Byzantium and the West, 295-296 са изворима који говоре о крунисању цара; A. Latowsky, *Emperor of the world: Charlemagne and the construction of imperial authority, 800–1229*, 99, са изворима; I. S. Robinson, *Henry IV of Germany 1056-1106*, 230.

[849] Benzo of Alba, Ad Heinricum imperatorem libri VII, in: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum* vol. 65, ed., H. Seyffert, Hannover 1996, 84-656.

протерали. Можемо сматрати да је био сведок догађаја које описује. Он хвали цара као владара универзалног римског царства, чак даје и своју верзију пророчанства о последњем цару. Бензо пише и о једном мистичном догађају; Глас Карла Великог се јавио Хајнриху и говорио му о коначној победи над непријатељима и универзалном тријумфу. Аутор посебно хвали краљеву опсаду Италије између 1081. и 1084. године. На основу два извора можемо реконструисати церемонију која је трајала четири дана, током којих је цар посетио пет цркава; цркву Светог Петра, Светог Јована Латеранског, Сан Паоло фуори ле мура, Марија Маџоре и Санта Кроће Ђерусалиме. Миропомазање и крунисање обављено је у Константиновој цркви, по традицији. Цар је том приликом носио ланену тунику извезену златом и драгим камењем, царски огртач од вуне, златне мамузе и мач. На рукама је имао рукавице и епископски прстен, а на глави царску круну. Током процесије у левој руци носио је златни глоб, а у десној скиптар. Испред њега је ношено Свето копље Маурицијa, симбол легитимитета и реликвија Страдања. Реликвију су пратили бискупи, опати и свештеници иза којих је ишао цар. Са његове десне стране ходао је папа, а са леве надбискуп Милана. Затим су следили војводе, грофови и принчеви. Клир је певао химне у част апостола Петра и Павла, а принчеви *laudes* које су прослављале цара.[850] Прва повеља са царском титулом је из Сутрија 23. маја која гласи: *Heinricus, divina favente clementia, augustus imperator Romanorum,* као и код његових претходника.[851] Након царског крунисања, Хајнрих је живео седам недеља у Латеранској палати са Климентом који је сматран антипапом јер су реформатори бирали своје папе. Боравак у Латерану није био обичај, већ потез који је могао бити схваћен као царева победа над папом.[852]

За крунисање у Риму, Хајнрих IV је поручио веома важан пример визуелне културе. У питању су корице за Свето копље које се данас чувају у Бечу са осталим царским инсигнијама (сл. 4.38). Направљене су од дрвета маслине и позлаћене, што је навело истраживаче да закључе да је предмет настао у Италији. На обе стране приказано је четрнаест владара који представљају непрекинут низ од Карла Великог до Хајнрих III (сл. 4.39). Цареви су одвојени квадратним пољима са златним детаљима и данас изгубљеним бисерима. Сваки од њих приказан је царским инсигнијама, глобом и скиптром, односно симболима моћи. Владари су најбоље видљиви тек када се мач носи врхом нагоре (сл. 4.40); у процесији испред цара, што је вероватно био случај у Риму. Генеалогија царева коју је поручио Хајнрих IV представља изузетно сведочанство о владарској идеологији и идентитету будућег цара, посебно током сукоба са папом и антикраљем. На тај начин Хајнрих је повезао почетак своје царске владавине, не само са Салијевцима, већ и са свим претходницима на царском трону, што на врло јасан начин говори о континуитету на Римском трону, а о Хајнриху као законитом наследнику римских царева, на челу са Карлом Великим.[853]

Након царског крунисања, по повратку у Немачку, цар се посветио обнови династичког маузолеја. Потез је схваћен као визуелни израз Хајнриховог тријумфа у Риму. Ова фаза изградње, као и прва, Конрадова, обликовале су катедралу у свим њеним битним карактеристикама. Обновљен је темељ где је било проблема највероватније због близине Рајне. Хајнрих IV је позвао градитеља Бена из Оснабрика (око 1020-1088) који је направио план потпуне реконструкције источног дела. Крипта је засвођена, ојачани су темљи тако да су зидови крипте добили ширину 5,5m (сл. 4.41). Делови крипте који су били изнад земље

[850] H. Klein, Eastern Objects and Western Desires: Relics and Reliquaries between Byzantium and the West, 295-296 са изворима који говоре о крунисању цара; A. Latowsky, *Emperor of the world: Charlemagne and the construction of imperial authority, 800–1229,* 99-108, са изворима, посебно о тумачењу дела које је написао Бензо; I. S. Robinson, *Henry IV of Germany 1056-1106,* 230-231.

[851] I. S. Robinson, *Henry IV of Germany 1056-1106,* 231 са изворима.

[852] Ibid., 231-232; Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве,* 190.

[853] K. Blough, The Lance of St Maurice as a component of the early Ottonian campaign against paganism, 345; M. Schulze-Dörrlamm, Schwerter des 10. Jahrhunderts als Herrschaftszeichen der Ottonen, 636-639.

послужили су као база која је профилисана да подупре зид хора и апсиде. На зид су постављени пиластри изнад којих је додата галерија и полуконусни кровови који су прекривали овај део (сл. 4.42). Бочни зидови хора су делили зид са кулама. Из тог разлога када се посматра са спољне стране, изгледа као да су куле „уграђене“ у хорски простор. У апсиди су такође додати пиластри до стубова који подржавају бачвасти свод и проширени су прозори. Након што је хорски простор ојачан, било је потребно обновити и куполу која је на спољашњој страни добила галерију (сл. 4.43). Купола је у потпуности замењена у 18. и 19. веку. Куле на истоку су такође обновљене. Засвођен је и наоса. Лезене су постављене на сваки други стуб како би носиле сводну конструкцију. Стубови су имали коринтске капителе из којих су попречни лукови делили засвођене травеје (сл. 4.44). Наос је добио шест травеја од којих је сваки одговарао по двема из бочних бродова. Због крстастог свода, наос је повишен 4m и додата је галерија која се на тај начин пружала дуж катедрале.[854]

Патуљаста галерија представља новину у архитектонском смислу. У хору се она појављује у потпуно развијеној форми. Ако не посматрамо само место галерије, можемо препознати узоре у примерима античких галерија на којим се цар ритуално појављивао. Примери су Порта Ауреа у Сплиту, Теодорихов маузолеј и тзв. Теодорихова палата у Равени. Коринтски капители су у овом периоду били симбол аутентичног римског и царског израза. Они говоре у прилог владарске идеологије Хајнриха IV који је тежио примату над Римом и себе да представи као законитог римског цара *Imperium Romanum*-а. Истраживачи су пронашли модел за сводове у Диоклецијановим купатилима. Камени сводови катедрале у Шпајеру представили су и огроман контраст у односу на дрвену таваницу. Хајнрих је себи припремио гробно место, а тело своје прве жене Берте је из Мајнца пренео у Шпајер поред Жизеле. Обновом Шпајера, Хајнрих је постао нови ктитор породичне задужбине и на симболичан начин „објавио“ своју победу над папом и обнову моћи у Немачкој (сл. 4.45). Катедрала као највећа грађевина на Рајни сведочила је о владарском ауторитету и универзалној царској моћи у хришћанском свету династије Салијеваца којој заштиту пружа Богородица.[855] О значају њене заштите у овом периоду сведочи Хајнрихова повеља из 1080. године. У аренги објашњава: „*иако поштујемо врлине свих светих, посебно се морамо молити за заштиту Девице Марије која је увек постојана и чије је залагање само поколебало Господа над небом и земљом да покаже милост свим верницима*“.[856] Хајнрих IV је сматрао да само њеним посредством може бити обликована веза између владара и Бога. Из тог разлога, катедрала у Шпајеру била је уточиште и осигуравала је континуитет династије Богородичином заштитничком улогом. Цар је приликом обнове богато даровао катедралу.[857]

Хајнрих се током своје владавине сусрео са још једном побуном, овог пута у Баварији. Војвода Велф (1070-1077 и 1096-1101) се побунио против цара и убрзо је скинут са своје позиције. Још пре одласка у Италију 1081. године, Хајнрих је на важне позиције у царству поставио своје присталице. Тако је на место војводе Швабије поставио Фридриха (1079-1105). Како би осигурао подршку овог важног војводства, склопљен је брак између војводе

[854] F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer,* 26-48; S. Preuss, Rückblick aufs Salierjahr: Speyer als Erinnerungsort und Monument der Forschung, 378; J. Snyder, *Medieval Art: Painting, Sculpture, Architecture 4th-14th Century*, 334; R. Toman, *Romanesque: Architecture, Sculpture, Painting*, 48-49; E. Fernie, Three Romanesque Great Churches in Germany, France and England, and the Discipline of Architectural History, 2-4; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 157-158.

[855] G. Bandmann, *Early Medieval Architecture as Bearer of Meaning*, New York 2005, 16, 39-40, 45-56; K. Zölch, *Die Bischöfe von Speyer zur Zeit Kaiser Friedrichs II*., 26-27; P. Lehmann, Die mittelalterliche Dombibliothek zu Speyer, *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften Philosophisch-historische Abteilung Heft* 4 (1934), 1-64, 5-6; R. Toman, *Romanesque: Architecture, Sculpture, Painting*, 46; E. Fernie, Three Romanesque Great Churches in Germany, France and England, and the Discipline of Architectural History, 4; B. Abou-El-Haj, The Structure of Meaning: Architectural Representations in the Later Middle Ages, *Studies in Iconography*, Vol. 25 (2004), 129-171, 134.

[856] S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 158, са изворима.

[857] Loc. cit.

Фридриха и Хајнрихове ћерке Агнезе (1072/73-1143).[858] Његови наследници себе ће прозвати Хоенштауфен по свом утврђеном замку Штауф у близии Вајблингена.[859] У Мајнцу је цар одржао велики сабор којим је желео да покаже своју нову моћ. Био је присутан и војвода Бохемије Вратислав II (војвода 1061, краљ 1085-1092) који је добио круну од цара. Затим и његов брат, маркгроф Моравије Конрад (око 1035-1092), војвода Швабије Фридрих и војвода Корушке. На сабору је осудио бискупе који се нису појавили, разрешио их звања, а на њихова места поставио своје сараднике и рођаке.[860] Следећи важан потез било је одређивање наследника. Конрада је крунисао надбискуп Келна у Ахену 30. маја 1087. године. Исте године умрла је Берта, а 1089. године Хајнрих IV оженио је Еупраксију (умрла 1109) која је узела у Немачкој име Аделаида, ћерку кнеза Кијевске Русије Всеволода I Јарославича (1078-1093).[861]

Може се рећи да је остатак владавине Хајнрих IV провео у различитим сукобима. Доласком папе Урбана II (1088-1099) ситуација у Риму се опет променила. Између 1090. и 1097. године цар је водио рат како би ојачао Климентову позицију. Прве две године овог рата провео је у борби са грофицом Матилдом. До краја 1091. године освојио је све њене поседе, а већ 1092. године њени вазали су је приморали да се измири са царем. Конрад, престолонаследник је такође био у Италији јер је требало да присвоји Торино. Повео је своју војску у лето 1093. године, али је стао на Матилдину страну. Почетком 1094. године и царица Аделаида се окренула против свог мужа. Већ наредне године, Урбан II показао је на сабору у Пјаченци колико присталица има, као и подршку краља Конрада. Папа му је обећао царску круну ако подржи реформисано папство. Урбан је исте године одржао већ број сабора, од којих је један био у Клермону и том приликом је позвао на Први крсташки поход. Хајнрих је тих година имао само подршку северноиталијанских градова, али је успео уз помоћ Велфа (1072-1120), Матилдиног мужа, са којим се измирио, да се врати у Немачку. У Мајнцу маја 1098. одредио је новог наследника Хајнриха V, који је наредне године крунисан у Ахену 6. јануара, а затим је 1101. године опасан мачем што је одредило његово пунолетство. С друге стране, Конрад у Италији није био никаква претња цару, а изненада је умро у Фиренци 27. јула 1101. године где је и сахрањен. Однос папе и цара се привремено поправио када је Климент III умро, а Хајнрих се суздржао од бирања новог папе. Међутим, Урбанов наследник, Паскал II (1099-1118) опет је екскомуницирао цара 1102. године, а чак ни његово обећање да ће отићи у Јерусалим није могло да оповргне ову одлуку. Хајнрих IV је свакако наставио да влада без обзира на изопштење.[862]

За илуминирани рукопис тзв. Јеванђелистар из Кракова[863] не може се са сигурношћу рећи време настанка рукописа, као ни ктиторство. На почетку рукописа, страници 1r, налази се целостранична минијатура владара на трону око чијег идентитета постоји неслагање у науци (сл. 4.46). На страници 2v, испод аркада у горњој зони приказана су три владара,

[858] H. Vollrath, The western empire under the Salians, 61; I. S. Robinson, *Henry IV of Germany 1056-1106*, 239; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 171.

[859] Замак је изграђен у 11. веку., A. R. Pennington, The Emperor Frederick II. of the House of Hohenstaufen, *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 1 (1883 - 1884), 133-157.

[860] I. S. Robinson, *Henry IV of Germany 1056-1106*, 240-252; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 175; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 68.

[861] I. S. Robinson, *Henry IV of Germany 1056-1106*, 262-269; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 68-69.

[862] D. Brauch, Heinrich V. und sein Vater in den Jahren 1098 – 1103, in: *Heinrich V. in seiner Zeit. Herrschen in einem europäischen Reich*, hrsg., G. Lubich, Wien 2013, 69-80; H. Vollrath, The western empire under the Salians, 64-67; D. Luscombe, J. Riley-Smith, Introduction, 6-8; I. S. Robinson, *Henry IV of Germany 1056-1106*, 279-301; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 68-69, 76, 85; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 161-164.

[863] Kraków, Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej, Ms. 208.

сигнирани *HEINRIC(US) REX, HEINRIC(US) IMP(ERATOR)* и *CHUONRAD(US) REX*, односно цар Хајнрих IV и његови синови Хајнрих V и Конрад (сл. 4.47). У доњој зони, испод аркада приказана су три опата такође сигнирана *EBERHARD(US) (A)BB(AS), S(ANCTUS) RAMVOLD(US)* и *RUOTPERT(US) ABB(AS)*. У питању су опати Светог Емерама Регензбуршког, Еберхард (1064-1070), Свети Рамволд (975-1000) и Руперт (1070-1095), што нам говори да је рукопис настао у овој опатији. У прилог томе сведочи и чињеница да се у оквиру рукописа налази целостранична минијатура Светог Емерама на трону. Будући да је Хајнрих сигниран као цар, рукопис је настао сасвим сигурно након 1084. године. Цар је могао да га поручи 1086. године када је био у Регензбургу, што одговара периоду када је Руперт био опат. Кључни проблем је неслагање међу научницима о времену настанка рукописа. Оно што збуњује истраживаче су титуле Хајнрихових синова, као и чињеница да титулу *rex* нису носили истовремено. Конрад је крунисан 1087., а 1093. године се побунио против оца и титула му је одузета. Конрад је умро 1101. године. С друге стране, Хајнрих V је крунисан 1099. године. Неки истраживачи сматрају да је рукопис настао поводом његовог доласка на трон, односно да је рукопис презентован краљу и цару који су те године прославили празник у Регензбургу и да је заправо јеванђеље посвећено краљу који је приказан на првој минијатури. Ми се са овом тврдњом не слажемо. Конраду је званично одузета титула 1098. године, иако је носио титулу краља до смрти, она није била призната у Немачкој. Мала је вероватноћа да би свргнути краљ био приказан на исти начин као тек крунисани краљ, са истом титулом и иконографијом. Након 1095. године опат је био Реинхард (1095-1110) који није приказан у рукопису. Да је рукопис настао 1099., поводом крунисања Хајнриха V сасвим сигурно би се у рукопису нашао и опатов портрет, а не само портрети његових претходника. Следећа хипотеза је да је рукопис настао између 1106. и 1111. године, односно након смрти Хајнриха IV, а пре царског крунисања Хајнриха V, што је мала вероватноћа јер се и он побунио против оца о чему ћемо касније говорити и врло вероватно да Конрад не би био приказан у том случају. Наше је мишљење да је рукопис настао након 1084. дефинитивно за време опата Руперта до 1095. године, а највероватније 1086. године што би одговорило и на питање како је рукопис стигао у Краков? [864]

Једна од хипотеза је да је рукопис стигао у Пољску посредством Јудите, ћерке Хајнриха III и сестре Хајнриха IV. Принцеза се након смрти првог мужа удала за пољског војводу Владислава Хермана (1079-1102) 1088. године. Рукопис је могао бити дар поводом склапања новог брака. Сматра се да је Јудита рукопис касније даровала катедрали у Кракову. Осим у литургијске сврхе, илуминирани рукопис је у Пољској био сведочанство о династичким везама између пољске краљевске породице и царева.[865]

Дакле, на почетку рукописа је приказан Хајнрих IV на трону, фронтално. Носи тунику са уским и дугим рукавима беле и плаве боје. Преко тунике, за десно раме закачен је пурпурни огртач који говори о царском достојанству. На глави има круну, у левој руци држи златни глоб са крстом, а у десној жезло са птицом на врху, вероватно царским орлом, што

[864] A. Bochnak, Polska, in: *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych,* Bd. 4, hrsgg., G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, 197-206, 201; B. Malik-Gumińska, Kodeks emmeramski: Zagadnienia czasu powstania, ikonografii i treści miniatur, *Folia Historiae Artium* T. 8 (1972), 5-42, 5-15, а о осталим минијатурама у оквиру илуминираног рукописа 26-39; C. R. Dodwell, *Pictorial arts of the West 800-1200*, 152-153; E. Potkowski, Chrystianizacja Polski – początki łacińskiej kultury pisma i książki w Polsce pierwszych Piastów, w: *Rola Kościoła w dziejach Polski. Kościoły w Rzeczypospolitej,* red., J. Krochmal, Warszawa 2017, 11–45, 24-25; G. Swarzenski, *Die Regensburger Buchmalerei des X. und XI. Jahrhunderts, Studien zur Geschichte der deutschen Malerei des frühen Mittelalters*, 166-167, 178-180; P. Figurski, Liturgy, Iconography, and Sacramental Kingship in the Ottonian and Salian Monastery of St Emmeram, 85-90.

[865] B. Malik-Gumińska, Kodeks emmeramski: Zagadnienia czasu powstania, ikonografii i treści miniatur, 39-40; E. Potkowski, Chrystianizacja Polski – początki łacińskiej kultury pisma i książki w Polsce pierwszych Piastów, 25; G. Swarzenski, *Die Regensburger Buchmalerei des X. und XI. Jahrhunderts, Studien zur Geschichte der deutschen Malerei des frühen Mittelalters*, 180-181; P. Figurski, Liturgy, Iconography, and Sacramental Kingship in the Ottonian and Salian Monastery of St Emmeram, 86.

поред пурпурне боје сведочи о царском идентитету. Посебно је необичан став цара који држи подигнуте и раширене руке у виду оранса, чиме су уједно владарске инсигније у фокусу. Имајући у виду место минијатуре у рукопису, на самом почетку на ком је обично био приказан Христос, потрет можемо тумачити у контексту идеје *imitatio Christi*, саставног дела владарске идеологије царева на западу. Истраживачи су препознали иконографски модел у минијатури цара Давида из Верденског псалтира[866] који је настао средином 11. века у опатији Светог Лудгера. Давид је приказан у истом ставу, са раширеним рукама, а носи исту круну као владари на наредној страници. Поистовећивање цара са Давидом, *imitatio David Regis*, био је познат концепт на западу, успостављен још током владавине Каролиншких царева. Иако на портрету не постоје устаљени симболи као што је Божја рука, о богомизабраном статусу владара сведочи драперија изнад њега која на симболичан начин представља циборијум. Мала је вероватноћа да би на овај начин био представљен Хајнрих V, док је његов отац још увек жив и влада као цар. На наредној страници (2v), сва три Салијевца врло слично су приказана. Носе круне на глави, златни глоб са орлом у десној и кратки скиптар са крстом у левој руци. Царева круна је детаљнија и он носи пурпур што га визуелно издваја у односу на синове. Путем минијатура у оквиру Краковског рукописа, на визуелан начин приказан је царски идентитет богомизабраног владара Хајнриха IV, као и континуитет његове династије. Као и у Шпајерском јеванђељу, идеја континуитета представљена је кроз две генерације владајуће династије. Неколико рукописа са истим визуелним постулатима настало је и током владавине Хајнриха V.[867]

Последњих неколико година живота Хајнрих IV је провео углавном у Шпајеру. Из периода између 1100. и 1105. године сачувано је шест повеља којима је даровао катедралу, како би обнова била завршена, за помен својих предака и као вотивни дар Богородици.[868] Године 1104. Хајнрих V се побунио против свог оца који је већ имао доста непријатеља, па краљу није било тешко да скупи присталице на својој страни. Неки од разлога били су екскомуникација и цареве године. Извори упућују на Хајнрихову забринутост да ће морати да чека да његов отац умре, а услед бојазни да ће трон преузети неко други јер је цар губио подршку.[869] Хајнрих IV је покушавао да се помири са сином, али безуспешно.[870] Чак је дошло и до заробљавања и био је приморан да абдицира 1105. године и преда инсигније свом сину који је проглашен за јединог легитимног владара. Цар је почео да прикупља војску како би се вратио на трон, а у повељама је још користио титулу императора. Током припрема за борбу, умро је у Лијежу 7. августа 1106. године. Са смртне постеље послао је свом сину мач и прстен, замолио за опрост и тражио да буде сахрањен у Шпајеру, својој задужбини и поред својих предака. Бискуп Лијежа Ориберт одржао је службу и царево тело је положено испред олтара Богородичине катедрале у Лијежу, привремено. Када је Хајнрих V на сабору у Ахену добио ову вест, надбискупи и бискупи су наредили да се тело помери, пошто изопштени цар не може бити сахрањен у светом простору док не добије опрост. Тело је померено у

[866] Werden Psalter, Berlin, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Ms. theol. lat. fol. 358.

[867] B. Malik-Gumińska, Kodeks emmeramski: Zagadnienia czasu powstania, ikonografii i treści miniatur, 15-23; C. R. Dodwell, *Pictorial arts of the West 800-1200*, 153; E. Potkowski, Chrystianizacja Polski – początki łacińskiej kultury pisma i książki w Polsce pierwszych Piastów, 26; G. Swarzenski, *Die Regensburger Buchmalerei des X. und XI. Jahrhunderts, Studien zur Geschichte der deutschen Malerei des frühen Mittelalters*, 179, 181-182; A. Cohen, Magnificence in Miniature: the Case of Early Medieval Manuscripts, 87.

[868] I. S. Robinson, *Henry IV of Germany 1056-1106*, 308; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 158.

[869] D. Brauch, Heinrich V. und sein Vater in den Jahren 1098 – 1103, 73-80; H. Vollrath, The western empire under the Salians, 68; S. Patzold, Königtum in bedrohter Ordnung: Heinrich IV. und Heinrich V. 1105/06, in: *Heinrich V. in seiner Zeit. Herrschen in einem europäischen Reich*, hrsg., G. Lubich, Wien 2013, 43-68; M. Pohl, *Untersuchungen zur Darstellung mittelalterlicher Herrscher in der deutschen Kaiserchronik des 12. Jahrhunderts. Ein Werk im Umbruch von mündlicher und schriftlicher Tradition*, 298-300; I. S. Robinson, *Henry IV of Germany 1056-1106*, 323 -336; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 187-188.

[870] *The Life of the Emperor Henry IV*, аутор је велики део своје књиге посветио сукобу између оца и сина, 121-137.

неосвећену капелу у близини Лијежа 15. августа без било какве службе, али је 25. августа опет враћено у град. Тада је краљ послао да се донесе у Шпајер, што грађани Лијежа нису хтели да допусте због сакралног карактера око владаревог тела. Ипак, тело је у каменом саркофагу напустило Лијеж и 3. септембра стигло у Шпајер где је положено у неосвештану и незавршену капелу Свете Афре чије мошти су пронађене у Аугзбургу 1064. године, а на захтев Хајнриха IV похрањене у Шпајер. Проћи ће још пет година до царевог коначног места починка (сл. 4.48).[871]

4.4 Династички континуитет и царски идентитет Хајнриха V

Прва четвртина 12. века обележена је владавином последњег Салијевца, краља и цара Хајнриха V. Носио је титулу *Heinricus Dei gratia Quintus Romanorum Rex*. По доласку на трон постало је јасно да влада на исти начин као и његов отац. Често је ступао у конфликте са папама управо због питања инвеституре. Највише времена проводио је у Саксонији где је на место војводе поставио Лотара Суплинбурга (војвода 1106, краљ 1125, цар 1133-1137) који га је подржавао током сукоба са оцем. У Саксонији је избио и низ конфликата између 1111. и 1115. године што је коначно резултирало да династија Салијеваца скоро потпуно изгуби превласт над територијом. Као и његов отац и деда, боравио је у Гослару, његова посета забележена је у изворима десет пута. Након што је моћ Салијеваца почела у Саксонији да бледи, Гослар као царски центар је губио на значају. Иако је палата обновљена током владавине цара Фридриха Барбаросе, а град је сматран једним од најбогатијих у Саксонији, статус који је уживао током владавине Хајнриха III је изгубљен.[872]

Преговори око склапања брака са принцезом Матилдом, ћерком Енглеског краља Хенрија I (1100-1135) започети су 1108. године. У Немачку је стигла 1110. године. Церемонија зарука одиграла се у Утрехту 10. априла, а затим је надбискуп Келна крунисао за краљицу у јулу исте године. Пошто је имала око 8 година по доласку на немачки двор, стављена је под надзор надбискупа Тријера који је био задужен за њено образовање, као и да је упозна са обичајима, традицијом, језиком, односно да је спреми за нову улогу. Након четири године, 1114. склопљен је брак. Хајнрих и Матилда нису имали наследника. Као краљица и царица, имала је активну улогу у политици, пратила га је на путовањима и преседавала је саборима. Своје титуле *Dei gratia Romanorum regina* и *imperatrix* носила је до краја живота, чак и по повратку у Енглеску. Склапање овог брака био је изузетан политички потез, како за Хајнриха, тако и за Хенрија. С једне стране, отворило је могућност да династија прошири своју моћ на територију Енглеске јер краљ Хенри није имао мушког наследника, а Хајнрих је добио мираз којим је успео да опреми војску за путовање у Италију.

[871] H. Vollrath, The western empire under the Salians, 68; F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer*, 56; I. S. Robinson, *Henry IV of Germany 1056-1106*, 336-344; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 187-188; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 159-160, 165-166.

[872] H. Vollrath, The western empire under the Salians, 68-69; E. Goez, Zwischen Reichszugehörigkeit und Eigenständigkeit: Heinrich V. und Italien; ein Werkstattbericht, in: *Heinrich V. in seiner Zeit. Herrschen in einem europäischen Reich*, hrsg., G. Lubich, Wien 2013, 215-232, 221-222; C. Ehlers, Ort, Region, Reich: Mobilität als Herrschaftsfaktor, in: *Heinrich V. in seiner Zeit. Herrschen in einem europäischen Reich*, hrsg., G. Lubich, Wien 2013, 81-102, 81, 90-91; D. Ziemann, Im Osten was Neues: Byzanz, Osteuropa und das Reich (ca. 1100 - 1125), in: *Heinrich V. in seiner Zeit. Herrschen in einem europäischen Reich*, hrsg., G. Lubich, Wien 2013, 271-287, 271; W. Zöller, Das Krisenjahr 1111 und dessen Folgen: Überlegungen zu den Exkommunikationen Heinrichs V., in: *Heinrich V. in seiner Zeit. Herrschen in einem europäischen Reich*, hrsg., G. Lubich, Wien 2013, 151-168, 151; G. Laub, Montanwirtschaftsgüter der Hansestadt Goslar nach einer wenig bekannten Aufzeichnung, *Dortmunder Beiträge zur Landeskunde* 31 (1997), 61-93, 62; T. Memmert, Die Geschichte der Pfalz Goslar nach der schriftlichen Überlieferung, 49-60; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 191.

С друге стране, склапање династичког брака са римским царем било је од изузетне важности за обликовање легитимита Хенрија I који је био трећи нормански краљ Енглеске, као најмлађи син Вилијама Освајача (1066-1087).[873]

Хајнрих је изненада објавио 1110. године да ће прећи Алпе. Однос са Римом је био можда најзначајнији део политике овог владара. Бираним, понизним и ласкавим речима обраћао се Римљана када им је средином јануара најавио свој долазак: „*конзулима и сенату, римском народу, великом и малом*“[874], називајући град „*глава и престоница нашег царства*“[875], чак је изразио намеру да дарује и обогати град. Идеја цара као сугрђана Римљана био је необичан омаж који није био у складу ни са једном традицијом његових претходника. По царском крунисању узео је титулу *patricius Romanorum*, а у граду је остао 15 недеља, што је веома дуго у поређењу са осталим царевима. *Annales Romani*[876] сведоче да је Хајнрих финансијски помагао римску аристократију што је утицало да има њихову подршку чак и у сукобу са папством. Овај однос је ојачан када је руку своје ванбрачне ћерке Берте дао грофу Тускулума и римском конзулу Птолемеју II (1126-1153), што је био јединствен случај обликовања овако директне везе између цара и римске аристократије. Хајнрих је у Рим стигао са 30 000 војника. Са папом је наставио преговоре око питања инвеституре. Краљ није желео да се одрекне тог права, јер како су тврдили његови представници, то је била пракса од Карла Великог. Према договору који је постигнут папа ће забранити клиру да држе *regalia*-е, градове, војводства, округе и слично, а ако се краљ одрекне лаичке инвеституре крунисаће га за цара. Наредног дана, 12. фебруара 1111. године планирано је крунисање у цркви Светог Петра. Током церемоније папа Паскал је прочитао документ о забрани бискупа и опата да држе територије након чега је избила побуна и церемонија није могла бити настављена, а пошто папа није испунио свој део договора Хајнрих није желео да одустане од инвеституре. Паскал је одбио да га крунише за цара. Краљ је заробио папу и кардинале и приморао га је на крунисање које се коначно одиграло 13. априла 1111. године. Матилда није била у Риму. Од 10. века само се Отон III појавио пред папом без жене. Матилду је накнадно крунисао епископ Брага, којег је Хајнрих поставио као антипапу Гргура VIII (1118-1121). Након царског крунисања 1111. године, Хајнрих је добио дозволу од папе да сахрани свог оца у Шпајеру.[877]

По повратку у Немачку, цар је 7. августа 1111. године сахранио свог оца Хајнриха IV поред осталих Салијеваца. Том приликом даровао је катедралу као и његови претходници, затим је издао повељу исписану златним словима са царевим портретом која је стављена на главни портал картедрале. Поред тога обликовао је годишњи помен смрти Хајнриха IV у којем је учествовао цео град. Тог дана сви становници су морали да носе свеће у рукама и да дарују векну хлеба сиромашнима. На тај начин читава заједница обележавала је дан смрти цара. Овај потез је сасвим одговарао владарској идеологији Салијеваца усмереној ка

[873] C. Zey, Mathilde von England, in: *Die Kaiserinnen des Mittelalters*, hrsg., A. Fößel, Regensburg 2011, 161-180, 162-164, 166-167; K. U. Jäschke, From famous empresses to unspectacular queens: the Romano-German empire to Margaret of Brabant, countess of Luxemburg and queen of the Romans (d. 1311), 76; K. Leyser, England and the Empire in the Early Twelfth Century, *Transactions of the Royal Historical Society*, Volume 10 (1960), 61 – 83, 63-65; J. Huffman, *The Social Politics of Medieval Diplomacy. Anglo-German Relations (1066-1307)*, 37-38.

[874] J. Johrendt, Rom zwischen Kaiser und Papst: die Universalgewalten und die Ewige Stadt, 174, са изворима: consulibus et senatui, populo Romano, maioribus et minoribus.

[875] Loc. cit.: caput et sedem nostri imperii.

[876] Annales Romani, in: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores 5, Annales et chronica aevi Salici*, ed., G. Pertz, Hannover 1844, 468–480.

[877] H. Vollrath, The western empire under the Salians, 69-70; C. Zey, Mathilde von England, 164; W. Zöller, Das Krisenjahr 1111 und dessen Folgen: Überlegungen zu den Exkommunikationen Heinrichs V., 152; J. Johrendt, Rom zwischen Kaiser und Papst: die Universalgewalten und die Ewige Stadt, 171, 174-178; J. Laudage, *Die Salier: Das erste deutsche Königshaus*, 97-116; K. Leyser, England and the Empire in the Early Twelfth Century, 68; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 193-195; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 88-89.

успостављању династичког идентитета. Обнова започета под ктиторством Хајнриха IV завршена је за живота Хајнриха V који је такође сахрањен у Богородичиној катедрали (сл. 4.49).[878] Почетком 11. века у катедрали се нашао и златни олтарски панел, поклон византијског цара Хајнриху IV.[879] Чак и након доласка нове династије на трон, катедрала у Шпајеру наставила је да функционише као централно место царске идеологије. Царица Беатрис, жена цара Фридриха Барбаросе, је даровала катедрали преносиви мермерни олтар, а сам цар је припремио себи гробно место уз Салијевце, али није сахрањен ту. Беатрис и њена ћерка Агнеза сахрањене су са леве стране планираног места за цара, а њихов син, краљ Филип (1198-1208) је себи такође припремио гробницу у којој је сахрањен. Средином 12. века изграђена је капела Светог Павла у западном делу, а средином 15. века уз њу су додате капеле посвећене Светој Агнези, Светом Бернарду и Светом цару Хајнриху II и Светој царици Кунигунди. У 15. веку, 1494. године цар Максимилијан I је посетио цркву како би одао почаст својим прецима. Ови подаци сведоче о важности Шпајера као царског династичког маузолеја чак и након смрти њених најважнијих ктитора, Салијеваца. У 17. веку катедрала је страдала и била је у рушевинама до самог краја 18. века када је обновљена. Катедрала је још једном страдала након тога, а онда је у 19. веку скоро у потпуности реконструисана (сл. 4.50).[880]

Кључне елементе владарске идеологије Салијеваца, обликовање династичког континуитета, а самим тим и креирање царског идентитета проналазимо у илуминираним рукописима насталим за живота последњег Салијевца. Хронолошки први пример је Либер Ауреус Применсис.[881] Рукопис се састоји из два. Први део настао у 10. веку садржи преписе каролиншких повеља. Други део који је настао почетком 12. века садржи лист, пресавијен четири пута што су сада странице 72-75. Исписани су датуми крунисања и смрти владара од Пипина до Хајнриха IV. На листу су приказане бисте Салијеваца; Конрад и Жизела, Хајнрих III и Агнеза, Хајнрих IV и Берта и Хајнрих V сигниран као *rex* поред празног медаљона, резервисаног за његову жену. Сви цареви су приказани са крунама, кратком косом и кратком брадом, а царице имају на глави вео на којем је круна са драгим камењем и љиљанима. На наредној страници, 74v приказан је папа који приноси цару књигу, а несумњиво илуструје декрет папе Николе I (858-867) Карлу Ћелавом исписан на страници поред. Обе фигуре седе испод лукова, папа држи књигу и пружа је цару који је прихвата десном руком, док левом држи скиптар са љиљаном. Карло Ћелави одевен је у франачку одежду. На унутрашњој страници овог пресавијеног листа налази се генеалогија Каролинга од бискупа Меца, Арнулфа до 987. године, затим Саксонске династије до Хајнриха II и даљих рођака до краља Француске Филипа I (1060-1108) и цара Хајнриха III.[882] Сматра се да је лист настао до 1111. године због титуле Хајнриха V. Портрети Салијеваца су у вези са повељом за Прим Хајнриха IV из 1101. године чији садржај је преписан на страницама 79-80v. Приказани у медаљонима се помињу у повељи из 3. августа 1101. године: „*за спасење наше душе и наших родитеља, Конрада, нашег деде и Хајнриха, нашег оца цара, Жизелу бабу нашу, Агнезу нашу мајку, Бертраду, супругу нашу царицу и за стабилност нашег царства и краљевства нашег сина*

[878] G. Zeilinger, Zwischen "familia" und "coniuratio": Stadtentwicklung und Städtepolitik im frühen 12. Jahrhundert, in: *Heinrich V. in seiner Zeit. Herrschen in einem europäischen Reich*, hrsg., G. Lubich, Wien 2013, 103-118, 108; K. Zölch, *Die Bischöfe von Speyer zur Zeit Kaiser Friedrichs II*., 28, 35; F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer*, 36, S. Preuss, Rückblick aufs Salierjahr: Speyer als Erinnerungsort und Monument der Forschung, 378; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 166-168.

[879] *The Life of the Emperor Henry IV*, аутор сведочи да је грчки цар послао златни олтар за Шпајер, 104-105.

[880] F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer*, 36, 50, 58-59, 69-70, за период од 1125. до 1689. године 36-40, а за период од 1689. до 1860. године 40-46; B. Müsegades, *Heilige in der mittelalterlichen Bischofsstadt. Speyer und Lincoln im Vergleich (11. bis frühes 16. Jahrhundert)*, 263-264.

[881] Liber aureus Prumiensis, Trier Stadtbibliothek, Hs. 1709.

[882] M. Knichel, Geschichte der Abtei Prüm bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts, 78-82; M. Thausing, K. Foltz, Das goldene Buch von Prüm mit um das Jahr 1105 gestochenen Kupferplatten, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* Vol. 1, No. JG (1880), 93-107, 95-97; P. Figurski, Liturgy, Iconography, and Sacramental Kingship in the Ottonian and Salian Monastery of St Emmeram, 91-92.

Хајнриха краља“.[883] Сматра се да су у овом периоду настале и корице од храстовог дрвета обложене гравираним и позлаћеним бакарним панелима. Приказани су краљеви и цареви ктитори који приносе своје ктиторске повеље Христу.[884] На предњој страни приказан је Христос у централном делу са раширеним рукама између алфа и омега (сл. 4.51). У његовом крилу налази се књига са речима „*Ја љубим оне који мене љубе*“.[885] Са његове руке и крила спушта се свитак са речима из Јеванђеља по Матеју 25:34 „*ходите, благословени оца мојега!*“.[886] Са Христове десне стране приказан је ктитор, Пипин који му приноси модел цркве, тробродну базилику са две куле. Христ пружа своју десну руку ка њему, а леву пружа ка Карлу Великом који му прилази са леве стране са књигом у рукама. У доњој зони приказана су четири Каролинга, сигнирана, као и Пипин и Карло Велики. У питању су Лудвиг Побожни, Лотар, Лудвиг Немачки и Карло Ћелави који гледају у Христа, док у десној руци држе своје ктиторске повеље које му приносе. Сигнирани су као *rex*, иако су у питању цареви са изузетком Лудвига Немачког.[887] Око оквира читаве композиције налази се натпис „*Ово је поколење оних који траже Господа, који траже лице Бога Јаковљевог*“[888] што је референца на Псалм 24:6. Други панел који је заправо задња корица кодекса, а у извесном смислу наставак првог, садржи руку Божју са свитком и текстом Јеванђеља по Матеју 25:34, наставак „*примите царство које вам је приправљено од постања света*“.[889] У горњој зони приказана су четири цара, сигнирани као *imperatores*, а у доњој четири краља сигнирана као *reges*, иако се не разликују по одеждама (сл. 4.52).[890] Натпис око сцене гласи: „*Ово су људи милосрђа, чије правде нису заборављене; са њиховим потомством трају добра, света баштина су њихови унуци*“.[891] Одежда свих приказаних владара је иста, франачка. Носе чизме, тунику са рубом од драгог камења и преко огртач. На глави носе круне, а у рукама повеље.[892] Путем текста и слике Судија позива праведнике к себи на Страшном суду. Натписи на предњој страни говоре о Божанској љубави према верницима, односно да ће они са чистим срцем наћи Бога, док натписи на задњој истичу да ће верни и праведни заслужити царство небеско, али и њихови потомци на које се благослов преноси. Приказана је ванвременска заједница царева и краљева, ктитора манастира, који заједно стоје пред Судијом приносећи му ктиторске повеље које су заправо вотивне и тим путем траже

[883] P. Figurski, Liturgy, Iconography, and Sacramental Kingship in the Ottonian and Salian Monastery of St Emmeram, 91, са изворима: pro remedio anime nostre et parentum nostrorum, Cuonradi avi nostri et Heinrici patris nostri imperatorum, Gisele ave nostre, Agnetis genitricis nostre, Berchde coniugus nostre imperatricium et pro stabilitate imperii nostri et regni filii nostri Heinrici regis.

[884] M. Thausing, K. Foltz, Das goldene Buch von Prüm mit um das Jahr 1105 gestochenen Kupferplatten, 98, са изворима, аутори цитирају све натписе; W. Schmid, Verbrachte der Naumburger Meister seine Lehrjahre im Rheinland?, 148-150.

[885] M. Thausing, K. Foltz, Das goldene Buch von Prüm mit um das Jahr 1105 gestochenen Kupferplatten, 98: Ego diligentes me diligo; Приче Соломонове 8:17 *Ја љубим оне који мене љубе*, (и који ме добро траже налазе ме).

[886] M. Thausing, K. Foltz, Das goldene Buch von Prüm mit um das Jahr 1105 gestochenen Kupferplatten, 98: Venite benedicti patris mei; Јеванђеље по Матеју 25:34 (Тада ће рећи цар онима што му стоје с десне стране:) *ходите, благословени оца мојега!* (примите царство које вам је приправљено од постања свијета).

[887] M. Thausing, K. Foltz, Das goldene Buch von Prüm mit um das Jahr 1105 gestochenen Kupferplatten, 98-99; W. Schmid, Verbrachte der Naumburger Meister seine Lehrjahre im Rheinland?, 148-150.

[888] M. Thausing, K. Foltz, Das goldene Buch von Prüm mit um das Jahr 1105 gestochenen Kupferplatten, 99: Haeo est generatio qverentivm dominvm, qverentivm faciem Dei Jacob; Псалм 24:6 Таки је род онијех који га траже, и који су рада стајати пред лицем твојим, Боже Јаковљев!

[889] M. Thausing, K. Foltz, Das goldene Buch von Prüm mit um das Jahr 1105 gestochenen Kupferplatten, 99: percipite preparatvm vobis regnvm ab initio secvli; Јеванђеље по Матеју 25:34 (Тада ће рећи цар онима што му стоје с десне стране: ходите, благословени оца мојега!) *примите царство које вам је приправљено од постања свијета*.

[890] M. Thausing, K. Foltz, Das goldene Buch von Prüm mit um das Jahr 1105 gestochenen Kupferplatten, 99-100; W. Schmid, Verbrachte der Naumburger Meister seine Lehrjahre im Rheinland?, 148-150.

[891] M. Thausing, K. Foltz, Das goldene Buch von Prüm mit um das Jahr 1105 gestochenen Kupferplatten, 99: Hi svnt viri misericordie, qvorum ivsticie oblivionem non accepervnt, cvm semine eorvm permanent bona haereditas sancta nepotes eorvm; Премудрости Исуса сина Сирахова 44:9-10 9. Али то беху људи од милости, чија праведна дела се не заборављају; 10. у семену њиховом живи добро наслеђе; потомци њихови – у завету.

[892] M. Thausing, K. Foltz, Das goldene Buch von Prüm mit um das Jahr 1105 gestochenen Kupferplatten, 99-100; W. Schmid, Verbrachte der Naumburger Meister seine Lehrjahre im Rheinland?, 148-150.

опроштај за своје грехе и небеску награду. Својим добрим делима, милосрђем и вером ће заслужити место са Христове десне стране. Није утврђено који владари су приказани на задњој страници корица, али можемо претпоставити да су у питању Отонски и Салијевски цареви, као и у самом рукопису. Са сигурношћу знамо да су опатију, поред Каролинга, даровали Отон I, Отон II, Хајнрих II и Хајнрих IV. Овим кодексом исказана је врло јасна идеја, а то је непрекинут континуитет владавине од Каролинга до Салијеваца који су били њихови легитимни наследници на царском трону, *потомци њихови*. Још је доласком Конрада на трон било истицано Каролиншко порекло нове династије путем којег су Салијевци обликовали свој легитимитет и идентитет, полагали право на царску круну и примат над црквом. [893] Слична представа настала је почетком 13. века на реликвијару Карла Великог који сведочи о истрајности визуелних модела у контексту обликовања царске идеологије, а о томе ћемо говорити у наредном поглављу.

Друга генеалогија Салијеваца сачувана је као копија у оквиру Екхардове хронике[894] која се датује око 1130. године (сл. 4.53). Оригинална композција која је настала око 1106/7. године данас није сачувана. Приказан је владар на трону који доминира сценом, сигниран као цар Конрад II. У левој руци држи глоб, а у десној руци која је испружена држи медаљон са бистом Хајнриха III. Испод, такође у медаљону приказан је Хајнрих IV испод којег су његова деца. Агнеза сигнирана је из непознатог разлога као Аделаида, *Adelheit uxor Liupold marchionis*.[895] Други брак Агнеза је склопила са Леополдом III, маркгрофом Аустрије (1095-1136) након 1105/6. године. Поред су Конрад и Хајнрих V. Читава композиција уоквирена је зидом који симболише фортификовану палату. Путем минијатуре представљен је династички континуитет од Конрада који држи глоб до Хајнриха V са истом инсигнијом. Салијевски феномен трансперсоналног династичког идентитета је нова идеја у Немачкој. У овом периоду постала је саставни део царске владарске идеологије обликована првобитно изградњом Шпајера.[896]

Трећи илуминирани рукопис који носи исте идеје је једини сачувани пример *Царске хронике*[897] непознатог аутора која је настала за Хајнриха V, највероватније поводом склапања брака са Матилдом. Дуго је у науци постојало мишљење да је копија Екхардове хронике, али то није случај. Четири писара су била задужена за креирање књиге. Писар А био је задужен за писање историје Франака, од њиховог порекла до 1113. године. Писар Б описао је венчање Хајнриха и Матилде. Трећи писар Ц писао је о 1114. години, али није завршио. Последњи означен као Д, написао је пролог из ког сазнајемо да је цар поручио дело од времена Карла Великог до његове владавине: „*Иако може да блиста као треперава јутарња звезда блиставошћу мудрости и мирише слатким мирисом сваке доброте, он нас је сматрао достојним да наручи да за њега напишемо хронику од Карла Великог до његовог времена како би се свуда истина историје сачувала*“.[898] Текст садржи неколико референци на Вурзбург, па је највероватније дело написано у тој дијецези. У оквиру рукописа налазе се портрети краљева и царева. Сви су приказани веома слично, на трону, са круном на глави,

[893] M. Knichel, Geschichte der Abtei Prüm bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts, 78-82; M. Thausing, K. Foltz, Das goldene Buch von Prüm mit um das Jahr 1105 gestochenen Kupferplatten, 99-100; W. Schmid, Verbrachte der Naumburger Meister seine Lehrjahre im Rheinland?, 148-150; P. Figurski, Liturgy, Iconography, and Sacramental Kingship in the Ottonian and Salian Monastery of St Emmeram, 91-92.

[894] Ekkehard von Aura: Chronicon universale, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Ms. lat. fol. 295.

[895] P. Figurski, Liturgy, Iconography, and Sacramental Kingship in the Ottonian and Salian Monastery of St Emmeram, 95: Аделаида, жена маркиза Леополда.

[896] Ibid., 95-96; R. Walker, Manuscripts Face to Face: León and the Holy Roman Empire in the Mid-Eleventh Century, 91; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 1-2.

[897] Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS 373.

[898] J. Dale, The provenance of Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, *Transactions of the Cambridge Bibliographical Society*, Vol. 14, No. 1 (2008), 33-50, 46: Cum igitur ipse resplendeat velut coruscans lucifer splendore sapienti et redoleat omni boni odoris suavitate, dignatus est nostr parvitati precipere, ut colligat sibi chronicum opus a temporibus Karoli Magni usque ad sua têmpora servando ubique veritatem istorie.

скиптром и глобом у рукама, почевши од династије Каролинга, Пипина (сл. 4.54), Карла Великог (сл. 4.55), Лудвига Побожног, Карла Ћелавог, Арнулфа, преко Отонске династије, Хајнриха I, Отона I (сл. 4.56), Отона II (сл. 4.57), Отона III (сл. 4.58) и Хајнриха II (сл. 4.59), а затим следе Конрад II (сл. 4.60), Хајнрих III (сл. 4.61) и Хајнрих IV (сл. 4.62), док је на страници 83r приказан Хајнрих V који прима владарске инсигније од бискупа (сл. 4.63), управо оне које сви његови претходници држе у рукама. То је уједно и једина минијатура у боји што говори о посебном статусу. У питању је ктиторски портрет, али и слика цара која говори о његовом идентитету и легитимитету. На страници 95v налази се последња минијатура (сл. 4.64). Приказана је прослава венчања цара Хајнриха V и Матилде, а у оквиру текста испод, њено име је наглашено црвеном бојом. Рукопис је настао након 1114. године, односно након склапања брака и врло вероватно је био поклон Матилди од њеног мужа. Царица га је са собом највероватније понела у Енглеску након смрти цара. Путем текста и слике испричана је историја од Пипина до Хајнриха V која недвосмислено упућује на континуитет владавине на царском трону, са нагласком на последњем Салијевском цару као законитом наследнику Каролинга, Отона и Салијеваца пре њега.[899]

Веома значајан тренутак у владавини Хајнриха V догодио се 1122. године када је окончано питање инвеституре. Нови преговори са папом су започети и пре 1119. године, али је тек направљен споразум између папе Каликста II (1119-1124) и Хајнриха V, тзв. Вормски конкордат. Формално се састоји из два дела, *Heinricianum* и *Calixtinum*. Хајнрихов део сачуван је у оригиналу у Ватиканским архивима (сл. 4.65), а Каликстов је познат на основу копија. Цар се одрекао инвеституре симболима духовне службе, чиме је потврђено да она не спада више у домен лаичке инвеституре и дозволио је канонске изборе.[900] У Немачкој, цару је дозвољено да присуствује изборима епископа и опата, али бирачи су били суштински слободни. Пошто је црквено лице било изабрано, Хајнрих је могао да га уведе у неко световно звање и да му подари имовину, око чега се папа сложио, али без „*симоније и насиља*“.[901] На овај начин папа је признат за поглавара хришћанства, а цар је искључиво био

[899] Ibid., 33-38, 46; P. Figurski, Liturgy, Iconography, and Sacramental Kingship in the Ottonian and Salian Monastery of St Emmeram, 93-94.

[900] *Quellen zur deutschen Verfassungs-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte bis 1250*, in: Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Band 32, 2. Auflage, hrsg., L. Weinrich, Darmstadt 1977, 183-185: У име светог и нераздвојивог Тројства. Ја, Хајнрих, милошћу Божјом, узвишени римски цар, из љубави према Богу, према светој римској цркви и ради спасења своје душе, остављам сву инвеституру са прстеном и штапом Богу, светим Божјим апостолима Петру и Павлу, и светој католичкој цркви, и дозвољавам да се канонски избори и слободна рукоположења одвијају у свим црквама које постоје у мом краљевству и царству. Имовину и регалије Светог Петра које су одузете од почетка овог спора до данас, било у време мог оца или у моје сопствено, вратићу светој римској цркви, уколико их поседујем; али уколико их не поседујем, верно ћу помагати у њиховом враћању. Такође ћу, по савету кнежева и у складу са правдом, вратити имовину свих осталих цркава и кнежева и других, и свештенства и лаика, која је изгубљена у овом немиру, уколико их поседујем; уколико их не поседујем, верно ћу помагати у њиховом враћању. И дајем истински мир папи Каликсту, Светој римској цркви и свима који јесу и били су на њеној страни. И у чему год Света римска црква затражи помоћ, ја ћу јој верно помагати, и у чему год се жали, издејствоваћу јој дужну правду. Све је ово преговарано уз сагласност и савет кнежева. Њихова имена су овде забележена: (...). Ја, Фридрих, надбискуп Келна и надканцелар, оверио сам копију.

[901] Ibid., 185: Ја, епископ Каликст, слуга слугу Божјих, дозвољавам теби, љубљени сине мој Хајнриху, милошћу Божјом римски царе, увећитељу царства, да се избори епископа и опата немачког краљевства, уколико припадају царству, одрже у твом присуству, али без симоније и било какве врсте насиља. Стога, ако дође до спора између странака, можеш, по савету или процени митрополита и сабраће епископа ове црквене покрајине, дати свој пристанак и помоћ разумнијој страни. Изабрани ће примити од тебе регалије преко жезла и платиће оно што ти по праву дугује на основу тога. Међутим, на осталим територијама царства, рукоположени ће примити од тебе регалије преко жезла у року од шест месеци и платиће оно што ти по праву дугује на основу тога; осим свега што је признато као припадајуће Римској цркви по праву. На шта год ми се у будућности пожалиш и затражиш помоћ, ја ћу ти пружити помоћ према овлашћењу моје службе. Дајем истински мир вама и свима онима који су или су били на вашој страни у време овог сукоба.

његов заштитник. Власт световних владара над црквом није поништена у потпуности, али је у великој мери ограничена правом на канонски избор.[902]

Вормски конкордат била је последња важна политичка одлука цара. Постојала је могућност да 1120. године дође до уједињена Енглеског краљевства и царства под Хајнрихом V, али то се није догодило. Године 1123. цар се сукобио са војводом Лотаром, али се и то убрзо окончало. Хајнрих V се озбиљно разболео и умро је у Утрехту 23. маја 1125. године, стар 39 година и без наследника. Његовом смрћу династија Салијеваца по мушкој линији је престала да постоји. Пре смрти, сазвао је Матилду, војводу Швабије Фридриха II (1105-1147) и своје саветнике око питања наследства. Иако не постоји званични документ, врло је могуће да је за наследника одређен Фридрих који је као син Салијевске принцезе Агнезе, сестре цара Хајнриха V, имао легитимитет. Хајнрих V сахрањен је у Шпајеру са својим прецима (сл. 4.66). Његов камени саркофаг постављен је изнад гробова Хајнриха III и Хајнриха IV (сл. 4.67).[903]

Царица Матилда имала је око 23 године када је њен муж умро. Предала је владарске инсигније надбискупу Мајнца и повукла се из политичког живота Царства након сахране цара. Хајнрихово срце похрањено је у катедрали у Утрехту, као и Конрадово.[904] Матилдина повеља којом дарује катедралу као вотивни дар за спасење царева Хајнриха и Конрада сведочи да је обликована меморија: „*за душу мог вољеног господара цара Хајнриха, чија је утроба закопана тамо у гробници где је закопана утроба његовог претка цара Конрада, за вечно сећање на те цареве и моју грешну душу*“.[905] У септембру 1126. године вратила се у Енглеску и након неколико месеци на сабору у Лондону прихваћена је за закониту наследницу краљевског трона. Други брак је склопила са Џефријем грофом Анжуа (1113-1151) са којим је добила сина, будућег краља Хенрија II Плантагенета (1154-1189). У документу који је настао у Лондону између 1126. и 1128. године себе назива *imperatrix,* а у повељама другог мужа о њој се говори као ћерки Енглеског краља и жени покојног Римског цара што сведочи о важности династичког брака и након смрти Хајнриха V.[906]

4.5 Епилог

Хајнрихова смрт отворила је питање наследства које је постало кључно након 1125. године о чему сведоче извори: „*Хајнрих римски цар је једног дана умро и царство је било пусто и без наследника. Стога су најмудрији међу свештенством и народом краљевства Римљана и Тевтонаца свим средствима настојали да себи обезбеде човека племенитог порекла и карактера за владу краљевства. Стога, након што су испитали кнежеве земаља и краљевстава, они су се посаветовали, пошто су они мудрији и моћнији у краљевству били*

[902] H. Vollrath, The western empire under the Salians, 71; K. Leyser, England and the Empire in the Early Twelfth Century, 81-82; Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 190-191; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 92-93; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 172-173.
[903] C. Ehlers, Unendliche Gegenwart. Speyer zwischen Konrad II. und Stefan George, 16; F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer*, 69; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 205; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 180.
[904] H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 205.
[905] C. Ehlers, Ort, Region, Reich: Mobilität als Herrschaftsfaktor, 101 са изворима: pro remedio animę dilecti domini mei imperatoris Heinrici, cuius viscera ibidem sepulta sunt in tumulo, quo et atavi eius Conradi imperatoris intestina condita sunt, ad perpetuam memoriam eorundem imperatorum et meę peccatricis animę.
[906] C. Zey, Mathilde von England, 168-169; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm*, *900-1300*, 205.

прикладни кандидати...“.[907] Само неколико дана након његове смрти, великаши су послали писмо бискупу Бамберга Отону којег су обавестили да је ситуација хитна и сазван је сабор на ком је било речи о наследнику. На сабору у Мајнцу 24. августа 1125. године кандидати су били војвода Швабије Фридрих, маркгроф Аустрије Леополд III и војвода Саксоније Лотар. За краља изабран је Лотар који је крунисан и царском круном 4. јуна 1133. године. Лотар III био је једини цар у 12. веку који је штитио интересе папске курије. Након његове смрти, 1137. године на трон је дошао Конрад III Хоенштауфен (1138-1152).[908]

Век Салијеваца означен је као време промена у ком је моћ папа расла, а царева слабила, па је Хајнрих V био приморан да пристане на Вормски конкордат, што је донекле резултирало раздвајањем црквене и секуларне сфере, али као што ће бити речи у наредном поглављу, питање односа цара и папе биће од изузетног значаја током владавине династије Хоенштауфен. Салијевци су се у великој мери ослањали на своје претходнике, пре свега када је реч о пореклу власти. Себе су сматрали богомизабраним владарима, Христовим намесником на земљи, што је било потврђено реликвијом Часног крста. Цареви ове династије су на врло јасан начин поставили царство под Богородичину заштиту. Светитељка у овом периоду постаје и лична заштитница и заступница римских царева. У фокусу владарске идеологије свој израз пронашла је идеја трансперсоналног династичког континуитета; што се огледа у уметности и визуелној култури. Пре свега у Шпајеру, царском династичком маузолеју. Каролинзи и Отони нису обликовали своја гробна места на овакав начин, нити су наредне династије, иако је било покушаја, тако да ова идеја у Западном царству представља нешто што је окарактерисало династију Салијеваца. Уметност и визуелна култура, поред Шпајера, говори о истој идеји, почевши од Конрада II, када су успостављени образци, затим током владавине Хајнриха III који је обликовао владарску идеологију надовезујући се на свог оца и креирајућу легитимитет свом сину. Током владавине трећег цара, елементи династичке владарске идеологије добијају на посебном значају када су коришћени као израз „тријумфа“ над папом, а затим и током владавине Хајнрих V када су постали већ устаљени феномени о чему сведоче илуминирани рукописи настали почетком 12. века у којима је посебан фокус стављен на непрекинут континуитет Римских царева од Карла Великог до последњег Салијевца.

[907] M. Becher, Karl der Gute als Thronkandidat im Jahr 1125: Gedanken zur norddeutschen Opposition gegen Heinrich V., in: *Heinrich V. in seiner Zeit. Herrschen in einem europäischen Reich*, hrsg., G. Lubich, Wien 2013, 137-150, 137, са изворима: Heinricus imperator Romanus diem obiit et desolatum est regnum imperii illius et sine herede exheredatum. Igitur sapientiores in clero et populo regni Romanorum et Teutonicorum satagebant omnibus modis, quem sibi ad imperium regni providerent virum nobilem tam genere quam moribus. Igitur circumspectis terrarum et regnorum principibus considerate inierunt consilium, quatenus illi sapientiores et potentiores in regno legatos idoneos...

[908] H. Vollrath, The western empire under the Salians, 71; G. Lubich, Die „Öfentlichkeiten“ von Heinrich IV. und Heinrich V. Zum Bild ihrer Herrschatsgestaltung in Geschichtsschreibung, Briefen und Urkunden, in: *Brief und Kommunikation im Wandel. Medien, Autoren und Kontexte in den Debatten des Investiturstreits*, hrsg., F. Hartmann, Köln 2016, 129-145, 129; I. S. Robinson, The papacy, 1122–1198, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 2*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 317-383, 321, 368; G. Tabacco, Northern and Central Italy in the Twelfth Century, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 2*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 422-441, 422-423; B. Weiler, *Paths to Kingship in Medieval Latin Europe, c. 950–1200*, 261-265; S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, 180-181.

5. КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ ЦАРЕВА ХОЕНШТАУФЕН ДИНАСТИЈЕ

Током друге половине 12. и прве половине 13. века на трон Западног царства претендовала је Хоенштауфен династија, племићка породица које је владала војводством Швабије од 1079. године. Први краљ династије био је Конрад III, син Агнезе, сестре цара Хајнриха V, и њеног првог мужа војводе Швабије Фридриха Хоенштауфена (сл. 5.1). Године 1137. након смрти саксонског цара Лотара III, догађаји из 1125. су се поновили. Сазван је сабор у марту 1138. године у граду Кобленц на левој обали Рајне, на којем је Конрад III Хоенштауфен изабран за новог краља. Неколико дана касније миропомазан је и крунисан у Ахену. Конрад је био први немачки краљ који од средине 10. века није крунисан за цара у Риму. Носио је титуле *Romanorum Rex* и *Rex et Semper Augustus*.[909]

Иако је прекинуо вишевековну традицију одласка у Рим, основе владавине нове династије успостављене су током Конрадове власти. По угледу на претходнике, Отоне и Салијевце, Конрад је за живота одредио наследника, свог сина Хајнриха (1136/7-1150), пре него што се упутио на Други крсташки поход.[910] Путем династичких бракова, нова династија градила је свој легитимитет. Конрадова свастика Берта (Ирина) (1146-1159) била је удата за византијског василевса Манојла I Комнина (1143-1180).[911] Конрад и василевс били су уједињени против заједничког непријатеља, Нормана на Сицилији. Краљ Рожер II (1130-1154) био је претња цару Манојлу јер је имао близак однос са Крсташком државом.[912] Други крсташки рат није био успешан за Немачку војску коју је предводио краљ Конрад и Француску војску коју је предводио краљ Луј VII (1137-1180). Међутим веома је значајна чињеница да су Конрад и његов братанац, будући цар, Фридрих посетили Цариград и Јерусалим. Крсташки ратови били су важна етапа у контакту истока и запада. Читаве војске пролазиле су кроз Цариград и Свету Земљу.[913] Након пораза 1149. године, краљ се вратио у Немачку. Већ наредне године његов син и наследник је умро, затим и његова жена, а краљевство су потресали сукоби са династијом Велф. С друге стране, папа Евгеније III (1145-1153) који је био у сукобу са Римљанима затражио је помоћ немачког краља. Током припреме за путовање у Рим, Конрад је умро 1152. године и сахрањен је у Бамбергу. Владарске инсигније оставио је свом братанцу Фридриху I Барбароси.[914]

---

[909] B. Arnold, The western empire, 1125–1197, 384-390; I. S. Robinson, The papacy, 1122–1198, 368-369; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 209; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 130-132; Id., Quis Teutonicos constituit iudices nationum? The Trouble with Henry, 348; K. Hering, Godfrey of Viterbo: Historical Writing and Imperial Legitimacy at the Early Hohenstaufen Court, in: *Godfrey of Viterbo and his Readers. Imperial Tradition and Universal History in Late Medieval Europe*, ed., T. Foerster, London 2016, 47-66, 49.

[910] H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 126-128; K. Hering, Godfrey of Viterbo: Historical Writing and Imperial Legitimacy at the Early Hohenstaufen Court, 49-51.

[911] H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 211; K. Hering, Godfrey of Viterbo: Historical Writing and Imperial Legitimacy at the Early Hohenstaufen Court, 49-51; K. N. Ciggaar, *Western travellers to Constantinople: the West and Byzantium, 962-1204: cultural and political relations*, 225.

[912] A. Bryer, Cultural Relations between East and West in the Twelfth Century, in: *Relations Between East and West in the Middle Ages*, ed., D. Baker, Chicago 1973, 77-94, 82; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 128; K. Hering, Godfrey of Viterbo: Historical Writing and Imperial Legitimacy at the Early Hohenstaufen Court, 49-51.

[913] D. J. Geanakoplos, *Byzantine East and Latin West: Two worlds of Christendom in Middle Ages and Renaissance: Studies in Ecclesiastical and Cultural History*, 17; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 213-214; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 130; K. Hering, Godfrey of Viterbo: Historical Writing and Imperial Legitimacy at the Early Hohenstaufen Court, 49-51; R. Hiestand, Kingship and Crusade in Twelfth-Century Germany, in: *England and Germany in the High Middle Ages*, eds., A. Haverkamp, H. Vollrath, Oxford 1996, 235–265, 245.

[914] H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 214; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 132-133.

Сачуван је велики број писаних извора који поред визуелне културе и уметности говоре о обликовању владарске идеологије, легитимитета и идентитета нове династије на царском трону. Поред повеља, писама и литургија, важан извор представља дело Отона Фрајнзишког (око 1111-1158) *Gesta Friderici imperatoris*[915], биографија првог цара Хоенштауфен династије. Три елемента Фридрихове политике била су фокус дела о цару. Пре свега, војни подухвати у северноиталијанским комунама, затим његови односи са папама у Риму и предвођење Трећег крсташког рата. Поема *Carmen de gestis Frederici I imperatoris in Lombardia*[916] представља веома важан извор о поимању власти Фридриха Барбаросе. Што се тиче периода владавине Хајнриха VI, од посебног значаја је дело *Speculum regum*[917] Годфрија од Витербоа (око 1120-1196), као и *Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis*[918] Петра из Еболија (умро 1220). Када је реч о цару Фридриху II, поред књига које су о њему писане, сачуван је његов законик *Liber Augustalis* или *Устав из Мелфија*, као и књига *De Arte Venandi cum Avibus*, чији аутор је сам цар.[919]

Кључни елементи Хоенштауфен политике били су *dominium mundi*, односно идеја цара као универзалног владара над хришћанским светом који влада путем Божје промисли као Христов одраз на земљи; затим *Renovatio imperii Romanorum* и *Renovatio regni Francorum* Карла Великог чији су законити наследници били и који је управо током владавине првог цара нове династије канонизован. Од времена владавине Хоештауфен династије Римско царство званично је означено термином *Sacrum imperium*. Термин се у Италији појављује барем двадесет година пре него што је ушао у употребу на царском немачком двору, а опат Вибалд (око 1098-1158) у личној кореспонденцији са Манојлом Комнином средином 12. века је употребио ову фразу.[920] У априлу 1150. године пише своје прво писмо цару: „*Што се тиче Вашег славног величанства, и Вашег светог и страшног господства, усуђујем се да напишем, непознат Вама ни лицем ни послушношћу, Ваша најсветија вера, милосрђе и доброта су ме уверили*“.[921] Вибалд користи израз *Sanctum* у контексту *imperium*. Своје писмо завршава: „*Саветујем вашем величанству да прошири и боље ојача поверење између вашег светог царства и највишег величанства мога господара*“[922] где прави дистинкцију између Манојловог *Sanctum imperium*-а и Конрадовог *precelsam domini*. Друго писмо је послао након 19. септембра 1151. године: „*Славном тријумфалном и пресветлом владару, величанственом и пресветом цару Грка и Ромеја, Манојлу узвишеном Порфирогениту*“.[923] Опат узима у обзир Манојлову титулу цара, али га не назива римским царем. Даље у истом писму: „*као и вашој висости и мом господару, вашем брату К. Августу, цару Римљана*“[924], Конрад је *Romanorum*

[915] Otto of Freising and his continuator Rahewin, *The deeds of Frederick Barbarossa*, trans., eds., C. C. Mierow, R. Emery, New York 1953.
[916] Carmen de gestis Frederici I. imperatoris in Lombardia, in: *Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Germanicarum* 62, ed., I. Schmale-Ott, Hannover 1965, 1-110.
[917] Godfrey of Viterbo, Speculum regum, in: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores* 22, ed., G. Waitz, Hannover 1872, 21–93.
[918] Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, ed., F. Delle Donne, Potenza 2020.
[919] D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, Oxford 1988, 202-203, 268; М. Антоновић, *Наративни извори за историју Европе*, 185; K. Hering, Godfrey of Viterbo: Historical Writing and Imperial Legitimacy at the Early Hohenstaufen Court, 54-58.
[920] B. Arnold, The western empire, 1125–1197, 392-393; V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, 21, 24; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 98-113.
[921] Wibald of Stavelot, Das Briefbuch Abt Wibalds von Stablo und Corvey, in: *Monumenta Germaniae historica, Die Briefe der Deutschen Kaiserzeit* 9, ed., M. Hartmann, Hannover, 2012, 465–466: Quod ad gloriosam maiestatem vestram, ad **sanctum et terribile imperium** vestrum scribere audeo ignotus vobis tam facie quam obsequio, persuasit mihi sacratissima fides vestra, karitas et benignitas.
[922] Ibid., 466-467: De ampliando vero et in melius firmando federe inter **sanctum imperium** vestrum et **precelsam domini** mei maiestatem suadeo magnificentie, vestre, ut.
[923] Ibid., 671: Inclito triumphatori ac serenissimo dominatori glorioso ac **sanctissimo imperatori** Grecorum et Romanie, Manueli excelsosublimi porphirogenito.
[924] Loc. cit.: ut tam vestre, celsitudini quam domino meo, fratri vestro **C. Romanorum imperatori augusto**.

imperatori augusto, законити римски цар. Треће писмо је послао Манојлу 1153. године када је Фридрих био на трону око 18 месеци. Вибалд се обраћа Манојлу са „*ваше пресвето царство*“.[925] У септембру, Фридрих шаље васивелсу писмо: „*Ф., милошћу Божјом Август цар Римљана, великог и миротворног, од Бога овенчаног, своме најдражем брату и пријатељу М., рођеном у пурпуру, узвишеном и славном цару цариградском, [шаље своју] братску љубав и [жели] победу над непријатељима*“.[926] Термин *sacrum imperium* Фридрих Барбароса први пут употребљава у писму које је послао Отону Фрајнзишком у марту 1157. године. Отон у царевој биографији цитира писмо.[927] Чест контакт са Италијанима, као и Византијом, посебно због латинског присуства у Светој земљи утицали су на рани развој термина у Немачкој. *Sacrum imperium* и *sanctus imperator* потичу из античког римског вокабулара. Алкуин се користио фразом *sacratissimum imperium*, а царска палата још од времена Каролинга означена је као *sacrum palatium*. Међутим, од 12. века сакрална терминологија у контексту цара и царства постаје све учесталија, а поред *sacrum imperium*, цар неретко добија епитет *divus*. Године 1184. у Фридриховој повељи први пут проналазимо термин *sacri imperii Romani*. У периоду од 1180. до 1190. године, Фридрих се најмање десет пута користио овом фразом. Током владавине Хајнриха VI оба термина, *Sacrum imperium* и *sacri imperii Romani*, су присутна, као и током владавина Филипа Швапског и Отона IV након царског крунисања. Фридрих II се служио термином више него његови претходници. Папа Урбан IV (1261-1264) 27. августа 1263. године користи одредницу *sacrum Romanum imperium* и највероватније је од тада постала званичан назив царства на западу.[928] Поред титуле цара, Хоенштауфовци су носили круне Немачке, Италије и Бургундије, од 1194. круну Сицилије[929], а од 1125. године и круну Јерусалима[930] чиме су себе истицали као најмоћније владаре 12. и 13. века, као и свој примат у хришћанском свету, због чега су долазили и у честе сукобе са папама, о чему ћемо говорити у наредним потпоглављима.

5.1 Фридрих I Барбароса, *alter Karolus*, нови ктитор Ахена и обликовање идеје Светог римског царства

Сматра се да је Фридрих I био један од најмоћнијих владара свог доба. *Regnum Teutonicum* под Барбаросом било је два пута веће него краљевство Луја VII, док је Енглеска Хенрија II била величине једног Немачког војводства (сл. 5.2).[931] Владарска идеологија првог Хоенштауфен цара говори у прилог тој тези. Рођен је средином децембра 1122. године у Швабији. Његов отац био је војвода Швабије Фридрих II (1105-1147)[932], а мајка Јудита Баварска (1100-1130). Фридрих је имао веома важно порекло, са очеве стране припадао је

[925] Ibid., 817: **sacratissimum imperium** vestrum.
[926] Ibid., 814: F.dei gratia Roma(norum) imperator augustus magnus ac pacificus a deo coronatus dilectissimo fratri et amico suo M. porphirogenito sublimi et glorioso imperatori Constantinopolitano, fraternam dilectionem et de inimicis victoriam.
[927] Otto of Freising and his continuator Rahewin, *The deeds of Frederick Barbarossa*, 17-20.
[928] B. Arnold, The western empire, 1125–1197, 392-393; V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, 24-49, 65-66, 84-98 са литературом и изворима; Id., The concept of sacrum imperium in historical scholarship, *History Compass vol. 17 iss. 8* (2019), 1-12, 2-3 са изворима; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 98-113.
[929] B. Arnold, The western empire, 1125–1197, 420.
[930] D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, 150-154.
[931] T. Reuter, The Origins of the German *Sonderweg*? The Empire and its Rulers in the High Middle Ages, in: *Kings And Kingship In Medieval Europe*, ed., A. Duggan, Exeter 1993, 179-211, 199.
[932] Војвода Фридрих II био је син војводе Швабије Фридриха I (1079-1105) и Агнезе, сестре цара Хајнриха V и ћерке цара Хајнриха IV. Агнеза и Фридрих су поред Фридриха имали и млађег сина, краља Конрада III; видети сл. 5.1.

династији Салијеваца, а са мајчине династији Велфа.[933] У Франкфурту 4. марта 1152. године изабран је за краља, а затим је 9. марта крунисан у Ахену[934], а како Отон сведочи „*сео је на трон Франачког царства који је у исту цркву поставио Карло Велики*“.[935] Отон, бискуп Фрајзинга, уједно и његов рођак пружа сведочанство о крунисању у царевој биографији. Отон је био син аустријског војводе Леополда III и Агнезе, ћерке цара Хајнриха IV. Како је Агнезин први муж био Фридрих Швапски са којим је имала сина који је седео на немачком трону, Отон и Конрад III су били полубраћа.[936] Фридрих је од свог рођака затражио да напише дело о њему. *Gesta Friderici* је подељена на четири књиге од којих је прве две написао Отон. Аутор започиње своје дело сукобом око инвеституре и прву књигу завршава смрћу Конрада III. Друга књига обухвата период од 1152. до 1156. године. Отон је умро 1158. године, па је дело, уз цареву сагласност, завршио његов бележник Рахевин. Он је написао још две књиге о догађајима до 1160. године. Иако Фридрихова биографија заправо покрива период од осам година, и неколико референци на 1161. и 1169. годину, представља извор изузетног значаја, будући да аутор у целости наводи данас изгубљена документа.[937] О самом крунисању у Ахену, Отон сведочи да су краља до цркве водили бискупи, затим је уследило крунисање, након чега је богомизабрни владар сео на трон Карла Великог.[938] Први Каролиншки цар био је модел идеалног владара и ратника којем се Фридрих уподобљавао и један од кључних елемената обликовања владарског идентитета и легитимитета о чему сведоче бројни примери уметност и визуелне културе, али и извори и генеалогије. Поред тога, Фридрих је истицао своју универзалну власт и сакралност свог достојанства употребивши термин *Sacrum imperium* и заправо од 12. века можемо говорити о Светом римском царству на чијем челу се налази немачки краљ, *rex Romanorum*, односно цар, *imperator Romanorum*. Већ у првом писму које је послао папи Евгенију III показује своју претензију на царски престо називајући себе *Fredericus dei gratia Romanorum rex et semper augustus*.[939] Након што је уз помоћ папе анулирао свој први брак, од Манојла је тражио грчку принцезу. Царски двор је два пута понудио да пошаље принцезу, први пут Марију, која када до склапања брака није дошло, удата је у Угарској, док име друге принцезе није познато. До склапања династичког брака са византијском царском породицом током владавине Хоенштауфен династије није дошло, иако је било и каснијих покушаја када је Фридрих желео да обезбеди принцезу за свог сина, али су везе константо одржаване. Знамо да му је рођака Ирина слала поклоне, а 1186. године у Сполету је цар даровао икону Богородице Панагије византијског порекла. [940]

Убрзо по крунисању, настао је први краљевски печат (сл. 5.3). Фридрих је приказан на трону у владарској одежди. У десној руци држи скиптар, а у левој *globus cruciger*. Натпис сведочи да влада путем Божје промисли: *FREDERICVS DEI GR[ATI]A[E] ROMANO[RVM]*

[933] M. McGrade, O rex mundi triumphator: Hohenstaufen politics in a sequence for Saint Charlemagne, *Early Music History* Vol. 17 (1998), 183-219, 183-184; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 215; G. Tabacco, Northern and Central Italy in the Twelfth Century, 428; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 135-142.
[934] B. Weiler, *Paths to Kingship in Medieval Latin Europe, c. 950–1200*, 141-142.
[935] Otto of Freising and his continuator Rahewin, *The deeds of Frederick Barbarossa*, 117.
[936] М. Антоновић, *Наративни извори за историју Европе*, 182.
[937] Ibid., 182-186; K. Hering, Godfrey of Viterbo: Historical Writing and Imperial Legitimacy at the Early Hohenstaufen Court, 52-53.
[938] J. Dale, Inauguration and political liturgy in the Hohenstaufen Empire, 1138–1215, *German History* Vol. 34, No. 2 (2016), 191–213, 194; Otto of Freising and his continuator Rahewin, *The deeds of Frederick Barbarossa*, 117.
[939] V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, MA Thesis, Central European University, Budapest 2015, 22, са изворима; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 138-139; K. Hering, Godfrey of Viterbo: Historical Writing and Imperial Legitimacy at the Early Hohenstaufen Court, 51.
[940] A. Bryer, Cultural Relations between East and West in the Twelfth Century, 77; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 142; K. N. Ciggaar, *Western travellers to Constantinople: the West and Byzantium, 962-1204: cultural and political relations*, 227-228, 233-234.

REX. Иконографски елементи присутни на краљевском печату Фридриха Барбаросе су постали већ устаљени атрибути царске саморепрезентације на Западу чије порекло можемо пратити од римских царева. Поред печата, сачувана је и краљевска була. На предњој страни приказан је краљ на трону са круном на глави, скиптром и глобом у рукама изнад града (сл. 5.4). Натпис сведочи да је у питању Фридрих: *FREDERICVS DEI GR[ATI]A[E] ROMANO[RVM] REX*. На реверсу је приказан град кружне основе са троспратном грађевином у средини за коју се претпоставља да је римски колосеум (сл. 5.5). У оквиру капије града стоји натпис *ROMA*, а у оквиру грађевине *AUREA*. Натпис који окружује композицију гласи *ROMA CAPVT MVNDI REGIT ORBIS FRENA ROTVNDI*. [941] У питању је формулација која је била заступљена и на печатима цара Конрада II, о којима смо говорили у претходном поглављу. Примери визуелне културе пружају сведочанство о почецима обликовања владарског идентитета Фридриха Барбаросе у којима се као кључни елементи издавајају успостављање континуитета са претходницима, богомизабрани статус и важност Рима.

Октобра 1154. године краљ се упутио у Италију са 1800 витезова на крунисање. Важно је истаћи да се ситуација у *regnum Italiae* променила. Још од Вормског конкордата, царска моћ у Италији је слабила, а папа је добијао на све већем значају, не само као духовни предводник, већ и световни. С друге стране, градови и комуне су развили своје аутономне административне системе што је представљало значајан проблем за Фридриха, који је тежио да обнови царство какво је било током Каролиншке и Отонске власти, што ће у наредним годинама бити један од кључних разлога сукоба.[942] Павија је отворила капије Фридриху, што је омогућило да буде крунисан за краља Ломбардије, као и његови претходници.[943] Пре него што је стигао у Рим, он и папа Хадријан IV (1154-1159) су се састали у Сутрију, где је римски поглавар тражио од будућег цара да призна његов примат. Папа Хадријан је крунисао Фридриха 18. јуна 1155. године у цркви Светог Петра за цара. Отон не пружа много детаља о крунисању, али сведочи да су папа и кардинали сачекали будућег цара на степеништу испред цркве, а затим су га одвели до гробнице Св. Петра. Након мисе, краљ је добио царску круну.[944] Отон не говори о другим ритуалима, као што су помазање и примање инсигнија. Друго сведочанство о крунисању нам пружа кардинал Босо. Према њему, папа је сачекао Фридриха у цркви. Будући цар је морао да скине владарску одежду пре ступања у цркву и обуче скромну хаљину. Уследило је миропомазање, крунисање и инвеститура инсигнијама. Цар је од папе, поред круне, добио скиптар и мач.[945] На царском печату и златној були Барбаросина иконографија остала је непромењена, осим натписа који сада сведочи о царском достојанству, односно новој титули: *FREDERICVS DEI GRA[TI]A ROMAN[ORVM] IMPERATOR AVG[V]S[TVS]* (сл. 5.6).[946]

Један од првих примера уметности и визуелне културе који говори у прилог обликовања царске владарске идеологије Фридриха Барбаросе је тзв. Капенбершка биста (сл. 5.7). Настала је након 18. јуна пошто је Фридрих крунисан за цара, а пре августа 1155. године када је опат Вибалд, који је највероватније био задужен за иконографско решење, отпутовао

[941] L. E. Saurma-Jeltsch, Rom und Aachen in der staufischen Reichsimagination, in: *Verwandlungen des Stauferreichs: drei Innovationsregionen im mittelalterlichen Europa*, hrsg., B. Schneidmüller, S. Weinfurter, A. Wieczorek, Stuttgart 2015, 268-288, 305-307, 269; V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, 20-21.

[942] I. S. Robinson, The papacy, 1122–1198, 377-378; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 217-219; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 143-144.

[943] Otto of Freising and his continuator Rahewin, *The deeds of Frederick Barbarossa*, 142; Сведочи да је Фридрих крунисан у Павији у цркви Св. Михаила на месту где се налазила античка палата Лангобардских краљева.

[944] Ibid., 150; J. Dale, Inauguration and political liturgy in the Hohenstaufen Empire, 1138–1215, 197-198; I. S. Robinson, The papacy, 1122–1198, 377-378.

[945] J. Dale, Inauguration and political liturgy in the Hohenstaufen Empire, 1138–1215, 197-198.

[946] B. Arnold, The western empire, 1125–1197, 395-396; V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, 28-29.

у Византију. Године 1156. Фридрих је даровао бисту свом куму Отону од Капенберга када су заједно провели Ускрс у Минстеру. Поред овог предмета, у тестаменту Отона се помиње и крстионица коју је такође Фридрих даровао.[947] Оба предмета су касније измењена о чему сведоче натписи. Што се тиче крстионице, натпис пружа сведочанство да је цар даровао свом куму: „*Цезар и Август — ове дарове Отону дадох ја, Фридрих, као очински заштитник; он их, пак, принесе Богу. Онај кога вода пере споља, подсећа човека на унутрашње. Да бисте постали оно што нисте, очистите и прочистите оно што јесте.*“[948] Фридрих је крштен 27. децембра 1122. године на дан Св. Јована који је био његов лични заштитник. На предмету је приказано крштење будућег цара на којем је Отон био кум (сл. 5.8). У централном делу сцене је бискуп који крсти дете. Са десне стране приказан је Хајнрих, будући бискуп Троа и Отон који је сигниран. Млади Фридрих, који је једним делом тела у крстионици, око врата носи крст. У питању је заправо крст реликвијар са честицама реликвије Св. Јована. Реликвију је његов отац војвода Фридрих II носио око врата у борби, а затим је даровао Капенбершкој опатији.[949]

Биста је такође претпела измене, а према натпису знамо да је постала реликвијар Св. Јована. Натпис у целини гласи: „*Ово, што се овде чува, узето је са косе Јованове. Чуј, Свети Јоване Откроветеље, оне који те призивају у молитви. Прими са захвалношћу дар који ти је дат, и својим заступништвом помози Отону, дародавцу*“.[950] Постоље на којем стоји глава се састоји од три зоне. На змајевим стопалима почива осмоугаона зупчаста круна са четири угаоне куле. Три анђела, од којих је четврти изгубљен, држе још једну круну на којој је глава Фридриха Барбаросе, идеализована слика владара. На царевој глави некада се налазила круна или венац. Неки истраживачи сматрају да је у питању била дијадема по узору на Константина Великог који је често приказиван са дијадемом на глави и погледом на горе. Карло Велики је био приказиван на сличан начин, обично са венцем на глави, о чему смо већ говорили, а у циљу *imitatio Constantini*. Цареве зенице, првобитно обрубљене емајлом, постављене су у сребрне очне јабучице које праве контраст са позлаћеном површином лица.[951] Сам изглед има приличну сличност са савременим описом Барбаросе који нам је оставио Рахевин[952], што је навело истраживаче да говоре о индивидуализованом потрету, али је већа вероватноћа да опис и сама биста следе већ устаљене конвенције. У 11. и 12. веку када се о појединцу више размишљало у смислу усклађености са типом и оличјем друштвених улога, конвенционалност се очекивала. Тело је у целини сматрано сликом, *imago*, или подобијем, *similitudo*, идеалног типа који потиче од лика Божјег у Христу. Важно је истаћи да Рахевин

[947] T. Dale, Romanesque Sculpted Portraits: Convention, Vision, and Real Presence, *Gesta*, Vol. 46, No. 2, *Contemporary Approaches to the Medieval Face* (2007), 101-119, 102-103; L. E. Saurma-Jeltsch, Rom und Aachen in der staufischen Reichsimagination, 274; V. Sulovsky, At the Crossroads between Personal Piety and Imperial Ideology: The Cappenberg Head and Frederick Barbarossa, *Annual of Medieval Studies at CEU*. Vol. 22, (2016), 34-48, 35-36.

[948] T. Dale, Romanesque Sculpted Portraits: Convention, Vision, and Real Presence, 114: Cesar et augustus / hec Ottoni Fridericus Munera patrino / contuli, ille deo. Quem lavat unda foris, / hominis memor interioris. Ut sis, quod non es, / ablue, terge, quod es.

[949] Ibid., 102-103; V. Sulovsky, At the Crossroads between Personal Piety and Imperial Ideology: The Cappenberg Head and Frederick Barbarossa, 35-36; Id., *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, 30.

[950] T. Dale, Romanesque Sculpted Portraits: Convention, Vision, and Real Presence, 115: Hic quod servetur, / de crine Johannis habetur, Te prece pulsantes / exaudi sancte Johannes Apocalista, datum/tibi mu(nus) sus(cipe gr)atum (E)t p(i)lus Ottoni / succurre precando datori.

[951] Ibid., 102; K. Görich, BarbarossaBilder - Befunde und Probleme. Eine Einleitung, in: *BarbarossaBilder: Entstehungskontexte, Erwartungshorizonte, Verwendungszusammenhänge*, hrsg., id., R. Schmitz-Esser, Regensburg 2014, 9-31, 17; L. E. Saurma-Jeltsch, Rom und Aachen in der staufischen Reichsimagination, 275-276; V. Sulovsky, At the Crossroads between Personal Piety and Imperial Ideology: The Cappenberg Head and Frederick Barbarossa, 38-40; Id., *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, 30-32; S. Wittekind, Caput et corpus: die Bedeutung der Sockel von Kopfreliquiaren, in: *Reliquiare im Mittelalter*, hrsg., B. Reudenbach, G. Toussaint, Berlin 2015, 107-135, 115-116.

[952] Otto of Freising and his continuator Rahewin, *The deeds of Frederick Barbarossa*, 331-333.

преузима фразу из Ајнхардовог описа Карла Великог „*totaque facies laeta et hilaris*“[953], као и делове из Сидонијевог описа Теодориха, што је био један од начина да се направи паралела између Фридриха и претходних царева.[954] Портрет Фридриха I у позлаћеној ливеној бронзи јасно је креиран да опонаша римску традицију портретисања у својој специфичној иконографији и медију. О првобитној функцији немамо података, али након што је биста дошла у Отонов посед постала је реликвијар. На тај начин слика цара постала је неизоставан део комеморативних служби у оквиру опатије на дан прослављања њеног патрона Св. Јована. Постоље представља Небески Јерусалим. У Апокалипси Јована Богослова описано је како анђели везују паклену аждају[955], а Нови Јерусалим као дом светих и блажених чије зидове и куле чувају анђели.[956] С друге стране, представа владара којег подижу анђели може се тумачити у контексту античке тријумфалне метафорике. Будући да су антички елементи царске глорификације пренети на слику Христа у раном хришћанству, читава композиција осликава Фридрихов идентитет Христовог намесника на земљи. Две траке око врата садрже натпис који говори да је у предмет уграђена честица реликвије Јована. Имајући у виду форму и иконографско решење, као и реликвије Јована, који предвиђа крај света и Суд, коме се дарује визија Небеског Јерусалима и славе Божје, закључујемо да се Фридрих као Христов одраз налази у Небеском Јерусалиму, посредством Јована, а његово заступништво на Суду коме се верници надају, изражено је и натписом. Капенбершка биста представља изузетан пример визуелне културе којим су истакнуте основе владарске идеологије након крунисања у Риму. Он је пре свега богомизабрани, хришћански римски цар који ће посредством Св. Јована заслужити место у Новом Јерусалиму након Страшног суда, односну његову коначну апотеозу међу светима.[957]

Године 1156. Фридрих је оженио бургуднску војвоткињу Беатрис (1145-1184) како би учвстио своју позицију у тим крајевима, а 1178. године крунисан је за краља Бургундије у Арлу. Од венчања она је носила титулу *dei gratia Romanorum imperatrix augusta* иако је формално крунисана тек у јулу 1167. године.[958] На сачуваним примерима брактеата који су настали између 1156. и 1184. године приказан је владарски пар у виду бисте са крунама на глави, симболом њиховог владарског идентитета, и у владарској одежди (сл. 5.9). Фридрих у руци држи скиптар са крстом, а Беатрис кратки скиптар са љиљаном. Знамо да је царица често путовала са својим мужем и да је активно учествовала у политици што је забележено у повељама. Заједничке активности царског пара сведоче о савладарству које се огледа у уметности и визуелној култури. Поред портрета на новцу, сачувана је још једна владарска представа царског пара на реликвијару Карла Велког.[959] Беатрис је родила сина у Најмегену у

[953] Цело лице светло и весело, ibid., 331.
[954] T. Dale, Romanesque Sculpted Portraits: Convention, Vision, and Real Presence, 103-106; V. Sulovsky, The Franks in the early Ideology of Frederick Barbarossa (1152-1158), *Tabula br. 14* (2016), 43-59, 52.
[955] Отк Јованово 20:1 И видјех анђела гдје сише кључ од бездана и вериге велике у руци својој. 2. И ухвати аждаху, стару змију, која је ђаво и сотона, и свеже је на хиљаду година
[956] Отк Јованово 21:9-27.
[957] T. Dale, Romanesque Sculpted Portraits: Convention, Vision, and Real Presence, 113-114; L. E. Saurma-Jeltsch, Rom und Aachen in der staufischen Reichsimagination, 275-276; V. Sulovsky, At the Crossroads between Personal Piety and Imperial Ideology: The Cappenberg Head and Frederick Barbarossa, 41; Id., *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa,* 33-34; Wittekind, Caput et corpus: die Bedeutung der Sockel von Kopfreliquiaren, 116, 118.
[958] H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300,* 219; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200,* 150; E. Cox, The kingdom of Burgundy, the lands of the house of Savoy and adjacent territories, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 5: c.1198–c.1300,* ed., D. Abulafia, Cambridge 2008, 358-374, 358.
[959] J. Jasperse, *Medieval Women, Material Culture, and Power: Matilda Plantagenet and her Sisters*, 43-44.

октобру или новембру 1165. године који је добио име Хајнрих, што реферише на наслеђе царске династије Салијеваца.[960]

Пре него што приступимо разматрању канонизације Карла Великог, важно је скренути пажњу на цареву политику у Италији и Немачкој. Фридрих је себе сматрао наследником Цезара и Августа, као и наследником царева Светог римског царства, чиме је тврдио право над Ломбардским градовима.[961] Са многобројном војском стигао је у Милано који је 1162. године освојио и разорио. Италијом, изван Ломбардије, владали су Фридрихов ујак, Велф VI (1152–1162), господар Тоскане и Сполета, папа и краљ Сицилије Виљем I (1154-1166). Ни папа, ни норманski краљ нису желели да цар обнови своју власт у Италији, па су подржавали градове комуне који су склопили савез тзв. Ломбардијску лигу. После више ратова, 1183. године цар је био приморан да склопи мир са лигом, комуне су добиле независност, али су прихватиле да буду царски представници. Са Норманима је склопио династички брак између Констанце (1154-1198) и његовог сина и наследника Хајнриха VI.[962] У Немачкој, забринут око моћи Велфа, саксонских војвода, одлучио је да раздвоји велике територијалне јединице и да их да на управу људима који су њему верни. Цар је Хајнриху Лаву (војвода Саксоније 1142-1180, војвода Баварије 1156-1180) одузео сву моћ, па је војвода морао да се повуче на двор свог таста, енглеског краља Хенрија II што је био крајњи резултат сукоба Хоенштауфоваца и Велфа у овом периоду. Војводство Саксоније је подељено, а Баварску је добио Отон Вителсбах (1180-1183).[963]

Из разореног Милана, цар је пренео реликвије Три мудраца и положио их у катедралу у Келну где се и данас налазе. Тај потез био је од изузетне политичке и верске важности. Три мудраца, која су препознала Исуса као Цара и Месију, су били веома важни светитељи на Западу. Према Јеванђељу по Матеју, мудраци су дошли са истока и даровали дете златом, тамјаном и смирном.[964] Опат Арла, Кесарије (умро 542) по први пут је забележио да се на западу Мудраци називају Краљевима. Беда је сматрао да су њих тројица синови Ноје и да су различите доби, став који је убрзо прихваћен у иконографији. Мелхиор је приказиван као стар са седом брадом, Каспар без браде као младић, а Балтазар као човек средње доби са брадом. Транслација реликвија Три краља из Милана у Келн одиграла се 1164. године. Од 13. века Келн и олтар који је посвећен мудрацима постао је обавезно место посете свих немачких краљева након крунисања у Ахену. Фридрих II, унук Фридриха Барбаросе успоставио је ову традицију, а прва визуелна представа немачког цара који посећује Келн је представа цара Хајнриха VII Луксембуршког, о чему ћемо више говорити у наредном поглављу. Може се рећи да су цареви одласком у Келн понављали *adventus* из 1164. године када су реликвије стигле у град и самим тим преузимали улогу Мудраца. Један од примера визуелне културе који говори у прилог овој тези је реликвијар Три краља из Келна (сл. 5.10). Поред Богородице са Христом на трону налазе се три лука, испод прва два приказана су три краља, а испод трећег приказан је цар Отон IV као четврти краљ, чиме је обликовао свој легитимитет у периоду када је моћ и власт Хоенштауфен династије слабила крајем 12. и

[960] K. Hering, *Fridericus primus […] natus ex clarissima progenie Carolorum*. Genealogie und Idoneität bei den frühen Staufern, in: *Idoneität - Genealogie – Legitimation. Begründung und Akzeptanz von dynastischer Herrschaft im Mittelalter (Norm und Struktur 43)*, hrsg., C. Andenna, G. Melville, Wien/Köln/Weimar 2015, 305 – 328, 305.

[961] S. Reynolds, Government and Community, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 1*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 86-112, 95.

[962] D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, 69, 72-73; С. Пеинтер, *Историја средњег века (284-1500)*, Београд 1997, 321-322; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 217, 229; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 146-149, 174.

[963] С. Пеинтер, *Историја средњег века (284-1500)*, Београд 1997, 321-322.

[964] Јеванђеље по Матеју 2:11. И ушавши у кућу, видјеше дијете с Маријом матером његовом, и падоше и поклонише му се; па отворише даре своје и дариваше га: златом, и тамјаном, и смирном.

почетком 13. века (сл. 5.11).[965] Сличне примере уметности и визуелне културе проналазимо у ктиторској делатности цара Карла IV Луксембуршког.

Након што је Милано освојен, Фридрих је поручио поему. *Carmen de gestis Frederici I Imperatoris in Lombardia*[966] је дело непознатог аутора. Аутор цара назива три пута *divus Fredericus*. Први пут у контексту царског крунисања, а други и трећи у односу на његов одговор на жалбе против Милана. Стихови прослављају Фридриха као владара над свим земаљским владарима, који је тежио да обнови Римско царство као и његови претходници. Он се угледа на Карла, не само борећи се са Лангобардима, већ и обнављајући царство какво је било током владавине првог Каролиншког цара. Кроз поему, Фридрих је истакнут и као праведни и побожни владар који је тријумфовао у Ломбардији. Као што смо већ поменули, Карло Велики је Фридриху био модел идеалног владара, његов предак, са којим је од почетка владавине успоставио континуитет. Цареви Каролиншке, Отонске и Салијевске династије истицали су свој богомизабрани идентитет. Реформисано папство 11. и 12. века оспоравало је сакралност владара. У таквим околностима, Фридрих је својој династији обезбедио светог претка канонизацијом Карла Великог 1165. године.[967]

Реторика власти Фридриха Барбаросе ослањала се на идеју обнове царства какво је било током владавине Карла Великог, *Renovatio regni Francorum*, па су у том контексту догађаји из 1165. године као и ктиторска делатност цара у Ахену од кључне важности за разумевање владарске идеологије. На дан прослављања старозаветног цара Давида 29. децембра 1165. године канонизован је Карло Велики у Ахену. Пошто је канонизацију извршио анти-папа Паскал III (1164-1168), његов статус светитеља остао је контроверзан.[968] У званичним документима на двору, Карло Велики се пет пута помиње као *sanctus* или *sanctissimus*, чак и пре саме канонизације.[969] У Ахену је настала химна *Urbs aquensis, urbs regalis*. Прве две строфе позивају грађане Ахена да славе присуство Карла Великог. Строфе 3-6 говоре о његовим делима, док 7. и 8. представљају молитве упућене Карлу, Богородици и Христу.[970] Поред химне, настало је и ново Житије непознатог аутора, највероватније у Ахену између 1165. и 1170. године. У Житију Светог Карла Великог истиче се да је постао цар путем Божје промисли, а не уз папину дозволу. Важан део књиге представља Карлово путовање на исток и ослобођење Јерусалима. Од времена Константина Великог заштита Свете земље била је важан део биографије царева. Иако Карло никада није отпутовао на исток, у житију се наводи да је након ослобађања Јерусалима добио реликвије Христовог венца, одећу Богородице, тканину у којој је глава Јована Крститеља предата Ироду; а које је по повратку положио у Ахен. Део посвећен походу у Свету земљу био је од изузетног значаја за Фридриха Барбаросу који је и сам био учесник Крсташког рата. Аутор житија тврди да се Карлу јавио Бог, јасно наводи да је он Нови Мојсије и Нови Соломон. Кроз текст, први Каролиншки цар приказан је као исповедник, мартир и апостол, а посебно је и истакнута његова улога у покрштавању Саксонаца.[971]

---

[965] V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy*, 139-150; R. Trexler, *The journey of the Magi: meanings in history of a Christian story*, New Jersey, 1997, 11, 35-39, 75, 79-80, 83 са широм литературом и изворима.

[966] Carmen de gestis Frederici I. imperatoris in Lombardia.

[967] V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy*, 47-48; Id., *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, 42-43, 48-49.

[968] K. Görich, Herrschen mit dem heiligen Karl?: die Staufer, Karl der Große und Aachen, *Rheinische Vierteljahrsblätter* vol. 82 (2018), 23-36, 23-26; V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy*, 119, 157-182; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 101-103.

[969] K. Görich, Herrschen mit dem heiligen Karl?: die Staufer, Karl der Große und Aachen, 26-27, са изворима; V. Sulovsky, The Franks in the early Ideology of Frederick Barbarossa (1152-1158), 55.

[970] M. McGrade, O rex mundi triumphator: Hohenstaufen politics in a sequence for Saint Charlemagne, 184-205.

[971] A. Latowsky, *Emperor of the world: Charlemagne and the construction of imperial authority, 800–1229*, 188-198, са изворима; V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy*, 119, 157-182; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 101-103.

Поред житија, веза између Фридриха и Карла наглашена је путем генеалогија. Лоза предака која се протеже дубоко у прошлост давала је владајућој династији и њеном представнику легитимитет, обезбеђујући оквир у коме су њихове претензије на власт препознате и оправдане, нарочито у ситуацијама које су обележене кризама и сукобима, каква је била владавина Хоенштауфен династије. Династичке конструкције постале су један од примарних елемената владарске идеологије.[972] Годфри од Витербоа био је аутор дела *Speculum regum,* односно Краљевског огледала које је посветио сину цара, Хајнриху VI, 1183. године.[973] Аутор ставља Фридриха и његовог сина у директну линију римских царева. Наводи да сви цареви у Италији потичу од Анхиса, Енеја и Асканија, а истовремено да немачко племство има тројанско порекло; идеја која је била обликована још током 9. века. Годфри је повезао већ постојећу генеалогију Каролинга са римским царевима од Августа и Цезара, као *primus imperator*-а, што је заправо Хоенштауфовце истакло као једине законите владаре Римског царства. Династија је на тај начин била део универзалне историје, као и историје спасења, што је сасвим одговарало Фридриховој тврдњи да је царство добио директно од Бога. У каснијим делима, аутор је направио породичну лозу која сеже и до самог Адама. Отон Фрајнзишки такође је истицао Барбаросино Каролиншко порекло, али и Саксонско, што је био званичан наратив историје.[974]

Фридрих је 29. децембра сам подигао тело Карла Великог из гробнице. Може се рећи да тај потез прати преседане, укључујући и цара Отона III који је 1000. године отворио гробницу првог Каролиншког цара. Путем овако блиског односа између Фридриха и Карла Великог, са којим је био и у крвном сродству, цар је обликовао свој идентитет и обезбеђивао својој династији светост. У повељи из 9. јануара 1166. године, Фридрих је себе назвао *alter Karolus*, а на новцу који је кован у Ахену са једне стране приказан је Хоенштауфен, а са друге Каролиншки цар. Канонизацијом Карла Великог, Богородичина црква је истакнута као светилиште које превазилази све духовне грађевине Немачког царства, а Ахен је поново истакнут као духовна престоница, *sedes regni Teutonicum*.[975] Треба истаћи да је пре Карла Великог канонизован цар Хајнрих II. Папа Евгеније III је 12. марта 1146. године одлучио да канонизује цара, а два дана касније одлука је представљена у катедрали у Бамбергу. Дијецеза је добила свог светог оснивача, а краљевство Конрада III, који је подржао напоре о канонизацији, светог владара.[976] Папа је навео да су разлози за канонизацију били чедност у браку, оснивање Бамбершке дијезеце и других цркава, преобраћење угарског краља Стефана и његовог краљевства у хришћанство, као и нераспаднуто тело и чуда на његовом гробу.[977]

---

[972] C. Andenna, Wer ist zur Herrschaft geeignet? Konstruktion und Dekonstruktion dynastischer Idoneität und Legitimation am Beispiel der späten Staufer, in: *Transzendenz und die Konstitution von Ordnungen*, hrsg., H. Vorländer, Berlin/Boston 2013, 115-141, 118.

[973] Godfrey of Viterbo, Speculum regum.

[974] A. Latowsky, *Emperor of the world: Charlemagne and the construction of imperial authority, 800–1229,* 198-205, са изворима; V. Sulovsky, German, Roman and Frankish: the national narratives of the early Hohenstaufen era (1138–1190) and their Influence on high Politics in: *Nazii i etnichnost v gumanitarnih naukax. Etnicheskie, protonazionalnie i nazionalnie narrativi: formirovanie i representazija,* eds., A. H. Daudov, S. E. Fyodorov, Saint-Petersburg 2017, 40-48, 40-42; L. Scales, The Hohenstaufen and the Shape of History, in: *Strategien der Narrativierung von Vergangenheit in der deutschen Literatur des Mittelalters, XXV. Anglo-German Colloquium*, eds., S. Bowden, M. Eikelmann, S. Mossman, M. Stolz, Manchester 2017, 403-418, 408; K. Hering, Godfrey of Viterbo: Historical Writing and Imperial Legitimacy at the Early Hohenstaufen Court, 58-65; Id., *Fridericus primus […] natus ex clarissima progenie Carolorum*. Genealogie und Idoneität bei den frühen Staufern, 316-319.

[975] L. E. Saurma-Jeltsch, Rom und Aachen in der staufischen Reichsimagination, 281-282; V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy*, 120.

[976] B. Schneidmüller, Neues über einen alten Kaiser? Heinrich II. in der Perspektive der modernen Forschung, 14-15.

[977] Ibid., 16, са изворима: Nunc autem eorundem fratrum nostrorum et multorum religiosorum et discretorum virorum attestatione de castttate ipsius, de fundatione Pabenbergensis ecclesiae et multarum aliarum, quarumdam quoque episcopalium sedium reparatione et multiplici elemosinarum largitione, de conversione regis Stephani et totius Ungariae Domino cooperante per eum facta, de glorioso etiam ipsius obitu, pluribusque miraculis post eius obitum ad ipsius corporis presentiam divinitus ostensis multa cognovimus. Inter que illud precipue memorabile plurimum attendentes,

Због упитне канонизације Карла Великог који је извршио антипапа, Хајнрих је једини источнофраначки цар средњег века који је задржао светитељски статус, уз владаре других краљевства као што су Св. Освалд, Св. Олаф, Св. Венцеслав и Св. Луј.[978]

Фридрих је издао повељу којом је Ахен ставио под царску заштиту, а у изворима се наводи да су цар и царица даровали Богородичину цркву бројним предметима. Један од сачуваних примера је полијелеј који се налази у централном делу Палатинске капеле (сл. 5.12). Откагоналног је облика. Свака од страница се налази између две куле са још једном у средини. Шеснаест кула је некада садржало осам фигуралних и још осам додатних рељефа, као и осамдесет фигура. На већим кулама у доњем делу је осам гравираних плочица блаженстава, а на мањим осам сцена из Христовог живота. Димензије предмета су у савршеној хармонији са унутрашњим пропорцијама цркве (сл. 5.13). Странице октагона некада су биле састављене из три дела. Горњи и доњи сегмент од позлаћеног бакра садржи осмостиховни натпис, док је средишњи део изгубљен (сл. 5.14).[979] Натпис у целини гласи: „*Симболизован овом сликом је Небески Јерусалим, Визија мира, где нас чека нада сигурног мира. Славни Јован, милошћу Христовом весник спасења, је видео како се са звезданога неба спушта град, светлуцајући од најчистијег злата и блистајући драгим камењем, који су патријарси, пророци и врлином светла апостоли утемељили својим животом и учењем. У ову домовину доведи нас, молимо те, о побожна Маријо! Католички Цезар Римљана Фридрих, побожни краљ, побожно се заветовао и испунио свој завет Марији, кроз овај краљевски дар осмоугаоне круне, што приморава свештенство да обрате пажњу на природу бројева и на храмовну норму чији облик преузимају дарови. Зато, звездо мора, која је светлија од звезда, узми у своју побожну молитву великодушног Фридриха, и придружи му његову савладарку, Беатрис*“.[980] Полијелеј представља Небески Јерусалим. Истовремено указује на апокалиптично даривање круна које 24 старца приносе престоном лику у куполи. Сам владар се својим ктиторством интегрише у чин с краја времена, али и Карло Велики, чије мошти су се налазиле у дрвеном реликвијару у централном делу до 1215. године, када је Фридрих II даровао златни реликвијар о чему ћемо више говорити у наредном потпоглављу. Године 1169. у централном делу крунисан је Фридрихов наследник Хајнрих за краља, а на симболичан начин Христос је био тај који је спустио круну на његову главу.[981] Иконографски програм је комбинација сцена из Христовог живота и Блаженстава која су описана у јеванђељу по Матеју. Догађаји из Христовог живота који се дешавају на земљи оријентисани су ка северној, а небески ка јужној страни. Свако блаженство може се тумачити у вези са сценом којој претходи, па се Благовести тумаче уз прво блаженство јер је Христово рођење виђено као земаљско оваплоћење цара небеског, а небеско царство требало је да

---

quod, cum diadema et sceptrum imperii suscepisset, non imperialiter sed spiritualiter vixit, in thoro etiam legitimo positus, quod paucorum fuisse legitur, integritatem castimoniae usque in finem vitae conservavit.

[978] Ibid., 14-16, са наведеном литературом и изворима.

[979] L. E. Saurma-Jeltsch, Rom und Aachen in der staufischen Reichsimagination, 282-283; M. McGrade, O rex mundi triumphator: Hohenstaufen politics in a sequence for Saint Charlemagne, 208; V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy*, 194-235; V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, 62-63; W. Schmid, Memorialexperimente. Extravagante Grab- und Stiftermonumente, vornehmlich in Aachen, Naumburg und Prag, 153-154.

[980] V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy*, 197: Celica Iherusalem signatur imagine tali/ Visio pacis certa quietis spes ibi nobis /Ille Iohannes gracia Christi preco salutis/urbem siderea labentem vidit ab aetthra, /auro ridentem mundo gemmisque nitentem /quam patriarche quamque prophete denique virtus /lucis apostolice fundavit dogmate vita./Qua nos in patria precibus pia siste Maria. /Cesar catholicus, Romanorum Fridericus/rex pius ipse pie vovit solvitque Marie/istius octogone donum regale corone,/cum specie numerum cogens attendere clerum:/ad templi normam sua/sumunt munera formam./Ergo, Stella maris, astris prefulgida claris,/suscipe munificum prece devota Fridericum;/conregnatricem sibi iunge suum Beatricem.

[981] L. E. Saurma-Jeltsch, Rom und Aachen in der staufischen Reichsimagination, 283; M. McGrade, O rex mundi triumphator: Hohenstaufen politics in a sequence for Saint Charlemagne, 210-211; V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, 64.

стекну они сиромашни духом.[982] Рођење Христово било је многима извор утехе.[983] Мударци који су препознали Христа, иако су и сами били краљеви, због своје кроткости сматрани су наследницима земље.[984] Распеће стоји уз четврто блаженство где се онима који су гладни за правдом поручује да ће је добити[985], за разлику од Христа у земаљском животу. Три Марије на Христовом гробу могу се сматрати милосрднима јер су дошле да помажу Христово тело[986], док је Вазнесење јасно везано за шесто блаженство[987] које каже да ће они са чистим срцем видети Бога. Седмо блаженство[988] говори да ће миротворци постати синови Божји, а могло би се рећи да се то десило на Педесетницу, када су апостоли примили Светог духа и постали деца Божја. Христос у слави стоји у односу на осмо и последње блаженство[989], а шаље поруку да гоњени који буду страдали за правду ће добити царство небеско. Блаженства се могу тумачити и у контексту топографије саме цркве. Блаженства која се односе на небо (1,6-8) налазе се на јужној страни, док су она која се односе на живот на земљи (2-5) окренута ка северној. Последње и прва два блаженства су уједно и окренута ка западу, односно ка трону Карла Великог, а говоре о онима који ће заслужити Царство Небеско (1), о ненасилности (2) и гоњенима ради правде (8), док је шесто окренуто ка гробници Карла Великог и сугерише да је цар заслужио место у Небеском Јерусалиму.[990] Куле истовремено представљају капије и темеље небеског града. Фигуре које су се налазиле на њима су изгубљене у 18. веку. Попис реликвија у Ахену из 12. века може пружити могуће решење о личностима које су биле представљене. У попису се јасно наводе реликвије Христа, Богородице, Јована Крститеља и 73 светитеља, девет апостола, јеванђелиста и других ученика, 36 мартира, 15 исповедника и 14 девица. Претпоставља се да су били приказани светитељи чије реликвије су се налазиле у Ахену као становници Небеског Јерусалима, а свако ко је следио блаженства и уподобљавао се Христу заслужиће место уз њих. У великој сфери у центру приказан је арханђел Михаило (сл. 5. 15).[991] На празник Свих светих у Ахену читања су укључивала делове из Отк. Јовановог (7:2-12)[992], које се односе на мозаик у куполи, а централни део литургије управо су чинила блаженства приказана на полијелеју. О значају блаженстава у контексту владарске идеологије говорили смо у претходном поглављу на примеру Златног јеванђеља из Шпајера цара Хајнриха III. Путем натписа истакнуто је да

[982] Јеванђеље по Матеју 5:3. Благо сиромашнима духом, јер је њихово царство небеско.
[983] Јеванђеље по Матеју 5:4. Благо онима који плачу, јер ће се утјешити.
[984] Јеванђеље по Матеју 5:5. Благо кроткима, јер ће наслиједити земљу.
[985] Јеванђеље по Матеју 5:6. Благо гладнима и жеднима правде, јер ће се наситити.
[986] Јеванђеље по Матеју 5:7. Благо милостивима, јер ће бити помиловани.
[987] Јеванђеље по Матеју 5:8. Благо онима који су чистога срца, јер ће Бога видјети.
[988] Јеванђеље по Матеју 5:9. Благо онима који мир граде, јер ће се синови Божији назвати.
[989] Јеванђеље по Матеју 5:10. Благо прогнанима правде ради, јер је њихово царство небеско.
[990] L. E. Saurma-Jeltsch, Rom und Aachen in der staufischen Reichsimagination, 284; V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy*, 215-218.
[991] L. E. Saurma-Jeltsch, Rom und Aachen in der staufischen Reichsimagination, 284; V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy*, 218-222; Id., *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, 66.
[992] Отк 7:2. И видјех другога анђела гдје се пење од истока сунчанога, који имаше печат Бога живога; и повика гласом великијем на четири анђела којима бјеше дано да кваре земљу и море, говорећи: 3. Не кварите ни земље, ни мора, ни дрвета, докле запечатим слуге Бога нашега на челима њиховима. 4. И чух број запечаћенијех, сто и четрдесет и четири хиљаде запечаћенијех од свију кољена синова Израиљевијех; 5. Од кољена Јудина дванаест хиљада запечаћенијех; од кољена Рувимова дванаест хиљада запечаћенијех; од кољена Гадова дванаест хиљада запечаћенијех; 6. Од кољена Асирова дванаест хиљада запечаћенијех; од кољена Нефталимова дванаест хиљада запечаћенијех; од кољена Манасијна дванаест хиљада запечаћенијех; 7. Од кољена Симеунова дванаест хиљада запечаћенијех; од кољена Левијева дванаест хиљада запечаћенијех; од кољена Исахарова дванаест хиљада запечаћенијех; 8. Од кољена Завулонова дванаест хиљада запечаћенијех; од кољена Јосифова дванаест хиљада запечаћенијех; од кољена Венијаминова дванаест хиљада запечаћенијех. 9. По том видјех, и гле, народ многи, којега не може нико избројити, од свакога језика и кољена и народа и племена, стајаше пред пријестолом и пред јагњетом, обучен у хаљине бијеле, и палме у рукама њиховима. 10. И повикаше гласом великијем говорећи: Спасеније Богу нашему, који сједи на пријестолу, и јагњету. 11. И сви анђели стајаху око пријестола и старјешина и четири животиње, и падоше на лице пред пријестолом, и поклонише се Богу, 12. Говорећи: Амин, благослов и слава и премудрост и хвала и част и сила и јачина Богу нашему ва вијек вијека Амин.

се Богородица моли за Фридриха и Беатрису, чиме полијелеј постаје и вотивни дар царског пара упућен патронки цркве која је њихова заштитница и посредница на Страшном суду. Полијелеј који својим обликом опонаша Карлову задужбину, Нови Храм, постао је део сакралне топографије цркве која је и сама обликована као Небески Јерусалим, о чему поред ктиторског натписа, сведоче реликвије небеских становника, које су уз предмете и обреде обликовале духовни центар царства, очекивано место другог Христовог доласка, које је и било вечно одредиште светог цара, чији је наследник и потомак био ктитор цар Фридрих.[993]

Други сачувани пример визуелне културе чији ктитори су били цар и царица је дрвени реликвијар за десну руку Карла Великог о чему сведочи натпис „*Рука пресветог и славног цара Карла*“[994] са унутрашње стране (сл. 5.16). Реликвијар је правоугаоног облика са фигурама на све четири стране. На једној од дужих страна тзв. Богородичиној страни, приказана је Богородица са Христом која држи скиптар са љиљаном у десној руци (сл. 5.17). Са њене десне стране приказан је арханђел Михаило, а са леве арханђел Гаврило. Са Михаилове десне стране приказан је Фридрих одевен у царску одежду, који у левој руци држи скиптар са љиљаном, а у десној *globus cruciger* (сл. 5.18). Са Гаврилове леве стране приказана је Беатрис са грчким процесијским крстом који је даровала Ахену.[995] На другој дужој страни приказан је Христос у средини (сл. 5.19). Апостол Петар се налази са његове десне стране са кључевима, док је са леве стране приказан апостол Павле. Са Петрове десне стране приказан је Конрад III у царској одежди и истим инсигнијама као Фридрих. Са Павлове леве стране приказан је највероватније отац Фридриха, војвода Фридрих II у војничкој одежди, сигниран само као *Frederic(us) Dux Svavoru(m).*[996] На краћим странама испод аркада приказан је Отон III сигниран „*Отон чудо света*“[997], фраза коју је искористио Отон Фрајнзишки. Цар Отон је 1000. године отворио гробницу Карла Великог, а затим је 1002. године сахрањен у његовој задужбини.[998] На другој страни приказан је син и наследник првог Каролиншког цара, Лудвиг Побожни, сигниран као *Lvdovvicus imperator pivs*[999] (сл. 5.20). Два цара су приказана фронтално, у рукама држе скиптар и глоб, а на глави имају исту круну као Фридрих Барбароса, што на визуелан начин говори о континуитету.[1000] Већ је било

[993] M. McGrade, O rex mundi triumphator: Hohenstaufen politics in a sequence for Saint Charlemagne, 212; V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy*, 194-235; W. Schmid, Memorialexperimente. Extravagante Grab- und Stiftermonumente, vornehmlich in Aachen, Naumburg und Prag, 153-154.

[994] V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy*, 183: BRACHIVM S(AN)C(T)I (ET) GLORIOSISSIMI INPERATORIS KAROLI.

[995] Loc. cit.: Obiit Beatrix imperatrix, que dedit ecclesie coronam auream et vas aureum et casulam magnam et pallium de exemita rufa et partem de ligno domini. – In anniversario marcam. /Царица Беатрикс је умрла; дала је цркви златну круну, златни сасуд, велику мисницу, црвени свилени огртач и комадић Крста Господњег. На њену годишњицу нуди се знак (сребрни); K. Görich, BarbarossaBilder - Befunde und Probleme. Eine Einleitung, 17; K. Görich, Herrschen mit dem heiligen Karl?: die Staufer, Karl der Große und Aachen, 28; L. E. Saurma-Jeltsch, Rom und Aachen in der staufischen Reichsimagination, 284-285; V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, 61-62; W. Schmid, Memorialexperimente. Extravagante Grab- und Stiftermonumente, vornehmlich in Aachen, Naumburg und Prag, 149-151; L. V. Ciresi, The Aachen Karlsschrein and Marienschrein, in: *Art and Architecture of Late Medieval Pilgrimage in Northern Europe and the British Isles*, eds., S. Blick, R. Tekippe, Leiden 2005, 753–785, 763.

[996] K. Görich, Herrschen mit dem heiligen Karl?: die Staufer, Karl der Große und Aachen, 28; L. E. Saurma-Jeltsch, Rom und Aachen in der staufischen Reichsimagination, 284-285; V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy*, 182-190; V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, 61-62; W. Schmid, Memorialexperimente. Extravagante Grab- und Stiftermonumente, vornehmlich in Aachen, Naumburg und Prag, 149-151.

[997] W. Schmid, Memorialexperimente. Extravagante Grab- und Stiftermonumente, vornehmlich in Aachen, Naumburg und Prag, 151: Otto mirabilia mundi.

[998] Ibid., 149-151; V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy*, 182-190; V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, 61-62.

[999] W. Schmid, Memorialexperimente. Extravagante Grab- und Stiftermonumente, vornehmlich in Aachen, Naumburg und Prag, 151.

[1000] Ibid., 149-151; K. Görich, Herrschen mit dem heiligen Karl?: die Staufer, Karl der Große und Aachen, 28; L. E. Saurma-Jeltsch, Rom und Aachen in der staufischen Reichsimagination, 285-287; V. Sulovsky, *Making the Holy*

речи о Ахену као Новом Риму, па у том контексту можемо и тумачити сцене са реликвијара. Сцена *Traditio legis*, врло заступљена у уметности периода Отонске власти, посебно истиче везу са Римом, односно принчевима апостолима. Богородица је приказана као Краљица Небеса и Божја мајка у владарској одежди, круном и скиптром. Представа Марије као Регине, прослављане као Црква (*Ecclesia*) и Христова Невеста кључна је тема 12. века са развојем Маријанског култа. Такође, треба имати у виду тријумфални лук цркве Санта Марија Мађоре у Риму на којем је приказана Богородица као царица, као одговор на Ефески сабор 431. године.[1001] Треба скренути пажњу и на Беатрис са грчким крстом (сл. 5.21). Представе царског пара на којима је владарка приказана са крстом јасно реферишу на царицу Јелену и цара Константина, односно на легенду о проналажењу Часног Крста, тему која је била посебно важна и део литургије још од Првог крсташког похода. Беатрис преузима улогу Јелене, а Фридрих улогу Константина као заштитника цркве.[1002] Већ поменута химна обликована у Ахену *Urbs aquensis, urbs regalis*, певана на дан Светог Карла прослављала га је као борца и заштитника хришћанства. Слична химна, са мало измењеним текстом певана је у Ахену на празник проналаска Часног крста.[1003] Карло Велики је за живота био прихваћен као Нови Константин, а Фридрих који је преузео улогу првог Каролиншког цара на овај начин истакао је себе као и наследника Константина Великог. Канонизација Карла Великог 1165. године представља изузетан елеменат владарско-идеолошког програма Фридриха. Цар који је своје царство означио *Светим* добио је и свог светог претка чиме је креирао свој владарски легитимитет и идентитет, као и потврду о богомизабраном статусу, као господар света, а уједно и примат у односу на папу. Карло је за њега био модел идеалног владара, али и ратника који се борио против неверника, штитио хришћанство и обновио римско царство Константина Великог на западу. Својим даровима Богородичиној цркви у Ахену, постао је њен нови ктитор, јасно успоставио континуитет са претходним династијама на царском трону, а посредством Богородице којој је упутио вотивне дарове као залог за спасење, обезбедио је себи место у Небеском Јерусалиму са десне Христове стране уз свог светог претка.[1004]

Поред Ахена, цар је обновио Карлове резиденције у Ингелхајму и Најмегену. Истраживачи сматрају да је Фридрих био заслужан за изградњу преко 350 палата и замкова, од којих већина није сачувана.[1005] Рахевин је забележио изглед владарске резиденције у Кајзерслаутерну: „*У Кајзерслаутерну је (Фридрих I) саградио краљевску палату од црвеног камена и прилично је раскошно украсио. С једне стране ју је опасао веома јаким зидом, а са друге стране је ограђен рибњак налик на језеро... Суседни парк пун је јелена. Краљевски сјај свих ових ствари и њихово обиље, које је веће него што би се могло описати, задивљује све који то виде*.“[1006] Палату у Гелнхаузену у Хесену изградио је Фридрих и прогласио царским градом 1170. године. Замак је данас у рушевинама (сл. 5.22). У питању је двоспратна грађевина, изграђена од црвеног пешчара. Главна фасада је имала прозоре који су чинили аркаду са капителима и скулптурама. Палата је у потпуности била оркужена зидинама.[1007] Још једна резиденција која је припадала породици Хоенштауфен била је у Агену у Алзасу. Годфри пише о замку, сведочи да је био осликан и да је имао богату библиотеку.[1008]

Roman Empire Holy, 182-190; V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, 61-62.

[1001] L. E. Saurma-Jeltsch, Rom und Aachen in der staufischen Reichsimagination, 287-288.

[1002] Ibid., 305-306.

[1003] Ibid., 305-306, са изворима.

[1004] Ibid., 306; K. Görich, Herrschen mit dem heiligen Karl?: die Staufer, Karl der Große und Aachen, 28 V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy*, 182-190; V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, 61-62; L. V. Ciresi, The Aachen Karlsschrein and Marienschrein, 763.

[1005] W. Anderson, *Castles Of Europe*, 152-154; R. Stalley, *Early Medieval Architecture*, 100-101.

[1006] B. Arnold, The western empire, 1125–1197, 405-406, са изворима.

[1007] W. Anderson, *Castles Of Europe*, 152-154; R. Stalley, *Early Medieval Architecture*, 100-101.

[1008] W. Anderson, *Castles Of Europe*, 152-154.

Фридрихов унук, Фридрих II, је наставио градитељски подухват изградње замкова, али је проширио ктиторску делатност на југ, тачније Сицилију и јужну Италију, о чему ћемо касније говорити. Поред обнове Каролиншких замкова, Фридрих се фокусирао и на Гослар, задужбину цара Хајнриха III. Током његове владавине први пут се помиње капела Светог Урлиха и сматра се да је у том периоду изграђена, као и да је проширио палату. Забележено је неколико његових посета што говори о важности овог места као најсевернијег фокуса Барбаросине политике, а у функцији ослабљивања позиције Хајнриха Лава.[1009] У царском маузолеју у Шпајеру, цар је припремио себи гробно место уз Конрада II. Царица Беатрис и ћерка Агнеза су сахрањене са леве стране царевог планираног гробног места, а његов син Филип Швапски припремио је гробно место са десне стране. Тај потез сведочи о успостављању континуитета, посебно у случају Шпајера, царске гробне цркве његових предака. Годфри истиче да је царица Жизела, жена Конрада II, била директни потомак Карла Великог, па су потомци царског пара, укључујући и Фридриха, који је био Салијевац са очеве стране, били његови законити наследници. Владарска идеологија Фридриха Барбаросе фокусирана на успостављање континуитета са претходним царским династијама нашла је свој израз у његовом ктиторству које је осим на Ахен, било усмерено на обнову грађевина његових претходника, што треба тумачити у контексту *Renovatio regni Francorum,* посебно када се узму у обзир наведени примери, као и припрема гробног места уз франконске претке.[1010]

Поред уметности, визуелне културе и писаних извора, посебан део обликовања владарске идеологије чиниле су церемоније путем којих су Хоенштауфен цареви креирали свој легитимитет, Хајнрих VI на Сицилији, а Фридрих II у Јерусалиму о чему ћемо говорити у наредним потпоглављима. Поред већ поменутих, крунисања за краља у Ахену и цара у Риму, транслације реликвија Три краља у Келн и канонизације Карла Великог, треба поменути и догађаје којима је Фридрих истицао континуитет своје династије. Барбароса је на сабору у Бамбергу 1169. године за наследника одредио свог сина Хајнриха VI, након чега је уследило крунисање у Ахену на празник Успења Богородице.[1011] Током лета 1178. године на путу кроз Бургундију, Фридрих је крунисан за краља у Арлу, а Беатрис за краљицу у Вијену.[1012] Веома значајна церемонија одиграла се у Мајнцу 1184. године. Синови цара, Хајнрих и Конрад који је узео име Фридрих VI (1167-1191), постали су витезови. Прослава је приказивала Фридриха на врхунцу моћи. Церемонији су присуствовале краљевске породице из Француске, Енглеске и Шпаније, као и војводе Аустрије, Бохемије и Саксоније, немачке и италијанске аристократске породице и клир. Фридрих и Беатрис су носили царске круне, а њихов наследник краљевску. Затим су уследили витешки турнири и игре.[1013] Након две године, 1186. у Милану уследило је још једно крунисање којим је цар прославио склапање брака Хајнриха и Констанце. Након венчања у цркви Сан Амброђа, надбискуп Вијена је крунисао Фридриха, патријарх Аквилеје Хајнриха, а немачки бискуп Констанцу, што је било од изузетног значаја, пошто је папа Урбан III одбијао да крунише Хајнриха за живота цара. Хајнрих је од тада носио титулу цезара коју му је доделио његов отац. Тај чин представља усвајање римских и византијских модела јер је Хајнрих добио статус савладара. Венчање у

[1009] T. Memmert, Die Geschichte der Pfalz Goslar nach der schriftlichen Überlieferung, 53, 58-60.
[1010] F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer,* 70; B. Müsegades, *Heilige in der mittelalterlichen Bischofsstadt. Speyer und Lincoln im Vergleich (11. bis frühes 16. Jahrhundert)*, 263; W. Schmid, Memorialexperimente. Extravagante Grab- und Stiftermonumente, vornehmlich in Aachen, Naumburg und Prag, 187.
[1011] B. Arnold, The western empire, 1125–1197, 418; J. Dale, Inauguration and political liturgy in the Hohenstaufen Empire, 1138–1215, 208.
[1012] B. Arnold, The western empire, 1125–1197, 405.
[1013] G. A. Loud, *The Crusade of Frederick Barbarossa. The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Farnham 2010, 13; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300,* 225-228; B. Weiler, *Paths to Kingship in Medieval Latin Europe, c. 950–1200,* 198-210.

Милану, али и савез са сицилијанском династијом давало је Хајнриху легитимитет и истакло га је као будућег владара Италије.[1014]

Године 1187. Саладин (1174-1193) је освојио Јерусалим, а папе су проповедале нови Крсташки поход. У Мајнцу 1188. године Фридрих, који је био учесник већ једног похода, сазвао је немачке принчеве и витезове, *curia Jesu Christi*, узео крст и себе прогласио предводником похода. Крсташки поход је подигао углед Фридриха у хришћанском свету и испирисао нову литературу о његовој побожности. Дела која су настала на двору описују његов поход као *signifer Dei*, а витезове *sanctae crucis exercitus* и *militia Christi*. Фридрих је сматрао да је као богомизабрани владар његов вазал у овом рату, а врло могуће и да прати стопе Карла Великог који се борио против неверника. У Малој Азији, прелазећи реку 12. јула 1190. године цар се удавио. Крсташи су ипак желели да унесу његово тело у Јерусалим, али пошто је освајање потрајало, сахранили су његове посмртне остатке у цркви Св. Павла у Тарсу, Св. Петра у Антиохији и катедрали у Тиру.[1015] У оквиру рукописа *Historia Hierosolymitana* који се чува у Ватиканској библиотеци[1016] налази се портрет цара на посветом листу (сл. 5.23). У питању је дело монаха Роберта о Првом крсташком походу и освајању Јерусалима. Сматра се да је цар поручио дело око 1188. године као неку врсту водича за његово путовање на исток. На страни 1r је целостранична минијатура цара. У централном делу, на плавој позадини, приказан је Фридрих у одежди са извезним крстом на грудима, симболом крсташа. У левој руци држи *globus cruciger*, а десном показује на монаха, димензионално мањег, који му приноси рукопис. Портрет Фридриха Барбаросе представља слику цара крсташа који је Христов ратник у борби против неверника. Нама пружа сведочанство о важности приказивања цара као ратника и колико је значајан био идеал крсташких војника, како у очима цара, тако и у очима савременика. [1017]

5.2 Цар Хајнрих VI и обликовање царске идеологије на Сицилији

Након смрти цара Фридриха I на трон Светог римског царства је дошао његов син цар Хајнрих VI. Током Хајнрихове кратке владавине краљевина Сицилија је постала део царства, а његови планови за крсташки поход и политика коју је водио, показују да је, као и Фридрих Барбароса, владао са идејом да је универзални, богомизабрани владар. О том ставу сведочи и Годфри у већ поменутом *Speculum regum* где наводи да универзална владавина припада Хајнриху, да је он легитимни наследник Карла Великог, *deus es de prole deorum*[1018], потомак бога Јупитера. О сакралном статусу владара говоре термини којима се аутор служио приликом писања о крунисању, као што је глагол *sacrare*, круну назива *diadema sacrum* или

[1014] B. Arnold, The western empire, 1125–1197, 405; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 229; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 154; B. Weiler, *Paths to Kingship in Medieval Latin Europe, c. 950–1200*, 208-210.

[1015] B. Arnold, The western empire, 1125–1197, 419-420; M. Kamenzin, *Die Tode der römisch-deutschen Könige und Kaiser (1150–1349)*, 414; С. Пеинтер, *Историја средњег века (284-1500)*, 324; V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, 86-89; W. Schmid, Memorialexperimente. Extravagante Grab- und Stiftermonumente, vornehmlich in Aachen, Naumburg und Prag, 187; R. Hiestand, Kingship and Crusade in Twelfth-Century Germany, 248-256.

[1016] Vat. Lat. 2001.

[1017] V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, 91-92.

[1018] K. Hering, *Fridericus primus […] natus ex clarissima progenie Carolorum*. Genealogie und Idoneität bei den frühen Staufern, 321, са изворима: Бог потомка Богова.

diademata sacra, уље које се користило током помазања *oleum sacrum*, а копље *sacra lancea*. Владара не назива *sacer* или *sanctus*, већ *divus*.[1019]

Барбароса, као и неки од његових претходника били су у сукобима са Норманима на Сицилији. Фридрих је водио неколико безуспешних војних похода од 1154. до 1178. године, али је након тога променио своју политику и одлучио да склопи мир са Норманском краљевином. Савез је потврђен склапањем династичког брака између сицијиланске принцезе Констанце и престолонаследника Римског царства Хајнриха VI 1186. године у Милану.[1020] Констанца је била ћерка краља Рожера II, владара који је ујединио освојене територије, сестра краља Виљема I и тетка краља Виљема II (1166-1189).[1021] О њеном животу пре доласка на двор се мало зна. Рођена је 26. фебруара 1154. године након смрти Рожера. Пошто је брак склопљен, нови владарски пар је наредне две године провео путујући првенствено по северној и централној Италији, укључујући Равену, Пизу, Милано, Павију и Болоњу. Зиме 1187. године прешли су Алпе, а путовање се наставило по Немачком краљевству где су између осталог посетили Вормс, Франкфурт, Шпајер, Мерсебург, као и Лион у Француској.[1022]

На почетку самосталне владавине, Хајнрих се суочио са неколико великих проблема. Хајнрих Лав је уз помоћ Енглеског двора подстицао немире у Немачкој.[1023] Сицилија је остала без краља пошто је Виљем II умро без наследника 18. новембра 1189. године.[1024] О царском крунисању Хајнрих је преговарао са Климентом III, али је папа умро док је будући цар био на путу за Рим. Нови папа који се противио уједињењу Немачке и Сицилије, Целестин III (1191-1198) је ипак крунисао Хајнриха и Констанцу за цара и царицу у Риму 14. априла 1191. године.[1025] Међутим, Целестин је подржавао Танкдреда гофа Лећеа (1190-1194) који је као ванбрачни син Рожера III (1135-1148) узео Сицилијанску круну. Хајнрих је путем брака полагао право на трон Сицилије и већ је 1191. године дошло до првог сукоба. Први покушај је прошао безуспешно када је царева војска ослабљена епидемијом претрпела пораз. Хајнрих се повукао у Немачку, а Констанца која је остала у Салерну постала је Танкредов заробљеник. Пошто је цар одбијао да преговара са узурпатором, папа је морао да посредује и договори се са сицилијанским краљем да њему пошаље царицу.[1026] Истовремено са поразом, Хајнрих је у Немачкој морао да се бави проблемима које је изазвао Хајнрих Лав.[1027] Танкред је умро 1194. године, па је цар искористио повољну ситуацију и са својом војском опет кренуо на Сицилију. Хајнрих је тријумфално ушао у Палермо, престоницу краљевине, 20.

[1019] Ibid., 318-321; D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, 79-80; K. Hering, Godfrey of Viterbo: Historical Writing and Imperial Legitimacy at the Early Hohenstaufen Court, 59-60; V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy*, 102-104.

[1020] R. Engl, Der lange Weg in den Süden. Neues zu Heinrich VI., Konstanze und den Muslimen Siziliens, in: *Friedrich Barbarossa. Schriften zur staufischen Geschichte und Kunst, Vol. 36. Göppingen: Gesellschaft für Staufische Geschichte*, hrsg., K. H. Rueß, Göppingen 2017, 100-130, 101; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 229, 237-240.

[1021] Више о обликовању краљевине Сицилије и формирању визуелног идентитета норманског краљевства у: J. Erdeljan, *Mediteran i drugi svetovi. Pitanja vizuelne kulture od 11. do 13. veka*, Novi Sad 2015, 53-80.

[1022] V. C. D. de Araújo, Constança da Sicília: Imperatrix et regina, *Medievalis* Vol. 1 No. 2 (2012), 133-155, 135-136, 142-143; K. U. Jäschke, From famous empresses to unspectacular queens: the Romano-German empire to Margaret of Brabant, countess of Luxemburg and queen of the Romans (d. 1311), 76; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 174.

[1023] С. Пеинтер, *Историја средњег века (284-1500)*, 324-325.

[1024] R. Engl, Der lange Weg in den Süden. Neues zu Heinrich VI., Konstanze und den Muslimen Siziliens, 101; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 181.

[1025] H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, 181.

[1026] V. C. D. de Araújo, Constança da Sicília: Imperatrix et regina, 144-145; M. Böhm, The role of Bishop Conrad of Querfurt in the actions of Emperor Henry VI Hohenstaufen in Southern Italy. In the shadow of a great European policy (Germany–Sicily–Byzantium), in: *Byzantina et Slavica. Studies in Honour of Professor Maciej Salamon*, eds., S. Turlej, M. Stachura et al., Krakow 2019, 43- 53, 44.

[1027] С. Пеинтер, *Историја средњег века (284-1500)*, 324-325.

новембра 1194. године. Амбиција Фридриха Барбаросе о *dominium mundi* је делимично остварана. Под круном Римског цара налазиле су се територије од северне Немачке до Сицилије.[1028]

Тријумфална процесија уласка у Палермо, *adventus*, имала је за циљ креирање владарског легитимитета Хајнриха VI. Неколико извора пружа сведочанство о церемонији. Палермо је био украшен цвећем, смирном и тамјаном и прекривен теписима. Грађани груписани према статусу и старости изашли су испред града да поздраве цара и положе заклетву верности.[1029] Тријумфалним уласком у Палермо цар је опонашо Рожера II чији је био законити наследник. Оба владара су тријумфално ушла у градове који нису хтели да их прихвате, у Хајнриховом случају Палермо, а Рожеровом Капуа. Оба догађаја била су праћена јавним акламацијама и химнама. Хајнрих је крунисан на Божић 1194. као и Рожер 1130. године. Избор датума имао је и ширу симболику; Карло Велики, као и неки од његових наследника добили су царску круну на дан Христовог рођења. Дан након крунисања, 26. децембра, рођен је и наследник Константин, чије име је на крштењу промењено у Фридрих Рожер. Хајнрих и његови саветници јасно су препознали значај церемоније у успостављању континуитета са претходном династијом као кључни елемент обликовања владарског идентитета и легитимитета. У том контексту, цар је даровао капелу Палатину, владарску задужбину династије Атавила у палати у Палерму. Затим је наставио њихову ктиторску делатност усмерену ка опатији Монте Касино која је подржавала цара још од 1191. године. Монреалу је потврдио заштиту коју је првобитно добио од Виљема II, а у априлу је потврдио и посебне привилегије Виљема II.[1030] Када говоримо о уметности и визуелној култури Хајнрихове владавине сачуван је мали број примера. Сачуван је камени натпис из Месине који говори о посебним правима које је град добио од цара. Други пример су четири дрвена стуба из касног 12. века која се данас чувају у Музеју Викторије и Алберта у Лондону. Првобитно су били део амвона катедрале у Салерну. Највероватније је Констанца била ктиторка што је закључено на основу иконографије. На стубовима су приказани пророци Јеремија и Захарије, Св. Стефан и женска фигура у клечећем положају.[1031]

Представе цара сачуване су на печатима и новцу. Први краљевски печат Хајнриха је настао по узору на Барбаросин. Краљ је приказан на трону, на глави има круну, а у рукама скиптар и глоб. Натпис такође понавља Фридрихов, односно већ утврђену титулу: *HEINRICVS DEI GRACIA ROMANOR(VM) REX*. Званична Хајнрихова титула сачувана је у документу који је настао 18. јануара 1191. године *HEINRIC(VS) D(E)I GRA(TIA) ROMAN(ORVM) REX ET SEMP(ER) AVGVSTVS*[1032] која пружа свдочанство да је краљ носио исту титулу као и његов отац. Царски печат такође понавља Фридрихов модел, а титулу *rex* заменила је титула *imperator*: *HEINRIC(VS) D(E)I GRA(TIA) ROMANOR(VM) IMP(ERATOR) ET SEMP(ER) AVGVSTVS* (сл. 5.24).[1033] Констанца је носила титулу *Romanorum imperatrix*

[1028] D. Abulafia, The kingdom of Sicily under the Hohenstaufen and Angevins, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 5: c.1198–c.1300,* ed., idem, Cambridge 2008, 498-522, 499; Id., *Frederick II: A Medieval Emperor*, 79-80; V. C. D. de Araújo, Constança da Sicília: Imperatrix et regina, 147; B. Arnold, The western empire, 1125–1197, 394; R. Engl, Der lange Weg in den Süden. Neues zu Heinrich VI., Konstanze und den Muslimen Siziliens, 100-101; С. Пеинтер, *Историја средњег века (284-1500)*, 324-325.

[1029] P. Byrne, Translating German Emperors: A Staufen–Sicilian Synthesis under Henry VI?, *German Quarterly* Vol. 96, Iss. 2 Special Issue: Premodern German Studies (2023), 163-179, 168, са литературом и изворима.

[1030] Ibid., 168-173; L. Sciascia, Palermo as a Stage for, and a Mirror of Political Developments from the 12th to the 15th Century, in: *A companion to medieval Palermo: the history of a Mediterranean city from 600 to 1500,* ed., A. Nef, Leiden 2013, 299-324, 304; H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200,* 182-183; више о крунисању Рожера 1130. године и церемонији у: B. Weiler, *Paths to Kingship in Medieval Latin Europe, c. 950–1200*, 84-94.

[1031] P. Byrne, Translating German Emperors: A Staufen–Sicilian Synthesis under Henry VI?, 172-173.

[1032] T. Ertl, *Studien zum Kanzlei und Urkundenwesen Kaiser Heinrichs VI,* Wien 2002, 111, са изворима.

[1033] Ibid., 109-110, 112.

semper augusta et regina Sicilie.[1034] Након што је Хајнрих добио круну *regnum Siciliae*, на печатима се појављује нова титула *rex Siciliae* угравирана поред слике цара, па је натпис у целини гласио: *HEINRIC(VS) D(E)I GRA(TIA) ROMANOR(VM) IMP(ERATOR) ET SEMP(ER) AVGVSTVS - REX SIC(I)L(IAE)*. Сачуван је и текст са златне буле: *Heinricus dei gracia Romanorum rex* и *Roma caput mundi regit orbis frena rotundi*,[1035] форумулација заступљена од времена владавине Салијеваца, као и код његовог оца Фридриха. Новац који је настао на Сицилији у периоду 1196. до 1197. показује идеју савладарства оца и сина. На аверсу је натпис *IMP* и представа царског орла, а на реверсу *(FR)EDERIC RE(X)* и биста владара са круном на глави (сл. 5.25).[1036]

Један од најзначајнијих историјских извора периода владавине Хајнриха VI представља дело *Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis*[1037] Петра из Еболија. Пре свега, због чињенице да је богато илустровано и креирано да јасно одражава ставове Хоенштауфен династије, идеје обликовања владарске идеологије, као и да пружа сведочанство о току њихових подухвата усмерених на освајање Сицилије. Илуминирана књига је настала између 1194. и 1197. године у Палерму. Минијатуре које илуструју текст су постављене уз стихове који се налазе испред, на полеђини суседног листа. Петар је био веома значајан јужноиталијански песник 12. и 13. века, али о њему не знамо пуно. Кроз дело, путем текста и слике, аутор користи сваку прилику да представи Хајнриха као јединог легитимног владара у чије име је написао дело: „*Ја, мајстор Петар из Еболија, верни царев слуга, саставио сам ову књигу у част Августа*“.[1038] Истовремено, непрестано истиче незаконитост власти и неадекватност Танкреда приказујући га на одбојан начин.[1039]

На страници 96r приказано је крунисање Рожера II, венчање Рожера и Беатрисе, као и рођење Констанце (сл. 5.26). Затим и заруке и склапање брака између Констанце и Хајнриха VI. На следећем листу (97r) је приказана смрт Виљема II и народа који жали за својим краљем. Следи сцена на 98r народа који жали у различитим деловима краљевства. Долазак Танкреда на власт приказан је на листовима 99r, 100r и 101r. Минијатура на 102r приказује лажан тријумф Танкреда о чему сведоче и натписи. На следећој страници 103r (сл. 5.27) приказано је његово рођење са веома увредљивим натписима[1040], док је на 104r приказан Танкред

[1034] H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 240, са изворима.
[1035] T. Ertl, *Studien zum Kanzlei und Urkundenwesen Kaiser Heinrichs VI*, 118, са изворима.
[1036] Ibid., 113, 118; L. Travaini, Hohenstaufen and Angevin Denari of Sicily and Southern Italy: their Mint Attributions, *The Numismatic Chronicle* Vol. 153 (1993), 91-135, 97.
[1037] Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II.
[1038] Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, 221: Ego magister Petrus de Ebulo, servus imperatoris et fidelis, hunc librum ad honorem Augusti composui.
[1039] Ibid., 5-7; T. De Angelis, Towards a critical edition of Petrus de Ebulo's De Balneis Puteolanis: newhypotheses, in: *People, Texts and Artefacts, Cultural Transmission in the Medieval Norman Worlds*, eds., D. Bates, E. D'Angelo, E. van Houts, London 2017, 65-76, 65-66; J. Ashcroft, The power of love: Representations of kingship in the love-songs of Henry VI and Frederick II, and in the Manesse Codex and the 'Liber ad honorem Augusti' of Peter of Eboli, in: *Representations of power in medieval Germany: 800 – 1500*, eds., B. Weiler, S. MacLean, Turnhout 2006, 211-240, 212-213; A. Brescia, L'incoronazione nella rappresentazione letteraria di Pietro da Eboli: Legittimazione e delegittimazione del sovrano, in: *I luoghi e le forme del potere dall'antichità all'età contemporanea*, cur., A. Araneo, Potenza 2019, 189-204, 191-192; M. Böhm, The role of Bishop Conrad of Querfurt in the actions of Emperor Henry VI Hohenstaufen in Southern Italy, 48-49; P. H. D. Kaplan, Black Africans in Hohenstaufen Iconography, *Gesta* Vol. 26, No. 1 (1987), 29-36, 29; I. Wolsing, "Look, there comes the half-man!" Delegitimising Tancred of Lecce in Peter of Eboli's Liber ad honorem Augusti, *Al-Masāq* 31(3), (2018), 323–337, 327.
[1040] Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, 42-43: Tancredus facie senex, statura puellus/ Танкред је имао старо лице и дечачки стас. Querenti michi causam de modicitate corporis Tancredi, quod aborsum fuerit eius corpus, magister Urso aborcientem ovem ducit in exemplum. / Жалећи се на маленкост Танкредовог тела, јер му је тело одсечено, мајстор Урсо наводи пример јагњета које је побачено. (fol. 103r).

окарактерисан као „*мајмунски краљ*“[1041] уз омаловажавајуће натписе (сл. 5.28). На наредој станици која је потпуна супротност приказано је царско крунисање Хајнриха VI.[1042]

Страница 105r која носи наслов „*Када је цар Хајнрих дошао у Рим и папа Целестин га је крунисао*“[1043] приказује фазе царског крунисања у Риму, док је на страници поред текст који прати минијатуру и даје додатно објашњење уз натписе у оквиру минијатуре. Опис церемоније се фокусира на миропомазање груди и рамена, инвеституру мачем, скиптром и круном. О важности миропомазања приликом крунисања као једног од начина истицања легитимитета и богомизабраног статуса по узору на старозаветне владаре говорили смо још од доласка Каролиншке династије на трон. У опису крунисања аутор користи низ реторичких средстава да легитимише царев долазак на трон. Наводи да цар добија мач који је Свети Петар носио у Гетсиманском врту, чиме Хајнрих постаје „*заштитник храма и васељене*“[1044], а да жезло симболизује побожност и правду.[1045] Минијатура је подељена у пет зона (сл. 5.29). У првој су приказане зидине и натпис *Roma*, у другој зони царев улазак у Рим. Учесници, укључујући и Хајнриха су приказани на коњима. У трећој зони је приказано крунисање, односно Хајнрих сигниран као *Imperator* и папа сигниран *Papa Celestinus*, а натпис који прати овај регистар *Ecclesia beati Petri* сведочи да се догађај одиграва у цркви Св. Петра. У следећој зони приказано је миропомазање сваког дела тела посебно, уз натпис „*Прво се руке помазују светим миром, друго надлактице, а треће, папа уручује мач*“.[1046] У последњој, петој зони приказана је инвеститура скитпром, прстеном и круном, уз натпис који је наставак „*четврто, штап, пето прстен, а на крају митра*“.[1047] Текст и слика истичу да је Хајнрих миропомазани, богомизабрани и законити владар крунисан у цркви Светог Петра у Риму, као и његови претходници, Римски цар, заштитник хришћанства.[1048]

На страници 107r (сл. 5.30) која је подељена у три дела приказан је полазак цара Фридриха I на крсташки поход о чему сведочи натпис: „*Фридрих, моћни цар, са небројеним мноштвом племића, жури да избави дом Господњи*“.[1049] У средњој зони налази се представа Барбаросине смрти, односно цар који пада са коња у воду и круна која је остала на обали. У горњем углу другог регистра приказан је анђео који Фридрихову душу у виду бебе носи ка Божјим рукама које извиру из сегмента неба. Оно што је посебно занимљиво је да је ова сцена била прекривена плавом бојом са мотивом арабеске, која је додата убрзо по настанку дела и делимично уклоњена у раном 20. веку. Неки истраживачи сматрају да је цар био узнемирен због приказа смрти свог оца и да је наредио да се сцена прекрије. У доњој зони

[1041] Ibid., 46-47: Simia factus rex/ Мајмун је постао краљ (fol. 104r).
[1042] V. C. D. de Araújo, Constança da Sicília: Imperatrix et regina, 135; I. Wolsing, “Look, there comes the half-man!” Delegitimising Tancred of Lecce in Peter of Eboli’s Liber ad honorem Augusti, 333-334.
[1043] Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, 50-51: Quando imperator Henricus venit Romam et a Celestino papa coronatus est (fol. 105r).
[1044] Ibid., 48-49: templi defensor et orbis – (fol. 104v).
[1045] Loc. cit.: Iura potestatis, pondus pietatis et equi, / Signat in Augusta tradita virga manu’ (fol. 104v).
[1046] Ibid., 50-51: Primo manus unguntur - crisma - secundo brachia - tercio [h]ensem – papa. (fol. 105r).
[1047] Loc. cit.: quarto virgam - quinto anulum - ultimo mitram (fol. 105r).
[1048] J. Ashcroft, The power of love: Representations of kingship in the love-songs of Henry VI and Frederick II, and in the Manesse Codex and the 'Liber ad honorem Augusti' of Peter of Eboli, 223; A. Brescia, L’incoronazione nella rappresentazione letteraria di Pietro da Eboli: Legittimazione e delegittimazione del sovrano, 195-197, 202-203; J. Dale, Inauguration and political liturgy in the Hohenstaufen Empire, 1138–1215, 210-212; I. Wolsing, “Look, there comes the half-man!” Delegitimising Tancred of Lecce in Peter of Eboli’s Liber ad honorem Augusti, 329.
[1049] Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, 58-59: Fredericus fortissimus imperator cum innumera procerum multitudine domum Domini redempturus accelerat. (fol. 107r).

приказан је Хајнрих са својом војском и натпис[1050] који сведочи да је реч о одласку на Сицилију.[1051]

Наредни део рукописа је посвећен освајању Сицилије и догађајима који су претходили, па је на страници 108r приказан опат Монте Касина који прима цара, затим цар који добија кључеве Ауре, док га у трећој зони дочекује бискуп Капуе. Сваки од регистара носи натписе. На следећој страници налази се минијатура освајања Напуља. Следи долазак у Салерно, као и представа Констаце која је остала сама у Салерну. На страници 112r приказан је болесни цар којег обилази архиђакон из Салерна, а следећа минијатура представља царев повратак у Немачку. Минијатуре на наредним страницама посвећене су заробљеништву у којем се нашла царица. Посебно је занимљива сцена на страници 120r (сл. 5.31). Констанца, димензионално већа, супроставља се Танкреду и назива га погрдим именима о чему сведочи натпис.[1052] Танкред је кроз читав рукопис представљен као мала фигура, измештен из центра композиције, често и погрдног и недостојанственог изгледа, а све у циљу да се истакне његова неадекватност као владара. Путем наредних минијатура испричана је прича о даљем току догађаја везаних за заробљеништво царице, а на страници 128r приказано је и њено ослобађање по папином налогу. Од странице 131r приказано је и коначно освајање Сицилије. Минијатуре укључују Хајнриха који предводи војску и флоту, заузимање Салерна, као и борбе, док је на страници 134r (сл. 5.32) у последњем регистру приказан царев улазак у Палермо уз натпис: „*Август тријумфално и славно улази у Палермо*“.[1053] Цар је приказан на коњу са палмином гранчицом у руци што представља јасну референцу на Христов улазак у Јерусалим. На страници 138r приказана је Констанца још једном (сл. 5.33). Минијатура је подељена у две зоне. У доњем делу је царица која предаје свог новорођеног сина војвоткињи Сполета о чему сведочи натпис.[1054] Беба Фридрих је приказан са круном што говори о њему као наследнику и осигураном континуитету династије.[1055]

На наредној страници приказан је цар у центру композиције на трону, са круном на глави и скиптром у руци (сл. 5.34). Са његове десне стране су витезови, а са леве Конрад од Кверфурта (око 1160-1202) и аутор књиге Петар који му предаје рукопис. Следи страница на којој су наведене све територије којима Хајнриха влада. Минијатура на страници 143r подељена је у три зоне (сл. 5.35). У првој зони налази се пет старозаветних сцена: Стварање света, Ноје, Аврам, Мојсије и Давид. У средишњем регистру приказан је Фридрих Барбароса у центру. Цар спушта круну на главу Хајнриху, док са друге стране ставља руку на Филипову главу, чиме је јасно наглашено ко је наследник. У последњој зони налази се сцена

[1050] Loc. cit.: Quando serenissimus imperator Henricus regnum Sicilie pius ac misericors intravit/ Када је најсмиренији цар Хајнрих ушао у краљевство Сицилије, побожан и милостив (fol. 107r).
[1051] P. C. Claussen, Stauferbilder – Bildnisse der Staufer, in: *Verwandlungen des Stauferreichs*, hrsg., B. Schneidmüller, S. Weinfurter, A.Wieczorek, Darmstadt 2010, 318-344, 320-322.
[1052] Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, 110-111: Messana - Tancredus - Quando domina mundi ante Tancredum imperiose loquuta / Месана - Танкред - Када је господарица света говорила заповеднички пре него што је Танкред одговорио, и Domina mundi dixit regem “simiam”./Господарица света је рекла краљу „мајмун“. (fol. 120r).
[1053] Ibid., 166-167: Cum pompa nobili et triumpho glorioso Augustus ingreditur Panormum. (fol. 134r).
[1054] Ibid., 182-183: Imperatrix Siciliam repetens benedictum filium suum ducisse dimisit - Imperatrix. (fol. 138r).
[1055] A. Brescia, Di propria mano: annotazioni autografe nel De rebus Siculis carmen di Pietro da Eboli, in: *In presenza dell'autore. L'autorappresentazione come evoluzione della storiografia professionale tra basso Medioevo e Umanesimo*, ed., F. Delle Donne, Napoli 2018, 35-54, 51-52; Eadem, L’incoronazione nella rappresentazione letteraria di Pietro da Eboli: Legittimazione e delegittimazione del sovrano, 201; P. H. D. Kaplan, Black Africans in Hohenstaufen Iconography, 29; L. Sciascia, Palermo as a Stage for, and a Mirror of Political Developments from the 12th to the 15th Century, 305; P. C. Claussen, Stauferbilder – Bildnisse der Staufer, 320; I. Wolsing, “Look, there comes the half-man!” Delegitimising Tancred of Lecce in Peter of Eboli’s Liber ad honorem Augusti, 329, 333-334.

из Фридриховог крсташког похода. Путем ове минијатуре на симболичан начин су догађаји из Фридриховог и Хајнриховог живота прикључени старозаветној историји.[1056]

Посебно су важне минијатуре на страницама 146r и 147r. На страници 146r у горњем делу сцене приказан је Хајнрих на трону сигниран *Henricus VI magnus Romanorum imperator*, а око њега је седам врлина које га дарују (сл. 5.36). Са десне стране су персонификације: Храброст му приноси копље, Правда књигу, Умереност митру и Разборитост. Са леве стране је Вера која приноси мач уз Наду и Милосрђе. Испод, Фортуна окреће точак, а фигура која страда од точка је Танкред. Текст уз минијатуру прославља цара. На наредној страници цар је још једном приказан на трону до којег воде шест степеника са златним лавовима (сл. 5.37). На основу текста на 146v знамо да је у питању Соломонов трон: „*Сада ће Хајнрих седети на престолу где је Соломон држао универзалну моћ*“.[1057] Разборитост „опомиње“ и одвраћа Фортуну испод чијег точка су уз Танкреда приказани Андроник, Икар и Дивови. Око цара су три фигуре. Конрад од Кверфурта, царски саветник, у рукама држи *mappa mundi* и књигу. Са леве стране је Марквард фон Анвајлер (умро 1202), адмирал сицилијанске флоте, а степениште трона штити Хајнрих вон Калден (око 1175- након 1214), царски генерал. Стихови пружају алегоријско тумачење: „*Са (цареве) леве, Нептун ће укротити море, са његове десне стране Јупитер ће управљати свом земљом; на његово лево уво, Меркур ће свирати лауту, свевидећи Аполон ће говорити његовом десном уху; Марс ће седети са исуканим мачем пред престолом, уплашити свет и подвргнути царској власти звезде, судбине и богове*“.[1058] Аутор такође пружа тумачење царевог имена *HENRICVS* које је представљено у акростиху чиме на још један начин говори у прилог креирања владарске идеологије као богомизабраног владара, позивајући се на старозватне претке: „*Овај принц, како каже Данилов племенити запис, /ће славити претке, освојивши себи Египат./ Име ће му, као наследнику отаџбине, почивати у врлини./ Камени жртвеник римског закона ће се загрејати двоструком ватром./ Облик царства и храма вратиће његовим темељима./ Када не буде непријатеља, поставиће свој логор са Јупитером. / Освојиће свет, Сион, Давидову тврђаву, ослобођену,/ вративши се на Сицилију, владаће златним жезлом Рима.*“.[1059] Хајнрих је „принц“ из Даниловог пророчанства[1060], месијска фигура који ће ослободити свет, на шта указују и референце на Египат и Сион. Он је уједно и праведни цар који ће оживети

[1056] J. Ashcroft, The power of love: Representations of kingship in the love-songs of Henry VI and Frederick II, and in the Manesse Codex and the 'Liber ad honorem Augusti' of Peter of Eboli, 223; A. Brescia, L’incoronazione nella rappresentazione letteraria di Pietro da Eboli: Legittimazione e delegittimazione del sovrano, 201.

[1057] Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, 216: Nam meus Henricus materna sede sedebit, / In qua rex Salomon sedit in orbe potens. (fol. 146v).

[1058] Loc. cit.: A leva Neptunus aquas castiget, et omne / Iuppiter a dextris corrigat ipse solum. / A leva citharam moveat Mercurius aure, / Omnividens dextra Phebus in aure legat. / Mars pre sede sedens gladiatus territet orbem, / Cogat ad imperium sidera, fata, deos. (fol. 146v).

[1059] Ibid., 192-193: HIC princeps, ut habet Danielis nobile scriptum,
EXALTABIT avos, subigens sibi vitor Egyptum.
NOMEN in herede patria virtute quiescet.
ROMANI iuris duplici rogus igne calescet.
IMPERII formam templique reducet ad hastra.
CUM non hostis erit, sua ponet cum Iove castra.
VINCERIT ut mundum, Syon, David arce, redempta,
SICILIAM repetens, Rome reget aurea sceptra (fol. 145v).

[1060] Референца на Књигу пророка Данила 7:13. Видјех у утварама ноћнијем, и гле, као син човјечји иђаше с облацима небеским и дође до старца и стада пре њим. 14. И даде му се власт и слава и царство да му служе сви народи и племена и језици; власт је његова власт вјечна, која неће проћи, и царство се његово неће расути; као и Књига пророка Данила 9:25. Зато знај и разумиј: откад изиде ријеч да се Јерусалим опет сазида до помазаника војводе (*princeps*) биће шест недеља...

римско право. Цар који је од рођења означен као *deus*, потомак богова, ће склопити савез са Богом Јупитером, а освајањем Сицилије је добио врховну универзалну власт над Римом.[1061]

Liber ad honorem Augusti је дело које је настало на царском двору и за цара. Као такво, пружа јасно сведочанство о обликовању владарске идеологије и визуелне репрезентације. Хајнрих је миропомазани, богомизабрани владар, цар универзалног Римског царства који је тријумфовао над непријатељем, односно Танкредом, лажним краљем. Хајнрих је Нови Соломон што представља један од кључних елемената креирања владарског идентитета царева на западу, а књига сведочи да су модели обликовани током владавине Карла Великог наставили да буду кључни обрасци и на самом крају 12. века. Путем рукописа истакнут је и континуитет династије. Хајнрих је приказан као легитимни наследник свог оца, цара крсташа Фридриха Барбаросе, а представа тек рођеног Фридриха II са круном на глави говори о континуитету Хоенштауфен династије на трону.[1062]

Када је Сицилија прешла у руке Хоенштауфоваца, папски ауторитет у Италији био је директно угрожен, па не чуди чињеница да је Целестин подржавао Танкреда током сукоба и да је одбијао да крунише Фридриха II за цара и савладара. Како би обезбедио континуитет, Хајнрих се постарао да Фридрих буде изабран у Немачкој 1196. године. Политички потези цара пред крај живота говоре у прилог идеји универзалне владавине хришћанским светом. Желео је да врати Свету земљу хришћанима, као и Фридрих Барбароса, али је умро пре него што је и могао да оде на крсташки поход.[1063] Хајнрих је уговорио брак између његовог брата Филипа и удовице Рожера III, Ирине Ангелине, ћерке византијског василевса Исака Анђела (1185-1195 и 1203-1204). Након пада Исака, цар је желео да нападне Византију и поново уједини царство на истоку и западу. На латинском истоку обликовао је феудалне везе, Лав I Јерменски (1187-1219) и краљ Кипра Амалрик (1196-1205) били су Хајнрихови вазали.[1064] Међутим, Хајнрих је изненада умро 28. септембра 1197. године у Месини за собом оставивши трогодишњег сина што је изазвало нове проблеме у царству. Касније је сахрањен у порфирном саркофагу у катедрали у Палерму (сл. 5.38).[1065]

Након цареве смрти Констанца је остала да живи на Сицилији и влада као регент у име малолетног сина који је добио сицилијанску круну 17. маја 1198. године. Неколико месеци касније, 4. новембра 1198. године Констанца је умрла и такође је сахрањена у катедрали у Палерму (сл 5.39). Царев млађи брат, Филип се упутио у Немачку где је прихваћен за намесника малолетног Фридриха II. Са друге стране, син Хајнриха Лава, Отон IV добио је подршку у Немачкој, а бискуп Келна га је крунисао у Ахену 12. јула 1198. године. Склопљен је савез између Велфа и Плантагенета са једне стране и Хоенштауфена и Капета са друге. Истовремено на папску столицу дошао је Иноћентије III (1198-1216) који је такође желео да спречи поновно спајање Сицилије и Немачке, па је подржао Отона IV. Сукоб између Хоенштауфена и Велфа завршен је 1208. године када је Филип 21. јуна убијен. Иноћентије је у Риму 4. октобра 1209. године крунисао за цара Отона IV, уз његово обећање

[1061] J. Ashcroft, The power of love: Representations of kingship in the love-songs of Henry VI and Frederick II, and in the Manesse Codex and the 'Liber ad honorem Augusti' of Peter of Eboli, 223-225; A. Brescia, L'incoronazione nella rappresentazione letteraria di Pietro da Eboli: Legittimazione e delegittimazione del sovrano, 203-204.

[1062] J. Ashcroft, The power of love: Representations of kingship in the love-songs of Henry VI and Frederick II, and in the Manesse Codex and the 'Liber ad honorem Augusti' of Peter of Eboli, 223-225; A. Brescia, L'incoronazione nella rappresentazione letteraria di Pietro da Eboli: Legittimazione e delegittimazione del sovrano, 201-204.

[1063] D. Abulafia, The kingdom of Sicily under the Hohenstaufen and Angevins, 499-501; Id., *Frederick II: A Medieval Emperor*, 82-83; E. Kantorowicz, *Frederick the Second: Wonder of the World 1194-1250*, London 2019, 5-7; B. Fuller, *Changing attitudes to the authority of the Holy Roman emperors in the later Middle Ages (c. 1273 - c. 1519)*, thesis, The University of Western Australia, 2015, 88-89.

[1064] M. Böhm, The role of Bishop Conrad of Querfurt in the actions of Emperor Henry VI Hohenstaufen in Southern Italy, 46; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 110-111.

[1065] B. Arnold, The western empire, 1125–1197, 421; M. Kamenzin, *Die Tode der römisch-deutschen Könige und Kaiser (1150–1349)*, 99-111, 416.

да ће штити интересе папе. Када је нови цар успоставио контролу над Немачком, почео је да организује војску како би покорио Сицилију, а истовремено се умешао у дешавања у Ломбардији и Тоскани, због чега га је папа изопштио 1210. године. Тај низ догађаја је отворио пут Фридриху II и повратку Хоенштауфоваца на царски трон.[1066]

5.3 Ктиторска делатност цара Фридрих II јужно од Алпа

Фридрих II је рођен на Сицилији у граду Јези, дан након што је његов отац цар Светог римског царства добио круну *regnum Siciliae*, као порфирогенитни. Годфри је истицао да је Фридрих рођен као наследник *imperium*-а, *regnum*-а, *monarchatum*-а, царства, краљевства и монархије.[1067] Своје детињство и младост провео је на Сицилији која је била место сусрета грчке, арапске и латинске културе. Одрастао је окружен џамијама са минеретима, синагогама и норманским црквама и катедралама са византијским мозаицима. Фридрих је био веома образован и окружен интелектуалцима различитог порекла, а временом је научио обичаје и језике народа који је живео у његовом краљевству.[1068] По рођењу је добио име Константин, што је указивало на њега као наследника универзалног царства, али је по крштењу име промењено у Фридрих Рожер, по његовима дедама, цару Фридриху Барбароси и краљу Рожеру II, недвосмислено наглашавајући његово порекло.[1069] Круну Сицилије добио је када је имао четири године (сл. 5.40). Након смрти Констанце, о њему је бринуо папа. Када је напунио 14 година 1208. године и почео самостално да влада, папа Иноћентије је уговорио брак између краља и Констанце од Арагона (1179-1222), ћерке арагонског краља Алфонса II (1164-1196), удовице угарског краља Емерика (1182-1204). Брак је склопљен 1209. године у Месини, а 1211. године рођен је и наследник Хајнрих (VII) (1211-1242).[1070]

Након што је папа Иноћентије екскомуницирао цара Отона IV којег су и немачки принчеви одбацили, 1210. године трон Римског царства је остао празан. На сабору у Нирнбергу у априлу или јуну 1211. године Фридрих II је формално изабран за краља о чему је био обавештен и папа. Пошто се Иноћентије супростављао уједињењу Сицилије и Немачке, краљ је био приморан да свог сина Хајнриха крунише за сицилијанског краља 1212. године, а истовремено да положи заклетву да ће штити црквене и територијалне интересе папства, односно да прихвати аутономију папске државе и примат папе. У марту 1212. године Фридрих се упутио на север. У Риму се састао са Иноћентијем, а затим је отишао у Немачку. Иако је Отон IV пружао отпор, Фридрих је у присуству папских легата крунисан у

[1066] D. Abulafia, The kingdom of Sicily under the Hohenstaufen and Angevins, 501; Id., *Frederick II: A Medieval Emperor*, 91-93; E. Kantorowicz, *Frederick the Second: Wonder of the World 1194-1250*, 10-12; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 264-265; M. Toch, Welfs, Hohenstaufen and Habsburgs, 375-380; J. Cotts, *Europe's Long Twelfth Century: Order, Anxiety and Adaptation, 1095-1229*, Hampshire 2013, 33-34; J. A. Watt, The papacy, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 5: c.1198–c.1300*, ed., D. Abulafia, Cambridge 2008, 105-163, 130-131.

[1067] D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, 90, са изворима.

[1068] A. Varvaro, Federico II e la cultura del suo tempo, *Studi Storici, Anno 37, No. 2, Il tempo di Federico II* (1996), 391-404, 395-397; E. Kantorowicz, *Frederick the Second: Wonder of the World 1194-1250*, 12-35; L. Sciascia, Palermo as a Stage for, and a Mirror of Political Developments from the 12th to the 15th Century, 307; C. H. Haskins, Science at the Court of the Emperor Frederick II, *The American Historical Review*, Vol. 27, No. 4 (1922), 669-694, 670, 687; D. Weltecke, Emperor Frederick II, 'Sultan of Lucera', 'Friend of the Muslims', Promoter of Cultural Transfer: Controversies and Suggestions, in: *Cultural transfers in dispute: representations in Asia, Europe and the Arab World since the Middle Ages*, ed., J. Feuchter, Frankfurt 2011, 85-106, 87-88.

[1069] D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, 89-90.

[1070] Ibid., 106; A. Varvaro, Federico II e la cultura del suo tempo, 391-392; C. Stephenson, *Mediaeval History: Europe From the Fourth to the Sixteenth Century*, 438.

Франкфурту 5. децембра, а у Мајнцу 9. децембра 1212. године. Хоенштауфен династија се опет нашла на Немачком трону.[1071]

Фридрих је крунисан и у Ахену 23. јула 1215. године. Од изуетног значаја том приликом било је и прихватање позива на крсташки поход, као и транслација моштију Карла Великог у нови реликвијар. Крунисањем у Ахену Фридрих је истакао себе као законитог владара, наследника Карла Великог, који је заслугом његовог деде постао и његов свети предак, заштитник царства. Идеја да је он нови Карло Велики јасно је била изражена путем церемоније крунисања, али и након што је прихватио крсташки позив. Већ смо говорили да је Карло поред идеалног модела владара, био и модел ратника који се борио против неверника на истоку, тада паганских Саксонаца, а затим и у Шпанији, а прича о његовом одласку у Јерусалим постала је део званичне историје.[1072] Два дана након крунисања извршена је транслација моштију у златни реликвијар чији ктитор је био нови краљ. Питање ктиторства донекле остаје отворено. Сасвим је сигурно да је Фридрих II био последњи ктитор реликвијара, али неки истраживачи сматрају да је предмет првобитно поручио Фридрих Барбароса.[1073] Реликвијар има облик цркве са двоводним кровом (сл. 5.41). Израђен је од храста, сребра, а затим и позлаћен. На једној од краћих страна приказане су три фигуре испод аркаде (сл. 5.42). Централна личност на трону је Карло Велики сигниран као *sanctus*. У рукама држи модел цркве и скиптар. Са Карлове леве стране приказан је надбискуп Ремса, Турпин у бискупској одежди са митром на глави. Са десне стране, приказан је папа Лав III. У медаљону директно изнад светог цара налази се Христос, који га благосиља што говори да је круну добио директно од Бога, као Христов одраз на земљи.[1074] Натпис око Христа гласи: „*Ја владам над свима док сам на свом месту. Остајући миран, покрећем све*“.[1075] Два медаљона око Христа су данас празна. Једна од хипотеза је да су били приказани Сунце и Месец као симболи универзалне владавине. Друга претпоставка је да су у питању била два анђела, а трећа да су били приказани принчеви апостоли Петар и Павле, што је био чест мотив посебно у илуминираним рукописима династије Отона који су се чували у Ахенској ризници.[1076] На крову изнад сцене се налази натпис: „*Цркве Христове био си светлост, ти си био драгуљ, о Карло, цвет краљева, украс света и стаза закона*“.[1077] Карло Велики, сада светитељ, био је богомизабрани владар и заштитник хришћанства, Христов одраз на земљи, сугерише да су и његови наследници, Фридрих Барбароса, Хајнрих VI и Фридрих II владали путем божје промисли као његови законити потомци. Неки истраживачи су у лику Карла Великог индентификовали портрет Фридрих Барбаросе који је себе истицао као Новог Карла.

[1071] D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, 119-120; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 268; M. Toch, Welfs, Hohenstaufen and Habsburgs, 381-382; J. Cotts, *Europe's Long Twelfth Century: Order, Anxiety and Adaptation, 1095-1229*, 34; J. A. Watt, The papacy, 127, 131-132.

[1072] D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, 120-121; A. Latowsky, *Emperor of the world: Charlemagne and the construction of imperial authority, 800–1229*, 251-252; J. A. Watt, The papacy, 133; B. Weiler, *Paths to Kingship in Medieval Latin Europe, c. 950–1200*, 173-174.

[1073] A. Latowsky, *Emperor of the world: Charlemagne and the construction of imperial authority, 800–1229*, 255; W. Sauerländer, Two Glances from the North: The Presence and Absence of Frederick II in the Art of the Empire; The Court Art of Frederick II and the opus francigenum, *Studies in the History of Art*, Vol. 44, *Symposium Papers XXIV: Intellectual Life at the Court of Frederick II Hohenstaufen* (1994), 188-209, 189-190; V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy*, 236-246; W. Schmid, Verbrachte der Naumburger Meister seine Lehrjahre im Rheinland?, 147; L. V. Ciresi, The Aachen Karlsschrein and Marienschrein, 755-759.

[1074] A. Latowsky, *Emperor of the world: Charlemagne and the construction of imperial authority, 800–1229*, 255; ; W. Sauerländer, Two Glances from the North: The Presence and Absence of Frederick II in the Art of the Empire, 189-190; V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy*, 236-246; L. V. Ciresi, The Aachen Karlsschrein and Marienschrein, 767-768.

[1075] V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy*, 241: CVNCTA REGENS STABILISQ[VE] MANENS DO CVNTA MOVERI.

[1076] Ibid., 236-246, са литературом; L. V. Ciresi, The Aachen Karlsschrein and Marienschrein, 767-768.

[1077] V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy*, 242: ECCLESIE CRISTI TV LVX TV GEMMA FVISTI + KAROLE FLOS REGVM DEC[VS] ORBIS [ET] ORBITA LEGVM.

У прилог хипотези говори и чињеница да се његов портрет не налази у оквиру тзв. галерије краљева о којој ћемо касније говорити и остаје отворено питање.[1078] На другој страни реликвијара приказана је Богородица са Христом фланкирана арханђелима Михаилом и Гаврилом, као и на Барбаросином реликвијару (сл. 5.43). Натпис око сцене гласи: „*Звездо мора, која се једина Бога удостојила, / која девствена оста, помози нам и моли се ономе кога си родила*“.[1079] Персонификације Вере, Наде и Милосрђа приказане су изнад.[1080]

На дужим странама реликвијара које су назване „галерија владара“ приказано је по осам устоличених краљева и царева. Владари су приказани са круном на глави, скиптром и глобом у рукама, на трону, у оквиру нише, одвојени емајлираним стубовима са капителима. На капителима почивају два лука, горњи у емајлу, а доњи са именом и тутулом. На десној страни, гледано са предње стране реликвијара (с лева на десно) приказани су Хајнрих II[1081], Отон III[1082], Отон I[1083], Отон II[1084], Карло Ћелави (или Дебели)[1085], владар без имена, можда Филип Швапски, брат Хајнриха VI или Фридрих Барбароса, Хајнрих VI[1086] и живи краљ Фридрих II[1087] (сл. 5.44). Са друге стране приказани су Хајнрих III[1088], Звентиболд[1089], Хајнрих V[1090], Хајнрих IV[1091], Отон IV[1092], Хајнрих I[1093], Лотар I[1094] и Лудвиг Побожни[1095] (сл. 5.45). Испод се налази натпис: „*Модел краљева, извор права, мера закона, / Слава Франка, прихвати молитвене жеље побожних*“.[1096] Још један уједно и најдужи натпис који почиње са стране Лудвига Побожног, затим прелази на другу, дуж целог реликвијара и завршава се такође са Лудвиговој страни гласи: „*Апостолски Господ Лав и ја Карло, август цар римски, по пристанку и благонаклоности свих принчева Царства одредили су и одобрили да се краљевско седиште постави у храму блажене Марије, мајке Господа нашег Исуса Христа, у Ахену, и да се ово краљевско место држи на челу свих градова и провинција Галије преко Алпа, и да се управо у том седишту бирају краљеви, који су наследници и потомци, и да тако избрани, они могу по праву добити царско величанство у Риму без икаквих препрека, и да сви принчеви и они који су одани царству могу штитити претходно поменуто место и краљевско седиште од свих претњи, увек га поштујући и ценити. Тамо ће се правна држава подићи на нове висине, неправда ће бити осуђена, правда реформисана, и нико од оних који припадају овом седишту (Ахену), никада неће бити предат било којој особи, племенитој или не, без обзира где се налази тренутно налази. Одређено је да, не само клирици и лаици родом из овог места, већ и сви остали његови становници и странци који желе да живе овде,*

[1078] Ibid., 236-246.
[1079] Ibid., 241: STELLA MARIS PARERE QVE SOLADEVM MERVISTI / VIRGO MANENS PLACA NOBIS PRECE QVEM GENVISTI.
[1080] Ibid., 236-246; L. V. Ciresi, The Aachen Karlsschrein and Marienschrein, 767-768.
[1081] V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy*, 247: BEAT[VS] HEINRICVS II IMPERATOR ROM[ANORVM].
[1082] Loc. cit.: OTTO TERCIVS IMPERATOR ROMANOR[VM].
[1083] Loc. cit.: OTTO PRIMVS IMPERATOR ROMANOR[VM].
[1084] Loc. cit.: OTTO SECVNDUS IMPERATOR ROMANOR[VM].
[1085] Ibid., 248: KAROLVS IMPERATOR ROMANORVM.
[1086] Loc. cit.: HEINRICVS VI IMPERATOR ROM[ANORVM].
[1087] Loc. cit.: FREDERICVS REX ROM[ANORVM ET] SICIL[IE].
[1088] Ibid., 247: HENRICVS III IMPERATOR ROMANOR[VM].
[1089] Loc. cit.: ZENDEBOLDVS REX ROMANOR[VM].
[1090] Loc. cit.: HEINRVS (sic) V IMPERATOR ROMANOR[VM].
[1091] Loc. cit.: HEINRICVS IIII IMPERATOR ROM[ANORVM].
[1092] Loc. cit.: OTTO IIII ROMANOR[VM] [M]PERATOR.
[1093] Loc. cit.: HEINRICVS PRIMVS REX ROMANOR[VM].
[1094] Loc. cit.: LOTHARIVS IMPERATOR ROMANOR[VM].
[1095] Loc. cit.: LVDEWICVS PIVS IMPERATOR ROM[ANORVM].
[1096] Ibid., 248: EXEMPLAR REGVM FONS IVRIS REGVLA LEGVM + / GLORIA FRANCOR[VM] PIA SVSCIPE VOTA PIORV[M].

садашњи и будући, могу да живе овде по правом закону без било каквог ропског стања".[1097] Натпис првенствено наглашава значај Ахена и Богородичине цркве као крунидбене, као и да изабрани и крунисани краљеви у Палатинској капели полажу право на царску круну, односно указује на легитимитет власти Карлових наследника и потомака, који су уједно и приказани на реликвијару.[1098] Одабир приказаних владара је отворено питање. Истраживачи су тражили одговор у писаним изворима. Једно од могућих решења пружа *Annales Aquenses,* хроника о Ахену која обухвата период од Христовог рођења до крунисања Хајнриха VI 1169., касније проширена до 1191. а затим и до 1196. године. У оквиру хронике постоји листа владара: Карло Велики, Лудвиг Побожни, Лотар I, Карло Дебели, Арнулф, Звентиболд, Хајнрих I, Отон I, Отон II, Отон III, Хајнрих II, Конрад II, Хајнрих III, Хајнрих IV, Хајнрих V, Лотар III, Конрад III, Фридрих Барбароса и Хајнрих VI. Звентиболд, ванбрачни син Арнулфа, није био краљ Франачке, већ Лотарингије од 895. до 900. године, па његова појава на реликвијару, као и у хроници збуњује истраживаче. Поред хронике, треба узети у обзир и хипотезу да је реликвијар настајао од времена Фридриха I. Дендрохронолошка истраживања су показала да је храст коришћен за реликвијар посечен најраније 1182. године, што говори у прилог тези да је први ктитор Фридрих Барбароса. То би и значило да се избор владара приказних на реликвијару мењао док је сам предмет био обликован. Ако узмемо у обзир *Annales Aquenses,* у ком се помиње 19 владара, од којих је један Карло Велики приказан на крађој страни реликвијара, остаје још 18 владара који су владали до 1196. године. Хајнрих VI сигниран је без титуле *rex Siciliae,* па се претпоставља да је његова представа настала пре 1194. године, а пошто је Отон IV, који се не помиње у Ахенској хроници сигниран као цар, његов портрет је могао настати у периоду од 4. октобра 1209. када је крунисан за цара до 1210. године када је свргнут са трона, а највероватније је заузео место Конрада II или Конрада III. С друге стране, Фридрих II који је крунисан 1212. године је могао узети планирано место Лотара III, прадеде Отона IV. Питање непознатог владара поред Хајнриха VI је отворено. Као логично решење се намеће да је у питању Фридрих Барбароса. Ако се прихвати идеја да је реликвијар настајао још од његове владавине, сасвим је сигурно да би као ктитор био приказан. Поред тога, Фридрих је био заслужан за канонизацију Карла Великог. На тај начин, последња три приказана владара су чланови Хоенштауфен династије, Фридрих I, Хајнрих VI и Фридрих II што говори у прилог идеје о династичком легитимитету, али и о непрекинутом континуитету владара на трону који су законити наследници првог цара који је обновио царство на западу 800. године. [1099] Већ смо говорили о важности креирања непрекинутог низа владара на

[1097] Ibid., 248-249: DECRETV[M] ET SANCCITV[M] E[ST] A DO[MI]NO AP[OSTO]LICO LEONE ET A ME KAROLO ROM[ANORVM] I[M]P[ER]ATORE AVGVSTO EX ASSENSV ET BENIVOLENTIA O[M]NIV[M] P[RI] NCIPV[M] I[M]P[ER]II V[T] AQ[V]ISG[RA]NI IN TE[M]PLO BEATE MARIE MATRIS D[OMI]NI IH[ES]V [CHRISTI] REGIA SEDES LOCARETVR ET LOC[VS] REGAL[IS] ET CAP[VT] O[M]NIV[M] CIVITATV[M] ET P[RO]VINCIARV[M] GALLIE T[RA]NS ALPES HABERETUR AC IN IPSA SEDE REGES SVCCESSORES ET HEREDES REGNI INIETARENTVRET SIC INICIATI // + IVREDEHINC I[M]P[ER] ATORIA[M] MAIEST[AT]E[M] ROME SINE VLLA INTERDICTIONE PLANIVS ASSEQVENTVR ET VT EVNDE[M] LOC[VM] ET SEDE[M] REGIA[M] CONT[RA] O[M]NES TVRBINES TVRBINES VNIVERSI PRINCIPES ET FIDELES REGNI TVERENTVR SE[M]PER H[V]NC LOC[VM] VENERANTES ET HONORANTES IBI STATVS LEGIS RESVRGAT INIVRIA CONDE[M]PNETVR IVSTICIA REFORMETVR AC O[M]NECS PARITER EX AVIS ET A[TTAVIS AD] // HA[N]C SEDE[M] P[ER]TINENTES LICT ALIBI MORA[M] FACIENTES NV[M] QVA[M] DE MANV REGIS V[E]L I[M]P[ER]ATORIS ALCVI P[ER]SONE NOBILI V[E]L IGNOBILI IN BENEFICIO TRADANTVR DECRETV[M] E[ST] ETIA[M] VT NON SOLV[M] CLERICI + ET LAICI LOCI HVIVS INDIGENE SED ET OM[NE]S INCOLE ET ADVENE HIC INHABITARE VOLENTES P[RE]SENTES ET FVTVRI SVB TVTA ET LIBERA LEGE AB O[M]NI SERVILI CONDITIONE VI[TAM AGANT].

[1098] A. Latowsky, *Emperor of the world: Charlemagne and the construction of imperial authority, 800–1229,* 255; V. Sulovsky, Die Königsgalerie am Karlsschrein in Aachen, *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* 121 (2021), 89-108, 99-103; Id., *Making the Holy Roman Empire Holy,* 247-263, Id., *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, 71-73; W. Schmid, Verbrachte der Naumburger Meister seine Lehrjahre im Rheinland?, 147-148.

[1099] W. Sauerländer, Two Glances from the North: The Presence and Absence of Frederick II in the Art of the Empire, 190; V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy,* 247-263, 305-306, више о хипотезама око датовања реликвијара 284-291; L. V. Ciresi, The Aachen Karlsschrein and Marienschrein, 760.

римског трону у контексту обликовања владарске идеологије Хоенштауфен династије, која је овим путем на визуелни начин недвосмислено истакнута.

На двоводном крову налази се осам рељефа. Прва сцена (сл. 5.46), директно изнад Богородице, са њене леве стране (посматрачеве десне), приказује Карла Великог који спава, а Св. Јован му се јавља у сну и говори му: „*Карло, устани, дошао сам да ти дам Галицију, хајде*“ [1100], док је са десне стране приказан Карло Велики који гледа у небо. Опис сцене налази се у оквиру композиције: „*Јован се појавио у два сна, а затим су звезде прекриле западни свет, показујући пут*“.[1101] На другом рељефу, у средини сцене видимо град ограђен зидинама, са обе стране опкољен витезовима и натпис Памплона[1102] (сл. 5.47). Царски орао се налази на штитовима витезова. На левој страни је владар који клечи у молитви. У питању је Карло Велики који се моли за Божју помоћ. Изнад је Божја рука која из сегмента неба руши зидине Памплоне. Натпис у оквиру гласи: „*Карло је истрајао у опсади Памплоне, молио ми се баш како га је Јован позвао, и заиста, зидови су се срушили*“.[1103] На трећем рељефу приказана је група ненаоружаних витезова који седе у цркви са десне стране, док су на левој приказане фигуре са копљима у одежди са крстовима (сл. 5.48). Између је Карло који клечи и моли се. Натпис у оквиру нам пружа објашење: „*Краљ, који је био упозорен [знаком] крста ко ће умрети, затворио је одређене људе у цркву и чувао своје оружје*“.[1104] Карлу је Бог објавио да ће његови људи страдати, али цар је хтео да их спасе, па их је закључао у цркви. Четврти рељеф приказује групу витезова са расцветалим копљима на левој страни, Карла и неколико витезова у његовом шатору у средини и неколико војника на коњима на десној страни (сл. 5.49). Лако се закључује која је фигура цар, не само због круне, као на другим представама, већ и по царском орлу који се налази на врху његовог шатора. Натпис каже: „*тако да о томе нема сумње, копља оних који ће сутрадан погинути у борби цветаће ноћу*.“[1105] Витезове са леве стране је Бог означио као оне који ће умрети. На петом рељефу приказана је група коњаника која јуриша на непријатеље (сл. 5.50). У горњем десном углу видимо Карла који оплакује мртве у цркви. Натпис у оквиру сцене гласи: „*победник се вратио од непријатеља у затворену просторију / и тугује због покојних*“.[1106] Шести рељеф је најмање јасан (сл. 5.51). Са леве стране приказан је цар поред свештеника у цркви. Са десне Карло клечи поред свештеника док се причешћује пред олтаром. Ђакон саслужује свештенику. Анђео се појављује са десне стране носећи свитак са натписом „*Смртни грех постаје опростив*“.[1107] Натпис пружа објашњење: „*Карло се стиди да каже Жилу једини злочин који га је тако тлачио, али анђео је открио тајну и открио Жилу оно што је сакривено*“.[1108] Карло је починио смрти грех и то није признао Сен Жилу, због чега би био осуђен. Анђео је посредовао, па је Сен Жил ипак опростио грех. На седмом рељефу приказана је сцена из легенде о Карлу Великом (сл. 5.52). Са леве стране је црква у којој се Карло и још два фигуре клечећи моле пред олтаром. У цркви, са крајње леве стране је још један владар који носи круну и жезло са љиљаном. На олтару се налази Трнов венац. Божја рука показује ка неименованом владару. Са десне стране приказан је цар и непознати владар

[1100] V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy*, 265: KAROLE SVRGE +/VENI TIBI GALECIA[M] DARE/VENI.
[1101] Loc. cit.: APPARET IACOBVS IN SOMPNIS ANTE/DVOBVS DENIQVE STELLATA P[ER] HEBETVR IN ETHERE STRATA OCCIDVVM/MVNDVM P[ER] SE PERHIBENS ADEVNDVM.
[1102] Loc. cit.: PAMPELVN.
[1103] Loc. cit.: IN PAMPILONE P[ER]SISTENS OBSIDIONE KAROLVS ORAVIT ME SICVT AD ISTA VOCAVIT IACOBVS ET/ET VERE CADIT MVRI CECIDERE.
[1104] Ibid., 266: REX CRVCE PREMONITVS BELLO/QVIS SIT MORITVRVS CLAVDIT IN ECCLESIA/ SIGNATOS TENDIT AD ARMA.
[1105] Ibid., 266-267: P[ER]IMENDI + NE DVBITANDA FORET HEC QVESTIO LANCEA FLORET + TEMPORE [N]OCTVRNO MORITVRIS MARTE DIVR[NO].
[1106] Ibid., 267: TEMPORE CLAVSI VICTOR AB HOSTE REDIT/CLAVSORVM FVNERA PLANGIT.
[1107] Loc. cit.: CRIM[EN] MORTALE C[ON]VER/TITVR I[N] VENIALE.
[1108] Loc. cit.: EGIDIO KAROLVM CRIMEN PVDET EDERE / SOLVMILLVD ENIM TANTIGRAVAT EGIDIO CELEBRANTI ANGELVS / OCCVLTVM P[ER]HIBET RESERATQ[VE] SEPVLTVM.

док рукавица лебди поред њих. Натпис објашњава сцену „*(Христови) дарови су дати Карлу, међу њима и круна од трња, која је изнова процветала. Рукавица, која је набујала услед цветања круне (. . .) пронађена је како лебди у ваздуху*“.[1109] Према легенди, Карло Велики је ставио честице Трновог венца у своју рукавицу, али испустивши је, она је почела да пада. Вољом Бога, рукавица је почела да лебди, чиме је указано да је богомизабрани владар који влада уз Божију помоћ. Сјај сунца у оквиру рељефа може бити још једна референца да Бог чини чуда. Осми и последњи рељеф се налази изнад Богородице са десне стране (посматрачеве леве). У средини је приказан Карло Велики који приноси модел Ахенске цркве Богородици на трону (сл. 5.53). Она десном руком прихвата овај вотивни дар, а у левој држи Христа. Богородица има круну на глави. Дете Христос благосиља Карла који такође има круну на глави. За разлику од осталих сцена, овде је његов ореол истакнут. Анђео је приказан уз Богородицу, а уз Карла је приказан бискуп што закључујемо на основу одежде. Лево од њега је љиљан, традиционално симбол Богородице. Натпис у оквиру гласи: „*Дело и узор (...)/ храм краљ Карло дарује Непорочној Мајци / овде, где увек извиру топле воде (Ахен)*“.[1110] Литерални извор за првих пет сцена је дело Псудо Турпина *Historia Karoli Magni et Rotholandi*[1111] које говори о Карловом походу на Иберијско полуострво. Дело *Descriptio qualiter Karolus Magnus*[1112] описује Карлово путовање у Јерусалим и Цариград и представља литерални извор за седми рељеф. Путем сцена на крову истакнут је Карлов богомизабрани статус, његова улога у борби против неверника и одлазак на исток, посебно важне теме за цареве крсташе, што је био и Фридрих II, који је управо у Ахену објавио да ће ићи на нови поход. Реликвијар у својој целини представља отелотворење идеје *Sacrum Romanum Imperium*. Крунисањем Карла Великог на Божић 800. године папа је извршио транслацију Римског царства. Он је постао легитимни наследник античких римских царева, Христов одраз на земљи, који је успоставио нови хришћански поредак на Западу. Његови настављачи приказани на дужим странама реликвијара добили су светог претка 1165. године. Укључивањем царева Хоенштауфен династије у низ уз Каролиншке, Отонске и владаре Салијске династије говори о њиховом идентитету и континуитету на трону. Они владају *Sacrum Romanum Imperium*-ом, путем Божје промисли, као богомизабрани владари, законити наследници Светог цара и претходних династија. Упорне борбе између папе и цара око превласти приказују праву природу *Sacrum Imperium*-а, свети и царски су били једно, а свет у ком су цар и папа били независни један од другог није постојао. Поред тога, и цар и папа су своје аргументе заснивали на „поседовању“, управи или суверенитету над градом Римом, што је довело до продубљавања „романизације“ царства, како у овом периоду, тако и вековима пре и после, иако термин није коришћен. Цару је био потребан римски идентитет како би његова владавина, не само у Италији, већ и у Немачкој, Бургундији, па и Сицилији била неоспорна. У том контексту посебно су важни догађаји који су уследили након Иноћентијеве смрти.[1113]

Фридрих је у Немачку довео свог сина и жену. Хајнриху је доделио војводство Швабије и Бургундију, а у априлу 1120. године га је крунисао за краља Немачке. Пошто је дете краља оставио на Немачком трону, упутио се у Рим у августу исте године. Папа

[1109] Ibid., 268: MITTVNTVR DONA KAROLO [CHRISTI] QVE CORONA / SPINEA FLOS DE QVA NOVVS EXIT QVO CIROTECA TVRGENS /[. . .] AERE STANS REP[ER]ITVR.
[1110] Ibid., 268-269: [. . .]AR ET EXEMPLVM [. . .] / TEMPLVM KAROLE REX A TE MATRI DATVR INVIOLATE HIC VBI SEMP[ER] AQVIS FERVENTIVS AFFLVIT AQVIS.
[1111] Turpini, *Historia Karoli Magni et Rotholandi*, ed., F. Castets, Montpellier 1880.
[1112] *Descriptio qualiter Karolus Magnus Clavum et Coronam a Constantinopoli Aquisgrani detulerit qualiterque Karolus Calvus hæc ad Sanctum Dionysium retulerit*, in: Die Legende Karls des Grossen, ed., G. Rauschen, Leipzig 1890, 103–125.
[1113] W. Sauerländer, Two Glances from the North: The Presence and Absence of Frederick II in the Art of the Empire, 190; V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy*, 264-270, 292-293; Id., *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, 70-71; L. V. Ciresi, The Aachen Karlsschrein and Marienschrein, 766.

Хонорије III (1216-1227) је крунисао Фридриха II и Констанцу за цара и царицу 22. новембра 1220. године. Добијањем царске круне Фридрих је *de facto* владао Сицилијом и Немачком, пошто је његов син био малолетан (сл. 5.54). Након тога, цар се посветио учвршћивању своје моћи јужно од Алпа и наредних петнаест година се није враћао у Немачку. Што се тиче односа са папама, Фридрих ће скоро целу своју владавину провести у многобројним конфликтима са Гргуром IX (1127-1241) и Иноћентијем IV (1243-1254).[1114]

Папе су вршиле притисак на Фридриха да крене на Крсташки поход још пре царског крунисања, али је он то стално одлагао. Планирано је да оде у августу 1227. године, међутим и тај одлазак је био одложен због болести цара. Папа Гргур IX је одбијао да му поверује и екскомуницирао је цара.[1115] Када је Фридрих напокон отишао на исток 1228. године, било је у функцији Јерусалимског краља.[1116] Године 1222. Констанца је умрла. У избору друге жене Фридрих се окренуо истоку. За нову супругу изабрана је Изабела (Јоланда) Јерусалимска (1212-1228), ћерка Јерусалимског краља Јована Бријенског (1210-1225). Римски цар, краљ Сицилије и Немачке је склапањем брака 9. новембра 1225. године у Апулији, добио и круну Јерусалима. Тешкоће настају 1228. године када је Изабела преко које је Фридрих полагао право на титулу, умрла због компликација на порођају, за собом оставивши сина Конрада IV (1228-1254).[1117] Исте године у септембру цар је стигао у Акру. Иако је био екскомуницира, тевтонски ветезови, Пиза и Ђенова су га подржали. Фридрих је успео да уради оно што ниједан цар није, што су сви крсташи желели од кад је Саладин освојио Јерусалим. Споразумом са сулатном Ел-Камилом (1218-1238) 1229. године Свети град, укључујући и цркву Светог Гроба, враћен је хришћанима. На тај начин, Фридрих је окончао Шести крсташки поход. Склапање мира је и у хришћанском и муслиманском свету виђено као издаја. Фридрих је дипломатским путем добио Јерусалим, а на крсташки поход се гледало као освајање славе на бојном пољу. Ипак га то није спречило да 17. марта 1229. године у пратњи ходочасника тријумфално уђе у Јерусалим. Наредног дана, 18. марта је ушао у цркву Светог Гроба. Са олтара је узео круну и себе крунисао без присуства патријарха.[1118] Из писма које је послао енглеском краљу Хенрију, знамо да је круну носио као цар, универзални хришћански владар.[1119] Фридрих II био је први цар на западу са титулом Јерусалимског краља што је било од посебног значаја из неколико разлога. Пре свега, указивало је на *Renovatio imperii Romanorum*, али овог пута по читавом Медитерану. С друге стране, Фридрих је истицан као последњи цар из пророчанства који је уједино исток и запад. Он је био Нови Давид, Нови Соломон, Христов одраз на земљи, цар на челу *Sacrum Romanum Imperium*-а.[1120]

[1114] D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, 137; С. Пеинтер, *Историја средњег века (284-1500)*, 328; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 274-276; M. Toch, Welfs, Hohenstaufen and Habsburgs, 384-385; J. A. Watt, The papacy, 133-134; D. Weltecke, Emperor Frederick II, 'Sultan of Lucera', 'Friend of the Muslims', Promoter of Cultural Transfer: Controversies and Suggestions, 85.

[1115] D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, 151.

[1116] Ibid., 152; J. Cotts, *Europe's Long Twelfth Century: Order, Anxiety and Adaptation, 1095-1229*, 17.

[1117] D. Abulafia, The kingdom of Sicily under the Hohenstaufen and Angevins, 503-504; D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, 150, 172; N. Housley, The thirteenth-century crusades in the Mediterranean, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 5: c.1198–c.1300,* ed., D. Abulafia, Cambridge 2008, 569-589, 575.

[1118] D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, 183-187; Ж. Ле Гоф, *Да ли је Европа створена у Средњем веку?*, 123; D. Jacoby, The Kingdom of Jerusalem and the Collapse of Hohenstaufen Power in the Levant, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 40 (1986), 83-101, 83; E. Kantorowicz, *Frederick the Second: Wonder of the World 1194-1250*, 196-206; N. Morton, In subsidium: the declining contribution of Germany and Eastern Europe to the Crusades to the Holy Land, 1221-91, *German Historical Institute London Bulletin*, 33 (1) (2011), 38-66, 41; N. Housley, The thirteenth-century crusades in the Mediterranean, 575-577.

[1119] D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, 187, са изворима.

[1120] Ibid., 153-154, 188.

До измирења Гргура и Фридриха дошло је 1230. године након што је цар признао аутономију папе. Након тога њих двојица су неко време заједно радили на сузбијању јереси и штитили међусобне интересе.[1121] Пре него што пажњу посветимо Фридриховој ктиторској делатности на Сицилији, треба напоменути догађаје у Немачкој, у коју се цар након 15 година вратио 1235. године. Током наредних 15 месеци, сусрео се са побуном његовог сина Хајнриха, оженио је трећу жену Изабелу Енглеску (1214-1241), ћерку краља Јована (1199-1216) и сестру краља Хенрија III Плантагенета (1216-1272) у Вормсу 1235. године, издао је већи број докумената од којих је посебно важан *Reichslandfrieden*, уставни акт. У аренги Фридрих говори да је по Божјој промисли послат да осигура мир и правду у оквиру царства.[1122] Период од кад је Фридрих дошао на власт, па до његове смрти кореспондира са једним од најпродуктивнијих периода изградње и генерално стварања уметности и визуелне културе на територији Немачке. Од Тријера на западу, до Магдебурга на истоку, обновљен је већи број катедрала, изграђен огроман број замкова и обликовано је доста градова. Оно што је означило овај период је и „одсуство“ цара. Како се у литератури наводи, у Немачкој у 13. веку не постоји Сен Дени, Сен Шапел или Вестминстерска опатија. Свега неколико примера се може довести у везу са последњим Хоенштауфен царем. Реликвијар Карла Великог, о ком је већ било речи, се са сигурношћу може приписати цару. Други предмет који су истраживачи повезали са царем је у вези транслације моштију Св. Елизабете 1. маја 1236. године. Она је била ћерка угарског краља Андрије II Арпада (1205-1235) и жена грофа Тирингије Лудвига који је умро пратећи цара у Шестом крсташком походу. Елизабета је умрла 1231. године, а њена гробница је убрзо постала центар ходочашћа. Године 1235. папа Гргур је канонизовао. Транслација моштију у мају 1236. године представља веома значајан догађај којем је присуствовао и цар. Из извора знамо да је Фридрих носио њен саркофаг и да је ставио круну на њену главу. У 20. веку предложена је теза да је тзв. реликвијар из Стокхолма настао у Немачкој у овом периоду и доведен је у везу са царем и транслацијом. Међутим, на реликвијару не постоји представа Св. Елизабете.[1123] Неки истраживачи сматрају да је тзв. Бамбершки јахач заправо представа Фридриха II. За ову скулптуру једино са сигурношћу можемо рећи да је у питању крунисани владар, краљ или цар. Будући да се налази у оквиру цркве, треба претпоставити да је у питању владар који је канонизован или посебно поштован у Бамбергу. Исти случај је са скулптуром из Магдебурга која репрезентује цара Светог Римског царства. У оба примера идентитет владара остаје отворено питање.[1124] Фридрих је своју ктиторску делатност усмерио јужно од Алпа. Године 1237. за новог краља и наследника изабрао је сина Конрада који је уједно био и наследник јерусалимске круне. Затим је цар напустио Немачку. Фридрих је последњу деценију владавине провео у сукобу са папом што је довело до још једне екскомуникације 1239. године. Означен је као јеретик због одржавања пријатељских односа са неверницима, као и склапања мировног споразума са муслиманима. С друге стране, Фридрих се жалио да у Италији папа подржава побуне против њега. На сабору у Лиону 1245. године папа је званично збацио Фридриха са трона, означио га је *антихристом* и тражио је новог цара и краља. Фридрих је до краја живота наставио на

[1121] J. A. Watt, The papacy, 134-135.

[1122] D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, 226-229; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 286-287; M. Toch, Welfs, Hohenstaufen and Habsburgs, 389-391; B. Weiler, Reasserting power: Frederick II in Germany, 1235 – 1236, in: *Representations of power in medieval Germany: 800 – 1500*, eds., id., S. MacLean, Turnhout 2006, 241-271, 241, 252, 258; B. Wild, The Empress's New Clothes: A Rotulus Pannorum of Isabella, Sister of King Henry III, Bride of Emperor Frederick II, in: *Medieval Clothing and Textiles* 7, eds., R. Netherton G. Owen-Crocker, Martlesham 2011, 1-32, 1.

[1123] W. Sauerländer, Two Glances from the North: The Presence and Absence of Frederick II in the Art of the Empire, 189-192; B. Weiler, Reasserting power: Frederick II in Germany, 1235 – 1236, 261-262.

[1124] W. Sauerländer, Two Glances from the North: The Presence and Absence of Frederick II in the Art of the Empire, 192-193.

влада без обзира на свргавање, а до своје смрти 1250. године није се измирио са поглаваром цркве.[1125]

Цар је већи део живота провео јужно од Алпа. Када је реч о Фридриховој ктиторској делатности јужно од Алпа, а и генерално о владарској идеологији и политици, као кључна идеја издваја се *Renovatio imperii Romanorum*. Фридрих је себе сматрао новим Августом и новим Цезаром. У прилог тој тврдњи сведочанство пружа посебан тип кованица који је настао на Сицилији, *augustalis*. Цар је приказан у профилу са ловоровим венцем на глави, у античкој римској одежди по узору на римске цареве, као јасна референца на ревитализацију антике (сл. 5.55). Натпис гласи *CESAVG IMPROM*. На реверсу је приказан орао, симбол царског достојанства и натпис *FRIDERICVS* (сл. 5.56). *Augustalis* је био без преседана на Сицилији јер је био направљен од 20,5 каратног злата, док је новац норманских владара био сачињен од 16 карата, што говори у прилог његовом статусу.[1126]

Фридрих је 1224. године основао универзитет у Напуљу, *studium*. Европски 13. век је означен временом универзитета и школа. Унивезитети у Оксфорду, Кембрицу и Монпелијеу били су основани у првим годинама 13. века. Фридрихова оснивачка повеља није сачувана, али имамо циркуларно писмо којим цар позива студенте да дођу у Напуљ. Нудио је племићке титуле онима који стекну образовање на његовом универзитету. Ипак, кључна сврха била је да владару пружи широк избор образованих људи који су били неопходни за управљање државом, као *instrumentum regni*.[1127] Фридрих је, као и претходни владари, себе окружио ученим људима различитог порекла који су му посветили велики број дела од којих треба поменути Михаила Шкота и Теодора Антиохијског, дворске филозофе, Пјера дела Винја који је био протонотар и логотет, као и неколико предавача са Напуљског универзитета, и чланове клира.[1128] На двору је велики број дела превођен са арапског или хебрејског на латински. Треба напоменути да је у 12. и 13. веку научно-културни трансфер превазилазио верске границе између хришћана, јевереја и муслимана. Деценијама су учени људи одлазили у Шпанију или Сицилију како би пронашли књиге на арапском о математици, медицини, астрологији и филозофији. Термин *doctrina arabum* (арапско учење) појављује се у латинским хришћанским текстовима. Знамо да је Фридрих писао важним јеврејским и исламским научницима, али их на његовом двору није било.[1129] Његово дело *De arte venandi cum avibus* показује познавање Аристотела, исламских аутора, знање грчког и арапског језика. Дело је нека врста водича за ловце, али пружа и прецизне орнитолошке податке о соколовима и о њиховом плену. Угледао се на Аристотелово дело *De animalibus* чији превод се налазио на његовом двору. Фридрих је читао књиге о лову, али је писао о ономе што је видео и доживео, пошто је соколарство била посебна страст Хоенштауфен династије. Књига је данас сачувана у две верзије. Једна која је лично Фридрихово дело, и друга ревидирана

[1125] D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, 350-359; M. Toch, Welfs, Hohenstaufen and Habsburgs, 390; J. A. Watt, The papacy, 129-130, 134-143.
[1126] D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, 222; M. Bacci, Mediterranean Perspectives on Royal Images, 17; P. Binski, Art and architecture, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 5: c.1198–c.1300,* ed., D. Abulafia, Cambridge 2008, 84-106, 101; C. Verzar, C. T. Little, Gothic Italy: Reflections of Antiquity, in: *Set in Stone: The Face in Medieval Sculpture*, ed., C. T. Little, New York 2007, 146-167, 148; L. Travaini, Hohenstaufen and Angevin Denari of Sicily and Southern Italy: their Mint Attributions, 94.
[1127] A. Varvaro, Federico II e la cultura del suo tempo, 395-397; J. Verger, The universities and scholasticism, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 5: c.1198–c.1300,* ed., D. Abulafia, Cambridge 2008, 256-278, 270; Ж. Ле Гоф, *Да ли је Европа створена у Средњем веку?*, 153-158; F. D. Donne, The University of Naples and the Organisation of Official Culture, *CIAN-Revista de Historia de las Universidades*, 21/1 (2018), 79-97, 80, 92.
[1128] Више о писцима који су посветили цару дела у: C. H. Haskins, Latin Literature under Frederick II, *Speculum* Vol. 3, No. 2 (1928), 129-151, посебно стране 133-136.
[1129] Ibid., 132-133, са изворима; D. Abulafia, The kingdom of Sicily under the Hohenstaufen and Angevins, 506; A. Varvaro, Federico II e la cultura del suo tempo, 395-397; D. Weltecke, Emperor Frederick II, 'Sultan of Lucera', 'Friend of the Muslims', Promoter of Cultural Transfer: Controversies and Suggestions, 93-96, 103-104.

верзија чији је аутор био краљ Манфред. На другој страници Манфредовог рукописа[1130] налази се минијатура цара (сл. 5.57). Фридрих је приказан на трону у владарској одежди, са круном на глави, а поред њега се налази соко.[1131]

Године 1231. по повратку са истока Фридрих је издао документ *Liber Augustalis,* односно Устав из Мелфија. У питању је законик који се примењивао на све народе који су живели у краљевству, Лангобарде, Грке, Сарацене, Јевреје и Немце. У уводу дела истиче своје титуле: цар Рима, Цезар Август, краљ Италије, Сицилије, Јерусалима и Бургундије.[1132] Визуелна репрезентација Фридриха II као законодавца је тријумфални лук у јужноиталијанском граду Капуа. Изграђен је између 1234. и 1239. године као монументална фортификована капија града на месту где су се *Via Casilina* и *Via Appia* укрштале и прелазиле преко реке Волтурно, односно на путу између Рима и Напуља. Капија је скоро у потпуности уништена 1557. године, али на основу сачуваних архитектонских и скулптуралних делова, цртежа, као и писаних извора можемо реконструисати првобитни изглед скоро у потпуности (сл. 5.58). Две цилиндричне куле са зупчастим врховима биле су повезане уским зидом и заправо су формирале улазну капију. Сачувани су нижи делови, база од тесаника, и фрагменти скулптура (сл. 5.59). Скулптурални програм који би посматрач видео када прелази реку да уђе у град можемо реконструисати (сл. 5.60). Централно место заузимао је цар Фридрих на трону у ниши (сл. 5.61). На глави је имао круну, обучен у античку тогу, о чему сведоче цртежи, а у рукама је највероватније држао скиптар и глоб (сл. 5.62). Цара су фланкирале две женске фигуре, мањих димензија, такође у нишама. Директно изнад улаза, а испод цара су три медаљона. У централном, испод цара, је женска биста, представа *Iustitia,* Правде, коју окружују две мушке бисте, односно судије.[1133] Натпис усмерен посматрачима је документовао Андрија Угарски, хроничар Карла I Анжујског (1266-1285): „*Под Цезаровом влашћу постајем хармонија краљевства/Како несрећним чиним оне за које знам да су склони променама/ Нека без страха уђу они који желе да живе чисто/Нека се неверни боје да буду прогнани или бачени у тамницу*“.[1134] Путем натписа ове три бисте дефинишу своје улоге као извршне снаге закона оличеног у личности цара. Правда делује по царској команди, док су јој судије подређене како би заштитили „чисте“ и казнили „неверника“. У ширим оквирима можемо рећи да је цар на земљи путем свог законодавства отелотворио божански закон, стварајућу на тај начин мир и хармонију и свом царству. Немамо довољно информација о фигурама у наредној зони, па можемо само претпоставити да су у питању биле персонификације.[1135] Андрија приликом описа скулптура јасно наглашава да програм говори о империјалном статусу, а истовремено да је настао за „вечни помен“ цара. Каснији извори не пружају толико података. Хроничар Антоније Фирентински (1389-1459) помиње само „*две чудесне куле у реци близу Капуе*“[1136], Ђовани Антонио Кампани, бискуп Терама (1427-

[1130] Biblioteca Vaticana, Pal. Lat. 1071.
[1131] D. Abulafia, The kingdom of Sicily under the Hohenstaufen and Angevins, 506; Id., *Frederick II: A Medieval Emperor*, 267-269.
[1132] D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, 202-204, са изворима.
[1133] Ibid., 280-281; M. Bacci, Mediterranean Perspectives on Royal Images, 17; P. Binski, Art and architecture, 101; E. Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*, 97-111; R. Legler, Das Portal von Castel del Monte, *Burgen und Schlösser* vol. 42 (2001), 225-235, 227-228; T. Michalsky, "De ponte Capuano, de turribus eius et de ymagine Frederici ...". Überlegungen zu Repräsentation und Inszenierung von Herrschaft, in: *Kunst im Reich Kaiser Friedrichs II. von Hohenstaufen: Akten des internationalen Kolloquiums (Rheinisches Landesmuseum Bonn, 2. bis 4. Dezember 1994)*, hrsg., K. Kappel, D. Kemper, A. Knaak, München 1996, 137-151, 137-139; W. Sauerländer, Two Glances from the North: The Presence and Absence of Frederick II in the Art of the Empire, 195-196, 201-202.
[1134] T. Michalsky, "De ponte Capuano, de turribus eius et de ymagine Frederici ...". Überlegungen zu Repräsentation und Inszenierung von Herrschaft, 139 са изворима: Cesaris imperio regni concordia fio / Quam miseros facio quos variare scio / Intrent securi qui querunt vivere puri / Infidus excludi timeat vel carcere trudi.
[1135] Ibid., 139-140.
[1136] Ibid., 141 са изворима: turres mirabiles duas in flumine iuxta Capuam.

1477) забележио је да је капија „*украшена мермерним статуама и античким сликама*“[1137] и похвалио техничке одлике као „*чудесно и ретко дело*“.[1138] Улазна капија Капуе сведочи о саморепрезентацији цара, односно о владарској идеологији. Обликована као антички тријумфални лук говори у прилог *renovatio imperii Romanorum*, истовремено наглашава кључни принцип владавине Фридриха као живог израза правде, посебно када се узме у обзир да је настала након издавања Устава из Мелфија и *Reichslandfrieden-a* из Немачке. Фридрих представљен као антички цар, Август, обновио је царску власт на територији Италије, односно Римско царство у својој пуној моћи са централном темом *concordia imperii* која реферише на политичку идеологију преузету од римских царева.[1139]

Фридрих II је изградио већи број замкова и палата на Сицилији и јужној Италији о којима сведочи *Statutum de reparatione castrorum*, документ настао на двору до 1240. године.[1140] Најстарија царска резиденција коју је Фридрих изградио је палата у Фоџи у Апулији око 1223. године, а која је страдала у земљотресу 1731. године. Имала је централно стратешко место између Апулијске луке на истоку и Напуља на западу. Данас је сачуван део улаза и натпис (сл. 5.63): „*Тако је Цезар наредио да се ово дело изведе. Стога га је прото Вартоломеј саградио. Године од Оваплоћења 1223., у месецу јуну, једанаестог индикта, за време владавине нашег Господа Фридриха, цара Римљана, увек узвишеног, треће године његовог царства и двадесет шесте године краљевства Сицилије, ово дело је срећно започето, по наређењу поменутог Господа. Фридрих Цезар је наредио да се ово изведе како би град Фоџа био краљевско седиште, славно царско место*“.[1141] Иако је реферисао на Палермо као *sedes regni nostri*, Фоџа је у једном периоду била политички центар одакле је цар обављао све важне послове. Из извора сазнајемо да је током изградње коришћен мермер, а да су постојале и скулптуре. Највероватније је постојала и *aula regia* где је цар могао да преседава саборима, као што је случај са претходним царским задужбинама о којима смо говорили. Није познато да ли је имала капелу.[1142]

Палата у Лучери, као и у Фоџи је уништена, али на основу цртежа из 18. века и археолошких истраживања можемо је донекле реконструсати (сл. 5.64). Имала је више спратова и унутрашње двориште (сл. 5.65). Највероватније је имала квадратну основу на главном нивоу, а октогоналну на горњем. Када је Карло Анжујски заузео Лучеру, изградио је потпуно нову структуру.[1143]

На источној обали Сицилије, Фридрих је изградио замак у Сиракузи. Квадратно здање је смештено на врху острва Ортигија. Замак је имао четири куле у којима се налазило степениште. Већина прозора била је окренута ка мору, односно на југоисточној страни. Глави портал, окренут према граду изграђен је од различитих врста мермера и стубова са

[1137] Loc. cit.: marmoreis statuis vetustisque imaginibus distinete atque ornatum.
[1138] Loc. cit.: mirabile hac quoque parte et rarum opus.
[1139] Ibid., 137-142 са широм литературом и изворима; D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, 280-284; M. Bacci, Mediterranean Perspectives on Royal Images, 17; C. Verzar, C. T. Little, Gothic Italy: Reflections of Antiquity, 147-148; E. Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*, 97-111; W. Sauerländer, Two Glances from the North: The Presence and Absence of Frederick II in the Art of the Empire, 195-196, 201-202.
[1140] R. Legler, Das Portal von Castel del Monte, 225, са изворима.
[1141] G. Radke, The Palaces of Frederick II, *Studies in the History of Art, Vol. 44, Symposium Papers XXIV: Intellectual Life at the Court of Frederick II Hohenstaufen* (1994), 179-186, 180, са изворима: Sic Cesar fieri iussit opus istud/Proto Bartholomeus sic construxit illud/Anno ab Incarnatione mccxxiii mense Junii, undecima Indictione, regnante domino nostro/Frederico Imperatore Romanorum semper Augusto/Anno tertio, et Rege Siciliae anno vigesimosexto,/Hoc opus feliciter inceptum est,/Praephato Domino precipiente./Hoc fieri iussit Fredericus Cesar ut urbs sit/Fogia regalis sedes inclita imperialis.
[1142] Ibid., 180-183; W. Anderson, *Castles Of Europe*, 174; R. Legler, Das Portal von Castel del Monte, 225.
[1143] W. Anderson, *Castles Of Europe*, 174; W. Krönig, Castel del Monte. Der Bau Friedrichs II, *Studies in the History of Art Vol. 44, Symposium Papers XXIV: Intellectual Life at the Court of Frederick II Hohenstaufen* (1994), 90-107, 97; G. Radke, The Palaces of Frederick II, 183-184.

фигуралним капителима. Део портала чинила су два бронзана хеленистичка лава, античке сполије, од којих се данас један чува у музеју у Палерму.[1144]

Кастел дел Монте (*замак на планини*) Фридрих је изградио након повратка из Свете земље, највероватније око 1240. године. Један је од ретких примера сачуване секуларне архитектуре овог доба. Замак је назван „*круном Апулије*“ и „*дијадемом царства Хоенштауфен династије*“. На врху брда, у Апулији, изолован, стоји царев замак (сл. 5.66). У 13. веку ова локација била је позната по својој богатој вегетацији (сл. 5.67). Важно је напоменути да је цела регија Апулије током Фридрихове владавине доживела економски просперитет који је био базиран на пољопривреди и трговином са истоком. Грађевина је октагоналног плана са осам кула октагоналне основе на угловима, октогоналним унутрашњим двориштем и два спрата (сл. 5.68). Унутрашњост чине осам трапезоидних просторија које су потпуно идентичне једна другој; обликоване од осам радијалних унутрашњих зидова који повезују углове унутрашњег дворишног осмоугла са угловима спољашњег (сл. 5.69). Главни портал налази се на истоку и представља реинтерпретацију антике са класичним пиластрима и забатом (сл. 5.70). Престона соба налази се на горњем спрату изнад портала (сл. 5.71). У три од осам кула налази се степениште, док су остале имале утилитарну функцију. На зидовима простора на горњем спрату препознају се дијамантски мотиви, односно *opus reticulatum*, римска техника зидања, што је врло јасно повезано са античким декоративним елементима, док су на поду мозаици. Током изградње коришћен је камен у боји и мермер. Сачуване скулптуре које се налазе у унутрашњости могу се поделити у три групе, главе (сл. 5.72), флорални мотиви и фигуре атласа који придржавају различите архитектонске елементе.[1145]

Писани извори не дају информације о намени и значају овог замка. Грађевине које су изграђене у периоду између 1230. и 1240. године, Лучера и три замка на обали Сицилије у изворима су означене као *palatium* и *castelli*. Оне су према потреби могле да служе као утврђења, али и царске резиденције. Оно што им је заједничко су њихове основе изведене из квадратног тлоцрта, за разлику од Кастела дел Монте и октагона који се понавља.[1146]

Постоји неколико грађевина које су могле бити архитектонски модел Фридриховој задужбини. Замак је изграђен након повратка из Свете земље и поновног успостављања моћи у јужној Италији, као споменик победе, изражавајући тврдњу да стоји изнад папе, као Христов намесник на земљи. План замка карактерише троструко понављање броја осам, који када је исписан као 888, одговара нумеричкој вредности грчког имена Исус (*Iesous*).[1147] У једном писму Фридрих назива свој родни град „Витлејемом“, а о Констанци говори као „Божјој мајци“.[1148] У том контексту, замак представља јасну референцу на цркву Светог Гроба у Јерусалиму чије језгро има осмоугаону структуру. Фридрих је у Јерусалимској цркви извршио самокрунисање за краља Јерусалима, а имитирајући Христа нахранио је пет хиљада људи у Акри. Знамо да је цар био упознат са нумерологијом и самом симболиком бројева Амброзија Миланског, посебно броја осам који представља Васкрсење Христово, али и крштење и спасење. Никола са Барија у беседи изједначава Хоенштауфен династију и њихове претке са тројицом мудраца са истока. За Фридриха каже да је „*он изданак из лозе Јесејеве, односно потомак цвета који се уздигао из његовог корена; то је његов унук,*

[1144] W. Krönig, Castel del Monte. Der Bau Friedrichs II, 97-98; R. Legler, Das Portal von Castel del Monte, 226.
[1145] D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, 288; W. Anderson, *Castles Of Europe*, 174-177; W. Krönig, Castel del Monte. Der Bau Friedrichs II, 91-96; W. Sauerländer, Two Glances from the North: The Presence and Absence of Frederick II in the Art of the Empire, 202-203; J. Castex, *Architecture of Italy*, Westport 2008, 20-22.
[1146] W. Krönig, Castel del Monte. Der Bau Friedrichs II, 96-97.
[1147] B. Brentjes, Castel del Monte - ein Zahlensymbol im Dienste staufischer Repräsentation?, *Archiv für Diplomatik* Vol. 44, (1998), 7-12, 7-8.
[1148] Ibid., 8, са изворима.

господин цар".[1149] Фридрихова лоза изједначена је са Исусовом. Никола затим назива цара *„младунчем лава*"[1150] и Јудом у складу са егзегезом која је Јуду тумачила као самог Исуса. Он Хоенштауфовце проглашава Давидовом династијом, а Фридриха „*царем из Давидове куће*".[1151] Проповед се може сматрати одразом Фридрихових схватања о пореклу власти. С друге стране, најочигледнији модел је Палатинска капела у Ахену као референца на грађевину чији ктитор је био римски цар, и на њене претходнице, посебно Равену. Поред плана и двоспратне структуре, оно што је суштински исто је оријентисање замка ка истоку, у случају главног портала и престоне просторије, као што је место олтара у Палатинској капели и целокупној хришћанској архитектури средњег века (сл. 5.73). Поређење Фридриховог замка са црквом Светог Гроба и Богородичином капелом у Ахену повлачи питање шта их разликује, односно питање сакралног и профаног. Капела Палатина и црква Светог Гроба су хришћанске грађевине које имају царски карактер. С друге стране, Кастел дел Монте је владарска резиденција која има елементе специфичне царске градитељске традиције. Међутим, у средњем веку није увек било могуће прецизно одвојити сакрално од световног. Царева улога често није била само секуларна, нити је папина била чисто духовна због чега је и долазило до многобројних сукоба о којима смо говорили. Кастел дел Монте представља синтезу културних утицаја Фридрихових норманских предака, латинског запада, грчко-византијског и арапско-исламског наслеђа који су били интегрисани у његов програм владавине. Као Нови Давид, крунисан у Јерусалиму, Христов одраз на земљи, цар је изградио замак са троструком симболиком осмице који комбинује многе аспекте: апсолутну архитектонску правилност, идеални облик октагона, затим резиденцију владара, уздигнуту, свеобухватну и изоловану локацију „града на планини". Читаво здање и његов облик претендују на значај идеалног и у том смислу *sacrum imperium* можемо тумачити као „свети град" који обједињује сакрални и секуларни, у ширем смислу, односно средњовековном, где су у личности цара ова два елемента била неодвојива. У том контексту Кастел дел Монте треба посматрати као визуелни израз владарског идентитета и идеолошко-политичког програма Фридриха II након повратака из Јерусалима.[1152]

5.4 Епилог

Фридрих II је умро 13. децембра 1250. године. Сахрањен је у порфирном саркофагу у катедрали у Палерму, као и његов отац, мајка и деда Рожер II (сл. 5.74). Његова смрт практично је означила крај владавине Хоенштауфен династије. Фридрихов син Конрад као краљ у Немачкој није имао никакву моћ. Његов полубрат Манфред, Фридрихов ванбрачни син, постао је краљ Сицилије. С друге стране, папа је изгубио свог највећег политичког противника. Оно што су папе замерале у политици коју је Фридрих заступао су његове тежње да створи јединствено царство које би обухватало Сицилију и јужну Италију, Немачку и велике области северне Италије и које би се преносиле династичким путем генерацијама Хоенштауфен династије.[1153]

[1149] Ibid., 10: Hec est virga de radice lesse, id est de avo flos, qui de radice eius ascendi, est nepos eius, dominus imperator etc.
[1150] Loc. cit.: catulus leonis.
[1151] Loc. cit.
[1152] Ibid., 7-10; W. Krönig, Castel del Monte. Der Bau Friedrichs II, 102-105; R. Legler, Das Portal von Castel del Monte, 233.
[1153] D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, 407-410; M. Kamenzin, *Die Tode der römisch-deutschen Könige und Kaiser (1150–1349)*, 131-135, 416; С. Пеинтер, *Историја средњег века (284-1500)*, 329; W. Schmid, Memorialexperimente. Extravagante Grab- und Stiftermonumente, vornehmlich in Aachen, Naumburg und Prag, 187; H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, 295; T. Foerster, Twilight of the Emperors: Godfrey's *Pantheon* and the Hohenstaufen Inheritance in Thirteenth-

Након цареве смрти папа је позвао Карла, грофа Анжуа и Провансе, брата француског краља Луја IX (1226-1270), који је временом успоставио власт Анжујске династије над старом Норманском краљевином. У остатку Италије, комуне и локална власт су добиле моћ, а папа је повратио своје територије. Бургундија је подељена на мање делове, Провансу, Дофине и слободну краљевину Бургундију. Конрад је умро 1254. а његов син Конрадин 1268. године. Период који је наступио назива се *interregnum*. Ниједан краљ није био довољно јак да уједини све обласне господаре. Као краљеви изабрани су Ричард Корновалски (1257-1272) и Алфонсо од Кастиље (1257-1275). Након Ричардове смрти 1272. године прошло је више од годину дана до избора новог краља, највише из разлога што је било доста кандидата. Алфонсо је тражио да поново буде изабран, Филип III Француски (1270-1285) се залагао да то буде Карло Анжујски, краљ Сицилије. Један од кандидата био је Отокар II Бохемијски (1253-1278). Године 1273. изабран је Рудолф I Хабзбуршки (1273-1291), којег је касније наследио син Албрехт I Хабзбуршки (1291-1308), али ниједан од римских краљева крунисаних у Немачкој није добио царску круну до доласка Луксембуршке династије на трон.[1154]

Цареви Хоенштауфен династије путем уметности, визуелне културе и писаних извора обликовали су свој владарски идентитет и истицали себе као законите наследнике Каролиншке, Отонске и Салијевске династије. Путем ктиторства, чије моделе су преузели од претходних царева, истицан је континуитет на Римском трону. Фридрих Барбароса је обновио царство свог светог претка, а путем вотивних дарова постао је нови ктитор Ахена, *sedes regem Teutonicum*-а. Осим што је себе представљао као Христов одраз на земљи, Фридрих је владао Светим римским царством чији назив је званично обликован током 12. века. Поред богомизабраног статуса и преузимања улоге новог Карла Великог, Фридрих је својој династији обезбедио континуитет и легитимитет. Хајнрих VI је путем брака постао законити наследник сицилијанске круне, чиме су границе царства померене, а уметност и визуелна култура настала за живота цара говори у прилог томе. Норманска Сицилија се први пут током владавине Хоенштауфоваца нашла под круном Светог римског царства, што је умногоме повећало сукоб са папама. Фридрих II последњи цар ове династије који је носио и круну Јерусалима, своју ктиторску делатност и градитељски подухват усмерио је на територију јужно од Алпа. Као и његови претходници истицао је свој богомизабрани статус и примат у хришћанском свету, како над осталим владарима, тако и над папом. Кључни постулат Фридрихове владавине био је *renovatio imperii Romanorum* у пуном смислу, посебно јер се може рећи да је крај ове династије довео до „кризе“ концепта царства на западу. Универзално Римско царство неколико наредних деценија је престало да постоји у географском смислу, али не и у идејном, иако је царски трон остао празан. Долазак Луксембуршке династије на трон, која је управо у периоду *interregnum*-а стекла моћ, означио је нову етапу обнове Светог римског царства на западу о чему сведочи уметност и визуелна култура која говори у прилог да су елементи и постулати обликовања владарске идеологије креирани у претходнима вековима истрајавали, а уједно представља и завршну тачку истраживања ове докторске дисертације.[1155]

Century Castile and England, in: *Godfrey of Viterbo and his Readers. Imperial Tradition and Universal History in Late Medieval Europe*, ed., idem, London 2016, 67-87, 67-68.

[1154] С. Пеинтер, *Историја средњег века (284-1500)*, 329-331; M. Toch, Welfs, Hohenstaufen and Habsburgs, 391-400; T. Foerster, Twilight of the Emperors: Godfrey's *Pantheon* and the Hohenstaufen Inheritance in Thirteenth-Century Castile and England, 68; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 124-133; J. A. Watt, The papacy, 144.

[1155] R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 132-145.

6. КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ ЦАРЕВА ЛУКСЕМБУРШКЕ ДИНАСТИЈЕ

Луксембуршка династија оставила је свој „траг“ на већем географском подручју Европе него било која династија из 14. и раног 15. века. Током периода од 1308. до 1437. године чланови династије су држали или су тежили највишим световним или духовним звањима латинског хришћанства. Тројица, Хајнрих VII, Карло IV и Жигмунд били су цареви Светог римског царства, а петорица су носили титулу *Rex Romanorum*-а.[1156] Четири Луксембурца узастопно, Јован (1296–1346), Карло IV, Венцеслав IV (1361-1419) и Жигмунд носили су круну Бохемијског краљевства, нераскидиво повезујући династију са Прагом, који је постао један од кључних места касносредњовековне уметности и визуелне културе у Европи. Чланови династије, укључујући Јована и Жигмунда носили су или су имали озбиљна права на круне Пољске и Угарске. Женски чланови династије биле су супруге, мајке и бабе четири француска краља, Шарла IV (1322-1328), Јована II (1350-1364), Шарла V (1364-1380) и Шарла VI (1380-1422). Њих седам биле су краљице других монархија: Марија Луксембуршка (1304-1324), краљица Француске и Наваре као супруга Шарла IV; Жана Француска (1343-1373), краљица Наваре путем брака са Карлом II (1349-1387); Ана Луксембуршка (1366-1394) краљица Енглеске као супруга Ричарда II (1367-1400); краљице Угарске Беатрис Луксембуршка (1305-1319), Маргарета (1335-1349) и Елизабета (1409-1442); и краљица Пољске Елизабета (1436-1505) од 1454. до 1492. године. Балдуин Луксембуршки (око 1285-1354) надбискуп и кнез-изборник Тријера сврстава се међу најутицајније клирике Светог римског царства. Наведене чињенице постављају династију на чело европског културног и политичког живота 14. и 15. века, посебно када се ставе у контекст достигнућа других европских династија Хабзбурга и Вителсбаха у оквиру царства, а Валоа, Плантагенета и Анжуја ван његових граница.[1157]

Од прапостојбине Луксембурга на западном рубу Светог римског царства, њихова територија се ширила на исток од друге деценије 14. века, од којих се посебно издвајају земље Чешке круне, као и Угарска у 15. веку (сл. 6.1). Сходно томе, трагови династије најприметнији су у некадашњој Бохемији која је географски, културно и историјски тесно повезана са данашњом Чешком. Такође су присутни у Немачкој, као и у Италији посебно у писаним изворима хуманиста, који су дочекали обнову царске власти раширених руку. Поред тога што су били укључени у политички, културни и интелектуални живот царства, као и њихови претходници, бавили су се црквеним питањима, одигравши кључну улогу у решавању Великог раскола на сабору у Констанцу. Својом династичком политиком повезали су Угарску са Хабзбуршком династијом путем брака ћерке цара Жигмунда, Елизабете и војводе Аустрије Алберта (1397-1439) чиме је постављена основа за каснију сукцесију хабзбуршких краљева и царева, и на крају Аустроугарског царства.[1158]

Смрт Фридриха II и период *interregnum*-а означио је привремени крај царског *dominium mundi*. Грађански и канонски правници су заступали суверенитет своје земље и направили нову формулацију *rex in regno suo imperator est*[1159] од Сицилије до Енглеске. Царство није нестало, али се распарчало, док су монархије и градови-државе тријумфовали.

[1156] Хајнрих VII крунисан 1308., Карло IV 1346, Венцеслав 1376. и Жигмунд и Јошт Моравски 1410. године, K. Kügle, I. Ciulisová, V. Žůrek, Introduction: The ‘Long Luxembourg Century’ (1308–1437): Courtly Networks, Cultural Politics, Dynastic Legacy, in: *Luxembourg Court Cultures in the Long Fourteenth Century: Performing Empire, Celebrating Kingship*, eds., idem, et al., Woodbridge 2024, 1-20, 1.

[1157] Ibid., 1-2; U. Smilansky, The ‘Luxembourgness’ of Things: Machaut C, Glazier 52, and Dynastic Presence in Early Fourteenth-Century France, in: *Luxembourg Court Cultures in the Long Fourteenth Century: Performing Empire, Celebrating Kingship*, eds., K. Kügle, I. Ciulisová, V. Žůrek, Woodbridge 2024, 21-56, 28-29.

[1158] K. Kügle, I. Ciulisová, V. Žůrek, Introduction: The ‘Long Luxembourg Century’ (1308–1437), 2-4.

[1159] A. Rigaudière, The Theory and Practice of Government in Western Europe in the Fourteenth Century, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 6: c.1300–c.1415*, ed., M. Jones, Cambridge 2008, 17-41, 21 са изворима: „краљ је био цар у свом краљевству“.

Међутим, идеја о универзалном царству у рукама цара чврсто је остала усидрена у умовима и политичким праксама 14. века. Крунисањем Хајнриха VII за цара у Риму обновљена је царска моћ у Италији коју су прихватили учени људи из *regnum Italicum*-а. Они су у духу хуманизма, готово без изузетка, поздравили повратак цара, и као испуњење културног идеала, и као политички ентитет. Аутори овог периода користили су се језиком античких писаца, трансалпске краљеве називали су цезарем и представљали су их као легитимне владаре Италије који треба да тријумфују на Капитолинском брду. Хуманисти су тврдили да савремено царство ужива универзалну власт. То није произилазило само из његовог статуса наследника античког Римског царства, које је као што су знали из класичних дела историје владало познатим светом, већ и из Божјег плана провиђења за човечанство. Из *Corpus Iuris Civilis* и списа чији су аутори били црквени оци, сазнали су да је Бог поставио цара изнад свих других земаљских владара да одржава мир међу народима и штити и шири хришћанску веру. У том контексту као најзначајнији аутори овог периода, за потребе истраживања, издвајају се Данте Алигијери (1265-1321), Албертино Мусато (1261–1329) из Падове, Ферето де Ферети (1294 –1337) из Виђенце и Ђовани из Черменатеа (1280 – 1344) који су писали о Хајнриху VII и чему ћемо посебну пажњу посветити у првом потпоглављу. Затим и Франческо Петрарка (1304-1374) који је био један од присталица цара Карла IV.[1160] Поред италијанских аутора, важан извор о обликовању владарског идентитета представљају хронике које су настале у Прагу на двору Карла IV, као и његово аутобиографско дело *Karoli IV Imperatoris Romanorum Vita Ab Eo Ipso Conscripta*[1161] и житије Светог Венцеслава *Hystoria Nova De Sancto Wenceslao Martyre*.[1162]

Важно је напоменути да током овог периода папско седиште није било у Риму. Папа Климент V (1305-1314) је 1309. године папску столицу из Рима преместио у Авињон. Седморица папа су живела у Авињону између 1309. и 1378. године. Током „Авињонског ропства“, три цара су крунисана у Риму, Хајнрих VII 1312., Лудвиг IV (краљ 1314, цар 1328-1347) 1328. и Карло IV 1355. године. Идеја о универзалном римском царству на чијем челу се налази цар крунисан у Риму наставила је да буде једна од кључних током владавине Луксембуршких царева, о чему, поред политичких потеза, сведоче писани извори, као и уметност и визуелна култура, односно ктиторска делатност настала у сврху обликовања владарске идеологије, легитимитета и обновљеног царског идентитета.[1163]

6.1 Хајнрих VII Луксембуршки и обнова царства у 14. веку

Владавина Хајнриха VII, иако је трајала свега неколико година, од изузетног је значаја, јер управо он обнавља царство на западу узевши круну након 92 године празног трона. Уједно током његове владавине долази до ревитализације кључних идеја од којих у први план долази универзални карактер царства, али и могућност стварања континуитета. Царска титула је у овом периоду престала да буде наследна, али то није спречило долазак

[1160] A. Lee, *Humanism and Empire. The Imperial Ideal in Fourteenth-Century Italy*, 5-6, 382; A. Rigaudière, The Theory and Practice of Government in Western Europe in the Fourteenth Century, 21; A. Huijbers, *Res publica restituta*? Perceiving emperors in fourteenth-century Rome, *Mélanges de l'École française de Rome - Moyen Âge* 132-1, (2020), 1-34, 1-5.

[1161] Vita ab eo ipso conscripta (Autobiography of Emperor Charles IV), in: *Autobiography of Emperor Charles IV and his Legend of St Wenceslas*, eds., B. Nagy, F. Schaer, intro., F. Seibt, Budapest/New York 2001, 3-175.

[1162] Emperor Charles IV, Hystoria nova de sancto Wenceslao martyre (Legend of St. Wenceslas), in: *Autobiography of Emperor Charles IV and his Legend of St Wenceslas*, eds., B. Nagy, F. Schaer, intro., F. Seibt, Budapest/New York 2001, 184-209.

[1163] Џ. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 416-417; M. Santagata, *Dante: The Story of His Life*, London 2016, 291-293; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 145-147; A. Huijbers, *Res publica restituta*? Perceiving emperors in fourteenth-century Rome, 2, са изворима.

још два Луксембурца на трон.[1164] Хајнрих VII био је син грофа Луксембурга Хајнрих VI (1281-1288) и Беатрисе (умрла 1321) која је водила порекло од Балдуина, првог владара Латинског краљавства на истоку. Одрастао је на Француском двору, а након смрти његовог оца почео је да влада малом територијом између река Мозел и Мезе и био је француски вазал. По пунолетству оженио је Маргарету од Брабанта (1276-1311). Заједно су имали троје деце, Јована Луксембуршког који је путем брака са Елизабетом (1292-1330) постао краљ Бохемије, а након њене смрти склопио је други брак са Беатрисом Бурбунском; Марију Луксембуршку која је путем брака са краљем Шарлом IV постала краљице Француске и Наваре и Беатрису Луксембуршку која је путем брака са краљем Карлом Робертом Анжујским (1310-1342) постала краљица Угарске (сл. 6.2).[1165] Након изненадне смрти Албертa Хабзбуршког, немачки трон је остао празан. Француски краљ је желео круну за своју династију што папа није подржавао, па је Хајнрих VII, иако његов вазал, искористио повољну политичку прилику. Уз помоћ брата надбискупа Тријера који је прикупљао присталице, изабран је за краља у Франфурту 27. новембра 1308. године, након чега је уследило традиционално крунисање у Ахену 1309. године.[1166]

Одмах по крунисању изразио је своју намеру да буде крунисан и за цара и послао делегацију у Рим. Званични документи сведоче да не само што је тражио од папе да га препозна као законитог владара, већ и да одреди датум за царско крунисање. Од папе је добио гаранцију да би могао бити крунисан на Сретење. Од краја новембра 1308. до почетка фебруара 1309. године Хајнрих је боравио у Франкфутру, Ахену и затим у Келну где је отишао да се поклони реликвијама Три краља. Наредни период је провео у Кобленцу, Тријеру и Луксембургу. Прве две су биле главне резиденције његовог брата, надбискупа Балдуина. Посетио је и Шпајер, гробно место Салијевске и Хоенштауфен династије. Путовање је настављено на територији данашње Швајцарске, а током друге половине 1309. године је био у Швабији. Краљевско путовање било је од изузетног значаја за успостављање владарског легитимитета о чему смо више пута говорили и што је била пракса скоро сваког краља који је крунисан у Ахену. Путовање је настављено све до средине 1310. године када су завршене и припреме за Рим. Хајнрих је усталио своју позицију у Немачкој, склопио договор са Хабзбурцима и осигурао Бохемију за свог сина Јована склапањем династичког брака са Елизабетом из династије Пшемисловића.[1167]

Од почетка владавине Хајнрих VII је усмерио своју политику у циљу добијања царске круне у Риму. Имајући у виду већ установљену традицију коју је следио скоро сваки владар крунисан у Ахену, као и чињеница да је одрастао на француском двору, Хајнрих је сасвим сигурно разумео значај царског достојанства. Из Колмара, краљ, његова пратња и војска су кренули на југ и у октобру 1310. године су стигли у Италију. Према обичају, цар је морао бити круниса три пута, у Ахену, у Милану или Павији и у Риму. Године 1311. Хајнрих VII је стигао у Милано. Крунисао га је надбискуп Милана у цркви Сан Амброђа 6. јануара на дан Три краља.[1168] Албертино Мусато је у периоду између 1310. и 1313. године написао дело *De*

[1164] R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 145-147; P. Herde, From Adolf of Nassau to Lewis of Bavaria, 1292–1347.

[1165] U. Smilansky, The 'Luxembourgness' of Things, 28-29; P. Herde, From Adolf of Nassau to Lewis of Bavaria, 1292–1347, 529-530.

[1166] K. U. Jäschke, From famous empresses to unspectacular queens: the Romano-German empire to Margaret of Brabant, countess of Luxemburg and queen of the Romans (d. 1311), 77-80, Маргарета је једна од ретких краљица која је крунисана у Ахену уз краља; P. Herde, From Adolf of Nassau to Lewis of Bavaria, 1292–1347, 529-530.

[1167] W. Bowsky, Florence and Henry of Luxemburg, King of the Romans: The Rebirth of Guelfism, *Speculum* Vol. 33, No. 2 (1958), 177-203, 182; M. Santagata, *Dante: The Story of His Life*, 237; P. Herde, From Adolf of Nassau to Lewis of Bavaria, 1292–1347, 531-532; E. Widder, Orte der Macht. Herrschaftsschwerpunkte, Handlungsräume und Öffentlichkeit unter Heinrich VII. (1308-1313), in: *Vom luxemburgischen Grafen zum europäischen Herrscher. Neue Forschungen zu Heinrich VII*, hrsg., eadem, Luxemburg 2008, 69-146, 75-78.

[1168] A. Lee, *Humanism and Empire. The Imperial Ideal in Fourteenth-Century Italy*, 328; M. Santagata, *Dante: The Story of His Life*, 243; P. Herde, From Adolf of Nassau to Lewis of Bavaria, 1292–1347, 532.

gestis Heinrici septimi Cesaris[1169] или касније названо *Historia Augusta* је посветио Хајнриху VII. Као представник Падове, Мусато се сусрео са царем неколико пута и био је сведок догађаја у Милану о чему и пише. Круна које је примио том приликом била је нова и инспирисана ловоровим венцем. Мусато у свом делу сведочи како је Хајнрих (*triumphans*) примио круну „*коју они зову венац*“.[1170] Уједно даје опис краља и краљице током крунидбене процесије и пружа сведочанство о њиховим инсигнијама „*...показивали су се становништву широм града, на коњима обученим у црвене скарлате, са широким љубичастим покривачима изнад глава, са краљем који је у десној руци носио скиптар, то је златни штап који сија са љиљаном на врху*“.[1171] Албертино је користио језик инспирисан античким писицима, а осим што користи античке позајмице приликом описа физичког изгледа, доста пажње посвећује и индивидуализму. Крунисање у Милану више је имало симболичку него политичку улогу. Хајнрих је овим чином успоставио континуитет и надовезао се на традицију обликовану током владавине Карла Великог, а обновљену током владавине Отон I, чиме је себе истакао као законитог наследника на трону Римског царства. Треба напоменути да је царско крунисање првобитно планирано на тристо педесету годишњицу Отоновог крунисања 962. године, што би био још један начин да искаже свој владарски легитмитет и идентитет.[1172]

По доласку у Италију, Данте, као један од највернијих присталица цара дочекао га је и окарактерисао као „*спасиоца*“, а фирентински хроничар Дино Компањи бележи да је дошао „*доносећи мир као да је анђео Божији*“. [1173] Данте је цару писао писма, подржавао га је, а врло могуће да је присуствовао његовој сахрани у Пизи. У Божанственој комедији, једним од капиталних дела италијанске књижевности, на више места помиње и реферише на цара. Иако је имао присталице, тензије између гвелфа и гибелина су расле, а напуљски краљ Роберт Анжујски (1309-1343) није желео да дозволи обнову царске власти у Италији. Фиренца, плашећи се да изгуби своју независност подстакла је своје суседе, Сијену и Болоњу да се супроставе цару. Уједно су и тражили помоћ напуљског краља. Напетост је расла 1312. године када је након проведене зиме у Ђенови краљ кренуо на југ. Хајнрих је стигао у Пизу 6. марта и остао шест недеља током којих су гибелини из целе Италије дошли код њега. У априлу је кренуо у Рим, али обалним путем како би избегао сукобе са гвелфима у Тоскани и Умбрији. Међутим, краљ Роберт је уз помоћ свог брата Јована Анжујског (1294-1336) онемогућио пролаз до цркве Св. Петра. Поред Албертина, о догађајима непосредно пре и о самом крунисању сведочи и Ферето де Ферети. Хајнрихово крунисање представља једну од централних тема његове историје *Historia rerum in Italia gestarum*[1174] која се бави периодом од смрти Фридриха 1250. до 1318. године. Његово дело се сматра поузданим извором. Ферети сведочи да су га Римљани сачекали испред зидина града и испратили у процесији.

[1169] Albertino Mussato, Historia Augusta Heinrici VII. Caesaris, in: *Rerum Italicarum Scriptores,* Vol. 10, ed., L. A. Muratori, Milan 1727, 9-568.

[1170] A. Huijbers, *Res publica restituta*? Perceiving emperors in fourteenth-century Rome, 24, са изворима: ferrea corona, quam Lauream appellabant.

[1171] Albertino Mussato, Historia Augusta Heinrici VII. Caesaris, 338-339: in equis phaleratis rubro scarleto cum purpureis tegumentis supra vertices latis se populis exhibuere per urbem, rege sceptrum manu dextera gestante, videlicet Scipionem aureum lilio supra renitente.

[1172] L. Jacobus, "Propria Figura": The Advent of Facsimile Portraiture in Italian Art, *The Art Bulletin* Vol. 99, No. 2 (2017), 72-101, 89, 95-96 са изворима; B. Schneidmüller, Kaiser sein im spätmittelalterlichen Europa. Spielregeln zwischen Weltherrschaft und Gewöhnlichkeit, in: *Die Spielregeln der Mächtigen: mittelalterliche Politik zwischen Gewohnheit und Konvention*, hrsg., C. Garnier, H. Kamp, Darmstadt 2010, 265-290, 285; A. Huijbers, *Res publica restituta*? Perceiving emperors in fourteenth-century Rome, 3 са изворима.

[1173] Dino Compagni, *Cronica*, ed., D. Cappi, Rome 2000, 121: Mettendo pace come fusse uno agnolo di Dio; B. Cassidy, Simone Martini's "St. Martin and the Emperor" and Contemporary Italian Politics, *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 70. Bd., H. 2 (2007), 145-158, 154.

[1174] Ferreto de' Ferreti, Historia rerum in Italia gestarum ab anno MCCL usque ad annum MCCCXVIII, in: *Le opere*, ed., C. Cipolla, vols. 1–2, Rome 1908.

Пракса је била већ уобичајени елемент владарског *adventus*-а и пружала му је легитимитет.[1175]

Још један Италијан који је писао о Хајнриху био је Ђовани из Черменатеа. У прологу своје *Historia Iohannis de Cermenate notarii Mediolanensis de situ Ambrosianae urbis et cultoribus ipsius et circumstantium locorum ab initio et per tempora subsequent et gestis imp. Henrici VII*[1176] наводи да га је долазак Хајнриха инспирисао да узме перо у руку и пише. Ђовани је заступао идеју о нужности универзалног царства, као и да је извршен *translatio imperii* са Грка на Немце. Пише да је Карло Велики био први „Немац" који је добио царство, пошто је за разлику од Грка помогао цркви када је била изложена нападима Ломбарда.[1177]

У сачуваном документу из 13. јуна 1312. године сазнајемо да је сенат у Риму дао право Хајнриху на вршење грађанске и кривичне јурисдикције. Тиме је Хајнрих прекршио обећање папи, пошто је подразумевано да се Рим налази под папином надлежности. Транслација јурисдикције се уједно одиграла у веома важном тренутку, када је било немогуће доћи до базилике Св. Петра, а папа је из Авињона захтевао помирање два краља. Упркос подршци Римљана, Хајнрих није могао да пређе Понте Сан Анђело нити да убеди кардинале да га крунишу.[1178] Краљ се окренуо Римљанима, а како Мусато сведочи „*Цезар је позвао римски народ, наиме оне који су живели у деловима града под његовом контролом, заједно у народној скупштини да изнесу ове потешкоће и да разговарају о томе шта треба учинити. На плебисциту је закључено да кардинали треба да дају круну на наговор и захтев res publica*".[1179] Према Феретију више од десет хиљада се окупило на Капитолинском брду[1180], након чега је Хајнрих послао двадесет једног представника да преговарају са кардиналима. Најзад је дошло и до царског крунисања 29. јуна 1312. године на дан Светог Петра и Павла у цркви Св. Јована Латеранског. Будући цар је у процесији ишао ка цркви и традиционално положио заклетву Римљанима. Полагање заклетве која се обично одигравало у подножју Монте Марио пре уласка у град, овом приликом извршено је на малом мосту у близини Циркус Максимус. Током процесије, новац је дељен народу, а Ферети објашњава да је цар био великодушан према свима. У цркви Св. Јована три кардинала су извшрила церемоније. Хајнрих је миропомазан, затим му је спуштена круна на главу и инвестиран је скиптром, златним глобом и мачем. Након крунисања уследио је банкет на Авентинском брду. Са симболичке тачке гледишта, крунисање које није обавио папа, нити у цркви Св. Петра, посебно када се узме у обзир да је ово било прво крунисање након скоро сто година, нити је базилика Светог Јована која је чекала обнову након пожара 1308. године била најприкладније место, није спречило новог цара да се позове на универзалност своје владавине и истакне свој примат у латинском свету. На дан крунисања позвао се на модел Хоенштауфовца, чиме је истакао да цар има одговорност само према Богу, а да су сви остали његови поданици. Хајнрих је папи ускратио било какву улогу и његовом именовању и подсетио га је да је Рим био седиште царства пре него што је био дом папа.[1181]

[1175] M. Santagata, *Dante: The Story of His Life*, 240-242, 237-239; A. Huijbers, *Res publica restituta*? Perceiving emperors in fourteenth-century Rome, 3 са изворима; B. Cassidy, Simone Martini's "St. Martin and the Emperor" and Contemporary Italian Politics, 154-155, са изворима.

[1176] Giovanni da Cermenate, *Historia Iohannis de Cermenate*, ed., L. A. Ferrai, Rome 1889.

[1177] A. Huijbers, *Res publica restituta*? Perceiving emperors in fourteenth-century Rome, 5, са изворима.

[1178] Ibid., 6, са изворима.

[1179] Ibid., 7; Albertino Mussato, Historia Augusta Heinrici VII. Caesaris, 460: Cardinalibus vero non assentientibus, Caesar Populum Romanum, illum videlicet, qui suas partes fovebat, in Concilium evocavit has proponens facti angustias, quidque expediat consultans. Ex plebiscito itaque obtentum est, Cardinales Reipublice suasionibus, precibusque Coronam dare.

[1180] Loc. cit.; Ferreto de' Ferreti, Historia rerum in Italia gestarum II., 55: in vico publico ante Capitolii vestibulum cetus omnes Romani populi congregari iussit, quorum numerus supra quam decem millium virorum putatus est.

[1181] A. Rigaudière, The Theory and Practice of Government in Western Europe in the Fourteenth Century, 21; M. Santagata, *Dante: The Story of His Life*, 263-265; B. Schneidmüller, Kaiser sein im spätmittelalterlichen Europa, 286;

Папа Климент V тражио је од новог цара да склопи примирје са Робертом Анжујским и да не напада Напуљ и Сицилију. Хајнрих је одбио, чиме су односи између папе и цара били нарушени. Хајнрих VII је напустио Рим 20. августа и отишао у Тоскану да се суочи са побунама, као и да се припрема за поход против Напуљског краља. Међутим, цар је изненада умро 24. августа 1313. године у малом граду Буонконвенто у близини Сијене, највероватније од маларије, иако су се гласине о тровању убрзо појавиле.[1182] Дантеова *De Monarchia*[1183] била је директан одговор на догађаје из 1312. године. Аутор издваја монархију, односно универзално царство као најбољи поредак. Почетком 14. века дошло је до оживљавања идеје универзалног царства на чијем челу је богомизабрани владар крунисан у Риму, не само у писаним изворима, већ нам о томе сведоче и политички потези првог Луксембуршког цара. Хајнрих је поново, као и његови претходници, након царског крунисања истакао свој примат у односу на остале владаре, али и на папу, као поглавар хришћанског света; што нам говори да су елементи владарске идеологије обликовани током претходних векова нашли свој израз у 14. веку и наставили да буду кључни део идентитета цара на западу.[1184]

Када је реч о уметности и визуелној култури која сведочи о визуелном идентитету Хајнриха VII, готово да је нема. Два примера која ћемо разматрати су илуминирани рукопис *Codex Balduini Trevirensis*[1185] и гробница цара. Кодекс Балдуини настао је на двору Хајнриховог брата око 1340. године. Представља редак пример визуелног сведочанства о владавини цара у првој половини 14. века. Илуминирани рукопис садржи 73 цртежа пером у боји са кратким натписима на 37 пергаментних листова. На више од половине минијатура приказн је Хајнрихов долазак у градове и поворка витезова којима је цар окружен уз хералдичке симболе. Минијатуре *adventus regis* представљају типичну сцену уласка у град. Као што је већ било речи, *adventus* је био важан део владарско-идеолошког програма Хајнриха VII. Градове које је посећивао спремали су се за његов долазак, а градски званичници активно су учествовали у планирању догађаја, а заједно са клиром и становништвом чинили су део процесије. На овим минијатурама приказан је Хајнрих у пратњи наоружаних витезова испред градске капије из које излази народ, али нису приказане и друге фазе *adventus*-а. Неке од сцена се разликују по детаљима. Приликом уласка у Асти и Пизу, владар је приказан са круном, јашући са својим витезовима који носе заставе са хералдичким симболима. У Асти становници излазе из града који је представљен у виду капије и приносе му кључеве; слично је приказан и улазак у Пизу (сл. 6.3), док када је реч о уласку и Милано, кључеви нису приказани. Изузетно значајн део рукописа су минијатуре које приказују долазак Хајнриха на власт. На једној је приказано седам кнежева-изборника, надбискупи Мајнца, Келна и Тријера, гроф Палатината, војвода Саксоније, маркгроф Брандебурга и краљ Бохемије како бирају Хајнриха за будућег краља (сл. 6.4). Следи крунисање у Франкфурту, а директно испод је приказано и крунисање у Ахену (сл. 6.5). Минијатура крунисања у Милану одвија се у оквиру цркве Сан Амброђо, а надбискуп спушта гвоздену круну на главу краља (сл. 6.6). Приказано је и крунисање у Риму (сл. 6.7). Три кардинала крунишу будућег цара, док аристократија и витезови присуствују церемонији.

P. Herde, From Adolf of Nassau to Lewis of Bavaria, 1292–1347, 534-535; A. Huijbers, *Res publica restituta*? Perceiving emperors in fourteenth-century Rome, 6-8 са изворима; E. Widder, Orte der Macht. Herrschaftsschwerpunkte, Handlungsräume und Öffentlichkeit unter Heinrich VII. (1308-1313), 78; E. Widder, Heinrich VII. und die Welt um 1300. Traditionelle Ansätze, neue Überlegungen und das Governance-Konzept, in: *Europäische Governance im Spätmittelalter, Heinrich VII. von Luxemburg und die großen Dynastien Europas: actes des 15es Journées Lotharingiennes*, hrsg., M. Pauly, Luxembourg 2010, 531-547, 538.

[1182] W. R. Valentiner, Observations on Sienese and Pisan Trecento Sculpture, *The Art Bulletin* Vol. 9, No. 3 (1927), 177-221, 192; M. Kamenzin, *Die Tode der römisch-deutschen Könige und Kaiser (1150–1349)*, 194; P. Herde, From Adolf of Nassau to Lewis of Bavaria, 1292–1347, 236; E. Widder, Orte der Macht. Herrschaftsschwerpunkte, Handlungsräume und Öffentlichkeit unter Heinrich VII. (1308-1313), 80.

[1183] Dante Alighieri, *De Monarchia*, trans., ed., A. H. Reinhardt, Boston/New York 1904.

[1184] M. Santagata, *Dante: The Story of His Life*, 267-275; B. Schneidmüller, Kaiser sein im spätmittelalterlichen Europa, 278; B. Cassidy, Simone Martini's "St. Martin and the Emperor" and Contemporary Italian Politics, 157.

[1185]Koblenz, Landeshauptarchiv 1C1.

Посебно важна минијатура је посета Келна која представља први визуелни приказ цара који је отишао да се поклони реликвијама Три краља (сл. 6.8). Хајнрих и Маргарета приказани су у молитвеном ставу испред реликвијара у пратњи клира. Владарски пар на глави носи исте круне као и краљеви на реликвијару. На тај начин истакнут је близак однос владарског пара са светитељима. Важно је истаћи да је цар изабрао да буде крунисан на празник Три краља. О њиховом значају смо говорили у претходном поглављу и како је владавина цара од тада нераскидиво била сједињена са реликвијама Три краља, а може се рећи да ће доживети врхунац током владавине Хајнриховог унука Карла IV који ће „преузети“ улогу једног од Три краља. Поред сцена које говоре о владарском идентитету и легитимитету, приказана је и смрт царице (сл. 6.9), а рукопис се завршава представама смрти, сахране (сл. 6.10) и гробнице цара (сл. 6.11).[1186]

Бројни трагови коришћења су пронађени у рукопису. Неке од минијтаура добиле су жућкасту боју услед излагања светлости, док је на неким листовима пигмент похабан или у потпуности скинут. Унето је и петнаест исправки. Неке од њих је унео и сам Балдуин, везане за датуме и места. Белешке ове врсте, и трагови коришћења пружају информације о употреби кодекса. Међутим, постоји само један јасан показатељ могуће публике, а то је белешка цистерцитског опата Јохана фон Виктринга (1312-1345/47). Сасвим сигурно је кодекс имао функцију успостављања сећања на Хајнриха VII, посебно јер је цар сахрањен у Пизи, односно изван Луксембуршких територија. Надбискуп се посебно побринуо да овековечи сећање на свог брата. Основао је картијански манастир као спомен за своје архиепископе, претходнике и наследнике, али и за себе и своје Луксембуршке претке. Јован Луксембуршки је даровао манастир за годишњи помен за своје родитеље Хајнриха и Маргарету. У кодексу преовлађује профани аспект меморије, који говори о историјским достигнућима личности и има две стране. Прву, ретроспективну, у мери у којој се ослања на прошлост, и другу, усмерену ка будућности пошто су поступци приказани на минијатурама донели легитимитет његовој династији. Илуминирани рукопис настао је у периоду када се на трону није налазио Луксембуршки цар, већ Лудвиг Вителсбах. Путем кодекса сећање је постало историјски феномен који није ограничен само на литургијске праксе, а Хајнрих је представљен као узорни владар који обезбеђује правду и мир, као законити наследник претходних царева на трону, што истовремено пружа легитимитет његовим потомцима који ће седети на том месту у другој половини 14. и првој половини 15. века.[1187]

Други пример визуелне културе представља гробница Хајнриха VII (сл. 6.12). Први Луксембуршки цар сахрањен је у катедрали у Пизи у каменом саркофагу који је био део сложене гробнице. Аутор споменика је сијенски вајар Тино ди Камиано, а знамо да је завршен 1315. године. У документу којим је потврђено плаћање вајару посебно се помињу и сликари који су били задужени за осликавање око гробнице и ковач задужен за обраду метала.[1188] Током рестаурације откривене су представе хералдичких мотива, Луксембуршког лава и царског орла. У склопу радова на обнови катедрале 1494. године делови првобитне гробнице су срушени и направљена је нова у јужном трансепту, али се изглед може реконструисати. Катедрала пре сахране Хајнриха VII није имала никакве везе са царем, а

[1186] K. Görich, Erinnerung, Herrschaft und die Bilderchronik der Romfahrt Kaiser Heinrichs VII., in: *Denkweisen und Lebenswelten des Mittelalters*, hrsg. E. Schlotheuber, M, Schuh, München 2004, 65-78, 65-70; G. Irmer, *Die Romfahrt Kaiser Heinrich's VII im bildercyclus des Codex Balduini Trevirensis*, Berlin 1881; A. Lee, *Humanism and Empire. The Imperial Ideal in Fourteenth-Century Italy*, 301; R. Trexler, *The journey of the Magi: meanings in history of a Christian story*, 83; E. Widder, Orte der Macht. Herrschaftsschwerpunkte, Handlungsräume und Öffentlichkeit unter Heinrich VII. (1308-1313), 86-92.

[1187] K. Görich, Erinnerung, Herrschaft und die Bilderchronik der Romfahrt Kaiser Heinrichs VII., 72-76.

[1188] W. R. Valentiner, Observations on Sienese and Pisan Trecento Sculpture, 197, са изворима.

изглед и облик гробнице био је у надлежности града Пизе. Највероватније је постојала и процесија, у којој је ношено царево тело, што је истовремено био приказ градске моћи.[1189]

Гробница се првобитно налазила у олтару, месту које је било резервисано за мошти светитеља, испод мозаика Христа Пантократора у калоти апсиде. Саркофаг са представом упокојеног цара и низом од дванаест апостола испод почивао је на четири конзоле (сл. 6.13). Изнад, а испод балдахина налазила се група у природној величини која је укључивала цара на трону окруженог са четири саветника, а данас се налази у музеју у Пизи (сл. 6.14). На балдахину са предње стране налазила се скулптура Богородице као део Благовести, а са страна две жалитељке. Сматра се да су на крову балдахина биле скулптуре четири анђела који су у једном тренутку били део и гробнице Герардеска. Три анђела носе сферу која на врху има рупу, врло вероватно за крст, што би значило да су носили инсигнију, царски глоб, а претпоставља се да су другој руци била жезла. Да су сва четири анђела имала метална крила показују места на леђима где су крила могла бити причвршћена. Првобитан колорит је био посебно јак и сачуван је у Благовестима о чему сведочи плава туника, као и златне бордуре на одежди анђела.[1190] Гроб цара отваран је три пута. Први пут 1727. године када је откривено да је цар сахрањен у црвеној одежди са извезеним златним мотивима лавова и орла, знацима његовог идентитета (сл. 6.15). Поред тога, пронађени су круна (сл. 6.16), скиптар (сл. 6.17) и глоб (сл. 6.18). Године 1921. гробница је поново отворена и потврдила је открића из 18. века. Последњи пут саркофаг је отворен 2013. године, а испитивања су пружила нове податке о коришћеним методама очувања костију (сл. 6.19).[1191] Гробница цара Хајнриха VII представља јединствен пример уметности и визуелне културе, посебно значајна за истраживање, јер су малобројни примери сачувани, као и праксе везане за гробнице и сахране царева. Само место сахране, као и представе Хајнриха VII сведоче о значају и важности коју је цар имао почетком 14. века на Апенинском полуострву, односно о обновљеном значају царског достојанства на западу, а уједно и говоре о његовом богомизабраном статусу будући да је царево тело смештено испод балдахина. С друге стране, Пиза је на овај начин истакла свој статус и посебан однос са царем, јасно показујући своју гибелинску припадност.[1192]

Након Хајнрихове смрти, за краља су изабрани Фридрих I Хабзбуршки (око 1289-1330) 19. октобра 1314. године и наредног дана Лудвиг Вителсбах. Јован, син цара није ни узиман у обзир, како не би опет дошло до креирања наследне монархије. Фридриха је крунисао надбискуп Келна законитим инсигнијама, али у Бону, док је Лудвига крунисао надбискуп Мајнца који није имао право, у Ахену, али са незаконитим инсигнијама. Лудвиг Вителсбах је касније крунисан за цара, 17. јануара 1328. године у Риму и почео је да влада као цар Лудвиг IV.[1193]

[1189] Ibid., 192; M. Kamenzin, *Die Tode der römisch-deutschen Könige und Kaiser (1150–1349)*, 433-434, 461; S. Masignani, Tino di Camaino e Lupo di Francesco: precisazioni sulla tomba dell'imperatore Arrigo VII, *Prospettiva* No. 87/88 (1997), 112-119; W. Schmid, Memorialexperimente. Extravagante Grab- und Stiftermonumente, vornehmlich in Aachen, Naumburg und Prag, 180; P. Herde, From Adolf of Nassau to Lewis of Bavaria, 1292–1347, 537; B. Cassidy, Artists and Diplomacy in Late Medieval Tuscany: The Case of Giotto, Simone Martini, Andrea Pisano, and Others, *Gesta* Vol. 51, No. 2 (2012), 91-110, 104-106.

[1190] W. R. Valentiner, Observations on Sienese and Pisan Trecento Sculpture, 192-197; T. Michalsky, Tombs and the ornamentation of chapels, in: *Naples*, eds., M. Hall, T. Willette, New York 2016, 233-298, 236.

[1191] M. Kamenzin, *Die Tode der römisch-deutschen Könige und Kaiser (1150–1349)*, 435; G. Scorrano, C. Mazzuca, F. Valentini et al., The tale of Henry VII: a multidisciplinary approach to determining the post-mortem practice, *Archaeol Anthropol Sci* 9 (2017), 1215–1222, 1215-1216.

[1192] W. R. Valentiner, Observations on Sienese and Pisan Trecento Sculpture, 192-197; M. Kamenzin, *Die Tode der römisch-deutschen Könige und Kaiser (1150–1349)*, 433-435.

[1193] P. Herde, From Adolf of Nassau to Lewis of Bavaria, 1292–1347, 537-538.

6.2 Карло IV Луксембуршки, покровитељ уметности и културе, ктитор Прага и Карлштејна

Карло IV је син Јована Луксембуршког и Елизабете Пшемисловић. Када је Венцеслав III (1289-1306) преминуо 1306. године, династија Пшемисловића престала је да влада Бохемијом након три века. Црква и племство обратили су се цару Светог римског царства, Хајнриху VII Луксембуршком, са предлогом да његов син Јован Луксембуршки постане краљ Бохемије под условом да ожени најмлађу ћерку Венцеслава II (1271-1305) и сестру Венцеслава III, Елизабету Пшемисловић. Владарски пар крунисан је 1310. године у Прагу за нове суверене Бохемијског краљевства.[1194] Карло IV рођен у Прагу 1316. године. Његов деда са очеве стране био је први цар Светог римског царства из Луксембуршке династије, а деда са мајчине стране краљ Бохемије Венцеслав II. Када је имао седам година, 1323. године отац га је послао на француски двор где се оженио Бланком из династије Валоа (1317-1348), сестром будућег француског краља Филипа VI. Убрзо по доласку у Париз своје крштено име Венцеслав мења у Карло по свом течи Шарлу IV из династије Капета. У Француској је био сведок политичких борби и крају династије Капета када је Филип VI Валоа (1328-1350) дошао на трон. У Паризу је учествовао у сакралним обредима у оквиру Сен Шапела који су били фокусирани на реликвије страдања.[1195] На основу записа Карловог хроничара Бенеша Крабице (1330-1375), знамо да је један од његових учитеља био опат Пјер д Росјер, који је дошао на папску столицу 1342. године као папа Климент VI (1342-1352).[1196] На тај начин, Карло IV је стекао образовање, не само о Светом писму, црквеним списима и класичном наслеђу, већ и знање из канонског и римског права што ће бити од изузетног значаја за његово законодавство када је објавио *Златну булу* 1356. године која је између осталог, прописивала процедуру за избор цара. Поред тога, читао је дела Св. Августина и Св. Томе Аквинског. Знао је да пише и чита чешки, француски, италијански, немачки и латински језик, а и сам се бавио књижевношћу.[1197]

Јован Луксембуршки назван „одсутним“ краљем, није пуно времена проводио у Бохемији, па се стварна моћ налазила у рукама високог племства што ће се променити Карловим доласком на трон.[1198] Јован и Карло су се придружили Француској која је била у Стогодишњем рату са Енглеском. Једна од кључних битака код Кресија одиграла се 1346. године у којој је Јован изгубио живот.[1199] Наредне године, Карло је крунисан у старој цркви Светог Вита у Прагу 2. септембра за краља Бохемије (сл. 6.20). Пре него што је добио круну Бохемије, Карло је изабран за новог Римског краља.[1200] Након смрти своје прве жене 1348. године, Карло је прекинуо блиске везе са Француском и окренуо се самосталнијој политици. Његова друга жена је била Ана (1329-1353) из династије Вителсбаха чији је отац био гроф Палатината Рудолф II (1329-1353).[1201] Карло је искористио нову политичку ситуацију у своју

[1194] I. Rosario, *Art and Propaganda: Charles IV of Bohemia 1346 – 1378*, Woodbridge 2000, 1-3; о династији Пшемисловића у: F. Curta, *Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300)*, Leiden 2019, посебно 389-408.
[1195] V. Dvořáková, Historical and Social Background to the Development of Court Art under Charles IV, 1350-1378, in*: Gothic Mural Painting in Bohemia and Moravia 1300-1378*, ed., eadem, London 1964, 41-50, 42-43; I. Rosario, *Art and Propaganda*, 1-3; J. Fajt, Charles IV: Toward a New Imperial Style, in*: Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, eds. B. D. Bohem et al., New York 2005, 3-22, 3-4; J. Royt, J. Fajt, Magister Theodoricus, Court Painter of Emperor Charles IV. Decoration of the Sacred Spaces of Castle Karlštejn, Prague 1998, 7-8.
[1196] I. Rosario, *Art and Propaganda*, 3, са изворима и наведеном литературом.
[1197] Ibid., 3-4; J. Royt, J. Fajt, Magister Theodoricus, Court Painter of Emperor Charles IV, 7-8.
[1198] K. Stejskal, Historical and Social Background to the Mural Painting of 1300-1350, in: *Gothic Mural Painting in Bohemia and Moravia 1300-1378*, ed., V. Dvořáková, London 1964, 13-24, 16; I. Rosario, *Art and Propaganda*, 2.
[1199] V. Dvořáková, Historical and Social Background to the Development of Court Art under Charles IV, 1350-1378, 41-43; U. Smilansky, The ‘Luxembourgness’ of Things, 30-31.
[1200] J. Fajt, Charles IV: Toward a New Imperial Style, 6; I. Rosario, *Art and Propaganda*, 6, са литературом; I. Hlaváček, The Luxemburgs and Rupert of the Palatinate, 1347–1410, 551-552.
[1201] I. Hlaváček, The Luxemburgs and Rupert of the Palatinate, 1347–1410, 551-552.

корист. Француска је била ослабљена поразима, а цар Лудвиг је почео да губи присталице и подршку папе, Карловог учитеља, што је довело до новог избора за *Rex Romanorum*-а 11. јула 1346. на којем је Карло изабран за краља, иако је Лудвиг још увек званично био цар. Уследило је крунисање у Бону 26. новембра 1346., а након смрти цара и крунисање у Ахену над гробницом Карла Великог 25. јула 1349. године.[1202]

За крунисање у Ахену Карло је поручио бисту реликвијар Карла Великог, која је у изворима означена као *capiti beati caroli*[1203] и круну (сл. 6.21). Из описа крунисања Жигмунда Луксембуршког у Палатинској капели, о чему ћемо више говорити у наредном потпоглављу, знамо да је реликвијар имао активну функцију у церемонији крунисања. Избор датума крунисања, дан Светог Јована није случајан. Као што је већ било речи, први Каролиншки цар и светитељ блиско су повезани у хагиографијама и легендама, посебно у делу Псеудо Турпина. Карло IV ће током своје владавине тежити да успостави континуитет са Карлом Великим за којег је тврдио да је и у крвном сродству путем своје бабе Маргарете. У науци је прихваћено мишљење да је за крунисање у Ахену поручио да се изради нова круна, пошто се ова инсигнија још увек налазила у поседу Лудвигових присталица, а да је након крунисања поставио на бисту реликвијар Карла Великог, свог светог претка. То је био један од начина креирања владарског легитимитета и идентитета новоизабраног краља Карла IV као земаљског наследника Карла Великог чије присуство је потврђено његовим реликвијама и сликом. Карло је такође заслужан за успостављање култа Карла Великог у Бохемијском краљевству. Након Ахена, Карло је отишао у Келн, како би се поклонио реликвијама Три краља, што је у овом периоду већ постала традиционална пракса, визуелно документована на примеру његовог деде. Осим што је успоставио континуитет са Хајнрихом, Карло се на симболичан начин повезао са Хоенштауфовцима, Фридрихом I и Фридрихом II, али и са претходницима крунисаним у Ахену.[1204]

Као и његови претходници, Карло је желео царску круну. Са малом пратњом и трећом женом Аном од Свидника (1339-1362) је кренуо у Италију. Крунисан је 6 јануара 1355. године у Сан Амброђу у Милану, а затим се упутио у Рим где је крунисан за цара Светог римског цара 5. априла у Латеранској базилици. Крунисао га је кардинал, уз папину дозволу, будући да је римски поглавар боравио у Авињону. Папи је морао да обећа да ће у Риму остати само један дан, након чега је опет прешао Алпе.[1205] Поред крунисања у Ахену, Милану и Риму, Карло је крунисан и за краља Бургундије у Арлу 4. јуна 1365. године које је дворски хроничар забележио: „*Ове године је Господ цар крунисан највећом церемонијом у граду Арлу круном Арелатенског царства, које је потчињено Римском царству*“.[1206] Крунисање у Арлу било је у вези са одласком у Авињом где је папу убедио да се врати у Рим.[1207] За разлику од његових претходника, цар није улазио у сукобе са папама јер није

[1202] V. Dvořáková, Historical and Social Background to the Development of Court Art under Charles IV, 1350-1378, 41-43.
[1203] S. Montgomery, The Saint and the King: Relics, Reliquaries and Late Medieval Coronation in Aachen and Székesfehérvár, in: *Matter of faith: an interdisciplinary study of relics and relic veneration in the medieval period*, eds., J. Robinson et al., London 2014, 32-39, 32 са изворима: „Глава Блаженог Карла“.
[1204] Ibid., 32-34, 36, са изворима; O. B. Rader, Collector coronarum - Karl IV. als Kronensammler, in: *Kaiser Karl IV. 1316-2016*, hrsg., J. Fajt, M. Hörsch, Prag 2016, 86-94, 86-88; I. Ciulisová, Charles of Luxembourg and his Reliquary Cross: The Significance of Precious Stones, in: *Luxembourg Court Cultures in the Long Fourteenth Century: Performing Empire, Celebrating Kingship*, eds., K. Kügle, I. Ciulisová, V. Žůrek, Woodbridge 2024, 137-173, 168; F. Curta, J. Stuckey, Charlemagne in Medieval East Central Europe (ca. 800 to ca. 1200), *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*, Vol. 53, No. 2/4 (2011), 181-208.
[1205] I. Rosario, Art and Propaganda, 6; I. Hlaváček, The Luxemburgs and Rupert of the Palatinate, 1347–1410, 553; A. Huijbers, *Res publica restituta*? Perceiving emperors in fourteenth-century Rome, 1.
[1206] O. B. Rader, Collector coronarum - Karl IV. als Kronensammler, 89, са изворима: ... Eodem anno coronatus est dominus imperator corona regni Arelatensis, quod Romano subest imperio, in civitate Arelatensi cum maxima solempnitate.
[1207] I. Hlaváček, The Luxemburgs and Rupert of the Palatinate, 1347–1410, 555.

пуно времена проводио у Риму. Први пут је дошао како би добио царску круну, а други 1368. године. Карло и Урбан V (1362-1370) су 21. октобра ушли у Рим заједно. Папа одевен у понтификалну одежду седео је на коњу, док је цар држао узде као симбол његове верности папи и цркви. Том приликом крунисана је Карлова четврта жена Елизабета од Померанije (1347-1393) за царицу. Карлови напори да врати папу у Рим нису били успешни. Његовим повратком у Бохемију, папа је отишао у Авињон.[1208]

Карлово ктиторство ушло је у све сфере културе: књижевност, музику, архитектуру, као и све аспекте визуелне културе.[1209] Његов двор био је место где су се окупљали племићи и образовани људи из читавог царства. Научници и хроничари доживљавали су га као *rex litteratus*.[1210] Карло је обликовао свој владарски идентитет позивајући се на прошлост, истовремено на Библијску историју, претходне цареве на трону, пре свега Карла Великог и Константина Великог, али и на Бохемијску историју, односно династију Пшемисловића. У том контексту, цар је поручио већи број хроника које су, као и код претходних династија, имале функцију да истакну владарски легитимитет, посебно генеалогије као што је био случај током владавине Хоенштауфовца.[1211] *Chronicon Bohemorum*[1212] је дело аутора Ђованија Мариђолија. Карло га је упознао у Италији, а затим га је позвао на свој двор где је и настала хроника. Мариђоли је своју хронику поделио на три дела; *thearchos* који обухвата историју од Постања до Вавилонске куле; *monarchos* од Нимрода до Карловог доба, са акцентом на Чешкој историји, и *hierarchos* која је требало да се бави црквеном историјом, почевши од Арона и Мојсија, до Арношта Пардубишког (1344-1364), првог надбискупа Прага. У *monarchos* Ђовани истиче да су Словени потомци трећег Нојиног сина „*Словени су настали од Јафетовог сина Хелисе и како то бива, њихово име Slavi потиче од пермутације слова*“.[1213] Говори о Карловом пореклу: „*Међутим, познато је да је Карло потицао од паганских богова Сатурна и Јупитера у директној линији преко Тројанаца, и од којих је водио своје порекло преко сина Енеја, последњег сина преко Лавиније, ћерке краља Јануса, принца Тоскана и оца римског народа, а такође и од Јулија Цезара из куће Јулија*“.[1214] Он не само да представља генеалогију чије је порекло у Библијском, Тројанском и Римском, већ истиче и родослов Словена који је по њему еквивалентан оном код Франака, Германа и Италијана. На основу тога, он је изнео концепт *translatio imperii ad Bohemos*, што је уједно био и кључни елемент владарске идеологије цара Карла IV. Мариђоли се на више места позива на Годфија, односно његово дело *Speculum*. Делови који је преузео посебно су важни, а то је уметање Бохемијске историје у контекст Библијске и античке, а своју књигу завршава пророчанством о последњем цару, који је у овом делу очигледно Карло. Аутор је умро 1358/59. године не завршивши у потпуности *monarchos*. Ове идеје нашле су свој визуелни израз у Карлштејну где је приказана генеалогија цара. [1215]

[1208] V. Dvořáková, Historical and Social Background to the Development of Court Art under Charles IV, 1350-1378, 43; A. Lee, *Humanism and Empire. The Imperial Ideal in Fourteenth-Century Italy*, 141.

[1209] У докторској дисертацији фокус је стављен на ктиторску делатност у Бохемији, али Карлово ктиторство није искључиво везано за Праг, више о томе у: I. Rosario, Art and Propaganda, 7-12, са наведеном литературом.

[1210] V. Žůrek, Charles IV and the Patronage of Multilingual Literature at his Court and Beyond, in: *Luxembourg Court Cultures in the Long Fourteenth Century: Performing Empire, Celebrating Kingship*, eds., K. Kügle, et al., Woodbridge 2024, 174-202, 178.

[1211] Ibid., 180-181; V. Žůrek, Godfrey of Viterbo and his Readers at the Court of Emperor Charles IV, in: *Godfrey of Viterbo and his Readers. Imperial Tradition and Universal History in Late Medieval Europe*, ed., T. Foerster, London 2016, 89-104, 89-92.

[1212] John of Marignolli, Chronicon Bohemorum, in: *Fontes rerum Bohemicarum* 3, ed., J. Emler, Prague, 1882, 492–604.

[1213] Ibid., 522: Elysa, a quo Elysani hodie Slavi mutata litera, ut fieri solet.

[1214] Ibid., 520: Karolus autem ex deorum gentilium Saturni et Jouis recta linea per Troyanos noscitur descendisse et de qua per Enee filium, postimum filium per Lauiniam, filiam regis Jani, principis Tuscorum, patremque populi Romanorum atraxit originem nec non a Julio Cesare de domo inclita Juliorum.

[1215] Žůrek, Godfrey of Viterbo and his Readers at the Court of Emperor Charles IV, 92-96.

Карло и његов двор истицали су употребу прошлости у обликовању владарског идентитета и легитимитета, о чему поред Марињоловог дела сведоче и хронике посвећене цару, дело Бенеша Крабице *Cronica ecclesiae Pragensis*[1216], Хроника Фрање Прашког[1217], Чешка хроника[1218] Прибика Пулкаве и Хроника[1219] Опата Неплаха *Summula chronicae tam Romanae quam Bohemicae*. Петрарка је био један од оних који су подржавали цара, што јасно видимо из писма које му је упутио 11. децембра 1364. године[1220] у ком сведочи да је он био један од оних који су се надали обнови царства.[1221]

Карло је и сам писао. Сачувана је аутобиографија *Karoli IV Imperatoris Romanorum Vita Ab Eo Ipso Conscripta*.[1222] Дело је настало након 1346. године и описује првих тридесет година живота. Аутобиографија овог владара практично није имала књижевне узоре на које би се могла ослонити. То је једина средњовековна аутобиографија осим белешки Јакова I Арагонског (1213-1276) на каталонском језику. Књига има двадесет поглавља, а Карло је дао велики значај теолошким размишљањима. Сматра да влада путем Божје промисли што је и истакао у тексту. Дело је посветио свом наследнику: „*Мојим наследницима који седе на мом двоструком трону: препознајте двоструку природу живота на земљи и изаберите бољи облик*“[1223] којем даје савете. Пише о својим родитељима[1224], о одрастању на Француском двору[1225], о путовању у Италију[1226], о повратку у Бохемију и признаје да је заборавио да говори чешки језик, али да је уз Божју промисао опет научио.[1227] Сведочи о стању у Бохемији: „*Царство смо затекли тако пусто да нисмо нашли ниједан слободан замак који није био оптерећен свим царским добрима, тако да нисмо имали где да одседнемо осим у градским кућама као сваки грађанин*.“[1228], као и о Прагу: „*Чак је и замак у Прагу био пуст, у рушевинама и срушен од времена краља Отакара тако да се урушио скоро до темеља. Овде смо уз велике трошкове подигли велику, нову и прелепу палату онакву каква се чини онима који је данас гледају*“.[1229] Дело завршава својим избором за краља 1346. године. Друго

[1216] Cronica ecclesiae Pragensis Benessii Krabice de Weitmile (Kronika Benese z Weitmile), in: *Fontes rerum Bohemicarum*. 4, ed., J. Emler, Prag 1884, 457-548.
[1217] František Pražský, *Kronika Františka Pražského*, Praha, 1997.
[1218] Přibík Pulkava, *Kronika česká*. 14th century. Moravian Library. приступљено 10. фебруара 2025. https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid%3A5665cab6-05fa-11e1-9caa-0050569d679d.
[1219] Iohannis Neplachonis Chronicon (Neplachova Kronika), in: *Fontes rerum Bohemicarum* 3, ed., J. Emler, Prag 1882, 451-484.
[1220] A. Lee, *Humanism and Empire. The Imperial Ideal in Fourteenth-Century Italy,* 6 са изворима: Ut ad stilum redeam sacer amor cogit, sive miles hic tuus huius nominis, sive ille sacer animi calor, qui michi a parentibus relictus atque erga tuam semper ex quo michi primum notus es, erga vero romani imperii maiestatem ab infantia nutritus, in precordis meis vivit et in dies crescit, sive quod est verius, uterque . . . Eia igitur, Cesar, duce Deo, qui non frustra suum tibi commisit imperium, surge et dilatum munus honestissimum dum potes imple fortiter imple feliciter.
[1221] Ibid., 6; V. Žůrek, Godfrey of Viterbo and his Readers at the Court of Emperor Charles IV, 102 са широм литературом и изворима; Id., Charles IV and the Patronage of Multilingual Literature at his Court and Beyond, 180-181; M. Jaluška, Miraculous Objects and Foundational Sins: Verbal and Material Reality in the Dalimil Chronicle, the Chronicle of Přibík Pulkava of Radenín, and Charles IV's Autobiography, in: *Luxembourg Court Cultures in the Long Fourteenth Century: Performing Empire, Celebrating Kingship*, eds., K. Kügle, I. Ciulisová, V. Žůrek, Woodbridge 2024, 203-242, 204; I. Rosario, *Art and Propaganda*, 12.
[1222] Vita ab eo ipso conscripta (Autobiography of Emperor Charles IV), 3-175.
[1223] Ibid., 3: Secundis sedentibus in thronis meis binis, binas mundi vitas agnoscere et meliorem eligere.
[1224] Ibid., 21.
[1225] Ibid., 23.
[1226] Ibid., 37-39.
[1227] Ibid., 66-69.
[1228] Ibid., 68: Quod regnum invenimus ita desolatum, quod nec unum castrum invenimus liberum quod non esset obligatum cum omnibus bonis regalibus, ita quod non habebamus ubi manere, nisi in domibus civitatum sicut alter civis.
[1229] Ibid., 70-71: Castrum vero Pragense ita desolatum, destructum, ac comminutum fuit, quod a tempore Ottogari regis1 totum prostratum fuit usque ad terram. Ubi de novo palacium magnum et pulchrum cum magnis sumptibus edificari procuravimus, prout hodierna die apparet intuentibus.

Карлово дело је житије Св. Венцеслава[1230] које је настало између 1355. и 1378. године и које је послужило као литерарни извор за неке од сцена у Карлштејну. Цар је и аутор дела *Moralities*, које представља моралне поруке.[1231]

Поред хроника и Карлових дела, сачувана је Златна була као и *Ordo ad Coronandum regem Boemorum* о чему ћемо касније више говорити. Карло је 1356. године у Нирнбергу представио *Bulla Aurea*, клаузуле 1-23, а наредне године у Мецу клаузуле 24-31. Златна була била је уставна структура царства, која је између осталог и прецизно одредила процедуру за избор цара. Била је на снази до 19. века. Документом је смањио, односно скоро потпуно уклонио утицај папе и прецизно одредио да су за избор цара задужени надбискупи Келна, Мајнца и Тријера, а као световни представници гроф Палатината, војвода Саксоније, маркгроф Бранденбурга и краљ Бохемије. У уводном делу који је сам написао истиче јасну снагу цара: „*То смо учинили на нашем свечаном двору у Нирнбергу, у заседању са свим изборним кнезовима, црквеним и световним, и усред бројног мноштва других кнезова, грофова, барона, магната, племића и грађана; после зрелог промишљања, из пуноће наше царске моћи; седећи на престолу нашег царског величанства, окићен царским тракама, инсигнијама и дијадемом; године Господње 1356. у 9. индикту, четвртог дана пред јануарске иде, десете године наше владавине као краља, прве као цара*“.[1232]

Као и његови претходници путовао је по целом царству, дуже се задржавао у Ингелхајму, Ахену и Мецу где је дошао у контакт са визуелном културом Каролиншког доба. Бавио се црквеним питањима, посебно борбом против јереси, али своју политику је усмерио на Бохемију где је и највише времена проводио. Праг је постао центар царства у који су долазиле делегације из читаве Европе, папски легати, представници краљева Француске, Енглеске, Пољске, Угарске, као и италијански племићи из Венеције и Ломбардије.[1233] У време када је дошао на власт, други владар Стефан Душан (краљ 1331-1346, цар 1346-1355), желео је царску круну. Њих двојица су дошли у блиски контакт када је поново покренута идеја о Крсташком рату против муслимана, а самим крунисањем за римског краља и касније цара Карло се обавезао да ће се борити против неверника. Идеја о крсташком походу је била краткотрајна.[1234] Пред краја његовог живота дошло је до Великог раскола у римокатоличкој цркви, чиме није стигао да се бави, а за чије решење ће бити заслужан његов син Жигмунд.[1235]

Визуелна култура и уметност чији је ктитор био Карло чинила је део обимног програма који је глорификовао Луксембуршку династију и царску идеологију. Карлова амбиција била је да од Прага створи културни и духовни центар царства, а како је идентитет

[1230] Emperor Charles IV, Hystoria nova de sancto Wenceslao martyre (Legend of St. Wenceslas),183-209.
[1231] V. Žůrek, Charles IV and the Patronage of Multilingual Literature at his Court and Beyond, 184-186; M. Jaluška, Miraculous Objects and Foundational Sins: Verbal and Material Reality in the Dalimil Chronicle, the Chronicle of Přibík Pulkava of Radenín, and Charles IV's Autobiography, 211; B. Nagy, Memories of the Self: The „Autobiography“ of Charles IV in Search of Medieval Memories, in: *Culture of Memory in East Central Europe in the Late Middle Ages and the Early Modern period*, ed., R. Wojcik, Poznań 2008, 161-166, 164; E. Schlotheuber, Die Autobiographie Karls IV. und die mittelalterlichen Vorstellungen vom Menschen am Scheideweg, *Historische Zeitschrift* 281(1) (2005), 561-591, 562, 564, 586; J. Fajt, Charles IV: Toward a New Imperial Style, 4.
[1232] V. Dvořáková, Historical and Social Background to the Development of Court Art under Charles IV, 1350-1378, 45; I. Hlaváček, The Luxemburgs and Rupert of the Palatinate, 1347–1410, 554; P. Gumiel Campos, Charles IV of Luxemburg & Pedro I of Castile (1347-1378). Architecture and urbanism at the service of royal power, *La Albolafia: Revista de Humanidades y Cultura*, No. 20, (2020), 383-400, 386 са изворима, посебно текст Златне буле; P. Crossley, "Bohemia Sacra" and "Polonia Sacra": liturgy and history in Prague and Cracow cathedral, *Folia historiae artium, Seria Nowa*, vol. 7 (2001), 49-69, 52-53; I. Rosario, *Art and Propaganda*, 32.
[1233] V. Dvořáková, Historical and Social Background to the Development of Court Art under Charles IV, 1350-1378, 47-49.
[1234] Ibid., 45-46.
[1235] I. Hlaváček, The Luxemburgs and Rupert of the Palatinate, 1347–1410, 555-556.

престонице представљао идентитет читавог царства[1236], у том контексту Праг постаје универзална хришћанска престоница. Карло IV започео је градитељски преображај Прага по повратку у Бохемију 1333. године. У Прагу је постојала јасна подела града (сл. 6.22). Влтава је делила град на два дела: стари део града на десној обали и дистрикт Храдчани са катедралом Св. Вита, и нови део на левој обали. На десној (источној) обали на брду је замак Вишехрад који је идентификован као замак Пшемислава Орача, оснивача династије Пшемисловића и његове жене пророчице Либуше која је према легенди предвидела успон Прага (сл. 6.23). Овај замак је од друге половине 11. века до 1135. године био резиденција краљева династије Пшемисловића. На левој страни је Храд, место на ком је двор изградио Борживој I, први хришћански кнез Бохемије на крају 9. века. Храд је био замак резиденција династије Пшемисловића до краја 13. века. Карло је препознао Храд као кључно место које треба обновити у контексту креирања владараске идеологије. Обнављањем замка постаје његов нови ктитор, настављајући се на ктиторе династије Пшемисловића (сл. 6.24). Обнавља дворску капелу Свих Светих уз Прашки замак, повезујући је на исти начин са двором као што то чини Луј IX са Сен Шапелом у оквиру краљевске палате у Паризу. Сакрални фокус града била је Богородичина црква коју је подигао Борживој I крајем 9. века. У оквиру овог дела града налазио се и бенедиктински манастир Светог Ђорђа који је крајем 11. века постао владарска гробна црква, и мала ротонда коју је изградио пре 930. године принц мартир Венцеслав, први светитељ ове династије, који је био заштитник и ослободилац Бохемије. На том месту Карло је изградио нову катедралу о чему ће бити речи. [1237]

Карло је у Прагу основао *studium generale* 1347/48. године, најстарији источно од Рајне, а северно од Алпа. Оснивање универзитета било је део ширег политичког програма обликовања Прага као престонице, а важност је забележио Бенеш Крабица: „*А у Прагу је настао* ***studium****, какав никада није виђен у свим деловима Немачке, а тамо су долазили студенти из иностранства, наиме из Енглеске, Француске, Ломбардије, Угарске, Пољске, и из сваке од околних земаља, заједно са племићима и принчевима, прелатима цркава из разних крајева света. И град Праг је постао, кроз овакву врсту проучавања, веома познат и славан у туђини...*“.[1238] Од посебног значаја је званични печат који је настао средином 14. века (сл. 6.25). Приказан је Свети Венцеслав са ореолом у ратничкој одежди. Са његове леве стране приказан је Карло у клечећем положају који му приноси оснивачку повељу. Са изузетком круне, сваки део Карлове одежде понавља Венцеславову. Поред светитеља је штит са Бохемијским лавом, а поред Карла штит са царским орлом. Натпис гласи: *SIGILLVM UNIVERSITATIS SCOLARIVM SWDII PRAGENSIS*. Печат универзитета је прво визуелно изједачавање са овим мартиром. Сличне идеје изражене су и путем царског печата. Испод цара на престолу појављује се слово *W* што је јасна референца на светитеља. Свети Венцеслав био је један од заштитника Бохемијског краљевства.[1239] У најстаријој Бохемијској хроници Козме Прашког (око 1045 -1125) која је настала око 1119. године помињу се чуда на његовом гробу.[1240] Његов култ је превазилазио границе Бохемије. Око 980. године цар

[1236] О идентитету престонице као идентитета читавог царства у: Ј. Ердељан, *Изабрана места*, 66-73.

[1237] J. Gajdošová, Karls Hauptstadt Prag - Großbaustelle und Versuchslabor einer neuen Richtung gotischer Architektur, in: *Kaiser Karl IV. 1316-2016*, hrsg., J. Fajt, M. Hörsch, Prag 2016, 95-102, 95; Z. Opačić, P. Crossley, Prague as a New Capital, in : *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, eds. B. D. Bohem et al., New York 2005, 59-74, 59-61, 70-71; P. Uličný, Vyšehrad v době Karla IV. Neznámá tvář královského hradu v ikonografii z počátku 17. století, *Staletá Praha* 33 (2017), 120-144; J. Fajt, Charles IV: Toward a New Imperial Style, 3-4.

[1238] I. Rosario, *Art and Propaganda*, 71-73 са изворима: Et factum est studium tale in civitate Pragensi, cui nunquam fit simile in omnibus partibus Alamanie, et veniebant illuc de alienis partibus, videlicet de Anglia, de Francia, de Lombardia, de Vngaria, de Polonia et de singulis circumiacentibus terris studentes, filii nobilium et principum ac prelati ecclesiarum de diversis mundi partibus. Et facta est civitas Pragensis ex studio huiusmodi famosa et celebris in terris alienis valde, et propter multitudinem scolarium tempora in eadem aliquantulum cariora fuere, quia multitude maxima eorum illuc confluebat.

[1239] Ibid., 47-49, 71-75, са изворима.

[1240] Cosmas of Prague, *The Chronicle of the Czechs*, eds., J. M. Bak, P. Rychterová, trans., M. Rady, P. Mutlová, Budapest 2020.

Отон II поручио је од бискупа Мантове да састави житије Св. Венцеслава. У Житијима описан је као учен човек који је читао латинске, словенске и грчке књиге. Представе Венцеслава проналазимо на новцу од 11. века. Поистовећивање Карла са Венцеславом на печату Прашког универзитета била је прва у низу представа путем које је цар обликовао свој легитимитет и идентитет у оквиру Бохемије, као Нови Венцеслав, што ће кулминирати програмом катедрале Св. Вита у којој је Св. Венцеслав имао и активну улогу у крунисању краљева.[1241]

Катедрала Светог Вита је владарска задужбина Луксембуршке династије, светилиште Бохемијских светитеља, крунидбена црква и владарски маузолеј (сл. 6.26). Поред ових функција, катедрала је била лични ктиторски подухват Карла IV који сведочи о његовој приватној побожности и владарској идеологији. Катедрала Св. Вита вековима је била духовни центар краљевства. Изградио је Карло 1344. године на месту старе романичке базилике чији је ктитор био принц Збигњев II[1242] (1055-1061) 1060. године. Базилика је изграђена на месту ротонде коју је изградио Венцеслав 930. године (сл. 6.27). Првобитна ротонда са једном апсидом, убрзо по изградњи је добила још две на јужној и северној страни, као и анекс правоугаоне основе на западној страни. Целокупно здање је на тај начин добило јединствен облик у Чешкој, а као могући архитектонски и духовни модел треба издвојити цркву Светог Гроба у Јерусалиму (сл. 6.28). Од првобитне цркве коју је изградио цар Константин, у Венцеславово време била је ротонда која окружује гроб са три полукружне апсиде. План грађевине налазио се у књизи *De Locis Sanctis* сачињене према наративу и цртежима епископа Аркулфа који је посетио Јерусалим у 7. веку. План цркве Светог Гроба био је познат у западној Европи, а врло вероватно и у Прагу. По изградњи нове базилике у 11. веку у њу је смештена највреднија реликвија, гробница са моштима њеног првог ктитора која се налазила у источној апсиди јужног брода и била је одвојена од саме базилике зиданом преградом. Гроб првог ктитора се на тај начин нашао у затвореном простору скоро квадратне основе. Док је ротонда Светог Вита реконструисана у базилику са два хора и две куле, мање од једног века касније, 1149. године завршена је обнова Јерусалимског храма. Тада је црква формално добила план базилике са два хора и једним јужним улазом који је био заштићен са западне стране високом кулом, а са источне истуреном капелом подигнутом изнад Голготе. Базилика Светог Вита је на тај начин била врло слична тадашњем храму, а близак изглед ова два здања сасвим сигурно је утицао и на њеног наредног ктитора Карла. Катедрала представља потпуно свесну имитацију Јерусалимског здања са гробом првог ктитора, светитеља због своје мученичке смрти, који је у односу на целу катедралу заузео исти положај као Христов гроб у Храму.[1243]

Катедрала је грађена у периоду од 1344. до 1419. године и великим делом сачувана је у свом оригиналном стању. Прашка бискупија је 30. априла 1344. године уздигнута на ранг надбискупије, а камен темељац катедрале положен је 21. новембра исте године. Бенеш Крабица је забележио у хроници: „*Најзад, нови прашки архиепископ, као и Јован, краљ Чешки, и његова два сина, Карло и Јован*[1244]*, и многи прелати и племићи, напустивши прашку цркву, дођоше на место ископано и припремљено за нови темељ. Ова четворица, наиме архиепископ, краљ и његова два сина, копају јарак и спуштају се на дно, и положивши са оним поштовањем и оданошћу који им приличи, камен темељац за нову цркву, они коначно излазе из јарка радосни, певајући у хору Te Deum*“.[1245] Матија из Араса (око 1290–1352), први

[1241] Z. Opačić, P. Crossley, Prague as a New Capital, 63; I. Rosario, *Art and Propaganda*, 47-49, 71-75, са изворима.
[1242] Такође познат и као Спитињев.
[1243] P. Uličný, Svatá města Jeruzalém a Řím v sakrální topografii Prahy, *Logos* 1/2, (2004), 114–122, 115-116 са широм литературом и изворима.
[1244] Јован Хајнрих Луксембуршки (1322-1375).
[1245] I. Rosario, *Art and Propaganda*, 53-54, са изворима: Demum novus archiepiscopus Pragensis, nec non Iohannes, rex Boemie, atqueJilii eius duo, Karolus et Iohannes, et magna multitude prelatorum atque nobilium exeuntes de Pragensi ecclesia veniunt ad locum efossum etpro fundamento novo preparatum. Fossam isti quatuor, videlicet

градитељ катедрале започео је изградњу тробродне базилике са трансептом, хором на истоку са полигоналном апсидом и амбулаторијумом са радијално постављеним капелама. Током средњег века западни део катедрале није био завшрен (сл. 6.29). Изградња је започета од апсиде и капела. Првобитни план сачуван је у колекцији Бечке академије. У питању је копија из 16. века оригиналног плана градитеља. Године 1352. надбискуп Арношт освештао је једну од капела посвећену Светом Антонију, што значи да су радови на том делу катедрале напредовали. Исте године Матија је умро и неко време су радови текли без главног градитеља. Године 1355. на позив Карла у Праг је дошао нови градитељ Петер Парлер (1330-1399) који је наставио радове на источном, а затим прешао и на јужни део, односно изградњу тзв. Златне капије, и сводове хора. Нови надбискуп Јан Очко (1364-1378) освештао је главни олтар Св. Вита и олтар хора посвећен Богородици. Наредне године завршена је капела Светог Венцеслава. У присуству цара, надбискуп Јан је освештао 1367. године. Наредних година завршени су различити елементи, јужни део са мозаицима на фасади, унутрашњост капеле Св. Венцеслава је украшена „сликама, златом, драгуљима и драгим камењем“, уследило је рушење старих и транслација реликвија у нове делове, и грађење спиралног степеништа у јужној кули.[1246]

У оквиру катедрале налазило се тринаест капела које се посвећене, почевши од југозападног краја, Св. Венцеславу, Св. Силвестеру, Св. Симону и Јуди, једна непознате посвете, Св. Марији Магдалени, Св. Ерхарду, Св. Отилији, Св. Адалберту и Св. Доротеји. На источној страни, у врху је царска капела посвећена Св. Тројству, а затим и капеле (настављајући ка северозападу) Св. Антонија, Св. Агате, Св. Ане, Св. Михаила, и Св. Урбана, са гробницом Св. Жигмунда. Главни олтар посвећен је Св. Виту и ту се уједно налази и гробница светитеља. Јужно од главног олтара налазио се хор мансионара посвећен Богородици у оквиру ког је сахрањен цар. Као моравски маркгроф Карло је 5. октобра 1343. године основао нови ред нижег свештенства при цркви Св. Вита, који су названи *mansionarii* зато што су живели у близини катедрале. Састојао се од двадесет четири клирика; дванаест свештеника, шест ђакона и шест ипођакона. Чланови су служили олтару Богородице и свакодневно су певали Маријанске слижбе (*cursus de Beata Virgine*). Хор се налазио између петог и осмог стуба са северне и са јужне стране. Био је окружен металном оградом која је имала улаз на северној страни. Поред Богородичиног олтара на истоку, у оквиру хора се налазио и олтар Св. Луја чија ктиторка је била Бланка, олтар Св. Николе у средини хора ктиторке Ане и олтар посвећен Св. Невинима, односно Витлејемској деци чији ктитор је вероватно био цар и четврти олтар посвећен Св. Флорентину и уз њега гробница Св. Адалберта, пре него што је добила своје коначно место у оквиру катедрале.[1247]

Венцеславова капела са јужне стране поред главног улаза у оквиру грађевине стоји као засебно здање (сл. 6.30).[1248] Квадратног плана, подељена је на дванаест травеја (сл. 6.31). Има два улаза, на западној страни који води у трансепт и северни који води у хор. Петер

---

archiepiscopus, rex et duo Jilii eius inhant et ad yma descendunt, positoque cum ea reverencia, deuocione, quibus decuit, primario lapide pro nova ecclesia edzjkanda de fovea tandem letantes exeunt, choro Te Deum laudamus cum iubilo cantante.

[1246] A. Kinde, *The Function of Cathedral Spaces in Late Medieval Central Europe (1300-1563)*, PhD Thesis, Central European University, Budapest 2024, 54-57; J. Krasá, The New Cathedral and the Subjects of it's Pictorial Decoration, in*: Gothic Mural Painting in Bohemia and Moravia 1300-1378*, ed., V. Dvořáková, London 1964, 66-70, 66-67; P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, *Zeitschrift für Kunstgeschichte* Heft 2 (2023), 145-194, 163; Id., The Choirs of St Vitus's Cathedral in Prague: A Marriage of Liturgy, Coronation, Royal Necropolis and Piety, *Journal of the British Archaeological Association* 168 (1) (2015) 186-233, 191; P. Frankl, *Gothic Architecture*, London 2000, 200.

[1247] A. Kinde, *The Function of Cathedral Spaces in Late Medieval Central Europe (1300-1563)*, 164-168; I. Rosario, *Art and Propaganda*, 63; P. Uličný, The Choirs of St Vitus's Cathedral in Prague: A Marriage of Liturgy, Coronation, Royal Necropolis and Piety, 204-208, 214-215.

[1248] M. Bartlová, The Choir Triforium of Prague Cathedral Revisited: The Inscriptions and Beyond, in: *Prague and Bohemia. Medieval art, architecture and cultural exchange in Central Europe*, ed., Z. Opačić, Prague 2009, 81-100, 90.

Парлер био је задужен за изградњу капеле, а њен свод представља ремек дело. Свод је настао спајањем два квадрата ротирана за 45 степени и подељена на низ од три поља која воде до места где се квадрати укрштају. На тај начин свод је добио облик два пресавијена грчка крста у чијој средини се налазио један мањи. Ова ретка форма свода била је заступљена на Медитерану где су га арапски градитељи прилагодили куполастим структурама од којих се најстарије налазе у Великој џамији у Кордоби. У хришћанској архитектури један од примера је црква Светог Гроба у Торес дел Рио у Навари изграђена око 1160/70. године на ходочасничком путу до Сантијаго де Компостела. Свод чини 24 ребра на којима се налазе натписи и слике, укључујући имена апостола од којих је данас видљиво осам (сл. 6.32). Пошто је црква била повезана са црквом Светог Гроба у Јерусалиму, сугерисано је, да симболика јединствена у Шпанији, реферише на западни део Јерусалимског храма. Хипотеза је да одражава иконографију свода где су приказани ликови дванаест апостола и дванаест пророка. Друга хипотеза је да су имена апостола симболично означавала дванаест стубова који носе свод цркве Св. Гроба. Претпоставка да се Парлер ослањао на овај модел због њеног специфичног значења поткрепљује и начин на који је форму прилагодио капели. Капела квадратног плана подељена на 12 травеја реферише на Јованов опис Небеског града. Парлер је форму свода додатно модификовао попуњавањем центра који је у Навари остао празан (сл. 6.33). Додао је два ребра која немају конструктивну функцију, а резултат је грчки крст који изгледа као да је уметнут са краковима који имају лишће.[1249] У контексту идеје о Небеском Јерусалиму реферише на Рајско дрво.[1250] Рајско дрво коришћено је за израду крста на којем је разапет Христос. Крст реферише и на последњи суд који ће претходити Небеском Јерусалиму (Матеј 24: 29-31[1251], Марко 13: 26[1252] и Лука 21: 25[1253]). Знак сина човечијег био је често тумачен као крст који ће се појавити на небу: „*Овај симбол крста биће на небу када Господ дође на Суд*“[1254] као што је познато из Бохемијске литургије.[1255]

Зидна декорација Венцеславове капеле укључује злато, драго и полудраго камење, циклус Христовог Страдња и ктиторски портрет. Представљене су сцене Христос на Маслиновој гори, Христос испред Пилата, Бичевање Христа, Христос крунисан трновим венцем, Распеће, Распеће са ктиторима, Христов гроб и Васкрсење. Приказано је и Вазнесење, Силазак Св. Духа на апостоле и апостоли Петар и Павле (сл. 6.34). Седамнаест крстова од црвеног јасписа, љубичастог аметиста и зеленог хрисопраса уметнуто је између сцена. У оквиру Распећа приказни су Карло IV и Елизабета од Помераније (сл. 6.35). Распеће Христово указује и на Венцеславову мученичку смрт. У царевој верзији Житија, јасно је наглашено да је Венцеслав нови Христос.[1256] Направљене су паралеле између последње ноћи

[1249] P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming, 149-150, 171-176; P. Uličný, Svatá města Jeruzalém a Řím v sakrální topografii Prahy, 116-117.

[1250] Отк 22: 1.И показа ми чисту ријеку воде живота, бистру као кристал, која излажаше од престола Божијега и Јагњетова. 2.Насред улица његовијех и с обје стране ријеке дрво живота, које рађа дванаест родова дајући сваког мјесеца свој род; и лишће од дрвета бијаше за исцјељивање народима.

[1251] Јеванђеље по Матеју 24: 29. И одмах ће се по невољи тих дана сунце помрачити, и мјесец своју свјетлост изгубити, и звијезде с неба пасти, и силе небеске покренути се.30. И тада ће се показати знак Сина Човјечијега на небу; и тада ће проплакати сва племена на земљи; и угледаће Сина Човјечијега гдје долази на облацима небеским са силом и славом великом.31. И послаће анђеле своје с великим гласом трубним; и сабраће изабране своје од четири вјетра, од краја до краја небеса.

[1252] Јеванђеље по Марку 13: 26. И тада ће угледати Сина Човјечијега гдје долази на облацима са силом и славом великом.

[1253] Јеванђеље по Луки 21:25. И биће знаци на сунцу и мјесецу и звијездама; и на земљи мука и невоља народима у ужасу од хуке морске и валова.

[1254] P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus’s Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, 177 са изворима: Hoc signum crucis erit in caelo, cum Dominus ad iudicandum venerit.

[1255] Ibid., 177; J. Krasá, The New Cathedral and the Subjects of it’s Pictorial Decoration, 68-69; B. Kühnel, Monumental Representations of the Holy Land in the Holy Roman Empire, 339; I. Rosario, *Art and Propaganda*, 56.

[1256] J. Krasá, Paintings in the Cathedral of St Vitus Prague, in*: Gothic Mural Painting in Bohemia and Moravia 1300-1378*, ed., V. Dvořáková, London 1964, 122-125, 122; I. Rosario, *Art and Propaganda*, 56-61; P. Uličný, Blood in

његовог живота са догађајима који су претходили Распећу: „*Јер када је сео за трпезу са својим друговима витезовима, рекао им је следеће речи: „Сутра, на бдењу чувара раја, ја ћу пити чашу страсти Господње за љубав; који ће представљати душу моју Богу мом. Али сада пијте и гостите се са мном, јер од сада нећу пити с вама од плода ове лозе.“ Затим се, устајући са вечере, посветио молитви, узносећи захвалност Богу, чинећи чисту исповест са скрушеним и покајаним срцем, са жељом за задовољством измолио је опроштај од свештеника и са горким плачем молио за грехе и своје и својих ближњих, остао је у молитви до петлова. И тако, просветљен и припремљен, као јутарња светлост, сусрећући замке ноћи, поздрављајући свог злог и безбожног брата, који је излазио из власти таме, са слатким умиљењем, попут другог Авеља, рањава га Каин. А када га је ранио, брат му је затетурао унатраг и пао, јер није имао власт над Божјим човеком. Али свети Венцеслав, желећи да принесе драговољно жртву Богу и да живот свој положи за Христа, врати му свој мач, говорећи: „Твоја воља је у рукама твојим*“.[1257] Ктитори на симболичан начин присуствују Распећу, али и Венцеславовом страдању. Тим путем, Карлова династија је глорификована, а у прилог говори и чињеница да се налазе на златној позадини као и Христос.[1258] Веровање да је путем Венцеславовог страдања обезбеђено спасање не само за његове претке, већ и цело краљевство била је централна тема изгубљене гробнице која се налазила поред олтара на средини источног зида (сл. 6.36). Према попису инвентара из 1387. године сазнајемо да су се на источној страни гробнице налазили портрети Карла и његове жене урезани у сарадоникс са крунама од злата, бисера и драгог камења. Изнад њих налазила се златна статуа Св. Венцеслава који је у једној руци држао копље, а у другој штит са Бохемијским лавом. Изнад се налазила рука Божја која сведочи о њиховом богомизабраном статусу. Рељефи на гробници су укључивали представе Христа на трону, Богородице на трону, као и сцене мучеништва Св. Вита, Св. Адалберта, Св. Венцеслава и Св. Људмиле. На јужној страни није било рељефа пошто је стајала уз зид, као ни на западној која је формирала задњу страну олтара на којем је стајала биста реликвијар Св. Венцеслава са круном Бохемије (сл. 6.37). Постављањем круне, коју је Карло поручио за крунисање 1347. године, на реликвије светитеља, инсигнија је добила статус *sanctuarium*, односно реликвије. На тај начин свако ко је носио круну налазио се под директном и недвосмисленом заштитом Св. Венцеслава који је изједначен са Христом, а чије мошти се чувају у представи Небеског Јерусалима, у катедрали Св. Вита.[1259]

Поред зидног програма капеле Св. Венцеслава сачуване су бисте у трифоријуму (сл. 6.38). Двадесет и једна биста налазе се у најсветијем простору изнад гроба патрона. Свака од

Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, 170-171; H. Šedinová, The Symbolism of the Precious Stones in St. Wenceslas Chapel, *Artibus et Historiae* Vol. 20, No. 39 (1999), 75-94.

[1257] Emperor Charles IV, Hystoria nova de sancto Wenceslao martyre (Legend of St. Wenceslas), 196-197: Nam cum in cena recubuisset cum conmilitibus suis, aiens dixit: Cras, in vigilia prepositi paradisi, calicem passionis amore domini bibam; qui animam meam representabit deo meo. Nune autem mecum bibite et epulamini, nam de genimine huius vitis amodo non bibam vobiscum. Tune a cena surgens oracionibus se dedit, gracias agens deo, puram confessionem faciens contrito et conpuncto corde, cum desiderio satisfaciendi a sacerdote veniam pecijt et cum amaro fletu pro peccatis tam suis quam proximorum vsque ad gallicinium exorauit, devotissime autem in matutinis horis perseuerans, et in aurora verum solem rutilantem anime, scilicet corpus domini, sumpsit. Et sic illuminatus et procuratusa tamquam iubar matutinum nocturnis insidijs obvians, de potestate tenebrarum fratrem suum procedentem seuum et impium dulci affatu salutans, velut alter Abel a Cayn wlneratur. Et cum eum percussit, abijt retro et cecidit, non habens potestatem in víro dei. Sanctus autem Wenceslaus, optans volumarie offerre sacrificium deo et ponere animam suam pro Christo, restituit sibi gladium aiens: Voluntas tua sít in manibus tuis.

[1258] J. Krasá, Paintings in the Cathedral of St Vitus Prague, 122-125, 122; I. Rosario, *Art and Propaganda*, 56-61; P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, 170-171; H. Šedinová, The Symbolism of the Precious Stones in St. Wenceslas Chapel, 75-94.

[1259] I. Rosario, *Art and Propaganda*, 56-61; P. Crossley, "Bohemia Sacra" and "Polonia Sacra": liturgy and history in Prague and Cracow cathedral, 49.

бисти има натпис који сведочи о идентитету. Приказани су Венцеслав из Радеча[1260], Матија из Араса[1261] (сл. 6.39), Петер Парлер[1262](сл. 6.40), Андреас Котлик[1263], Бенеш Крабица[1264], Венцеслав Луксембуршки[1265], Јован Луксембуршки[1266], Бланка Валоа[1267] (сл. 6.41), Ана Баварска[1268], Ана од Свидника[1269], Елизабета од Померание[1270], Карло IV[1271] (сл. 6.42), Јован Луксембуршки[1272], Елизабета Пшемисловић[1273] (сл. 6.43), Венцеслав IV[1274], Јоана Баварска[1275], Арношт Пардубишки[1276] (сл. 6.44), Јан Очко[1277] (сл. 6.45), Јан Јенштејн[1278],

[1260] M. Bartlová, The Choir Triforium of Prague Cathedral Revisited: The Inscriptions and Beyond, 95: Wecżeslaus de Radecz, canonicus / Pragensis et decants ecclesie sancti Apollinaris I Pragensis, director fabrice quintus, / qui totum chorum Pragensem / tesrudinari procuravit de / pecuniis fabrice.

[1261] Loc. cit.: Mathias, natus de Arras civitate / Francie, primus magister fabrice huius ecclesie quem Karo / lus IIII. pro tunc marchio Moraviae cum / electus fuerat in regem Romanorum in Avinione / abinde adduxit ad fabricandam ecclesiam/istam, quam a fundamento íncepit anno domini M / CCC XLII. Et rexit usque ad annum LII in / quo obiit.

[1262] Loc. cit.: Petrus, Henrici parleri de Polonia, magistri de Gem / unden in Suevia, secundus magister huius fabrice, quem impera / tor Karolus IIII. adduxit de dicta civitate et fecit eum ma / gistrum huius ecclesie, ei cum tempore fuerat annorum XXIII et incepit regere anno domini / MCCC LVI et perfecit chorum istum anno domini M CCC LXXXVI, quo / anno incepit sedilia chori illius et infra tempus prescriptum etiam incepit / et perfecit chorum Omnium sanctorum, et rexit pontem Multauiae, ct incepit a / fundo chorum in Colonya circa Albiam.

[1263] Loc. cit.: Andreas, dictus Korlik, canonicus / et altarista sancti Dionysii in ecclesia / Pragensi, director fabrice IIII. Obiit / Anno domini M CCC LXXX.

[1264] Loc. cit.: Benesius, dictus Crabiczie / canonicus Pragensis studiosus / director fabrice tercius. Obiit / anno domini M CCC LXXV, die / XXVII mensis Julii.

[1265] Loc. cit.: Dominus Wenczeslaus, dux / Luczemburgensis et Brabancie / frater Karoli et Iohannis marchionis/ Moraviae. Hic morit Anno / domini M CCC LXXX sepultus.

[1266] Loc. cit.: Iohannes , frateri Karoli, marchio (sic)/ Moraviae, morit anno domini M CCC / LXXV die XII mensis Novembris / Hic construxit monasterium / fratrum heremitarum in Brunna / ibidem sepultus. Item monasterium / Cartusiensie prope Brunna.

[1267] Loc. cit.: Margareta dicta Blanczie, Romanorum et Boemie regina illustrissima que construxit et dotavit altare sancti Lodovici, regis Francie in choro novo sancte Marie in ecclesia Pragensis quam / eciam donavit dicte ecclesia cortinas / nobilissimas de axemito rubeo et / albo cum armis diversis auro sutis / et alias strifeas sericeas preciosas / cum casula bona. Óbiit dies sanctí Petri / ad vincula.

[1268] Ibid., 95-96: Anna Romanorum et Bohemie regina, que construxit et dotavit altare sancti Nicolai in medio chori sancte Marie in ecclesia Pragensi qua eciam donavit ecclesie predicte duas / casulas cum perlis solempnisimas / Coronamque suam pro dechore speculchri / beatissimi Wenceslai imperatoris pie donavit cum / cortinis camera sue. Obiit in/ purificacione sancte Marie.

[1269] Ibid., 96: Anna de Bosna de regno/ Dalmacie, mater domini / Wenczeslai regis Romanorum/ et Boemie.

[1270] Loc. cit.: Elizabet de Stetina, filia ducis/ Bohuslai, mater Sigismundi/ regis Ungariae et marchionis/ Brandenburgesis, Johannis ducis / Gorliczensis et Anne regine / Anglie.

[1271] Loc. cit.: Karolus IIII. Imperator Romanorum et/ Boemie rex hic fundavit novam Pragensem ecclesiam/ de sumptuoso opere ut ap[p]aret ac sumptibus/ propriis laboravit his eciam imperrativ a sede apostolica ecclesiam Pragensem erigi in metropolitanam/ per Clementem papam VI, et archiepiscopum legatum apostolice / sedes fieri procuravit per dominium Urbanum papam/ Vtum, collegium Omnium sanctorum in castro/ et mansionarios in ecclesia Pragensi/ instituit et dotavit studium Praguense/ instituit (sic), pontem novum per Multauiam laborare/ precepit. Amator cultus divini et cleri precipuus / Moritur Prage anno domini M CCC LXXVIII die / penultima novembris etatis suo anno LXIIII.

[1272] Loc. cit.: Iohannes, filius Henrici imperator / comes Lutzemburgensis, rex Boemie / VIII, duxit Elizabet filiam / regis Venceslai. Hic moritur in / bello in Francia per regem Anglie Anno / domini M CCC XLVI in die Ruffi. Hic/ fundavit monasterium carthusiense / prope Pragam.

[1273] Loc. cit.: Elisabeth, regina Bohemie, mater / ilustrissimi (sic) principis domini Karoli / Romanorum et Bohemie regis. Obiit / in die sanctorum Cosme et Damiani / martirum.

[1274] Loc. cit.: Wenczeslaus, primus Romanorum / et Boemie rex, comes Lucemburgensis (sic) / natus serenissimi principis, domini / Karoli IIII, Romanorum Imperatoris.

[1275] Loc. cit.: Iohanna Romanorum et Boemie regina / illustrissima domini Alberici, ducis / Holandrie, filia, uxor prima / serenissimi principis domini Wenceslai / Romanorum et Boemie regis. Obiit / anno domini M CCC LXXXVI in vigilia / circumcisionis domini.

[1276] Loc. cit.: Arnestus, primus archiepiscopus Pragensis, fundavit et / dotaviti ac perfecit ad plrenum monasterium sancte / Marie canonicorum regularium in Glacz. Item monasteria eisudem / ordinis Zatzka et in Rokicano ac hospitale in Broda Boemi / cali fundavit, perfeciti et dotavit. Hic moritur in Rudnicz anno domini / M CCC LXIIII die ultimo mensis Juni, sepultus / in Glacz. Primus officium correctoris ad reprimendam (sic) / insolenciam clericorum instituit.

[1277] Ibid., 97: Iohannes, II archiepiscopus Pragensis, primus legatus, dotavit / altaria sancte Marie in capella Omnium sanctorum. Sanctorum Erharde / et Otilie in ecclesia Pragensis. Item construxit dota / vit hospitale sancte Marie sub

Николас Холубек[1279] и Бушек из Велхатрице[1280]. Централну позицију заузимају цар, његове жене и његови родитељи. Неки од натписа били су изложени сунчевој светлости, па су у генерално лошем стању. Такође, постоји доста грешака везаних за титуле и године. Истраживачи сматрају да су измене настале у 17. или почетком 18. века. Још десет бисти се налази директо изнад унутрашњег трифоријума, Христос, Богородица и светитељи, Св. Вит, Св. Прокопије, Св. Венцеслав, Св. Адалберт, Св. Људмила.[1281] Директно изнад Карлове бисте је Христос, а изнад Елизабетине је Богородица. Ови непомични сакрални елементи нашли су своју активну функцију у крунидбеној церемонији. Бисте су једва видљиве због висине на којој се налазе, пролаз до њих је узак и једва се може прићи. Сматра се да је њихова кључна функција комеморативна, али и да указује на Божанску природу Карлове владавине, која је истакнута местима Спаситеља и Карла, Елизабете и Богородице. Светитељи из династије Пшемисловића наглашавају династички континуитет, владарски идентитет, али и легитимитет Карла IV. Они су његови заштитници и посредници на Страшном суду. Путем њихове заштите обезбеђено је спасење читавој династији.[1282]

Сачуван је још један ктиторски портрет Карла IV. У питању је мозаик Страшног Суда на јужној фасади катедрале (сл. 6.46). Сматра се да су за израду били задужени уметници из Венеције, пошто је ова техника била непозната у Бохемији пре 14. века. Мозаик се налази изнад главног портала, *Porta Aurea*. Златна врата Карлове катедрале представљају још једну референцу на Свети град. Јерусалимска златна капија кроз коју је Христос ушао у град подељена је на приземље и спрат са два полукружна отвора и у овом облику постала је узор за обликовање јужног портала цркве Св. Гроба. Портал је имао важну улогу у крунисању Јерусалимског краља, јер је испред њега биран и пролазећу кроз њега подражавао је Христов улазак у Јерусалим. Јужни портал катедрале Св. Вита имао је такође своју улогу у крунисању краља Бохемија. Необичан распоред јужног прочеља био је употпуњен спољним отвореним спиралним степеништем. Као очигледан симболички мотив треба издвојити Јаковљеве лествице[1283] које је видео у свом сну. Директно изнад портала у три вертикална регистра се налази монументална представа Страшног Суда, коначног тријумфа. У средишњој зони приказан је Христос у мандорли. Око њега је десет анђела, од којих осам носи оруђе Страдања, а два трубе којим најављују Христов долазак. Испод мандорле је шест светитеља заштитника Бохемије у молитвеном положају. Са десне стране су Св. Вит (најближе Христу), Св. Жигмунд и Св. Прокопије, а са леве су Св. Венцеслав, Св. Људмила и Св. Адалберт. Све фигуре се налазе на златној позадини. Испод, на плавој позадини су приказани Карло и Елизабета. На десном панелу приказана је Богородица и шест апостола, док је испод сцена Васкрсења праведних (сл. 6.47). На левом панелу приказан је Јован Крститељ и шест апостола, а испод су грешници у паклу и Св. Михаило са мачем. О представи цара у оквиру сцене Страшног суда и њеној симболици смо говорили више пута у оквиру дисертације. Карло и Елизабета посредством Бохемијских светитеља који су њихови заступници на Страшном суду пред Христом тријумфатором заслужиће место у Новом Јерусалиму.

Wissegrado. Item / hospitale sancti Anthonii et sancte Elisabeth in / Hradczano pro clericis pauperibus infimis / Hic moritur anno domini M CCC LXXX / die XII mensis Ianuarii. Orate pro (eo).

[1278] Loc. cit.: Iohannes, tertius archiepiscopus / Pragensis apostolici sedis legatus / secundus, olim episcopus misnensis. Hic re / dificavit castrum Keisperg cum / magnis muris et turrim forti / castro fundavit.

[1279] Loc. cit.: Nicolaus, dictus Holubecz / cannonicus Pragensis, secundus / director fabrice Pragensis. Hic / obiit anno domini M CCC LV.

[1280] Loc. cit.: Busco Leonardi, archidiaconus / Curimensis, canonicus Pragensis / primus fabrice director / Obiit anno domini M CCC L.

[1281] Ibid., 83.

[1282] Ibid., 81-83, 90, 95-97; I. Rosario, *Art and Propaganda*, 63-66; P. Crossley, "Bohemia Sacra" and "Polonia Sacra": liturgy and history in Prague and Cracow cathedral, 51-52; G. Sommers Wright, The Reinvention of the Portrait Likeness in the Fourteenth Century, *Gesta* Vol. 39, No. 2, *Robert Branner and the Gothic* (2000), 117-134, 125-126.

[1283] Прва књига Мојсијева 28: 11-22.

Проласком кроз портал, верник улази у Небески Јерусалим, односно катедралу Св. Вита са небеским становницима чије присуство је гарантовано многобројним реликвијама.[1284]

Велики део сложене симболике прашке катедрале био је фокусиран на реликвије светитеља Вита, Венцеслава, Адалберта и Жигмунда. Мошти Св. Венцеслава смештене су у његову капелу у јужном делу. Након што је крунисан за краља Ломбардије у Павији, Карло је пронашао тело Св. Вита. У писму којем обавештава надбискупа Арношта, Карло говори да је путем Божје промисли пронашао мошти и да је он изабран да настави дело Св. Венцеслава који је у првобитну цркву похранио руку Св. Вита.[1285] Транслација реликвија идентификовала га је као Новог Венцеслава. Мошти Св. Вита су постављене у апсиду на истоку и биле су доступне мирјанима који су могли да имају директан контакт са њима, што сазнајемо у изворима из 1412. године (сл. 6.48).[1286] Мошти Светог Адалберта Прашког пренете су из Гњезна у ротонду. У катедрали, гроб светитеља се налази у западном делу наоса, а цео простор је означен као хор, *sanctae Paragensis ecclesiae alterius choir*, као нова црква, *in istud medium nove ecclesie Pragensis*, и као капела, *capella S. Adalberti, patroni eccleasiae Pragensis*.[1287] Бохемијским светитељима придружене су и мошти Св. Жигмунда које је Карло донео из Арла након крунисања за краља Бургундије и положио их је у северном делу, наспрам Венцеславове капеле. На тај начин, реликвије четири светитеља формирале су крст у чијем центру, Богородичином хору, се налазио гроб цара и његове породице који су на тај начин недвосмислено били на „раскрсници“ Бохемијске свете историје.[1288]

Катедрала Св. Вита није завршена у средњем веку, па је тачан облик њеног западног дела остао непознат. Након Карлове смрти, радови су још увек били у току. Смрт његовог сина Венцеслава 1419. године означила је почетак Хуситских ратова што је утицало и на изградњу. Карлов син Жигмунд је крунисан 1420. године за краља Бохемије у катедрали Св. Вита, а већ наредне године хусити су је опљачкали и запалили. Катедрала Св. Вита може се упоредити са Јерусалимским храмом, на шта указује асиметрична јужна фасада са главним порталом који је био фланкиран кулом и Венцеславовом капелом, која је заузела место Христовог гроба у оквиру храма. Поред тога, од почетка изградње обликована је првенствено као Небески Јерусалим о чему сведоче реликвије његових становника, али и као симбол моћи Луксембуршке династије чији гробови су се налазили у сакралном центру. Путем свеукупне визуелне културе катедрале, Карло је истакнут као богомизабрани владар, обновитељ храма,

[1284] J. Krasá, The New Cathedral and the Subjects of it's Pictorial Decoration, 69-70; B. Kühnel, Monumental Representations of the Holy Land in the Holy Roman Empire, 340; Z. Opačić, Architecture and religious experience in 14th-century Prague, in: *Kunst als Herrschaftsinstrument: Böhmen und das Heilige Römische Reich unter den Luxemburgern im europäischen Kontext*, hrsg., J. Fajt, Berlin 2009, 22-35, 28; I. Rosario, *Art and Propaganda*, 10-11, 85-86; L. Scales, Image-making, image-breaking, and the Luxembourg monarchy, in: *Luxembourg Court Cultures in the Long Fourteenth Century: Performing Empire, Celebrating Kingship*, eds., K. Kügle, I. Ciulisová, V. Žůrek, Woodbridge 2024, 404-428, 422; P. Uličný, Svatá města Jeruzalém a Řím v sakrální topografii Prahy, 117-118; P. Gumiel Campos, Charles IV of Luxemburg & Pedro I of Castile (1347-1378). Architecture and urbanism at the service of royal power, 394.

[1285] A. Kinde, *The Function of Cathedral Spaces in Late Medieval Central Europe (1300-1563)*, 94, I. Rosario, *Art and Propaganda*, 67; P. Uličný, The Choirs of St Vitus's Cathedral in Prague: A Marriage of Liturgy, Coronation, Royal Necropolis and Piety, 191-193; P. Crossley, "Bohemia Sacra" and "Polonia Sacra": liturgy and history in Prague and Cracow cathedral, 51-52.

[1286] P. Uličný, The Choirs of St Vitus's Cathedral in Prague: A Marriage of Liturgy, Coronation, Royal Necropolis and Piety, 191-193.

[1287] A. Kinde, *The Function of Cathedral Spaces in Late Medieval Central Europe (1300-1563)*, 125, са изворима; J. Maříková-Kubková, J. Mařík, Saint Adalbert of Prague: A (Czech) Site of Memory, 475-476.

[1288] P. Uličný, The Choirs of St Vitus's Cathedral in Prague: A Marriage of Liturgy, Coronation, Royal Necropolis and Piety, 191-193.

законити наследник Пшемисловића под директном заштитом Бохемијских светитеља, пре свега, Св. Венцеслава, његовог светог претка и личног посредника на Страшном суду.[1289]

Веома значајан подухват Карла IV био је изградња моста преко Влтаве (сл. 6.49). Данас познат као Карлов, мост представља важно место у историји развоја Прага пошто је спојио стари са новим делом. Камен темљац је постављен 9. јула 1357. године. На десном крају, односно ка Старом граду изграђена је троспратна кула. Скулпторална декорација није сачувана, али на основу цртежа сматра се да је била приказана Богородица на трону окружена Карлом и његовом женом. Са друге стране, источне, скулпторални програм куле је сачуван (сл. 6.50). Приказан је Карло у царској одежди са мачем и глобом у руци на трону и његов син Венцеслав са круном *Rex Romanorum*-а коју је добио 1376. године, скиптром и глобом у рукама. Фигуре су постављене у архитектонски оквир. Између њих је мост и Св. Вит, а изнад су Св. Жигмунд и Св. Адалберт. Њихови вазали оличени су у хералдици која се протеже испод њих. Ова представа била је доступна великом броју посматрача који су свакодневно користили мост и пролазили испод цара. Путем представе, осим што је Карло истицао сопствени визуелни идентитет, обликовао је владарски легитимитет свом сину и наследнику, још од његовог рођења.[1290]

Године 1360. Карло је већ имао 44 године и није имао мушког наследника (сл. 6.51). Наредне године, са Аном од Свидника је добио сина Венцеслава који је рођен 26. фебруара 1361. у царском граду Нирнбергу. Уметност и визуелна култура имала је важну улогу у креирању легитимитета и континуитета династије. У том контексту, Карло је поручио да се осликају фреске у капели Светог Мауриција уз Нинбершку цркву Светог Себалда како би комеморисао крштење сина које се одиграло у тој цркви (сл. 6.52). У горњем делу сцене приказана је трудна Ана, а изнад ње је орао који указује на Свето римско царство. Уз њу је приказан и Карло. Сцена се на симболички начин може тумачити као Благовести. У доњој зони са леве стране се појављује Карло уз царицу као и Јосиф уз Богородицу приликом Христовог рођења. Централна сцена је крштење Венцеслава уз Карла и надбискупа Арношта. Путем фресака Луксембуршка династија изједначена је са Светом породицом, а Венцеслав IV са Христом. Године 1363. двогодишњи наследник је крунисан за краља Бохемије, а 1376. за римског краља.[1291]

Карло је између 1344. и 1347. године саставио *Ordo ad Coronandum Regem Boemorum*, односно процедуру за крунисање. Крунисање је према документу било усресређено на три дела катедрале, јужни део, Венцеславову капелу и олтар Св. Вита. Ујутру на дан крунисања, прашки надбискуп и његови суфрагани одевени у церемонијалну одежду носећи мач Св. Венцеслава и крстове су ишли до краљевских одаја у палати, где су их чекали будући краљ и племићи. Прелати су кадили просторију и певали *Ecce mito* уз звоњење звона. Надбискуп је помагао краљу да устане и изводио га је из палате. Затим је уследила процесија до јужног портала катедрале изнад којег је представа Страшног суда са Карлом IV. Будући краљ је затим улазио у катедралу. Владарски замак и катедрала, односно јужни портал, су на тај начин били уједињени у првој етапи крунисања. Следећа фаза се одигравала испред олтара Часног крста који се налази на спољњем, западном зиду Венцеславове капеле (сл. 6.53) и била је кључна за симболично спајање литургије и архитектонског простора, јер је ту постављена нека врста церемонијалног, свечаног поларитета између олтара Св. Вита са једне

[1289] A. Kinde, *The Function of Cathedral Spaces in Late Medieval Central Europe (1300-1563)*, 168-169; P. Uličný, Svatá města Jeruzalém a Řím v sakrální topografii Prahy, 116.
[1290] Z. Opačić, P. Crossley, Prague as a New Capital, 59, 70-71; I. Rosario, *Art and Propaganda*, 77-79; P. Crossley, "Bohemia Sacra" and "Polonia Sacra": liturgy and history in Prague and Cracow cathedral, 55; G. Sommers Wright, The Reinvention of the Portrait Likeness in the Fourteenth Century, 127.
[1291] B. D. Boehm, J. Fajt, Wenceslas IV, in: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, eds., eadem et al., New York 2005, 91-104, 91-93; I. Rosario, *Art and Propaganda*, 123-125.

стране и простора око јужног трансепта и Венцеславове капеле са друге стране.[1292] Прелати и великаши ишли су испред у правцу главног олтара, остављајући краља у друштву два бискупа да клечи испред олтара, док певају и изговарају *Firmentur manus tua*, Псалм 89 и молитву *Deus, qui scis*. Псалм прославља будуће моћи које ће владар добити од Бога и „*његов престо који ће учинити да траје довека*“. Химна позива Бога да заштити и да снагу краљу и на „*милост и истину иду испред краљевог лица*“ и „*нека правда и пресуде буду спремне за твој трон*“.[1293] Ова етапа је доведена у везу са реликвијом Часног крста коју је Карло донео у катедралу. У Венцеславовој капели, барем током крунисања, налазиле су се инсигније, круна Бохемије на бисти Св. Венцеслава. Према документу, док се будући краљ молио, бискупи су улазили у капелу и узимали инсигније, а затим би ишли ка главном олтару. То је био тренутак када круна „започиње свој пут“ од Бохемијског заштитника до његовог наследника. Након молитве, краљ је ишао ка главном олтару, иако према *ordo* није прецизирано, сасвим сигурно је пролазио кроз капелу. Ритуали на олтару укључивали су полагање заклетве, акламације, посветне молитве, миропомазање и инвеституру што представља омаж идеје *concordia regni* према којој краљ врши власт према законима земље по вољи Божјој и уз подршку светих. Целокупни програм скулптура у апсиди и капела са гробницама династије Пшемисловића имали су активну улогу. Када краљ током полагања заклетве обећа „*да ће бранити краљевство које му је Бог дао по правди свог оца*“[1294] његов положај између богомизабраног владара и наслеђа династије Пшемисловића нашао је своју физичку потврду која се огледа у гробницама династије у радијално постављеним капелама и бистама цара Карла и Христа изнад њега. Литанија и молитве које следе упућује се светитељима у име краља чија је дужност да штити цркву и влада краљевством у духу слоге „*мудрошћу, вођством и поукама, оданим срцем*“.[1295] У молитву су поред опште поштованих светитеља укључени и бохемијски заштитници Св. Вит, Св. Венцеслав, Св. Адалберт, Св. Прокопије и Св. Људмила, који су на симболичан начин присуствовали крунисању што је потврђено њиховим бистама уз Христа и Богородицу. Сложена церемонија крунисања сведочи о обликовању владарског идентитета, односно о томе како је цар видео долазак на власт. Нови краљ је богомизбарани владар, који влада путем Божје промисли, као Христов намесник на земљи, законити наследник оних који су дошли пре њега, под заштитом Бохемијских патрона чије реликвије су се налазиле у крунидбеној катедрали што сведочи о њиховом реалном присуству и заштити коју је владар уживао.[1296]

Свето римско царство није имало сталну престоницу, већ се главно резиденцијално и административно седиште мењало са сменом династија, а често и са сменом владара, као што је било речи. Након крунисања Карла IV за цара Светог римског царства, Праг постаје царска престоница. У оквиру идеје светог царства, он је обликовао Праг као универзални хришћански град у контексту царског идентитета као владара света, *monarcha mundi*. Поред грађевина и визуелне културе, слику Прага као универзалног центра, креирао је и путем реликвија које је прикупљао и смештао у цркве и капеле, настављајући се на традицију својих претходника. Пре него што је Карло IV дошао на власт, кључну улогу у штовању реликвија и ширењу нове побожности у Бохемији, одиграле су три жене из династије Пшемисловића. То су биле сестра Венцеслава II, Кунигунда (1265-1321), касније опатица у манастиру Св. Ђорђа; мајка Карла IV, краљица Елизабета и последња жена Венцеслава II, Елизабета Ричеза Пољска (1228-1335). Оне су знале важност реликвија у грађењу идентитета светог краљевства. Њихова делатност, а посебно делатност краљице Елизабете биле су од кључног значаја за формирање Карлове приватне побожности, за његово грађење владарске

[1292] P. Crossley, "Bohemia Sacra" and "Polonia Sacra": liturgy and history in Prague and Cracow cathedral, 53, са изворима.
[1293] Ibid., 53 са изворима: Iusticia et iudivium preparacio sedis tue.
[1294] Ibid., 54 са изворима: Secundum iusticiam patrum tuorurn.
[1295] Ibid., 55 са изворима: spiritum sapiencie cum regimine discipline, ut tibi toto corde devotus.
[1296] Ibid., 52-56 са широм литературом и изворима.

идеологије, као и за његово прикупљање реликвија и смештања истих у престоницу. Кунигунда даровала је тело Св. Људмиле манастиру Св. Ђорђа. Краљица Елизабета одрасла је у овом манастиру и показала је огромну привреженост Св. Људмили као личној заштитници, што је посебно утицало на Карла IV, о чему ћемо касније више говорити. Елизабета је улагала велике напоре да поврати реликвије изгубљене након смрти њеног брата. Међу реликвијама које су враћене у Праг током њеног живота биле су глава Св. Ане, глава Св. Марине, у њеном личном поседу биле су реликвије Св. Игњатија. Св. Луције и Св. Кларе, које је по смрти оставила свом сину, Карлу IV. У молби коју је упутила папи у циљу враћања реликвија у Бохемију, подсетила га је на улогу њеног оца, Венцеслава II у поштовању реликвија. Папа је одговорио на њену молбу, а данас на основу докумената знамо које реликвије је добила. То су биле реликвије апостола, Св. Ђорђа, Св. Валентине, Св. Вартоломеја, уз то, у њеном личном поседу биле су реликвије Богородице и Христа, мана, Христова колевка, стуб на ком је Христос бичеван, Часни крст, камен Калварије, камен са Маслинове горе, Богородичино млеко, вео са Христовом крвљу. Од француског краља Шарла IV 1326. године добија и честице Трновог венца. Реликвије су биле од кључног значаја у политици Карла IV. Он је наставио њену делатност, а кроз дела личне побожности која су била уско повезана са повећањем броја реликвија у Бохемији, стварао је слику о себи као богомизабраном владару, Новом Давиду и Новом Соломону, директном наследнику цара Константина и Карла Великог. [1297]

Два кључна циља у обликовању владарске идеологије Карла IV остварена обновом Прага, била су сакрализација краљевства, односно царства од 1355. године, као и легитимизација власти Луксембуршке династије над Бохемијом у којем је кључну улогу имала Карлова мајка Елизабета као потомак светородне династије Пшемисловића. Јован Луксембуршки путем склапања брака са Елизабетом постао је легитимни владар Бохемије, а Св. Венцеслав постао је заједнички заштитник, што је било кључно у владарској идеологији Карла IV као потомка обе династије, недвосмислено исказано програмом катедрале Св. Вита. Док је други циљ био стварање слике о Карлу IV као богомизабранм владару, Новом Давиду и Новом Соломону, односно *monarcha mundi*, што ће кулминирати у виузелном програму Карлштејна.[1298]

Изградња Карлштејна, Карлове утврђене резиденције, започета је 1348. године (сл. 6.54). Иако на изолованом месту, тридесетак км јужно од Прага, замак се налазио на важном царском путу између Прага и Нирнберга, стога је локација била погодна за састанке цара и званичника из царства.[1299] У Карлштејну се налази велики број портрета Карла IV који га приказују као богомизабраног владара, наследника Константина Великог и Карла Великог, показују његов световни тријумф и њега као суверена који влада у хармонији са осталим владарима, у хијерархији породице хришћанских народа. Замак је повезан са царским идентитетом. Карло IV у овај простор, поред реликвија Страдања, смешта краљевске и царске инсигније. На тај начин Карлштејн, уз портрете, представља визуелну артикулацију царског идентитета, духовну политику цара и показује га као Христов одраз на земљи.[1300] Цео Карлштејн обликован је тако да сваки елемент у оквиру њега има своје место у одређеној хијерархији. Изграђен је потпуно другачије од осталих замкова, не само због плана и елевације, већ и због сложености и разноврсности архитектонског распореда, карактера појединих делова, као и унутрашњег програма. Димензије просторија произилазе искључиво из унутрашње функције и садржаја који је одређен посебном наменом, делом духовном, делом политичком коју је ктитор доделио замку. Зачетак идеје сасвим сигурно је постојао 10.

[1297] K. Horničkova, My Saints: "Personal" Relic Collections in Bohemia before Emperor Charles IV, *Medium Aevum Quotidianum* 64 (2012), 50-61, 50-57.
[1298] Z. Opačić, P. Crossley, Prague as a New Capital, 59-60.
[1299] I. Rosario, *Art and Propaganda*, 19-21.
[1300] С. Стојковић, Портрети цара Карла IV у Карлштејну, *Липар* 76 (2021), 165-179, са наведеном литературом.

јуна 1348. године када је положен камен темељац. Око 9 година касније, до 1367. цео замак, као и унутрашњи програм био је завршен.[1301]

Замак је изграђен на три нивоа, са палатом на најнижем. Царска палата, односно просторије за живот цара које су имале утилитарну функцију прошле су низ измена и адаптација, а декорација је изгубљена, осим натписа који је чинио део програма Карлове радне собе и гласи: *Roma, caput mundi, regit orbis frena rotundi*. Та формулација била је део политичко-идеолошког програма царева на западу о чему је било речи, а њено укључивање у Карлштејн сведочи о претрајавању идеја, као и о континуитету креирања владарског идентитета Римског цара у 14. веку. Позивањем на претходнике, владар је себи обезбеђивао легитимитет власти, што је била једна од кључних идеја владарске идеологије цара Карла IV. Треба скренути пажњу и на царски печат Карла IV (сл. 6.55). Владар је приказан на трону, са инсигнијама које се данас чувају у Бечу, окружен лавом и орлом, а у оквиру натпис: *KAROLUS QUARTUS DIVINA FAVENTE CLEMENCIA ROMANOR[VM] IMPERATOR SEMP[ER] AUGUSTUS ET BOEMIE REX*. На реверсу се налази приказ Рима и као код цара Конрада II натпис који гласи: *ROMA CAPVT MUNDI REGIT ORBIS FRENA ROTUNDI* и *AUR/EA R/OMA*.[1302] Постоје само претпоставке да је дворска капела Св. Николе била осликана. На другом спрату се налазила пријемна дворана у којој се одигравао дворски живот док је цар боравио у замку. На зиду се налазила представа генеалогије Луксембуршке династије која нам је данас позната на основу копија из ренесансе. Лоза је осликана 1356/57. године. Овај део замка осликао је сликар француског порекла, који се литератури обично поистовећује са Николасом Вурмсером из Стразбурга. Лоза почиње Нојем, укључује Хама, Хуша, Нимрода, затим античке богове Сатурна, Јупитера, Пријама, паганске владаре и цареве Светог римског царства. У наставку, у лозу укључени су владари из династије Капета, а завршавала се Хајнрихом VII, Карловим родитељима, Јованом и Елизабетом, а на самом крају приказан је Карло IV. Посебан акценат стављен је на цара Карла Великог који је укључен у ову лозу као Карлов предак. Карло IV представљен је на трону са царским инсигнијама и као директни наследник каролиншког цара. Лоза је истицала легитимитет владарске династије. Сакралност династије истицана је и библијским личностима, Христовим прецима. Ноје представља Христову префигурацију, посебно зато што је сматран предводником људског рода након Потопа, као што је Христос сматран предводником након крштења, јер је крштење значило умирање и поновно рођење. Са сигурношћу се зна да је Карлу IV овај концепт био познат. У свом делу *Moralitetas*, цар експлицитно наводи да Ноје значи Христос. Карло Велики и Карло IV у оквиру ове лозе приказани су са истом круном која се чувала у Карлштејну. Поред тога што показује да је његов наследник, Карло IV себе истиче као Новог Карла Великог. Колико је улога Карла Великог била важна у владараској идеологији говори и чињеница да Карло IV подиже капелу у Ингелхајму, граду који је довођен у везу са местом рођења Карла Великог и местом на ком добија рајски мач којим је победио непријатеље хришћанства. Капела посвећена Венцеславу и Карлу Великом била је под јурисдикцијом августинског опата из Карловог манастира у новом делу града у Прагу. Уз то, канцелар Јан од Стреде у писму ословљава Карла IV као Новог Карла Великог.[1303]

[1301] V. Dvořáková, The Ideological Design of Karlstejn Castle and its Pictorial Decoration, in*: Gothic Mural Painting in Bohemia and Moravia 1300-1378*, ed., eadem, London 1964, 51-65, 51-52; I. Rosario, *Art and Propaganda*, 19-21; J. Royt, J. Fajt, *Magister Theodoricus*, 10-13.

[1302] V. Dvořáková, The Ideological Design of Karlstejn Castle and its Pictorial Decoration, 53-56; I. Rosario, *Art and Propaganda*, 20-21.

[1303] V. Dvořáková, The Ideological Design of Karlstejn Castle and its Pictorial Decoration, 53-56; A. Ersek**,** Between Place and Function: Notes on the Portrait Galleries in Charles IV's Residences of Karlstein and Prague, in: *The Interior as an Embodiment of Power, The Image of the Princely Patron and its Spatial Setting (1400-1700)*, eds., S. Hoppe, et al., Heidelberg 2018, 15-29, 18-23 са изворима; I. Rosario, *Art and Propaganda*, 20-21, 28-32, са широм литературом и изворима; J. Royt, J. Fajt, *Magister Theodoricus*, 13; R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, 164.

Поред лозе Луксембуршке династије, знамо да су сличне представе постојале и у замку Тангермиде настале око 1374. године, али и у Прашком замку. Ниједан од примера није сачуван, али на основу извора и фрагмената можемо реконструисати сликарство у Прагу. Током обнове замка династије Пшемисловића изграђена је *aula regia* на првом спрату и капела посвећена Богородици која се помиње у изворима 1356. године. О капели не знамо скоро ништа осим да се у њу улазило из царске дворане. Што се тиче фреско сликарства дворане, осим два натписа која су пронађена у прозорским нишама на јужном зиду, у потпуности је изгубљено.[1304] Први натпис који гласи: *lxxxi^{us} Karolus. iii^{us}. Grossus Gallicus cepit imperare anno domini. dccc.lxxx. et imperavit annis. xii*[1305] (сл. 6.56) пратио је слику Карла III Дебелог. Према натпису Карло је постао цар 880. године и владао је 12 година, што је грешка. Он је крунисан за цара 881. и ту титулу је носио само 6 година, односно до 887.[1306] Други натпис: *Leo. iiii^{us}. Romanus cepit imperare anno domini. dcc.lxx.vii. et imperavit annis. v.*[1307] сведочи да је био приказан византијски цар Лав IV који је према натпису почео да влада 777., а заправо 775. године.[1308] На основу два натписа закључено је да су били приказани цареви источног и западног царства. Литерални извор је могла бити хроника Мартина Опавског који помиње цареве од Јулија Цезара, уз византијске до Михаила VI и римске цареве од Карла Великог од Хајнриха VII.[1309] У Требоњској архиви се чува списак царева на чешком језику која се доводи у везу са Мартиновом хроником. Требоњска листа садржи и кратке биографије владара које у случају царева Карла III и Лава IV одговарају натписима.[1310] На основу простора и броја владара из архиве закључено је да су биле осликане 103 бисте царева на зидовима дворане. Сматра се да је циклус почињао од улаза, а затим у смеру казаљке на сату се завршавао на западној страни где се налазио царски трон. Када би посматрач пратио слике довело би га до трона на којем је седео Карло, што га је врло јасно истицало као наследника приказаних царева, односно као легитимног настављача универзалног Римског царства.[1311] Колекција натписа који су пронађени у владарској дворани у Прагу објављена је 1534. године: „*Нимрод... Владао сам првом монархијом, и у четрдесет трећој години моје владавине родио се Аврам, веран у веровању, најављујући долазак Спаситеља четрдесет друге године Августове владавине. Александар ... Владао сам другом монархијом, која је била слабија од прве и мање издржљива све док ме није отровао Касандар ... Тола, генерал Картагињана, је први успоставио темеље монархије на Медитерану, која је трећа по реду, али је имала најгори крај... Ромул: Четврта монархија, која је названа Рим, почео је да влада у младости*“[1312], сведочи да су били приказани Нимрод, Александар Велики, Тола генерал Картагине и Ромул и претходили су циклусу царева.[1313] Сматра се да је фреско програм настао непосредно након што је ктитор добио царску титулу, као и да је сликар био мајстор Теодорих чије присуство је забележено у Прагу

[1304] A. Ersek**,** Between Place and Function: Notes on the Portrait Galleries in Charles IV's Residences of Karlstein and Prague, 15-16; P. Uličný, Od císaře k oráči a zase zpět Panovnické cykly ve Starém královském paláci na Pražském hradě, *Umění* 66, 466-488, 466-468.
[1305] P. Uličný, Od císaře k oráči a zase zpět Panovnické cykly ve Starém královském paláci na Pražském hradě, 468.
[1306] Loc. cit.; H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, 126-130.
[1307] P. Uličný, Od císaře k oráči a zase zpět Panovnické cykly ve Starém královském paláci na Pražském hradě, 468.
[1308] Loc. cit.
[1309] P. Uličný, Od císaře k oráči a zase zpět Panovnické cykly ve Starém královském paláci na Pražském hradě, 469, са наведеном литературом и изворима.
[1310] Ibid., 470, са наведеном литературом и изворима.
[1311] Loc. cit.
[1312] P. Uličný, Od císaře k oráči a zase zpět Panovnické cykly ve Starém královském paláci na Pražském hradě, 470 са изворима: Nimus … panoval jsem první monarchii, a v čtyřicátém třetím roce mojí vlády byl narozením Abrahama věřícím určen příchod Spasitele na čtyřicátý druhý rok vlády Augusta. Alexander … vládl jsem druhé monarchii, která byla slabší než první a méně trvalá, dokud jsem nezemřel otráven Kassandrem … Tola, vojevůdce Kartaginců, jako první položil základy monarchie ve Středomoří, která je v pořadí třetí, měla však nejhorší konec … Romulus: Slávou ostatní převýšila čtvrtá monarchie, jménem Řím, které jsem začal vládnout v mladém věku.
[1313] Loc. cit.

пре него што је започео свој рад на Карлштејну. Године 1359. помиње се да је имао имање директно уз замак, као и да је већ тада био царски сликар. Циклус је нестао у периоду од 1490. до 1502. године током обнове замка под ктиторством краља Владислав II Јагелонаца (1456-1516).[1314]

Карло IV је поручио још једну лозу за Карлштејн на којој су били приказани чланови династије Пшемисловића, а почињала је оснивачем династије Пшемислом Орачем. На основу тога, видимо да Карло IV свој легитимитет креира не само путем Луксембуршке династије, већ владарски идентитет гради на мајчином пореклу, као јединог наследника владарске династије Пшемисловића. За креирање царског идентитета била је важна Луксембуршка династија, али за стварање легитимитета у оквиру Бохемијског краљевства, иако је имао наследно право, кључну улогу је имала његова мајка као директни потомак династије Пшемисловића, што је било од изуетног значаја за Карла IV као наследника Св. Венцеслава. У аутобиографији јасно наводи да је његова мајка Елизабета ћерка Венцеслава II који је био краљ Бохемије. Наводи да је разлог за склапање њиховог брака то што династија Пшемисловића није имала мушког наследника који би дошао на трон. Карло IV пише да је Елизабета преминула на дан Св. Венцеслава, 1330. године. Кроз целу аутобиографију јасно истиче да је он прворођени син Јована и Елизабете и да је његово крштено име Венцеслав.[1315]

Аутобиографија говори о Карловој приватној побожности, повезаности и личном односу према Богородици и Св. Катарини Александријској које се неколико пута помињу. Његова друга ћерка по крштењу добија име Катарина.[1316] У средишњем нивоу замка налазе се капела посвећена Богородици и капела посвећена Св. Катарини. На зидовима Богородичине капеле сачуван је фреско циклус Апокалипсе, док је на јужном зиду сачувана сцена у три епизоде у којима се појављује Карло IV, а која је настале пре 1357. године. Свака од епизода смештена је у осликани архитектонски простор између стубова. Приказана је транслација реликвија страдања до њиховог трајног одредишта (сл. 6.57). У првом делу сцене, приказан је Карло IV у царској одежди како прима реликвије, два трна Трновог венца и реликвију Часног крста од француског престолонаследника и будућег краља Шарла V (сл. 6.58). У писму које је француски краљ Јован II послао Карлу IV у мају 1356. године, обећава да ће цару послати дарове које ће донети престолонаследник и да ће то бити два Трна трновог венца из Сен Шапела.[1317]

У другој епиозоди ове сцене не може се са сигурношћу рећи од ког владара добија реликвију кружног облика, идентификовану као сунђер (сл. 6.59). Аутори износе различита мишљења, реликвију добија или од Петра I Лузињанског (1358-1369) краља Кипра и Јерусалима или од Угарског краља и Карловог зета Лајоша I Великог (1342-1382). А као трећа теза наводи се да би приказани владар могао да буде Луиђи Гонзага од Мантове (1268-1360). Карло IV је 1356. године посетио Мантову и манастир Св. Андреје и том приликом добио је реликвије страдања.[1318] У трећој сцени сам цар полаже реликвију Часног крста у реликвијар, док је изнад било приказано Св. Тројство (сл. 6.60).[1319] За смештање реликвија поручио је крст

[1314] Ibid., 470-471, са наведеном литературом и изворима; J. Fajt, W. Franzen, Die neue Hofkunst - Von der Nachahmung zum Kaiserstil, in: *Kaiser Karl IV. 1316-2016*, hrsg., idem, M. Hörsch, Prag 2016, 139-148, 144-145.
[1315] Vita ab eo ipso conscripta (Autobiography of Emperor Charles IV), 21-23, 35; R. Suckale, J. Fajt, The Example of Prague in Europe, in: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, eds., B. D. Bohem et al., New York 2005, 35 – 46, 36. I. Rosario, *Art and Propaganda*, 49.
[1316] B. Nagy, Saints, Names, and Identities: The Case of Charles IV of Luxemburg, in: *Promoting the Saints*, eds., O. Gecser et al., Budapest 2010, 165 – 174, 172.
[1317] I. Rosario, *Art and Propaganda*, 35-36; P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, 154-155.
[1318] I. Rosario, *Art and Propaganda*, 36-37; J. Royt, J. Fajt, *Magister Theodoricus*, 14.
[1319] I. Rosario, *Art and Propaganda*, 36-37; J. Royt, J. Fajt, *Magister Theodoricus*, 14.

реликвијар „*најдрагоценији драгуљ краљевства и краљева Чешке*“.[1320] Реликвије страдања биле су у царевом приватном поседу, а на основу извора знамо да су то била три фрагмента Часног крста и два трна са трновог венца, сунђер, ексер и Лонгиново копље, као и реликвије других светитеља. Поседовање реликвија страдања од почетка је интерпретирано као знак владарског легитимитета и тријумфа због везе са Христовим тријумфом на смрћу. Чињеница да је реликвије сместио у крст реликвијар односно, *crux gemmata,* додатно наговештава његов ауторитет и делање кроз Божију промисао. Према средњовековном концепту хришћанског владара, само цар је могао да поседује овакав тип крста. То је била традиција коју је успоставио Константин Велики, идеални хришћански владар.[1321] Сцена је исказивала природу Карлове владавине на три начина. Поседовање реликвија истицало га је као богомизабраног владара, и исказивало је његову надмоћ над осталим хришћанским владарима. Уз то, показује његову жељу да не влада као тиранин, већ у хармонији са другим монарсима. Богородичина капела била је идеално место за смештање ове сцене зато што је била доступна највећем броју верника.[1322]

До капеле Св. Катарине долази се кроз узак ходник прекривен драгим камењем, и представама анђела и Св. Тројства. У том контексту ходник се може интерпретирати као врата раја која чувају девет хорова анђела који су приказани изнад малог улаза. Капела је осликана пре освештавања 1357. године. На зидовима, испод осликане аркаде приказани су светитељи и апостоли који носе у рукама крст и учествују у процесији (сл. 6.61). Овим гестом уподобљавају се Христу и окренути су ка олтару на сличан начин као и светитељи у цркви Сан Аполинаре Нуово у Равени, који такође учествују у процесији.[1323]

У олтару су приказани Карло IV и његова трећа жена Ана у царској одежди у клечећем положају пред Богородицом са Христом у наручју (сл. 6.62). Богородица држи Христа левом руком, док десном држи Анине руке које су у положају молитве. Христос се окреће од своје мајке и директно гледа у Карла IV, хвата га за руке које су такође у молитвеном гесту, док га другом руком благосиља. Апостоли Петар и Павле приказани у олтару су сведоци овог догађаја. Истраживачи сматрају да је ово визуелизација феудалне церемоније у којој поданик клечи испред свог владара у пратњи сведока и своје руке ставља у руке владара као знак потчињености и верности. Заузврат, владар се заклиње да ће га чувати. На сличан начин, Ана и Карло IV показују своју верност небеским владарима, а Богородица и Христос гестовима додира и благослова прихватају их као владаре, односно њихове одразе на земљи. [1324] О истицању владарке као Богородице и владара као Христа било је речи у дисертацији, као и о личном односу који су цареви неговали истовремено према Богородици заштитници и Христу. Карло IV преузима модел претходних царева што је путем уметности и визуелне културе јасно представљено.

Изнад врата налази се још један владарски портрет. Владарски пар приказан је држећи крст реликвијар који се појављује на фрески у Богородичиној капели (сл. 6.63). Карло IV и Ана приказани су као Константин и Јелена. Константин и Јелена сликани су у Византијском културном кругу у царској одежди, најчешће фронтално, указујући руком на крст који се налази између њих. У том смислу, портрет Карла и Ане треба тумачити као апропријацију

[1320] K. Horničkova, *In Heaven and Earth: Church Treasure in Late Medieval Bohemia*, Budapest 2009, 87: preciosissimum iocale regni et regum Boemie.; K. Otavský, Die Goldschmiedekunst in der Herrschaftspraxis Kaiser Karls IV., in: *Kaiser Karl IV. 1316-2016*, hrsg., J. Fajt, M. Hörsch, Prag 2016, 149-162.
[1321] I. Rosario, *Art and Propaganda,* 36-37; P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, 154-155; K. Horničkova, *In Heaven and Earth: Church Treasure in Late Medieval Bohemia*, 87; I. Ciulisová, Charles of Luxembourg and his Reliquary Cross: The Significance of Precious Stones, 148-153.
[1322] I. Rosario, *Art and Propaganda*, 36-37.
[1323] J. Royt, J. Fajt, *Magister Theodoricus,* 19.
[1324] I. Rosario, *Art and Propaganda,* 30; P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, 156.

византијског модела, иако су они приказани у профилу.[1325] О важности Константина и Јелене за обликовање Карловог владарског идентитета, поред визуелне културе сведочи и писмо које је написао 1354. године надбискупу Арношту. Карло IV пише о свом одласку у Тријер, описује реликвије које је том приликом добио и непрекидно се позива на Константина и Јелену. Јасно наводи да је добио део Часног крста који је царица Јелена открила.[1326] Као што смо већ говорили, Константин Велики био је модел идеалног хришћанског владара којем су се цареви на западу уподобљавали и са којим су тежили да успоставе континуитет. Још је Карло Велики себе истицао као легитимног наследника и настављача првог хришћанског цара, чиме је обликовао своју владарску идеологију и себе представљао као законитог владара Римског царства. Може се рећи да су за Карла IV подједнако били важни Карло Велики и Константин Велики као модел идеалног владара о чему сведочи визуелна култура Карлштејна, Карлове задужбине, примера владарске идеологије и приватне побожности. Истраживачи сматрају да је у овој капели чуван тзв. Бохемијски крст реликвијар (сл. 6.64) и царске инсигније до изградње капеле Часног крста у највишем нивоу замка, тј. Донжон кули.[1327]

До капеле Часног крста долази се спиралним степеницама. Просторија у којој се налазе степенице осликана је сценама из циклуса Св. Венцеслава и Св. Људмиле. Као аутор фресака наводи се Мајстор Освалд, један од Карлових дворских сликара.[1328] Утицај краљице Елизабете у ширењу култа Бохемијских светитеља, њених предака, највише је видљив у Карловој привржености Св. Људмили. Још док је боравио у Паризу написао је поему о овој светитељки.[1329] Литерални предлошци за циклус Св. Венцеслава били су *Ново житије Св. Венцеслава, мартира и бохемијског принца* које је сам Карло IV написао, као и старија редакција житија *Oriente iam sole*. Сцене из овог циклуса читају се одоздо на горе за разлику од циклуса Св. Људмиле које теку у контрасту, односо одозго на доле. Постављањем сцена ова два циклуса у супротном правцу указује на старозаветну причу о Јаковљевом сну и лествицама (Ген. 28:12). Место на ком је Јаков уснуо сан тумачено је као врата раја. На тај начин, степениште које води до капеле Часног крста, као најсветијег места овог замка, пружа приступ Небеском Јерусалиму посредством светитеља, заштитника Бохемије, Венцеслава и Људмиле.[1330]

Житије које је написао Карло IV део је владарско идеолошког програма у којем показује континуитет и светородност династије Пшемисловића и своје наследно право на Бохемијски трон. Циклуса Св. Венцеслава представља слику идеалног владара. Четврта сцена циклуса кључна је за разумевање Карлове идеологије која је исказана везивањем за овог светитеља, његовог светог претка, о којој говори и у свом делу.[1331] Венцеслава је позвао Хајнрих Птичар

[1325] I. Rosario, *Art and Propaganda*, 43; L. Scales, Image-making, image-breaking, and the Luxembourg monarchy, 420-422; J. Royt, J. Fajt, *Magister Theodoricus*, 19.
[1326] I. Rosario, *Art and Propaganda*, 43, са изворима; L. Scales, Image-making, image-breaking, and the Luxembourg monarchy, 420, са изворима.
[1327] I. Rosario, *Art and Propaganda*, 21.
[1328] A. Ersek**,** Between Place and Function: Notes on the Portrait Galleries in Charles IV's Residences of Karlstein and Prague, 24; J. Royt, J. Fajt, *Magister Theodoricus*, 21.
[1329] B. D. Boehm, Charles IV: The Realm of Faith, in: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, eds., eadem et al., New York 2005, 22 – 34, 26.
[1330] V. Dvořáková, The Ideological Design of Karlstejn Castle and its Pictorial Decoration, 60-62; J. Fajt, Charles IV: Toward a New Imperial Style, 16.
[1331] Emperor Charles IV, Hystoria nova de sancto Wenceslao martyre (Legend of St. Wenceslas), 190-193: Deinde beatus Wenceslaus vocatus ad imperialem curiam, ab imperatore et principibus est honorifice receptus et ad colloquia et consilia imperatoris invitatus. Tardabat quodam mane venire propter labores et fatigas nocturnas, quas faciebat in vigilijs et oracionibus, ita vt imperator cum principíbus putarent eum arroganter pigrítare. Et decreuit imperator cum princípibus ob hanc causam eum, cum tarde veniret, in consilio non honorare. Postquam autem venit beatus Wenceslaus ad consilium imperatoris et principum, imperator vidit angelos eum ducentes et crucem auream in fronte ipsius maximo splendore nitentem. Tune imperator procidens ad pedes eius cum principibus veniam pecijt, postea rogans eum, ut iuberet seu peteret, quitquid vellet. Tune pecijt brachium beati Viti martiris, quod imperator sibi dedit./Потом је свети

да присуствује царском већу. Он је на тај догађај каснио зато што је провео ноћ молећи се. Краљ и савет су планирали да га не пусте да присуствује, међутим, када се Венцеслав појавио био је у пратњи два анђела, а на челу је имао златни крст. Када је то видео, Хајнрих је пао у проскинезу и рекао да ће му дати све што буде затражио. Том приликом, Венцеслав је тражио руку Св. Вита која је похрањена у ротонду, односно касније у катедралу. У лику Хајнриха идентификован је портрет Карла IV. На овај начин, Карло IV показује оданост свом претходнику, истиче светитељски статус, док је заузврат Венцеслав присутан на свим царевим саборима, као његов лични заштитник. [1332]

Карло IV представљен је још једном у оквиру овог циклуса, у сцени која се налази на врху степеништа. Приказан је како реликвије страдања полаже у реликвијар у пратњи три жене (сл. 6.65). Истраживачи сматрају да сцена показује реалан историјски догађај, односно церемонију транслације реликвија Страдања у новоизграђену капелу Часног крста. У прилог томе, говори чињеница да су поред Карла IV приказани бискупи. На основу оснивачке повеље, само бискуп је могао да држи мису у дворској капели. Ова сцена и њено место у оквиру просторије јасно показују континуитет династије Пшемисловића, која свој тријумф достиже у време владавине цара Карла IV, који се истовремено налази под заштитом својих светих предака.[1333]

У највишем делу замка, односно у Донжон кули, налази се капела Часног крста (сл. 6.66). Визуелни програм ове капеле представља јасну алузију на Небески Јерусалим. Карло IV поверио је посао осликавања мајстору Теодориху који је радио са још три сликара.[1334] Годину дана након крунисања Карла IV за краља Бохемије у Прагу су сликари основали братство Св. Луке. Мајстор Теодорих се у њиховим документима помиње као *primus magister* и као *malerius imperatoris* у периоду од 1359. до 1368. године. За посао који је обављао у капели Часног крста добио је посед у близини Карлштејна. Други мајстор, Томасо да Модена не појављује се у документима, али је његов потпис остао сачуван на триптиху Богородице са Христом који је уграђен у зид капеле Часног крста. [1335]

Капела Часног крста припада традицији владарских капела реликвијара које укључују Богородицу Фароску уз палату византијских царева и Сен Шапел уз двор француских краљева.[1336] Материјали коришћени на овој капели указују на визију Небеског Јерусалима описаног у Отк. Јована Богослова. Капела је прекривена златом, драгим камењем и са сто тридесет вотивних панела светитеља. Сводови су израђени од злата и стаклених звезда које формирају облик крста у сваком краку свода. Звезде поређане у облику крста тумачене су као апокалиптични знак на небу. Уместо стакла, прозори су прекривени ћилибаром. Када су

Венцеслав био позван на царски двор, где су га часно примили цар и кнезови и позвали да присуствује царским расправама и саветима. Али једног јутра је закаснио јер је ноћ провео у бдењу и молитви и био је исцрпљен трудом. Међутим, цар и принчеви су његово кашњење протумачили као гест охолости, па су због тога одлучили да му не укажу част када је коначно дошао на сабор. Али када је свети Венцеслав стигао на сабор цара и кнезова, цар је видео да га воде анђели, а на челу његовом заблиста у сјају златни крст. Тада је цар пао пред његове ноге, а и принчеви, и молили га за опроштај, а потом га наговарали да нареди или затражи шта год жели. Тада је свети Венцеслав затражио руку блаженопочившег мученика светог Вита, коју му је дао цар.

[1332] I. Rosario, *Art and Propaganda*, 47, 50-51.

[1333] Ibid., 50, 99.

[1334] J. Fajt, Charles IV: Toward a New Imperial Style, 16.

[1335] B. D. Boehm, Called to Create: Luxury Artist at Work in Prague, in: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, eds., eadem et al., New York 2005, 75 – 82, 76.

[1336] Више о Богородици Фароској у: Ј. Ердељан, *Изабрана места*, 104-108; A. Lidov, A Byzantine Jerusalem: The Imperial Pharos Chapel as the Holy Sepulchre, in: *Jerusalem as Narrative Space*, eds., A. Hoffmann et al., Boston 2012, 63-103; а више о Сен Шапелу у: B. Brenk, The Sainte-Chapelle as a Capetian Political Program, in: *Artistic Integration in Gothic Buildings*, eds., V. C. Raguin et al., Toronto 1995, 195–213; Ј. Ердељан, *Изабрана места*, 143-144; M. Cohen, An Indulgence for the Visitor: The Public at the Sainte – Chapelle of Paris, *Speculum* Vol. 83, No. 4 (2008), 840-883; D. H. Weiss, Architectural Symbolism and the Decoration of the Sainte – Chapelle, *The Art Bulletin* Vol. 77, No .2 (1995), 308-320.

свеће биле упаљене, светлост која улази кроз прозор, уз светлост коју злато и стакло са свода рефлектују, појачавала је мистичност овог простора у циљу стварања утиска Небеске сфере. Паралела се може направити са Сен Шапелом у ком је Карло IV провео своје формативне године и Богородицом Фароском, односно са прозрачношћу ове две капеле. За разлику од Сен Шапела и његове отворености, Карлштејн је затворен масивним зидовима и фортификацијом у којој су драгоцености сакривене од погледа, осим за оне који крену на пут искупљења, односно ходочашће. На крају путовања налази се капела Часног крста као визија Небеског Јерусалима. [1337]

Доња зона зидова израђена је у штуко техници са плочицама јасписа и аметиста (сл. 6.67). Ово драго камење је полирано како би се боље преламала светлост и постављено у облику крста. Између крстова налазе се хералдички амблеми бохемијски лав, царски орао, бохемијска краљевска круна и царска круна. Ова зона представља јасну алузију на Нови Јерусалим, односно на темеље овог града. Небески Јерусалим стоји на дванаест темеља од којих је први јаспис, а последњи аметист,[1338] а коришћење првог и последњег камена говори о Христу као почетку и крају света, односно о још једном библијском цитату: Отк. 22:13 „ *Ја сам Алфа и Омега, Први и Последњи, Почетак и Свршетак*“. [1339]

Фреске у капели говоре о идеји епифаније (*Epiphania Domini*). У унутрашњој страни североисточног прозора приказане су са једне стране Благовести и Сусрет Марије и Јелисавете, док је са друге стране приказано Поклоњење три краља (сл. 6.68). У лику трећег краља идентификован је крипто-портрет цара о чему ће касније бити речи. У западном делу је Поклоњење двадесет четири старца апокалипсе (сл. 6.69). На сцени Поклоњења краљева, први краљ своју круну даје Христу, док на сцени Поклоњења двадесет четири старца апокалипсе, један од њих свој венац полаже испред апокалиптичног јагњета. Сцене које показују Христову божанску природу; Сусрет у Симоновој кући, Помазање у Витанији, Васкрсење Лазарево и *Noli me tangere* налазе се у југоисточном делу. Путем ових композиција испричана је историја спасења. Благовести представљају почетак есхатона. Сусрет Марије и Јелисавете најављује Христа месију као оваплоћеног логоса. Поклоњење три краља говори о Христу као Божјем сину који је послат на земљу како би искупио прародитељски грех. Чуда Христова посебно истичу његову улогу месије који делује на земљи, међу људима, а кроз којег се манифестује Божја сила. Поклоњењем двадесет четири старца апокалипсе апокалиптичном јагњету које јесте Христос, фокус је стављен на тријумф кроз жртву.[1340]

Панели са сто тридесет светитеља имају дрвене рамове у које су уграђене њихове реликвије. Реликвије светитеља указују на њихово реално присуство у капели као становнике Небеског Јерусалима, а самим тим је истакнута њихова сакрална заштита коју пружају. Панели су постављени у јесен 1364. године, а капелу је 9. фебруара 1365. године освештао бискуп Прага.[1341]

Сакрални фокус капеле је источна ниша у којој је чуван реликвијар са реликвијама страдања. У олтару се налази сцена Распећа (сл. 6.70). Као и у остале панеле, и у овај су уграђене реликвије, трн са Трновог венца уграђен је у Христов нимб, фрагменти Часног крста у Христов торзо у облику крста, а у Христове ране уграђен је сунђер који му је дат приликом

[1337] I. Rosario, *Art and Propaganda*, 25; J. Royt, J. Fajt, *Magister Theodoricus*, 24; K. Horničkova, *In Heaven and Earth*, 88 – 89; S. Crowley, *Charles IV: Religious Propaganda and Imperial Expansion*, PhD Thesis, Florida State University 2011, 15.
[1338] Отк. 21:19. И темељи зида града беху украшени сваким драгим камењем: први темељ јаспис, ... дванаести аметист.
[1339] S. Crowley, *Charles IV*, 16-18.
[1340] J. Royt, J. Fajt, *Magister Theodoricus*, 26-28.
[1341] S. Crowley, *Charles IV*, 18.

распећа. Панели су постављени тако да исказују Небеску хијерархију псеудо-Дионисија. Распеће фланкирају јеванђелисти и апостоли, док су изнад приказана два анђела. Анђео са десне стране носи штит са царским орлом и царску круну (сл. 6.71), а анђео са леве стране носи штит са бохемијским лавом и бохемијску круну, односно круну Св. Венцеслава коју је Карло поручио (сл. 6.72). Ова сцена указује да је у Новом Јерусалиму присутан Карло, његова династија и читаво царство.[1342]

Поред реликвија, Карло IV у овај сакрални простор смешта симболе његовог владарског идентитета и легитимитета. Не може се са сигурношћу рећи да ли је од самог почетка градње планирано да Карлштејн буде царска ризница. Он то свакако постаје након Карловог крунисања за цара, односно након полагања реликвија, као и краљевских и царских крунидбених инсигнија. Након што је крунисан за краља у Немачкој, Карло је владарске инсигније које су садржале Христове реликвије пренео у Праг и то на празник Христовог уласка у Јерусалим 21. марта 1350. године како би биле укључене у процесију која је на симболичан начин означавала Христов долазак у Праг.[1343] Церемонију је забележио хроничар Франтишек Прашки: „*А када су (инсигније) донете, цар са архиепископом, осталим кнезовима, велможама и свим свештенством, и у пратњи мноштва народа, крену на Цветну недељу у великој слави и побожности пешке да дочекају благо у Вишеграду. А у Новом граду су, уз неке почетне охрабрујуће речи, показане свим људима. Затим су их испратили до Прашког замка. Ово су царска блага: велики комад Часног крста, копље које је проболо бок Господњи на крсту, и ексер којим је Господ био прикован на исти крст, и још много тога, Царска круна, и мач Карла Великог који му је послат са неба*“.[1344] Аутор не говори где су инсигније положене по доласку у Праг. Бенеш пише такође о догађају из 1350. године и наводи да су положене у Прашку цркву, што сасвим сигурно значи катедралу Св. Вита, а врло вероватно капелу Св. Венцеслава или олтар Часног крста.[1345] Бенеш је 1365. године забележио да су владарске инсигније у Карлштејну. Према његовом сведочанству Надбискуп Јан Очко је 9. фебруара: „*освештао велику капелу у кули замка Карлштајн. Цар је овај дворац, који је чудесно дело, сазидао ојачаним зидовима, на начин који се и данас може видети, а у горњој кули је саградио велику капелу, чији су зидови били обложени чистим златом и драгим камењем, и украсио га моштима и одеждама за збор каноника који је тамо основао и дао га је украсити врло ретким сликама. У целом свету нема тако драгоценог замка или капеле, и то с правом, јер се ту чувају царске инсигније и благо целог краљевства*“.[1346] Поседовање реликвија и царских инсигнија, Карла IV је чинило легитимним владарем у очима савременика. [1347]

Испод панела са сценом Распећа, а изнад саме нише у којој је чуван Бохемијски реликвијар Часног крста и царске регалије, приказани су у виду триптиха на ком је остао потпис Томасо да Модене, Св. Венцеслав, Богородица са малим Христом и Св. Палмације, светитељ из Тријера, а чије реликвије је Карло IV прибавио 1354. године. Венцеслав је приказан у бохемијском оклопу, а у руци држи штит са царским орлом. Св. Палмације такође је приказан у ратничком орнату. На тај начин, сва важна обележја царства била су под вечном заштитом ратника светитеља, Св. Палмација и Бохемијског заштитника, Св.

[1342] Loc. cit.
[1343] P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, 146; I. Rosario, *Art and Propaganda*, 19-20.
[1344] P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, 146, са изворима.
[1345] Loc. cit.
[1346] Ibid., 150 са изворима.
[1347] Ibid., 146-150; I. Rosario, *Art and Propaganda*, 19-20.

Венцеслава. Уз то, привилегован однос између цара и Св. Венцеслава још једном је наглашен укључивањем царског симбола, орла, на штиту овог светитеља (сл. 6.73). [1348]

Панели са светитељима нису сигнирани, али се њихов идентитет препознаје на основу атрибута. На северном зиду олтарског простора приказани су старозаветни пророци, на јужном бискупи мартири, између којих је представљен Сен Дени, идентификован на основу иконографије. Представљен је како у рукама носи своју одсечену главу. У североисточном делу другог травеја приказане су светитељке Св. Марина како убија змаја, Св. Урсула са стрелом, Св. Агнеза Римска са јагњетом, Св. Варвара са кулом, Св. Људмила са марамом око врата, Св. Елизабета Угарска која храни просјаке, Св. Катарина са точком, и Св. Царица Јелена са крстом и књигом. Свети владари и владарке у овој капели приказани су без круна, са изузетком цара Карла Великог, јер су их положили пред престо господа. Насликани су свети бискупи, Св. Волфганг са црквом и Св. Адалберт, као и свети ратници, Св. Ђорђе и Св. Маурицијe са мачем (сл. 6.74). Мач овог ратника била је једна од реликвија која је чувана у капели. [1349] Као што је већ било речи, Св. Маурицијe постао је лични заштитник и заступник цара од времена Отонске династије када је мач светитеља дошао у посед цара Отона I, који је уз помоћ њега победио непријатеље хришћанства и тријумфовао. Од 10. века, *sacra lancea* је била царска инсигнија која је владару давала легитимитет и сведочила о његовом тријумфу. Укључивањем Св. Маурицијa у програм капеле Часног крста сведочи о претрајавању образаца и идеја у ктиторству царева на западу и његов избор није случајан.

На западном зиду су панели светитеља који показују духовну политику Карла IV (сл. 6.75). На врху зида је панел са апокалиптичним јагњетом које фалнкирају два анђела са кадионицама. Испод се налазе свети опати и пророци, а директно испод јагњета приказан је Св. Бенедикт. У зони испод, приказани су свети бискупи и Св. Никола. У најнижој зони је седам светих владара од којих су идентификовани угарски краљ Св. Стефан, препознат на основу хералдичког симбола на штиту и Св. Хајнрих, цар Светог римског царста, који носи штит са двоглавим орлом. У средини ове зоне, приказан је цар Карло Велики.[1350] Од свих светих личности, Карло Велики једини је имао круну која није била насликана, већ израђена од дрвета и позлаћена, а која је стајала на његовој глави, о чему сведочи остатак обриса (сл. 6.76). С једне стране говори о његовом посебном статусу међу становницима Небеског Јерусалима, а са друге о Карловој приватној побожности и владарској идеологији. Тактилност круне била је важна зато што је референсала на круну која повезује два владара, а коју је Карло IV приликом крунисања у Ахену ставио на бисту реликвијар Карла Великог, чиме је себе недосмислено истакао као његовог законитог наследника. Свети суверени не помињу се Небеској јерархији Псеудо-Дионисија, па се њихово укључивање може образложити као утицај Карла IV у креирању програма капеле Часног крста. Свети владари добили су место у Новом Јерусалиму захваљујући својој чврстој вери и владарским врлинама. Они су идеални модели владара којима се Карло VI уподобљава [1351]

На јужном зиду на којем се налази портал који је водио у капелу, приказана су четири црквена оца, четири свете папе и херувими који чувају улаз у капелу. Према Библији, они су чували Дрво живота у Еденском врту, од којег је направљен крст на ком је разапет Христос, а чије реликвије су овде чуване. Улаз на симболичан начин штите и четири света владара, од који је један вероватно енглески краљ Св. Едвард Исповедник, француски краљ Св. Луји IX који носи штит са златним љиљановима на плавој позадини, док је владар који носи штит са

[1348] S. Crowley, *Charles IV,* 18 – 19.
[1349] J. Royt, J. Fajt, *Magister Theodoricus,* 42-48.
[1350] Ibid., 48.
[1351] J. Royt, J. Fajt, *Magister Theodoricus*, 48; S. Crowley, *Charles IV,* 21.

плавим пругама идентификован као Св. Жигмунд, заштитник Бохемијског краљевства, а самим тим и читавог царства.[1352]

Портрети Карла IV у Карлштејну истицали су његов легитимитет као богомизабраног владара. Главна улога цара била је да штити хришћанство као Христов одраз на земљи, ту дужност не би могао да обавља без Божје промисли и без заштите светитеља. Сцена Поклоњења краљева у капели Часног крста на којој је у лику трећег краља препознат крипто-портрет цара од изузетног је значаја, првенствено зато што алудира на царско крунисање, које је без сумње био један од најважнијих јавних догађаја у сврху легитимизације Карлове позиције у оквиру царства (сл. 6.77). Култ Три краља у контексту владарске царске идеологије добио је на значају од времена њихових полагања реликвија у Келн, као што је било речи. Од тог тренутка, Три краља су постали заштитници свих краљева и царева Светог римског царства. Након крунисања у Ахену, сваки владар је одлазио у Келн како би се поклонио овим реликвијама. Поштовање реликвија Три краља имало је велику духовну важност за цареве Светог римског царства јер су довођени у везу са тријумфом и креирањем легитимитета сваког цара који би дошао на трон. Веза између секуларног тријумфа и Три краља успостављена је још током владавине цара Константина Великог. Не само да је његова мајка открила реликвије, већ се Константину као и краљевима, јавио знак на небу и он је у том знаку тријумфовао. На тај начин прича о три краља, за време првог цара који је прихватио хришћанство постаје симбол универзалне победе. Када су краљеви отишли да се поклоне Христу препознали су га као врховног господара, божјег сина, док су они за узврат били прихваћени у његовом царству тиме што је Христос прихватио њихове дарове. Када су владари посетили реликвије краљева у Келну, сваки од њих постајао је симболично четврти краљ који се заклиње на верност цару над царевима. Да су цареви себе доживљавали као четвртог краља говори сцена Поклоњења краљева са овог реликвијара на којој је приказан цар Отон IV са даровима у рукама испред Богородице и Христа. [1353]

Осим у капели Часног крста, на тзв. Морган диптиху препознат је крипто-портрет Карла IV. Диптих је настао у периоду између 1355. и 1360. године и састоји се од два панела на којима су насликане сцене Поклоњење краљева и Успење Богородице (сл. 6.78). У лику апостола Петра који је одевен у папску одежду у оквиру сцене Успења идентификован је крипто-портрет папе Инoћентија VI, који је дао дозволу за крунисање Карла IV у Риму 1355. године. У лику другог краља препознат је Карло IV. Осим портретних карактеристика које су исте као и на портретима у Карлштејну, у прилог овој тези говори и одежда са орловима који су симбол цара. Истраживачи сматрају да диптих представља меморију на тријумфални чин крунисања у Риму 1355. године.[1354] У сцени Поклоњења краљева у капели Часног крста, у лику трећег препознат је Карло IV. Трећи краљ приказан је са брадом, као старији човек, што се први пут јавља у иконографији ове сцене. Обично је последњи краљ приказиван као голобрад, млад човек. На овај начин Карло IV се уподобио краљевима и као што су они даровали Христа, тако је и Карло даровао капелу реликвијама. Својим крипто-портретом присутан је на сцени и дели свети простор са Христом као његов пандан на земљи. Сцена Поклоњења краљева налази се у близини царских инсигнија. Самим чином крунисања за цара Светог римског царства, Карло IV је истакнут као богомизабрани владар, Нови Давид и Нови Соломон, пред земаљским становницима, док су у капели сведоци симболичног крунисања небески становници чије је присуство гарантовано реликвијама.[1355]

Мајстор Теодорих преточио је у визуелни програм идеолошки концепт који је осмислио цар и његови блиски саветници, надбискуп Арношт и канцелар Јан од Стреде.

[1352] J. Royt, J. Fajt, *Magister Theodoricus*, 50-52.
[1353] I. Rosario, *Art and Propaganda*, 27-33.
[1354] Ibid., 33-35, 110-111, а о осталим портретима Карла и папа, али и других црвених лица погледати стране 111-122.
[1355] Ibid., 33-35.

Карло IV је имао велику улогу у стварању програма што се најбоље види у наглашавању култова одређених светитеља које је посебно поштовао. Поред тога, Карло IV је обишао у младости капелу реликвијар Сен Шапел која је настала на подобије византијске капеле реликвијара Богородице Фароске. Такође, Карло IV посетио је и капелу Св. Зенона у цркви Санта Праседе из прве четвртине 9. века у којој је чуван стуб на ком је Христос бичеван. Зидови ове капеле прекривени су допојасним фигурама светитеља у виду мозаика, а ктитор капеле папа Паскал I уградио је реликвије светитеља испод њихових представа. Ова капела, а и остали примери као што је Келн са капелом реликвијаром у оквиру цркве Св. Кларе, утичу на Карлову одлику да у панеле са светитељима угради њихове реликвије. [1356]

Важно је истаћи да су Капела Часног крста, као и капела Богородице Фароске и Сен Шапел, били ходочасничка места. Капела Богородице Фароске била је циљ сваког поклоника како са истока, тако и са запада. Реликвије из ове цркве излагане су на одређене начине у сврху конструисања реалности чуда инкарнације, смрти и васкрсења Христа, а биле су доступне погледу верника.[1357] Од 1244. године папе и бискупи константно су давали индулгенције верницима који посете Сен Шапел. Прве индулгенције даје папа Инoћентије IV 1244. године. Поклоници су могли да посете ову капелу на одређене дане као што су Празник преноса реликвија у Сен Шапел, Празник трновог венца, Велики петак и сваког петка у години. Учешћем ходочасника у процесијама и службама које су се одигравале у овој капели промовисан је и ширен култ краља. У недељу на дан Васкрсења Христовог, Сен Шапел се налазио на путу процесије, а током целе те недеље процесија је почињала у овој капели. Витраж на тзв. Краљевском прозору показује бискупа који подиже трнов венац, а фланкиран је краљем и краљицом. Сматра да се да је управо на тај начин реликвија показивана верницима.[1358] Присуство крунидбених инсигнија, реликвија и Бохемијског реликвијара истакло је капелу Часног крста као једно од најсветијих места у оквиру царства. Како би обезбедио што већи број ходочасника који ће посетити Карлштејн и света места у Прагу, Карло IV се обратио папи. Папа Инoћентије VI даје индулгенције у трајању од седам година за ходочаснике који посете ово место. Папске индулгенције осигуравале су велики број поклоника чиме се Карлова политичка порука ширила у свим деловима царства. [1359]

Поред Карлштејна, Праг је током Карлове владавине постао изузетно важно ходочасничко место, првенствено због реликвија које је Карло донео у град. Сачуван је бец који су ходочасници добијали приликом посете Прагу (сл. 6.79). Централно место заузима крст. Са једне стране приказан је апостол Петар са кључевима, а са друге је Карло у молитвеном положају са Светим копљем у руци. Испод је бохемијски лав и укрштени кључ, а у центру царски орао. Овај пример визуелне културе је настао након 1355. године пошто је Карло прказан са царском круном. Ходочаснички бец представља изузетно важан пример визуелне културе. Био је доступан великом броју верника, односно ходочасницима.[1360] Карло је приказан са Светим копљем, као и његови Саксонски и Салијевски преци, што говори о владарском легитмитету као симбол тријумфа који гарантује победу над непријатељима, али о континуитету. Многобројни су примери визуелне културе који говоре о царском идентитету и легитимитету, а које смо навели у поглављима посвећеним Отонској и Салијевској династији, где је управо Св. копље одиграло једну од кључних улога. Карлова представа сведочи о претрајавању образаца и њиховом значају у 14. веку.

Визуелна култура сачувана у Карлштејну и у царској престоници, Прагу, сведочи о начину на који је Карло IV обликовао свој царски идентитет и легитимитет, о његовој духовној политици, као и о приватној побожности. Визуелним програмом креира јасне везе

[1356] J. Royt, J. Fajt, *Magister Theodoricus*, 53.
[1357] J. Ердељан, *Изабрана места*, 105, 107-108.
[1358] M. Cohen, An Indulgence for the Visitor, 844, 865, 874-875.
[1359] S. Crowley, *Charles IV*, 22.
[1360] I. Rosario, *Art and Propaganda*, 113-116.

између себе, својих претходника и светитеља из своје светородне династије. Након крунисања за краља Бохемије, кључну улогу у креирању владарског идентитета Карла IV имао је Св. Венцеслав који је био његов свети предак, а чији култ је био већ прихваћен у оквиру Бохемијског краљевства. Када је постао цар Светог римског царства, кључно место добијају хришћански цареви, његови претходници, Константин Велики и Карло Велики. Портрети Карла IV у оквиру Карлштејна имали су важну улогу у његовом политичком програму. Он је приказан, пре свега, као Христов одраз на земљи, као четврти краљ који је отишао да се поклони Христу, као нови Константин, нови Карло Велики, али и нови Св. Венцеслав. [1361]

Капела Часног крста представља кулминацију идеолошког и политичког програма цара Карла IV. Капела је обликована као слика неба на земљи, односно слика Небеског Јерусалима, са небеским становницима који су приказани на зидовима, а чије присуство је гарантовано реликвијама. Хералдички симболи цара налазе се на темљима Небеског града, анђели који приносе царску и краљевску круну заузимају привилеговану позицију уз Христа на олтарском панелу. Уз то, Карло владарске инсигније поставља у овај сакрални простор и на тај начин обезбеђује њихову вечну заштиту, а и своју коју су му пружали становници Новог Јерусалима. Избор светитеља који су приказани у Карлштејну сведочи о његовој личној побожности и о стварању легитимитета као наследника Бохемијског патрона Св. Венцеслава. Имена Карлових синова, Венцеслав IV и Жигмунд указују да је цар и на тај начин покушао да обезбеди легитимитет и дуговечност његове династије, повезујући себе и своје наследнике са пажљиво одабраним светитељима заштитницима. Креирањем визуелних веза између цара Константина Великог, Карла Великог и Карла IV истакло га је као легитимног наследника на трону Светог римског царстава. Реликвије страдања чуване у овој капели обећавале су царево спасење на Страшном суду док су светитељи били цареви заступници. Смештањем реликвија страдања у капелу Часног крста, од Карлштејна је створио нови универзални сакрални центар. Карло IV се надовезује на традицију капела реликвијара и креира Нови Јерусалим, Нови Цариград, и Нови Париз, у којем се очекује други Христов долазак, свеопшти васкрс. Тим путем Праг постаје богомизабрано место, Карло IV богомизабрани владар, преузимајући улогу Новог Давида, Соломона, Константина и Карла Великог, док народ његовог царства постаје изабрани народ под Божјом заштитом и настављач свете историје. [1362]

Карло је умро 29. новембра 1378. године. Круне Бохемије и Немачке су прешле у руке Венцеслава IV, његов други син Жигмунд, будући цар, је постао маркгроф Бранденбурга, а трећи Јован, маркгроф Моравије.[1363] Карло је сахрањен у катедрали Св. Вита. Сахрана је била сложена династичка репрезентација о чему сведочи Аугзбуршки хроничар: „*Лежао је на одру на златним платнима и на златним јастуцима у свом свом величанству, а на глави су му лежале три круне: на десној страни круна Милана, изнад круна Римског царства, на левој страни круна Бохемијског краљевства, а такође на левој страни глоб са крстом, а мач на десној страни. На рукама је имао беле рукавице и руке пуне прстења, а носио је пурпурне панталоне и огртач проткан златом, а на глави круну величанства*“.[1364] У фунерарној беседи је означен као *alter Constantinus*[1365] управо због побожности и поштовања реликвија.[1366]

[1361] I. Rosario, *Art and Propaganda*, 132; С. Стојковић, Портрети цара Карла IV у Карлштејну, 165-179, са широм литературом; S. Crowley, *Charles IV*, 30-31.
[1362] J. Royt, J. Fajt, *Magister Theodoricus*, 54; С. Стојковић, Портрети цара Карла IV у Карлштејну, 174-175; J. Fajt, Charles IV: Toward a New Imperial Style, 13; S. Crowley, *Charles IV*, 21-22, 31.
[1363] I. Hlaváček, The Luxemburgs and Rupert of the Palatinate, 1347–1410, 556.
[1364] O. B. Rader, Collector coronarum - Karl IV. als Kronensammler, 90-91, са изворима.
[1365] Z. Opačić, Architecture and religious experience in 14th-century Prague, 23 са изворима: (...) био је вредан иследник у свим светим стварима: јер где год је знао за светиње и тела светих, он их је стекао и покривао

О тачном месту и изгледу гробнице делимично сведоче писани извори. Царска гробница се налазила у Богородичином хору. Године 1589. су замењене гробницама царева Рудолфа II (1576-1612), Максимилијана II (1564-1576) и Фердинанда I (1556-1564). Један од извора је стара Бохемијска хроника из 1485. године. Из описа сахране краља Ладислава (1440-1457) сазнајемо да је: „*сахрањен у гробу свог деде, цара Карла, у цркви Светог Вита, у Богородичином хору, у Прашком замку, где до данас над његовим гробом висе заставе његове земље*“.[1367] Извор из 1589. године сведочи да: „*у Прашки замак, у главну цркву Светог Вита у сред поменуте цркве, тела су премештена са места царске и краљевске гробнице, и то: тела Карла, цара четвртог тог имена, краља Бохемије, краља Венцелсва, његовог сина, краља Римљана и Бохемије, краља Ладислава краља Бохемије и Угарске, краља Јиржа краља Бохемије, краља Фердинанда, краља Бохемије и Угарске; његовог сина цара Максимилијана другог тог имена, краља Бохемије и Угарске, такође Ане, жене поменутог цара Фердинанда, као и још неких тела њихових сродника; јер је ово гробље наново изграђено и проширено, а тела су смештена у једну капелу у истој цркви и показана неким људима. Након што је ова грађевина завршена, место њиховог гробова, они су поново враћени уз њихове слике уклесане у белом алабастру*“.[1368] Пошто је гробница цара нестала без трага, једини извор који пружа поуздане информације је беседа са цареве сахране. Јан Очко упућује на епитаф који је био уклесан на гробу: „*Године 1378., трећег дана пре календе децембра (29. новембра). Ја, Карло Четврти, некада страх и трепет целог света, цар и непобедив, смрћу побеђен, у овом гробу сам покопан. Милостиви Господе, молим, нека моја душа стигне до звезда. О, нека се сви моле за мене, које сам вас оставио умирући и које сам у животу неговао. И тако, нека му душа почива у светом миру*“[1369], а извор из 15. века говори о још једном натпису који се налазио изнад гробнице: „*Карло, август, небу и земљи драг, затворен у овом ковчегу, врховни монарх света*“.[1370] Документ који је настао након 1416. године даје важне податке о самом изгледу: „*Једна црвена завеса са четири анђела и звездама биће окачена изнад сандука који окружују царев гроб, и биће окачена до барјака између којих виси. И појас ће се развући са обе стране око врхова скулптура, и то треба даураде мансионари у десној певници код царевог гроба; чувари гроба ће изложити само скиптар и глоб са краљевском круном. А такође гроб треба да буде покривена белим платном*“.[1371]

сјајним златом и драгим камењем, и волео их свим срцем својим, као и **други Константин**./ (...) fuit in omnibus sanctis negociis diligens inquisitor: ubicunque enim sciebat sanctuaria et corpora sanctorum, acquirebat et auro fulso gemmisque preciosis obducebat et toto corde diligebat ea, sicut **alter Constantinus**.

[1366] I. Rosario, *Art and Propaganda*, 43; I. Ciulisová, Charles of Luxembourg and his Reliquary Cross: The Significance of Precious Stones, 138.

[1367] P. Uličný, The Choirs of St Vitus's Cathedral in Prague: A Marriage of Liturgy, Coronation, Royal Necropolis and Piety, 208 са изворима: A pochován v hrobě děda svého, ciesaře Karla, v kostele sv. Víta, [v] kuoře Matky boží, na hradě pražském, kdežto i podnes korúhve jeho zemí nad jeho hrobem visí.

[1368] Ibid., 210 са изворима: Na hradě praž. v kostele hlavním sv. Víta uprostřed téhož kostela vyňata jsau těla z místa pohřebního, císařského a královského, totiž: Karla císaře toho jména čtvrtého, krále čes., krále Václava, syna jeho, římského a čes. krále, Ladislava Posthumusa, čes. a uh. krále, Jiřího, čes. krále, císaře Ferdinanda, čes. a uher. krále, a syna jeho císaře Maximiliana toho jména druhého, čes. a uher., též Anny, manželky nadepsaného cís. Ferdinanda, i některá jiná těla rodu jich; nebo se to místo pohřební znovu stavělo a rozšiřovalo, a zatím se ta těla do jedné kaple v témž kostele poodložila a některým lidem ukazována byla. Po dokonání toho stavení, místa toho pohřebního, zase tam vnešena a položena jsau, nad nimiž svrchu pěkná příprava a vytesání obrazův jichz kamene alabastrového bílého jest mistrovsky spůsobena.

[1369] Ibid., 212 са изворима: Anno mill. trecen. LXXVIII, tercia Kal. Decembris / Quartus ego Carolus magni quondam tremor orbis, / Cesar et invictus, modo victus morte, sub ista / Fossa tegor, deus alme precor meus astra subintret. / Spiritus, o cuncti, pro me pia solvite vota, / Quos moriens liqui, quos vivens optime fovi. / Et sic anima eius requiescat in sancta pace.

[1370] Loc. cit.: Obijt astutor Karolus imperator et rex Bohemie, qui multa memorabilia gessit per astutiam suam, vt videlicet in cronico suo nostro. Epitauium eius scriptum Prage supra kapellam: Karolus augustus celo terreque venustus, clauditur hac archa princeps mundique monarcha.

[1371] Loc. cit.: Item tertia die ante Margarethae fit anniversarium Annae reginae Boemiae, quae fuit mater regis Wenceslai; suspenditur una cortina ruffa cum quatuor angelis et cum stellis super cistas, quae stant circa sepulcrum Caesaris, et debet pendere ita alte ut vexilla, inter illa medians, et zona ex utraque parte debet trahi penes summas

Обележавање годишњица цареве смрти такође пружа податке: „*На дан светог апостола Јована после друге вечерње, која се пева у средини певнице испред гроба светог Адалберта (и) Невиних, зазвониће велико звоно светог Венцеслава за време вечерње за умрле. Вечерње за умрле пева се у хору Пресвете Богородице, а* ***кобка испод у којој почива цар*** *биће покривена. Сутрадан је миса за умрле у хору, а сама* ***кобка*** *ће бити покривена истом пурпуром (таписеријом) без даске, а похвала ће се одржати на истом месту, у средини царевог гроба, а миса ће се служити на малом средњем олтару*“.[1372] Извори сведоче да је царево тело било положено у камени саркофаг који је био подигнут изнад засвођене крипте, *kobka* на старочешком. Од ког материјала је била није познато, али можемо препоставити да је у питању био мермер. Епитаф о ком говори надбискуп чинио је део надгробне плоче, а претпоставља се да је на врху гробнице била представа цара. Будући да су владарски гробови били смештени у Богородичином хору, налазили су се између Бохемијских светитеља заштитника. Као што је било речи, реликвије Св. Вита, Св. Венцеслава и Св. Адалберта и Св. Жигмунда формирали су невидљиви крст у чијем средишту је положено царево тело. Они су били његови заштитници и заступници на Страшном суду чиме је цар обезбеђивао своје спасење и спасење своје породице и чиме ће заузети место у Небеском Јерусалиму уз своје свете претке и Христа чији је одраз на земљи био.[1373]

Иако се Карло трудио да успостави наследно царство, обезбеђујући легитимитет својим синовима, до тога није дошло. Венцеслав је наследио краљевске круне, али не и царску. Против Венцеслава се побунила аристократија, а како је губио присталице збачен је са трона. Године 1400. за новог краља изабран је Руперт из династије Вителсбаха чија је владавина трајала до 1410. године, односно до његове смрти. Тада је отворена могућност да се Луксембуршка династија нађе на трону. Изабрана су два краља, практично истовремено. Венцеславов полубрат, Жигмунд Луксембуршки који је добио два гласа и њихов рођак Јошт који је добио три гласа. Међутим, Јошт је изненада умро, а када су избори поново одржани у јуну 1411. године, сви су стали на Жигмундову страну што је отворило ново поглавље у историји царства и пружило могућност доласка још једног Луксембурца на царски трон.[1374]

6.3 Жигмунд Луксембуршки, обнова Будима и пренос модела ктиторства у 15. век

Жигмунд, последњи владар Луксембуршке династије, био је најмлађи син цара Карла IV и Елизабете од Помераније, рођен 1368. године. Почеци Жигмундове владавине протекли су у борби са супарницима и краљевима који су покушавали да узму његову круну. Након што се устоличио на краљевском трону Угарске, његови напори били су усмерени на заустављање Османлија, као и на окончање великог расцепа у римокатоличкој цркви и борви против Хусита у Чешкој. Жигмунд је постао краљ Угарске 1387. године склапањем брака са

statuas, et debet fi eri praeparatum in sepulcro Caesaris per mansionarios in choro dextro, solum quod debet imponi per tumbarium sceptrum et pomum cum corona regia, et etiam circumferentia sepulcri coperiatur cum Blancze; fi unt vigiliae majores; fit commenda ibidem in choro; missa cantatur in altario, quod est in acie chori dextri.

[1372] Ibid., 213 са изворима: It in die Johannis apostoli post secundas vesperas, quae canuntur in medio chori ante sepulcrum S. Adalberti de Innocentibus, pulsatur ad vesperas defunctorum ad magnam campanam S. Wenceslai et vesperae defunctorum canuntur in choro beatae virginis, et coperitur kobka, sub qua jacet Caesar; in crastino vero fit missa defunctorum in choro, et etiam coperitur kobka solum cum aliquo nach sine assere et fit commenda ibidem in medio sepulcri Caesaris, et missa celebratur in parvo altari mediocri.

[1373] Ibid., 208-213 са литературом и изворима; L. Scales, Image-making, image-breaking, and the Luxembourg monarchy, 406-407.

[1374] T. Scott, Germany and the Empire, 348-350; I. Hlaváček, The Luxemburgs and Rupert of the Palatinate, 1347–1410, 559-562.

Маријом (1382-1395), ћерком угарског краља Лајоша I Великог Анжујског.[1375] Овај брак уговорен је још 1372. године када је цар Карло IV преговарао са краљем Лајошем. Карло је желео свом сину да обезбеди престо, као и да ојача везе са Угарском краљевином. [1376]

Карло IV је дао Жигмунду маркгрофовију Брандебург 1378. године. Наредне, 1379. године Жигмунд је стигао у Будим.[1377] Десет дана након смрти краља Лајоша, 21. септембра 1382. године, по очевој жељи, Марија је крунисана за краља, не за краљицу. Већ тада долази до поделе властеле. Једни су се позивали на вољу краља и пожуривали су остварење брака са вереником Жигмундом, други су са Маријином мајком, краљицом Елизабетом хтели да обнове француску везу и удају Марију за Луја Орлеанског (1392-1407). Када је сазнао за те планове, почетком августа 1385. године, Жигмунд је са својом војском упао у Угарску и оженио Марију пре септембра 1385. године.[1378] Користећи подељеност владајућих кругова, трећа страна је за краља изабрала напуљског краља Карла III Драчког (1382-1386) који је припадао бочној грани анжујске династије. Марија се одрекла круне 1385. године, а Карло је 31. децембра крунисан за краља Угарске, али је умро након 39 дана владавине. У међувремену су се противници напуљског краља ујединили око Жигмунда Луксембуршког. Његове присталице створиле су лигу и почели заједнички да владају именујући савет барона. Установили су нову титулу и Жигмунда су именовали за капетана Угарске и регента за време Маријиног заробљеништва.[1379] У Ћуру након преговора са краљицом Елизабетом 12. маја 1386. године договорено је да Жигмунд и Марија преузму власт. За угарског краља га је крунисао у Столном Београду 31. марта 1387. године веспримски надбискуп Бенедикт (сл. 6.80). Титула на почетку владавине гласила је: *Sigismundus Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Gallecie, Lodomerie, Comanie, Bulgarieque Rex*.[1380]

Упоредо са династичким борбама у Угарској, њеним границама приближавала се војска Османлија. Године 1389. на Косову пољу поразили су Жигмундовог вазала, српског кнеза Лазара (1371/3 – 1389). Кнегиња Милица (1389-1393) која је била регент малолетном сину Стефану (кнез 1389, депост 1402-1427) прихватила је врховну власт султана Бајазита I (1389-1402), сина Мурата I (1362-1389). Тада су почели упади Турака у области јужне Угарске, а уједно и упади Угарске на територију Србије. Косовска битка представља прекретницу у историји Европе. Својим последицама, она је изазвала промене у политици европских држава. Освајањем Голупца, важног града на Дунаву, отворили су пут према средњој Европи. С друге стране, Бајазит је 1393. године предузео војни поход против цара Ивана Шишмана (1356 – 1393). Његова престоница Трново је освојена, а он је погубљен. Значајно су проширили своју власт, угрозили су и Влашку, а тиме и Угарску. Године 1395. султан је кренуо у рат против влашког војводе Јована Мирче. На турској страни су се налазили српски вазали султана Бајазита, краљ Марко (1371-1395), Константин Драгаш (око 1350-1395) и кнез Стефан Лазаревић. До пресудне битке дошло је код Ровина 17. маја 1395. године, пошто је Жигмунд дошао у помоћ влашком војводи. У свом првом сукобу са Османлијама Жигмунд је однео значајну победу која је слављена широм Европе. Француски краљ, Шарло VI наредио је да се победа над неверницима огласи звонима катедрале Нотр

[1375] С. Гашпаровић, *Србија и Угарска од 1402 – 1460*, докторска дисертација, Београд 2016, 14. W. Franzen, Karls Erben: Wenzel IV. und Sigismund, in: *Kaiser Karl IV. 1316-2016*, hrsg., J. Fajt, M. Hörsch, Prag 2016, 253-258, 253-255.

[1376] J. Winkelmann, Sigismund von Luxemburg als Markgraf von Brandenburg 1378–1388, in: *Kaiser Sigismund, Zur Herrschaftspraxis eines europäischen Monarchen*, eds., K. Hruza, A. Kaar, Wien 2012, 137 – 159, 139.

[1377] Ibid., 140.

[1378] С. Гашпаровић, *Србија и Угарска од 1402 – 1460*, 15.

[1379] П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002, 71-72.

[1380] J. Bak, Hungary: Crown and Estates, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 7: c.1415-c.1500*, ed., C. Allmand, Cambridge 1998, 707-726, 709; С. Гашпаровић, *Србија и Угарска од 1402 – 1460*, 18; D. I. Muresan, Une histoire de trois empereurs. Aspects des relations de Sigismond de Luxembourg avec Manuel II et Jean VIII Paléologue, in: *Emperor Sigismund and the Orthodox World*, hrsg., E. Mitsiou, M. Popović, J. Preiser-Kapeller, A. Simon, Wien 2010, 41-102, 53.

Дам. Исте године, краљица Марија је пала са коња и преминула. Сахрањена је у катедрали у Великом Варадину поред моштију Св. Ладислава.[1381]

У таквој политичкој ситуацији, угарски краљ оживљава идеју крсташког рата, али у измењеним околностима. Рат се водио у Европи. Папа Бонифације IX (1389-1404) прогласио је крсташки рат и позвао феудалце из Западне Европе у борбу против неверника. Циљ хришћанских витезова био је да пошто поразе непријатеље, продру и заузму све земље које се простиру до Сирије и Јерусалима. Угарски посланици на челу са острогонским надбискупом обилазили су европске дворове како би обезбедили војну помоћ за оно што ће уследити. Априла 1396. године крсташка војска кренула је из Дижона, преко Немачке, ка Будиму где се прикључила угарским снагама. Био је то највећи крсташки поход икад организован, први пут на европском тлу, али и последњи. Кључна битка одиграла се код Никопоља на Дунаву крајем септембра 1396. године када је хришћанска војска претрпела тежак пораз, а Жигмунд једва побегао (сл. 6.81). Међутим, идеја крсташког рата и идеја витезова и ратника биће заступљена током читаве владавине краља Жигмунда и чиниће важан део његове владарске идеологије.[1382]

Борбе за престо у Угарској нису биле готове. Присталице краља Ладислава Напуљског заробиле су краља Жигмунда 1401. године у тврђави у Вишеграду. Кључну улогу имала су два великаша који ће постати најближи сарадници краља Жигмунда, палатин Никола Горјански који је дао свог брата и сина како би краљ био пуштен и гроф Херман Цељски који је пружио помоћ и подршку Жигмунду како би се вратио на престо, а чијом се ћерком Барбаром Цељском верио након ослобођења. Како је Барбарина сестра Ана била жена Николе Горјанског, Жигмунд је постао пашеног свог палатина, што је још више оснажило односе између њих тројице.[1383]

Један од кључних тренутака била је битка код Ангоре 1402. године када је турска војска ослабљена најездама Монгола, претрпела пораз, што је отворило пут преговорима између Угарске и Србије, која је од Косовске битке до тада била османски вазал. Филип де Сколарис, један од најближих сарадника краља, водио је преговоре са деспотом Стефаном Лазаревићем. Стефан је тада ступио у вазални однос са краљем Жигмундом који су били карактеристични за западну Европу. Деспот је био дужан да учествује на скуповима угарског племства, облицима дворског живота у Будиму, да угарском краљу пружа помоћ и савете као видљиве знаке сарадње Србије и Угарске. Угарски краљ је од српског деспота захтевао да према угарској круни буде у онаквом односу у каквом се налазио кнез Лазар према краљу Лајошу I Великом и према њему пре Косовске битке. Уз то, деспот је добио Београд са Мачвом, поседе у Угарској и палату у Будиму.[1384]

Након смрти Руперта, Жигмунд је 21. јула 1411. године изабран за римског краља, па је више него раније усмерио пажњу на дешавања у Европи, а посебно на питања Великог раскола у цркви.[1385] Жигмунд је 8. новембра 1414. године стигао у Ахен на крунисање за *Rex Romanorum*-а. На капији града дочекала га је поворка грађана, свештеника, достојанственика и Карло Велики чије присуство је гарантовано бистом реликвијаром: „*А око петог часа, када је краљ улазио на капију са својом краљицом која га је пратила директно, краљ је сјахао са*

[1381] J. Bak, Hungary: Crown and Estates, 710-711; Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, Београд 2001, 72-73; П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, 73; T. Scott, Germany and the Empire, 351-352.
[1382] Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, 73-74; П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, 74.
[1383] С. Гашпаровић, *Србија и Угарска од 1402 – 1460*, 39; П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*,76.
[1384] С. Гашпаровић, *Србија и Угарска од 1402 – 1460*, 49-50; D. I. Muresan, Une histoire de trois empereurs. Aspects des relations de Sigismond de Luxembourg avec Manuel II et Jean VIII Paléologue, 46.
[1385] J. Bak, Hungary: Crown and Estates, 709; Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, 88, 94; B. Schneidmüller, *Unitas* and *Diversitas*: Sigismund's Empire as a Model of Late Medieval Rulership, *Hungarian Historical Review* 13, no. 2 (2024), 172–194, 182-183.

овог коња и понизно пољубио крст, који је ђакон држао у рукама и који је с поштовањем подигао до краљевих уста, а затим погнувши главу, краљ је показао поштовање према ***глави блаженог Карла****, коју су тамо носила и држала два каноника*".[1386] Посебно важно је истаћи употребу термина „*capiti beati Caroli*" што невдосмислено говори о његовом реалном присуству. Глава је имала веома активну улогу у крунисању. Заправо је будућег краља чекао на капији града његов свети претходник који га је „водио" на крунисање: „*Краљ је узјахао коња и његова краљица га је пратила директно на свом коњу, а право испред краља, војвода од Саксоније, једина друга особа на коњу, носио је (краљев) мач. Глава блаженопочившег Карла ношена је непосредно испред овог војводе, а испред главе је процесија која је кренула ка манастиру*".[1387] Тим путем, Жигмунд је директно и блиско повезан са дугачком традицијом царске лозе и крунисања у Ахену што га је истакло као законитог наследника Карла Великог, као и осталих краљева који су поштовали ову праксу. Крунисање је нагласило централну улогу коју је имао реликвијар, посебно фигурални који визуализује светог претходника, у процесу потврђивања легитимитета новог краља путем благослова светитеља. Круна којом је Жигмунд крунисан скинута је са главе Карла Великог о којој смо већ говорили у претходном потпоглављу, чиме је нови краљ поновио модел крунисања свог оца. О наставку ове праксе сведочие извори о крунисању цара Фридриха III 15. јуна 1442. године, као и чињеница да је традиција настављена у 16. веку, чиме је Жигмундово крунисање послужило као модел. Као нови краљ, Жигмунд је своју пажњу посветио црквеним питањима што је донекле била његова обавеза као бранитеља хришћанства.[1388]

Католички свет био је подељен до 1409. године између двојице папа, а од 1409. до 1414. између тројице папа. Као и претходници, Жигмунд се бавио црквеним питањима, на шта је полагао право као владар који је крунисан у Ахену. Краљ је договорио са пизанским папом Јованом XXIII (1410 –1415) да заједно сазову општи сабор у Констанцу, што је касније потврдио и римски папа Гргур XII (1406 – 1415). Након крунисања у Ахену, краљ и краљица са пратњом су стигли у Констанц на Божић 1414. године. На сабору су се окупили владари и њихови заступници из читаве католичке Европе. Уз Жигмундову подршку, сабор је прихватио оставку папе Гргура који је постао кардинал – епископ од Порта, сменио и заточио пизанског папу Јована и разрешио авињонског папу Бенедикта III који је пркосио саборској одлуци све до смрти. Године 1417. сабор је изабрао кардинала Одона де ла Колону за новог папу под именом Мартин V (1417-1431), чиме је „велики раскол" успешно окончан.[1389]

Жигмунд је наследио свог брата Венцеслава IV у Чешкој 1419. године где се посветио борби са хуситима. Папа Мартин V је у јануару 1431. године послао Жигмунду кардинала Јулијана Чезеринија са задатком да проповеда крсташки рат против хусита.[1390] Године 1427.

[1386] S. Montgomery, The Saint and the King: Relics, Reliquaries and Late Medieval Coronation in Aachen and Székesfehérvár, 32 са изворима: ... et hora quasi quinta rege portam imtrante cum regina eum immediate sequente, rex de equo descendit et crucem, quam decanus in minibus suis tenebat et ori regis reverenter applicuit, humiliter osculabatur et deinde inclinando caput reverentiam exhibuit capiti beati caroli, quod ibi per duos canonicos portatum tenebtauer.

[1387] Loc. cit.: Rex ascendit equum, et eum immediate sequebatur in equo regina, et ante regem immediate detulit ensem dominus dux Saxonie equester, nullo sibi in equis associato. Ante quem ducem immediate ferebatur caput beati Karoli, et ante caput erat processio, que processit versus monasterium.

[1388] Ibid., 32-33; T. Scott, Germany and the Empire, 352.

[1389] С. Гашпаровић, *Србија и Угарска од 1402 – 1460*, 76-82; Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 425-426; T. Scott, Germany and the Empire, 353; B. Schneidmüller, *Unitas* and *Diversitas*: Sigismund's Empire as a Model of Late Medieval Rulership, 181-184.

[1390] J. Klassen, Hus, the Hussites and Bohemia, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 7: c.1415-c.1500*, ed., C. Allmand, Cambridge 1998, 367-391.

Жигмунд је изгубио свог вазала и блиског сарадника деспота Стефана Лазаревића, а обновио вазалски однос са Стефановим наследником деспотом Ђурђем Бранковићем (1427-1456).[1391]

Угарско краљевство које се граничило са Пољском на северу, Светим римским царством на западу, Венецијом на југозападу, Србијом и Влашком на југу и Молдавијом на истоку, било је на врхунцу моћи током 14. и 15. века. Један од највећих ктиторских подухвата краља Жигмунда била је обнова Будима. У периоду између 1405. и 1408. године преместио је престоницу из Вишеграда у Будим. Промену престонице пратила је велика обнова владарске палате од 1410. године када су њене димензије удвостручене (сл. 6.82). Иако је Жигмунд често боравио ван граница Угарске, Будим је био град у којем су се одигравале званичне посете, скупови и град у који су долазили владари, укључујући Ромејског цара 1424. године и краља Данске. [1392]

Краљ Бела IV (1235-1270) након најезде Монгола утврдио је замкове на поседима владарске породице на планинском венцу Карпата и у унутрашњости земље, а онда и линију Дунава. Тако су настала утврђења на узвишењима – замак у Будиму на краљевском и Горњи град у Вишеграду на краљичином поседу.[1393] Будимски град је јасно подељен на два дела, краљевску палату у јужном делу и градско насеље које је заузимало читав остали простор будимског брда. Није познато у каквом стању је палата била када је Жигмунд започео обнову и проширивање. О краљевој палати данас знамо на основу археолошких истраживања и сачуваних извора. Извори сведоче да је мајсторе доводио са територије Немачке и Француске.[1394] Године 1411. са територије Аустрије је стигао грађевински материјал, а документи о исплатама мајстора између 1409. и 1424. године сведоче о њима. Помињу се *magister* Петар као *architector maiestatis,* Егјед краљев градитељ пореклом из Будима као *specialis lapicida noste maiestatis Budensis*, скулптор Петер Кител као *sculptor imaginum* и Петар из Будима који је био задужен за канализациони систем, а остало је забележн као *aqueductor noster in Buda.*[1395] Замак је имао правоугаону основу са четири куле на угловима и велику дворану у источном крилу што су биле основне карактеристике профане архитектуре у Угарској тог доба.[1396] Испред огромног спољашњег дворишта подигнута је двоспратна репрезентативна монументална грађевина. Уз главни резиденцијални објекат, изграђено је још помоћних зграда, али нам није позната њихова просторна диспозиција. У оквиру замка постојала је дворана за аудијенцију, кула са грбовима, донжон кула која није завршена као и капија на чијем врху се налазила скулпторална представа Жигмунда. Пронађени су остаци прозорских оквира од теракоте са флоралним мотивима, међу којима су најбројније палмете.[1397]

[1391] С. Гашпаровић, *Србија и Угарска од 1402 – 1460*, 96-101, 114-121; T. Scott, Germany and the Empire, 343, 348.

[1392] J. Bak, Hungary: Crown and Estates, 713; Z. Jékely, Painted Chancels in Parish Churches – Aristocratic Patronage in Hungary during the Reign of King Sigismund (1387–1437), in: *Hungary in Context, Studies on Art and Architecture*, eds., A. Tüskés, et al., Budapest 2013, 41-58, 41; D. I. Muresan, Une histoire de trois empereurs. Aspects des relations de Sigismond de Luxembourg avec Manuel II et Jean VIII Paléologue, 84.

[1393] П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, 45.

[1394] A. Végh, Adatok a budai kisebb Szűz Mária, más néven Szent Zsigmond templom alapításának történetéhez, *Budapest Régiségei* 33. sz. (1999), 25-34, 25; E. Marosi, Sigismund, The Last Luxembourg, in: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, eds.**,** B. D. Bohem et al., New York 2005, 121-130, 124, са старијом литературом.

[1395] S. Papp, Made for the King: Sigismund of Luxemburg's Statues in Buda and Their Place in Art History, in: *Medieval Buda in Context*, eds., B. Nagy et al., Boston 2016, 387-451, 396 са изворима.

[1396] B. Z. Szakács, Architectural connections between Lombardy and Hungary during the reign of king Sigismund. A critical review, *Nuova serie, No. 139 (3),* (2003), 21-27, 21.

[1397] B. Gergley, Királyi rezidenciák és szálláshelyek a késő középkori Magyarországon, in: *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások "az ország közepén",* eds., B. Elek, K. Orosz, Budapest 2015, 705 – 726, 717-718; A. Kubinyi, Buda, Medieval Capital of Hungary, in: *Medieval Buda in Context*, eds., B. Nagy et al., Boston 2016, 366-383; B. Z. Szakács, Architectural connections between Lombardy and Hungary during the reign of king Sigismund, 24.

Поред градитељске делатности, вршена је и обнова ентеријера приликом које је израђен већи број каљевих пећи за Будимски двор. Прве каљеве пећи налазиле су се у палатама краља Лајоша, али је производња пећи усавршена у време краља Жигмунда који је са својих путовања доводио разне занатлије, укључујући и керамичаре који су појачали своју активност у оквиру радионица о чему сведочи огроман број пећи са различитим мотивима. Пећњаци су украшавани сценама из свакодневног живота феудалног света, темама лова, витешких турнира или љубавног живота. Поред ових тема које су биле распрострањене у већини европских земаља током 15. века, на угарским пећњацима јављају се хералдички амблеми краља, грбови феудалаца из краљевске пратње, а након 1408. године и симбол Змајевог реда – змај са репом обавијеним око врата који штити краљев грб (сл. 6.83). Пећи су имале доњи део у облику коцке са наизменично поређаним мотивима змајевог реда, представама замка и флоралног орнамента. Горњи део кружног облика био је мањег обима од базе. Круна пећи састојала се од троугаоних пећњака зашиљених ка врху са розетом на предњој страни. Ове пећи нису се налазиле само на двору у Будиму, већ и у дворцима краљевске породице у другим градовима, као и у летњиковцима појединих витезова из најближе краљеве пратње. Било је случајева да је краљ поклањао пећ свом вазалу као израз захвалности за верност. Овакве пећи пронађене су у оквиру двора деспота Стефана у Београду.[1398]

Опсежна археолошка истраживања на овом простору вршена су 1974. године и том приликом пронађен је велики број скулптура и фрагмената.[1399] Оне су подељене у две групе. Прву групу чине тзв. фигуре витезова, израђене од кречњака, приказане у дворској и ратничкој одежди (сл. 6.84 и сл. 6.85). Овој групи припадају и два бискупа. Уз њих су пронађени владарски атрибути као што круна, глоб и угарски грб. У фигури са брковима и брадом и неко врстом шиљасте капе која је сматрана Жигмундовим атрибутом идентификован је краљ. Мушка фигура који носи бојну секиру алудира на Св. Ладислава (сл. 6.86). Једно од могућих тумачења је да се ова скулпторална група налазила у оквиру владарске палате и да је представљала породично стабло које чине владари, племство и бискупи. Ако је то случај, овај лоза показује начин на који је Жигмунд обликовао свој владарски идентитет и легитимитет, надовезујући се на Угарског краља Св. Ладислава, као претходника на трону, на начин који је његов отац, цар Карло IV то радио, обликујући посебан однос са Св. Венцеславом у Бохемијском краљевству. Скулпторална група која укључује бискупе, светитеље и владара имала је свој узор у катедрали Св. Вита, односно бистама у трифоријуму, што би значило да је Жигмунд преузео модел ктиторства свог оца. Како немамо пуно података о владарском двору и скулпторалном програму, горе изнето остаје на нивоу хипотезе, а идентитет фигура отворено питање. Другој групи припадају женске фигуре и најмање осам мушких фигура који су приказани босоноги што би указивало на апостоле или пророке (сл. 6.87). Поред фигура, пронађени су и фрагменти глава (сл. 6.88) Уз њих, пронађена је женска фигура са склопљеним рукама у молитви што би указивало да је у питању Богородица, у прилог томе говори и чињеница да је пронађена на месту цркве коју је Жигмунд подигао уз своју резиденцију (сл. 6.89).[1400]

Уз замак је изградио цркву посвећену Богородици и Св. Жигмунду, свом личном заштитнику, између 1410. и 1424. године.[1401] Црква има доста сличности са задужбином коју

[1398] М. Бајаловић – Хаџи – Пешић, Угарски пећњаци у Београдском средњовековном двору, *Годишњак града Београда књ. XXIII* (1976), 19-31, 20-23.

[1399] E. Marosi, A budavári Zsigmond-kori szobrok kérdései huszonkét év (és a Szent Zsigmond templom feltárásai) után, *Budapest Régiségei* 33. sz. (1999), 93-101, 93.

[1400] G. Buzás, A budai Szent Zsigmond templom kőfaragványai, *Budapest Régiségei* 33. sz. (1999), 51-65, 51-56; E. Marosi, A budavári Zsigmond-kori szobrok kérdései huszonkét év (és a Szent Zsigmond templom feltárásai) után, 96-98; S. Papp, Made for the King, 390-392, 401-403.

[1401] О тачној локацији цркве у: G. Székely, A budai Szent Zsigmond templom kutatástörténetéhez, *Budapest Régiségei* 33. sz. (1999), 15-17.

је Карло подигао у Нирнбергу и посветио Богородици и Карлу Великом.[1402] Ове две грађевине су скоро истог облика основе и димензија. У питању је здање квадратног плана са полигоналном апсидом. Обе цркве су посвећене Богородици и личним заштитницима Карла и Жигмунда. Богата скулпторална декорација Нинбершке цркве указује да је то највероватније био случај и са Будимском.[1403] Карло IV успоставио је у овом делу Европе култ Св. Жигмунда, бургундског светитеља краља, похранивши његове реликвије у катедралу Св. Вита 1354. године. Када је крунисан за краља Бургундије 1356. године постао је његов наследник на земљи, а његов култ је све више јачао у оквиру Бохемије. Поред тога, свом трећем сину је дао име по овом светитељу и на тај начин Св. Жигмунд постаје један од заштитника краљевства и царства, и лични заштитник Жигмунда. Краљ се надовезао на традицију свог оца и успоставио његов култ у својој краљевини, о чему сведочи већи број цркава посвећених овом светитељу, а подигнутих за време његове владавине, као и сачуване представе овог светитеља у црквама и капелама чији су ктитори биле аристократске породице.[1404] Године 1424. из Прага је пренео реликвије Св. Жигмунда у катедралу у Великом Варадину. Катедрала је била гробно место Св. Ладислава, угарског краља, чији је култ Жигмунд прихватио од тренутка када је стигао на угарски двор и којег је поштовао читавог живота. Катедрала у Великом Варадину била је важно ходочасничко место. Од папе је затражио индулгенције 1401. и 1431. године за све ходочаснике које посете ово место које је имало важну улогу у владарској идеологији краља. И сам Жигмунд је ишао на ходочашће са пољским краљем Владиславом Јагелонцем у катедралу у којој је провео 15 дана и Ускрс. Након пожара који је захватио катедралу почетком 15. века краљ је активно учествовао у њеној обнови чиме је постао нови ктитор. Том приликом, изразио је жељу да буде сахрањен поред Св. Ладислава.[1405] Документ из 1406. године сведочи да је поклонио сребрни реликвијар бисту у којем се чувала лобања овог светитеља (сл. 6.90). Реликвијар је израђен од сребра, злата и драгог камења, са унутрашње стране урезана је представа *Maiestas Domini* и четири јеванђелиста. Можемо рећи да се тим путем угледао на ктиторску делатност свог оца. Као што је било речи, цар Карло је даровао Ахен бистом реликвијаром Карла Великог, а у катедрали у Прагу се налазила биста Светог Венцеслава.[1406]

Континуитет поштовања култа Св. Ладисалава најбоље се може пратити на представама на новцу владара. Краљ Лајош је 1358. године издао новац са грбом Угарске на аверсу и Св. Ладиславом на реверсу. Током владавинне краља Жигмунда, настављајући традицију свог претходника, појављује се новац са представом Св. Ладислава и угарским грбом 1427. године (сл. 6.91).[1407] Св. Ладислав је приказан са круном, глобом и бојном секиром која је била његов атрибут. Новац сведочи не само о приватној побожности

[1402] Више о цркви у Нирнбергу, као и реликвијама које је Карло сместио у њу у: H. Maue, Nuremberg's Cityscape and Architecture, in: *Gothic and Renaissance Art in Nuremberg, 1300-1550*, ed., J. P. O'Neill, New York/Nuremberg/Munich 1986, 27-50; 34-5; A. Végh, Adatok a budai kisebb Szűz Mária, más néven Szent Zsigmond templom alapításának történetéhez, 25-26; G. Weilandt, Das Hochaltarretabel der Nürnberger Frauenkirche. Ein Hauptwerk der Kunst um 1400 (Standortstudien V), in: *Kunst als Herrschaftsinstrument. Böhmen und das Heilige Römische Reich unter den Luxemburgern im europäischen Kontext*, hrsg., J Fajt, A. Langer, Berlin/München 2009, 196-220.

[1403] Ibid., 26-29.

[1404] Ibid., 26-27; D. Năstăsoiu, A New sancta et fidelis societas for Saint Sigismund of Burgundy: His Cult and Iconography in Hungary during the Reign of Sigismund of Luxemburg, *Hungarian Historical Review* 5, no. 3 (2016), 587–617, 589-593.

[1405] D. Dvořáková, Smrť cisára Žigmunda Luxemburského a nástup Albrechta Habsburského na uhorský trón, *Historický časopis* Vol. 69, Iss. 1 (2021), 27-47, 38-39 са изворима; A. Kinde, *The Function of Cathedral Spaces in Late Medieval Central Europe (1300-1563)*, 226; D. Năstăsoiu, A New sancta et fidelis societas for Saint Sigismund of Burgundy: His Cult and Iconography in Hungary during the Reign of Sigismund of Luxemburg, 595-596.

[1406] E. Marosi, Sigismund, The Last Luxembourg, 122, са изворима и старијом литературом.

[1407] B.Z. Szakács, Saints of the Knights – Knights of the Saints: Patterns of the Patronage at the Court of Sigismund, in: *Sigismund von Luxemburg: Ein Kaiser in Europa*, eds., M. Pauly, F. Reinert, Mainz 2006, 319 – 330, 319.

Жигмунда, већ и о његовом разумевању Ладислава као важног симбола и патрона Угарске, који је имао велику улогу у обликовању владарског идентитета краља.[1408]

Култ светитеља ратника имао је дугу традицију у Угарској. Поред широко распрострањених култова светих ратника, као што је култ Св. Ђорђа, поштовани су и локални култови, посебно култови светих владара са истим врлинама, Св. Стефан, Св. Емерик и Св. Ладислав. Стефан, први краљ Угарске канонизован је 1083. године. Крунисан је у Острогону на Божић 1000. или 1. јануара 1001. године. Према легенди, поред круне, добио је и крст као знак апостолства од папе Силвестера II. Поштован је као *rex iustus:* оснивач Угарског краљевства, мудри владар, законодавац и апостол Угарске. Стефанов син и престолонаследник Емерик који је погинуо у лову 1031. године, такође је канонизован 1083. године. Одрекао се овоземаљских задовољстава, стога је био поштован као модел побожног и чедног принца. Мошти Св. Стефана и Св. Емерика похрањене су у Богородичиној цркви у Столном Београду. Ладислав I владао је у периоду од 1077. до 1095. године, учврстио је политички систем који је обликовао Св. Стефан. Поред тога, дарежљиво је помагао цркву. Канонизован је 1192. године и поштован је као хришћански витез и заштитник земље против неверника. Његово тело положено је у катедралу у Великом Варадину коју је сам подигао и која је постала центар његовог култа.[1409]

Године 1408. Жигмунд и Барбара Цељска основали су витешки ред Змаја, помоћу којег је владар окупљао одабрану властелу око свог двора, одликовао појединце и тиме их издвајао од осталих. У оснивачкој повељи био је истакнут циљ реда, а то је борба против шизматика и неверника. Пошто нису сачувани протоколи реда, не зна се шта је била његова делатност у оквирима оснивачке повеље, а шта обавезе које су вазали дуговали по феудалном праву. Делатност реда може се пратити кроз политичку и војну активност њених чланова, светодавну помоћ владару, учествовање у јаним скуповима. Деспот Стефан Лазеревић међу првим феудалцима примио је одликовање Змајевог реда, првог степена као израз највише краљеве почасти. Број витезова првог реда био је ограничен на двадесет четири, а поред деспота, чланови реда били су гроф Херман Цељски, његов син Фредерик, палатин Никола Горјански и остали. [1410] Орден реда чланови су носили око врата. Неки истраживачи сматрају да га је сам Жигмунд крирао. На њему је био приказан змај са дугим репом обавијем око врата (сл. 6.92). На леђима му се налазио штит са крстом, док је изнад био натпис „*О како је Бог милостив, праведан и мирољубив*“.[1411] Сам орден је указивао на владарску идеологију Жигмунда, тј. на његову мисију као витеза и хришћанског владара. Змај би у овом случају могао да симболише вечност. Натпис и крст могу референсати на визију цара Константина и његову изреку *In hoco signo vinces*. Овај симбол појављује се на поседима чланова реда, укључујући и Београд који је деспот добио од Жигмунда. На првом Жигмундовом царском печату такође се појављује симбол реда Змаја у комбинацији са двоглавим орлом, симболом царске моћи (сл. 6.93).[1412]

Портрете и крипто-портрете краља и цара Жигмунда проналазимо на различитим територијама у царству. Један од примера је фреско сликарство Августинске капеле у Констанцу чији ктитор је био Жигмунд, а о чему ћемо касније више говорити. У оквиру

[1408] D. Năstăsoiu, A New sancta et fidelis societas for Saint Sigismund of Burgundy, 597.
[1409] G. Klaniczay, The Paradoxes of Royal Sainthood as Illustrated by Central European Examples, in: *Kings And Kingship In Medieval Europe*, ed., A. Duggan, Exeter 1993, 351-374, 368; V. Lucherini, A Gallery of Royal Effigies in Medieval Hungary and Its Genealogical Purpose, in: *Meanings and Functions of the Ruler's Image in the Mediterranean World (11th–15th Centuries)*, eds., M. Bacci, M.Studer-Karlen, Leiden 2022, 294-328, 311; E. Prioteasa, *Medieval Wall Paintings in Transylvanian Orthodox Churches*, Cluj-Napoca 2016, 65; B. Z. Szakács, Saints of the Knights – Knights of the Saints, 319; K. Szovák, The Transformations of the Image of the Ideal King in Twelfth-Century Hungary, in: *Kings And Kingship In Medieval Europe*, ed., A. Duggan, Exeter 1993, 241-264, 246-248.
[1410] J. Bak, Hungary: Crown and Estates, 709; С. Гашпаровић, *Србија и Угарска од 1402 – 1460*, 61-62.
[1411] E. Marosi, Sigismund, The Last Luxembourg, 125: O quam misericors est Deus, iusts et paciens.
[1412] Loc. cit., са старијом литературом.

цркве Св. Ане у Аугзбургу идентификован је као један од Три краља у сцени Поклоњења краљева. Зидно сликарство је настало 1420. године, а Жигмунд је боравио у граду 1418. године након повратка из Констанца.[1413] Један од веома интересантних примера је сликарство Богородичине капеле у Рифијану (сл. 6.94). У питању је двоспратна капела чија је изградња завршена око 1400. године. Фреске за које је био задужен мајстор Венцеслав, што знамо на основу натписа, су настале 1415. године (сл. 6.95). У своду су приказана четири црквена оца која седе за својим говорницама и симболи јеванђелиста (сл. 6.96). На јужном зиду приказан је Христос у слави окружен хором анђела. У зони испод приказана је Мана са једне стране, а са друге Поклоњење златном телету (сл. 6.97). На супротном зиду је Поклоњење краљева у присуству Јосифа и пустињака Онуфрија и Антонија. Фреске на источном зиду су делимично уништене након што је додат барокни прозор. Претпоставља се да је био приказан Дванаестогодишњи Христ у храму (сл. 6.98). У ниши испод налази се многољудна сцена Христовог ношења крста.[1414]

На западном зиду налази се сцена која је такође уништена због додавања прозора, а посебно је важна за потребе истраживања (сл. 6.99). Приказано је Чудо откривања Часног крста на левој страни (сл. 6.100), док је са десне Пад идола, а сматра се да је цела композиција кулминирала сценом Воздвижења крста. У поређењу са осталим сценама, представа на западном зиду је најкомплекснија. Приказана је сложена структура галерија, кула, кровова и трибина са косим степеништем у центру који дели две главне групе у доњој зони. Ове групе у доњој зони коментаришу црквени представници на трибинама ослањајући се на Свето писмо у отвореним књигама. Реторика фигура подстиче посматрача да радње у доњем регистру схвати као визуелни приказ расправе, што архитектонска подела композиције наглашава. Учесници сцена носе савремену одежду што говори о њеном посебном месту у оквиру фреско сликарства. У Златној легенди, прича о Крсту је проширена епизодом пада Хосрова, али до данас није познат ниједан пример ове сцене у облику уништења идола. Имајући у виду неуобичајено окупљање представника црквене хијерахије (папе, кардинали, бискупи и други прелати) сцену треба тумачити у црквено-политичком контексту, односно у вези са сабором у Констанцу.[1415]

Лица учесника сцене Пада идола шире се изван одређене типологије (сл. 6.101). Група мушкараца налази се испред стуба на чијем врху је приказано теле. Испред мушкараца су три жене које стоје (или клече) склопљених руку, док је у првом плану четврта жена идентификована као краљица због круне на глави. Њу „брани“ мушка фигура окренута ка посматрачу. Међу мушким фигурама издваја се владар због круне на глави и жезла у руци које је данас једна видљиво, док левом подигнутом руком показује на теле. Поред њега је племић са царском инсигнијом, мачем. С обзиром на формалну структуру композиције, фигура цара идентификована је као Жигмундов крипто-портрет. У прилог тези говори сличност са његовим осталим портретима, као и чињеница да је био римски краљ у време настанка фресака. Однос између откривања Часног крста и пада идола представља јукстапозицију истинитих знакова и лажних симулхрума. Са једне стране приказано је откривање истинитог крста, након чега је покојник васкрсао, а са друге је представљен приказ пропасти на шта указује теле које пада и ђавољи лик који бежи из његових уста, чиме је заправо направљена паралела са фреском Поклоњења телету. Представе које су настајале у периоду између 1410. и 1430. године пропагирале су улогу краља Жигмунда као неоспорног хришћанског суверена. Уједно, овај период је означио и врхунац његових напора да успостави и ојача свој владарски идентитет и легитимитет у контексту верских и политичких

[1413] D. Buran, Die Wandmalereien in Riffian und Sigismund von Luxemburg, Überlegungen zu einer kirchenpolitisch motivierten Ikonographie um 1400, in: *Sigismundus von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa*, hrsg., M. Pauly, F. Reinert, Mainz 2006, 301-318, 303 са наведеном литературом.
[1414] Ibid., 305-307.
[1415] Ibid., 307-311.

изазова са којима је био суочен. Приказ Жигмунда кроз скривене или загонетне слике служио је, не само као лични симбол његове владавине, већ и као средство за учвршћивање његове позиције у ширем политичком простору. Укључивањем у ову сцену, са свим алузијама на крст и пропаст идола има снажне идеолошке импликације наглашавајући његову улогу браниоца вере и легитимног владара који влада путем Божје промисли. У том контексту, он се појављује као настављач Константинове традиције и као борац против „лажне вере", не само са Хуситима у Чешкој, већ и против муслиманске претње; идол је симбол неверe или јереси, а царев задатак је да га збаци и обнови Римску цркву. Жигмунд преузима улогу *advocatus et defensor ecclesiae,* како је на сабору у Констанцу и назван. У другом поглављу смо говорили о улози Каролиншке династије као бранитеља цркве и папства, као и да је то постао један од кључних задатака царева на западу што их је истицало као богомизабране хришћанске владаре. О претрајавању тог идеала сведочи управо ова представа, путем које се Жигмунд јасно надовезује на успостављену традицију обликовања визуелног идентитета владара.[1416]

Доста тога је остало неразјашњено у оквиру фреско програма, као што је идентитет других индивидуализованих фигура уз краља и краљицу. Решење би могли да пруже бројни фрагменти текста који се налазе у отвореним књигама црквених великодостојника, за шта је потребна помоћ рестауратора и остаје још увек отворено питање. Треба скренути пажњу на важност Часног крста у владарској идеологији Луксембуршке династије, али осталих династија о којима је било речи, у функцији *imitatio Constantini* за шта је био заслужан Жигмундов отац, Карло IV, а која ће наставити да буде изузетно важна током Хабзбуршке династије о чему сведочи портрет Алберта II на панелу олтарске преграде на ком је приказан уз царицу Јелену у представи Проналажења Крста.[1417]

Сабор у Констанцу био је важан догађај којем су присуствовали владари целе католичке Европе и њихови изасланици. Поред краља Жигмунда и краљице Барбаре сабору су присуствовали угарски великаши, Никола Горјански који је са собом повео три стотине коњаника, острогонски надбискуп Иван Канижаи, гроф Херман Цељски, Филип де Сколарис и Шћибор Шћиборић. Хроника Урлиха Рихентала документује све аспекте сабора, а данас нам је позната на основу неколико илуминираних верзија из каснијег периода. Међу грбовима Угарске, налазе се и грбови поменутих властелина који сведоче о њиховом присуству. У илуминираном рукопису Књига гласника који је настао у Констанцу највероватније 1416. године, део који је везан за Угарско краљевство почиње целостраничном представом угарске заставе која је украшена сребрним и црвеним пругама династије Арпада и симболом Жигмундовог реда Змаја. Грбови на првој страни укључују грб Хермана Цељског, Николе Горјанског и породице Крбавски. [1418]

Током сабора у Констанцу у периоду од 1. до 23. маја 1416. године краљ Жигмунд вршио је преговоре у Енглеској са краљем Хенријем V Ланкастером (1413 – 1422). То је био важан догађај који је пропраћен церемонијама, пријемима, поворкама, раскошним гозбама, турнирима и витешким играма. Сачуван је већи број илуминираних рукописа који бележе ову посету, а међу којима се издваја Рукопис Ричарда де Бошана[1419] због минијатура које садржи. Оне су везане за политичку активност, двор и пратњу Жигмунда и Барбаре током сабора. На страници која је означена као 17f приказан је Ричард де Бошан, краљ Хенри V, папа Јован XXIII и краљ Жигмунд који је приказан без браде, што није био обичај. Страница

[1416] Ibid., 313-315; D. I. Muresan, Une histoire de trois empereurs. Aspects des relations de Sigismond de Luxembourg avec Manuel II et Jean VIII Paléologue, 75.
[1417] D. Buran, Die Wandmalereien in Riffian und Sigismund von Luxemburg, Überlegungen zu einer kirchenpolitisch motivierten Ikonographie um 1400, 317-318.
[1418] Z. Jékely, Armorials and Grants of Arms: Heraldic representation of Hungarian nobles at the time of the Council of Constance, in: *Das Konzil von Konstanz und Ungarn,* ed., A. Bárány, Hungary 2016, 155-181, 159-161.
[1419] Cotton MS Julius E IV/3.

18r приказује Ричарда де Бошана којем Жигмунда дарује срце Св. Ђорђа као једном од витезова у априлу 1416. године. На више места у рукопису помиње се да је Св. Ђорђе био заштитник Ричарда. Минијатура симбола Змајевог реда такође је приказана у овом илуминираном рукопису.[1420]

Током сабора, Жигмунд је био ктитор сликарства Августинске цркве у Констанцу у чијој близини се налазила палата у којој је боравио. Бројни документи сведоче о томе, као и години 1417. и именима сликара. У централном броду тробродне базилике, приказан је велики број пустињака и монаха различитих редова, као и велики број светитеља на троновима монументалних димензија (сл. 6.102). На основу атрибута и делова натписа идентификоване су фигуре бискупа, принчева и краљева. Од посебног значаја су нам две фигуре светитеља, Св. Ладислав и Св. Жигмунд.[1421] На овај начин Св. Ладислав, заштитник Угарске повезан је са личним патроном краља, Св. Жигмундом. Истраживачи су у лику Св. Жигмунда идентификовали крипто-портрет краља Жигмунда (сл. 6.103). Приказан је на трону, са глобом у руци, круном на глави, у владарском орнату и брадом и брковима како је краљ обично приказиван. На олтарском триптиху Томаса де Колосвара који је настао 1427. године за град Хронски Бењадик приказан је још један Жигмундов крипто-портрет (сл. 6.104). Ктиторски натпис налазио се на бази, а данас нам је познат на основу цртежа из 19. века који сведочи да је триптих наручио капелан Никола 1427. године и да је сликар био мајстор Томас, пореклом из Трансилваније. На крилима триптиха са спољашње стране приказане су сцене из живота Св. Бенедикта, Сен Жила и Св. Николе, док су са унутрашње стране приказане четири сцене из циклуса Христовог страдања, Христ на Маслиновој гори, Христ који носи крст, Васкрсење Христово и Вазнесење Христово. На централном панелу приказано је монументално Распеће. У подножју крста приказан је ктитор у молитвеном ставу, а у лику центуриона препознат је Жигмундов крипто-портрет који понавља изглед крипто-портрета из Августинске цркве у Констанцу. На бамбершком ретаблу из 1429. године у оквиру Распећа у лику центуриона такође је препознат краљ Жигмунд (сл. 6.105). На обе сцене, приказан је са неком врстом шиљасте црвене капе на глави, што је био Жигмундов атрибут. Врло је истакнут, стоји са десне стране крста и показује руком на Христа указујући тако на његову божанску природу. На свитку који држи на триптиху из 1427. појављује се натпис *vere filius dei erat iste*. [1422] Ђентиле да Фабијано насликао је Поклоњење краљева 1423. године. У лику краља који клечи пред Богородицом и Христом идентификован је још један портрет краља Жигмунда на основу круне која се налази поред његове руке и која има сличности са круном коју је он носио.[1423] Маријано Такола из Сијене написао је и илустровао своје дело *De ingeneis* 1432. године. На првој страни приказан је ратник са мачем, штитом и круном на глави (сл. 6.106). Окренут је ка Богу који му се обраћа из горњег сегмента и говори му „*Заштити моје овце, од којих сам те изабрао за чувара*“.[1424] Поред је приказан лав на чијем репу стоји ратник. Маријано је своју књигу посветио краљу Жигмунду којег је упознао приликом његове посете Сијени током 1431. и 1432. године. Стога је закључено да је овај цртеж заправо портрет Жигмунда. Портрет Жигмунда као ратника је фигуративно оличење царских атрибута које аутор користи у својој књизи, реферишући на владара као храброг и непобедивог, односно „*најхрабријег кнеза и непобедивог краља Римљана, Господа над господарима*“[1425], док мач и шит, уз натпис указују да Жигмунд делује по Божјој

[1420] A. Barany, Medieval Hungarian Royal Memorials: King Sigismund of Luxemburg on English Manuscripts, *Acta Historiae Artium* 51 (2010) 31-69, 32, 50-58.
[1421] J. Gramm, Kaiser Sigismund als Stifter der Wandgemälde in der Augustinerkirche zu Konstanz, *Repertorium für Kunstwissenschaft Bd.* 32 (1909), 391-406, 392-396.
[1422] Z. Jékely, Painting at the court of Emperor Sigismund: The Nuremberg connections of the painter Thomas de Coloswar, *Acta Historiae Artium: Academiae Scientiarum Hungaricae* Vol. 58 (2017), 57-83, 57-76.
[1423] G. Scaglia, An Allegorical Portrait of Emperor Sigismund by Mariano Taccola of Siena, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 31 (1968), 428-434, 432.
[1424] Ibid., 428: Defende oves meas ex quibus te custodem elegi.
[1425] Ibid., 429: strenuissimum principem ac invinctissimum romanorum regem, dominum dominorum.

промисли док брани своје стадо. Аутор наводи да је краљ *Servus Jesu Christi, Servus Dei, Imperialis militiae magister*, и *Defensor ecclesia*. Улога на сабору у Констанцу и непрестане борбе са неверницима створили су о њему слику као правом бранитељу хришћанстава и као такав био је веома поштован у Сијени. Уз то, Жигмунд је војно помагао Сијени у рату са Фиренцом, па се згажен лав може тумачити као симбол Фиренце. [1426]

Након повратка у Угарску 1418. године, убрзо је наследио круну Бохемије у којој се морао посветити ратовима са хуситима. Савремени цртежи су Жигмунда приказивали као ратника који побеђује јерес. То је било од изузетног значаја за његову владарску идеологију коју је већим делом обликовао на идеалима хришћанских витезова и ратника, на шта указује и избор светитеља према којима је гајио посебне односе међу којима се истичу Св. Ладислав и Св. Жигмунд прослављани као светитељи ратници. [1427]

Поред замка у Будиму, Жигмунд је обновио замак у бањи Тати и ту је често боравио након 1409. године. Саградио је четири масивне куле на угловима, од којих је једна сачувана.[1428] У Тати се одиграо важан догађај 1426. године када је Стефан Лазаревић преговарао са Жигмундом око свог наследника. Деспот је тражио да за наследника српског престола буде признат Ђурађ Бранковић и да буде уврштен у редове угарске властеле, што је значило и право наслеђа деспотових поседа у Угарској. Жигмунд је то прихватио уз услов да се вазалски однос обнови и да се након смрти деспота Стефана Угарској врате Београд, Голубац, Мачва и крајеви западно од Дрине.[1429] Братислава, уз западну границу је у трећој деценији 15. века постала важна краљевска резиденција. На месту замка из 11. века на брду које се издиже изнад града Жигмунд подиже још једну своју резиденцију трапезоидне основе. [1430]

Краљ Жигмунд стигао је у Милано 22. новембра 1431. године, а 25. новембра га је надбискуп Милана у цркви Св. Амброзија крунисао гвозденом круном, као што је био обичај. Након тога се упутио у Рим како би га папа крунисао за цара, што је након дугих преговора папа Евгеније IV (1431-1447) урадио, али под условом да Жигмунд шити папу, цркву и њене поседе, да потврди сва права које су Римској цркви дали његови претходници на царском престолу. У цркви Св. Петра у Риму крунисан је за цара 31. маја 1433. године. [1431] Жигмунд је први цар којег је папа крунисао у Риму од 1220. године, а последњи цар који је крунисан над гробницом апостола, након Луксембуршког владара, био је Фридрих III Хабзбуршки 1452. године. Посебно визуелно сведочанство о крунисању су бронзана врата за главни портал базилике Св. Петра која је поручио папа Евгеније 1433. године.[1432]

Када је изграђена нова базилика Св. Петра у 16. и 17. веку, један од ретких примера који је саучван у свом изворном облику и враћен на исто место су монументална бронзана врата са рељефима која су стајала на централном порталу, а за чију израду је био задужен фирентиски вајар Антонио Аверлино у периоду између 1433. и 1445. године. Као главни улаз у базилику Св. Петра, *Porta Argentea* односно *Сребрна врата* су имала веома значајну улогу

[1426] Ibid., 428 – 431.
[1427] E. Marosi, Sigismund, The Last Luxembourg, 126-127, са литературом.
[1428] B. Z. Szakács, Architectural connections between Lombardy and Hungary during the reign of king Sigismund, 21.
[1429] Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, 115.
[1430] B. Gergley, Királyi rezidenciák, 718.
[1431] С. Гашпаровић, *Србија и Угарска од 1402 – 1460*, 114-121; D. I. Muresan, Une histoire de trois empereurs. Aspects des relations de Sigismond de Luxembourg avec Manuel II et Jean VIII Paléologue, 89.
[1432] B. Schneidmüller, *Unitas* and *Diversitas*: Sigismund's Empire as a Model of Late Medieval Rulership, 173-178, 186-187, аутор покушава да одговори на питање зашто Жигмунд није крунисан за цара непосредно након Констанца, имајући у виду значај тог догађаја.

у поворкама, али и у церемонији крунисања. Управо 1433. године када је папа крунисао цара Жигмунда, поручио је и нова врата за овај портал.[1433]

Приликом „оживљавања“ ритуала крунисања, папа и његови саветници су се ослонили на прописе и рутале који су забележени у *ordines romani*.[1434] Касносредњовековни списи су прецизирали да будући цар уђе у град кроз *Porta Collina* поред замка Сан Анђело, затим да се упути до цркве Св. Петра где га је папа чекао на врху степеништа која воде до атријума базилике. Цар је целивао папине ноге и приносио дарове, а папа га је заузврат пољубио и загрлио. Затим су папа и цар пролазили заједно кроз капију и улазили у атријум у којем се налазила мала црква позната као Санта Марија ин тури, због кула које су је окруживале. Пред олтаром, новоизабрани цар је полагао заклетву верности папи. Након тога, водили су га до Сребрних врата где је клечао док је кардинал изговарао молитву у његово име. Коначно, будући цар је улазио у цркву Св. Петра где је, поред осталих ритуала, примао царску круну пред главним олатаром.[1435]

Међутим, Жигмундово царско крунисање се није у потпуности одиграло према *ordines*. Краљ је стигао у град 21. маја и у великој процесији је прошао кроз *Porta Collina* до базилике Св. Петра. Након што се сусрео са папом, наставили су заједно до Санта Марија ин тури где је будући цар требало да положи заклетву верности, али је одлучено да се то обави на дан крунисања. Папа и будући цар су затим присуствовали миси у цркви Св. Петра, а потом су се поклонили Вероникином платну након чега су и изашли из цркве. Након десет дана, 31. маја се одиграо и други део ритуала.[1436] Према Брачолинијевом опису: „*када је дошао дан крунисања, Цезар је ушао у унутрашњи трем цркве и положио заклетву папи пред капијом која се зове* ***сребрна врата****, по обичају својих претходника*“.[1437] До одступања од званичног ритуала је највероватније дошло зато што се церемонија одиграла у два различита дана. Из тог разлога, *Porta Argentea* је добила још истакнутију улогу у царском крунисању. Током припрема за церемонију, стара и оштећена сребрна врата су највероватније била украшена привременом декорацијом. Сасвим сигурно је утицало на папу да исте године поручи нови портал, али и на иконографију пошто знамо да је вајар био присутан Жигмундовом крунисању.[1438]

Бронзана врата имају рељефе са врло сложеном иконографијом и симболиком која се може тумачити на различите начине. *Porta Argentea* представља на симболичан начин границу између профаног и светог простора. Врата се састоје од шест великих панела и оквира са рељефима (сл. 6.107). У врху су приказани Христос и Богородица на трону, у средини апостол Павле и апостол Петар уз којег се налази папа који прима кључеве од апостола, а у доњој зони у квадратим панелима су сцене мучеништва апостола Петра и Павла. Оквир садржи сложену композицију. Акантусова лоза креће од дна и протеже се око великих панела до врха. Унутар лозе се налазе портрети римских царева, царица и хероја, као и сцене из античке историје и митологије. Сасвим је сигурно да је такав програм требало да заузме простор четири хоризонталне траке између главних панела, али је одлучено да се тај простор искористи за сцене из живота папе Евгенија. Посебно значајна је сцена царског крунисања (сл. 6.108). Композиција се састоји из два дела. Приказана је поворка до замка Сан Анђело у којој учествују папа и будући цар са једне стране, док је са друге стране приказан сам чин царског крунисања у цркви Св. Петра. Папа седи на трону и спушта царску круну Жигмунду

[1433] R. Glass, Filarete’s renovation of the Porta Argentea at Old Saint Peter’s, in: *Old Saint Peter’s, Rome*, eds., R. McKitterick, J. Osborne et al., Cambridge 2013, 348–370, 348-350.
[1434] Ibid., 352-353, са изворима и литературом.
[1435] Ibid., 352-354.
[1436] Ibid., 354.
[1437] Ibid., 354-355, са изворима: Cum dies coronationis advenisset, ingressus interiorem ecclesie porticum Caesar ante portam, que dicitur argentea, iuramentum quoddam pontifici prestitit de more superiorum.
[1438] Loc. cit.

на главу. То су управо и догађаји који су се одиграли 21. и 31. маја 1433. године.[1439] Поред ових рељефа, на порталу се налазе два аутопортрета вајара, три потписа, као и приказ њега самог и његових помоћника са унутрашње стране врата.[1440]

На више места у дисерацији смо говорили о значају односа које су папе имале са царевима Светог римског царства. Још од времена владавине Каролиншке династије, краљ, а касније и цар био је истакнут као главник заштитник папе и бранитељ столице Светог Петра.[1441] Тај статус је био подједнако важан како за поглавара цркве, тако и за владара који је уз његову помоћ добијао царско достојанство. Питање примата између цара и папе било је старо као и само царство, а о сукобима и неслагањима између световног и духовног поглавара било је речи у сваком поглављу. Ипак, треба узети у обзир важност самог чина крунисања у Риму. Последњи цар којег је папа крунисао у цркви Св. Петра у Риму је био Фридрих II 1220 године.[1442] Након празног царског трона скоро читав век, крунисање се поново одиграло у Риму, али у цркви Св. Јована Латеранског 1312. године. Током 14. века ниједан папа није крунисао цара, већ су за то били задужени кардинали који су деловали уз његову дозволу.[1443]

Поред Жигмундовог царског крунисања, у хоризонталним тракама су приказани најзначајнији тренуци живота папе Евгенија IV, односно догађаји са Ферарско-фирентинског сабора. До четврте деценије 15. века, муслимански освајачи, против којих се и Жигмунд борио, су освојили све осим Цариграда и неколико поседа на грчком копну и острвима. У таквим околностима, византијски василевс Јован VIII Палеолог (1425-1448) размишљао је о уједињењу западне и источне цркве. Папа Евгеније је сазвао сабор у Ферари који је 1439. године изместио у Фиренцу, а коме је присуствовало око 700 византијских представника међу којима су били василевс Јован VIII, васељенски патријарх и двадесет епископа. Декрет о уједињењу је потписан 6. јула 1439. године, а током наредних шест година, сабор је постигао и договоре са другим групама источних хришћана. Уједињење није потрајало, али је углед папа, посебно Евгенија, порастао.[1444] Рељеф са горње леве стране (испод Христа на трону) приказује путовање из Цариграда и сусрет византијског цара Јована VIII и папе Евгенија, а са десне стране (испод Богородице на трону) је заседање сабора и одлазак Грка из Италије. Ти догађаји су се одиграли 1438. и 1439. године. Са доње десне стране (испод апостола Петра и папе Евгенија), су приказане коптске и етиопијске делегације које су дошле на сабор 1441. године. Иако су договори са сабора били краткорајног духа, у то време су сматрани изузетно значајним догађајима, довољно да заузму место на главном порталу цркве Светог Петра. Четврти рељеф са леве стране, испод апостола Павла, не приказује догађаје са сабора, већ царско крунисање Жигмунда, које се одиграло исте године када је ктитор поручио бронзана врата, али је одлука за укључивање ове сцене највероватније донета тек када су сцене са сабора биле планиране.[1445]

Рељефи прослављају достигнућа ктитора, али уједно пружају и доказ о важности царског крунисања у базилици Светог Петра у Риму, које је било подједнако значајно, како за папу, тако и за цара Светог римског царства. Додатно, рељеф представља изузетно важан пример визуелне културе јер пружа визуелно сведочанство о царском крунисању у првој половини 15. века. Треба скренути пажњу на мозаик, о коме је већ било речи, из Ауле

[1439] Ibid., 350-351, а о појединачним рељефима и њиховом тумачењу посебно 356-366.
[1440] R. Glass, Filarete's *Hilaritas*: Claiming Authorship and Status on the Doors of St. Peter's, *The Art Bulletin* Volume XCIV Number 4 (2012), 548-571, 548-559.
[1441] P. Fouracre, Frankish Gaul to 814, 85-109; видети поглавље 2.
[1442] D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, 137.
[1443] B. Schneidmüller, *Unitas* and *Diversitas*: Sigismund's Empire as a Model of Late Medieval Rulership, 177-178.
[1444] R. Glass, Filarete's *Hilaritas*: Claiming Authorship and Status on the Doors of St. Peter's, 559-560; Џ. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 429-431.
[1445] R. Glass, Filarete's *Hilaritas*: Claiming Authorship and Status on the Doors of St. Peter's, 559-560.

Леонис чији ктитор је био папа Лав III. Апостол Петар са кључевима у крилу се налази између Карла Великог и папе Лава III. Сцена истовремено говори о папином ауторитету и о ауторитету будућег цара, али и њиховом посебном односу који је доживео врхунац 800. године када је поглавар цркве извршио *translatio imperii*. Карло Велики је приказан као Нови Константин, а папа као наследник Св. Петра.[1446] Исту тезу можемо изнет и за Евгенија IV којем апостол Петар предаје кључеве, што је јасан симбол његовог ауторитета и порекла духовне моћи.

Богородица, Христос и принчеви апостоли су приказани у природној величини што на симболичан начин указује на њихово присуство у овај етапи крунисања. Ликови римских царева, царица и хероја засновани су на античком новцу и врло вероватно се њихов идентитет може утврдити, а њихова појава на порталу глорификује порекло царске власти у генералном и општем смислу[1447], сасвим сигурно истичући значај и примат Рима, као и саме базилике, односно улогу коју је град, као *caput mundi* имао у контексту царског идентитет, тачније добијања царског достојанства. Крунисањем у цркви Светог Петра Жигмунд је наставио вишевековну традицију и недвосмислено се истакао као законити цар, бранитељ цркве, трона Св. Петра и њеног поглавара.

Цар Жигмунд је на самртној постељи изјавио да ће повести поход за ослобађање Јерусалима. Цар и краљ Жигмунд преминуо је 8. децембра 1437. године у моравском граду Знојму, а сахрањен је у катедрали у Великом Варадину, поред Марије и Св. Ладислава. Како није имао сина, за наследника одредио је надвојводу Алберта V Хабзбуршког и своју ћерку Елизабету који су 1. јануара 1438. године крунисани у Столном Београду. [1448]

Фрагментарно сачувана визуелна култура чији је ктитор био краљ и цар Жигмунд сведочи о његовој владарској идеологији и приватној побожности. Као владар који је скоро целу своју владавину провео ратујући, кључну улогу имали су свети ратници чији култови добијају на посебном значају у овом периоду у Угарској. Посебан лични однос неговао је према Св. Жигмунду, свом имењаку, чије реликвије премешта у своје краљевство и то у катедралу у којој су чуване реликвије Св. Ладислава. Тим путем, култови два света владара ратника су повезани, што је на посебан начин приказано на зидном сликарству Августинске цркве у Констанцу.[1449] Св. Жигмунд, поред Св. Стефана, Св. Емерика и Св. Ладислава постао је заштитник Угарске у овом периоду. Поред светих ратника, Жигмунд се надовезао на моделе обликоване још током владавине Карла Великог. Као бранитељ хришћанства, што је била једна од кључних улога цара универзалног царства, и његовим решавањем „великог раскола“ Жигмунд је истакнут као законити наследник Константина. Крунисањем у Ахену у присуству Карла Великог себе је представио као легитимног наследника првог Каролиншког цара који је обновио царство на Западу, чиме је потврдио свој статус, не само богомизабраног, већ и законитог цара, наследника свог оца Карла IV чији је модел ктиторства и обликовања владарске идеологије преузео. Визуелна култура и владарска идеологија последњег Луксембуршког цара сведочи о преношењу модела и образаца из 9. у 15. век када је реч о обликовању визуелног идентитета и легитимитета царева на западу.

[1446] Видети потпоглавље 2.1.
[1447] R. Glass, Filarete's renovation of the Porta Argentea at Old Saint Peter's, 356-365.
[1448] D. Dvořáková, Smrť cisára Žigmunda Luxemburského a nástup Albrechta Habsburského na uhorský trón, 27; С. Гашпаровић, *Србија и Угарска од 1402 – 1460*, 128-131; T. Scott, Germany and the Empire, 355.
[1449] D. Năstăsoiu, A New sancta et fidelis societas for Saint Sigismund of Burgundy, 597; B. Z. Szakács, Saints of the Knights – Knights of the Saints 320-321.

7. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Читаоцу докторске дисертације представљен је велики број примера визуелне културе, почевши од градова, царских комплекса, сакралних и световних здања, скулптура, фресака, мозаика, преко илуминираних рукописа, богослужбених предмета, тканина до кованица и печата који су настајали од краја 8. до средине 15. века. Ови примери, први пут обједињени на једном месту, послужили су нам да илуструјемо континуитет ктиторске делатности царева Римског царства на западу. Дефинишући елементи, универзалност и римски идентитет као носилац те замисли, сакралност владавине и премиса да је цар богомизабрани, чија је монархија одраз небеске, културни утицаји, франачки и/или германски идентитет, као и успостављање континуитета са Библијским, античким, римским и хришћанским царевима одредили су модел ктиторства, образац обликовања владарске идеологије и идеје о цару на западу. Истраживање заправо представља покушај да се прикаже целовита слика и да се сагледа ктиторство од обнове царства 800. до смрти последњег Луксембуршког владара у датим историјским, географским, религијским, филозофским и културним оквирима.

Карло Велики као почетна и Жигмунд Луксембуршки као завршна тачка истраживања представља логичан хронолошки распон, будући да је први Каролиншки цар сматран обновитељем царства, а да се већ након периода владавине последњег Луксембурца говори о раном модерном добу и крају онога што се традиционално назива средњим веком на западу. Треба истаћи да се од средине 15. века развија „нови ентитет“ *Свето римско царство немачког народа*[1450], као и чињеницу да је на трон дошла Хабзбуршка династија која је владала царством све до његовог коначног пада 1806. године.[1451] Обликовање визуелног идентитета првих Хабзбуршких царева као наследника претходних династија, а који су се служили истим идејама, али у измењеним друштвеним, политичким, културним, религијским и филозофским околностима, представља могући наставак истраживања.

О појединачним примерима уметности и визуелне културе наведним у дисертацији је доста писано; у литератури су често прављене и паралеле између одређених примера. Међутим у докторској дисертацији они су свеобухватно разматрани и направљен је ток који јасно показује да се наведени примери надовезују један на други и заједно чине део веће идејне целине што је био један од циљева истраживања. Ипак, као примарни циљ у уводном поглављу истакнуто је „утврђивање визуелних образаца и њихова улога у обликовању владарске идеологије“. Почетке успостављања визуелних образаца који говоре у прилог креирања царског идентитета, њихову употребу и улогу смо предочили већ у другом поглављу на конкретним примерима ктиторске делатности Каролинга. За њихово даље коришћење, усложњавање са већим или мањим изменама, као и стварање додатних идеја заслужни су Отони у 10., а затим и Салијевци у 11., Хоенштауфовци у 12. и 13. и напослетку Луксембурци у 14. и првој половини 15. века.

Карло Велики и његови веома образовани саветници успоставили су модел креирања владарског идентитета и легитимитета који је своје изворе пронашао у античком царству о чему нам на првом месту сведоче слике цара на новцу, али и званичне титуле. На самом крају 8. века, а посебно од 800. године значај Рима као носиоца универзалности и светости је

[1450] Термин није забележн све до 1492. године.; *T. Scott, Germany and the Empire*, 340.

[1451] P. Hoffmann-Rehnitz, Discontinuities: Political Transformation, Media Change, and the City in the Holy Roman Empire from the Fifteenth to Seventeenth Centuries, in: *The Holy Roman Empire, Reconsidered*, eds., J. P. Coy, B. Marschke, D. W. Sabean, New York/ Oxford, 2010, 11-34; L. Scales, The Illuminated Reich: Memory, Crisis, and the Visibility of Monarchy in Late Medieval Germany, in: *The Holy Roman Empire, Reconsidered*, eds., J. P. Coy, B. Marschke, D. W. Sabean, New York/ Oxford, 2010, 71-92; P. H. Wilson, M. Schaich, Introduction, in: *The Holy Roman Empire 1495-1806*, eds., R. J. W. Evans et al., New York 2011, 1-23.

дошао у први план изградњом Ахена, односно обликовањем *Другог Рима*. Библијско наслеђе у синтези са античким и византијским, одредили су престоницу Небеским Јерусалимом, местом очекиваног Другог Христовог доласка, а Карла, римског цара, су означили богомизабраним, Новим Давидом који преводи нови хришћански изабрани народ као законити наследник Константина Великог. Лудвиг Побожни је прихватио и преузео модел свог оца. Себе је истакао као римског хришћанског владара, Христовог ратника, дословно и врло експлицитно првим сачуваним портретом Каролиншког цара у илуминираном рукопису *De Laudibus sanctae crucis*. Дворским комплексом у Ингелхајму је недвосмислено показао порекло свог легитимитета повезујући своју породицу са Библијском и античком историјом. Наредна етапа Каролиншке власти, иако означена као време слабљења моћи због поделе царства, задржала је све битне елементе обликовања владарске идеологије и ктиторске делатности. Прво са царем Лотаром I који је путем писаних извора и портрета у илуминираним рукописима представљен као римски, хришћански и богомизабрани цар. Ктиторска делатност последњег Каролиншког цара, који је имао значајнији утицај, сведочи да је модел који је обликовао Карло Велики био итекако релевантан. Писани извори и портрети истичу Карла Ћелавог као Новог Старозаветног владара који влада путем Божје промисли, а обликовање Компјења, које и сам пореди са Ахеном, га идентификује као Новог Карла Великог. Важност личности првог Каролиншког цара као носиоца кључних идеја обликовања царског идентитета је у наредним вековима добила на још већем значају.

Наредна прекретница у историји Римског царства је означена доласком Саксонске, односно Отонске династије на трон. Први цар, Отон I је на недвосмислен и врло уверљив начин „објавио“ да влада обновљеним царством Карла Великог крунисањем у његовој цркви у Ахену 936. године. Посебну новину у овом периоду представљала је нова инсигнија, Св. копље и Свети Маурицију као нови заштитник царства и лични заступник цара. Отон је себе представио као бранитеља хришћанства који влада путем Божје промисли, а своје капитално дело, катедралу у Магдебургу је принео Христу као вотивни дар. Током владавине Отона II приметан је већи степен византијског утицаја доласком византијске принцезе Теофано на саксонски двор, што се огледа како у владарској идеологији, тако и у визуелној култури. Међутим, други саксонски цар је подједнако тежио и да успостави континуитет са својим оцем и Каролинзима, али и са римским царевима, чиме је Рим дошао у први план, посебно избором гробног места у задужбини цара Константина, базилици Светог Петра у Риму. Отон III који је владао на прелазу миленијума и очекивао коначни крај, себе је истакао не само као хришћанског, богомизабраног владара, већ се и у потпуности изједначио са апокалиптичним Христом представивши себе у мандорли. Као владар из пророчанства о последњем цару, стигао је у Ахен, место очекиваног Другог доласка, из гробнице подигао тело свог претка Карла Великог и прогласио *renovatio Imperii Romanorum*. Последњи цар Отонске династије, Хајнрих II је на самом почетку владавине даровао Ахен, постао нови ктитор Богородичине цркве, себе истакао као законитог наследника Саксонских царева, али и Каролиншких, посебно Карла Великог, објавио *renovatio regni Francorum* и подигао нови сакрални центар, катедралу у Бамбергу. Путем портрета је идентификован као богомизабрани владар, по моделу својих претходника, а како примери, као што су церемонијални огртач и олтарска преграда из Базела сведоче, себе је ставио под директну Христову заштиту. Отонски цареви су путем ктиторске делатности обликовали свој визуелни идентитет и владарску идеологију надовезујући се на Каролиншки модел, што је уједно потврђивало њихов легитимитет на царском трону. Поред тога, уметност и визуелна култура из овог периода сведочи о царевој приватној побожности, али и о значају Христове улоге.

Доласком Салијеваца на трон уследила је смена династија у Римском царству. Може се рећи да капитално дело ове етапе представља катедрала у Шпајеру, династички маузолеј и задужбина сва четири цара. Иако катедрала као породични маузолеј представља новину у царском ктиторству на западу, њене основне идеје проналазимо у изградњи Палатинске

капеле у Ахену. У питању је царска задужбина, посвећена Богородици која говори у прилог обликовања владарске идеологије, истицања династичке моћи, али и приватне побожности ктитора. Иако је током владавине Салијеваца дошло до обликовања нових елемената, још увек се врло јасно препознају и основни постулати који су били заступљени у 9. и 10. веку. Сви цареви ове династије су крунисани у Ахену чиме су истицали континуитет на трону и законитост своје власти. Римски идентитет, иако је моћ цара на Апенинском полуострву почела да слаби борбом око инвеституре и Вормским конкордатом, није губио на значају. О томе очигледно сведочи печат Конрада II којим се град истиче као центар света, *Caput Mundi*. Важност Рима као извор легитимитета, посебно током владавина Хајнриха III и Хајнриха IV које су обележене истицањем примата над папом, нашао је свој израз како у политици, тако и у визуелној култури. Идеја богомизабраног владара којег сам Христос крунише врло је евидентна на портретима Хајнриха III, а о значају успостављања континуитета сведоче корице за Св. копље Хајнриха IV, које владара несумњиво истичу као законитог цара Римског царства, као и представе низа претходних царева и краљева којима су придружени Салијевци настали током владавине Хајнриха V. Синтеза елемената стварања идеје о цару на западу одредила је владарску идеологију и визуелни идентитет Салијеваца где се на кључном месту нашло недвосмислено истицање династичког континуитета и важност Богородичиног заступништва и њене заштите, како земаљске, тако и небеске.

Потомци Салијеваца, цареви династије Хоенштауфен званично су царство одредили *Светим*. Тај потез је још јасније дефинисао елементе владарске идеологије о чему сведоче политички потези, али и ктиторска делатност. Док је током владавине Фридриха I идентитет *sacrum* са Карлом Великим на челу дошао у први план, током владавина његовог сина и унука акценат је, чини се, стављен и на римски. Фридрих Барбароса је несумњиво владао са идејом да је богомизабрани римски цар и истицао је свој примат у односу на друге средњовековне владаре. У прилог тези сведочи његово ктиторство. Царевима је обезбедио светог претка канонизацијом Карла Великог и постао нови ктитор Богородичине цркве у Ахену, истичући себе као *alter Karolus*-а, чиме је уједно и преузео модел својих предходника. Када говоримо о ктиторској делатности Хајнриха VI и Фридриха II, уметности и визуелној култури с краја 12. и прве половине 13. века, највећи број примера, с изузетком реликвијара за мошти Карла Великог, проналазимо јужно од Алпа. Томе су највише допринели политички потези Хоенштауфен династије. Фокус владавине Хајнриха VI било је освајање Сицилије и припајање територије Светом римском царству. *Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis* представља потврду. Књига је у целости посвећена Хајнриховој владавини и борби за сицилијанску круну. Путем текста и слике цар је описан као богомизабрани и миропомазани владар, Нови Соломон, истовремено законити император на трону Светог римског царства и Сицилијанског краљевства. Његови портрети на новцу са већ јасно дефинисаним и прихваћеним моделима царске репрезентације, коју је преузео од свог оца, истичу континуитет. Фридрих II је обликовао сопствени визуелни идентитет као цар који је обновио царство по читавом Медитерану, *renovatio Imperii Romanorum*, готово у потпуности преузимајући слику античког римског цара. Иако је центар ктиторске делатности измештен на југ, реликвијар за мошти Карла Великог, који на визуелан начин говори о непрекинутом низу царева на трону Римског царства, Фридрих је даровао Богородичиној цркви у Ахену што сведочи о важности како личности Карла Великог, тако и о преузимању модела ктиторства првог каролиншког цара и његовој примени у 13. веку. Својим ктиторством и визуелном културом цареви Хоенштауфен династије су створили континуитет са претходницима, себе идентификовали као законите наследнике античких и средњовековних римских царева који владају путем Божје промисли обновљеним царством Карла Великог.

Након дужег периода *interregnum*-а и празног царског трона, Луксембуршка династија се нашла на челу Светог римског царства. Хајнрих VII је већ на почетку своје владавине врло јасно показао да влада царством које је створено 800. године, крунисањем у Ахену и Милану,

а затим и полагањем права на царску титулу. Сачувани примери из прве половине 14. века сведоче о претрајавању обликованих модела. Илуминирани рукопис *Codex Balduini Trevirensis* је нагласио све значајне елементе, као и кључне моменте у владавини првог Луксембуршког цара, као што су крунисање у Ахену, поклоњење реликвијама Три краља у Келну, крунисање у Милану, коначно и царско крунисање у Риму. То су уједно били и политички потези који су новој династији на трону обезбеђивали легитимитет, али и континуитет. О важности личности цара на Апенинском полуострву сведочи делимично сачувана гробница Хајнриха VII у Пизи, истовремено наглашавајући царски култ, али и посебан однос који је град имао са владарем. Карло IV, унук првог Луксембуршког владара, је изместио центар у Праг, нови сакрални и политички центар Светог римског царства. Примери његовог ктиторства, иако географски удаљени од претходних, обликовани су са истим, већ устаљеним елементима царске визуелне репрезентације. Цар је себе истакао као богомизабраног владара, потомка старозаветних царева и преузео улогу једног од Три краља, обликујући Небески Јерусалим у Карлштејну, као и Карло Велики у Ахену неколико векова раније. Обновом Прага и изградњом катедрале Св. Вита, са гробницом првог ктитора, обликовао је себи и својој династији легитимитет у Бохемији. Његов син, Жигмунд је у потпуности преузео тај модел ктиторства, обновио владарски комплекс у Будиму и повезао своју владавину са Св. Ладиславом, угарским светитељем, али и са Св. Жигмундом, његовим личним заштитником. Његови крипто-портрети сведоче о владарској идеологији и значају истицања хришћанског и римског идентитета владара. Може се рећи да кулминацију, поред царског о чему имамо и визуелно сведочанство, представља и крунисање у Ахену, извршено у „присуству“ Карла Великог, што је недвосмислено и врло јасно одредило Жигмунда законитим наследником Каролинга, Отона, Салијеваца, Хоенштауфоваца, и његових Луксембуршких претходника, Хајнриха VII и Карла IV. Тај чин сведочи и о важности успостављања континуитета који се протеже од краја 8. до средине 15. века, наглашавајући пренос модела обликовања владарске идеологије и царског идентитета.

Елементи обликовања идеје о цару на Западу, наведени у уводном поглављу, нашли су своје место у ктиторској делатности царева, односно у моделу креирања сопственог визуелног идентитета. Цареви јесу себе приказивали као наследнике и настављаче античког Римског царства и сматрали су да уживају сва права као и њихови претходници, а то је врховна универзална власт. Средњовековни хришћански цареви били су богомизабрани. Они су владали путем Божје промисли, одређени да бране цркву, папу и хришћански народ, као Христов намесник на земљи да штите своје царство које је одраз небеског. Као миропомазани били су директни наследници Давида и Соломона. Карло Велики, имајући то на уму, је обликовао своју владарску идеологију, а затим и сваки наредни цар. Иако нису сви елементи имали подједнаку употребу и улогу током владавине сваке од наведних династија, они су били присутни, међусобно су се прожимали, усложњавали и допуњавали креирајући модел обликовања владарске идеологије и ктиторства, о чему поред писаних извора, сведочи и уметност и визуелна култура. Иако је сваки од примера јединствен, он чини и део ширег идејног простора који на недвосмислен начин говори о континуитету процеса обликовања владарског визуелног идентитета у Римском царству на западу. Ктиторска делатност царева од 9. до 15. века утемељена на постулатима обликовања идеје о цару на западу, посматрана је као целина, у религијском, културном, историјском, политичком, друштвеном и географском контексту. Као таква, упућује на као непрекинут низ синтезе идеја које је успоставио Карло Велики, а које су његов син Лудвиг Побожни, унуци Лотар I и Карло Ћелави, а затим и Отон I, Отон II, Отон III и Хајнрих II, уз Салијевце, Конрада II, Хајнриха III, Хајнриха IV, Хајнриха V, као и Хоенштауфовце Фридриха I, Хајнриха VI, Фридриха II и коначно Луксембурце, Хајнриха VII, Карла IV и Жигмунда прихватили, преузели, примењивали и прилагођавали датом културном и историјском тренутку. Оно што је остало непромењено током периода од 9. до 15. века јесте чињеница да је ктиторство које се темељило на постулатима изнетим у уводном поглављу чинило значајан део обликовања владарске

идеологије и генерално идеје о цару. Тим путем су цареви истицани као законити наследници, како на трону, тако и као настављачи ктиторског модела обликованог крајем 8. и почетком 9. века о чему уверљиво сведоче примери уметности и визуелне културе разматрани током истраживања. Јасно дефинисани елементи и модели обликовања владарске идеологије, визуелног идентитета и ктиторства, њихова употреба, претрајавање истих, односно препознавање континуитета, као и проналажење и свеобухватно разматрање одговарајућих примера, било да је реч о визуелној култури или писаним изворима, који говоре у прилог тврдњи, представља најзначајнији допринос истраживања изложеног у докторској дисертацији.

8. БИБЛИОГРАФИЈА

Извори:

Agnellus of Ravenna, *The Book of Pontiffs of the Church of Ravenna*, trans., ed., D. Mauskopf Deliyannis, Washington 2004.

Adémar de Chabannes, Chronique, *Collection des textes pour servir à l'étude et à l'enseignement de l'histoire*, Vol. 20, ed., J. Chavanon, Paris 1897.

Albertino Mussato, Historia Augusta Heinrici VII. Caesaris, in: *Rerum Italicarum Scriptores,* Vol. 10, ed., L. A. Muratori, Milan 1727, 9-568.

Alcuin, Epistolae, in: *Monumenta Germaniae Historica*, ed., E. Dümmler, Berlin 1895.

Anna Comnena, *The Alexiad*, trans., E. Dawes, Ontario 2000.

Annales altahenses maiores, in: *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi*, ed., E. Oefele, Hannover 1891.

Annales Bertiniani, in: *Monumenta Germaniae Historica: Scriptores rerum Germanicarum* vol. 5, ed., G. Waitz, Hannover 1883.

Annales Romani, in: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores 5, Annales et chronica aevi Salici*, ed., G. Pertz, Hannover 1844, 468–480.

Annales Weissenburgenses, in: *Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum* 38, ed., O. Holder-Egger, Hannover 1894, 9-57.

The Annals of Fulda: Ninth-century Histories, Volume II, trans., ed., T. Reuter, Manchester 1992.

Arnold von St. Emmeram, Liber de miraculis s. Emmerammi, in: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores (in Folio)* vol. 4, ed., G. Waitz, Hannover 1841, 543-574.

Astronomer, The Life of Emperor Louis, in: *Charlemagne and Louis the Pious, Lives by Einhard, Notker, Ermoldus, Thegan, and the Astronomer*, trans., ed., T. Noble, Pennsylvania 2009, 219 – 302.

Augustine of Hippo, *The City of God*, trans., H. Bettenson, Harmondsworth 1972.

Beda (Venerabilis), *The Old English Version of Bade's Ecclesiastical History of the English People*, trans., ed., T. Miller, London 1890.

Benzo of Alba, Ad Heinricum imperatorem libri VII, in: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum* vol. 65, ed., H. Seyffert, Hannover 1996, 84-656.

Berthold of Reichenau, Chronicon, in: *Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Germanicarum Nova Series* vol. 14, ed., I. S. Robinson, Hannover 2003, 161-381.

The Book of Pontiffs (Liber Pontificalis), trans., ed., R. Davis, Liverpool 1989.

Vita ab eo ipso conscripta (Autobiography of Emperor Charles IV), in: *Autobiography of Emperor Charles IV and his Legend of St Wenceslas*, eds., B. Nagy, F. Schaer, intro., F. Seibt, Budapest/New York 2001, 3-175.

Giovanni da Cermenate, *Historia Iohannis de Cermenate*, ed., L. A. Ferrai, Rome 1889.

Godfrey of Viterbo, Speculum regum, in: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores* 22, ed., G. Waitz, Hanover 1872, 21–93.

Gregorii episcopi Turonensis, Libri Historiarum *X*, in: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Merovingicarum* 1, eds., B. Krusch, W. Levison, Hannover 1951.

Gregory the Great, *Liber Regulae Pastoralis: Pastoral Rule*, trans., ed., J. Barmby, online edition 2015.

Dante Alighieri, *De Monarchia*, trans., ed., A. H. Reinhardt, Boston/New York 1904.

The "De imagine Tetrici" of Walahfrid Strabo, trans., ed., M.W. Herren, *The Journal of Medieval Latin* (1991), 118-139.

Descriptio qualiter Karolus Magnus Clavum et Coronam a Constantinopoli Aquisgrani detulerit qualiterque Karolus Calvus hæc ad Sanctum Dionysium retulerit, in: Die Legende Karls des Grossen, ed., G. Rauschen, Leipzig 1890, 103–125.

Die Fredegar-Chroniken, in: *Monumenta Germaniae Historica Studien und Texte* 44, ed., R.Collins, Hannover 2007.

Dino Compagni, *Cronica*, ed., D. Cappi, Rome 2000.

Einhard, *The life of Charlemagne*, trans., S. E. Turner, Michigan 1960.

Ekkehard of Aura, *Die Chronik des Ekkehard von Aura*, hrsg., W. Pflüger, Leipzig 1893.

Emperor Charles IV, Hystoria nova de sancto Wenceslao martyre (Legend of St. Wenceslas), in: *Autobiography of Emperor Charles IV and his Legend of St Wenceslas*, eds., B. Nagy, F. Schaer, intro., F. Seibt, Budapest/New York 2001, 184-209.

Ermoldus Nigellus, In Honor of Louis, the Most Christian Caesar Augustus, in: *Charlemagne and Louis the Pious, Lives by Einhard, Notker, Ermoldus, Thegan, and the Astronomer*, trans., ed., T. Noble, Pennsylvania 2009, 119 – 186.

Eusebius, *The Church History; A New Translation with Commentary*, trans., ed., P. Maier, Grand Rapids, Michigan 1999.

Iohannis Neplachonis, Chronicon (Neplachova Kronika), in: *Fontes rerum Bohemicarum* 3, ed., J. Emler, Prag 1882, 451-484.

Isidore of Seville, *De Ecclesiasticis Officiis*, trans., ed., T. L. Knoebel, New York 2008.

John of Marignolli, Chronicon Bohemorum, in: *Fontes rerum Bohemicarum* 3, ed., J. Emler, Prague, 1882, 492–604.

Karolus Magnus et Leo papa, in: Poetae latini aevi Carolini Vol. 1, ed., E. Dümmler, Berlin 1881, 366–379.

Lamberti monachi Hersfeldensis Opera, in: *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi*, ed., O. Holder-Egger, Hannover 1894.

Leo von Vercelli, Versus de Gregorio papa et Ottone Augusto, in: *Monumenta Germaniae Historica, Poetae latini aevi Carolini 5: Die Ottonenzeit* Vol. 2, ed., K. Strecker, Berlin 1939, 477-480.

Leo von Vercelli, Versus de Ottone et Heinrico, in: *Monumenta Germaniae Historica, Poetae latini aevi Carolini 5: Die Ottonenzeit* Vol. 2, ed., K. Strecker, Berlin 1939, 480-483.

The Letters of Henry IV, in: *Imperial Lives and Letters of the Eleventh Century*, ed., R. Benson, trans., T. Mommsen, K. Morrison, intro., K. Morrison, New York 1962, 138-200.

Liber historiae Francorum, trans., ed., B. Bachrach, Lawrence, Kansas 1973.

Liudprand of Cremona, Antapodosis, in: *The Works Of Liudprand Of Cremona*, trans., ed., F. A. Wright, London 1930, 27-212.

Liudprand of Cremona, Liber de Rebus Gestis Ottonis (A Chronicle of Otto's Reign), in: *The Works Of Liudprand Of Cremona*, trans., ed., F. A. Wright, London 1930, 213-232.

Liudprand of Cremona, Relatio de Legatione Constantinopolitana (The Embassy to Constantinople), in: *The Works Of Liudprand Of Cremona*, trans., ed., F. A. Wright, London 1930, 233-278.

The Life of the Emperor Henry IV, in: *Imperial Lives and Letters of the Eleventh Century*, ed., R. Benson, trans., T. Mommsen, K. Morrison, intro., K. Morrison, New York 1962, 101-137.

Nithard, Histories, in: *Carolingian Chronicles: Royal Frankish Annals and Nithard's Histories*, trans., ed., B. W. Scholz, B. Rogers, Michigan 1970, 127-174.

Ottonian Germany: The Chronicon of Thietmar of Merseburg, trans., ed., D. A. Warner, Manchester 2001.

Otto of Freising and his continuator Rahewin, *The deeds of Frederick Barbarossa*, trans., eds., C. C. Mierow, R. Emery, New York 1953.

Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, ed., F. Delle Donne, Potenza 2020.

Přibík Pulkava, *Kronika česká*. 14th century. Moravian Library, online edition.

Royal Frankish Annals, in: *Carolingian Chronicles: Royal Frankish Annals and Nithard's Histories*, trans., ed., B. W. Scholz, B. Rogers, Michigan 1970, 35-125.

Suetonius, *The Lives of the Twelve Caesars*, ed., T. Forester, trans., A. Thomson, London 1890.

Turpini, *Historia Karoli Magni et Rotholandi*, ed., F. Castets, Montpellier 1880.

Thangmar von Hildesheim, Vita Bernwardi, in*: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores (in Folio)* 4, ed., G. Pertz, Hannover 1841, 754-782.

Thegan, The Deeds of Emperor Louis, in: *Charlemagne and Louis the Pious, Lives by Einhard, Notker, Ermoldus, Thegan, and the Astronomer*, trans., ed., T. Noble, Pennsylvania 2009, 187 – 218.

Ferreto de' Ferreti, Historia rerum in Italia gestarum ab anno MCCL usque ad annum MCCCXVIII, in: *Le opere*, ed., C. Cipolla, vols. 1–2, Rome 1908.

František Pražský, *Kronika Františka Pražského*, Praha, 1997.

Hermann of Reichenau, Chronicon, in: *Monumenta Germaniae Historica Scriptores* 5, ed., G. Pertz, Hannover 1844, 74–133.

Carmen de bello Saxonico accedit Conquestio Heinrici IV. Imperatoris, in: *Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum* 17, ed., O. Holder-Egger, Hannover 1889.

Carmen de gestis Frederici I. imperatoris in Lombardia, in: *Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Germanicarum* 62, ed., I. Schmale-Ott, Hannover 1965, 1-110.

Clausula de Pippino rege, in: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum merovingicarum* 1/2, ed., B. Krusch, Hannover 1885.

Codex Epistolaris Carolinus: Letters from the popes to the Frankish rulers, 739-791, eds., R. McKitterick, D. van Espelo, R. M. Pollard. R. Price, Liverpool 2021.

Cosmas of Prague, *The Chronicle of the Czechs*, eds., J. M. Bak, P. Rychterová, trans., M. Rady, P. Mutlová, Budapest 2020.

Cronaca di Novalesa, trans., ed., G. C. Alessio, Turin 1982.

Cronica ecclesiae Pragensis Benessii Krabice de Weitmile (Kronika Benese z Weitmile), in: *Fontes rerum Bohemicarum*. 4, ed., J. Emler, Prag 1884, 457-548.

Chronicon Quedlinburgense, in: *Scriptores rerum Germanicarum praecipue Saxonicarum* 3, ed., J. B. Mencke, Lipsiae 1730, 169-202.

The Chronicle Of Theophanes Confessor, trans., C. Mango, R. Scott, Oxford 1997.

Wibald of Stavelot, Das Briefbuch Abt Wibalds von Stablo und Corvey, in: *Monumenta Germaniae historica, Die Briefe der Deutschen Kaiserzeit* 9, ed., M. Hartmann, Hannover 2012.

Widukind of Corvey, *Deeds of the Saxons*, trans., eds., B. S. Bachrach, D. S. Bachrach, Washington 2014.

Wipo, The Deeds of Conrad II, in: *Imperial Lives and Letters of the Eleventh Century*, ed., R. Benson, trans., T. Mommsen, K. Morrison, intro., K. Morrison, New York 1962, 52-100.

Wiponis proverbia, Tetralogus Heinrici regis, Vita Chuonradi II. imp, in: *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi*, ed., G. Pertz, Hannover 1853.

Quellen zur deutschen Verfassungs-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte bis 1250, in: Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Band 32, 2. Auflage, hrsg., L. Weinrich, Darmstadt 1977.

Секундарна литература:

D. Abulafia, The kingdom of Sicily under the Hohenstaufen and Angevins, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 5: c.1198–c.1300*, ed., idem, Cambridge 2008, 498-522.

D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, Oxford 1988.

H. L. Adelson, The Holy Lance and the Hereditary German Monarchy, *The Art Bulletin* Vol 48. Iss. 2 (1966), 177-192.

S. Airlie, The Place of Memory. The Carolingian Court as Political Centre, in: *Courts and regions in medieval Europe*, eds., S. R. Jones, R. B. Marks, Woodbridge 2000, 1-20.

G. Althoff, Saxony and the Elbe Slavs in the tenth century, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 267 – 292.

F. Amicucci, From Charlemagne to the Ottonians in Ravenna, documental heritage, in: *Imperiituro. Renovatio Imperii. Ravenna nell'Europa Ottoniana. Ravenna in Ottonian Europe*, eds., M. P. Guermandi, S. Urbini, Bologna 2014, 159-202.

T. De Angelis, Towards a critical edition of Petrus de Ebulo's De Balneis Puteolanis: new hypotheses, in: *People, Texts and Artefacts, Cultural Transmission in the Medieval Norman Worlds*, eds., D. Bates, E. D'Angelo, E. van Houts, London 2017, 65-76.

D. Angelov, J. Herrin, The Christian imperial tradition - Greek and Latin, in: *Universal Empire*, eds., P. F. Bang, D. Kolodziejczk, Cambridge 2012, 149-174.

H. Westermann-Angerhausen, Did Theophano leave her mark on the Ottonian sumptuary arts?, in: *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, ed., A. Davids, Cambridge 1995, 244-264.

C. Andenna, Wer ist zur Herrschaft geeignet? Konstruktion und Dekonstruktion dynastischer Idoneität und Legitimation am Beispiel der späten Staufer, in: *Transzendenz und die Konstitution von Ordnungen*, hrsg., H. Vorländer, Berlin/Boston 2013, 115-141.

W. Anderson, *Castles Of Europe*, Hertfordshire 1984.

М. Антоновић, *Наративни извори за историју Европе*, Београд 2007.

H. Appuhn, Das Mittelstück vom Ambo König Heinrichs II. in Aachen, *Aachener Kunstblätter* Bd. 32 (1966), 70-73.

V. C. D. de Araújo, Constança da Sicília: Imperatrix et regina, *Medievalis* Vol. 1 No. 2 (2012), 133-155.

F. J. Arlinghaus, Das Herz Heinrichs III. Herrschersakralität, Raumvorstellungen und der tote und der lebende Körper des Königs, in: *Verfassungsgeschichte aus internationaler und diachroner Perspektive*, hrsg., id., B. Hucker, E. Kotte, München 2010, 175-192.

B. Arnold, The western empire, 1125–1197, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 2*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 384-421.

J. Ashcroft, The power of love: Representations of kingship in the love-songs of Henry VI and Frederick II, and in the Manesse Codex and the 'Liber ad honorem Augusti' of Peter of Eboli, in: *Representations of power in medieval Germany: 800 – 1500*, eds., B. Weiler, S. MacLean, Turnhout 2006, 211-240.

H. Attia, Die Krypten des Bamberger Doms, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 85-90.

B. Baert, Noli me tangere in the Codex Egberti (Reichenau, c. 977–93) and in the Gospel Book of Otto III (Reichenau, 998–1000): Visual Exegesis in Context, in*: Illuminating the Middle Ages, Tributes to Prof. John Lowden from his Students, Friends and Colleagues*, eds., L. Cleaver, A. Bovey, L. Donkin, Boston 2020, 36-51.

J. Bak, Hungary: Crown and Estates, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 7: c.1415-c.1500*, ed., C. Allmand, Cambridge 1998, 707-726.

G. Noga-Banai, The Sarcophagus of Louis the Pious in Metz - A Roman Memory Reused, *Frühmittelalterlichen Studien* 45 (2011), 37-50.

G. Bandmann, *Early Medieval Architecture as Bearer of Meaning*, New York 2005.

A. Barany, Medieval Hungarian Royal Memorials: King Sigismund of Luxemburg on English Manuscripts, *Acta Historiae Artium* 51 (2010) 31-69.

M. Bartlová, The Choir Triforium of Prague Cathedral Revisited: The Inscriptions and Beyond, in: *Prague and Bohemia. Medieval art, architecture and cultural exchange in Central Europe*, ed., Z. Opačić, Prague 2009, 81-100.

D. Bachrach, Exercise of royal power in early medieval Europe: the case of Otto the Great 936–73, *Early Medieval Europe* 17 (4) (2009), 389–419.

M. Bacci, Mediterranean Perspectives on Royal Images, in: *Meanings and Functions of the Ruler's Image in the Mediterranean World (11th–15th Centuries)*, eds., id., M. Studer-Karlen, Leiden 2022, 1-32.

S. T. Beimenbetov, The Beginnings of the Salian Dynasty: Conrad II (1024–1039), *AUCA Academic Review* 2 (2008), 44-53.

H. Belting, *An Anthropology of Images: Picture, Medium, Body*, Princenton 2011.

H. Belting, *Slika i kult, Istorija slike do epohe umetnosti*, Novi Sad 2014.

H. Belting, Slika, medij, telo: novi pristup ikonologiji, u: *Slike singularno globalno*, ur., M. Stanković, J. Čekić, Beograd 2013, 73-94.

J. W. Bernhardt, *Itinerant Kingship and Royal Monasteries in Early Medieval Germany, c.936–1075*, Cambridge 1993.

C. Bertelli, Charlemagne's empire, in: *Imperiituro. Renovatio Imperii. Ravenna nell'Europa Ottoniana. Ravenna in Ottonian Europe*, eds., M. P. Guermandi, S. Urbini, Bologna 2014, 73-80.

M. Becher, Karl der Gute als Thronkandidat im Jahr 1125: Gedanken zur norddeutschen Opposition gegen Heinrich V., in: *Heinrich V. in seiner Zeit. Herrschen in einem europäischen Reich*, hrsg., G. Lubich, Wien 2013, 137-150.

M. Becher, Ut monasteria … secundum ordinem regulariter vivant. Norm und Wirklichkeit in den Beziehungen zwischen Herrschern und Klöstern in der Karolingerzeit, in: *Karolingische Klöster: Wissenstransfer und kulturelle Innovation*, hrsg., J. Becker, T. Licht, S. Weinfurter, Berlin 2015, 195-210.

P. Binski, Art and architecture, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 5: c.1198–c.1300*, ed., D. Abulafia, Cambridge 2008, 84-106.

B. Bischoff, *Manuscripts and Libraries in the Age of Charlemagne*, Cambridge 2007.

S. Blaauw, Die ottonischen Kaisergräber in Magdeburg und Rom. Visualisierung der Herrschermemoria im europäischen Kontext, in: *Der Magdeburger Dom im europäischen Kontext*, hrsg., W. Schenkluhn, Regensburg 2012, 275-290.

M. Blaich, Zur Diskussion um die Baugeschichte des „Kaiserhauses" in der Pfalz Goslar, *Burgen und Schlösser* 2 (2013), 74-82.

K. Blough, The Lance of St Maurice as a component of the early Ottonian campaign against paganism, *Early Medieval Europe* Vol. 24 (2016), 338–361.

U. R. Blumenthal, The papacy, 1024–1122, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 2*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 8-31.

B. D. Boehm, Called to Create: Luxury Artist at Work in Prague, in: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, eds., eadem et al., New York 2005, 75 – 82.

B. D. Boehm, Charles IV: The Realm of Faith, in: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, eds., eadem et al., New York 2005, 22 – 34.

B. D. Boehm, J. Fajt, Wenceslas IV, in: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, eds., eadem et al., New York 2005, 91-104.

C. Bonura, When did the Legend of the Last Emperor Originate? A New Look at the Textual Relationship between the *Apocalypse of Pseudo-Methodius* and the *Tiburtine Sibyl*, *Viator*, vol 47, no. 3 (2016), 47-100.

C. M. Booker, *Past Convictions, The Penance of Louis the Pious and the Decline of the Carolingians*, Pennsylvania 2009.

C. Bouchard, Burgundy and Provence, 879–1032, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 328 – 345.

N. Bock, Roma caput mundi. The Seal of the Roman Senate in 1144, in: *Survivals, revivals rinascenze. Studi in onore di Serena Romano*, eds., I. Foletti, M. Tomasi, Rome 2017, 325-342.

A. Bochnak, Polska, in: *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych*, Bd. 4, hrsg., G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, 197-206.

W. Bowsky, Florence and Henry of Luxemburg, King of the Romans: The Rebirth of Guelfism, *Speculum* Vol. 33, No. 2 (1958), 177-203.

G. Bradács, Biblical speech and phrases in the *Vita sancti Heinrici regis et confessoris* by Adalbert of Bamberg, *Acta classica Universitatis scientiarum Debreceniensis* vol. 46 (2010), 187-204.

G. Bradács, The empire of the Ottonians and Salians –Imperial and National Consciousness, in: *Small Nations on the Borderlines of Great Powers*, eds., A. Bárány, S. Matikainen, Debrecen – Jyväskylä 2013, 21-30.

W. Braunfels, H. Schnitzler, hrsg., *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben*, Band III: Karolingische Kunst, Düsseldorf 1966.

D. Brauch, Heinrich V. und sein Vater in den Jahren 1098 – 1103, in: *Heinrich V. in seiner Zeit. Herrschen in einem europäischen Reich*, hrsg., G. Lubich, Wien 2013, 69-80.

B. Brenk, The Sainte-Chapelle as a Capetian Political Program, in: *Artistic Integration in Gothic Buildings*, eds., V. C. Raguin et al., Toronto 1995, 195–213.

B. Brentjes, Castel del Monte - ein Zahlensymbol im Dienste staufischer Repräsentation?, *Archiv für Diplomatik* Vol. 44, (1998), 7-12.

A. Brescia, Di propria mano: annotazioni autografe nel De rebus Siculis carmen di Pietro da Eboli, in: *In presenza dell'autore. L'autorappresentazione come evoluzione della storiografia professionale tra basso Medioevo e Umanesimo*, cur., F. Delle Donne, Napoli 2018, 35-54.

A. Brescia, L'incoronazione nella rappresentazione letteraria di Pietro da Eboli: Legittimazione e delegittimazione del sovrano, in: *I luoghi e le forme del potere dall'antichità all'età contemporanea*, cur., A. Araneo, Potenza 2019, 189-204.

T. Brown, Culture and society in Ottonian Ravenna: imperial renewal or new beginnings?, in: *Ravenna: its role in earlier medieval change and exchange*, eds., J. Herrin, J. Nelson, London 2016, 335-344.

A. Bryer, Cultural Relations between East and West in the Twelfth Century, in: *Relations Between East and West in the Middle Ages*, ed., D. Baker, Chicago 1973, 77-94.

J. Bryce, The Coronation as a Revival of the Roman Empire in the West, in: *The coronation of Charlemagne: what did it signify?*, ed., R. E. Sullivan, Boston 1959, 41-49.

G. Buzás, A budai Szent Zsigmond templom kőfaragványai, *Budapest Régiségei* 33. sz. (1999), 51-65.

D. Bullough, Aula Renovata. The Carolingian Court before the Aachen Palace, (Raleigh lecture), *Proceedings of the British Academy* 71 (1986), 267-330.

D. Buran, Die Wandmalereien in Riffian und Sigismund von Luxemburg, Überlegungen zu einer kirchenpolitisch motivierten Ikonographie um 1400, in: *Sigismundus von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa*, hrsg., M. Pauly, F. Reinert, Mainz 2006, 301-318.

J. Burbank, F. Cooper, *Empires in World History. Power and the Politics of Difference*, Princeton 2011.

E. M. Butz, The Political Dimension of Liturgical Prayers of Remembrance: Lists of Rulers in the Confraternity Books of the Carolingian Period, *Religions* Vol. 13, Iss. 3 (2022), 263-281.

P. Buc, Political rituals and political imagination in the medieval west from the fourth century to the eleventh, in: *The Medieval World*, eds., P. Linehan, J. Nelson, M. Costambeys, New York 2018, 223-248.

M. Böhm, The role of Bishop Conrad of Querfurt in the actions of Emperor Henry VI Hohenstaufen in Southern Italy. In the shadow of a great European policy (Germany–Sicily–Byzantium), in: *Byzantina et Slavica. Studies in Honour of Professor Maciej Salamon*, eds., S. Turlej, M. Stachura et al., Krakow 2019, 43- 53.

A. Bücheler, *Ornament as Argument: Textile Pages and Textile Metaphors in Medieval German Manuscripts (800—1100)*, PhD Thesis, University of Toronto, 2014.

P. Byrne, Translating German Emperors: A Staufen–Sicilian Synthesis under Henry VI?, *German Quarterly* Vol. 96, Iss.2 Special Issue: Premodern German Studies (2023), 163-179.

W. R. Valentiner, Observations on Sienese and Pisan Trecento Sculpture, *The Art Bulletin* Vol. 9, No. 3 (1927), 177-221.

A. Varvaro, Federico II e la cultura del suo tempo, *Studi Storici, Anno 37, No. 2, Il tempo di Federico II* (1996), 391-404.

G. B. Varela, Meanings and Functions of the Royal Portraits of the Navarrese Dynasty in the Kingdom of León, 1038–1109, in: *Meanings and Functions of the Ruler's Image in the Mediterranean World (11th – 15th Centuries)*, eds., M. Bacci, M. Studer-Karlen, M. Vagnoni, Leiden 2022, 402–448.

A. Végh, Adatok a budai kisebb Szűz Mária, más néven Szent Zsigmond templom alapításának történetéhez, *Budapest Régiségei* 33. sz. (1999), 25-34.

J. Verger, The universities and scholasticism, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 5: c.1198–c.1300,* ed., D. Abulafia, Cambridge 2008, 256-278.

C. Verzar, C. T. Little, Gothic Italy: Reflections of Antiquity, in: *Set in Stone: The Face in Medieval Sculpture*, ed., C. T. Little, New York 2007, 146-167.

J. R. Viejo, El Codex Aureus de El Escorial y el culto mariano en la corte Sálica, *Románico* vol. 27 (2018), 8-15.

J. R. Viejo, *Manuscript Illumination in Ottonian and Early Salian St Gall: Iconography, Liturgy, and Devotion*, PhD Thesis, University of Edinburgh 2019.

J. R. Viejo, The Performative Manuscript: Art, Agency and Public Ritual in Ottonian Mainz, *Journal of Ecclesiastical History*, Vol. 70, No. 2 (2019), 229 – 264.

H. Vollrath, The western empire under the Salians, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 2*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 38-71.

M. Gabriele, Otto III, Charlemagne, and Pentecost A.D. 1000: A Reconsideration Using Diplomatic Evidence, in: *The Year 1000, Religious and Social Response to the Turning of the First Millennium*, ed., M. Frassetto, New York 2002, 111-132.

J. Gajdošová, Karls Hauptstadt Prag - Großbaustelle und Versuchslabor einer neuen Richtung gotischer Architektur, in: *Kaiser Karl IV. 1316-2016*, hrsg., J. Fajt, M. Hörsch, Prag 2016, 95-102.

D. Ganz, Pictorial Textiles and their Performance: the Star Mantle of Henry II, in: *Dressing the Part: Textiles as Propaganda in the Middle Ages,* eds., K. Dimitrova, M. Goehring, Turnhout 2014, 13-29.

D. Ganz, Theology and the organisation of thought, in: *The New Cambridge Medieval History Volume II c. 700—c. 900*, ed., R. McKitterick, Cambridge 2008, 758-785.

D. Ganz, *Corbie in the Carolingian Renaissance*, Stuttgart 1990.

I. Garipzanov, The image of authority in Carolingian coinage: the image of a ruler and Roman imperial tradition, *Early Medieval Europe* 8 (2) (1999), 197-218.

I. Garipzanov, Metamorphoses of the early medieval signum of a ruler in the Carolingian world, *Early Medieval Europe* Vol. 14 Iss. 4 (2006), 419-464.

I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, Boston 2008.

I. Garipzanov, The Carolingian Abbreviation of Bede's World Chronicle and Carolingian Imperial "Genealogy", *Hortus Artium Medievalium* 11 (2005), 291-298.

E. Garrison, Mimetic bodies: repetition, replication, and simulation in the marriage charter of Empress Theophanu, *Word & Image*, Vol. 33, Iss. 2 (2017), 212-232.

E. Garrison, Ottonian Art and Its Afterlife: Revisiting Percy Ernst Schramm's Portraiture Idea, *Oxford Art Journal* Vol. 23 Iss. 2 (2009), 205-222.

M. Garrison, The Franks as the New Israel? Education for an identity from Pippin to Charlemagne, in: *The Uses of the Past in the Early Middle Ages*, eds., Y. Hen, M. Innes, Cambridge 2000, 114-161.

J. Gaus, Kongruez und Imagination von Maiestas und Maria im Buch des salischen Königtums, in: *Das salische Kaiser-Evangeliar, Der Kommentar. Band I*, hrsg., J. Rathofer, Madrid 1999, 251-272.

J. Gaus, "Quod est coelum, hoc est liber" Der Miniaturen-Zyklus des Codex Aureus Escorialensis im Lichte frühmittelalterlicher Herrschertheologie, in: *Das salische Kaiser-Evangeliar, Der Kommentar. Band I*, hrsg., J. Rathofer, Madrid 1999, 327-496.

С. Гашпаровић, *Србија и Угарска од 1402 – 1460*, докторска дисертација, Београд 2016.

D. J. Geanakoplos, *Byzantine East and Latin West: Two worlds of Christendom in Middle Ages and Renaissance: Studies in Ecclesiastical and Cultural History*, Oxford 1966.

D. J. Geanakoplos, *Interaction of the "sibling" Byzantine and Western cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance (330-1600)*, New Haven 1976.

B. Gergley, Királyi rezidenciák és szálláshelyek a késő középkori Magyarországon, in: *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások "az ország közepén",* eds., B. Elek, K. Orosz, Budapest 2015, 705 – 726.

R. Glass, Filarete's renovation of the Porta Argentea at Old Saint Peter's, in: *Old Saint Peter's, Rome*, eds., R. McKitterick, J. Osborne et al., Cambridge 2013, 348–370.

R. Glass, Filarete's *Hilaritas*: Claiming Authorship and Status on the Doors of St. Peter's, *The Art Bulletin* Volume XCIV Number 4 (2012), 548-571.

E. Goez, Zwischen Reichszugehörigkeit und Eigenständigkeit: Heinrich V. und Italien; ein Werkstattbericht, in: *Heinrich V. in seiner Zeit. Herrschen in einem europäischen Reich*, hrsg., G. Lubich, Wien 2013, 215-232.

C. Goodson, To be the daughter of Saint Peter: S. Petronilla and forging the Franco-Papal Alliance, in: *Tre imperi, tre città: identità, cultura materiale e legittimazione a Venezia, Ravenna e Roma, 750-1000*, ed., V. West-Harling, Turnhout 2015, 159-182.

Ж. Ле Гоф, *Да ли је Европа створена у Средњем веку?*, Београд 2010.

J. Gramm, Kaiser Sigismund als Stifter der Wandgemälde in der Augustinerkirche zu Konstanz, *Repertorium für Kunstwissenschaft Bd.* 32 (1909), 391-406.

K. R. Grimes, *The material politics of ivory in early modern Europe*, PhD Thesis, University of Missouri, Columbia 2021.

G. V. Grimm, T. Kaszab-Olschewski, Zu einer künstlerischen Rekonstruktion der Grabmemorie Karls des Großen, in: *Von derWeser in die Welt. Festschrift für Hans-Georg Stephan zum 65. Geburtstag. Alteuropäische Forschungen. Neue Folge 7*, hrsg., T. Gärtner, S. Hesse, S. König. Langenweissbach 2015, 123-139.

R. Grimm, Two African Saints in Medieval Germany, *Die Unterrichtspraxis / Teaching German*, Vol. 25, No. 2, *Focus on Diversity* (1992), 127-133

S. Guillaume, Charlemagne, Charles the Bald and the Karolus monogram coinage. A multi-disciplinary study, *The Numismatic Chronicle* Vol. 170 (2010), 227-286.

B. Malik-Gumińska, Kodeks emmeramski: Zagadnienia czasu powstania, ikonografii i treści miniatur, *Folia Historiae Artium* T. 8 (1972), 5-42.

S. Ghosh, *Writing the Barbarian Past: Studies in Early Medieval Historical Narrative*, Boston 2015.

K. Görich, BarbarossaBilder - Befunde und Probleme. Eine Einleitung, in: *BarbarossaBilder: Entstehungskontexte, Erwartungshorizonte, Verwendungszusammenhänge*, hrsg., id., R. Schmitz-Esser, Regensburg 2014, 9-31.

K. Görich, Erinnerung, Herrschaft und die Bilderchronik der Romfahrt Kaiser Heinrichs VII., in: *Denkweisen und Lebenswelten des Mittelalters*, hrsg., E. Schlotheuber, M. Schuh, München 2004, 65-78

K. Görich, Herrschen mit dem heiligen Karl?: die Staufer, Karl der Große und Aachen, *Rheinische Vierteljahrsblätter* vol. 82 (2018), 23-36.

A. Davids, Marriage negotiations between Byzantium and the west and the name of Theophano in Byzantium (eighth to tenth centuries), in: *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, ed., id., Cambridge 1995, 99-120.

J. R. Davis, *Charlemagne's Practice of Empire*, Cambridge 2015.

J. Dale, Inauguration and political liturgy in the Hohenstaufen Empire, 1138–1215, *German History* Vol. 34, No. 2 (2016), 191–213.

J. Dale, The provenance of Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, *Transactions of the Cambridge Bibliographical Society*, Vol. 14, No. 1 (2008), 33-50.

T. Dale, Romanesque Sculpted Portraits: Convention, Vision, and Real Presence, *Gesta*, Vol. 46, No. 2, *Contemporary Approaches to the Medieval Face* (2007), 101-119.

V. Dvořáková, The Ideological Design of Karlstejn Castle and its Pictorial Decoration, in*: Gothic Mural Painting in Bohemia and Moravia 1300-1378*, ed., eadem, London 1964, 51-65.

V. Dvořáková, Historical and Social Background to the Development of Court Art under Charles IV, 1350-1378, in*: Gothic Mural Painting in Bohemia and Moravia 1300-1378*, ed., eadem, London 1964, 41-50.

D. Dvořáková, Smrť cisára Žigmunda Luxemburského a nástup Albrechta Habsburského na uhorský trón, *Historický časopis* Vol. 69, Iss. 1 (2021), 27-47.

P. Delogu, Lombard and Carolingian Italy, in: *The New Cambridge Medieval History Volume II c. 700—c. 900*, ed., R. McKitterick, Cambridge 2008, 290 – 319.

C. Denoël, P. Roger Puyo, A .M. Brunet et al., Illuminating the Carolingian era: new discoveries as a result of scientific analyses, *Herit Sci* 6, 28 (2018), 1-19.

A. Kolia-Dermitzaki, Byzantium and the West – the West and Byzantium (ninth-twelfth centuries): focusing on Zweikaiserproblem. An outline of ideas and practices, in: *Aureus. Τόμος αφιερωμένος στον καθηγητή Ευάγγελο Κ. Χρυσό* [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών/Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών/Τομέας Βυζαντινών Ερευνών], eds., T. Kolias, K. Pitsakis, Athens 2014, 357-380.

R. Deshman, Benedictus Monarcha et Monachus. Early Medieval Ruler Theology and the Anglo-Saxon Reform, *Frühmittelalterliche Studien* vol. 22 (1988), 204-240.

R. Deshman, Otto III and the Warmund Sacramentary: A Study in Political Theology, *Zeitschrift für Kunstgeschichte,* 34. Bd., H. 1 (1971), 1-20.

W. Diebold, The Anxiety of influence in early medieval art?, The 'Codex aureus' of Charles the Bald in Ottonian Regensburg, in: *Under the influence. The concept of influence and the study of illuminated manuscripts*, eds., J. Lowden, A. Bovey, Turnhout 2007, 51-64.

W. Diebold, The New Testament and the Visual Arts in the Carolingian Era, with special reference tothe sapiens architectus (I Cor. 3.10) in: *The Study of the Bible in the Carolingian Era*, eds., C. Chazelle, B. van Name Edwards, Turnhout 2003, 141-153.

W. Diebold, Nos quoque morem illius imitari cupientes: Charles the Bald's Imitation and Evocation of Charlemagne, *Archiv für Kulturgeschichte* 75 (1993), 271-300.

W. Diebold, The Ruler Portrait of Charles the Bald in the S. Paolo Bible, *The Art Bulletin*, Vol. 76, No. 1 (1994), 6-18.

D. Diemer, Zwei Throne Karls des Kahlen? Zu Ikonographie, Erhaltungszustand und Rekonstruktion der „Cathedra Petri“, *Zeitschrift des deutschen Vereins für Kunstwissenschaft* Bd. 72/73 (2018/19), 137-170.

J. Dirk, G. Lubich, Das Geburtsjahr Heinrichs III.: 1016, in: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* vol. 72 (2016), 581-592.

J. Lafontaine-Dosigne, The art of Byzantium and its relation to Germany in the time of the empress Theophano, in: *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, ed., A. Davids, Cambridge 1995, 211-230.

M. Dragnea, The Saxon expeditions against the Wends and the foundation of Magdeburg during Otto I's reign, *Revista Română de Studii Baltice şi Nordice* Vol. 11, Issue 2 (2019), 7-34.

M. S. Driscoll, Church Architecture and Liturgy in the Carolingian Era, in: *A Companion to the Eucharist in the Middle Ages*, eds., I. C. Levy, G. Macy, K. Van Ausdall, Boston 2012, 163-204.

C. R. Dodwell, *Pictorial arts of the West 800-1200*, London 1995.

F. D. Donne, The University of Naples and the Organisation of Official Culture, *CIAN-Revista de Historia de las Universidades*, 21/1 (2018), 79-97.

P. Dutton, H. Kessler, *The Poetry and Paintings of the First Bible of Charles the Bald*, Michigan 1997.

E. S. Duckett, *Carolingian Portraits: A Study in the Ninth Century*, Michigan 1989.

M. Schulze-Dörrlamm, Die Heilige Lanze in Wien. Die Frühgeschichte des karolingisch-ottonischen Herrschaftszeichens aus archäologischer Sicht, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* Bd. 58 Nr. 2 (2011), 707-742.

M. Schulze-Dörrlamm, The Imperial valuables, in: *The Legacy of Charlemagne 814-2014. Catalogue of the exhibition of the European Commission at Ename 2014*, eds., D. Callebaut, H. van Cuyck, Gent 2015, 159-163.

M. Schulze-Dörrlamm, The Imperial Crown, in: *The Legacy of Charlemagne 814-2014. Catalogue of the exhibition of the European Commission at Ename 2014*, eds., D. Callebaut, H. van Cuyck, Gent 2015, 146-149.

M. Schulze-Dörrlamm, Schwerter des 10. Jahrhunderts als Herrschaftszeichen der Ottonen. Zu den Vorläufern des Reichsschwerts und zu dessen Imitationsformen, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 59, 2012 (2014), 609-651.

J. J. Emerick, Charlemagne: a new Constantine?, in: *The Life and Legacy of Constantine, Traditions through the Ages*, ed., M. S. Bjornlie, London 2017, 133-161.

O. Engels, Theophano, the western empress from the East, in: *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, ed., A. Davids, Cambridge 1995, 28-48.

R. Engl, Der lange Weg in den Süden. Neues zu Heinrich VI., Konstanze und den Muslimen Siziliens, in: *Friedrich Barbarossa. Schriften zur staufischen Geschichte und Kunst, Vol. 36. Göppingen: Gesellschaft für Staufische Geschichte*, hrsg., K. H. Rueß, Göppingen 2017, 100-130.

Ј. Ердељан, *Изабрана места. Конструисање Нових Јерусалима код православних Словена*, Београд 2013.

J. Erdeljan, *Mediteran i drugi svetovi. Pitanja vizuelne kulture od 11. do 13. veka*, Novi Sad 2015.

A. Ersek**,** Between Place and Function: Notes on the Portrait Galleries in Charles IV's Residences of Karlstein and Prague, in: *The Interior as an Embodiment of Power, The Image of the Princely Patron and its Spatial Setting (1400-1700),* eds., S. Hoppe, et al., Heidelberg 2018, 15-29.

T. Ertl, *Studien zum Kanzlei und Urkundenwesen Kaiser Heinrichs VI*, Wien 2002.

C. Ehlers, Ort, Region, Reich: Mobilität als Herrschaftsfaktor, in: *Heinrich V. in seiner Zeit. Herrschen in einem europäischen Reich*, hrsg., G. Lubich, Wien 2013, 81-102.

C. Ehlers, Unendliche Gegenwart. Speyer zwischen Konrad II. und Stefan George, in: *Stiftungen und Stiftungswirklichkeiten: vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, hrsg., M. Borgolte, Berlin 2000, 11-38.

V. Žůrek, Godfrey of Viterbo and his Readers at the Court of Emperor Charles IV, in: *Godfrey of Viterbo and his Readers. Imperial Tradition and Universal History in Late Medieval Europe*, ed., T. Foerster, London 2016, 89-104.

V. Žůrek, Charles IV and the Patronage of Multilingual Literature at his Court and Beyond, in: *Luxembourg Court Cultures in the Long Fourteenth Century: Performing Empire, Celebrating Kingship*, eds., K. Kügle, et al., Woodbridge 2024, 174-202.

G. Zeilinger, Zwischen "familia" und "coniuratio": Stadtentwicklung und Städtepolitik im frühen 12. Jahrhundert, in: *Heinrich V. in seiner Zeit. Herrschen in einem europäischen Reich*, hrsg., G. Lubich, Wien 2013, 103-118.

J. Zeumann, Endstation: Domberg. Ein Überblick zu den Bestattungen am Dom, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 91-96.

C. Zey, Mathilde von England, in: *Die Kaiserinnen des Mittelalters*, hrsg., A. Fößel, Regensburg 2011, 161-180.

D. Ziemann, Im Osten was Neues: Byzanz, Osteuropa und das Reich (ca. 1100 - 1125), in: *Heinrich V. in seiner Zeit. Herrschen in einem europäischen Reich*, hrsg., G. Lubich, Wien 2013, 271-287.

T. Zotz, Carolingian Tradition and Ottonian-Salian Innovation: comparative observations on palatine policy in the Empire, in: *Kings And Kingship In Medieval Europe*, ed., A. Duggan, Exeter 1993, 69 -100.

W. Zöller, Das Krisenjahr 1111 und dessen Folgen: Überlegungen zu den Exkommunikationen Heinrichs V., in: *Heinrich V. in seiner Zeit. Herrschen in einem europäischen Reich*, hrsg., G. Lubich, Wien 2013, 151-168.

K. Zölch, *Die Bischöfe von Speyer zur Zeit Kaiser Friedrichs II.*, Dissertation, Philosophischen Fakultät der Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, 2013.

G. Irmer, *Die Romfahrt Kaiser Heinrich's VII im bildercyclus des Codex Balduini Trevirensis*, Berlin 1881.

M. Jaluška, Miraculous Objects and Foundational Sins: Verbal and Material Reality in the Dalimil Chronicle, the Chronicle of Přibík Pulkava of Radenín, and Charles IV's Autobiography, in: *Luxembourg Court Cultures in the Long Fourteenth Century: Performing Empire, Celebrating Kingship*, eds., K. Kügle, I. Ciulisová, V. Žůrek, Woodbridge 2024, 203-242.

R. Le Jan, Frankish Giving of Arms and Rituals of Power: Continuity and Change in the Carolingian Period, in: *Rituals of Power. From Late Antiquity to the Early Middle Ages*, eds., F. Theuws, J. Nelson, Boston 2000, 281–309.

J. Jasperse, *Medieval Women, Material Culture, and Power: Matilda Plantagenet and her Sisters*, Leeds 2020.

L. Jacobus, "Propria Figura": The Advent of Facsimile Portraiture in Italian Art, *The Art Bulletin* Vol. 99, No. 2 (2017), 72-101.

D. Jacoby, The Kingdom of Jerusalem and the Collapse of Hohenstaufen Power in the Levant, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 40 (1986), 83-101.

Z. Jékely, Armorials and Grants of Arms: Heraldic representation of Hungarian nobles at the time of the Council of Constance, in: *Das Konzil von Konstanz und Ungarn,* ed., A. Bárány, Hungary 2016, 155-181.

Z. Jékely, Painted Chancels in Parish Churches – Aristocratic Patronage in Hungary during the Reign of King Sigismund (1387–1437), in: *Hungary in Context, Studies on Art and Architecture*, eds., A. Tüskés, et al., Budapest 2013, 41-58.

Z. Jékely, Painting at the court of Emperor Sigismund: The Nuremberg connections of the painter Thomas de Coloswar, *Acta Historiae Artium: Academiae Scientiarum Hungaricae* Vol. 58 (2017), 57-83.

L. E. Saurma-Jeltsch, Rom und Aachen in der staufischen Reichsimagination, in: *Verwandlungen des Stauferreichs: drei Innovationsregionen im mittelalterlichen Europa*, hrsg., B. Schneidmüller, S. Weinfurter, A. Wieczorek, Stuttgart 2015, 268-288, 305-307.

M. de Jong, The empire as ecclesia: Hrabanus Maurus and biblical historia for rulers, in: *The Uses of the Past in the Early Middle Ages*, eds., Y. Hen, M. Innes, Cambridge 2009, 191-226.

M. de Jong, Carolingian monasticism: the power of prayer, in: *The New Cambridge Medieval History Volume II c. 700—c. 900*, ed., R. McKitterick, Cambridge 2008, 622-653.

J. Johrendt, Rom zwischen Kaiser und Papst: die Universalgewalten und die Ewige Stadt, in: *Heinrich V. in seiner Zeit. Herrschen in einem europäischen Reich*, hrsg., G. Lubich, Wien 2013, 169-190.

C. Jäggi, Cathedra Petri und Colonna Santa in St. Peter zu Rom: Überlegungen zu "Produktion" und Konjunktur von Reliquien im Mittelalter, in: *Erzeugung und Zerstörung von Sakralität zwischen Antike und Mittelalter,* hrsg., A. Bergmeier, et al., Heidelberg 2016, 109-131.

K. U. Jäschke, From famous empresses to unspectacular queens: the Romano-German empire to Margaret of Brabant, countess of Luxemburg and queen of the Romans (d. 1311), in: *Queens and Queenship in Medieval Europe. Proceedings of a Conference held at King's College London, April 1995*, ed., A. J. Duggan, Woodbridge 1997, 75-108.

Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, Београд 2001.

M. Kamenzin, *Die Tode der römisch-deutschen Könige und Kaiser (1150–1349)*, Stuttgart 2020.

E. Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*, New Jersey 2016.

E. Kantorowicz, *Frederick the Second: Wonder of the World 1194-1250*, London 2019.

P. H. D. Kaplan, Black Africans in Hohenstaufen Iconography, *Gesta* Vol. 26, No. 1 (1987), 29-36.

M. Studer-Karlen, The Emperor's Image in Byzantium, Perceptions and Functions, in: *Meanings and Functions of the Ruler's Image in the Mediterranean World (11th–15th Centuries)*, eds., M. Bacci, eadem, Leiden 2022, 134-171

P. Katsoni, Byzantine Scholars in the West in 14th century: Their views on the common Roman past of the Byzantine East and Latin West, *The presence and contribution of the Eastern Roman Empire in the formation of Europe*, Αθήνα 2012, 1-10.

H. Kessler, The book as icon, in: *In the Beginning: Bibles Before the Year 1000*, ed., M. Brown, Washington 2006, 77-103.

Y. N. Kivilcim, From Caesar to Charlemagne: The Tradition of Trojan Origins, *Medieval History Journal* 21(2) (2018), 251-290.

P. Kidson, Architecture and the Visual Arts, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 1*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 693-731.

A. Kinde, *The Function of Cathedral Spaces in Late Medieval Central Europe (1300-1563)*, PhD Thesis, Central European University, Budapest 2024.

G. Klaniczay, The Paradoxes of Royal Sainthood as Illustrated by Central European Examples, in: *Kings And Kingship In Medieval Europe*, ed., A. Duggan, Exeter 1993, 351-374.

J. Klassen, Hus, the Hussites and Bohemia, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 7: c.1415-c.1500*, ed., C. Allmand, Cambridge 1998, 367-391.

H. Klein, Eastern Objects and Western Desires: Relics and Reliquaries between Byzantium and the West, *Dumbarton Oaks Papers* Vol. 58 (2004), 283-314.

J. Klesinski, Bauliche Anlagen und Innenraumgestaltung des Bamberger Doms, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 54-61.

F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer, zum Jubiläum 630 - 1030 – 1930*, Speyer 1930.

M. Knichel, Geschichte der Abtei Prüm bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts, in: *Eiflia Sacra. Studien zu einer Klosterlandschaft*, hrsg., J. Mötsch, M. Schoebel, Mainz 1994, 55-89.

R. Kramer, *Rethinking Authority in the Carolingian Empire, Ideals and Expectations during the Reign of Louis the Pious (813-828)*, Amsterdam 2019.

J. Krasá, The New Cathedral and the Subjects of it's Pictorial Decoration, in*: Gothic Mural Painting in Bohemia and Moravia 1300-1378*, ed., V. Dvořáková, London 1964, 66-70.

J. Krasá, Paintings in the Cathedral of St Vitus Prague, in*: Gothic Mural Painting in Bohemia and Moravia 1300-1378*, ed., V. Dvořáková, London 1964, 122-125.

W. Krönig, Castel del Monte. Der Bau Friedrichs II, *Studies in the History of Art Vol. 44, Symposium Papers XXIV: Intellectual Life at the Court of Frederick II Hohenstaufen* (1994), 90-107.

A. Kubinyi, Buda, Medieval Capital of Hungary, in: *Medieval Buda in Context*, eds., B. Nagy et al., Boston 2016, 366-383.

J. Maříková-Kubková, J. Mařík, Saint Adalbert of Prague: A (Czech) Site of Memory, v: *Miejsca pamięci. Pradzieje, średniowiecze i współczesność*, red., B. Gediga, A. Grossman, W. Piotrowski, Biskupin – Wrocław 2015, 465-483.

U. Kuder, Die Bilder und Zierseiten, in: *Zierde für ewige Zeit. Das Perikopenbuch Heinrichs II.*, hrsg., H. Fillitz, R. Kahsnitz, Frankfurt 1994, 109–132.

B. Kunz, Magdeburg – Von der Burg zur vorstädtischen Ansiedlung, *Archäologie mittelalterlicher Burgen* Bd. 20 (2008) , 113-118.

K. Kügle, I. Ciulisová, V. Žůrek, Introduction: The 'Long Luxembourg Century' (1308–1437): Courtly Networks, Cultural Politics, Dynastic Legacy, in: *Luxembourg Court Cultures in the Long Fourteenth Century: Performing Empire, Celebrating Kingship*, eds., idem et al., Woodbridge 2024, 1-20.

B. Kühnel, Jerusalem in Aachen, *Monuments & Memory Christian Cult Buildings and Constructions of the Past, Architectural Crossroads Studies in the History of Architecture* Vol. 3 (2016), 95-105.

B. Kühnel, Monumental Representations of the Holy Land in the Holy Roman Empire, in: *Die Kreuzzugsbewegung im römisch-deutschen Reich (11.–13. Jahrhundert)*, hrsg., N. Jaspert, S. Tebruck, Ostfildern 2016, 319-345.

G. Ladner, The Holy Roman Empire of the Tenth Century and East Central Europe, *The Polish Review*, Vol. 5, No. 4 (1960), 3-14.

A. Latowsky, *Emperor of the world: Charlemagne and the construction of imperial authority, 800–1229*, New York 2013.

G. Laub, Montanwirtschaftsgüter der Hansestadt Goslar nach einer wenig bekannten Aufzeichnung, *Dortmunder Beiträge zur Landeskunde* 31 (1997), 61 - 93.

J. Laudage, *Die Salier: Das erste deutsche Königshaus*, München 2006.

J. Laudage, Heinrich III. (1017- 1056) - Ein Lebensbild, in: *Das salische Kaiser-Evangeliar, Der Kommentar. Band I*, hrsg., J. Rathofer, Madrid 1999, 85-146.

I. Lachat, *Offering the sacred word: Alcuin, Charlemagne, and the Gospels of Sta. Maria ad Martyres (Trier, Stadtbibliothek, Cod. 23, 122a/b*), PhD Thesis, University of Delaware 2014.

R. Legler, Das Portal von Castel del Monte, *Burgen und Schlösser* vol. 42 (2001), 225-235.

A. Lee, *Humanism and Empire. The Imperial Ideal in Fourteenth-Century Italy*, Oxford 2018.

C. Leonardi, Intellectual life, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 186-211.

E. Leschot, The Royal Image and Its Public. Suger, Saint-Denis, and the Promotion of a Monarchical Iconography in 12th-Century France, in: *Meanings and Functions of the Ruler's Image in the Mediterranean World (11th–15th Centuries)*, eds., M. Bacci, M. Studer-Karlen, Leiden 2022, 365-401.

P. Lehmann, Die mittelalterliche Dombibliothek zu Speyer, *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften Philosophisch-historische Abteilung Heft* 4 (1934), 1-64.

K. Leyser, England and the Empire in the Early Twelfth Century, *Transactions of the Royal Historical Society*, Volume 10 (1960), 61 – 83.

K. Leyser, The Tenth Century in Byzantine-Western Relationships, in: *Relations Between East and West in the Middle Ages*, ed., D. Baker, Chicago 1973, 29-63.

K. Leyser, *Theophano divina gratia imperatrix augusta*: western and eastern emperorship in the later tenth century, in: *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, ed., A. Davids, Cambridge 1995, 1-27.

K. Leyser, *Communications and Power in Medieval Europe: The Carolingian and Ottonian Centuries*, London 1994.

A. Lidov, A Byzantine Jerusalem: The Imperial Pharos Chapel as the Holy Sepulchre, in: *Jerusalem as Narrative Space*, eds., A. Hoffmann et al., Boston 2012, 63-103.

A. Lidov, Hierotopy. The Creation of Sacred Spaces as a Form of Creativity and as a Subject of Cultural History, in: *Hierotopy: The Creation of Sacred Spaces in Byzantium and Medieval Russia*, ed., id., Moscow 2006, 32-58.

Џ. Линч, *Историја средњовековне цркве*, Београд 1999.

G. A. Loud, Southern Italy in the tenth century, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 624 – 654.

G. A. Loud, *The Crusade of Frederick Barbarossa. The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Farnham 2010.

J. Ángel Salgado Loureiro, La sacropolítica de Otón III y la Renovatio Imperii en las cercanías del año mil, en: *Temporalidad y contextos: la interdisciplinariedad a partir de la historia, el arte y la lingüístic*, aut., S. Gómez-Jordana Ferary, I. Sanmartín Barros, Santiago de Compostela 2016, 523-533.

T. Lohse, Das Stift und seine Stifter, Überlegungen zur Jahrtag-Liste aus dem sog. Kopialbuch A der Kanoniker von St. Simon und Judas in Goslar, in: *Gestiftete Zukunft im mittelalterlichen Europa. Festschrift für Michael Borgolte zum 60. Geburtstag*, hsrg., W. Huschner, Berlin 2008, 275-307.

T. Lohse, Goslar - Kollegiatsstift St. Simon und Judas, in: *Niedersächsisches Klosterbuch-Verzeichnis der Klöster, Stifte, Kommenden und Beginenhäuser in Niedersachsen und Bremen von den Anfängen bis 1810, Teil 2*, hrsg., J. Dolle, Bielefeld 2012, 489-506.

T. Lohse, Heinrich IV., seine Halbschwester Azela und die Wahl zum Mitkönig am 26. Juni 1053 in Tribur. - Zwei übersehene Quellenbelege aus Goslar, *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte* Bd. 85 (2013), 217-228.

N. Lohwasser, Der Schmuckfußboden aus Opus sectile im Heinrichsdom, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 62-69.

J. Lowden, The Royal/Imperial book and the Image and Self-Image of the Medieval Ruler, in: *Kings And Kingship In Medieval Europe*, ed., A. Duggan, Exeter 1993, 213-239.

G. Lubich, Die „Öfentlichkeiten" von Heinrich IV. und Heinrich V. Zum Bild ihrer Herrschatsgestaltung in Geschichtsschreibung, Briefen und Urkunden, in: *Brief und Kommunikation im Wandel. Medien, Autoren und Kontexte in den Debatten des Investiturstreits*, hrsg., F. Hartmann, Köln 2016, 129-145.

D. Luscombe, Thought and Learning, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 1*, eds., id., J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 461-498.

D. Luscombe, J. Riley-Smith, Introduction, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 1*, eds., id., Cambridge 2008, 1-10.

V. Lucherini, A Gallery of Royal Effigies in Medieval Hungary and Its Genealogical Purpose, in: *Meanings and Functions of the Ruler's Image in the Mediterranean World (11th–15th Centuries)*, eds., M. Bacci, M. Studer-Karlen, Leiden 2022, 294-328.

M. Luchterhandt, Rom und Aachen. Die Karolinger und der päpstliche hof um 800, in: *Karl der Grosse, Orte der Macht. Essays*, hrsg., F. Pohle, Dresden 2014, 104-113.

H. Lößlein, *Royal Power in the Late Carolingian Age, Charles III the Simple and His Predecessors*, Cologne 2019.

S. Manganaro, Eschatological Awareness without Apocalyptic or Millenarian Expectations: Facing the Future in the Ottonian World (from the 10th to the Early 11th Century), *International Journal of Divination and Prognostication* Vol. 1 Iss. 2 (2019), 204–250.

E. Marosi, A budavári Zsigmond-kori szobrok kérdései huszonkét év (és a Szent Zsigmond templom feltárásai) után, *Budapest Régiségei* 33. sz. (1999), 93-101.

E. Marosi, Sigismund, The Last Luxembourg, in: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, eds.**,** B. D. Bohem et al., New York 2005, 121-130.

S. Masignani, Tino di Camaino e Lupo di Francesco: precisazioni sulla tomba dell'imperatore Arrigo VII, *Prospettiva* No. 87/88 (1997), 112-119.

H. Maue, Nuremberg's Cityscape and Architecture, in: *Gothic and Renaissance Art in Nuremberg, 1300-1550*, ed., J. P. O'Neill, New York/Nuremberg/Munich 1986, 27-50.

S. MacLean, *Kingship and Politics in the Late Ninth Century. Charles the Fat and the End of the Carolingian Empire*, New York 2003.

S. MacLean, *History and the Politics in Late Carolingian and Ottonian Europe: The Chronicle of Regino of Prüm and Adalbert of Magdeburg*, New York 2009.

R. Melzak, Antiquarianism in the Time of Louis the Pious and its Influence on the Art of Metz, in: *Charlemagne's Heir. New Perspectiveis on the Reign of Louis the Pious (814-840)*, eds., P. Godman, R. Collins, Oxford 1990, 629-640.

T. Memmert, Die Geschichte der Pfalz Goslar nach der schriftlichen Überlieferung, in: *Das Goslarer Kaiserhaus. Eine baugeschichtliche Untersuchung*, hrsg., W. Frontzek, id., M. Möhle, Hildesheim 1996, 7-80.

E. Müller-Mertens, The Ottonians as kings and emperors, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 231 – 266.

C. Meckseper, *Kleine Kunstgeschichte der deutschen Stadt im Mittelalter*, Darmstadt 2011.

R. Michałowski, *The Gniezno Summit. The Religious Premises of the Founding of the Archbishopric of Gniezno*, Leiden 2016.

T. Michalsky, "De ponte Capuano, de turribus eius et de ymagine Frederici ...". Überlegungen zu Repräsentation und Inszenierung von Herrschaft, in: *Kunst im Reich Kaiser Friedrichs II. von Hohenstaufen: Akten des internationalen Kolloquiums (Rheinisches Landesmuseum Bonn, 2. bis 4. Dezember 1994)*, hrsg., K. Kappel, D. Kemper, A. Knaak, München 1996, 137-151.

T. Michalsky, Tombs and the ornamentation of chapels, in: *Naples*, eds., M. Hall, T. Willette, New York 2016, 233-298.

В. Ц. Т. Мичел, *Шта слике желе? Живот и љибави слика*, Београд 2016.

S. Moesch, *Augustine and the Art of Ruling in the Carolingian Imperial Period. Political Discourse in Alcuin of York and Hincmar of Rheims*, New York 2020.

S. Montgomery, The Saint and the King: Relics, Reliquaries and Late Medieval Coronation in Aachen and Székesfehérvár, in: *Matter of faith: an interdisciplinary study of relics and relic veneration in the medieval period*, eds., J. Robinson et al., London 2014, 32-39.

K. Morrison, The Gold Medallions of Louis the Pious and Lothaire I and the Synod of Paris (825), *Speculum* Vol. 36, No. 4 (1961), 592-599.

N. Morton, In subsidium: the declining contribution of Germany and Eastern Europe to the Crusades to the Holy Land, 1221-91, *German Historical Institute London Bulletin*, 33 (1) (2011), 38-66.

D. I. Muresan, Une histoire de trois empereurs. Aspects des relations de Sigismond de Luxembourg avec Manuel II et Jean VIII Paléologue, in: *Emperor Sigismund and the Orthodox World*, hrsg., E. Mitsiou, M. Popović, J. Preiser-Kapeller, A. Simon, Wien 2010, 41-102.

M. McGrade, O rex mundi triumphator: Hohenstaufen politics in a sequence for Saint Charlemagne, *Early Music History* Vol. 17 (1998), 183-219.

R. McKitterick, Bildung und Bücher am hof Karls des Großen, in: *Karl der Grosse, Orte der Macht. Essays*, hrsg., F. Pohle, Dresden 2014, 286-295.

R. Mckitterick, Ottonian intellectual culture in the tenth century and the role of Theophanu, *Early Medieval Europe* Vol. 2 (2007), 53-74.

R. McKitterick, *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians 751-987,* New York 1983.

R. McKitterick, *The Carolingians and the written word*, Cambridge 1989.

R. McKitterick, *Charlemagne: The Formation of a European Identity*, Cambridge 2008.

R. McKitterick, Charlemagne, the Carolingian Empire, and Its Successors, in: *The Oxford World History of Empire*, ed., P. Fibiger Bang, C. A. Bayly, W. Scheidel, Oxford 2021, 468-497.

R. McKitterick, The Church, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 130 – 162.

B. Müsegades, *Heilige in der mittelalterlichen Bischofsstadt. Speyer und Lincoln im Vergleich (11. bis frühes 16. Jahrhundert)*, Köln 2021.

F. Mütherich, Book Illumination at the Court of Louis the Pious, in: *Charlemagne's Heir. New Perspectiveis on the Reign of Louis the Pious (814-840)*, eds., P. Godman, R. Collins, Oxford 1990, 593-604.

F. Mütherich, J. E. Gaehde, *Carolingian Painting*, London 1977.

B. Nagy, Memories of the Self: The „Autobiography" of Charles IV in Search of Medieval Memories, in: *Culture of Memory in East Central Europe in the Late Middle Ages and the Early Modern period*, ed., R. Wojcik, Poznań 2008, 161-166.

B. Nagy, Saints, Names, and Identities: The Case of Charles IV of Luxemburg, in: *Promoting the Saints*, eds., O. Gecser et al., Budapest 2010, 165 – 174.

M. Naraschewski, *Der Bamberger Dom aus kunst- und kulturhistorischer Sicht Kaiserdom mit Blick nach Frankreich und Italien*, Berlin 2023.

D. Năstăsoiu, A New sancta et fidelis societas for Saint Sigismund of Burgundy: His Cult and Iconography in Hungary during the Reign of Sigismund of Luxemburg, *Hungarian Historical Review* 5, no. 3 (2016), 587–617.

J. Nelson, Aachen as a place of power, in: *Topographies of Power in the Early Middle Ages*, eds., M. de Jong, F. Theuws, Leiden 2001, 217–241.

J. Nelson, Early medieval rites of queen-making and the shaping of medieval queenship, in: *Queens and Queenship in Medieval Europe. Proceedings of a Conference held at King's College London, April 1995*, ed., A. J. Duggan, Woodbridge 1997, 301-315.

J. Nelson, *King and Emperor, A New Life of Charlemagne*, Oakland 2019.

J. Nelson, Rulers and government, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 95 – 129.

J. Nelson, *Rulers and Ruling Families in Early Medieval Europe: Alfred, Charles the Bald and Others*, New York 2019.

J. Nelson, Kingship and royal government, in: *The New Cambridge Medieval History Volume II c. 700—c. 900*, ed., R. McKitterick, Cambridge 2008, 383 – 430.

J. Nelson, Symbols in context: rulers' inauguration rituals in Byzantium and the West in the early middle ages, *Studies in Church History Volume 13: The Orthodox Churches and the West* (1976) , 97 – 119, 108.

J. Nelson, The Frankish kingdoms, 814–898: the West, in: *The New Cambridge Medieval History Volume II c. 700—c. 900*, ed., R. McKitterick, Cambridge 2008, 110 – 141.

J. Nelson, Carolingian Royal Funerals, in: *Rituals of Power. From Late Antiquity to the Early Middle Ages*, eds., eadem, F. Theuws, Boston 2000, 131–184.

V. Niklaus, Die Wandputzfragmente aus dem Bamberger Dom, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 70-78.

D. M. Nicol, The Byzantine View of Western Europe, *Greek, Roman and Byzantine Studies* Vol. 8, Iss. 4 (1967), 315-339.

Z. Opačić, Architecture and religious experience in 14th-century Prague, in: *Kunst als Herrschaftsinstrument: Böhmen und das Heilige Römische Reich unter den Luxemburgern im europäischen Kontext*, hrsg., J. Fajt, Berlin 2009, 22-35.

Z. Opačić, P. Crossley, Prague as a New Capital, in: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, eds., B. D. Bohem et al., New York 2005, 59-74.

Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1996.

K. Otavský, Die Goldschmiedekunst in der Herrschaftspraxis Kaiser Karls IV., in: *Kaiser Karl IV. 1316-2016*, hrsg., J. Fajt, M. Hörsch, Prag 2016, 149-162.

L. Pani, Lothar's manuscripts, manuscripts for Lothar, manuscripts of Lothar's time, in: *Networks of bishops, networks of texts. Manuscripts, legal cultures, tools of government in Carolingian Italy at the time of Lothar I*, eds., G. De Angelis, F. Veronese, Firenze 2022, 13-32.

S. Papp, Made for the King: Sigismund of Luxemburg's Statues in Buda and Their Place in Art History, in: *Medieval Buda in Context*, eds., B. Nagy et al., Boston 2016, 387-451.

M. Parisse, Lotharingia, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 310 – 327.

H. Parkes, Henry II, liturgical patronage and the birth of the 'Romano-German Pontifical', *Early Medieval Europe* Vol. 28 Iss. 1 (2020), 104–141.

S. Patzold, Königtum in bedrohter Ordnung: Heinrich IV. und Heinrich V. 1105/06, in: *Heinrich V. in seiner Zeit. Herrschen in einem europäischen Reich*, hrsg., G. Lubich, Wien 2013, 43-68.

С. Пеинтер, *Историја средњег века (284-1500)*, Београд 1997.

A. Pelz, Heinrich II. und Bamberg – historische Voraussetzungen für den Dombau, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 49-53.

A. R. Pennington, The Emperor Frederick II. of the House of Hohenstaufen, *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 1 (1883 - 1884), 133-157.

M. Peter, «In seinen Tagen erstrahlte das goldene Zeitalter» Zur Ausstellung Otto der Große, Magdeburg und Europa, *Antike Welt* Vol. 32, No. 4 (2001), 403-408.

M. Peter, Otto der Große, Magdeburg und die Antike: Zur Verwendung antiker Spolien aus dem Mittelmeerraum in ottonischer Zeit, *Antike Welt* Vol. 32, No. 3 (2001), 295-298.

М. Бајаловић – Хаџи – Пешић, Угарски пећњаци у Београдском средњовековном двору, *Годишњак града Београда књ. XXIII* (1976), 19-31.

R. Pizzinato, Vision and *Christomimesis* in the Ruler Portrait of the Codex Aureus of St. Emmeram, *Gesta* Vol. 57, No. 2 (2018), 145-170.

R. Pizzinato, The Second Bible of Charles the Bald: Patronage and Intellectual Community at St. Amand, *ABside, Rivista di Storia dell'Arte,* vol. 2, no. 1 (2020), 77–106.

N. Plaschke, Zeitreise durch die archäologische Forschungsgeschichte des Bamberger Doms, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 27-34.

E. Potkowski, Chrystianizacja Polski – początki łacińskiej kultury pisma i książki w Polsce pierwszych Piastów, w: *Rola Kościoła w dziejach Polski. Kościoły w Rzeczypospolitej*, red., J. Krochmal, Warszawa 2017, 11–45.

M. Pohl, *Untersuchungen zur Darstellung mittelalterlicher Herrscher in der deutschen Kaiserchronik des 12. Jahrhunderts. Ein Werk im Umbruch von mündlicher und schriftlicher Tradition*, Dissertation, Fakultät für Sprach- und Literaturwissenschaften der Ludwig-Maximilians-Universität München, München 2004.

W. Pohl, Introduction: Early medieval Romanness – a multiple identity, in: *Transformations of Romanness, Early Medieval Regions and Identities*, eds., id., C. Gantner, C. Grifoni, M. Pollheimer-Mohaupt, Berlin/Boston 2018, 3-39.

S. Preuss, Rückblick aufs Salierjahr: Speyer als Erinnerungsort und Monument der Forschung, *Kunstchronik. Monatsschrift für Kunstwissenschaft, Museumswesen und Denkmalpflege* Vol. 65 No. 7 (2012), 377-383.

R. Prien, The Copy of an Empire? Charlemagne, the Carolingian Renaissance, and Early Medieval Perceptions of Late Antiquity, in: *The transformative power of the copy: a transcultural and interdisciplinary approach*, eds., C. Forberg, P. Stockhammer, Heidelberg 2017, 309-330.

F. Prinz, Kaiser Heinrich III. seine widersprüchliche Beurteilung und deren Gründe, *Historische Zeitschrift* No. 246 (1988), 529-548.

E. Prioteasa, *Medieval Wall Paintings in Transylvanian Orthodox Churches,* Cluj-Napoca 2016.

J. Pysiak, *The King and the Crown of Thorns, Kingship and the Cult of Relics in Capetian France*, Berlin 2021.

O. B. Rader, Collector coronarum - Karl IV. als Kronensammler, in: *Kaiser Karl IV. 1316-2016*, hrsg., J. Fajt, M. Hörsch, Prag 2016, 86-94.

G. Radke, The Palaces of Frederick II, *Studies in the History of Art, Vol. 44, Symposium Papers XXIV: Intellectual Life at the Court of Frederick II Hohenstaufen* (1994), 179-186.

A. Ranaldi, P. Novara, Karl der Große, Ravenna und Aachen, in: *Karl der Grosse. Orte der Macht. Essays*, ed., F. Pohle, Dresda 2014, 114-121.

K. Ratajczak, Charlemagne – Emperor and Reformer. On the 1200th Death Anniversary, *Biuletyn Historii Wychowania* 38 (2018), 309–318.

J. Rathofer, Vom Bremensis zum Escorialensis Zur Datierung und Dedikation des Bremer Perikopenbuches, in: *Das salische Kaiser-Evangeliar, Der Kommentar. Band I*, hrsg., J. Rathofer, Madrid 1999, 227-244.

B. Reudenbach, The 'Marriage Charter' of Theophanu: A Product of Ottonian Manuscript Culture, *Manuscript Cultures* 10 (2017), 15-30.

T. Reuter, The 'Imperial Church System' of the Ottonian and Salian Rulers: a Reconsideration, *The Journal of Ecclesiastical History* Vol. 33 Iss. 3 (1982), 347 – 374.

T. Reuter, Introduction: reading the tenth century, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., id., Cambrige 2000, 1-24.

T. Reuter, The Origins of the German *Sonderweg*? The Empire and its Rulers in the High Middle Ages, in: *Kings And Kingship In Medieval Europe*, ed., A. Duggan, Exeter 1993, 179-211.

P. Hoffmann-Rehnitz, Discontinuities: Political Transformation, Media Change, and the City in the Holy Roman Empire from the Fifteenth to Seventeenth Centuries, in: *The Holy Roman Empire, Reconsidered*, eds., J. P. Coy, B. Marschke, D. W. Sabean, New York/ Oxford, 2010, 11-34.

R. Reynolds, The organisation, law and liturgy of the western church, 700–900, in: *The New Cambridge Medieval History Volume II c. 700—c. 900*, ed., R. McKitterick, Cambridge 2008, 587-621.

S. Reynolds, Government and Community, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 1*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 86-112.

A. Rigaudière, The Theory and Practice of Government in Western Europe in the Fourteenth Century, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 6: c.1300–c.1415*, ed., M. Jones, Cambridge 2008, 17-41.

L. Roach, Emperor Otto III and the End of time, *Transactions of the Royal Historical Society* Vol. 23 (2013), 75- 102.

I. S. Robinson, The papacy, 1122–1198, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 2*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 317-383.

I. S. Robinson, *Henry IV of Germany 1056-1106*, Cambridge 2000.

П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002.

I. Rosario, *Art and Propaganda: Charles IV of Bohemia 1346 – 1378*, Woodbridge 2000.

S. Rosenbergova, *Cathedra Petri: The Genesis of a Relic*, PhD Thesis, Masaryk University, Brno 2016.

J. Royt, J. Fajt, *Magister Theodoricus, Court Painter of Emperor Charles IV. Decoration of the Sacred Spaces of Castle Karlštejn*, Prague 1998.

A. Bosselmann-Ruickbie, Contact between Byzantium and the West from the 9th to the 15th Century: Relections in Goldsmiths' Works and Enamels, in: *Menschen, Bilder, Sprache, Dinge Wege der Kommunikation zwischen Byzanz und dem Westen 1: Bilder und Dinge*, hrsg., F. Daim, D. Heher, C. Rapp, Mainz 2018, 73-104.

W. Sanderson, The Sources and Significance of the Ottonian Church of Saint Pantaleon at Cologne, *Journal of the Society of Architectural Historians*, Vol. 29, No. 2 (1970), 83-96.

M. Santagata, *Dante: The Story of His Life*, London 2016.

L. Sarti, *Orbis Romanus: Byzantium and the Legacy of Rome in the Carolingian World*, Oxford 2024.

L. Sarti, Frankish Romanness and Charlemagne's Empire, *Speculum* Vol. 91, No. 4 (2016), 1040-1058.

W. Sauerländer, Two Glances from the North: The Presence and Absence of Frederick II in the Art of the Empire; The Court Art of Frederick II and the opus francigenum, *Studies in the History of Art,* Vol. 44, *Symposium Papers XXIV: Intellectual Life at the Court of Frederick II Hohenstaufen* (1994), 188-209.

E. Sears, Louis the Pious as Miles Christi: The Dedicatory Image in Hrabanus Maurus's De Laudibus Sanctae Crucis, in: *Charlemagne's Heir: New Perspectives on the Reign of Louis the Pious (814-840)*, eds., P. Godman, R. Collins, Oxford 1990, 605-628.

G. Sergi, The kingdom of Italy, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 346 – 371.

B. Z. Szakács, Architectural connections between Lombardy and Hungary during the reign of king Sigismund, A critical review, *Nuova serie* No. 139 (3), (2003), 21-27.

B. Z. Szakács, A Glance at Pre-Romanesque. The Front Cover of the Book of Henry II, in: *Obraz, slowo, gest i muzyka w kulturze sredniowiecznej Europy*, ed., Z. Zygmunt, Poznán 1992, 67-72.

B. Z. Szakács, Saints of the Knights – Knights of the Saints: Patterns of the Patronage at the Court of Sigismund, in: *Sigismund von Luxemburg: Ein Kaiser in Europa,* eds., M. Pauly, F. Reinert, Mainz 2006, 319 – 330.

G. Székely, A budai Szent Zsigmond templom kutatástörténetéhez, *Budapest Régiségei* 33. sz. (1999), 15-17.

K. Szovák, The Transformations of the Image of the Ideal King in Twelfth-Century Hungary, in: *Kings And Kingship In Medieval Europe*, ed., A. Duggan, Exeter 1993, 241-264.

А. И. Сидоров, Королевское зерцало в каролингской книжной миниатюре (по материалам изображений в Библии Сан Паоло фуори ле Мура), *Вспомогательные исторические дисциплины* 36 (2017), 141-153.

А. И. Сидоров, Образ Давида в каролингской политической культуре: языки власти (вторая половина VIII-IX вв.), *Люди и тексты. Исторический альманах* Вып. 12 (2019) 7-41.

U. Smilansky, The ‘Luxembourgness’ of Things: Machaut C, Glazier 52, and Dynastic Presence in Early Fourteenth-Century France, in: *Luxembourg Court Cultures in the Long Fourteenth Century: Performing Empire, Celebrating Kingship,* eds., K. Kügle, I. Ciulisová, V. Žůrek, Woodbridge 2024, 21-56.

J. M. H. Smith, Rulers and Relics c .750- c. 950: Treasure on Earth, Treasure in Heaven, *Past & Present* Volume 206 Issue 5 (2010), 73–96.

J. M. H. Smith, Fines Imperii: the Marches, in: *The New Cambridge Medieval History Volume II c. 700—c. 900*, ed., R. McKitterick, Cambridge 2008, 169 – 189.

J. Snyder, *Medieval Art: Painting, Sculpture, Architecture 4th-14th Century*, New York 1989.

S. Ottewill-Soulsby, The Camels of Charles the Bald, *Medieval Encounters* 25(3) (2019), 263-292.

R. Stalley, *Early Medieval Architecture*, Oxford 1999.

P. Stafford, Powerful women in the early Middle Ages: Queens and abbesses, in: *The Medieval World*, eds., P. Linehan, J. Nelson, M. Costambeys, New York 2018, 473-490.

T. Stepanov, *Waiting for the End of the World. European Dimensions, 950–1200*, Leiden 2020.

C. Stephenson, *Mediaeval History: Europe From the Fourth to the Sixteenth Century*, New York 1962.

S. Steckel, Von Buchstaben und Geist Pragmatische und symbolische Dimensionen der Autorensiglen (nomina auctorum) bei Hrabanus Maurus, in: *Karolingische Klöster Wissenstransfer und kulturelle Innovation*, eds., J. Becker , T. Licht, S.Weinfurter, Berlin 2015, 89-129.

S. Steinbach, Heinrich III. – Ein Münzreformer auf dem Kaiserthron? Goslar und die Geldwirtschaft im ostfränkisch-deutschen Reich des 11. Jahrhunderts, in: *Kaiser Heinrich III. Regierung, Reich und Rezeption*, hrsg., J. Habermann, Bielefeld 2018, 131-152.

K. Stejskal, Historical and Social Background to the Mural Painting of 1300-1350, in: *Gothic Mural Painting in Bohemia and Moravia 1300-1378*, ed., V. Dvořáková, London 1964, 13-24.

С. Стојковић, Портрети цара Карла IV у Карлштејну, *Липар* 76 (2021), 165-179.

I. Stouraitis, Byzantine Romanness: From geopolitical to ethnic conceptions, in: *Transformations of Romanness, Early Medieval Regions and Identities*, eds., W. Pohl, C. Gantner, C. Grifoni, M. Pollheimer-Mohaupt, Berlin/Boston 2018, 123-139.

R. E. Sullivan, Contemporary description, What Happened on Christmas Day, 800? in: *The coronation of Charlemagne: what did it signify?*, ed., id., Boston 1959, 1-3.

V. Sulovsky, At the Crossroads between Personal Piety and Imperial Ideology: The Cappenberg Head and Frederick Barbarossa, *Annual of Medieval Studies at CEU.* Vol. 22, (2016), 34-48.

V. Sulovsky, German, Roman and Frankish: the national narratives of the early Hohenstaufen era (1138–1190) and their Influence on high Politics in: *Nazii i etnichnost v gumanitarnih naukax. Etnicheskie, protonazionalnie i nazionalnie narrativi: formirovanie i representazija*, eds., A. H. Daudov, S. E. Fyodorov, Saint-Petersburg 2017, 40-48.

V. Sulovsky, Die Königsgalerie am Karlsschrein in Aachen, *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* 121 (2021), 89-108.

V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, Cambridge 2024.

V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, MA Thesis, Central European University, Budapest 2015.

V. Sulovsky, The Franks in the early Ideology of Frederick Barbarossa (1152-1158), *Tabula , br. 14* (2016), 43-59.

V. Sulovsky, The concept of sacrum imperium in historical scholarship, *History Compass vol. 17 iss. 8* (2019), 1-12.

R. Suckale, J. Fajt, The Example of Prague in Europe, in: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, eds., B.D. Bohem et al., New York 2005, 35 – 46.

J. Shepard, Byzantium and the West, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 605 – 623.

J. Shepard, Courts in East and West, in: *The Medieval World*, eds., P. Linehan, J. Nelson, M. Costambeys, New York 2018, 11-32.

G. Scaglia, An Allegorical Portrait of Emperor Sigismund by Mariano Taccola of Siena, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 31 (1968), 428-434.

L. Scales, The Illuminated Reich: Memory, Crisis, and the Visibility of Monarchy in Late Medieval Germany, in: *The Holy Roman Empire, Reconsidered*, eds., J. P. Coy, B. Marschke, D. W. Sabean, New York/ Oxford, 2010, 71-92.

L. Scales, Image-making, image-breaking, and the Luxembourg monarchy, in: *Luxembourg Court Cultures in the Long Fourteenth Century: Performing Empire, Celebrating Kingship*, eds., K. Kügle, I. Ciulisová, V. Žůrek, Woodbridge 2024, 404-428.

L. Scales, The Hohenstaufen and the Shape of History, in: *Strategien der Narrativierung von Vergangenheit in der deutschen Literatur des Mittelalters, XXV. Anglo-German Colloquium*, eds., S. Bowden, M. Eikelmann, S. Mossman, M. Stolz, Manchester 2017, 403-418.

L. Sciascia, Palermo as a Stage for, and a Mirror of, Political Developments from the 12th to the 15th Century, in: *A companion to medieval Palermo: the history of a Mediterranean city from 600 to 1500*, ed., A. Nef, Leiden 2013, 299-324.

G. Scorrano, C. Mazzuca, F. Valentini, et al., The tale of Henry VII: a multidisciplinary approach to determining the post-mortem practice, *Archaeol Anthropol Sci* 9 (2017), 1215–1222.

T. Scott, Germany and the Empire, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 7: c.1415-c.1500*, ed., C. Allmand, Cambridge 1998, 335-366.

E. Screen, Remembering and Forgetting Lothar I, in: *Writing the Early Medieval West*, eds., eadem, C. West, Cambridge 2018, 248-260.

E. Schlotheuber, Die Autobiographie Karls IV. und die mittelalterlichen Vorstellungen vom Menschen am Scheideweg, *Historische Zeitschrift* 281(1) (2005), 561-591.

W. Schmid, Memorialexperimente. Extravagante Grab- und Stiftermonumente, vornehmlich in Aachen, Naumburg und Prag, *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* vol. 115 (2013/14), 139-238.

W. Schmid, Verbrachte der Naumburger Meister seine Lehrjahre im Rheinland?, *Sachsen und Anhalt* vol. 29 (2017) , 121-189.

B. Schneidmüller, Das Goslarer Pfalzstift St. Simon und Judas und das deutsche Königtum in staufischer Zeit, in: *Geschichte in der Region. Zum 65. Geburtstag von Heinrich Schmidt*, hrsg., D. Brosius, C. van den Heuvel, E. Hinrichs, H. van Lengen, Hannover 1993, 29-53.

B. Schneidmüller, Neues über einen alten Kaiser? Heinrich II. in der Perspektive der modernen Forschung, *Bericht des Historischen Vereins Bamberg* 133 (1997), 13-41.

B. Schneidmüller, Kaiser sein im spätmittelalterlichen Europa. Spielregeln zwischen Weltherrschaft und Gewöhnlichkeit, in: *Die Spielregeln der Mächtigen: mittelalterliche Politik zwischen Gewohnheit und Konvention*, hrsg., C. Garnier, H. Kamp, Darmstadt 2010, 265-290.

B. Schneidmüller, Otto I. der Große (936-973), in: *Die deutschen Herrscher des Mittelalters. Historische Portraits von Heinrich I. bis Maximilian I. (919-1519)*, hrsg., B. Schneidmüller, S. Weinfurter, München 2003, 35-61.

B. Schneidmüller, *Unitas* and *Diversitas*: Sigismund's Empire as a Model of Late Medieval Rulership, *Hungarian Historical Review* 13, no. 2 (2024), 172–194.

E. M. Schoolman, *Vir Clarissimus* and Roman Titles in the Early Middle Ages, *Medieval Prosopography Vol. 32* (2017), 1-39.

E. M. Schoolman, Representations of Lothar I in the Liber pontificalis Ravennatis, in: *Networks of bishops, networks of texts. Manuscripts, legal cultures, tools of government in Carolingian Italy at the time of Lothar I*, eds., G. De Angelis, F. Veronese, Firenze 2022, 111-129.

P. Schramm, *Kaiser, Könige und Päpste: Gesammelte Aufsätze zur Geschichte des Mittelalters. Bd. 3: Vom 10. bis zum 13. Jahrhundert*, Stuttgart 1969.

M. J. Schubert, Die Reformabtei Echternach und ihr Skriptorium unter dem Patronat der Salier, in: *Das salische Kaiser-Evangeliar, Der Kommentar. Band I*, hrsg., J. Rathofer, Madrid 1999, 543-558.

H. Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, Newcastle 2010.

H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, Boston 2004.

G. Swarzenski, *Die Regensburger Buchmalerei des X. und XI. Jahrhunderts, Studien zur Geschichte der deutschen Malerei des frühen Mittelalters*, Leipzig 1901.

G. Tabacco, Northern and Central Italy in the Eleventh Century, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 2*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 72-93.

G. Tabacco, Northern and Central Italy in the Twelfth Century, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 2*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 422-441.

D. Tabor, A King, Prophet or Priest? The Charisma of a Consecrated Ruler in the Ottonian Miniatures: Ideological Contents and the Functions of Presentations of the Saxon Dynasty Emperors, *Roczniki Humanistyczne* Volume 66, issue 4 (2018), 7-35.

G. H. Tavard, Episcopacy and Apostolic Succession According to Hincmar of Reims, *Theological Studies*, 34(4) (1973), 594-623.

R. Toman, *Romanesque: Architecture, Sculpture, Painting*, Köln 1997.

V. Tonino, Die Glasfunde aus dem Bamberger Dom, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg. N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 79-84.

G. Toussaint, Cosmopolitan Claims: Islamicate Spolia During the Reign of King Henry II, 1002–1024, *The Medieval History Journal*, 15, 2 (2012), 299–318.

M. Toch, Welfs, Hohenstaufen and Habsburgs, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 5: c.1198–c.1300*, ed., D. Abulafia, Cambridge 2008, 375-404.

L. Travaini, Hohenstaufen and Angevin Denari of Sicily and Southern Italy: their Mint Attributions, *The Numismatic Chronicle* Vol. 153 (1993), 91-135.

R. Trexler, *The journey of the Magi: meanings in history of a Christian story*, New Jersey, 1997.

M. Thausing, K. Foltz, Das goldene Buch von Prüm mit um das Jahr 1105 gestochenen Kupferplatten, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* Vol. 1, No. JG (1880), 93-107.

B. Thissen, The palace of Nijmegen in the tenth and early eleventh centuries, in: *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, ed., A. Davids, Cambridge 1995, 265-289.

S. E. Von Daum Tholl, Visualizing the Millennium: Eschatological Rhetoric for the Ottonian Court, in: *The Apocalyptic Year 1000: Religious Expectation and Social Change, 950-1050*, eds., R. Landes, A. Gow, D. C. Van Meter, New York 2003, 231–240.

K. Ubl, Carolingian Mirrors for Princes: Texts, Contents, Impact, in: *A Critical Companion to the 'Mirrors for Princes' Literature*, eds., N. L. Perret, S. Péquignot, Boston 2023, 74-107.

P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, *Zeitschrift für Kunstgeschichte* Heft 2 (2023), 145-194.

P. Uličný, Vyšehrad v době Karla IV. Neznámá tvář královského hradu v ikonografii z počátku 17. století, *Staletá Praha* 33 (2017), 120-144.

P. Uličný, Od císaře k oráči a zase zpět Panovnické cykly ve Starém královském paláci na Pražském hradě, *Umění* 66, 466-488.

P. Uličný, Svatá města Jeruzalém a Řím v sakrální topografii Prahy, *Logos* 1/2, (2004), 114–122.

P. Uličný, The Choirs of St Vitus's Cathedral in Prague: A Marriage of Liturgy, Coronation, Royal Necropolis and Piety, *Journal of the British Archaeological Association* 168 (1) (2015) 186-233.

S. Urbini, Europe and the Ottonians between Rome and Ravenna, in: *Imperiituro. Renovatio Imperii. Ravenna nell'Europa Ottoniana. Ravenna in Ottonian Europe*, eds., M. P. Guermandi, eadem, Bologna 2014, 43-59.

S. Urbini, The Ottonians, Italy and Ravenna, in: *Imperiituro. Renovatio Imperii. Ravenna nell'Europa Ottoniana. Ravenna in Ottonian Europe*, eds., M. P. Guermandi, eadem, Bologna 2014, 126-134.

S. Urbini, The role of classical tradition and the low of models in the Ottonian period, in: *Imperiituro. Renovatio Imperii. Ravenna nell'Europa Ottoniana. Ravenna in Ottonian Europe*, eds., M. P. Guermandi, eadem, Bologna 2014, 135- 152.

J. Fajt, W. Franzen, Die neue Hofkunst - Von der Nachahmung zum Kaiserstil, in: *Kaiser Karl IV. 1316-2016*, hrsg., idem, M. Hörsch, Prag 2016, 139-148.

J. Fajt, Charles IV: Toward a New Imperial Style, in: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, eds., B. D. Bohem et al., New York 2005, 3-22.

E. Fernie, Three Romanesque Great Churches in Germany, France and England, and the Discipline of Architectural History, *Architectural History* Vol. 54 (2011), 1-22.

P. Figurski, Das sakramentale Herrscherbild in der politischen Kultur des Frühmittelalters, *Frühmittelalterliche Studien* vol. 50 (2017), 129-161.

P. Figurski, Liturgy, Iconography, and Sacramental Kingship in the Ottonian and Salian Monastery of St Emmeram: Case Studies of the *(Politica) Theologia Prima*, in: *St.Emmeram - Liturgie und Musik vom Mittelalter bis zur Frühen Neuzeit*, hrsg., H. Buchinger, D. Hiley, K. Schiltz, Regensburg 2023, 69-104.

S. Fisher, *Materializing the Word: Ottonian Treasury Bindings and Viewer Reception*, PhD Thesis, Rutgers University, New Jersey 2012.

T. Foerster, Twilight of the Emperors: Godfrey's *Pantheon* and the Hohenstaufen Inheritance in Thirteenth-Century Castile and England, in: *Godfrey of Viterbo and his Readers. Imperial Tradition and Universal History in Late Medieval Europe*, ed., idem, London 2016, 67-87.

R. Folz, *The Concept of the Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, London 1969.

R. Fossier, The Rural Economy and Demographic Growth, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 1*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 11 – 46.

P. Fouracre, Frankish Gaul to 814, in: *The New Cambridge Medieval History Volume II c. 700—c. 900*, ed., R. McKitterick, Cambridge 2008, 85 – 109.

W. Franzen, Karls Erben: Wenzel IV. und Sigismund, in: *Kaiser Karl IV. 1316-2016*, hrsg., J. Fajt, M. Hörsch, Prag 2016, 253-258.

C. Franzoni, Spoliation and ‘Reuse’ of Antiquities, in: *Imperiituro. Renovatio Imperii. Ravenna nell'Europa Ottoniana. Ravenna in Ottonian Europe*, eds., M. P. Guermandi, S. Urbini, Bologna 2014, 81-94.

P. Frankl, *Gothic Architecture*, London 2000.

D. Freedberg, *The Power of Images: Studies in the History and Theory of Response*, Chicago 1991.

T. Frese, „Kommt und seht den Ort“ – sakrale Schrifträume im Sakramentar Heinrichs II., in: *Sacred Scripture / Sacred Space: The Interlacing of Real Places and Conceptual Spaces in Medieval Art and Architecture*, eds., T. Frese, K. Krüger, et al., Berlin 2019, 37-62.

J. Fried, Awaiting the End of Time around the Turn of the Year 1000, in: *The Apocalyptic Year 1000: Religious Expectation and Social Change, 950-1050*, eds., R. Landes, A. Gow, D. C. Van Meter, New York 2003, 17–64.

J. Fried, *Donation of Constantine and Constitutum Constantini*, Berlin/New York, 2007.

J. Fried, The Frankish Kingdoms, 817–911: the East and Middle Kingdoms, in: *The New Cambridge Medieval History Volume II c. 700—c. 900*, ed., R. McKitterick, Cambridge 2008, 142 – 168.

B. Fuller, *Changing attitudes to the authority of the Holy Roman emperors in the later Middle Ages (c. 1273 - c. 1519)*, thesis, The University of Western Australia, 2015.

H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages: c.1050-1200*, Cambridge 1986.

H. Fuhrmann, Quis Teutonicos constituit iudices nationum? The Trouble with Henry, *Speculum*, Vol. 69, No. 2 (1994), 344-358.

P. Fütterer, Routes around the Royal Pfalz of Dornburg on the River Saale, central Germany, in the Tenth and Eleventh Centuries, in: *Journeying along medieval routes in Europe and the Middle East*, eds., A. L. Gascoigne, L. V. Hicks, M. O'Doherty, Turnhout 2016, 169-204.

J. M. Wallace-Hadrill, *The Barbarian West A.D. 400-1000, The Early Middle Ages*, New York, 1962.

J. M. Wallace-Hadrill, *The Long-Haired Kings, And Other Studies in Frankish History*, New York 2020.

J. M. Wallace-Hadrill, *The Frankish Church*, New York 1983.

B. Abou-El-Haj, The Structure of Meaning: Architectural Representations in the Later Middle Ages, *Studies in Iconography*, Vol. 25 (2004), 129-171.

S. Hamilton, ‘Most illustrious king of kings’. Evidence for Ottonian kingship in the Otto III prayerbook (Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 30111), *Journal of Medieval History* Vol. 27, Iss. 3 (2001), 257-288.

M. Hardt, Magdeburg und die Ostgrenze des Frankenreiches, in: *Das Miteinander, Nebeneinander und Gegeneinander von Kulturen Zur Archäologie und Geschichte wechselseitiger Beziehungen im 1. Jahrtausend n. Chr.*, hrsg., B. Ludowici, H. Pöppelmann, Stuttgart 2011, 173-182.

V. West-Harling, The Roman past in the consciousness of the Roman elites in the ninth and tenth centuries, in: *Transformations of Romanness, Early Medieval Regions and Identities*, eds., W. Pohl, C. Gantner, C. Grifoni, M. Pollheimer-Mohaupt, Berlin/Boston 2018, 173-194.

H. Mayr-Harting, Artists and patrons, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 212 – 230.

H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part One: Themes*, London 1999.

H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination: An Historical Study, Part Two: Books*, London 1999.

C. H. Haskins, Latin Literature under Frederick II, *Speculum* Vol. 3, No. 2 (1928), 129-151.

C. H. Haskins, Science at the Court of the Emperor Frederick II, *The American Historical Review*, Vol. 27, No. 4 (1922), 669-694.

M. Thorson Hause, A Place in Sacred History: Coronation Ritual and Architecture in Ottonian Mainz, *Journal of Ritual Studies* Vol. 6, No. 1, *Special Issue: Art in Ritual Context* (1992), 133-157.

A. T. Hack, Karl der Große hoch zu Ross: Zur Geschichte einer (historisch falschen) Bildtradition, *Francia* Vol. 35 (2008), 349-379.

Y. Hen, Compelling and intense: The Christian transformation of Romanness, in: *Transformations of Romanness, Early Medieval Regions and Identities*, eds., W. Pohl, C. Gantner, C. Grifoni, M. Pollheimer-Mohaupt, Berlin/Boston 2018, 59-67.

P. Herde, From Adolf of Nassau to Lewis of Bavaria, 1292–1347, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 6: c.1300–c.1415*, ed., M. Jones, Cambridge 2008, 515-550.

K. Hering, Godfrey of Viterbo: Historical Writing and Imperial Legitimacy at the Early Hohenstaufen Court, in: *Godfrey of Viterbo and his Readers. Imperial Tradition and Universal History in Late Medieval Europe*, ed., T. Foerster, London 2016, 47-66.

K. Hering, *Fridericus primus […] natus ex clarissima progenie Carolorum*. Genealogie und Idoneität bei den frühen Staufern, in: *Idoneität - Genealogie – Legitimation. Begründung und Akzeptanz von dynastischer Herrschaft im Mittelalter (Norm und Struktur 43)*, hrsg., C. Andenna, G. Melville, Wien/Köln/Weimar 2015, 305 - 328.

J. Herrin, Theophano: considerations on the education of a Byzantine princess, in: *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, ed., A. Davids, Cambridge 1995, 64-85.

E. D. Hehl, War, Peace and the Christian Order, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 1*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 185-228.

G. Heydemann, Relics and Texts: Hagiography and authority in ninth-century Francia, in: *An Age of Saints? Power, Conflict and Dissent in Early Medieval Christianity*, eds., P. Sarris et al., Boston 2011, 187 -204.

R. Hiestand, Kingship and Crusade in Twelfth-Century Germany, in: *England and Germany in the High Middle Ages*, eds., A. Haverkamp, H. Vollrath, Oxford 1996, 235–265.

R. Hinks, *Carolingian art, A Study of Early Medieval Painting and Sculpture in Western Europe*, Michigan 1962.

N. Hiscock, *The Symbol at Your Door, Number and Geometry in Religious Architecture of the Greek and Latin Middle Ages*, New York 2016.

N. Hiscock, *The Wise Master Builder. Platonic Geometry in Plans of Medieval Abbeys and Cathedrals*, New York 2016.

I. Hlaváček, The Luxemburgs and Rupert of the Palatinate, 1347–1410, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 6: c.1300–c.1415*, ed., M. Jones, Cambridge 2008, 551-569.

A. Holdenried, Christian Moral Decline: A New Context for the Sibylla Tiburtina (Ms Escorial &.I.3), in: *Peoples of the Apocalypse: Eschatological Beliefs and Political Scenarios*, eds., W. Brandes, F. Schmieder, R.Voß, Berlin/Boston 2016, 321-336.

K. Horničkova, My Saints: "Personal" Relic Collections in Bohemia before Emperor Charles IV, *Medium Aevum Quotidianum* 64 (2012), 50-61.

K. Horničkova, *In Heaven and Earth: Church Treasure in Late Medieval Bohemia*, Budapest 2009.

N. Housley, The thirteenth-century crusades in the Mediterranean, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 5: c.1198–c.1300,* ed., D. Abulafia, Cambridge 2008, 569-589.

A. Hubel, Überlegungen zur älteren Bildhauerwerkstatt des Bamberger Doms und zum Stand der Forschung, in: *Der Bamberger Dom im europäischen Kontext*, hrsg., S. Albrecht, Bamberg 2015, 7-42.

A. Huijbers, *Res publica restituta*? Perceiving emperors in fourteenth-century Rome, *Mélanges de l'École française de Rome - Moyen Âge* 132-1, (2020), 1-34.

J. Huffman, *The Social Politics of Medieval Diplomacy. Anglo-German Relations (1066-1307)*, Michigan 2000.

D. F. Callahan, The Cult of St. Michael the Archangel and the "Terrors of the Year 1000", in: *The Apocalyptic Year 1000: Religious Expectation and Social Change, 950-1050*, eds., R. Landes, A. Gow, D. C. Van Meter, New York 2003, 181–204.

P. Gumiel Campos, Charles IV of Luxemburg & Pedro I of Castile (1347-1378). Architecture and urbanism at the service of royal power, *La Albolafia: Revista de Humanidades y Cultura*, No. 20, (2020), 383-400.

B. Cassidy, Artists and Diplomacy in Late Medieval Tuscany: The Case of Giotto, Simone Martini, Andrea Pisano, and Others, *Gesta* Vol. 51, No. 2 (2012), 91-110.

B. Cassidy, Simone Martini's "St. Martin and the Emperor" and Contemporary Italian Politics, *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 70. Bd., H. 2 (2007), 145-158.

J. Castex, *Architecture of Italy*, Westport 2008.

K. N. Ciggaar, Theophano: an empress reconsidered, in: *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, ed., A. Davids, Cambridge 1995, 49-63.

K. N. Ciggaar, *Western travellers to Constantinople: the West and Byzantium, 962-1204: cultural and political relations*, Leiden 1996.

L. V. Ciresi, The Aachen Karlsschrein and Marienschrein, in: *Art and Architecture of Late Medieval Pilgrimage in Northern Europe and the British Isles,* eds., S. Blick, R. Tekippe, Leiden 2005, 753–785.

I. Ciulisová, Charles of Luxembourg and his Reliquary Cross: The Significance of Precious Stones, in: *Luxembourg Court Cultures in the Long Fourteenth Century: Performing Empire, Celebrating Kingship*, eds., K. Kügle, I. Ciulisová, V. Žůrek, Woodbridge 2024, 137-173.

P. C. Claussen, Stauferbilder – Bildnisse der Staufer, in: *Verwandlungen des Stauferreichs*, hrsg., B. Schneidmüller, S. Weinfurter, A.Wieczorek, Darmstadt 2010, 318-344.

K. M. Collins, *Visualizing Mary: Innovation and Exegesis in Ottonian Manuscript Illumination*, PhD Thesis, University of Texas at Austin 2007.

R. Collins, *Charlemagne*, London 1998.

K. J. Conant, *Carolingian and Romanesque Architecture 800-1200*, New Haven 1992.

J. Contreni, The Carolingian renaissance: education and literary culture, in: *The New Cambridge Medieval History Volume II c. 700—c. 900*, ed., R. McKitterick, Cambridge 2008, 709 – 757.

W. Cortjaens, Die Evangelistenreliefs vom Ambo Heinrichs II.: ein Modell-Fall des 19. Jahrhunderts, *Aachener Kunstblätter* Bd. 61 (1995/97), 429-447.

M. Costambeys, *The Carolingian World*, Cambridge 2011.

J. F. Cotter, The Book within the Book in Mediaeval Illumination, *Florilegium* Volume 12 Issue 1 (1993), 107-140.

J. Cotts, *Europe's Long Twelfth Century: Order, Anxiety and Adaptation, 1095-1229*, Hampshire 2013.

S. Coupland, A coin of Queen Fastrada and Charlemagne, *Early Medieval Europe* Vol. 31, Iss. 4 (2023), 585-597.

S. Coupland, Charlemagne and his Coinage, in: *Charlemagne: les temps, les espaces, les hommes. Construction et déconstruction d'un règne*, éd., R. Große, M. Sot, Turnhout 2018, 427-451.

S. Coupland, Charlemagne's coinage: ideology and economy, in: *Charlemagne: Empire and Society*, ed., J. Story, Manchester 2005, 211-229.

A. Cohen, Magnificence in Miniature: the Case of Early Medieval Manuscripts, in: *Magnificence and the Sublime in Medieval Aesthetics: Art, Architecture, Literature, Music*, ed., C. S. Jaeger, New York, 2010, 79–101.

M. Cohen, An Indulgence for the Visitor: The Public at the Sainte – Chapelle of Paris, *Speculum* Vol. 83, No. 4 (2008), 840-883.

H. E. J. Cowdrey, The Structure of the Church, 1024–1073, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 1*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 229-267.

E. Cox, The kingdom of Burgundy, the lands of the house of Savoy and adjacent territories, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 5: c.1198–c.1300,* ed., D. Abulafia, Cambridge 2008, 358-374.

P. Crossley, "Bohemia Sacra" and "Polonia Sacra": liturgy and history in Prague and Cracow cathedral, *Folia historiae artium, Seria Nowa*, vol. 7 (2001), 49-69.

S. Crowley, *Charles IV: Religious Propaganda and Imperial Expansion*, PhD Thesis, Florida State University 2011.

G. Curzi, Mutual Identities. The Construction of the Figure of the Pope and the Emperor in the Carolingian Age: Historical Perspectives, in: *Imago papae: le pape en image du Moyen Âge à l'époque contemporaine*, ed., C. D'Alberto, Rome 2020, 61-68.

F. Curta, *Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300)*, Leiden 2019.

F. Curta, J. Stuckey, Charlemagne in Medieval East Central Europe (ca. 800 to ca. 1200), *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*, Vol. 53, No. 2/4 (2011), 181-208.

J. Marquardt-Cherry, Ottonian Imperial Saints in the Prüm Troper, *Manuscripta* Vol. 33 Iss. 2 (1989), 129 -136.

R. S. Choy, *Intercessory Prayer and the Monastic Ideal in the Time of the Carolingian Reforms*, Oxford 2016.

N. Christie, *From Constantine to Charlemagne. An Archaeology of Italy, AD 300–800*, New York 2006.

H. Šedinová, The Symbolism of the Precious Stones in St. Wenceslas Chapel, *Artibus et Historiae* Vol. 20, No. 39 (1999), 75-94.

S. Wagner, Establishing a Connection to Illuminated Manuscripts made at Echternach in the Eighth and Eleventh Centuries and Issues of Patronage, Monastic Reform and Splendor, *Peregrinations: Journal of Medieval Art and Architecture* Volume 3 Issue 1 Special Ottonian Issue (2011), 49-82.

W. E. Wagner, Zum Abtswahlprivileg König Pippins für das Kloster Prüm von 762, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* vol. 57 (2001), 149-156.

R. Walker, Manuscripts Face to Face: León and the Holy Roman Empire in the Mid-Eleventh Century, in: *Library of the Written Word volume 79, The Manuscript World, Illuminating the Middle Ages Tributes to Prof. John Lowden from his Students, Friends and Colleagues*, eds., A. Bovey, L. Cleaver, L. Donkin, Leiden 2020, 77-93.

I. Walther, N. Wolf, *Masterpieces of Illumination: Codices Illustres the World's Most Famous Illuminated Manuscripts 400 to 1600*, Köln 2005.

E. Wamers, Carolingian Pfalzen and law, *Danish Journal of Archaeology* vol. 6, no. 2 (2017), 149-163.

E. J. Ward, *Child Kingship in England, Scotland, France, and Germany, c.1050 – c.1250*, PhD Thesis, University of Cambridge, Emmanuel College 2017.

D. A. Warner, Reading Ottonian History: The *Sonderweg* and Other Myths, in: *Challenging the boundaries of medieval history: the legacy of Timothy Reuter*, ed., P. Skinner, Turnhout 2009, 81-114.

D. A. Warner, The representation of empire: Otto I at Ravenna, in: *International medieval research / 16, Representations of power in medieval Germany: 800 – 1500*, eds., B. Weiler, S. MacLean, Turnhout 2006, 121-140.

D. A. Warner, Ritual and Memory in the Ottonian Reich: The Ceremony of Adventus, *Speculum*, Vol. 76, No. 2 (2001), 255-283.

J. A. Watt, The papacy, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 5: c.1198–c.1300*, ed., D. Abulafia, Cambridge 2008, 105-163.

G. Weilandt, Das Hochaltarretabel der Nürnberger Frauenkirche. Ein Hauptwerk der Kunst um 1400 (Standortstudien V), in: *Kunst als Herrschaftsinstrument. Böhmen und das Heilige Römische Reich unter den Luxemburgern im europäischen Kontext*, hrsg., J Fajt, A. Langer, Berlin/München 2009, 196-220.

B. Weiler, *Paths to Kingship in Medieval Latin Europe, c. 950–1200*, Cambridge 2021.

B. Weiler, Reasserting power: Frederick II in Germany, 1235 – 1236, in: *Representations of power in medieval Germany: 800 – 1500*, eds., id., S. MacLean, Turnhout 2006, 241-271.

S. Weinfurter, *The Salian Century: Main Currents in an Age of Transition*, Philadelphia 1999.

S. Weinfurter, Herrscherbild und salische Kaiserdynastie im Codex Aureus Escorialensis, in: *Das salische Kaiser-Evangeliar, Der Kommentar. Band I*, hrsg., J. Rathofer, Madrid 1999, 201-224.

D. H. Weiss, Architectural Symbolism and the Decoration of the Sainte – Chapelle, *The Art Bulletin* Vol. 77, No .2 (1995), 308-320.

K. Weitzmann, Various Aspects of Byzantine Influence on the Latin Countries from the Sixth to the Twelfth Century, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 20 (1966), 1-24.

D. Weltecke, Emperor Frederick II, 'Sultan of Lucera', 'Friend of the Muslims', Promoter of Cultural Transfer: Controversies and Suggestions, in: *Cultural transfers in dispute: representations in Asia, Europe and the Arab World since the Middle Ages*, ed., J. Feuchter, Frankfurt 2011, 85-106.

K. F. Werner, Hludovicus Augustus: Gouverner l'empire chrétien — Idées et réalités, in: *Charlemagne's Heir. New Perspectiveis on the Reign of Louis the Pious (814-840)*, eds., P. Godman, R. Collins, Oxford 1990, 3-124.

E. Widder, Orte der Macht. Herrschaftsschwerpunkte, Handlungsräume und Öffentlichkeit unter Heinrich VII. (1308-1313), in: *Vom luxemburgischen Grafen zum europäischen Herrscher. Neue Forschungen zu Heinrich VII*, hrsg., eadem, Luxemburg 2008, 69-146.

E. Widder, Heinrich VII. und die Welt um 1300. Traditionelle Ansätze, neue Überlegungen und das Governance-Konzept, in: *Europäische Governance im Spätmittelalter, Heinrich VII. von*

Luxemburg und die großen Dynastien Europas: actes des 15es Journées Lotharingiennes, hrsg., M. Pauly, Luxembourg 2010, 531-547.

B. Wild, The Empress's New Clothes: A Rotulus Pannorum of Isabella, Sister of King Henry III, Bride of Emperor Frederick II, in: *Medieval Clothing and Textiles 7*, eds., R. Netherton, G. Owen-Crocker, Martlesham 2011, 1-32.

S. Huppertz-Wild, *Otto III., Adalbert von Prag und das Herrscherbild im Aachener Liuthar-Evangeliar*, Düsseldorf 2018.

S. Huppertz-Wild, Heinrich II. (1002-1024) als Stifter herausragender Werke der Goldschmiedekunst, *Historischer Verein Bamberg für die Pflege der Geschichte des Ehemaligen Fürstbistums* 152 (2016), 33-74.

S. Huppertz-Wild, Heinrich II. (1002–1024) – Träger der Totenbahre und Schlüsselverwahrer des Ramwold-Grabes in St. Emmeram: Totenkult und Herrschaftsanspruch, in: *Mors. Tod und Totengedenken in den Oberpfälzer Klöstern*, hrsg., G. Schrott, C. Malzer, Kallmünz 2019, 227-242.

P. H. Wilson, M. Schaich, Introduction, in: *The Holy Roman Empire 1495-1806*, eds., R. J. W. Evans, et al., New York 2011, 1-23.

P. H. Wilson, *The Holy Roman Empire: A Thousand Years of Europe's History*, London 2016.

J. Winkelmann, Sigismund von Luxemburg als Markgraf von Brandenburg 1378–1388, in: *Kaiser Sigismund, Zur Herrschaftspraxis eines europäischen Monarchen*, eds., K. Hruza, A. Kaar, Wien 2012, 137 – 159.

J. M. Van Winter, The education of the daughters of the nobility in the Ottonian empire, in: *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, ed., A. Davids, Cambridge 1995, 86-98.

D. von Winterfeld, Über die beiden Chöre des Bamberger Domes, in: *Der Bamberger Dom im europäischen Kontext*, hrsg., S. Albrecht, Bamberg 2015, 67-88.

S. Wittekind, Caput et corpus: die Bedeutung der Sockel von Kopfreliquiaren, in: *Reliquiare im Mittelalter*, hrsg., B. Reudenbach, G. Toussaint, Berlin 2015, 107-135.

W. D. Wixom, Medieval Sculpture At the Metropolitan, 800 to 1400, *Metropolitan Museum of Art Bulletin* LXII (2005), 3-48.

W. D. Wixom, An Ottonian Ivory Book Cover, *The Bulletin of the Cleveland Museum of Art*, Vol. 55, No. 9 (1968), 275-289.

T. Wozniak, Wie groß war Otto der Große? Zur Deutung des Cognomen *magnus*, in: *Königswege. Festschrift für Hans K. Schulze zum 80. Geburtstag und 50. Promotionsjubiläum*, hrsg., V. Dems, S. Müller, A. Meyer, Leipzig 2014, 95–124.

I. Wolsing, "Look, there comes the half-man!" Delegitimising Tancred of Lecce in Peter of Eboli's Liber ad honorem Augusti, *Al-Masāq* 31(3), (2018), 323–337.

H. Wolfram, Bavaria in the tenth and early eleventh centuries, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 3: c.900–c.1024*, ed., T. Reuter, Cambrige 2000, 293 – 309.

H. Wolfram, *Conrad II, 990–1039: emperor of three kingdoms,* Pennsylvania State 2006.

W. Woodfin, Presents Given and Presence Subverted: The Cunegunda Chormantel in Bamberg and the Ideology of Byzantine Textiles, *Gesta*, Vol. 47, No. 1 (2008), 33-50.

D. H. Wright, Reviewed Work: Codex Caesareus Upsaliensis: An Echternach Gospel-Book of the Eleventh Century Carl Nordenfalk, *Speculum* Vol. 51, No. 4 (1976), 770-775.

G. Sommers Wright, The Reinvention of the Portrait Likeness in the Fourteenth Century, *Gesta* Vol. 39, No. 2, *Robert Branner and the Gothic* (2000), 117-134.

K. York, *The Bible Illuminated: How Art Brought the Bible to an Illiterate World*, Franklin, Tennessee 2017.

9. СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА

Сл. 1.1 Царска круна
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Weltliche_Schatzkammer_Wien_(190)2.JPG)

Сл. 1.2 Христос у слави, детаљ царске круне
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Weltliche_Schatzkammer_Wien_(197).JPG)

Сл. 1.3 Пророк Исаија и цар Језекија на одру, детаљ царске круне
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Weltliche_Schatzkammer_Wien_(196).JPG)

Сл. 1.4 Цар Соломон, детаљ царске круне
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Weltliche_Schatzkammer_Wien_(194)b.JPG)

Сл. 1.5 Цар Давид, детаљ царске круне
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Weltliche_Schatzkammer_Wien_(195).JPG)

Сл. 1.6 Натпис, детаљ царске круне
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Weltliche_Schatzkammer_Wien_(176)pano2.jpg)

Сл. 1.7 Царски глоб
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Imperial_Orb_of_the_Holy_Roman_Empire.jpg)

Сл. 1.8 Царски мач
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Reichsschwert#/media/Datei:I09_526_Reichsschwert_(cropped).jpg)

Сл. 1.9 Царски крст са Св. копљем (лево) и реликвијаром (десно)
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Weltliche_Schatzkammer_Wien_(179).JPG)

Сл. 2.1 Генеалогија Каролиншке династије од Карла Мартела до наследника Карла Великог (ауторка, уз наведену литературу)

Сл. 2.2 Мапа царства Карла Великог 814. године
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Charlemagne#/media/File:Frankish_Empire_481_to_814-en.svg)

Сл. 2.3 Кованица са именом краљице Фастраде
(преузето из: S. Coupland, A coin of Queen Fastrada and Charlemagne, *Early Medieval Europe* Vol. 31, Iss. 4 (2023), 586)

Сл. 2.4 Извор живота, Годескалков лекционар, Bibliothèque nationale de France, MS, Nouv. acq. lat. 1203 Paris, fol. 3v

(преузето са сајта: Bibliothèque nationale de France
https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b6000718s/f5.item#)

Сл. 2.5 Maiestas Domini, Годескалков лекционар, Bibliothèque nationale de France, MS, Nouv. acq. lat. 1203, fol. 3r
(преузето са сајта: Bibliothèque nationale de France
https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b6000718s/f5.item#)

Сл. 2.6 Натпис на каменој греди који сведочи о Карловом боравку у Равени
(преузето из: A. Ranaldi, P. Novara, Karl der Große, Ravenna und Aachen, in: *Karl der Grosse. Orte der Macht. Essays,* ed., F. Pohle, Dresda 2014, 114)

Сл. 2.7 Св. Петар, папа Лав III и Карло Велики, цртеж из 18. века
(преузето из: J. Snyder, *Medieval Art: Painting, Sculpture, Architecture 4th-14th Century*, New York 1989, 192)

Сл. 2.8 Мозаик у триклинијуму, Латеранска палата, данашњи изглед
(преузето са сајта:
https://it.wikipedia.org/wiki/Palazzo_del_Laterano#/media/File:Triclinum-mosaik.jpg)

Сл. 2.9 Портрет Карла Великог на сребрном новцу
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Charlemagne#/media/File:Charlemagne_denier_Mayence_812_814.jpg)

Сл. 2.10 Археолошки остаци владарског комплекса у Франкфурту
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6nigspfalz_Frankfurt#/media/Datei:Frankfurt_Am_Main-Archaeologischer_Garten-Ansicht_vom_Domturm-20110925.jpg)

Сл. 2.11 Делимична реконструкција комплекса у Франкфурту око 822. године на градској мапи из 19. века
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6nigspfalz_Frankfurt#/media/Datei:Frankfurt_Am_Main-K%C3%B6nigspfalz_Frankfurt-Befunde_und_Zustand-um_822-Ravenstein1862.jpg)

Сл. 2.12 Археолошки остаци у Падерборну
(преузето из: H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, Boston 2004)

Сл. 2.13 Фрагмент капитела из Падерборна
(преузето из: H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture*, op.cit.)

Сл. 2. 14 Фрагмент обојеног малтера из Падерборна
(преузето из: H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture*, op.cit.)

Сл. 2.15 План комплекса у Ахену
(преузето из: H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture*, op.cit.)

Сл. 2.16 Оригинални зидови владарске палате у Ахену
(преузето из: H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture*, op.cit.)

Сл. 2.17 Спољашњост Палатинске капеле у Ахену, данашњи изглед
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Palatine_Chapel,_Aachen#/media/File:Aachener_Dom_Oktogon.jpg)

Сл. 2.18 Попречни пресек Палатинске капеле у Ахену
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Aachener_Dom#/media/Datei:Aachen_Dehio_1887.jpg)

Сл. 2.19 План Богородичине цркве у Ахену
(преузето из: H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture*, op.cit.)

Сл. 2.20 Вестверк Богородичине цркве у Ахену
(преузето из: H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and* architecture, op.cit.)

Сл. 2.21. План цркве Сан Витале у Равени
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Basilica_of_San_Vitale#/media/File:Byggnadskonsten,_San_Vitale_i_Ravenna,_Nordisk_familjebok.png)

Сл. 2.22 Унутрашњост Богородичине цркве у Ахену
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Palatine_Chapel,_Aachen#/media/File:Aix_dom_int_vue_cote.jpg)

Сл. 2.23 Мозаик у куполи Богородичине цркве у Ахену, реконструкција из 19. века, данашњи изглед
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Aachener_Dom#/media/Datei:Aachener_Dom_Kuppelmosaik_Oktogon_2014.jpg)

Сл. 2.24 Трон Карла Великог у Ахену
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Throne_of_Charlemagne#/media/File:Aachener_Dom_BW_2016-07-09_13-49-15.jpg)

Сл. 2.25 Саркофаг Карла Великог са представом Отмице Просерпине
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Charlemagne#/media/File:AachenerDomSarg.jpg)

Сл. 2.26 Цртеж реконструкције могућег изгледа гробног места Карла Великог (преузето из: G.V. Grimm, T. Kaszab-Olschewski, Zu einer künstlerischen Rekonstruktion der Grabmemorie Karls des Großen, in: *Von derWeser in die Welt. Festschrift für Hans-Georg Stephan zum 65. Geburtstag. Alteuropäische Forschungen. Neue Folge 7*, hrsg., T. Gärtner, S. Hesse, S. König, Langenweissbach 2015, 131)

Сл. 2.27 Генеалогија Каролиншке династије од Лудвига Побожног
(ауторка, уз наведену литературу)

Сл. 2.28 Портрет цара Лудвига Побожног на новцу
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Louis_le_Pieux_sesquisolidus_814_840.jpg)

Сл. 2.29 Новац из периода владавине цара Лудвига Побожног
(преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Denier_Louis_le_Pieux.jpg)

Сл. 2.30 Портрет цара Лудвига Побожног, Biblioteca Apostolica Vaticana, MS. Reg. lat. 124, fol. 4v
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Ludwik_I_Pobo%C5%BCny.jpg#/media/File:Ludwik_I_Pobo%C5%BCny.jpg)

Сл. 2.31 Портрет царице Јудите, Bibliothèque de Genève, Ms. lat. 22, fol. 4v
(преузето из: E. Sears, Louis the Pious as Miles Christi: The Dedicatory Image in Hrabanus Maurus's De Laudibus Sanctae Crucis, in: *Charlemagne's Heir: New Perspectives on the Reign of Louis the Pious (814-840)*, eds., P. Godman, R. Collins, Oxford 1990)

Сл. 2.32 Цртеж реконструкције дворског комплекса у Ингелхајму
(преузето из: H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, Boston 2004)

Сл. 2.33 Данашње подручје града са реконструкцијом некадашњег комплекса у Ингелхајму
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Kaiserpfalz_Ingelheim_-_Grundriss.JPG)

Сл. 2.34 Остаци владарске дворане у Ингелхајму, поглед ка апсиди
(преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Kaiserpfalz1-Ingelheim.jpg)

Сл. 2.35 Остаци коринтског капитела из палате у Ингелхајму
(преузето из: H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture*, op.cit.)

Сл. 2.36 Део каменог панела са представом крилатог коња из Ингелхајма
(преузето из: H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture*, op.cit.)

Сл. 2.37 Остаци саркофага цара Лудвига Побожног
(преузето са сајта:
https://www.latribunedelart.com/spip.php?page=docbig&id_document=62754&id_article=10820&lang=fr#album-a10820-r10820-article10820)

Сл. 2.38 Цртеж гробнице цара Лудвига Побожног
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tombeau_de_l%27empereur_Louis_le_Pieux.jpg)

Сл. 2.39 Мапа поделе царства Верденским споразумом 843. године
(преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Vertrag_von_Verdun_en.svg)

Сл. 2.40 Медаљон цара Лотара I
(преузето из: K. Morrison, The Gold Medallions of Louis the Pious and Lothaire I and the Synod of Paris (825), *Speculum* Vol. 36, No. 4 (1961))

Сл. 2.41 Портрет цара Лотара I, Псалтир цара Лотара, British Museum, Add. MS. 37768, fol. 4r
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:London,_British_Library,_MS_Add_37768,_fol._4r.jpg)

Сл. 2.42 Дагобертов трон
(преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Throne_of_Dagobert#/media/File:Cluny_-_Mero_-_Tr%C3%B4ne_de_Dagobert.jpg)

Сл. 2.43 Цар Давид, Псалтир цара Лотара, British Museum, Add. MS. 37768, fol. 5r
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:King_David,_Lothar_Psalter.jpg)

Сл. 2.44 Портрет цара Лотара I, Лотарово јеванђеље, Bibliothèque nationale de France, MS. lat. 266, fol. 1v
(преузето са сајта: Bibliothèque nationale de France
https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8451637v/f12.item#)

Сл. 2.45 Христос у слави, Лотарово јеванђеље, Bibliothèque nationale de France, MS. lat. 266, fol. 2v
(преузето са сајта: Bibliothèque nationale de France
https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8451637v/f12.item#)

Сл. 2.46 Портрет цара Лотара I, Мартирологија Вандалберта из Прима, Biblioteca Apostolica Vaticana, MS. Reg. lat. 438, fol. 1v
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wandalbert_%C2%B7_Pr%C3%BCm_%C2%B7_Martyrolog%C4%ADum.jpg)

Сл. 2.47 Јул, месечни радови, Мартирологија Вандалберта из Прима, Biblioteca Apostolica Vaticana, MS. Reg. lat. 438, fol. 15v
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wandalbert_von_Pr%C3%BCm_-_Juli.jpg)

Сл. 2.48 Подела царства након смрти Лотара I, Италија: Лудвиг II; Лотарингија: Лотар II; Прованса: Карло; Источна Франачка: Лудвиг Немачки; Западна Франачка: Карло Ћелави
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Treaty_of_Pr%C3%BCm#/media/File:Vertrag_von_Pr%C3%BCm.svg)

Сл. 2.49 Коњаничка статуа из Меца, данас у Лувру
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Equestrian_statuette_of_Charlemagne#/media/File:Charles_Marville,_H%C3%B4tel_Carnavalet,_statue_of_Charlemagne,_ca._1853%E2%80%9370.jpg)

Сл. 2.50 Посветна поема са медаљонима цара Давида и Карла Ћелавог, Прва Библија Карла Ћелавог, Bibliothèque nationale de France MS. lat.1, fol. 1v
(преузето са сајта, уз дозволу: Bibliothèque nationale de France
https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8455903b)

Сл. 2.51 Циклус генезе, Прва Библија Карла Ћелавог, Bibliothèque nationale de France MS. lat.1, fol. 10v
(преузето са сајта, уз дозволу: Bibliothèque nationale de France
https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8455903b)

Сл. 2.52 Цар Давид, Прва Библија Карла Ћелавог, Bibliothèque nationale de France MS. lat.1, fol. 215v
(преузето са сајта, уз дозволу: Bibliothèque nationale de France
https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8455903b)

Сл. 2.53 Христос у слави, Прва Библија Карла Ћелавог, Bibliothèque nationale de France MS. lat.1, fol. 329v
(преузето са сајта, уз дозволу: Bibliothèque nationale de France https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8455903b)

Сл. 2.54 Портрет Карла Ћелавог, Прва Библија Карла Ћелавог, Bibliothèque nationale de France MS. lat.1, fol. 423r
(преузето са сајта, уз дозволу: Bibliothèque nationale de France https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8455903b)

Сл. 2.55 Цар Давид, Псалтир Карла Ћелавог, Bibliothèque nationale de France MS. lat.1152, fol. 1v
(преузето са сајта, уз дозволу: Bibliothèque nationale de France https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55001423q/f12.item#)

Сл. 2.56 Портрет Карла Ћелавог, Псалтир Карла Ћелавог, Bibliothèque nationale de France MS. lat.1152, fol. 3v
(преузето са сајта, уз дозволу: Bibliothèque nationale de France https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55001423q/f12.item#)

Сл. 2.57 Портрет Карла Ћелавог, Крунидбени сакраментар, Bibliothèque nationale de France MS. lat. 1141, fol. 2v
(преузето са сајта, уз дозволу: Bibliothèque nationale de France https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53019391x/f14.item#)

Сл. 2.58 Распеће, Крунидбени сакраментар, Bibliothèque nationale de France MS. lat. 1141, fol. 6v
(преузето са сајта, уз дозволу: Bibliothèque nationale de France https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53019391x/f14.item#)

Сл. 2.59 Портрет Карла Ћелавог, Кодекс Ауреус Светог Емермана Регензбурског, Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 14000, fol. 5v
(преузето са сајта: https://www.digitale-sammlungen.de)

Сл. 2.60 Поклоњење Апокалиптичном јагњету, Кодекс Ауреус Светог Емермана Регензбурског, Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 14000, fol. 6r
(преузето са сајта: https://www.digitale-sammlungen.de)

Сл. 2.61 Корице Кодекса Ауреуса Светог Емермана Регензбурског, Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 14000
(преузето са сајта: https://www.digitale-sammlungen.de)

Сл. 2.62 Портрет Карла Ћелавог, Библија Сан Паоло фуори ле мура, Abbazia di San Paolo fuori le Mura, Codex Membranaceus Saeculi IX, fol. 1r
(преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Bible_of_San_Paolo_fuori_le_Mura#/media/File:Bible_carolingienne_(Charles_le_Chauve).jpg)

Сл. 2.63 Давид посматра убиство Амалике, Библија Сан Паоло фуори ле мура, Abbazia di San Paolo fuori le Mura, Codex Membranaceus Saeculi IX, fol. 93v
(преузето из: А. И. Сидоров, Королевское зерцало в каролингской книжной миниатюре (по материалам изображений в Библии Сан Паоло фуори ле Мура), *Вспомогательные исторические дисциплины* 36 (2017))

Сл. 2.64 Соломон на трону, Библија Сан Паоло фуори ле мура, Abbazia di San Paolo fuori le Mura, Codex Membranaceus Saeculi IX, fol. 188v
(преузето из: А.И. Сидоров, Королевское зерцало в каролингской книжной миниатюре, op. cit.)

Сл. 2.65 *Cathedra Petri*, Трон Карла Ћелавог
(преузето из: D. Diemer, Zwei Throne Karls des Kahlen? Zu Ikonographie, Erhaltungszustand und Rekonstruktion der „Cathedra Petri“, *Zeitschrift des deutschen Vereins für Kunstwissenschaft* Bd. 72/73 (2018/19), 139)

Сл. 2.66 Предња страна трона Карла Ћелавог са Херкуловим делима и сазвежђима (преузето из: C. Jäggi, Cathedra Petri und Colonna Santa in St. Peter zu Rom: Überlegungen zu "Produktion" und Konjunktur von Reliquien im Mittelalter, in: *Erzeugung und Zerstörung von Sakralität zwischen Antike und Mittelalter*, hrsg., A. Bergmeier, et al., Heidelberg 2016, 121)

Сл. 2.67 Портрет Карла Ћелавог са анђелима, Трон Карла Ћелавог (преузето из: C. Jäggi, Cathedra Petri und Colonna Santa in St. Peter zu Rom: Überlegungen zu "Produktion" und Konjunktur von Reliquien im Mittelalter, op.cit., 122)

Сл. 2.68 Портрет Карла Ћелавог у проскинези, Молитвеник Карла Ћелавог, München, Schatzkammer der Residenz, ResMü Schk 4 WL, fol. 38v
(преузето са сајта:
https://fr.wikipedia.org/wiki/Livre_de_pri%C3%A8res_de_Charles_le_Chauve#/media/Fichier:Gebetbuch_Karls_des_Kahlen__Schatzkammer_M%C3%BCnchen_f38v_(Darstellung_Karls_des_Kahlen).jpg)

Сл. 2.69 Распеће, Молитвеник Карла Ћелавог, München, Schatzkammer der Residenz, ResMü Schk 4 WL, fol. fol. 39r
(преузето са сајта:
https://fr.wikipedia.org/wiki/Livre_de_pri%C3%A8res_de_Charles_le_Chauve#/media/Fichier:Gebetbuch_Karls_des_Kahlen__Schatzkammer_M%C3%BCnchen_f39r_(Darstellung_Christi_am_Kreuz).jpg)

Сл. 3.1 Мапа царства Отона између 972. и 1032. године
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Holy_Roman_Empire#/media/File:Holy_Roman_Empire_11th_century_map-en.svg)

Сл. 3.2 Генеалогија Отонске династије
(ауторка, уз наведену литературу)

Сл. 3.3 Краљевски печат Отона I
(преузето из: H. L. Adelson, The Holy Lance and the Hereditary German Monarchy, *The Art Bulletin* Vol 48. Iss. 2 (1966), 185)

Сл. 3.4 Царски печат Отона I
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Otto_the_Great#/media/File:Siegel_Otto_I_Posse.JPG)

Сл. 3.5. Катедрала у Магдебургу, данашњи изглед
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Magdeburger_Dom#/media/Datei:Magdeburger_Dom_Luftbild.jpg)

Сл. 3.6 Унутрашњост катедрале у Магдебургу, детаљ порфирни стубови
(преузето из: M. Peter, Otto der Große, Magdeburg und die Antike: Zur Verwendung antiker Spolien aus dem Mittelmeerraum in ottonischer Zeit, *Antike Welt* Vol. 32, No. 3 (2001), 295)

Сл. 3.7 Ктиторски портрет цара Отона I, Магдебуршка слоновача, Музеј Метрополитен
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Magdeburg_Ivories#/media/File:Christ_Magdeburg_Cathedral_Met_41.100.157.jpg)

Сл. 3.8 Топографија Магдебурга, а. палата, б. црква
(преузето из: T. Zotz, Carolingian Tradition and Ottonian-Salian Innovation: comparative observations on palatine policy in the Empire, in: *Kings And Kingship In Medieval Europe*, ed., A. Duggan, Exeter 1993, 91)

Сл. 3.9 Гробница цара Отона I у катедрали у Магдебургу, данашњи изглед
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Magdeburger_Dom#/media/Datei:Magdeburger_Dom_Cathedral_(47619211322).jpg)

Сл. 3.10 Брачна повеља Отона II и Теофано, Staatsarchiv Wolfenbüttel 6 Urk 11
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Heiratsurkunde_der_Kaiserin_Theophanu#/media/Datei:Urkunde01.jpg)

Сл. 3.11 Горња ивица Брачне повеље Отона II и Теофано, Staatsarchiv Wolfenbüttel 6 Urk 11
(преузето из: E.Garrison, Mimetic bodies: repetition, replication, and simulation in the marriage charter of Empress Theophanu, *Word & Image*, Vol. 33, Iss. 2 (2017), 218)

Сл. 3.12 Крунидбена слоновача из Клинијевског музеја
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Theophanu#/media/File:Otton_II_et_Th%C3%A9ophano.JPG)

Сл. 3.13 Миланска слоновача из Замка Сфорца у Милану
(преузето из: *Imperiituro. Renovatio Imperii. Ravenna nell'Europa Ottoniana. Ravenna in Ottonian Europe,* eds., M. P. Guermandi, S. Urbini, Bologna 2014)

Сл. 3.14 Предаја кључева и закона, детаљ са тимпанона циборијума у цркви Сан Амброђо у Милану
(преузето са сајта: https://orthochristian.com/88974.html)

Сл. 3.15 Богородица и две женске фигуре, детаљ са тимпанона циборијума у цркви Сан Амброђо у Милану
(преузето са сајта: https://izi.travel/en/ddf1-tympanum-of-the-ciborium-of-basilica-of-saint-ambrose/en)

Сл. 3.16 Портрет цара Отона II у илуминираном рукопису Registrum Gregorii, Chantilly, Musée Condé, Ms. 14 bis
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Registrum_Gregorii#/media/File:Meister_des_Registrum_Gregorii_001.jpg)

Сл. 3.17 Гробница цара Отона II у Ватикану, данашњи изглед
(преузето са сајта:
https://stpetersbasilica.info/Grottoes/Otto%20II/Tomb%20of%20Otto%20II.htm)

Сл. 3.18 Златне корице Кодекса Ауреуса за опатију Ехтернах
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Godex_aureus.jpg#/media/File:Godex_aureus.jpg)

Сл. 3.19 Цртеж златних корица Кодекса Ауреуса за опатију Ехтернах
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Codex_aureus_epternacensis_drawing_of_front_cover.png#/media/File:Codex_aureus_epternacensis_drawing_of_front_cover.png)

Сл. 3.20 Ктиторски портрет царице Теофано, детаљ са корица Кодекса Ауреуса за опатију Ехтернах
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Cultural_depictions_of_Theophanu#/media/File:N%C3%BCrnberg_%E2%80%94_GNM_2013-09-07_Mattes_(101).JPG)

Сл. 3.21 Гробница царице Теофано у цркви Св. Пантелејмона у Келну, данашњи изглед
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Saint_Pantaleon,_Cologne#/media/File:Koeln_stpantaleon_sarkophag_theophanu.jpg)

Сл. 3.22 Царски печат Отона III
(преузето из: H. L. Adelson, The Holy Lance and the Hereditary German Monarchy, op. cit.,186)

Сл. 3.23 Була Отона III са персонификацијом Рима на реверсу
(преузето из: H. L. Adelson, The Holy Lance and the Hereditary German Monarchy, op. cit., 186)

Сл. 3.24 Бунар Отона III
(преузето из: S. Urbini, The Ottonians, Italy and Ravenna, in: *Imperiituro. Renovatio Imperii. Ravenna nell'Europa Ottoniana. Ravenna in Ottonian Europe*, eds., M. P. Guermandi, S. Urbini, Bologna 2014, 129)

Сл. 3.25 Распеће и Деизис са Отоном III, Молитвеник Отона III, Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 30111, fol. 1v и 2r
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Gebetbuch_Ottos_III._Fol._1%2B2.jpg)

Сл. 3.26 Отон III у проскинези пред Христом, Молитвеник Отона III, Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 30111, fol. 20v и 21r
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Meister_des_Gebetsbuchs_Ottos_III._001.jpg)

Сл. 3.27 Лав VI у проскинези пред Христом, мозаик, Света Софија у Цариграду
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Hagia_Sophia#/media/File:Hagia_Sophia_Imperial_Gate_mosaic_2.jpg)

Сл. 3.28 Минијатура даривања рукописа Отону III, Молитвеник Отона III, Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 30111, fol. 43v
(преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Pommersfelde02.jpg)

Сл. 3.29 Провинције одају почаст и Отон III на трону, Јеванђелистар Отона III, München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 4453, fol. 23v и 24r

(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Meister_der_Reichenauer_Schule_004.jpg)

Сл. 3.30 Корице Јеванђелистара Отона III, München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 4453
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Evangeliar_otto_III_klein.jpg#/media/File:Evangeliar_otto_III_klein.jpg/2)

Сл. 3.31 Предња страна тзв. Лотаровог крста
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Cross_of_Lothair#/media/File:Aachen_Germany_Domschatz_Cross-of-Lothair-01.jpg)

Сл. 3.32 Портрет Лиутара, Лиутарово јеванђеље, Aachen, Domschatz, fol. 15v
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Reichenau,_evangeliario_ottoniano,_1000_ca._01.jpg)

Сл. 3.33 Портрет Отона III, Лиутарово јеванђеље, Aachen, Domschatz, fol. 16r
(преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Liuthar-Evangeliar.jpg)

Сл. 3.34 Крунисање Отона III, Сакраментар бискупа Вармунда, Ivrea, Biblioteca Capitolare, Ms. LXXXVI, fol. 160v
(преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Miniatur_Ottos_III..jpg)

Сл. 3.35 Крунисање непознатог владара, Сакраментар бискупа Вармунда, Ivrea, Biblioteca Capitolare, Ms. LXXXVI, fol. 2r
(преузето из: R. Deshman, Otto III and the Warmund Sacramentary: A Study in Political Theology, *Zeitschrift für Kunstgeschichte,* 34. Bd., H. 1 (1971), 3)

Сл. 3.36 Крштење Христово, Сакраментар бискупа Вармунда, Ivrea, Biblioteca Capitolare, Ms. LXXXVI, fol. 27r
(преузето из: R. Deshman, Otto III and the Warmund Sacramentary, op.cit., 4)

Сл. 3.37 Крштење Константина Великог, Сакраментар бискупа Вармунда, Ivrea, Biblioteca Capitolare, Ms. LXXXVI, fol. 23v
(преузето из: Deshman, Otto III and the Warmund Sacramentary, op.cit., 5)

Сл. 3.38 Писмо бискупу Стразбура са оловном булом из јануара 1003. године
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Urkunde_Heinrichs_II._mit_dem_Bleisiegel_Renovatio_regni_Francorum.jpg)

Сл. 3.39 Амвон Хајнриха II у Богородичиној цркви у Ахену
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:AC_Dom_Ambo3.jpg?uselang=fr)

Сл. 3.40 Матеј, детаљ амвона Хајнриха II у Богородичиној цркви у Ахену
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Ambone_d%27oro_di_enrico_II,_ante_1014,_con_vasellame_in_calcedonio,_cammei_e_avoro_antichi_11_matteo.jpg)

Сл. 3.41 Лева страна амвона Хајнриха II у Богородичиној цркви у Ахену
(преузето са сајта:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1414__2014._600_Jahre_Chorhalle_des_Aachener_Doms._Ambo_Heinrichs_II._Links.jpg?uselang=fr)

Сл. 3.42 Доњи десни панел слоноваче, детаљ амвона Хајнриха II у Богородичиној цркви у Ахену
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ambone_d%27oro_di_enrico_II,_ante_1014,_con_vasellame_in_calcedonio,_cammei_e_avoro_antichi_22.jpg?uselang=fr)

Сл. 3.43 Средњи десни панел слоноваче, детаљ амвона Хајнриха II у Богородичиној цркви у Ахену
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ambone_d%27oro_di_enrico_II,_ante_1014,_con_vasellame_in_calcedonio,_cammei_e_avoro_antichi_21_1.jpg?uselang=fr)

Сл. 3.44 Горњи десни панел слоноваче, детаљ амвона Хајнриха II у Богородичиној цркви у Ахену
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ambone_d%27oro_di_enrico_II,_ante_1014,_con_vasellame_in_calcedonio,_cammei_e_avoro_antichi_20_1.jpg?uselang=fr)

Сл. 3.45 Крунисање Хајнриха II, Сакраментар из Регензбурга, München, Bayerische Staatsbibliothek clm 4456, fol. 11r
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Kr%C3%B6nungsbild_Heinrichs_II.jpg)

Сл. 3.46 Портрет Василија II, Biblioteca nazionale Marciana, MS gr. 17 fol. 3r
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Basileios_II,_BNM,_MS._gr._17_Fol._3r.jpg)

Сл. 3.47 Портрет Хајнриха II на трону, Сакраментар из Регензбурга, München, Bayerische Staatsbibliothek clm 4456, fol. 11v
(преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Thronbild_Heinrichs_II..jpg)

Сл. 3.48 Крунисање Хајнриха и Кунигунде, Зачала Хајнриха II, München, Bayerische Staatsbibliothek clm 4452, fol. 2r
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Perikopenbuch_Heinrich_und_Kunigunde.jpg)

Сл. 3.49 Корице Зачала Хајнриха II, München, Bayerische Staatsbibliothek clm 4452
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Prachteinband_zum_Perikopenbuch_Heinrichs_II._(M%C3%BCnchen,_BSB,_Clm_4452).jpg)

Сл. 3.50 Катедрала у Бамбергу, данашњи изглед
(преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Bamberger_Dom_BW_6h.JPG)

Сл. 3.51 Реконструкција Хајнрихове катедрале у Бамбергу и суседних здања око 1050. године
(преузето из: B. Holzapfel, Unsichtbares sichtbar machen – der Heinrichsdom im Modell, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 133)

Сл. 3.52 План Хајнрихове катедрале у Бамбергу у односу на данашњу
(преузето из: J. Klesinski, Bauliche Anlagen und Innenraumgestaltung des Bamberger

Doms, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 55)

Сл. 3.53 Предњи део западне крипте катедрале у Бамбергу
(преузето из: H. Attia, Die Krypten des Bamberger Doms, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 87)

Сл. 3.54 Фрагменти пода из бродова катедрале у Бамбергу, *opus sectile*
(преузето из: N. Lohwasser, Der Schmuckfußboden aus Opus sectile im Heinrichsdom, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 63)

Сл. 3.55 Део мермерне сполије (1) и керамика (2,3,4) *opus sectile* из катедрале у Бамбергу
(преузето из: N. Lohwasser, Der Schmuckfußboden aus Opus sectile im Heinrichsdom, op.cit., 65)

Сл. 3.56 Фрагменти обојеног малтера из Бамберга
(преузето из: V. Niklaus, Die Wandputzfragmente aus dem Bamberger Dom, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 72)

Сл. 3.57 Фрагмент обојеног малтера са мотивом меандра из Бамберга
(преузето из: V. Niklaus, Die Wandputzfragmente aus dem Bamberger Dom, op.cit., 77)

Сл. 3.58 Обојени фрагменти стакла из Бамберга
(преузето из: V. Tonino, Die Glasfunde aus dem Bamberger Dom, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg. N., Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 80)

Сл. 3.59 Хајнрих II и бискупи, Staatsbibliothek Bamberg Msc. Lit. 53, fol. 2v
(преузето из: H. Parkes, Henry II, liturgical patronage and the birth of the 'Romano-German Pontifical', *Early Medieval Europe* Vol. 28 Iss. 1 (2020),110)

Сл. 3.60 Церемонијални огртач Хајнриха II
(преузето из: D. Ganz, Pictorial Textiles and their Performance: the Star Mantle of Henry II, in: *Dressing the Part: Textiles as Propaganda in the Middle Ages,* eds., K. Dimitrova, M. Goehring, Turnhout 2014, 13)

Сл. 3.61 Maiestas Domini, детаљ церемонијалног огртача Хајнриха II
(преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Sternenmantel_detail_01.jpg)

Сл. 3.62 Цртеж церемонијалног огртача Хајнриха II који показује натписе и различите оквире приказаних фигура
(преузето из: D. Ganz, Pictorial Textiles and their Performance: the Star Mantle of Henry II, op. cit., 21)

Сл. 3.63 Близанци, детаљ церемонијалног огртача Хајнриха II
(преузето из: D. Ganz, Pictorial Textiles and their Performance: the Star Mantle of Henry II, op. cit., 16)

Сл. 3.64 Олтарска преграда за катедралу у Базелу, Христос окружен арханђелима са Хајнрихом II и Кунигундом у проскинези
(преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Antependium_di_basilea_00.JPG)

Сл. 4.1 Мапа царства у 11. веку
(преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:HRR_10Jh.jpg)

Сл. 4.2 Порекло династије Салијеваца до Конрада II
(ауторка, уз наведену литературу)

Сл. 4.3 Породично стабло Салијеваца
(ауторка, уз наведену литературу)

Сл. 4.4 Конрад II и Хајнрих III, аверс кованице
(преузето из: S. Steinbach, Heinrich III. – Ein Münzreformer auf dem Kaiserthron? Goslar und die Geldwirtschaft im ostfränkisch-deutschen Reich des 11. Jahrhunderts, in: *Kaiser Heinrich III. Regierung, Reich und Rezeption*, hrsg., J. Habermann, Gütersloh 2018,143)

Сл. 4.5 Богородица, реверс кованице
(преузето из: S. Steinbach, Heinrich III. – Ein Münzreformer auf dem Kaiserthron? Goslar und die Geldwirtschaft im ostfränkisch-deutschen Reich des 11. Jahrhunderts, op. cit., 143)

Сл. 4.6 Владарска породица, апсида катедрале у Аквилеји
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Affreschi_del_catino_absidale_della_basilica_di_aquileia,_epoca_del_vescovo_popone,_10211031_ca._,_madonna_col_bambino_e_santi_di_aquileia.jpg?uselang=fr#/media/File:Affreschi_del_catino_absidale_della_basilica_di_aquileia,_epoca_del_vescovo_popone,_10211031_ca._,_madonna_col_bambino_e_santi_di_aquileia.jpg)

Сл. 4.7 Конрад II, детаљ фреске у апсиди катедрале у Аквилеји
(преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aquileia_Basilica_-_Apsis_Fresco_6.jpg?uselang=fr#/media/File:Aquileia_Basilica_-_Apsis_Fresco_6.jpg)

Сл. 4.8 Катедрала у Шпајеру, поглед ка апсиди, данашњи изглед
(преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Speyerer_Dom#/media/Datei:Speyer_-_Altstadt_-_Dom_-_Ansicht_der_Ostfassade.jpg)

Сл. 4.9 Катедрала у Мајнцу, данашњи изглед
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Mainzer_Dom#/media/Datei:Mainz_Luftbild__Dom_&_Leichhof_2008.jpg)

Сл. 4.10 Катедрала у Вормсу, јужна фасада, данашњи изглед
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Worms_Cathedral#/media/File:St._Peter's_Cathedral_Worms_south_side.JPG)

Сл. 4.11 Отварање гробнице цара Конрада II 1900. године
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Cultural_depictions_of_Conrad_II,_Holy_Roman_Emperor#/media/File:Speyer_Oeffnung_der_Kaisergr%C3%A4ber.jpeg)

Сл. 4.12 Гробна круна цара Конрада II
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Cultural_depictions_of_Conrad_II,_Holy_Roman_Emperor#/media/File:Grabkrone_Konrad_2_edit.jpg)

Сл. 4.13 Гробница цара Конрада II у крипти катедрале у Шпајеру, данашњи изглед
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Konrad_II._(HRR)#/media/Datei:Grab_Konrad_II._im_Dom_zu_Speyer.JPG)

Сл. 4.14 Генеалогија династије Салијеваца од Хајнриха III до Хоенштауфен династије
(ауторка, уз наведену литературу)

Сл. 4.15 Унутрашњост катедрале у Шпајеру, поглед ка истоку, данашњи изглед
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Speyerer_Dom_Mittelschiff.jpg#/media/File:Speyerer_Dom_Mittelschiff.jpg)

Сл. 4.16 Фаза изградње катедрале у Шпајеру 1061. године
(преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Speyrer_Dom_1061.png)

Сл. 4.17 План катедрале у Шпајеру, цртеж из 19. века
(преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dehio_48_Speyer.jpg)

Сл. 4.18 Попречни пресек источног дела катедрале у Шпајеру 1062. године
(преузето из: F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer, zum Jubiläum 630 - 1030 – 1930*, Speyer 1930, 69)

Сл. 4.19 Цар Конрад II и царица Жизела у проскинези пред Христом, Златни јеванђелистар, El Escorial, Real Biblioteca, Cod. Vitrinas 17, fol. 2v
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Henry_III,_Holy_Roman_Emperor#/media/File:Konrad_und_seine_Gemahlin_Gisela.jpg)

Сл. 4.20 Ктиторски портрет цара Хајнриха III и царице Агнезе, Златни јеванђелистар, El Escorial, Real Biblioteca, Cod. Vitrinas 17, fol. 3r
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Golden_Gospels_of_Henry_III#/media/File:Heinrich_III_und_Agnes_Speyer.jpg)

Сл. 4.21 План владарског комплекса у Гослару
(преузето из: T. Zotz, Carolingian Tradition and Ottonian-Salian Innovation: comparative observations on palatine policy in the Empire, op. cit., 99)

Сл. 4.22 Цртеж реконструкције владарске палате у Гослару
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Kaiserhaus_Goslar,_Rekonstruktionszeichnung_von_H._Wilh._H._Mithoff_(Mithoff_1875,_S._64).jpg#/media/Datei:Kaiserhaus_Goslar,_Rekonstruktionszeichnung_von_H._Wilh._H._Mithoff_(Mithoff_1875,_S._64).jpg)

Сл. 4.23 Данашњи изглед владарске палате са капелом Св. Урлиха у Гослару
(преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:2015-05_niedersachsen-fahrt_1600_02.JPG)

Сл. 4.24 План цркве Св. Симона и Јуде у Гослару
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Goslar_Cathedral#/media/File:Dehio_47_Goslar_Dom.jpg)

Сл. 4.25 Портрет цара Хајнриха III на новцу, аверс
(преузето из: S. Steinbach, Heinrich III. – Ein Münzreformer auf dem Kaiserthron? Goslar und die Geldwirtschaft im ostfränkisch-deutschen Reich des 11. Jahrhunderts, op. cit., 141.)

Сл. 4.26 Св. Симон и Јуда на новцу, реверс
(преузето из: S. Steinbach, Heinrich III. – Ein Münzreformer auf dem Kaiserthron? Goslar und die Geldwirtschaft im ostfränkisch-deutschen Reich des 11. Jahrhunderts, op. cit., 141.)

Сл. 4.27 Портрет царице Жизеле, Бременска зачала, Staats-und-Universitätsbibliothek Bremen Ms. b. 21, fol. 3r
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Gisela_of_Swabia#/media/File:Gisela_von_Schwaben,_Echternacher_Perikopenbuch.JPG)

Сл. 4.28 Портрет цара Хајнриха III, Бременска зачала, Staats-und-Universitätsbibliothek Bremen Ms. b. 21, fol. 3v
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Heinrich_III._(HRR)#/media/Datei:Heinrich_III_(HRR).jpg)

Сл. 4.29 Представа опатије Ехтернах и стварање илуминираног рукописа, Бременска зачала, Staats-und-Universitätsbibliothek Bremen Ms. b. 21, fol. 124v
(преузето са сајта: https://www.wga.hu/html/zgothic/miniatur/1001-050/2/2henry1.html)

Сл. 4.30 Предаја рукописа цару Хајнриху III, Бременска зачала, Staats-und-Universitätsbibliothek Bremen Ms. b. 21, fol. 125r
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Heinrich_III._nimmt_eine_Bittschrift.jpg)

Сл. 4.31 Целостранична минијатура Јеванђелисте Матеја, Јеванђелистар за Гослар, Uppsala Universitetsbiblioteket MS. 93., fol. 19v
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Codex_Caesareus_Upsaliensis__Uppsala_UB_C93_fol._19v_(Matthew).jpg#/media/File:Codex_Caesareus_Upsaliensis__Uppsala_UB_C93_fol._19v_(Matthew).jpg)

Сл. 4.32 Целостранична минијатура Јеванђелисте Марка, Јеванђелистар за Гослар, Uppsala Universitetsbiblioteket MS. 93., fol. 57v
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Codex_Caesareus_Upsaliensis__Uppsala_UB_C93_f57v_(Saint_Mark).jpg)

Сл. 4.33 Целостранична минијатура Јеванђелисте Луке, Јеванђелистар за Гослар, Uppsala Universitetsbiblioteket MS. 93., fol. 83v
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Codex_Caesareus_Upsaliensis__Uppsala_UB_C93_fol._83v_(Luke).jpg)

Сл. 4.34 Целостранична минијатура Јеванђелисте Јована, Јеванђелистар за Гослар, Uppsala Universitetsbiblioteket MS. 93., fol. 125v
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Codex_Caesareus_Upsaliensis__Uppsala_UB_C93_fol._125v_(John).jpg)

Сл. 4.35 Ктиторски и вотивни портрет цара Хајнриха III, Јеванђелистар за Гослар, Uppsala Universitetsbiblioteket MS. 93., fol. 3v и 4r
(преузето са сајта: https://www.wga.hu/html/zgothic/miniatur/1001-050/2/4gospel.html)

Сл. 4.36 Портрет царице Агнезе, детаљ минијатуре на страници 3v, Јеванђелистар за Гослар, Uppsala Universitetsbiblioteket MS. 93., fol. 3v
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Detail_from_Codex_Caesareus_Upsaliensis_-_Uppsala_UB_C93_fol._3v_showing_Empress_Agnes_being_crowned_by_Christ.jpg)

Сл. 4.37 Гробница цара Хајнриха III са његовим срцем у Палатинској капели Св. Урлиха у Гослару, данашњи изглед
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:SargHeinrichDrei.jpg#/media/Datei:SargHeinrichDrei.jpg)

Сл. 4.38 Корице за Свето копље
(преузето из: M. Schulze-Dörrlamm, Schwerter des 10. Jahrhunderts als Herrschaftszeichen der Ottonen. Zu den Vorläufern des Reichsschwerts und zu dessen Imitationsformen, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 59, 2012 (2014), 637)

Сл. 4.39 Цртеж корица за Свето копље са именима приказаних владара
(преузето из: M. Schulze-Dörrlamm, Schwerter des 10. Jahrhunderts als Herrschaftszeichen der Ottonen. Zu den Vorläufern des Reichsschwerts und zu dessen Imitationsformen, op. cit., 638)

Сл. 4.40 Подигнути мач са корицима Хајнриха IV
(преузето из: M. Schulze-Dörrlamm, Schwerter des 10. Jahrhunderts als Herrschaftszeichen der Ottonen. Zu den Vorläufern des Reichsschwerts und zu dessen Imitationsformen, op. cit., 640)

Сл. 4.41 План крипте, катедрала у Шпајеру
(преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Dehio_48_Speyer_Crypt.svg)

Сл. 4.42 Галерија источне апсиде, катедрала у Шпајеру
(преузето из: F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer*, op. cit., 20)

Сл. 4.43 Цртеж источног дела 1062. и 1120. године, катедрала у Шпајеру
(преузето из: F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer*, op. cit., 68)

Сл. 4.44 Наос катедрале у Шпајеру
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/File:SpeyererDom_SchraudolphGem%C3%A4lde.JPG)

Сл. 4.45 Цртеж спољашњег изгледа катедрале у Шпајеру
(преузето из: F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer*, op. cit., 13)

Сл. 4.46 Портрет цара Хајнриха IV, Јеванђелистар из Кракова, Kraków, Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej, Ms. 208, fol. 1r
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Heinrich_V._Evangeliar_aus_St._Emmeram.JPG)

Сл. 4.47 Портрети Салијеваца и опата, Јеванђелистар из Кракова, Kraków, Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej, Ms. 208, fol. 2v

(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Heinrich_im_Evangeliar_von_St._Emmeram.jpg)

Сл. 4.48 Гробнице царева Хајнриха III (десно) и Хајнриха IV (лево) у катедрали у Шпајеру
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Speyer_Dom_Gr%C3%A4ber_Heinrich_III._u._IV.JPG
)

Сл. 4.49 Фаза изградње катедрале у Шпајеру 1106. године
(преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Speyrer_Dom_1135.png)

Сл. 5.50 Катедрала у Шпајеру, данашњи изглед
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Aerial_image_of_the_Speyer_Cathedral_(view_from_the_southwest).jpg)

Сл. 4.51 Предња страна корица, Либер Ауреус Применсис, Liber aureus Prumiensis, Trier Stadtbibliothek, Hs. 1709
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Liber_aureus_Prumiensis#/media/Datei:Pruem_liber_aureus.jpg)

Сл. 4.52 Задња страна корица, Либер Ауреус Применсис, Liber aureus Prumiensis, Trier Stadtbibliothek, Hs. 1709
(преузето из: W. Schmid, Verbrachte der Naumburger Meister seine Lehrjahre im Rheinland?, *Sachsen und Anhalt* vol. 29 (2017))

Сл. 4.53 Генеалогија Салијеваца, Ekkehard von Aura: Chronicon universale, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Ms. lat. fol. 295, 81v
(преузето са сајта:
https://et.wikipedia.org/wiki/Saali_d%C3%BCnastia#/media/Fail:Konrad2Salsky.jpg)

Сл. 4.54 Пипин, Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, fol. 14r
(преузето са сајта: https://parker.stanford.edu/parker/catalog/rg420yp8320)

Сл. 4.55 Карло Велики, Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, fol. 24r
(преузето са сајта: https://parker.stanford.edu/parker/catalog/rg420yp8320)

Сл. 4.56 Отон I, Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, fol. 42v
(преузето са сајта: https://parker.stanford.edu/parker/catalog/rg420yp8320)

Сл. 4.57 Отон II, Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, fol. 47r
(преузето са сајта: https://parker.stanford.edu/parker/catalog/rg420yp8320)

Сл. 4.58 Отон III, Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, fol. 48v
(преузето са сајта: https://parker.stanford.edu/parker/catalog/rg420yp8320)

Сл. 4.59 Хајнрих II, Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, fol. 51r
(преузето са сајта: https://parker.stanford.edu/parker/catalog/rg420yp8320)

Сл. 4.60 Конрад II, Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, fol. 53r
(преузето са сајта: https://parker.stanford.edu/parker/catalog/rg420yp8320)

Сл. 4.61 Хајнрих III, Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, fol. 55v
(преузето са сајта: https://parker.stanford.edu/parker/catalog/rg420yp8320)

Сл. 4.62 Хајнрих IV, Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, fol. 60r (преузето са сајта: https://parker.stanford.edu/parker/catalog/rg420yp8320)

Сл. 4.63 Хајнрих V прима владарске инсигније, Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, fol. 83r
(преузето са сајта: https://parker.stanford.edu/parker/catalog/rg420yp8320)

Сл. 4.64 Венчање Хајнриха V и Матилде, Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, fol. 95v
(преузето са сајта: https://parker.stanford.edu/parker/catalog/rg420yp8320)

Сл. 4.65 Царска повеља, *Heinricianum,* издата 1122. године, Città del Vaticano, Archivio Apostolico Vaticano, A. A., Arm. I-XVIII, 62.
(преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Urkunde_Wormser_Konkordat-bg.png)

Сл. 4.66 Распоред гробница царева, царица и краљева у катедрали у Шпајеру; 1. Конрад, 2. Жизела, 3. Хајнрих III, 4. Берта, 5. Хајнрих IV, 6. Хајнрих V, 7. Беатрис и Агнеза, 8. Филип Швапски, 9. Рудолф Хабзбуршки, 10. Адолф од Насауа, 11. Албрехт I Хабзбуршки
(преузето из: F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer*, op. cit.,76)

Сл. 4.67 Гробница цара Хајнриха V у катедрали у Шпајеру
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Grab_Heinrich_V._im_Dom_zu_Speyer.JPG)

Сл. 5.1 Генеалогија Хоенштауфен династије
(ауторка, уз наведену литературу)

Сл. 5.2 Царство Фридриха I Барбаросе око 1190. године
(преузето из: B. Arnold, The western empire, 1125–1197, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4: c.1024–c.1198, Part 2*, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 386-387)

Сл. 5.3 Краљевски печат Фридриха I
(преузето из: V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, MA Thesis, Central European University, Budapest 2015, 130)

Сл. 5.4 Краљевска була Фридриха I, предња страна
(преузето из: V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, op.cit., 131)

Сл. 5.5 Краљевска була Фридриха I, задња страна
(преузето из: V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, op.cit., 131)

Сл. 5.6 Царска златна була Фридриха I, предња и задња страна
(преузето из: V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, op. cit., 132)

Сл. 5.7 Капенбершка глава
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Frederick_I_Barbarossa%27s_reliquary_bust#/media/File:Cappenberger_Kopf-WUS02772.jpg)

Сл. 5.8 Крстионица
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Frederick_Barbarossa#/media/File:Taufschale_KGM_33_25.jpg)

Сл. 5.9 Брактеат са портретом владарског пара Фридриха I и Беатрисе
(преузето из: J. Jasperse, *Medieval Women, Material Culture, and Power: Matilda Plantagenet and her Sisters*, Leeds 2020, 44)

Сл. 5.10 Реликвијар Три краља, катедрала у Келну
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Shrine_of_the_Three_Kings#/media/File:K%C3%B6ln_Dreik%C3%B6nigsschrein.JPG)

Сл. 5.11. Цар Отон IV, детаљ са реликвијара Три краља из катедрале у Келну
(преузето из: R. Trexler, *The journey of the Magi: meanings in history of a Christian story*, New Jersey, 1997, 81)

Сл. 5.12 Полијелеј у Богородичиној цркви у Ахену
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Palatine_Chapel,_Aachen#/media/File:Aachener_Dom_Barbarossaleuchter_2014.jpg)

Сл. 5.13 Поглед ка куполи, полијелеј у Богородичиној цркви у Ахену
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Barbarossaleuchter#/media/Datei:Aachen_Cathedral_Barbarossaleuchter_03.jpg)

Сл. 5.14 Детаљ полијелеја у Богородичиној цркви у Ахену
(преузето са сајта: https://www.aachenerdom.de/2024/03/19/auf-augenhoehe-mit-dem-himmlischen-jerusalem/)

Сл. 5.15 Арханђел Михаило, детаљ полијелеја у Богородичиној цркви у Ахену
(преузето са сајта: https://www.aachenerdom.de/2024/03/19/auf-augenhoehe-mit-dem-himmlischen-jerusalem/)

Сл. 5.16 Реликвијар за руку Карла Великог
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Armreliquiar_f%C3%BCr_Karl_den_Gro%C3%9Fen-WUS04500.jpg#/media/File:Armreliquiar_f%C3%BCr_Karl_den_Gro%C3%9Fen-WUS04500.jpg)

Сл. 5.17 Реликвијар за руку Карла Великог, Богородичина страна
(преузето из: V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, op.cit., 141)

Сл. 5.18 Портрет цара Фридриха Барбаросе на реликвијару за руку Карла Великог
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Armreliquiar_f%C3%BCr_Karl_den_Gro%C3%9Fen-05929.jpg)

Сл. 5.19 Реликвијар за руку Карла Великог, Христова страна
(преузето из: V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, op.cit., 141)

Сл. 5.20 Портрет цара Лудвига Побожног на реликвијару за руку Карла Великог
(преузето са сајта: https://itoldya420.getarchive.net/media/armreliquiar-fur-karl-den-grossen-wus04505-6c26db)

Сл. 5.21 Портрет царице Беатрисе на реликвијару за руку Карла Великог
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Beatrix_von_Burgund#/media/Datei:Armreliquiar_f%C3%BCr_Karl_den_Gro%C3%9Fen-05928.jpg)

Сл. 5.22 Остаци замка у Гелнхаузену у Хесену
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Imperial_Palace,_Gelnhausen#/media/File:Gelnhausen_Kaiserpfalz.jpg)

Сл. 5.23 Портрет цара Фридриха Барбароса, Historia Hierosolymitana, Vat. Lat. 2001, fol. 1r
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Historia_Hierosolymitana_(Robert_the_Monk)#/media/File:Barbarossa.jpg)

Сл. 5.24 Царски печат цара Хајнриха VI
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Heinrich_6_sigillum.jpg#/media/File:Heinrich_6_sigillum.jpg)

Сл. 5.25 Новац са Сицилије, натпис IMP на аверсу, а на реверсу (FR)EDERIC RE(X)
(преузето из: L. Travaini, Hohenstaufen and Angevin Denari of Sicily and Southern Italy: their Mint Attributions, *The Numismatic Chronicle* Vol. 153 (1993), 138)

Сл. 5.26 Крунисање Рожера II, венчање Рожера и Беатрисе, рођење Констанце, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, fol. 96r
(преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, ed., F. Delle Donne, Potenza 2020, 14)

Сл. 5.27 Рођење грофа Танкреда, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, fol. 103r
(преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, op. cit., 42)

Сл. 5.28 Танкред окарактерисан као „мајмунски краљ“, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, fol. 104r
(преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, op. cit., 46)

Сл. 5.29 Царско крунисање Хајнриха VI у Риму, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, fol. 105r
(преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, op. cit., 50)

Сл. 5.30 Смрт цара Фридриха Барбароса и Хајнрихов одлазак на Сицилију, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, fol. 107r
(преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, op. cit., 58)

Сл. 5.31 Царица Констанца се супроставља Танкреду, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, fol. 120r
(преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, op. cit., 110)

Сл. 5.32 Хајнрих VI улази у Палермо, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, детаљ fol. 134r
(преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen,* op. cit., 166)

Сл. 5.33 Царица Констанца предаје Фридриха II војводкињи од Сполета, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, fol. 138r
(преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen,* op. cit., 182)

Сл. 5.34 Сцена предаје илуминираног рукописа цару, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, fol. 139r
(преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen,* op. cit., 194)

Сл. 5.35 Пет сцена из Старог завета, Фридрих Барбароса са синовима Хајнрихом и Филипом, Фридрих Барбароса сече шуме током крсташког похода, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, fol. 143r
(преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen,* op. cit., 210)

Сл. 5.36 Цар Хајнрих VI на трону окружен персонификацијама врлина, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, fol. 146r
(преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen,* op. cit., 214)

Сл. 5.37 Цар Хајнрих VI на Соломоновом трону, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, fol. 147r
(преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen,* op. cit., 218)

Сл. 5.38 Порфирни саркофаг цара Хајнриха VI у катедрали у Палерму
(фотографија: ауторка)

Сл. 5.39 Порфирни саркофаг царице Констанце у катедрали у Палерму
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Constance_I_of_Sicily#/media/File:Tomb_of_Constance_of_Hauteville_-_Cathedral_of_Palermo_-_Italy_2015.jpg)

Сл. 5.40 Мапа краљевства Сицилије 1200. године
(преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Kingdom_of_Sicily_1200.png)

Сл. 5.41 Реликвијар за мошти Карла Великог
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Karlsschrein#/media/Datei:AC_Dom_Karlsschrein2.jpg)

Сл. 5.42 Карло Велики окружен црквеним званичницима, реликвијар за мошти Карла Великог
(преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Karlsschrein_(1182-1215)_im_Dom_zu_Aachen.jpg)

Сл. 5.43 Богородичина страна, реликвијар за мошти Карла Великог
(преузето из: V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, Cambridge 2024, 322)

Сл. 5.44 Галерија краљева, Фридрихова страна, реликвијар за мошти Карла Великог
(преузето из: V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, op.cit., 324)

Сл. 5.45 Галерија краљева, Лудвигова страна, реликвијар за мошти Карла Великог
(преузето из: V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, op.cit., 322)

Сл. 5.46 Сан Карла Великог, први рељеф, кров реликвијара за мошти Карла Великог
(преузето из: V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, op.cit., 326)

Сл. 5.47 Пад Памплоне, други рељеф, кров реликвијара за мошти Карла Великог
(преузето из: V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, op.cit., 326)

Сл. 5.48 Чудо крстова, трећи рељеф, кров реликвијара за мошти Карла Великог
(преузето из: V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, op.cit., 327)

Сл. 5.49 Чудо расцветалих копља, четврти рељеф, кров реликвијара за мошти Карла Великог
(преузето из: V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, op.cit., 327)

Сл. 5.50 Битка коњице, пети рељеф, кров реликвијара за мошти Карла Великог
(преузето из: V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, op.cit., 328)

Сл. 5.51 Прича о Карлу и Сен Жилу, шести рељеф, кров реликвијара за мошти Карла Великог
(преузето из: V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, op.cit., 328)

Сл. 5.52 Карло Велики прима трнов венац, седми рељеф, кров реликвијара за мошти Карла Великог
(преузето из: V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, op.cit., 329)

Сл. 5.53 Карло Велики приноси Ахен Богородици, осми рељеф, кров реликвијара за мошти Карла Великог
(преузето из: V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, op.cit., 329)

Сл. 5.54 Мапа царства током владавине Фридриха II са папским земљама (светло љубичасто)
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Holy_Roman_Empire_at_it%27s_greatest_extent_in_the_year_1200_A.D.png?uselang=ru)

Сл. 5.55 *Augustalis* Фридриха II, аверс
(преузето из: C. Verzar, C.T. Little, Gothic Italy: Reflections of Antiquity, in: *Set in Stone: The Face in Medieval Sculpture*, ed., C. T. Little, New York 2007, 148)

Сл. 5.56 *Augustalis* Фридриха II, реверс
(преузето из: C. Verzar, C.T. Little, Gothic Italy: Reflections of Antiquity, op.cit., 148)

Сл. 5.57 Портрет Фридриха II, De arte venandi cum avibus, Biblioteca Vaticana, Pal. Lat. 1071, fol. 1v
(преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Frederick_II_and_eagle.jpg)

Сл. 5.58 План капије у Капуи
(преузето из: D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, Oxford 1988, 283)

Сл. 5.59 Остаци капије у Капуи
(преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Ponte_di_Capua.JPG)

Сл. 5.60 Реконструкција архитектонског и скулпторалног програма капије у Капуи
(преузето из: T. Michalsky, "De ponte Capuano, de turribus eius et de ymagine Frederici ...". Überlegungen zu Repräsentation und Inszenierung von Herrschaft, in: *Kunst im Reich Kaiser Friedrichs II. von Hohenstaufen: Akten des internationalen Kolloquiums (Rheinisches Landesmuseum Bonn, 2. bis 4. Dezember 1994)*, hrsg., K. Kappel, D. Kemper, A. Knaak, München 1996, 138)

Сл. 5.61 Остаци скулптуре Фридриха II са капије у Капуи
(преузето из: T. Michalsky, "De ponte Capuano, de turribus eius et de ymagine Frederici ...". Überlegungen zu Repräsentation und Inszenierung von Herrschaft, op.cit., 139)

Сл. 5.62 Цртеж реконструкције скулптуре Фридриха II са капије у Капуи
(преузето са сајта: https://it.wikipedia.org/wiki/File:Friedrich_ii_hrr.png)

Сл. 5.63 Натпис из палате у Фођи
(преузето са сајта: https://it.wikipedia.org/wiki/File:Arco_Federico_II.jpg)

Сл. 5.64 План Фридриховог замка у Лучери у односу на касније Анжујско здање
(преузето из: W. Anderson, *Castles Of Europe*, Hertfordshire 1984, 174)

Сл. 5.65 Претпостављени изглед замка у Лучери, попречни пресек
(преузето из: D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, op.cit., 286)

Сл. 5.66 Кастел дел Монте поглед одозго
(преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Castel_del_Monte_from_above.jpg)

Сл. 5.67 Виногради са замком Кастел дел Монте у даљини
(преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Castel_del_Monte_von_weitem.jpg)

Сл. 5.68 План доње и горње етаже Кастел дел Монте
(преузето из: D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, op.cit., 287)

Сл. 5.69 Поглед из унутрашњег дворишта Кастел дел Монте
(преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Castel_del_Monte_BW_2016-10-14_13-04-18_stitch.jpg)

Сл. 5.70 Главни портал Кастел дел Монте
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Castel_del_monte,_esterno,_portale_principale_00.jpg)

Сл. 5.71 Престона соба Кастел дел Монте
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Castel_del_monte,_interno,_finestra_01.jpg)

Сл. 5.72 Детаљ скулптуре главе са капителом, Кастел дел Монте
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Castel_del_monte,_interno,_volta_scalinata_04_mascheone_2.jpg)

Сл. 5.73 Кастел дел Монте, источна страна
(преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Castel_del_Monte_-_Andria.jpg)

Сл. 5.74 Порфирни саркофаг Фридриха II у катедрали у Палерму
(фотографија: ауторка)

Сл. 6.1 Мапа царства у 14. веку
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Henry_VII,_Holy_Roman_Emperor#/media/File:HRE_under_Henry_VII.JPG)

Сл. 6.2 Генеалогија Луксембуршке династије
(ауторка, уз наведену литературу)

Сл. 6.3 Хајнрихов улазак у Пизу (горе), битка у близини Луке, Codex Balduini Trevirensis, Koblenz, Landeshauptarchiv 1C1
(преузето из: G. Irmer, *Die Romfahrt Kaiser Heinrich's VII im bildercyclus des Codex Balduini Trevirensis*, Berlin 1881.)

Сл. 6.4 Седам кнежева изборника бира Хајнриха VII за краља, Codex Balduini Trevirensis, Koblenz, Landeshauptarchiv 1C1
(преузето са сајта:
https://it.wikipedia.org/wiki/Enrico_VII_di_Lussemburgo#/media/File:Balduineum_Wahl_Heinrich_VII.jpg)

Сл. 6.5 Избор Хајнриха VII за краља (горе), крунисање Хајнриха VII и Маргарете у Ахену, Codex Balduini Trevirensis, Koblenz, Landeshauptarchiv 1C1
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Heinrich_VII._(HRR)#/media/Datei:Henry_VII_Holy_Roman_Emperor.jpg)

Сл. 6.6 Улазак у Милано (горе), крунисање Хајнриха VII за краља у Милану, Codex Balduini Trevirensis, Koblenz, Landeshauptarchiv 1C1
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Heinrich_VII._(HRR)#/media/Datei:Einritt_Kaiser_Heinrichs_VII..JPG)

Сл. 6.7 Процесија до цркве Св. Јована Латеранског (горе), три кардинала крунишу Хајнриха VII за цара, Codex Balduini Trevirensis, Koblenz, Landeshauptarchiv 1C1
(преузето из: G. Irmer, *Die Romfahrt Kaiser Heinrich's VII im bildercyclus des Codex Balduini Trevirensis*, op.cit.)

Сл. 6.8 Поклоњење реликвијама Три краља у Келну (горе), венчање Јована Луксембуршког и Елизабете, Codex Balduini Trevirensis, Koblenz, Landeshauptarchiv 1C1
(преузето из: G. Irmer, *Die Romfahrt Kaiser Heinrich's VII im bildercyclus des Codex Balduini Trevirensis*, op.cit.)

Сл. 6.9 Смрт царице (горе), Хајнрих VII одлази у Пизу, Codex Balduini Trevirensis, Koblenz, Landeshauptarchiv 1C1
(преузето из: G. Irmer, *Die Romfahrt Kaiser Heinrich's VII im bildercyclus des Codex Balduini Trevirensis*, op.cit.)

Сл. 6.10 Сахрана цара Хајнриха VII, Codex Balduini Trevirensis, Koblenz, Landeshauptarchiv 1C1

(преузето из: G. Irmer, *Die Romfahrt Kaiser Heinrich's VII im bildercyclus des Codex Balduini Trevirensis*, op.cit.)

Сл. 6.11 Гробница цара Хајнриха VII, Codex Balduini Trevirensis, Koblenz, Landeshauptarchiv 1C1
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Codex_Balduini_Trevirensis#/media/File:Tod_Heinrichs_VII..jpg)

Сл. 6.12 Гробница цара Хајнриха VII у Пизи, данашњи изглед
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Tomb_of_Henry_VII_Holy_Roman_Emperor.jpg#/media/Datei:Tomb_of_Henry_VII_Holy_Roman_Emperor.jpg)

Сл. 6.13 Упокојени цар, детаљ гробнице Хајнриха VII
(преузето из: W. R. Valentiner, Observations on Sienese and Pisan Trecento Sculpture, *The Art Bulletin* Vol. 9, No. 3 (1927), 193)

Сл. 6.14 Скулпторална група са гробнице цара Хајнриха VII, данас у Музеју Опера дел Дуомо, Пиза
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Escultures_del_monument_f%C3%BAnebre_d%27Enric_VII,_Tina_di_Camaino,_Museo_dell%27Opera_del_Duomo,_Pisa.JPG#/media/File:Escultures_del_monument_f%C3%BAnebre_d'Enric_VII,_Tina_di_Camaino,_Museo_dell'Opera_del_Duomo,_Pisa.JPG)

Сл. 6.15 Детаљ одежде у којој се сахрањен цар Хајнрих VII
(преузето са сајта: https://www.thehistoryblog.com/archives/30728)

Сл. 6.16 Круна пронађена у гробници цара Хајнриха VII
(преузето са сајта: https://www.thehistoryblog.com/archives/30728)

Сл. 6.17 Скиптар пронађен у гробници цара Хајнриха VII
(преузето са сајта: https://www.thehistoryblog.com/archives/30728)

Сл. 6.18 Глоб пронађен у гробници цара Хајнриха VII
(преузето са сајта: https://www.thehistoryblog.com/archives/30728)

Сл. 6.19 Отварање гробнице цара Хајнриха VII 2013. године
(преузето са сајта: https://www.thehistoryblog.com/archives/30728)

Сл. 6.20 Земље Чешке круне током владавине Карла IV
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Karte_B%C3%B6hmen_unter_Karl_IV.png)

Сл. 6.21 Биста реликвијар Карла Великог
(преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bust_of_Charlemagne.png)

Сл. 6.22 Мапа Прага
(преузето из: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, eds., B. D. Bohem et al., New York 2005, XV)

Сл. 6.23 Поглед на Вишехрад са севернозападне стране
(преузето са сајта:

https://en.wikipedia.org/wiki/Vy%C5%A1ehrad#/media/File:Parn%C3%ADk_Vy%C5%A1ehrad_pod_Vy%C5%A1ehradem.jpg)

Сл. 6.24 Мапа Прашког замка са црквама у околини
(преузето са сајта:
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/38/Map_of_Prague_Castle.png)

Сл. 6.25 Карло IV и Св. Венцеслав, печат Универзитета у Прагу
(преузето из: I. Rosario, *Art and Propaganda: Charles IV of Bohemia 1346 – 1378*, Woodbridge 2000)

Сл. 6.26 Катедрала Св. Вита, поглед на јужну фасаду
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Praha,_Katedr%C3%A1la,_JV_01.jpg?uselang=be)

Сл. 6.27 План ротонде (црно), базилике (црвено) и катедрале Св. Вита (плаво)
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rom%C3%A1nsk%C3%A1_rotunda_svat%C3%A9ho_V%C3%ADta.jpg?uselang=az)

Сл. 6.28 План цркве Св. Гроба у Јерусалиму
(преузето са сајта:
https://pl.wikipedia.org/wiki/Bazylika_Grobu_%C5%9Awi%C4%99tego#/media/Plik:Anastasia_Rotonda_4th_century_floor_plan_2.png)

Сл. 6.29 План катедрале Св. Вита око 1420. године, 1: хор Св. Вита, 2: Богородичин хор, 3: капела Св. Венцеслава, 4: олтар Часног крста, 5: јужни улаз, 6: северна сакристија, 7: гробница Св. Адалберта
(преузето из: P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, *Zeitschrift für Kunstgeschichte* Heft 2 (2023), 148)

Сл. 6.30 Унутрашњост капеле Св. Венцеслава
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/St._Vitus_Cathedral#/media/File:Prag_Dom_St._Veit_12.jpg)

Сл. 6.31 План капеле Св. Венцеслава у оквиру катедрале Св. Вита
(преузето из: P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, op.cit., 172)

Сл. 6.32 Свод цркве Св. Гроба, Торес дел Рио
(преузето из: P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, op.cit., 173)

Сл. 6.33 Центар свода капеле Св. Венцеслава, катедрала Св. Вита
(преузето из: P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, op.cit., 176)

Сл. 6.34 Апостоли Петар и Павле око западног улаза у капелу Св. Венцеслава, катедрала Св. Вита
(преузето из: P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, op.cit., 171)

Сл. 6.35 Распеће са ктиторима на источном зиду капеле Св. Венцеслава, катедрала Св. Вита (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wenceslas_Chapel_Crucifixion.JPG)

Сл. 6.36 Цртеж гробнице Св. Венцеслава са иконографским програмом (преузето из: I. Rosario, *Art and Propaganda*, op.cit., 57)

Сл. 6.37 Круна Св. Венцеслава (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Crown_of_Saint_Wenceslas#/media/File:CrownBohemia2.jpg)

Сл. 6.38 Трифоријум, катедрала Св. Вита (преузето са сајта: https://picryl.com/media/triforium-praha-7d28cc)

Сл. 6.39 Матија из Араса, биста у трифоријуму, катедрала Св. Вита (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Matthias_of_Arras#/media/File:Busta_Maty%C3%A1%C5%A1_z_Arrasu.jpg)

Сл. 6.40 Петер Парлер, биста аутопортрет у трифоријуму, катедрала Св. Вита (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Peter_Parler#/media/File:Busta_Petr_Parl%C3%A9%C5%99.jpg)

Сл. 6.41 Бланка Валоа, биста у трифоријуму, катедрала Св. Вита (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Busta_Blanka_z_Valois.jpg)

Сл. 6.42 Карло IV, биста у трифоријуму, катедрала Св. Вита (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Busta_Karel_IV.jpg)

Сл. 6.43 Елизабета Пшемисловић, биста у трифоријуму, катедрала Св. Вита (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Elizabeth_of_Bohemia_(1292%E2%80%931330)#/media/File:Busta_Eli%C5%A1ka_P%C5%99emyslovna.jpg)

Сл. 6.44 Арношт Пардубишки, биста у трифоријуму, катедрала Св. Вита (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Busta_Arnost_z_Pardubic.jpg)

Сл. 6.45 Јан Очко, биста у трифоријуму, катедрала Св. Вита (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Busta_Jan_Ocko.jpg)

Сл. 6.46 Мозаик Страшни суд на јужној фасади катедрале Св. Вита (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cathedrale_Saint-Guy_Prague_facade_sud_mosaique_Jugement_dernier.jpg?uselang=az)

Сл. 6.47 Васкрсења праведних, мозаик Страшни суд на јужној фасади катедрале Св. Вита (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Goldene_Pforte_-_Mosaik_J%C3%BCngstes_Gericht_2.jpg?uselang=az)

Сл. 6.48 Гробница Св. Вита у катедрали Св. Вита (преузето из: P. Uličný, The Choirs of St Vitus's Cathedral in Prague: A Marriage of Liturgy, Coronation, Royal Necropolis and Piety, *Journal of the British Archaeological Association* 168 (1) (2015), 197)

Сл. 6.49 Карлов мост у Прагу
(преузето са сајта:
https://cs.wikipedia.org/wiki/Karl%C5%AFv_most#/media/Soubor:Prague_2016-01-05_13-29-24_IMG_8804_(32747089956).jpg)

Сл. 6.50 Карло IV, Венцеслав IV, Св. Вит, Св. Адалберт и Св. Жигмунд, источна кула, Карлов мост у Прагу
(преузето из: Z. Opačić, P. Crossley, Prague as a New Capital, in: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, eds., B. D. Bohem et al., New York 2005, 58)

Сл. 6.51 Генеалогија Луксембуршке династије од Карла IV до Елизабете Луксембуршке
(ауторка, уз наведену литературу)

Сл. 6.52 Фреска рођења и криштења Венцеслава IV, капела Светог Маурицијa уз Нинбершку цркву Светог Себалда
(преузето из: B. D. Boehm, J. Fajt, Wenceslas IV, in: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, eds., eadem et al., New York 2005, 91)

Сл. 6.53 Спољашњи западни зид капеле Св. Венцеслава у катедрали Св. Вита, данашњи изглед
(преузето из: P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, op. cit., 167)

Сл. 6.54 Карлштејн
(преузето са сајта:
https://cs.wikipedia.org/wiki/Karl%C5%A1tejn#/media/Soubor:Zamek_Karl%C5%A1tejn.jpg)

Сл. 6. 55 Царски печат Карла IV
(преузето из: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, op. cit., catalogue, 150)

Сл. 6.56 Натписи из дворане у замку у Прагу
(преузето из: A. Ersek**,** Between Place and Function: Notes on the Portrait Galleries in Charles IV's Residences of Karlstein and Prague, in: *The Interior as an Embodiment of Power,* eds., Hoppe et al., Heidelberg 2018, 21)

Сл. 6.57 Фреска транслације реликвија, Богородичина капела, Карлштејн
(преузето из: P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, op. cit., 154)

Сл. 6.58 Карло IV и Шарло V, детаљ фреске транслације реликвија, Богородичина капела, Карлштејн
(преузето из: I. Rosario, *Art and Propaganda*, op. cit.)

Сл. 6.59 Карло IV и неидентификовани владар, детаљ фреске транслације реликвија, Богородичина капела, Карлштејн
(преузето из: I. Rosario, *Art and Propaganda*, op. cit.)

Сл. 6.60 Карло IV спушта реликвије у Бохемијски крст реликвијар, детаљ фреске транслације реликвија, Богородичина капела, Карлштејн
(преузето из: I. Rosario, *Art and Propaganda*, op. cit.)

Сл. 6.61 Апостоли, капела Св. Катарине, Карлштејн
(преузето из: P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, op. cit., 158)

Сл. 6.62 Карло IV и Ана уз Богородицу и Христа, капела Св. Катарине, Карлштејн (преузето из: I. Rosario, *Art and Propaganda*, op. cit.)

Сл. 6.63 Портрет Карла IV и Ане, капела Св. Катарине, Карлштејн (преузето из: I. Rosario, *Art and Propaganda*, op. cit.)

Сл. 6.64 Бохемијски крст реликвијар (преузето из: I. Rosario, *Art and Propaganda*, op. cit.)

Сл. 6.65 Карло IV полаже реликвије у реликвијар, сцена се налази поред улаза у капелу Часног крста, копија из 19. века (преузето из: P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, op. cit., 165)

Сл. 6.66 Капела Часног крста, Карлштејн (преузето из: P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, op. cit., 164)

Сл. 6.67 Детаљ доње зоне, Капела Часног крста, Карлштејн (преузето из: P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, op. cit., 164)

Сл. 6.68 Поклоњење три краља, Капела Часног крста, Карлштејн (преузето из: J. Royt, J. Fajt, *Magister Theodoricus, Court Painter of Emperor Charles IV. Decoration of the Sacred Spaces of Castle Karlštejn*, Prague 1998, 25)

Сл. 6.69 Поклоњење двадесет четири старца апокалипсе, Капела Часног крста, Карлштејн (преузето из: J. Royt, J. Fajt, *Magister Theodoricus, Court Painter of Emperor Charles IV*, op. cit., 24)

Сл. 6.70 Панел Распеће, источни зид капеле Часног крста, Карлштејн (преузето из: S. Crowley, *Charles IV: Religious Propaganda and Imperial Expansion*, PhD Thesis, Florida State University 2011, 40)

Сл. 6.71 Анђео са царским инсигнијама, источни зид капеле Часног крста, Карлштејн (преузето из: S. Crowley, *Charles IV: Religious Propaganda and Imperial Expansion*, op. cit., 42)

Сл. 6.72 Анђео са бохемијским инсигнијама, источни зид капеле Часног крста, Карлштејн (преузето из: S. Crowley, *Charles IV: Religious Propaganda and Imperial Expansion*, op. cit., 42)

Сл. 6.73 Панели на источном зиду капеле Часног крста, Карлштејн (преузето из: S. Crowley, *Charles IV: Religious Propaganda and Imperial Expansion*, op. cit., 41)

Сл. 6.74 Свети Мауриције, панел, капела Часног крста, Карлштејн, (преузето из: J. Royt, J. Fajt, *Magister Theodoricus, Court Painter of Emperor Charles IV*, op. cit., 41)

Сл. 6.75 Панели на западном зиду капеле Часног крста, Карлштејн (преузето из: S. Crowley, *Charles IV: Religious Propaganda and Imperial Expansion*, op. cit., 46)

Сл. 6.76 Панел са портретом Карла Великог на западном зиду капеле Часног крста, Карлштејн

(преузето из: S. Crowley, *Charles IV: Religious Propaganda and Imperial Expansion*, op. cit., 44)

Сл. 6.77 Крипто портрет Карла IV, детаљ сл. 6.68
(преузето из: I. Rosario, *Art and Propaganda*, op. cit.)

Сл. 6.78 Поклоњење три краља и Успење Богородичино, Морган диптих
(преузето из: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, op. cit., catalogue, 154)

Сл. 6.79 Ходочаснички беџ
(преузето из: I. Rosario, *Art and Propaganda*, op. cit.)

Сл. 6.80 Мапа Угарске и Европе у 14. веку
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Kingdom_of_Hungary_(1301%E2%80%931526)#/media/File:Europe_in_the_14th_Century.jpg)

Сл. 6.81 Мапа битке код Никопоља
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Danube_Crusade_and_Battle_of_Nicopolis_plan.png)

Сл. 6.82 План Будимског замка око 1440. године
(преузето из: K. Magyar, Royal Residences in Buda in Hungarian and European Context, in: *Medieval Buda in Context*, eds., B. Nagy et al., Boston 2016, 153)

Сл. 6.83 Реконструкција пећи са симболима Змајевог реда
(преузето из: М. Бајаловић – Хаџи – Пешић, Угарски пећњаци у Београдском средњовековном двору, *Годишњак града Београда књ. XXIII* (1976), 20)

Сл. 6.84 Скулптура витеза из Будима
(преузето из: S. Papp, Made for the King: Sigismund of Luxemburg's Statues in Buda and Their Place in Art History, in: *Medieval Buda in Context*, eds., B. Nagy et al., Boston 2016, 428)

Сл. 6.85 Скулптура витеза из Будима
(преузето из: S. Papp, Made for the King: Sigismund of Luxemburg's Statues in Buda and Their Place in Art History, op. cit., 429)

Сл. 6.86 Скулптура Св. Ладислава (?) из Будима
(преузето из: S. Papp, Made for the King: Sigismund of Luxemburg's Statues in Buda and Their Place in Art History, op. cit., 431)

Сл. 6.87 Скулптура апостола из Будима, највероватније Св. Вартоломеј
(преузето из: S. Papp, Made for the King: Sigismund of Luxemburg's Statues in Buda and Their Place in Art History, op. cit., 434)

Сл. 6.88 Остаци главе апостола или пророка из Будима
(преузето из: S. Papp, Made for the King: Sigismund of Luxemburg's Statues in Buda and Their Place in Art History, op. cit., 427)

Сл. 6.89 Скулптура Богородице из Будима
(преузето из: S. Papp, Made for the King: Sigismund of Luxemburg's Statues in Buda and Their Place in Art History, op. cit., 444)

Сл. 6.90 Биста Светог Ладислава
(преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:King_St._Ladislaus.jpg)

Сл. 6.91 Новац Жигмунда Луксембуршког са представом Св. Ладислава и грбом Угарске
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Gold_coin_of_Sigismund_of_Hungary.jpg)

Сл. 6.92 Симбол реда Змаја
(преузето из: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, op. cit., catalogue, 305)

Сл. 6.93 Царски печат Жигмунда Луксембуршког
(преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Zikmund_velka.jpg)

Сл. 6.94 Богородичина капела у Рифијану
(преузето из: D. Buran, Die Wandmalereien in Riffian und Sigismund von Luxemburg, Überlegungen zu einer kirchenpolitisch motivierten Ikonographie um 1400, in: *Sigismundus von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa*, hrsgg., M. Pauly, F. Reinert, Mainz 2006, 304)

Сл. 6.95 Потпис мајстора Венцеслава на источном зиду, Богородичина капела у Рифијану
(преузето из: D. Buran, Die Wandmalereien in Riffian und Sigismund von Luxemburg, op. cit., 310)

Сл. 6.96 Св. Јероним, свод Богородичине капеле у Рифијану
(преузето из: D. Buran, Die Wandmalereien in Riffian und Sigismund von Luxemburg, op. cit., 306)

Сл. 6.97 Христос, Мана и Поклоњење телету, јужни зид Богородичине капеле у Рифијану
(преузето из: D. Buran, Die Wandmalereien in Riffian und Sigismund von Luxemburg, op. cit., 308)

Сл. 6.98 Дванаестогодишњи Христос у храму, источни зид Богородичине капеле у Рифијану
(преузето из: D. Buran, Die Wandmalereien in Riffian und Sigismund von Luxemburg, op. cit., 310)

Сл. 6.99 Чудо откривања Часног крста и Пад идола, западни зид Богородичине капеле у Рифијану
(преузето из: D. Buran, Die Wandmalereien in Riffian und Sigismund von Luxemburg, op. cit., 311)

Сл. 6.100 Чудо откривања Часног крста, детаљ западног зида Богородичине капеле у Рифијану
(преузето из: D. Buran, Die Wandmalereien in Riffian und Sigismund von Luxemburg, op. cit., 312)

Сл. 6.101 Крипто портрет Жигмунда Луксембуршког у оквиру сцене Пада идола, детаљ западног зида Богородичине капеле у Рифијану
(преузето из: D. Buran, Die Wandmalereien in Riffian und Sigismund von Luxemburg, op. cit., 314)

Сл. 6.102 Фреске на јужном зиду у наосу цркве Светог Тројства у Констнацу
(преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:KN_DFK_Innenraum-02-Suedwand.JPG)

Сл. 6.103 Свети Жигмунд / Крипто портрет Жигмунда Луксембуршког, северни зид цркве Светог Тројства у Констнацу
(преузето са сајта:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:KN_DFK_Fresko_N_Sigismund.JPG)

Сл. 6.104 Распеће, олтарски триптих Томаса де Колосвара
(преузето из: E. Marosi, Sigismund, The Last Luxembourg, in: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, eds., B.D. Bohem et al., New York 2005, 120)

Сл. 6.105 Бамбершки ретабл
(преузето из: Z. Jékely, Painting at the court of Emperor Sigismund: The Nuremberg connections of the painter Thomas de Coloswar, *Acta Historiae Artium: Academiae Scientiarum Hungaricae* Vol. 58 (2017), 64)

Сл. 6.106 Портрет краља Жигмунда, Маријано Такола из Сијене
(преузето из: G. Scaglia, An Allegorical Portrait of Emperor Sigismund by Mariano Taccola of Siena, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 31 (1968), 428)

Сл. 6.107 Бронзана врата базилике Св. Петра у Риму
(преузето из: R. Glass, Filarete's *Hilaritas*: Claiming Authorship and Status on the Doors of St. Peter's, *The Art Bulletin* Volume XCIV Number 4 (2012), 549)

Сл. 6.108 Бронзана врата базилике Св. Петра у Риму, детаљ, рељеф процесија и крунисање Жигмунда Луксембуршког за цара
(преузето из: R. Glass, Filarete's *Hilaritas*: Claiming Authorship and Status on the Doors of St. Peter's, op. cit., 560)

Сл. 1.1 Царска круна (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Weltliche_Schatzkammer_Wien_(190)2.JPG)

Сл. 1.2 Христос у слави, детаљ царске круне (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Weltliche_Schatzkammer_Wien_(197).JPG)

Сл. 1.3 Пророк Исаија и цар Језекија на одру, детаљ царске круне (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Weltliche_Schatzkammer_Wien_(196).JPG)

Сл. 1.4 Цар Соломон, детаљ царске круне (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Weltliche_Schatzkammer_Wien_(194)b.JPG)

Сл. 1.5 Цар Давид, детаљ царске круне (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Weltliche_Schatzkammer_Wien_(195).JPG)

Сл. 1.6 Натпис, детаљ царске круне (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Weltliche_Schatzkammer_Wien_(176)pano2.jpg)

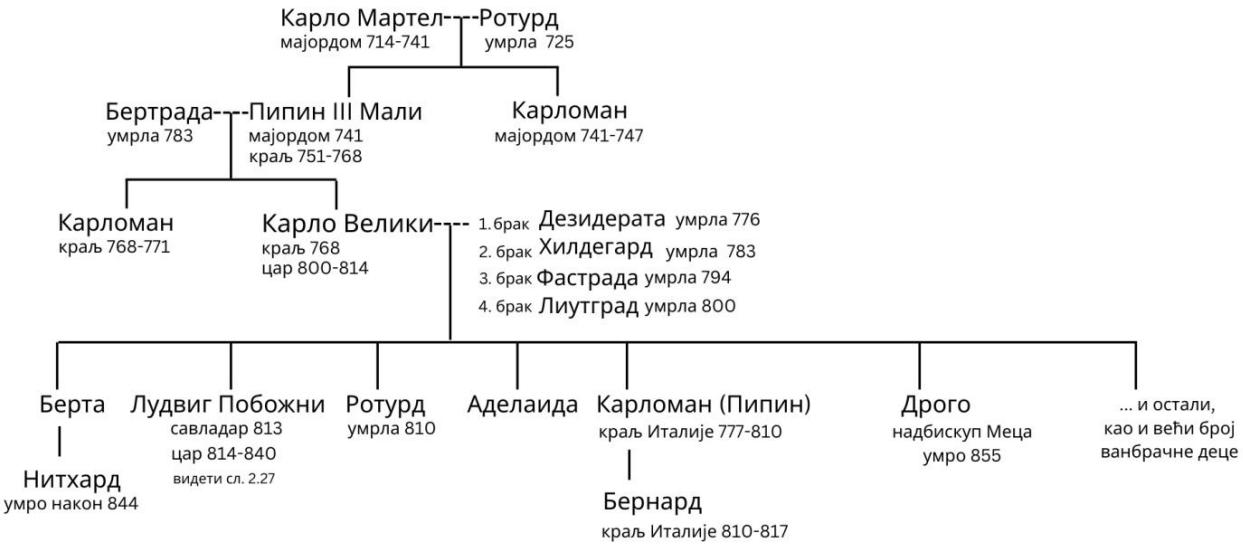
Сл. 1.7 Царски глоб (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Imperial_Orb_of_the_Holy_Roman_Empire.jpg)

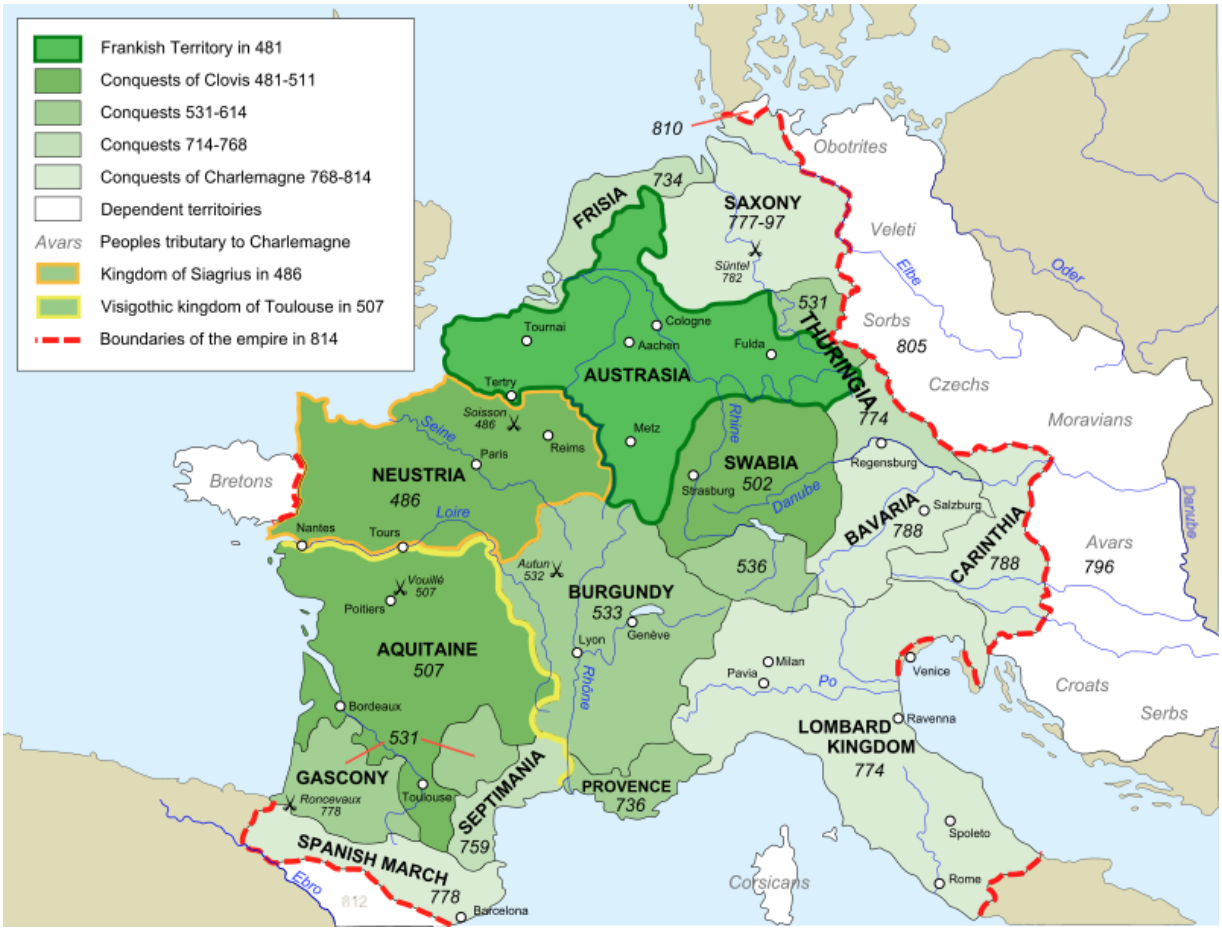
Сл. 1.8 Царски мач (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Reichsschwert#/media/Datei:I09_526_Reichsschwert_(cropped).jpg)

Сл. 1.9 Царски крст са Св. копљем (лево) и реликвијаром (десно) (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Weltliche_Schatzkammer_Wien_(179).JPG)

Сл. 2.1 Генеалогија Каролиншке династије од Карла Мартела до наследника Карла Великог (ауторка, уз наведену литературу)

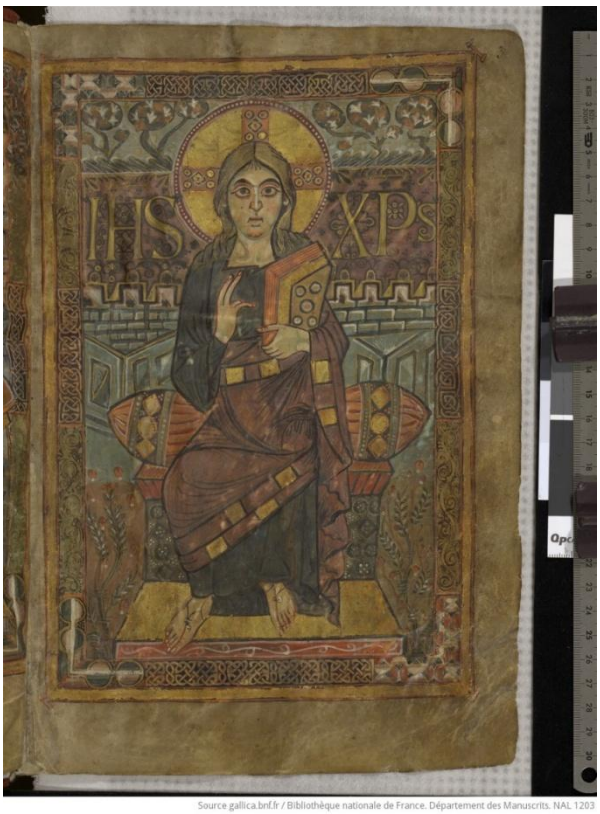
Сл. 2.2 Мапа царства Карла Великог 814. године (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Charlemagne#/media/File:Frankish_Empire_481_to_814-en.svg)

Сл. 2.3 Кованица са именом краљице Фастраде (преузето из: S. Coupland, A coin of Queen Fastrada and Charlemagne, *Early Medieval Europe* Vol. 31, Iss. 4 (2023), 586)

Сл. 2.4 Извор живота, Годескалков лекционар, Bibliothèque nationale de France, MS, Nouv. acq. lat. 1203 Paris, fol. 3v (преузето са сајта: Bibliothèque nationale de France https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b6000718s/f5.item#)

Сл. 2.5 Maiestas Domini, Годескалков лекционар, Bibliothèque nationale de France, MS, Nouv. acq. lat. 1203, fol. 3r (преузето са сајта: Bibliothèque nationale de France https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b6000718s/f5.item#)

Сл. 2.6 Натпис на каменој греди који сведочи о Карловом боравку у Равени (преузето из: A. Ranaldi, P. Novara, Karl der Große, Ravenna und Aachen, in: *Karl der Grosse. Orte der Macht. Essays,* ed., F. Pohle, Dresda 2014, 114)

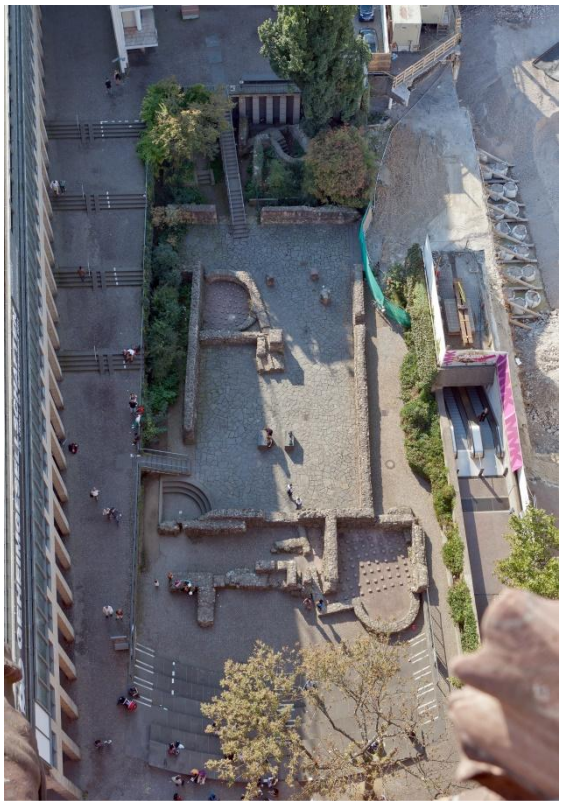
Сл. 2.7 Св. Петар, папа Лав III и Карло Велики, цртеж из 18. века (преузето из: J. Snyder, *Medieval Art: Painting, Sculpture, Architecture 4th-14th Century*, New York 1989, 192)

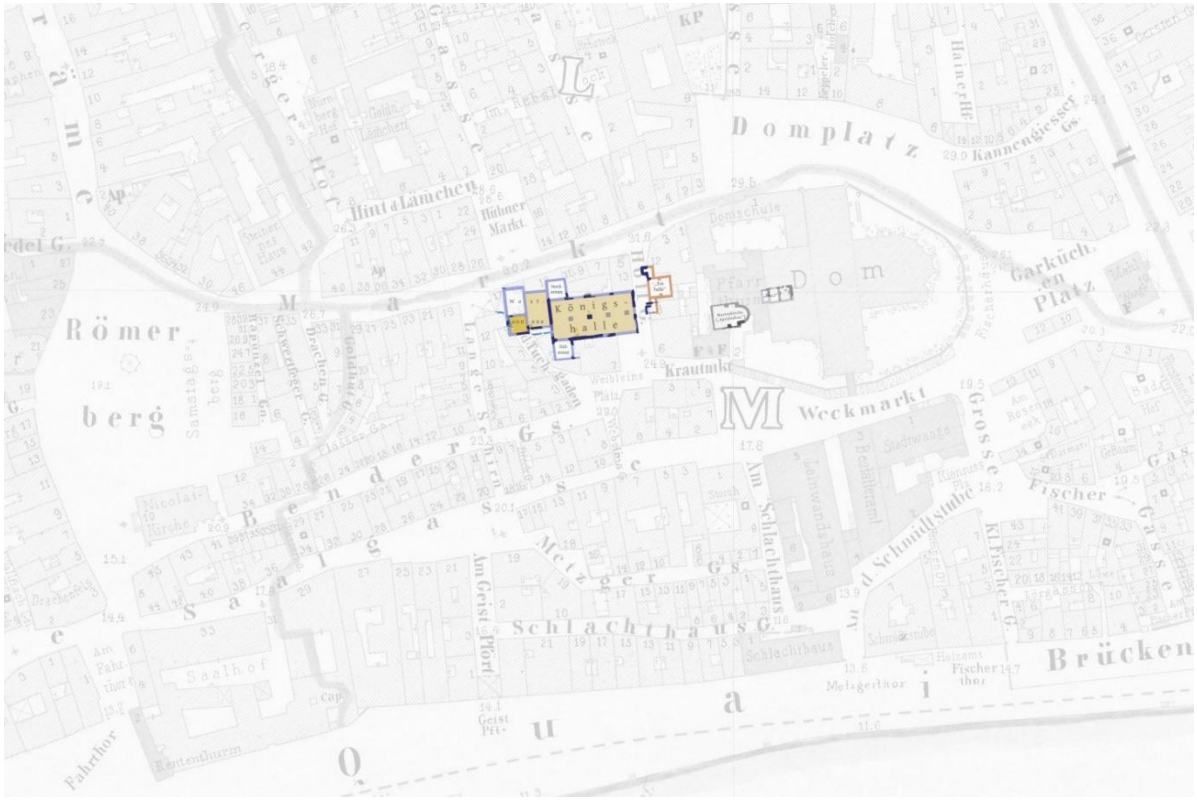
Сл. 2.8 Мозаик у триклинијуму, Латеранска палата, данашњи изглед (преузето са сајта: https://it.wikipedia.org/wiki/Palazzo_del_Laterano#/media/File:Triclinum-mosaik.jpg)

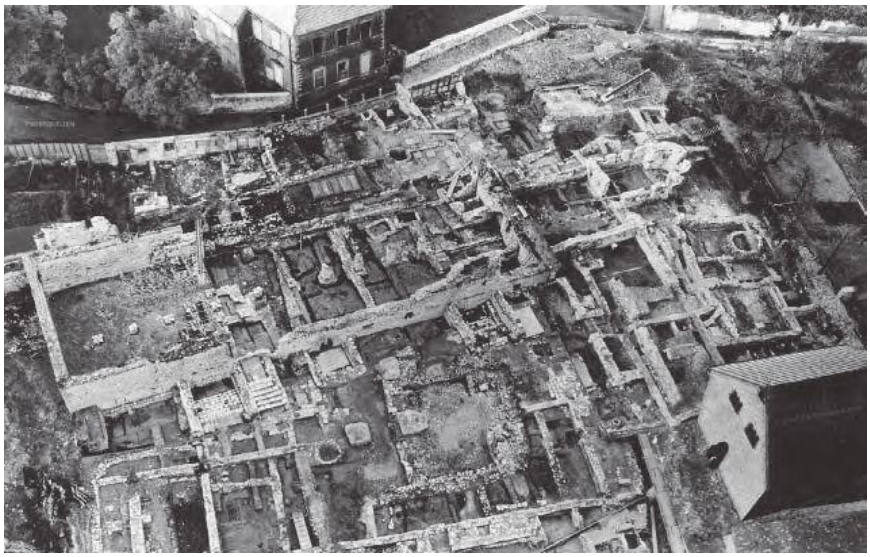
Сл. 2.9 Портрет Карла Великог на сребрном новцу (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Charlemagne#/media/File:Charlemagne_denier_Mayence_812_814.jpg)

Сл. 2.10 Археолошки остаци владарског комплекса у Франкфурту (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6nigspfalz_Frankfurt#/media/Datei:Frankfurt_Am_Main-Archaeologischer_Garten-Ansicht_vom_Domturm-20110925.jpg)

Сл. 2.11 Делимична реконструкција комплекса у Франкфурту око 822. године на градској мапи из 19. века (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6nigspfalz_Frankfurt#/media/Datei:Frankfurt_Am_Main-K%C3%B6nigspfalz_Frankfurt-Befunde_und_Zustand-um_822-Ravenstein1862.jpg)

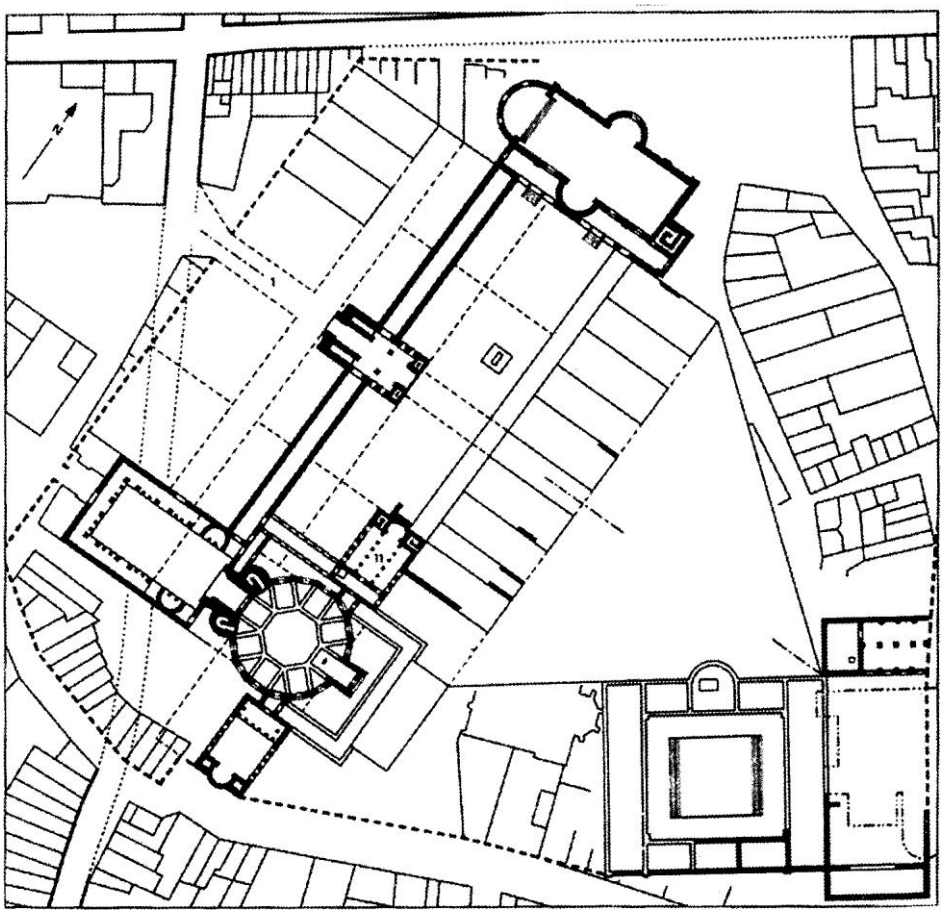
Сл. 2.12 Археолошки остаци у Падерборну (преузето из: H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, Boston 2004)

Сл. 2.13 Фрагмент капитела из Падерборна (преузето из: H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture*, op.cit.)

Сл. 2. 14 Фрагмент обојеног малтера из Падерборна (преузето из: H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture*, op.cit.)

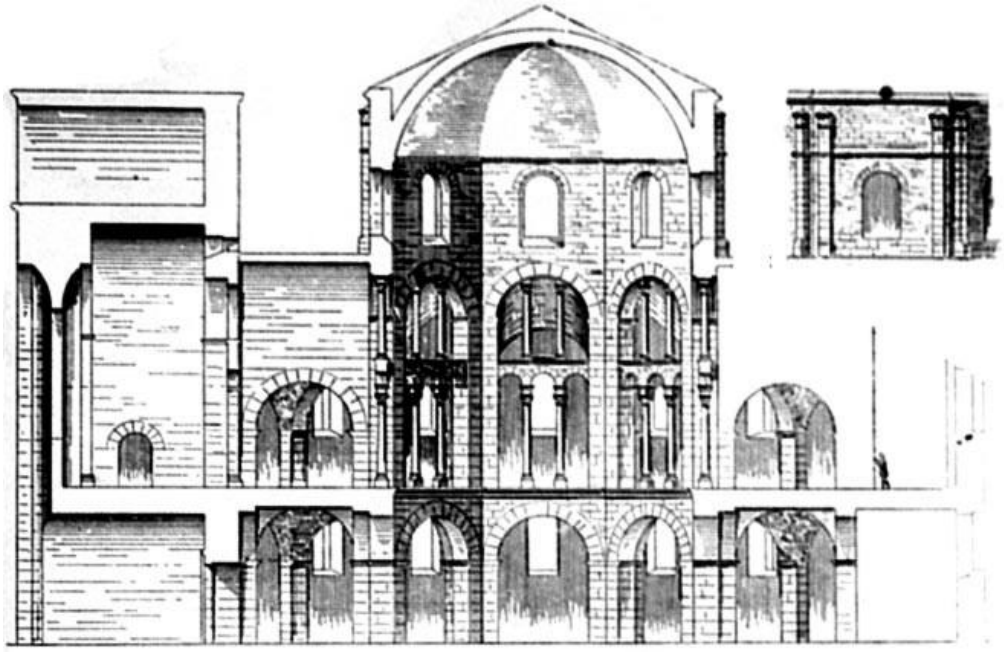
Сл. 2.15 План комплекса у Ахену (преузето из: H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture*, op.cit.)

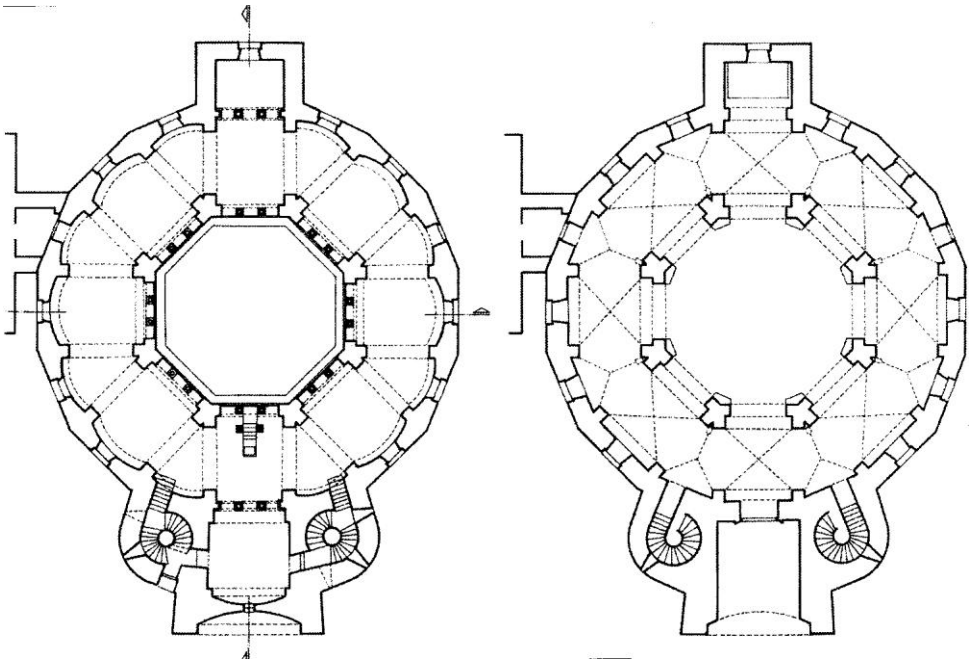
Сл. 2.16 Оригинални зидови владарске палате у Ахену (преузето из: H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture*, op.cit.)

Сл. 2.17 Спољашњост Палатинске капеле у Ахену, данашњи изглед (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Palatine_Chapel,_Aachen#/media/File:Aachener_Dom_Oktogon.jpg)

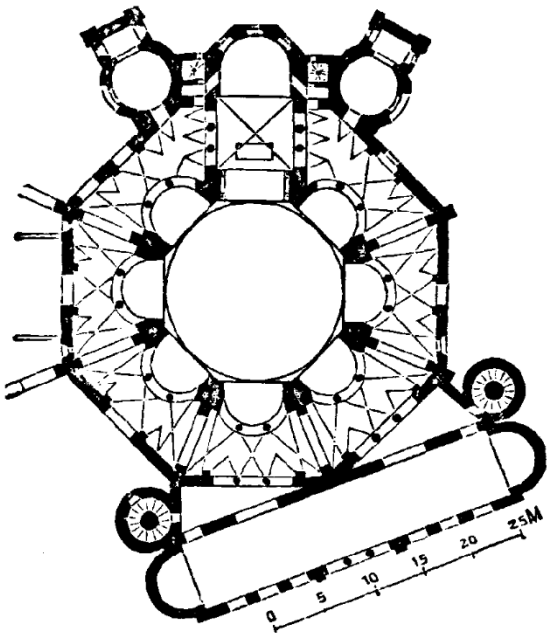
Сл. 2.18 Попречни пресек Палатинске капеле у Ахену (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Aachener_Dom#/media/Datei:Aachen_Dehio_1887.jpg)

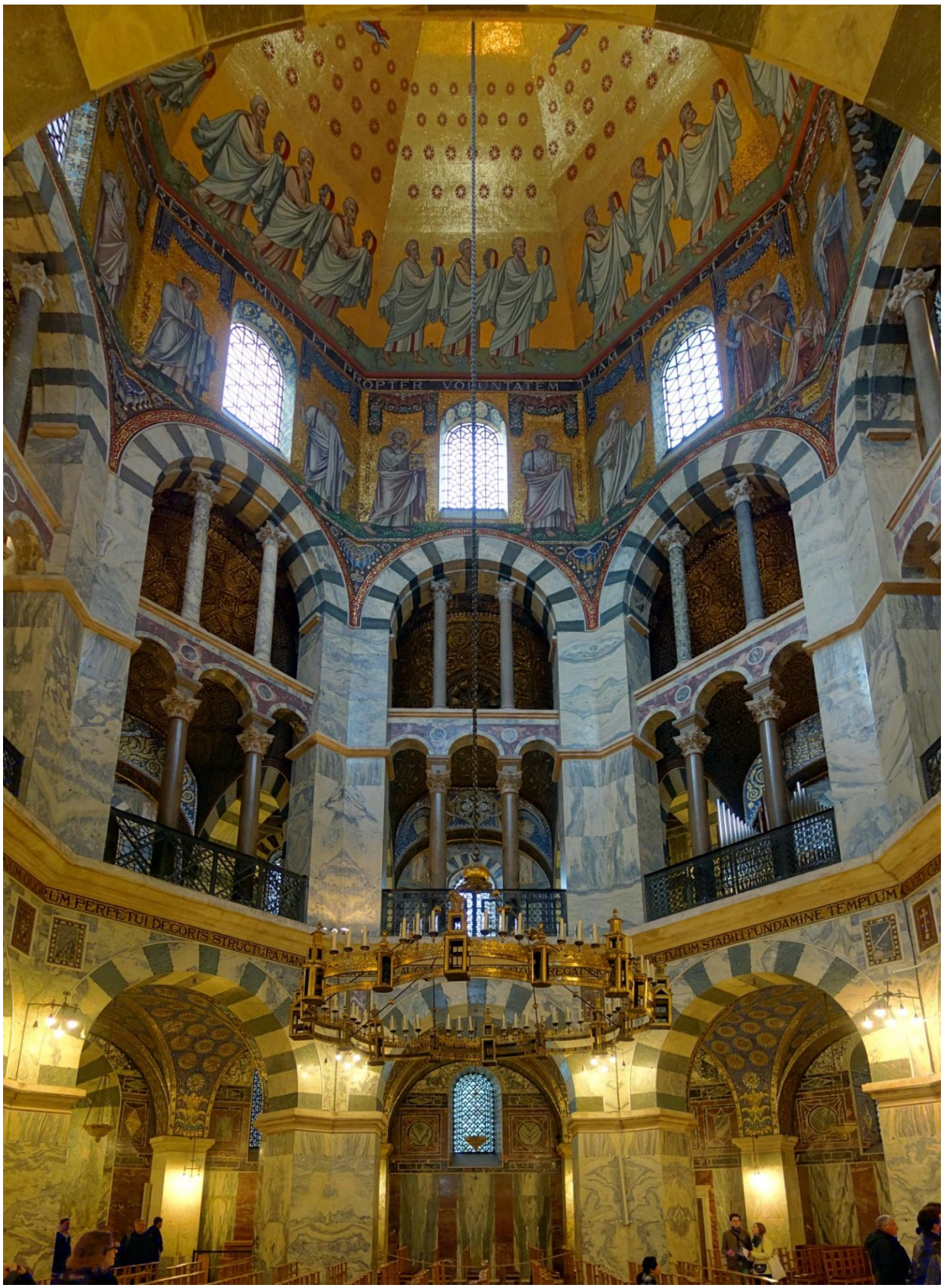
Сл. 2.19 План Богородичине цркве у Ахену (преузето из: H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture*, op.cit.)

Сл. 2.20 Вестверк Богородичине цркве у Ахену (преузето из: H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and* architecture, op.cit.)

Сл. 2.21. План цркве Сан Витале у Равени (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Basilica_of_San_Vitale#/media/File:Byggnadskonsten,_San_Vitale_i_Ravenna,_Nordisk_familjebok.png)

Сл. 2.22 Унутрашњост Богородичине цркве у Ахену (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Palatine_Chapel,_Aachen#/media/File:Aix_dom_int_vue_cote.jpg)

Сл. 2.23 Мозаик у куполи Богородичине цркве у Ахену, реконструкција из 19. века, данашњи изглед (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Aachener_Dom#/media/Datei:Aachener_Dom_Kuppelmosaik_Oktogon_2014.jpg)

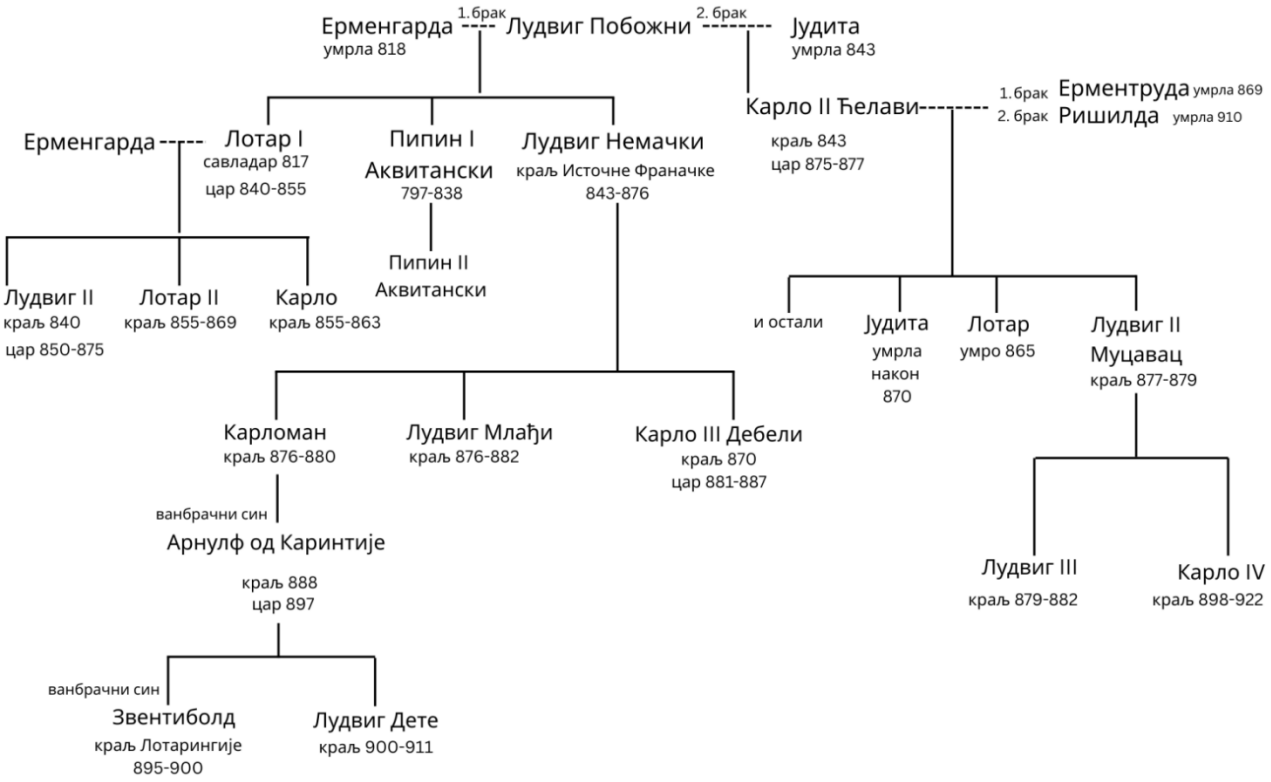
Сл. 2.24 Трон Карла Великог у Ахену (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Throne_of_Charlemagne#/media/File:Aachener_Dom_BW_2016-07-09_13-49-15.jpg)

Сл. 2.25 Саркофаг Карла Великог са представом Отмице Просерпине (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Charlemagne#/media/File:AachenerDomSarg.jpg)

Сл. 2.26 Цртеж реконструкције могућег изгледа гробног места Карла Великог (преузето из: G.V. Grimm, T. Kaszab-Olschewski, Zu einer künstlerischen Rekonstruktion der Grabmemorie Karls des Großen, in: *Von derWeser in die Welt. Festschrift für Hans-Georg Stephan zum 65. Geburtstag. Alteuropäische Forschungen. Neue Folge 7*, hrsg., T. Gärtner, S. Hesse, S. König, Langenweissbach 2015, 131)

Сл. 2.27 Генеалогија Каролиншке династије од Лудвига Побожног (ауторка, уз наведену литературу)

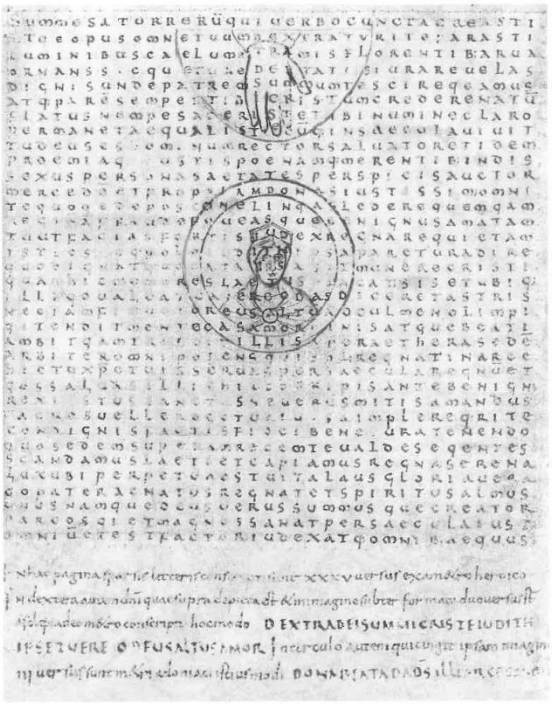
Сл. 2.28 Портрет цара Лудвига Побожног на новцу (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Louis_le_Pieux_sesquisolidus_814_840.jpg)

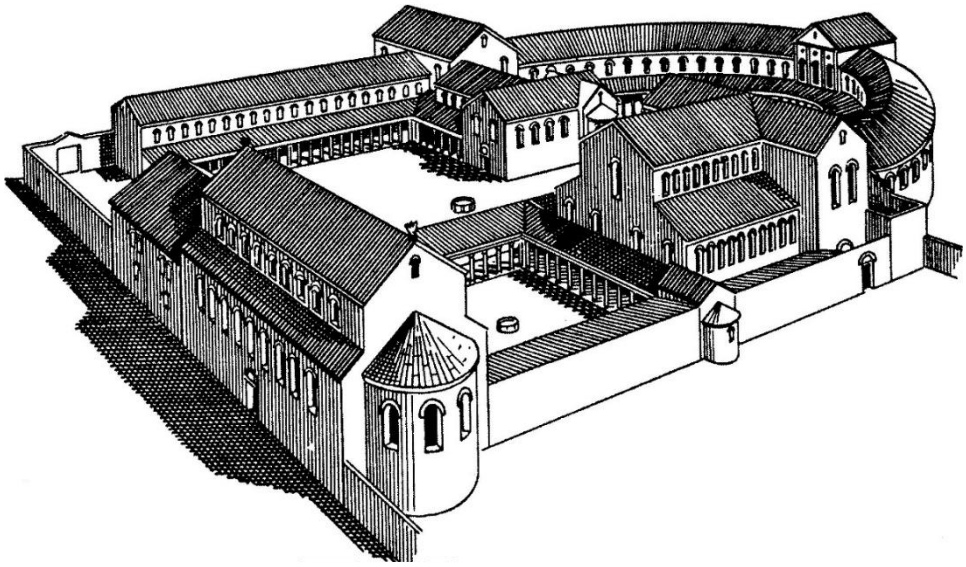
Сл. 2.29 Новац из периода владавине цара Лудвига Побожног (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Denier_Louis_le_Pieux.jpg)

Сл. 2.30 Портрет цара Лудвига Побожног, Biblioteca Apostolica Vaticana, MS. Reg. lat. 124, fol. 4v (преузето са сајта:https://en.wikipedia.org/wiki/File:Ludwik_I_Pobo%C5%BCny.jpg#/media/File:Ludwik_I_Pobo%C5%BCny.jpg)

Сл. 2.31 Портрет царице Јудите, Bibliothèque de Genève, Ms. lat. 22, fol. 4v (преузето из: E. Sears, Louis the Pious as Miles Christi: The Dedicatory Image in Hrabanus Maurus's De Laudibus Sanctae Crucis, in: *Charlemagne's Heir: New Perspectives on the Reign of Louis the Pious (814-840)*, eds., P. Godman, R. Collins, Oxford 1990)

Сл. 2.32 Цртеж реконструкције дворског комплекса у Ингелхајму (преузето из: H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe 750-900*, Boston 2004)

Сл. 2.33 Данашње подручје града са реконструкцијом некадашњег комплекса у Ингелхајму (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Kaiserpfalz_Ingelheim_-_Grundriss.JPG)

Сл. 2.34 Остаци владарске дворане у Ингелхајму, поглед ка апсиди (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Kaiserpfalz1-Ingelheim.jpg)

Сл. 2.35 Остаци коринтског капитела из палате у Ингелхајму (преузето из: H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture*, op.cit.)

Сл. 2.36 Део каменог панела са представом крилатог коња из Ингелхајма (преузето из: H. Schutz, *The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture*, op.cit.)

Сл. 2.37 Остаци саркофага цара Лудвига Побожног (преузето са сајта: https://www.latribunedelart.com/spip.php?page=docbig&id_document=62754&id_article=10820&lang=fr#album-a10820-r10820-article10820)

Сл. 2.38 Цртеж гробнице цара Лудвига Побожног (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tombeau_de_l%27empereur_Louis_le_Pieux.jpg)

Сл. 2.39 Мапа поделе царства Верденским споразумом 843. године (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Vertrag_von_Verdun_en.svg)

Сл. 2.40 Медаљон цара Лотара I (преузето из: K. Morrison, The Gold Medallions of Louis the Pious and Lothaire I and the Synod of Paris (825), *Speculum* Vol. 36, No. 4 (1961))

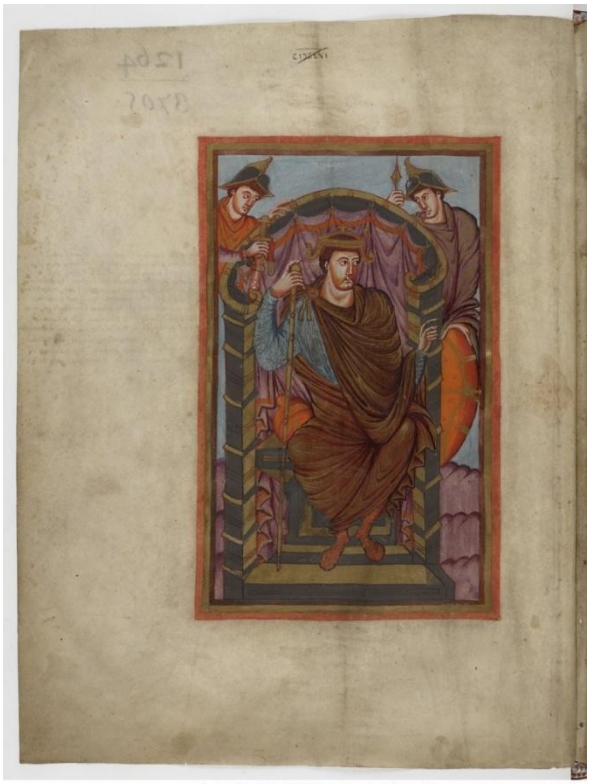
Сл. 2.41 Портрет цара Лотара I, Псалтир цара Лотара, British Museum, Add. MS. 37768, fol. 4r (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:London,_British_Library,_MS_Add_37768,_fol._4r.jpg)

Сл. 2.42 Дагобертов трон (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Throne_of_Dagobert#/media/File:Cluny_-_Mero_-_Tr%C3%B4ne_de_Dagobert.jpg)

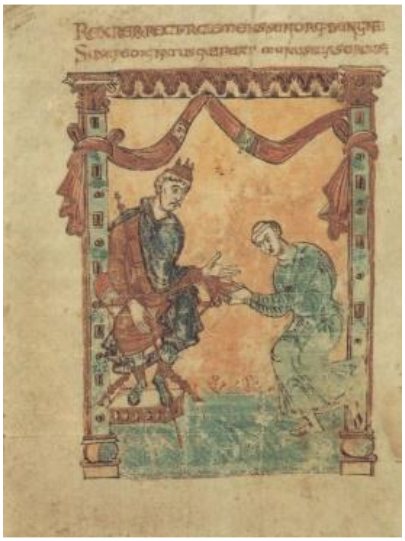
Сл. 2.43 Цар Давид, Псалтир цара Лотара, British Museum, Add. MS. 37768, fol. 5r (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:King_David,_Lothar_Psalter.jpg)

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France. Département des Manuscrits. Latin 266

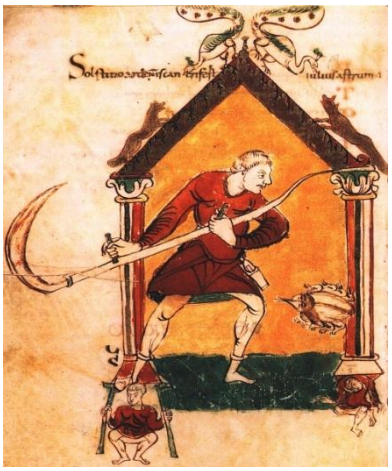
Сл. 2.44 Портрет цара Лотара I, Лотарово јеванђеље, Bibliothèque nationale de France, MS. lat. 266, fol. 1v (преузето са сајта: Bibliothèque nationale de France https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8451637v/f12.item#)

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France. Département des Manuscrits. Latin 266

Сл. 2.45 Христос у слави, Лотарово јеванђеље, Bibliothèque nationale de France, MS. lat. 266, fol. 2v (преузето са сајта: Bibliothèque nationale de France https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8451637v/f12.item#)

Сл. 2.46 Портрет цара Лотара I, Мартирологија Вандалберта из Прима, Biblioteca Apostolica Vaticana, MS. Reg. lat. 438, fol. 1v (преузето са сајта:https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wandalbert_%C2%B7_Pr%C3%BCm_%C2%B7_Martyrolog%C4%ADum.jpg)

Сл. 2.47 Јул, месечни радови, Мартирологија Вандалберта из Прима, Biblioteca Apostolica Vaticana, MS. Reg. lat. 438, fol. 15v (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wandalbert_von_Pr%C3%BCm_-_Juli.jpg)

Сл. 2.48 Подела царства након смрти Лотара I, Италија: Лудвиг II; Лотарингија: Лотар II; Прованса: Карло; Источна Франачка: Лудвиг Немачки; Западна Франачка: Карло Ћелави
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Treaty_of_Pr%C3%BCm#/media/File:Vertrag_von_Pr%C3%BCm.svg)

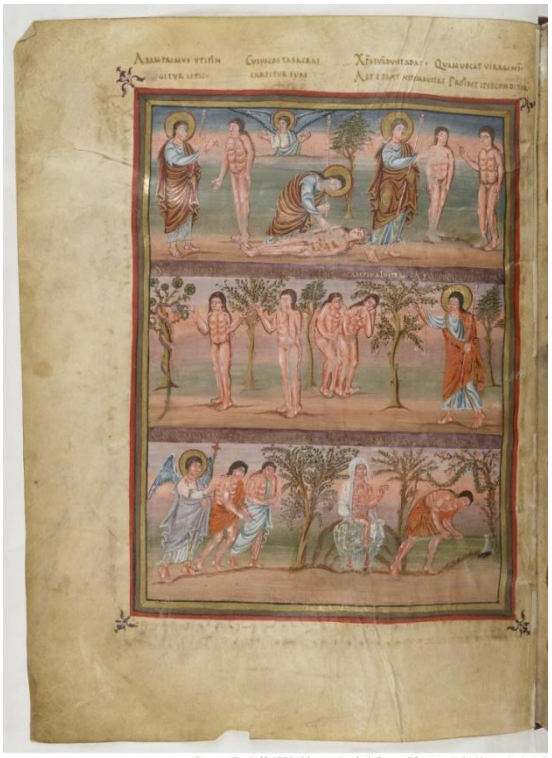

Сл. 2.49 Коњаничка статуа из Меца, данас у Лувру (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Equestrian_statuette_of_Charlemagne#/media/File:Charles_Marville,_H%C3%B4tel_Carnavalet,_statue_of_Charlemagne,_ca._1853%E2%80%9370.jpg)

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France. Département des Manuscrits. Latin 1

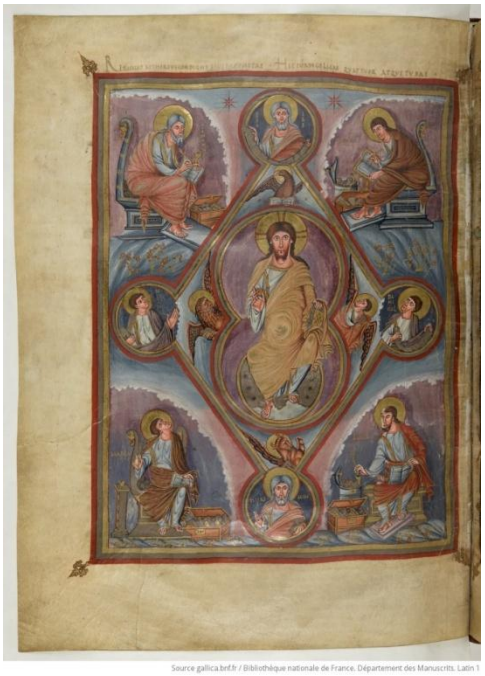
Сл. 2.50 Посветна поема са медаљонима цара Давида и Карла Ћелавог, Прва Библија Карла Ћелавог, Bibliothèque nationale de France MS. lat.1, fol. 1v (преузето са сајта, уз дозволу: Bibliothèque nationale de France https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8455903b)

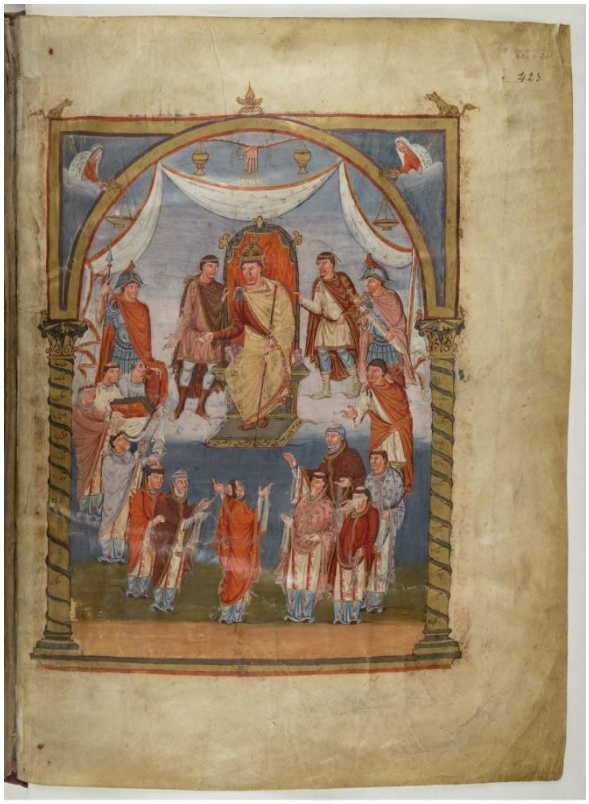
Сл. 2.51 Циклус генезе, Прва Библија Карла Ћелавог, Bibliothèque nationale de France MS. lat.1, fol. 10v (преузето са сајта, уз дозволу: Bibliothèque nationale de France https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8455903b)

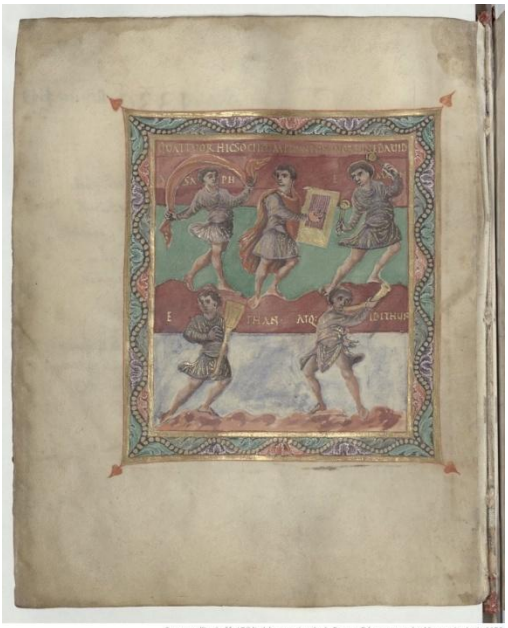
Сл. 2.52 Цар Давид, Прва Библија Карла Ћелавог, Bibliothèque nationale de France MS. lat.1, fol. 215v (преузето са сајта, уз дозволу: Bibliothèque nationale de Francehttps://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8455903b)

Сл. 2.53 Христос у слави, Прва Библија Карла Ћелавог, Bibliothèque nationale de France MS. lat.1, fol. 329v (преузето са сајта, уз дозволу: Bibliothèque nationale de France https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8455903b)

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France. Département des Manuscrits. Latin 1

Сл. 2.54 Портрет Карла Ћелавог, Прва Библија Карла Ћелавог, Bibliothèque nationale de France MS. lat.1, fol. 423r (преузето са сајта, уз дозволу: Bibliothèque nationale de France https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8455903b)

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France. Département des Manuscrits. Latin 1152

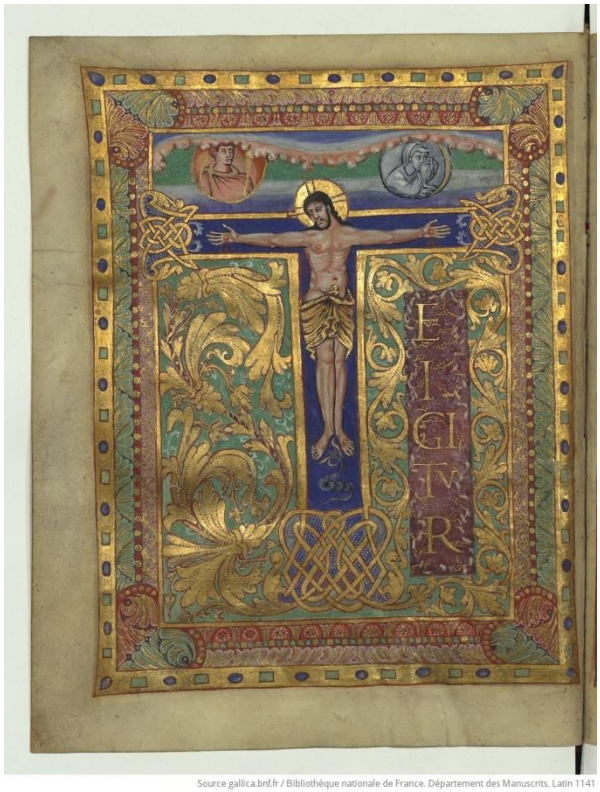
Сл. 2.55 Цар Давид, Псалтир Карла Ћелавог, Bibliothèque nationale de France MS. lat.1152, fol. 1v (преузето са сајта, уз дозволу: Bibliothèque nationale de France https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55001423q/f12.item#)

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France. Département des Manuscrits. Latin 1152

Сл. 2.56 Портрет Карла Ћелавог, Псалтир Карла Ћелавог, Bibliothèque nationale de France MS. lat.1152, fol. 3v (преузето са сајта, уз дозволу: Bibliothèque nationale de France https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55001423q/f12.item#)

Сл. 2.57 Портрет Карла Ћелавог, Крунидбени сакраментар, Bibliothèque nationale de France MS. lat. 1141, fol. 2v (преузето са сајта, уз дозволу: Bibliothèque nationale de Francehttps://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53019391x/f14.item#)

Сл. 2.58 Распеће, Крунидбени сакраментар, Bibliothèque nationale de France MS. lat. 1141, fol. 6v (преузето са сајта, уз дозволу: Bibliothèque nationale de France https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53019391x/f14.item#)

Сл. 2.59 Портрет Карла Ћелавог, Кодекс Ауреус Светог Емермана Регензбурског, Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 14000, fol. 5v (преузето са сајта: https://www.digitale-sammlungen.de)

Сл. 2.60 Поклоњење Апокалиптичном јагњету, Кодекс Ауреус Светог Емермана Регензбурског, Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 14000, fol. 6r (преузето са сајта: https://www.digitale-sammlungen.de)

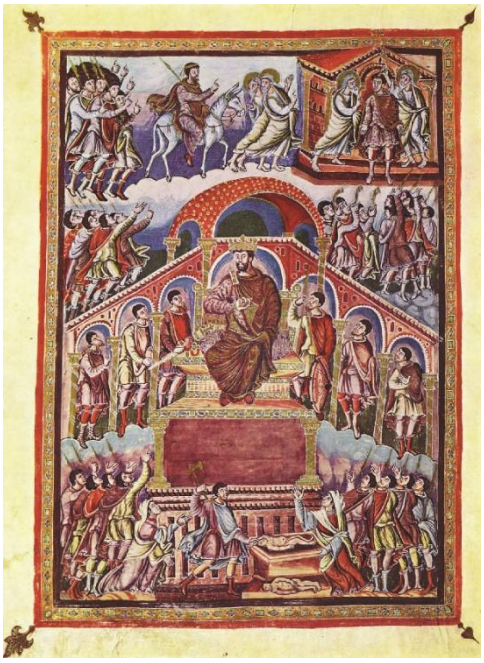
Сл. 2.61 Корице Кодекса Ауреуса Светог Емермана Регензбурског, Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 14000 (преузето са сајта: https://www.digitale-sammlungen.de)

Сл. 2.62 Портрет Карла Ћелавог, Библија Сан Паоло фуори ле мура, Abbazia di San Paolo fuori le Mura, Codex Membranaceus Saeculi IX, fol. 1r (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Bible_of_San_Paolo_fuori_le_Mura#/media/File:Bible_carolingienne_(Charles_le_Chauve).jpg)

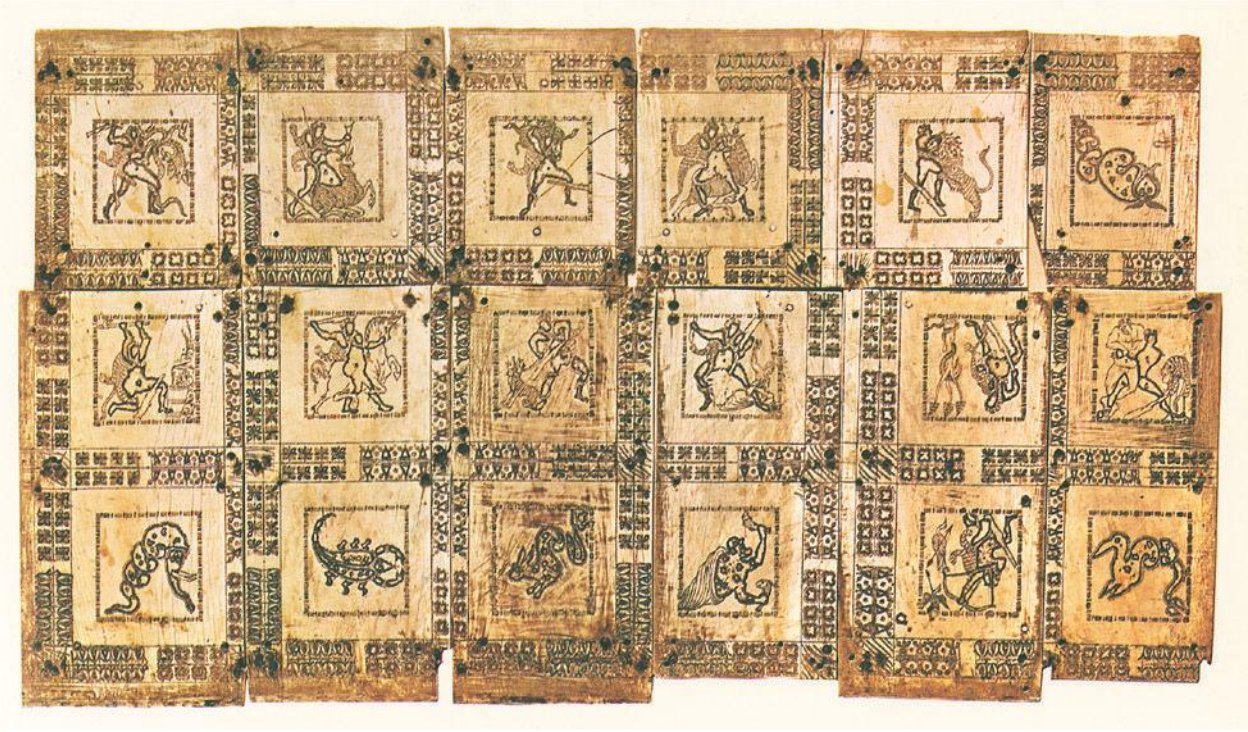
Сл. 2.63 Давид посматра убиство Амалике, Библија Сан Паоло фуори ле мура, Abbazia di San Paolo fuori le Mura, Codex Membranaceus Saeculi IX, fol. 93v (преузето из: А. И. Сидоров, Королевское зерцало в каролингской книжной миниатюре (по материалам изображений в Библии Сан Паоло фуори ле Мура), *Вспомогательные исторические дисциплины* 36 (2017))

Сл. 2.64 Соломон на трону, Библија Сан Паоло фуори ле мура, Abbazia di San Paolo fuori le Mura, Codex Membranaceus Saeculi IX, fol. 188v (преузето из: А.И. Сидоров, Королевское зерцало в каролингской книжной миниатюре, op. cit.)

Сл. 2.65 *Cathedra Petri*, Трон Карла Ћелавог (преузето из: D. Diemer, Zwei Throne Karls des Kahlen? Zu Ikonographie, Erhaltungszustand und Rekonstruktion der „Cathedra Petri“, *Zeitschrift des deutschen Vereins für Kunstwissenschaft* Bd. 72/73 (2018/19), 139)

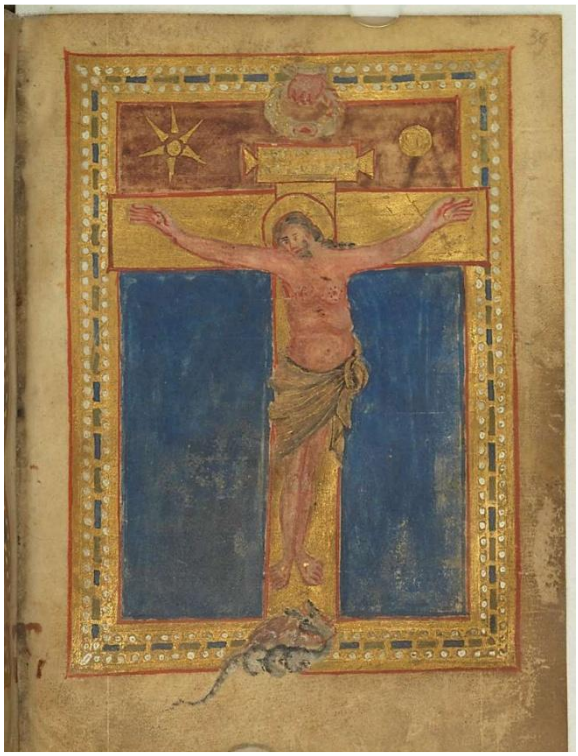
Сл. 2.66 Предња страна трона Карла Ћелавог са Херкуловим делима и сазвежђима (преузето из: C. Jäggi, Cathedra Petri und Colonna Santa in St. Peter zu Rom: Überlegungen zu "Produktion" und Konjunktur von Reliquien im Mittelalter, in: *Erzeugung und Zerstörung von Sakralität zwischen Antike und Mittelalter*, hrsg., A. Bergmeier, et al., Heidelberg 2016, 121)

Сл. 2.67 Портрет Карла Ћелавог са анђелима, Трон Карла Ћелавог (преузето из: C. Jäggi, Cathedra Petri und Colonna Santa in St. Peter zu Rom: Überlegungen zu "Produktion" und Konjunktur von Reliquien im Mittelalter, op. cit., 122)

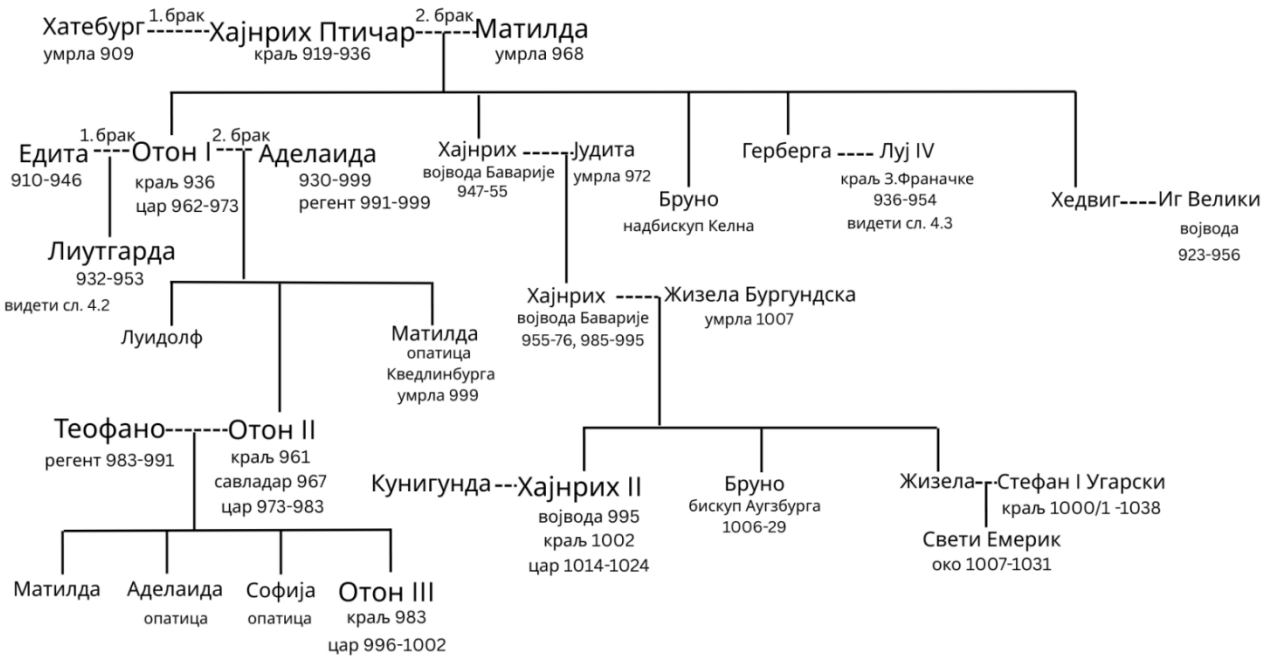
Сл. 2.68 Портрет Карла Ћелавог у проскинези, Молитвеник Карла Ћелавог, München, Schatzkammer der Residenz, ResMü Schk 4 WL, fol. 38v (преузето са сајта: https://fr.wikipedia.org/wiki/Livre_de_pri%C3%A8res_de_Charles_le_Chauve#/media/Fichier:Gebetbuch_Karls_des_Kahlen__Schatzkammer_M%C3%BCnchen_f38v_(Darstellung_Karls_des_Kahlen).jpg)

Сл. 2.69 Распеће, Молитвеник Карла Ћелавог, München, Schatzkammer der Residenz, ResMü Schk 4 WL, fol. fol. 39r (преузето са сајта: https://fr.wikipedia.org/wiki/Livre_de_pri%C3%A8res_de_Charles_le_Chauve#/media/Fichier:Gebetbuch_Karls_des_Kahlen__Schatzkammer_M%C3%BCnchen_f39r_(Darstellung_Christi_am_Kreuz).jpg)

Сл. 3.1 Мапа царства Отона између 972. и 1032. године (преузето са сајта:https://en.wikipedia.org/wiki/Holy_Roman_Empire#/media/File:Holy_Roman_Empire_11th_century_map-en.svg)

Сл. 3.2 Генеалогија Отонске династије (ауторка, уз наведену литературу)

Сл. 3.3 Краљевски печат Отона I (преузето из: H. L. Adelson, The Holy Lance and the Hereditary German Monarchy, *The Art Bulletin* Vol 48. Iss. 2 (1966), 185)

Сл. 3.4 Царски печат Отона I (преузето са сајта:https://en.wikipedia.org/wiki/Otto_the_Great#/media/File:Siegel_Otto_I_Posse.JPG)

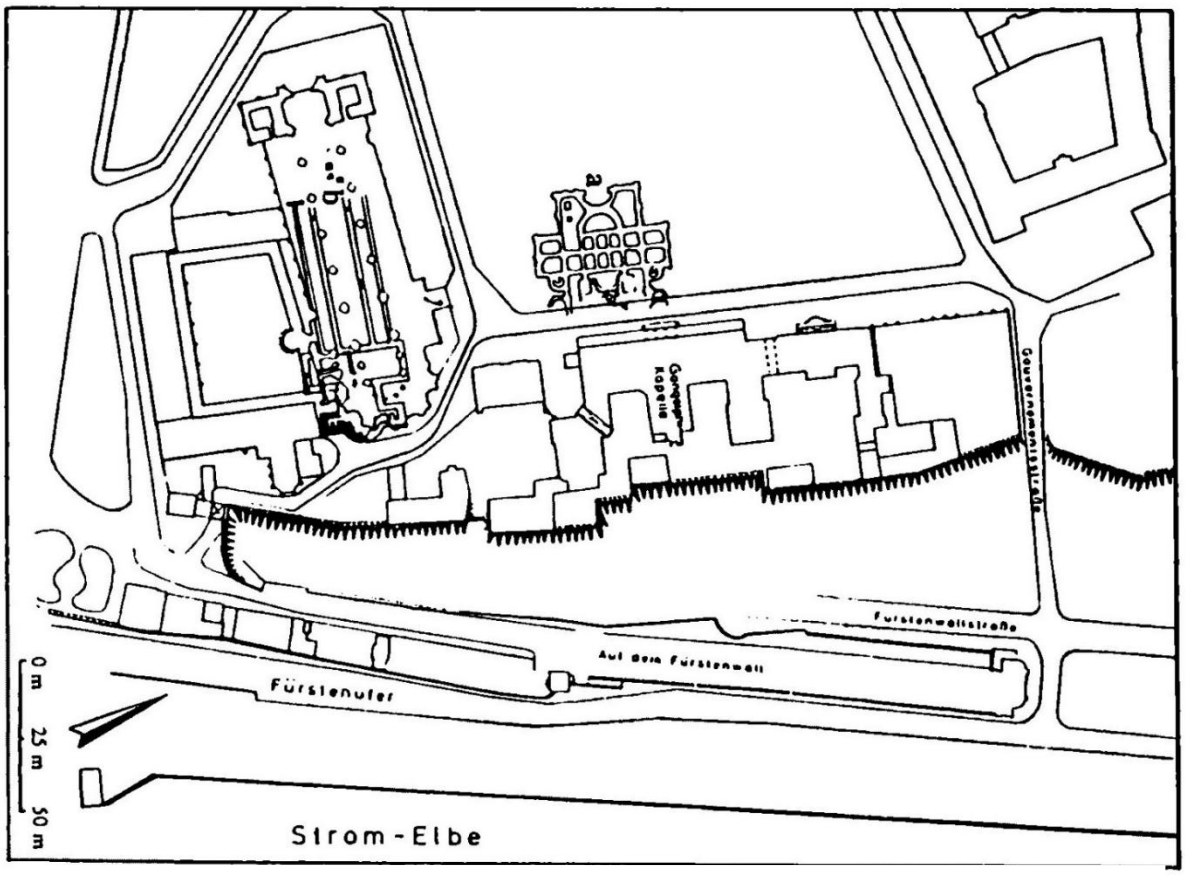
Сл. 3.5. Катедрала у Магдебургу, данашњи изглед (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Magdeburger_Dom#/media/Datei:Magdeburger_Dom_Luftbild.jpg)

Сл. 3.6 Унутрашњост катедрале у Магдебургу, детаљ порфирни стубови (преузето из: M. Peter, Otto der Große, Magdeburg und die Antike: Zur Verwendung antiker Spolien aus dem Mittelmeerraum in ottonischer Zeit, *Antike Welt* Vol. 32, No. 3 (2001), 295)

Сл. 3.7 Ктиторски портрет цара Отона I, Магдебуршка слоновача, Музеј Метрополитен (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Magdeburg_Ivories#/media/File:Christ_Magdeburg_Cathedral_Met_41.100.157.jpg)

Сл. 3.8 Топографија Магдебурга, а. палата, б. црква (преузето из: T. Zotz, Carolingian Tradition and Ottonian-Salian Innovation: comparative observations on palatine policy in the Empire, in: *Kings And Kingship In Medieval Europe*, ed., A. Duggan, Exeter 1993, 91)

Сл. 3.9 Гробница цара Отона I у катедрали у Магдебургу, данашњи изглед (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Magdeburger_Dom#/media/Datei:Magdeburger_Dom_Cathedral_(47619211322).jpg)

Сл. 3.10 Брачна повеља Отона II и Теофано, Staatsarchiv Wolfenbüttel 6 Urk 11 (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Heiratsurkunde_der_Kaiserin_Theophanu#/media/Datei:Urkunde01.jpg)

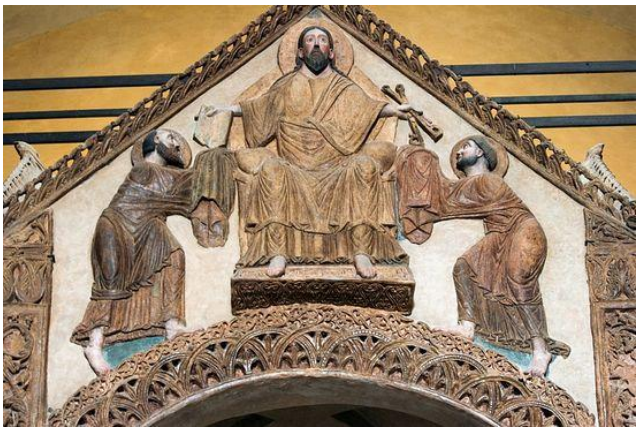
Сл. 3.11 Горња ивица Брачне повеље Отона II и Теофано, Staatsarchiv Wolfenbüttel 6 Urk 11(преузето из: E.Garrison, Mimetic bodies: repetition, replication, and simulation in the marriage charter of Empress Theophanu, *Word & Image*, Vol. 33, Iss. 2 (2017), 218)

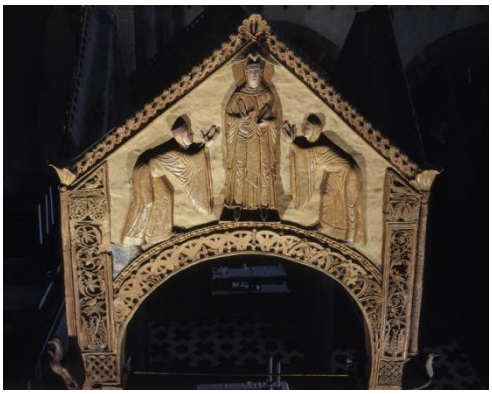
Сл. 3.12 Крунидбена слоновача из Клинијевског музеја (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Theophanu#/media/File:Otton_II_et_Th%C3%A9ophano.JPG)

Сл. 3.13 Миланска слоновача из Замка Сфорца у Милану (преузето из: *Imperiituro. Renovatio Imperii. Ravenna nell'Europa Ottoniana. Ravenna in Ottonian Europe*, eds., M. P. Guermandi, S. Urbini, Bologna 2014)

Сл. 3.14 Предаја кључева и закона, детаљ са тимпанона циборијума у цркви Сан Амброђо у Милану (преузето са сајта: https://orthochristian.com/88974.html)

Сл. 3.15 Богородица и две женске фигуре, детаљ са тимпанона циборијума у цркви Сан Амброђо у Милану (преузето са сајта: https://izi.travel/en/ddf1-tympanum-of-the-ciborium-of-basilica-of-saint-ambrose/en)

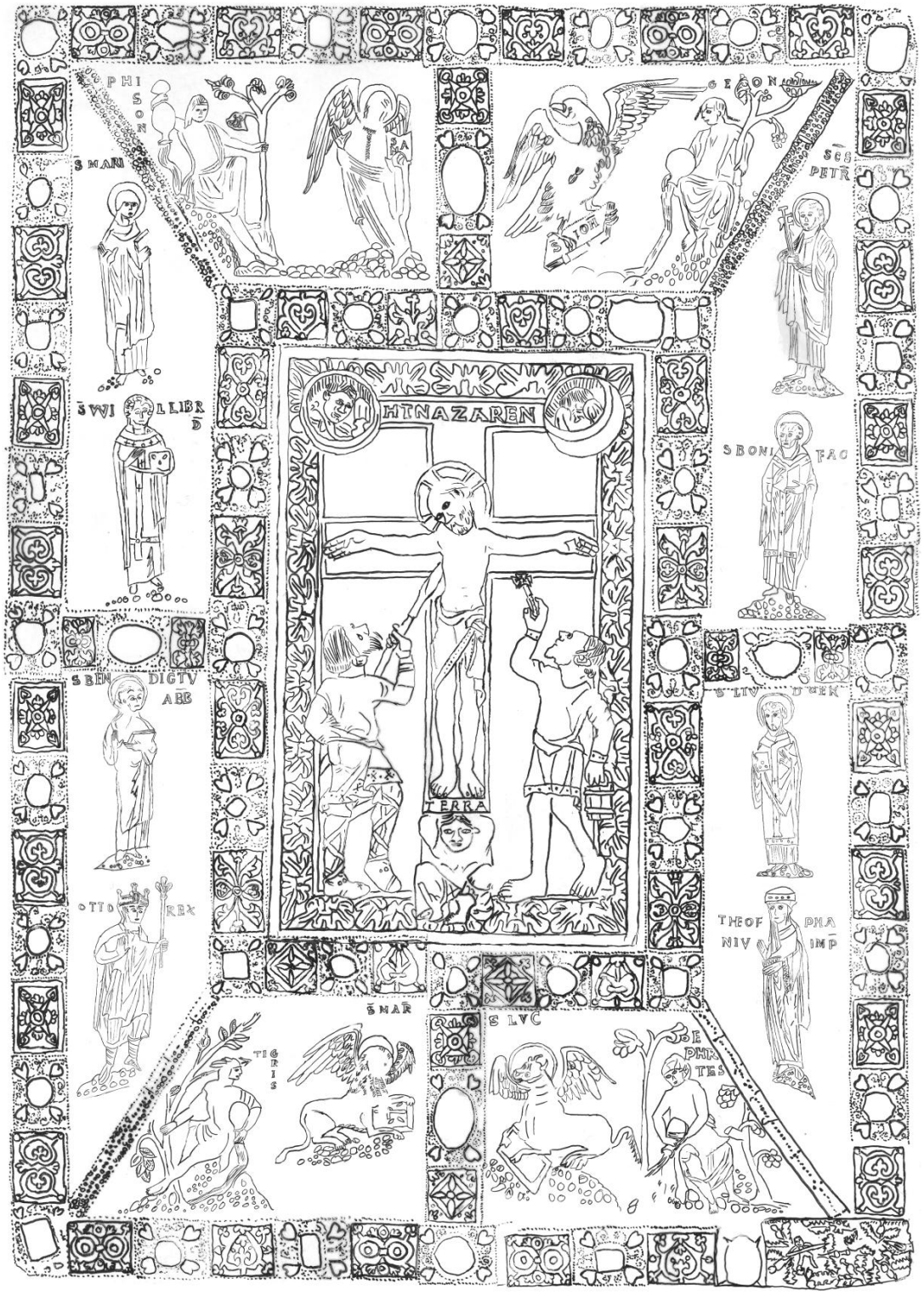
Сл. 3.16 Портрет цара Отона II у илуминираном рукопису Registrum Gregorii, Chantilly, Musée Condé, Ms. 14 bis (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Registrum_Gregorii#/media/File:Meister_des_Registrum_Gregorii_001.jpg)

Сл. 3.17 Гробница цара Отона II у Ватикану, данашњи изглед (преузето са сајта: https://stpetersbasilica.info/Grottoes/Otto%20II/Tomb%20of%20Otto%20II.htm)

Сл. 3.18 Златне корице Кодекса Ауреуса за опатију Ехтернах (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Godex_aureus.jpg#/media/File:Godex_aureus.jpg)

Сл. 3.19 Цртеж златних корица Кодекса Ауреуса за опатију Ехтернах (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Codex_aureus_epternacensis_drawing_of_front_cover.png#/media/File:Codex_aureus_epternacensis_drawing_of_front_cover.png)

Сл. 3.20 Ктиторски портрет царице Теофано, детаљ са корица Кодекса Ауреуса за опатију Ехтернах (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Cultural_depictions_of_Theophanu#/media/File:N%C3%BCrnberg_%E2%80%94_GNM_2013-09-07_Mattes_(101).JPG)

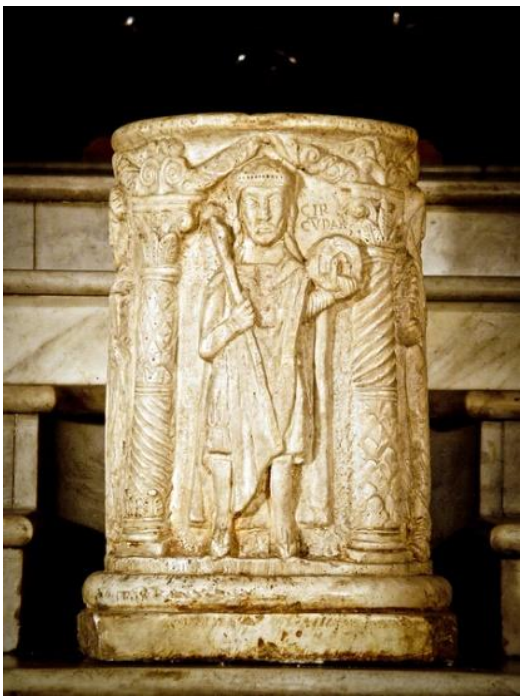
Сл. 3.21 Гробница царице Теофано у цркви Св. Пантелејмона у Келну, данашњи изглед (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Saint_Pantaleon,_Cologne#/media/File:Koeln_stpantaleon_sarkophag_theophanu.jpg)

Сл. 3.22 Царски печат Отона III (преузето из: H. L. Adelson, The Holy Lance and the Hereditary German Monarchy, op. cit., 186)

Сл. 3.23 Була Отона III са персонификацијом Рима на реверсу (преузето из: H. L. Adelson, The Holy Lance and the Hereditary German Monarchy, op. cit., 186)

Сл. 3.24 Бунар Отона III (преузето из: S. Urbini, The Ottonians, Italy and Ravenna, in: *Imperiituro. Renovatio Imperii. Ravenna nell'Europa Ottoniana. Ravenna in Ottonian Europe*, eds., M. P. Guermandi, S. Urbini, Bologna 2014, 129)

Сл. 3.25 Распеће и Деизис са Отоном III, Молитвеник Отона III, Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 30111, fol. 1v и 2r (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Gebetbuch_Ottos_III._Fol._1%2B2.jpg)

Сл. 3.26 Отон III у проскинези пред Христом, Молитвеник Отона III, Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 30111, fol. 20v и 21r (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Meister_des_Gebetsbuchs_Ottos_III._001.jpg)

Сл. 3.27 Лав VI у проскинези пред Христом, мозаик, Света Софија у Цариграду (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Hagia_Sophia#/media/File:Hagia_Sophia_Imperial_Gate_mosaic_2.jpg)

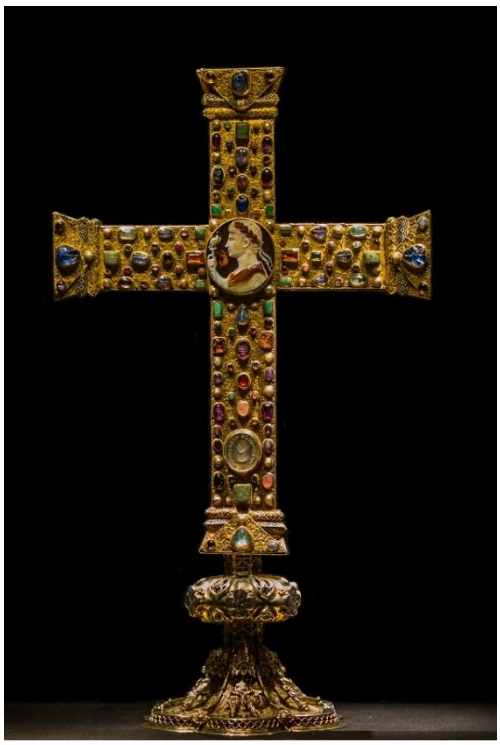
Сл. 3.28 Минијатура даривања рукописа Отону III, Молитвеник Отона III, Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 30111, fol. 43v (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Pommersfelde02.jpg)

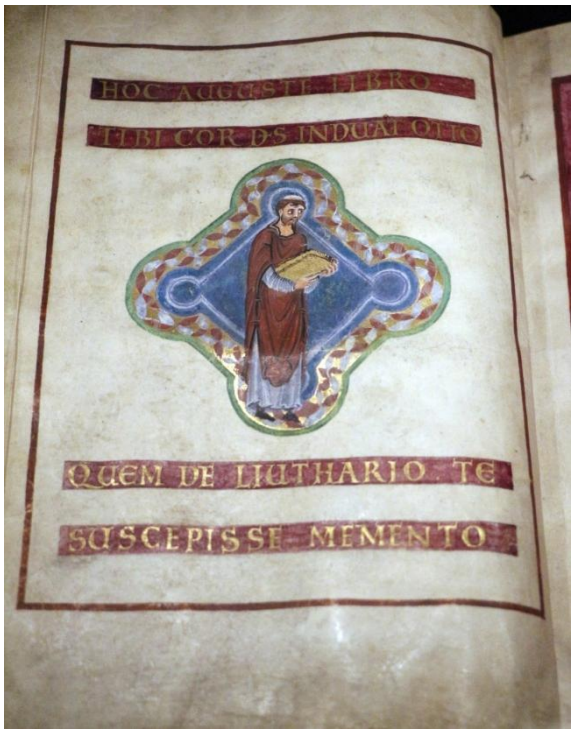
Сл. 3.29 Провинције одају почаст и Отон III на трону, Јеванђелистар Отона III, München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 4453, fol. 23v и 24r (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Meister_der_Reichenauer_Schule_004.jpg)

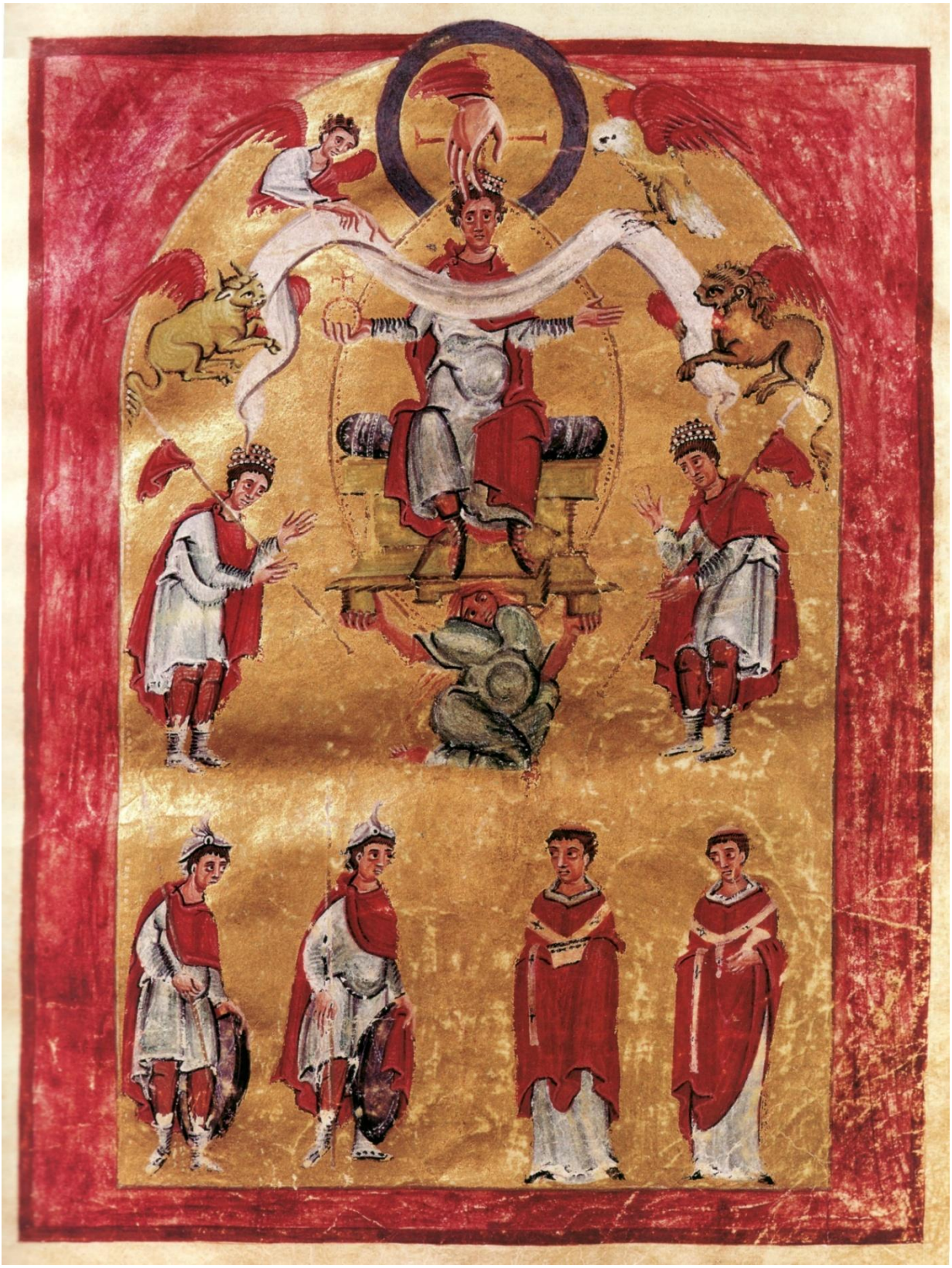
Сл. 3.30 Корице Јеванђелистара Отона III, München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 4453 (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Evangeliar_otto_III_klein.jpg#/media/File:Evangeliar_otto_III_klein.jpg/2)

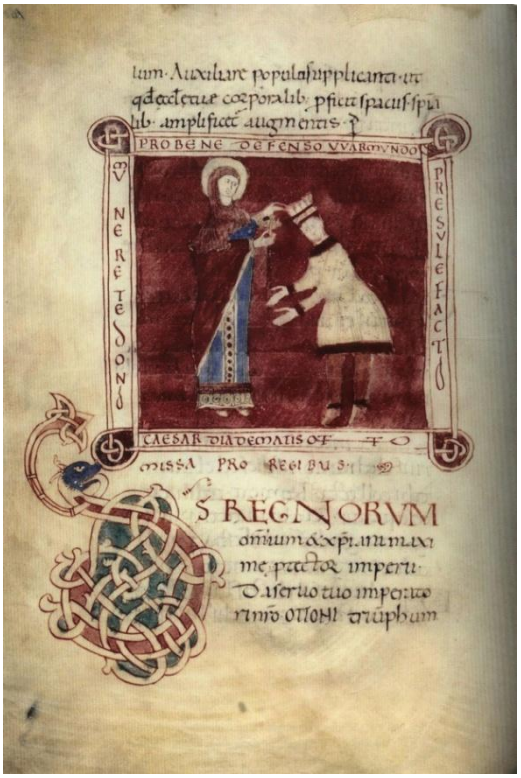
Сл. 3.31 Предња страна тзв. Лотаровог крста (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Cross_of_Lothair#/media/File:Aachen_Germany_Domschatz_Cross-of-Lothair-01.jpg)

Сл. 3.32 Портрет Лиутара, Лиутарово јеванђеље, Aachen, Domschatz, fol. 15v (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Reichenau,_evangeliario_ottoniano,_1000_ca._01.jpg)

Сл. 3.33 Портрет Отона III, Лиутарово јеванђеље, Aachen, Domschatz, fol. 16r
(преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Liuthar-Evangeliar.jpg)

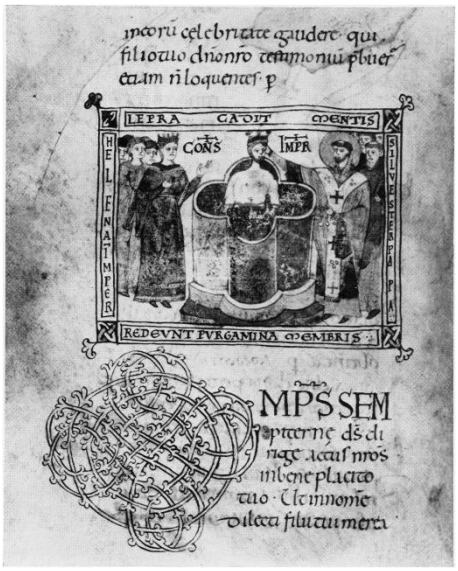
Сл. 3.34 Крунисање Отона III, Сакраментар бискупа Вармунда, Ivrea, Biblioteca Capitolare, Ms. LXXXVI, fol. 160v (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Miniatur_Ottos_III..jpg)

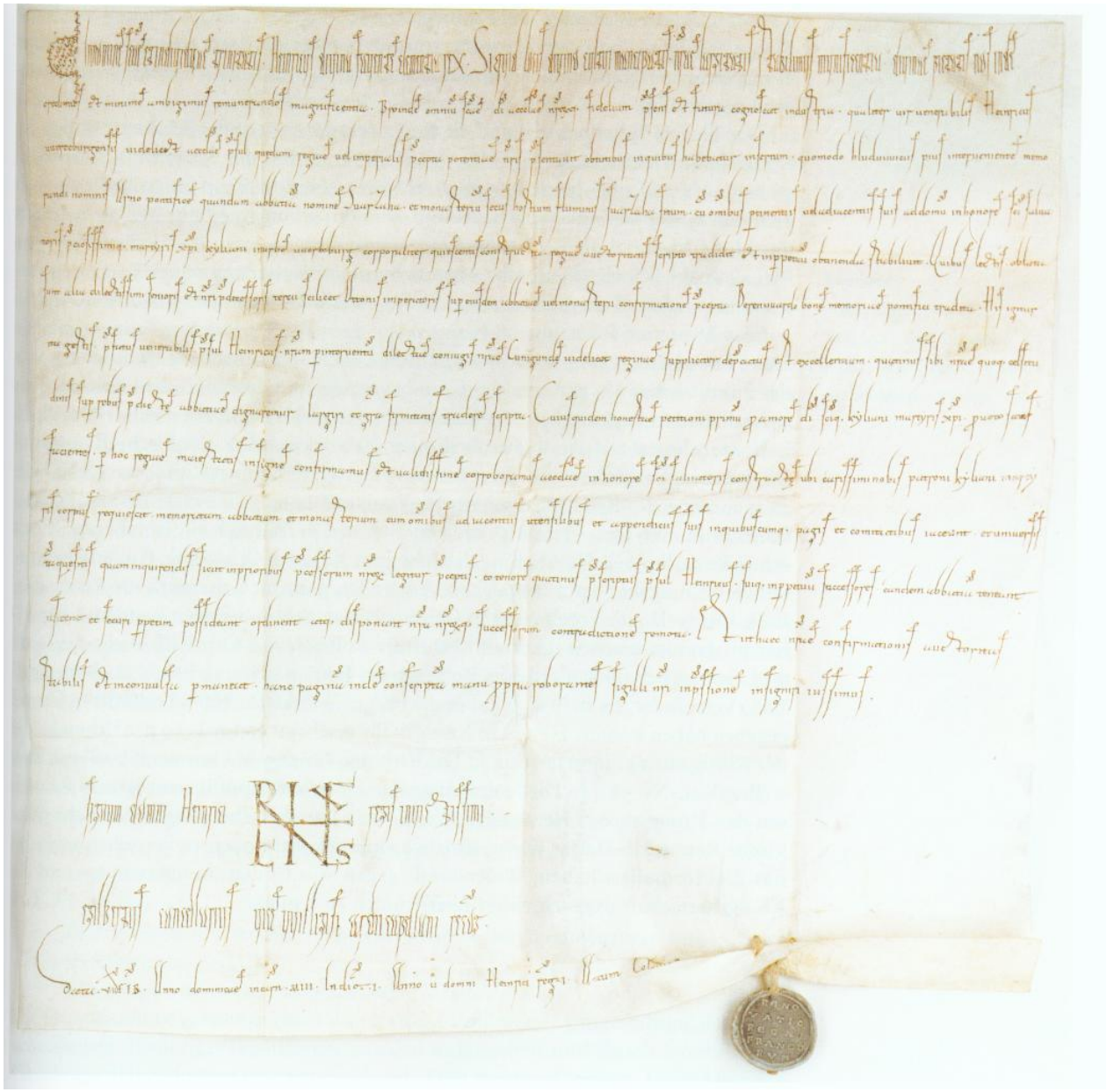
Сл. 3.35 Крунисање непознатог владара, Сакраментар бискупа Вармунда, Ivrea, Biblioteca Capitolare, Ms. LXXXVI, fol. 2r (преузето из: R. Deshman, Otto III and the Warmund Sacramentary: A Study in Political Theology, *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 34. Bd., H. 1 (1971), 3)

Сл. 3.36 Крштење Христово, Сакраментар бискупа Вармунда, Ivrea, Biblioteca Capitolare, Ms. LXXXVI, fol. 27r (преузето из: R. Deshman, Otto III and the Warmund Sacramentary, op.cit., 4)

Сл. 3.37 Крштење Константина Великог, Сакраментар бискупа Вармунда, Ivrea, Biblioteca Capitolare, Ms. LXXXVI, fol. 23v (преузето из: Deshman, Otto III and the Warmund Sacramentary, op.cit., 5)

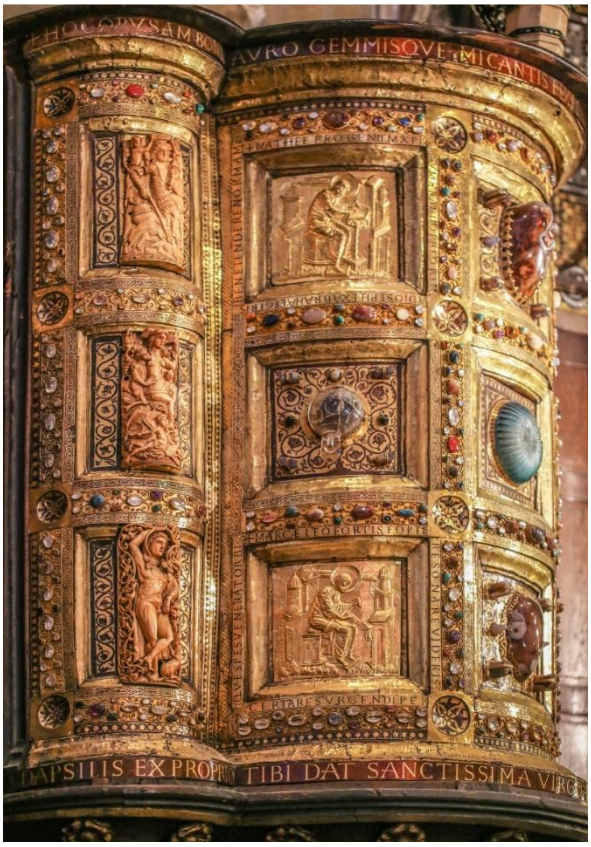
Сл. 3.38 Писмо бискупу Стразбура са оловном булом
из јануара 1003. године (преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Urkunde_Heinrichs_II._mit_dem_Bleisiegel_Renovatio_regni_Francorum.jpg)

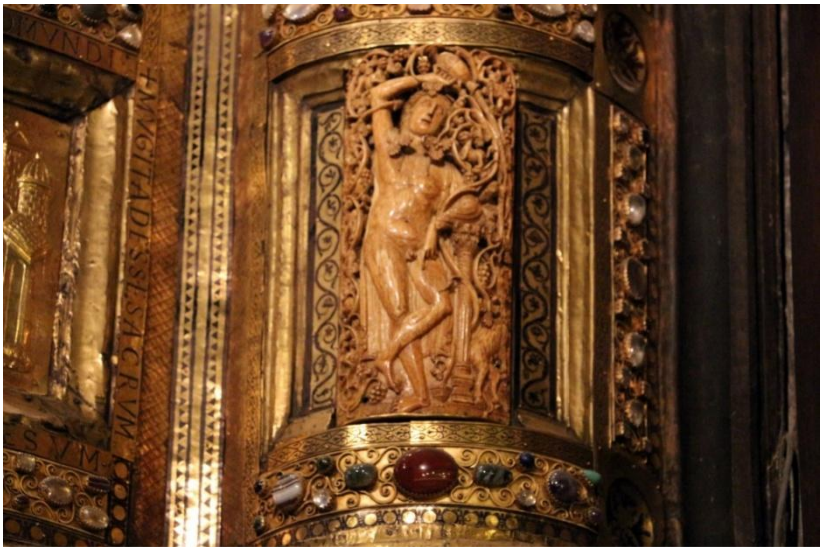
Сл. 3.39 Амвон Хајнриха II у Богородичиној цркви у Ахену (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:AC_Dom_Ambo3.jpg?uselang=fr)

Сл. 3.40 Матеј, детаљ амвона Хајнриха II у Богородичиној цркви у Ахену (преузето са сајта:https://en.wikipedia.org/wiki/File:Ambone_d%27oro_di_enrico_II,_ante_1014,_con_vasellame_in_calcedonio,_cammei_e_avoro_antichi_11_matteo.jpg)

Сл. 3.41 Лева страна амвона Хајнриха II у Богородичиној цркви у Ахену (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1414__2014._600_Jahre_Chorhalle_des_Aachener_Doms._Ambo_Heinrichs_II._Links.jpg?uselang=fr)

Сл. 3.42 Доњи десни панел слоновача, детаљ амвона Хајнриха II у Богородичиној цркви у Ахену (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ambone_d%27oro_di_enrico_II,_ante_1014,_con_vasellame_in_calcedonio,_cammei_e_avoro_antichi_22.jpg?uselang=fr)

Сл. 3.43 Средњи десни панел слоновача, детаљ амвона Хајнриха II у Богородичиној цркви у Ахену (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ambone_d%27oro_di_enrico_II,_ante_1014,_con_vasellame_in_calcedonio,_cammei_e_avoro_antichi_21_1.jpg?uselang=fr)

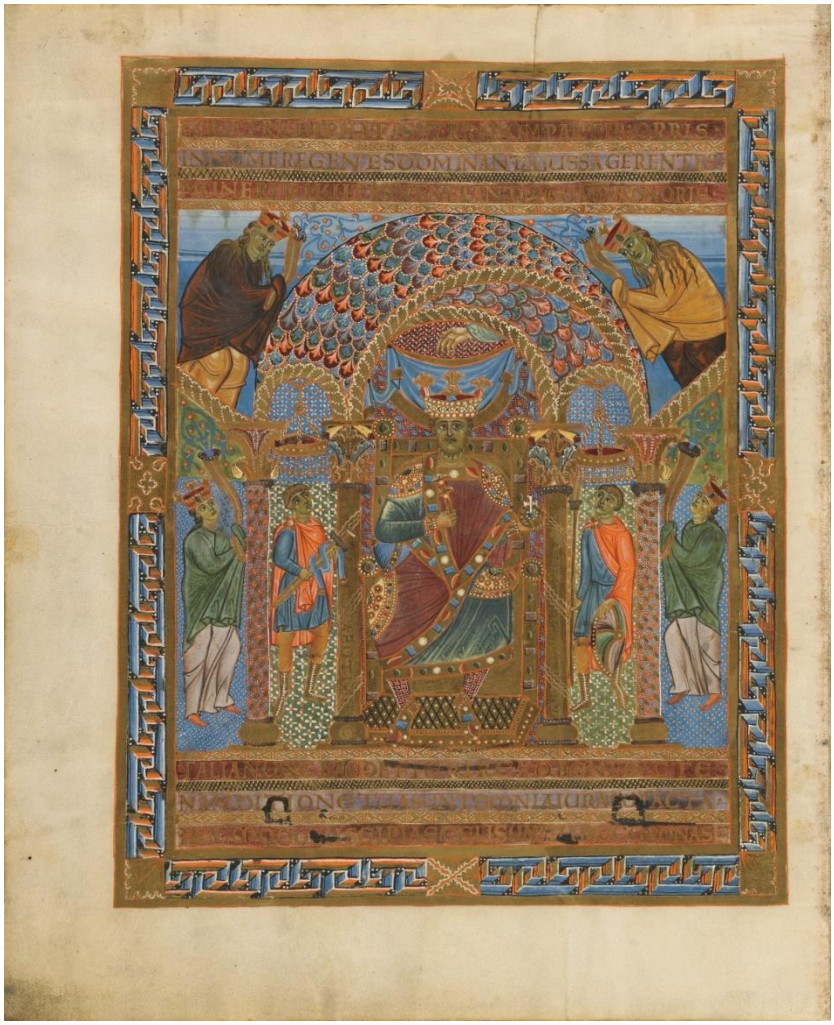
Сл. 3.44 Горњи десни панел слоновача, детаљ амвона Хајнриха II у Богородичиној цркви у Ахену (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ambone_d%27oro_di_enrico_II,_ante_1014,_con_vasellame_in_calcedonio,_cammei_e_avoro_antichi_20_1.jpg?uselang=fr)

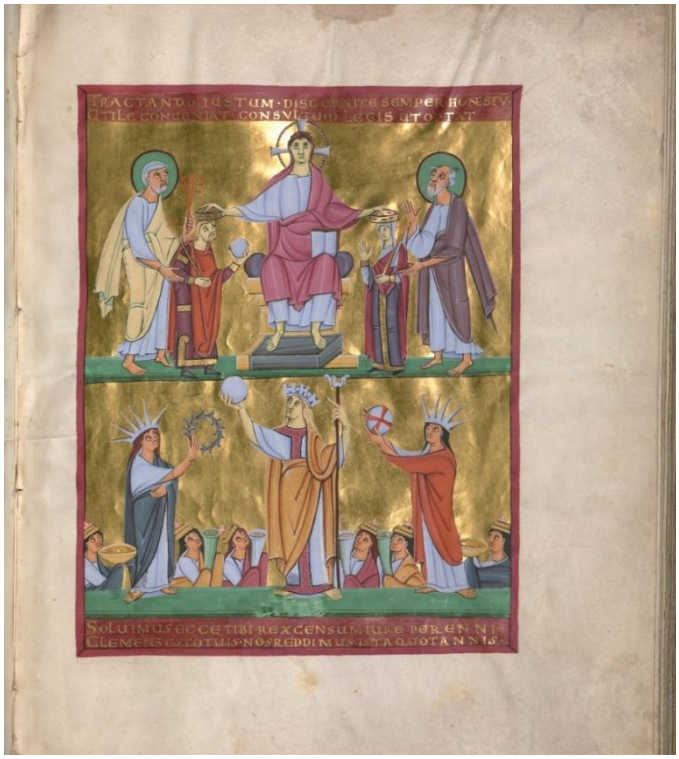
Сл. 3.45 Крунисање Хајнриха II, Сакраментар из Регензбурга, München, Bayerische Staatsbibliothek clm 4456, fol. 11r (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Kr%C3%B6nungsbild_Heinrichs_II.jpg)

Сл. 3.46 Портрет Василија II, Biblioteca nazionale Marciana, MS gr. 17 fol. 3r (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Basileios_II,_BNM,_MS._gr._17_Fol._3r.jpg)

Сл. 3.47 Портрет Хајнриха II на трону, Сакраментар из Регензбурга, München, Bayerische Staatsbibliothek clm 4456, fol. 11v (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Thronbild_Heinrichs_II..jpg)

Сл. 3.48 Крунисање Хајнриха и Кунигунде, Зачала Хајнриха II, München, Bayerische Staatsbibliothek clm 4452, fol. 2r (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Perikopenbuch_Heinrich_und_Kunigunde.jpg)

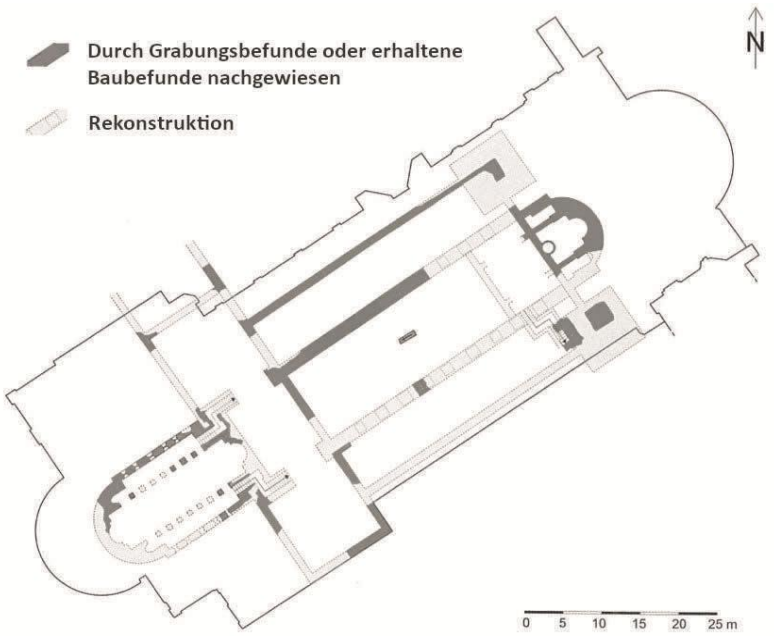
Сл. 3.49 Корице Зачала Хајнриха II, München, Bayerische Staatsbibliothek clm 4452 (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Prachteinband_zum_Perikopenbuch_Heinrichs_II._(M%C3%BCnchen,_BSB,_Clm_4452).jpg)

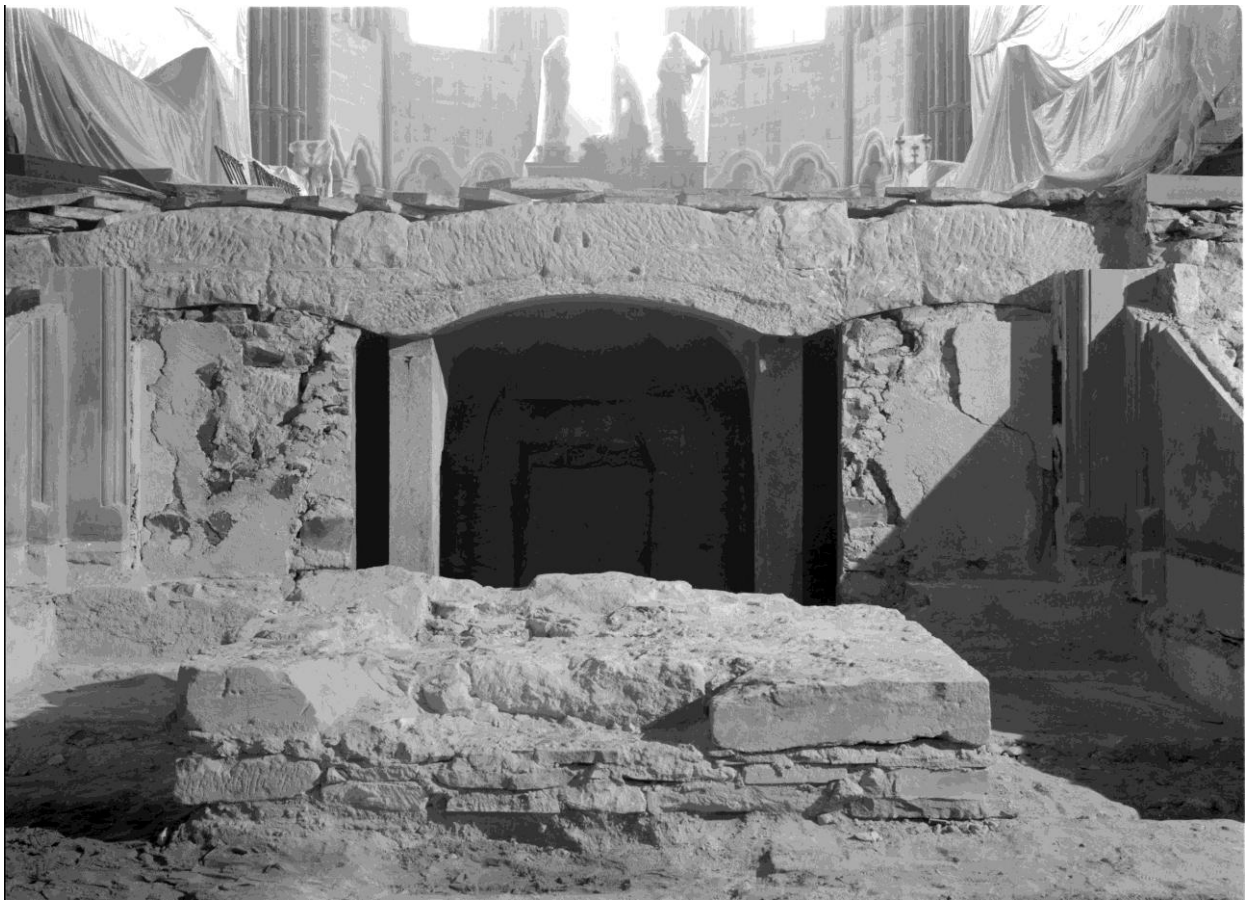
Сл. 3.50 Катедрала у Бамбергу, данашњи изглед (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Bamberger_Dom_BW_6h.JPG)

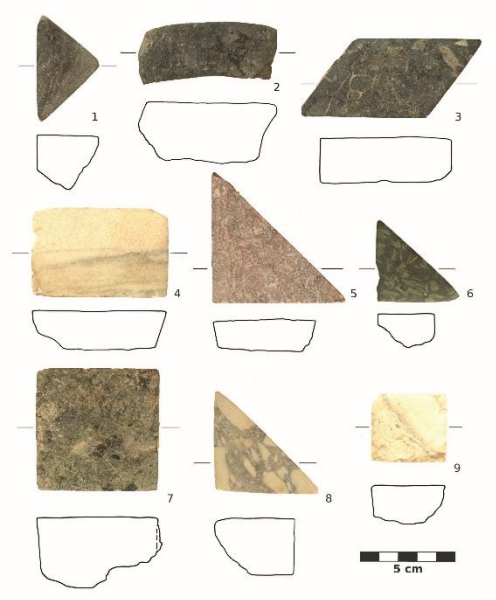
Сл. 3.51 Реконструкција Хајнрихове катедрале у Бамбергу и суседних здања око 1050. године (преузето из: B. Holzapfel, Unsichtbares sichtbar machen – der Heinrichsdom im Modell, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 133)

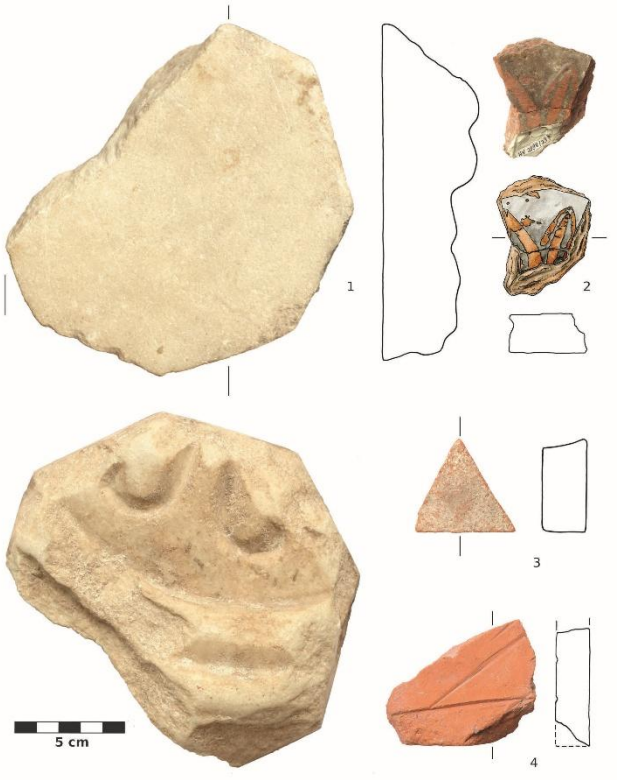
Сл. 3.52 План Хајнрихове катедрале у Бамбергу у односу на данашњу (преузето из: J. Klesinski, Bauliche Anlagen und Innenraumgestaltung des Bamberger Doms, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 55)

Сл. 3.53 Предњи део западне крипте катедрале у Бамбергу (преузето из: H. Attia, Die Krypten des Bamberger Doms, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 87)

Сл. 3.54 Фрагменти пода из бродова катедрале у Бамбергу, *opus sectile* (преузето из: N. Lohwasser, Der Schmuckfußboden aus Opus sectile im Heinrichsdom, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 63)

Сл. 3.55 Део мермерне сполије (1) и керамика (2,3,4) *opus sectile* из катедрале у Бамбергу (преузето из: N. Lohwasser, Der Schmuckfußboden aus Opus sectile im Heinrichsdom, op.cit., 65)

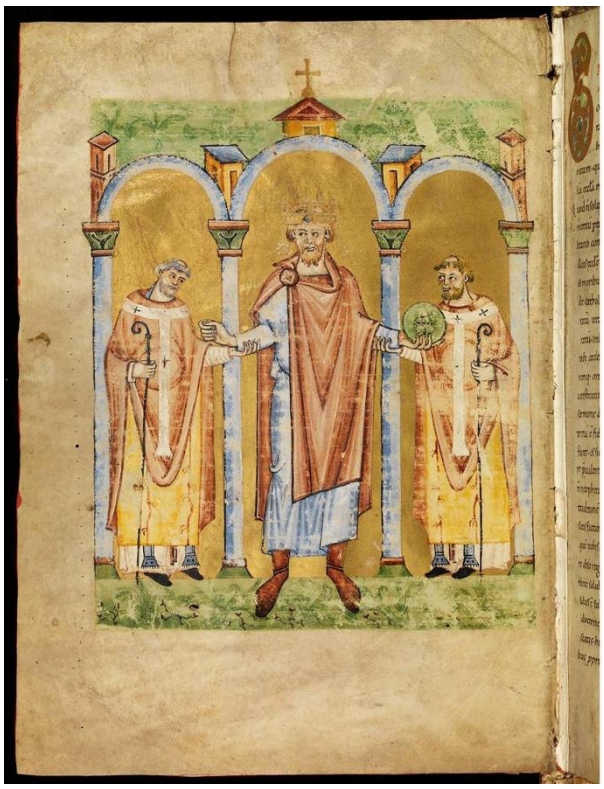
Сл. 3.56 Фрагменти обојеног малтера из Бамберга (преузето из: V. Niklaus, Die Wandputzfragmente aus dem Bamberger Dom, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg., N. Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 72)

Сл. 3.57 Фрагмент обојеног малтера са мотивом меандра из Бамберга (преузето из: V. Niklaus, Die Wandputzfragmente aus dem Bamberger Dom, op.cit., 77)

Сл. 3.58 Обојени фрагменти стакла из Бамберга
(преузето из: V. Tonino, Die Glasfunde aus dem Bamberger Dom, in: *Kleine Funde, große Geschichten Archäologische Funde aus dem Bamberger Dom*, hrsg. N., Lohwasser, R. Schreg, Bamberg 2021, 80)

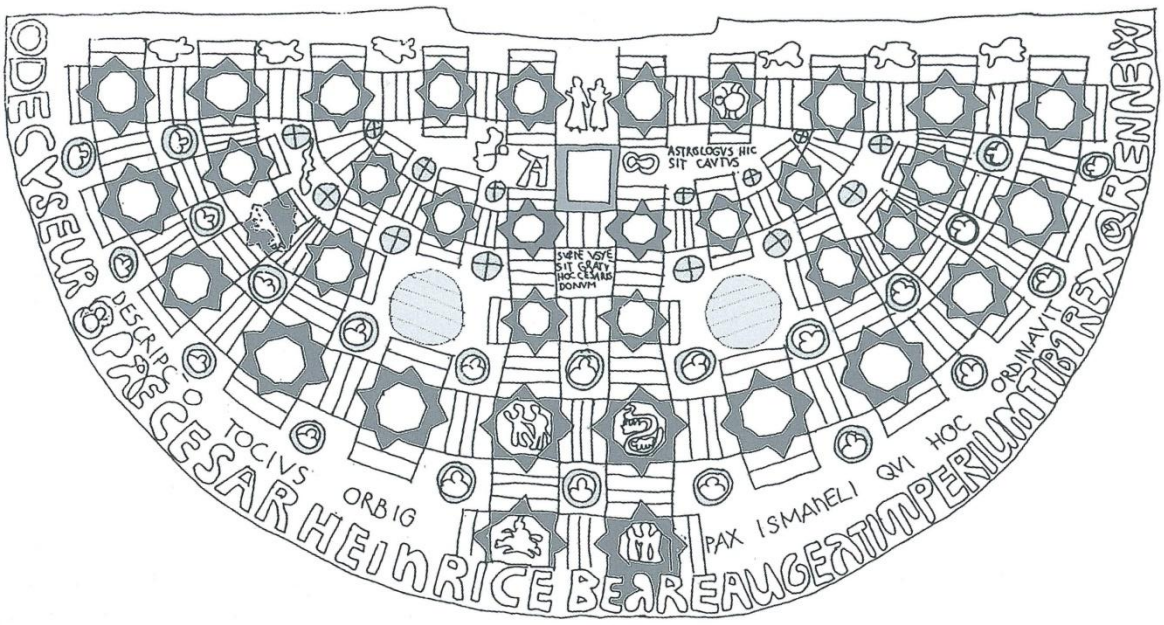
Сл. 3.59 Хајнрих II и бискупи, Staatsbibliothek Bamberg Msc. Lit. 53, fol. 2v (преузето из: H. Parkes, Henry II, liturgical patronage and the birth of the 'Romano-German Pontifical', *Early Medieval Europe* Vol. 28 Iss. 1 (2020), 110)

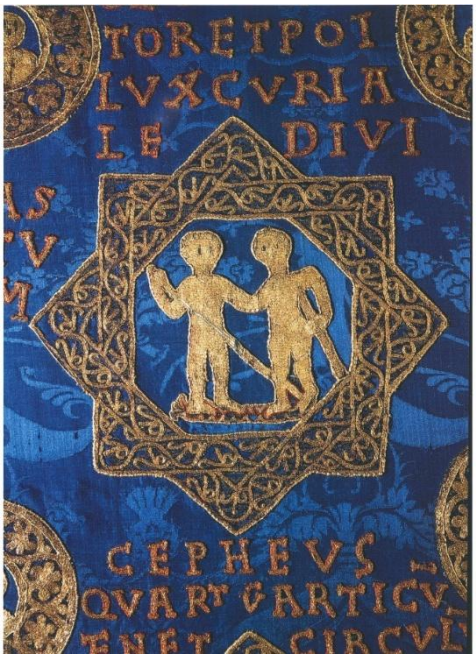
Сл. 3.60 Церемонијални огртач Хајнриха II (преузето из: D. Ganz, Pictorial Textiles and their Performance: the Star Mantle of Henry II, in: *Dressing the Part: Textiles as Propaganda in the Middle Ages*, eds., K. Dimitrova, M. Goehring, Turnhout 2014, 13)

Сл. 3.61 Maiestas Domini, детаљ церемонијалног огртача Хајнриха II (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Sternenmantel_detail_01.jpg)

Сл. 3.62 Цртеж церемонијалног огртача Хајнриха II који показује натписе и различите оквире приказаних фигура (преузето из: D. Ganz, Pictorial Textiles and their Performance: the Star Mantle of Henry II, op. cit., 21)

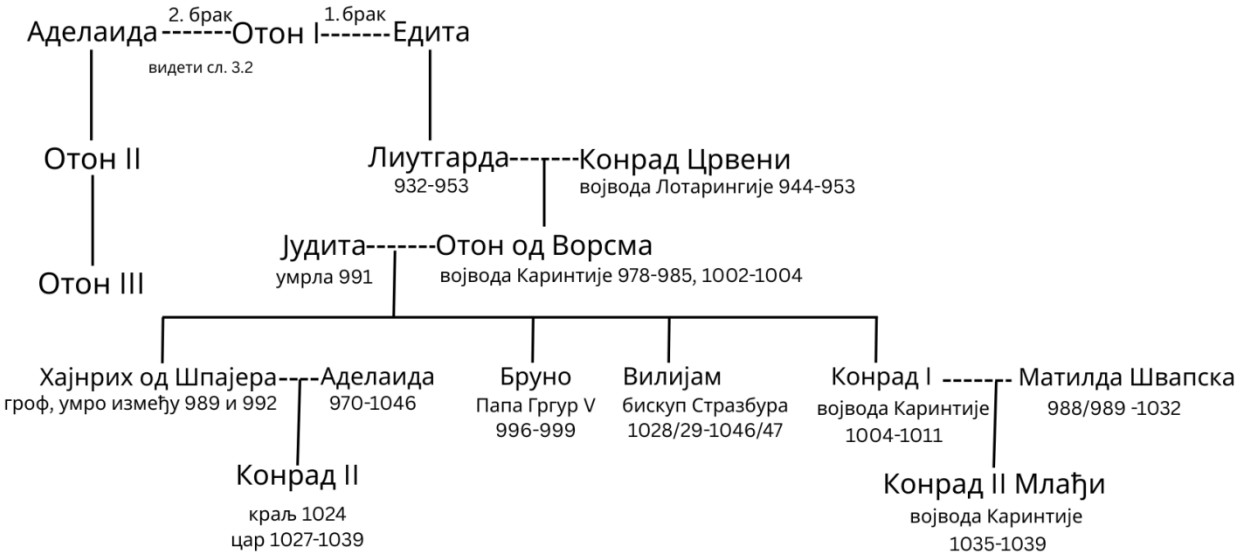
Сл. 3.63 Близанци, детаљ церемонијалног огртача Хајнриха II (преузето из: D. Ganz, Pictorial Textiles and their Performance: the Star Mantle of Henry II, op. cit., 16)

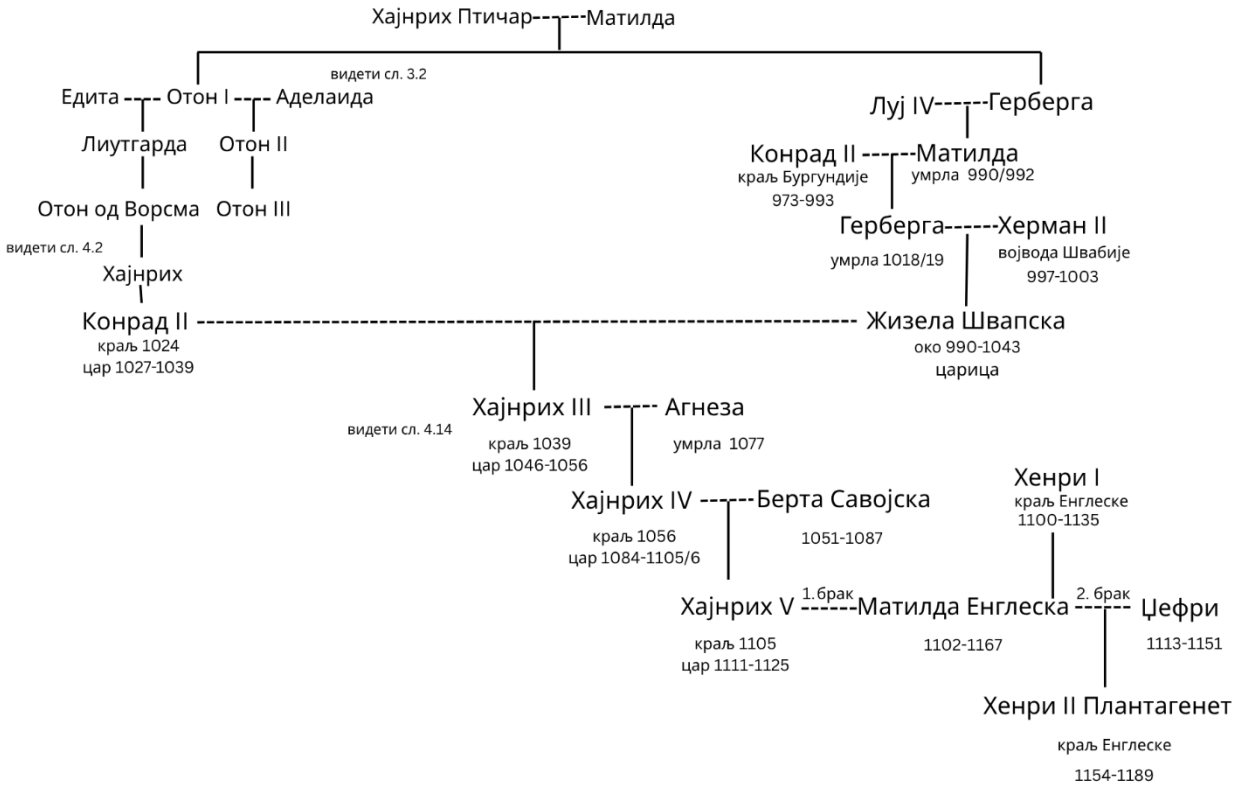
Сл. 3.64 Олтарска преграда за катедралу у Базелу, Христос окружен арханђелима са Хајнрихом II и Кунигундом у проскинези (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Antependium_di_basilea_00.JPG)

Сл. 4.1 Мапа царства у 11. веку (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:HRR_10Jh.jpg)

Сл. 4.2 Порекло династије Салијеваца до Конрада II (ауторка, уз наведену литературу)

Сл. 4.3 Породично стабло Салијеваца (ауторка, уз наведену литературу)

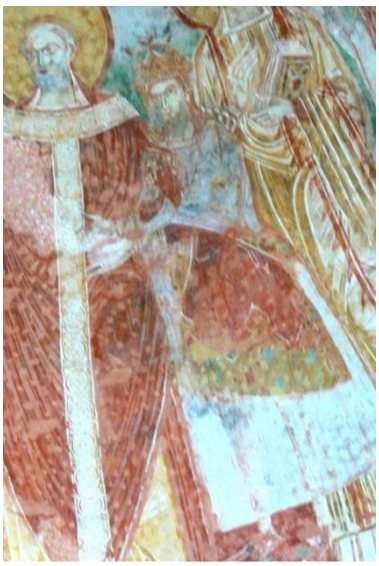
Сл. 4.4 Конрад II и Хајнрих III, аверс кованице (преузето из: S. Steinbach, Heinrich III. – Ein Münzreformer auf dem Kaiserthron? Goslar und die Geldwirtschaft im ostfränkisch-deutschen Reich des 11. Jahrhunderts, in: *Kaiser Heinrich III. Regierung, Reich und Rezeption*, hrsg., J. Habermann, Gütersloh 2018,143)

Сл. 4.5 Богородица, реверс кованице (преузето из: S. Steinbach, Heinrich III. – Ein Münzreformer auf dem Kaiserthron? Goslar und die Geldwirtschaft im ostfränkisch-deutschen Reich des 11. Jahrhunderts, op. cit., 143)

Сл. 4.6 Владарска породица, апсида катедрале у Аквилеји (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Affreschi_del_catino_absidale_della_basilica_di_aquileia,_epoca_del_vescovo_popone,_10211031_ca._,_madonna_col_bambino_e_santi_di_aquileia.jpg?uselang=fr#/media/File:Affreschi_del_catino_absidale_della_basilica_di_aquileia,_epoca_del_vescovo_popone,_10211031_ca._,_madonna_col_bambino_e_santi_di_aquileia.jpg)

Сл. 4.7 Конрад II, детаљ фреске у апсиди катедрале у Аквилеји (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aquileia_Basilica_-_Apsis_Fresco_6.jpg?uselang=fr#/media/File:Aquileia_Basilica_-_Apsis_Fresco_6.jpg)

Сл. 4.8 Катедрала у Шпајеру, поглед ка апсиди, данашњи изглед (преузето са сајта:https://de.wikipedia.org/wiki/Speyerer_Dom#/media/Datei:Speyer_-_Altstadt_-_Dom_-_Ansicht_der_Ostfassade.jpg)

Сл. 4.9 Катедрала у Мајнцу, данашњи изглед (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Mainzer_Dom#/media/Datei:Mainz_Luftbild__Dom_&_Leichhof_2008.jpg)

Сл. 4.10 Катедрала у Вормсу, јужна фасада, данашњи изглед (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Worms_Cathedral#/media/File:St._Peter's_Cathedral_Worms_south_side.JPG)

Сл. 4.11 Отварање гробнице цара Конрада II 1900. године (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Cultural_depictions_of_Conrad_II,_Holy_Roman_Emperor#/media/File:Speyer_Oeffnung_der_Kaisergr%C3%A4ber.jpeg)

Сл. 4.12 Гробна круна цара Конрада II (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Cultural_depictions_of_Conrad_II,_Holy_Roman_Emperor#/media/File:Grabkrone_Konrad_2_edit.jpg)

Сл. 4.13 Гробница цара Конрада II у крипти катедрале у Шпајеру, данашњи изглед (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Konrad_II._(HRR)#/media/Datei:Grab_Konrad_II._im_Dom_zu_Speyer.JPG)

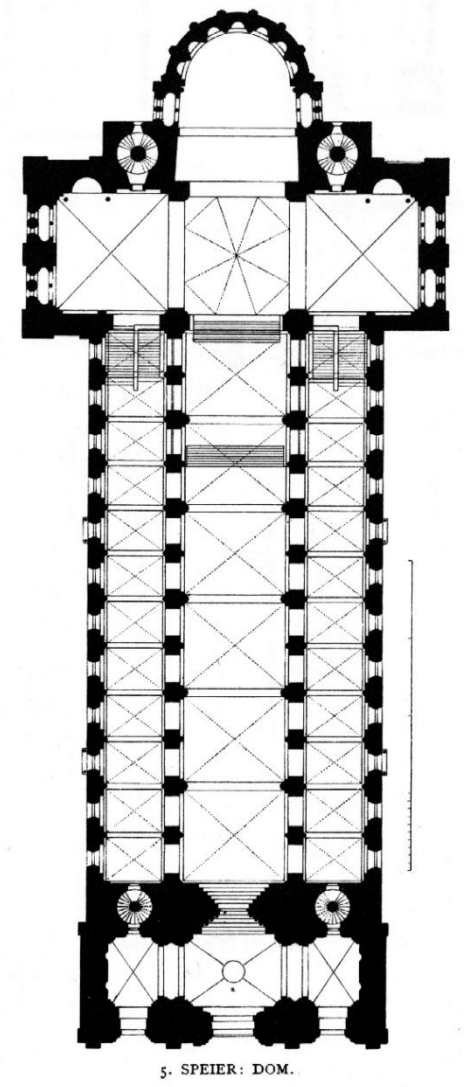
Сл. 4.14 Генеалогија династије Салијеваца од Хајнриха III до Хоенштауфен династије (ауторка, уз наведену литературу)

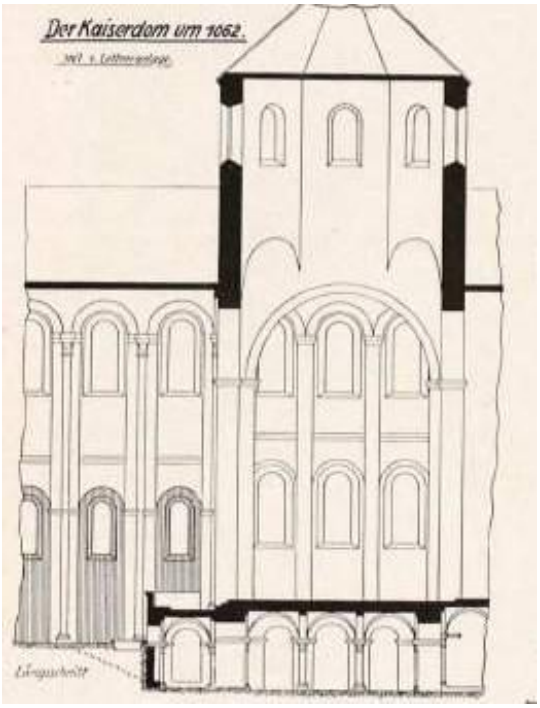
Сл. 4.15 Унутрашњост катедрале у Шпајеру, поглед ка истоку, данашњи изглед (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Speyerer_Dom_Mittelschiff.jpg#/media/File:Speyerer_Dom_Mittelschiff.jpg)

Сл. 4.16 Фаза изградње катедрале у Шпајеру 1061. године (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Speyrer_Dom_1061.png)

Сл. 4.17 План катедрале у Шпајеру, цртеж из 19. века (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dehio_48_Speyer.jpg)

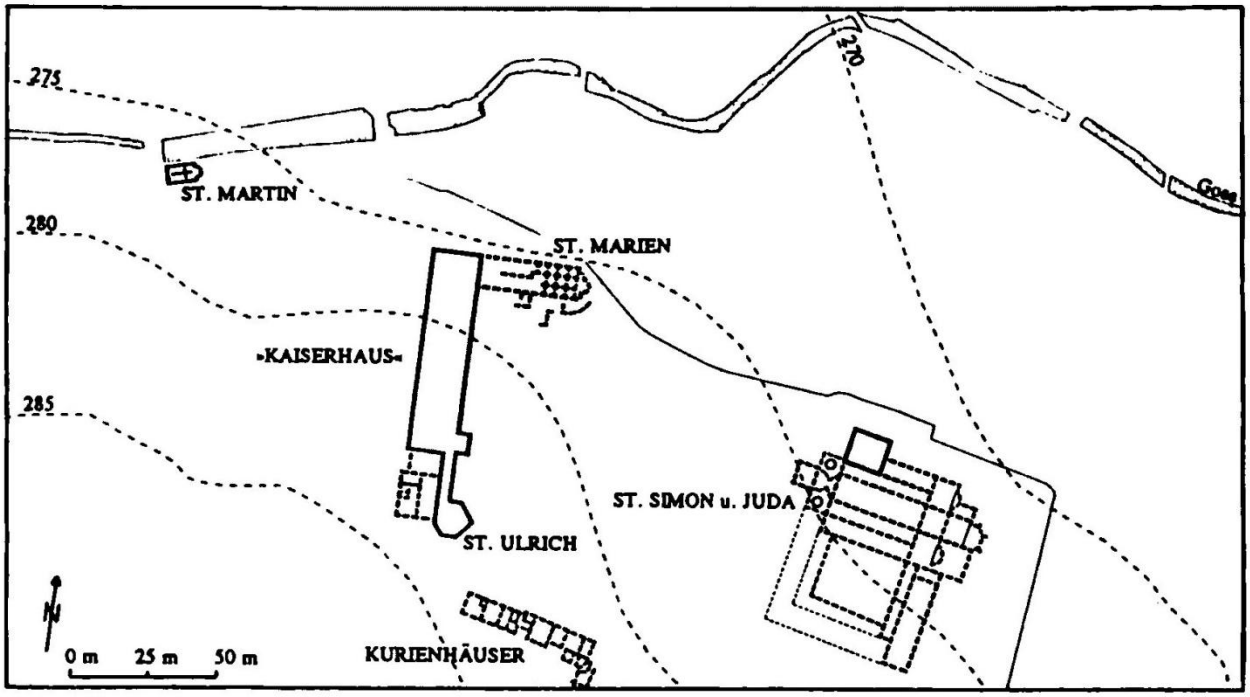
Сл. 4.18 Попречни пресек источног дела катедрале у Шпајеру 1062. године (преузето из: F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer, zum Jubiläum 630 - 1030 – 1930*, Speyer 1930, 69)

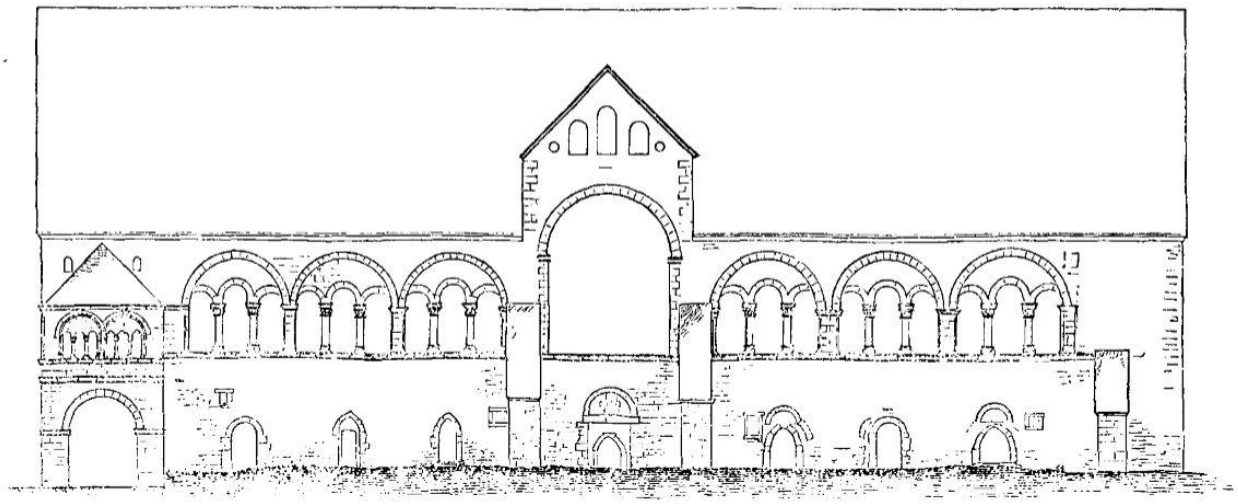
Сл. 4.19 Цар Конрад II и царица Жизела у проскинези пред Христом, Златни јеванђелистар, El Escorial, Real Biblioteca, Cod. Vitrinas 17, fol. 2v (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Henry_III,_Holy_Roman_Emperor#/media/File:Konrad_und_seine_Gemahlin_Gisela.jpg)

Сл. 4.20 Ктиторски портрет цара Хајнриха III и царице Агнезе, Златни јеванђелистар, El Escorial, Real Biblioteca, Cod. Vitrinas 17, fol. 3r (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Golden_Gospels_of_Henry_III#/media/File:Heinrich_III_und_Agnes_Speyer.jpg)

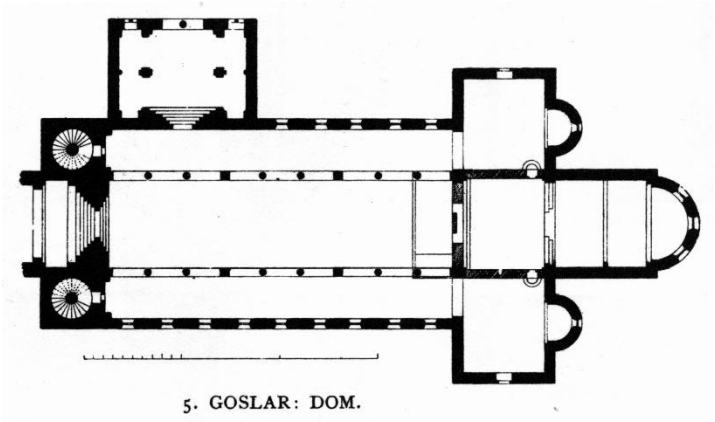
Сл. 4.21 План владарског комплекса у Гослару (преузето из: T. Zotz, Carolingian Tradition and Ottonian-Salian Innovation: comparative observations on palatine policy in the Empire, op. cit., 99)

Сл. 4.22 Цртеж реконструкције владарске палате у Гослару (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Kaiserhaus_Goslar,_Rekonstruktionszeichnung_von_H._Wilh._H._Mithoff_(Mithoff_1875,_S._64).jpg#/media/Datei:Kaiserhaus_Goslar,_Rekonstruktionszeichnung_von_H._Wilh._H._Mithoff_(Mithoff_1875,_S._64).jpg)

Сл. 4.23 Данашњи изглед владарске палате са капелом Св. Урлиха у Гослару (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:2015-05_niedersachsen-fahrt_1600_02.JPG)

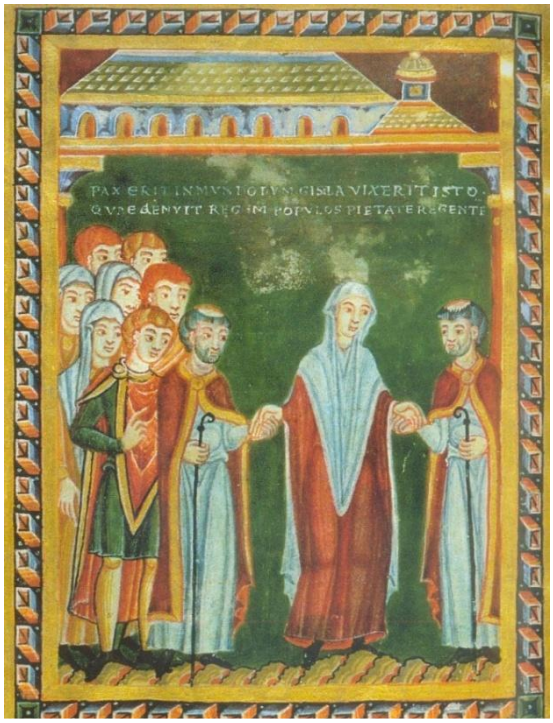
Сл. 4.24 План цркве Св. Симона и Јуде у Гослару (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Goslar_Cathedral#/media/File:Dehio_47_Goslar_Dom.jpg)

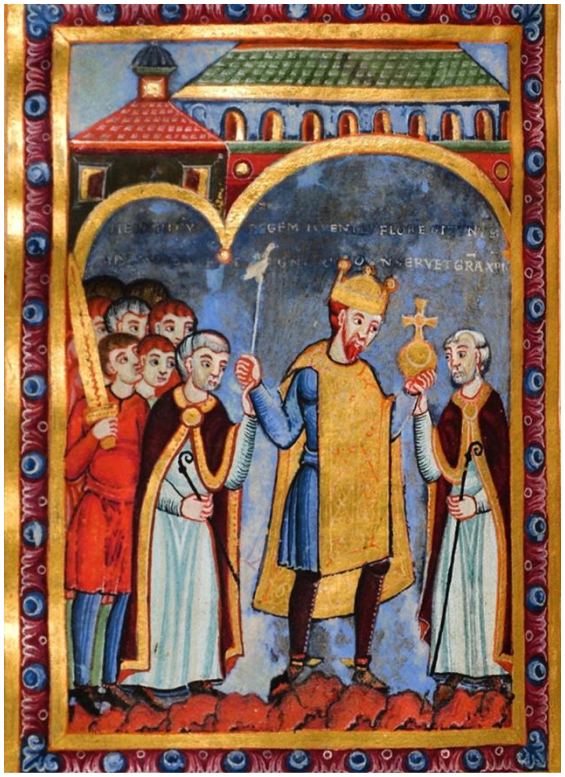
Сл. 4.25 Портрет цара Хајнриха III на новцу, аверс (преузето из: S. Steinbach, Heinrich III. – Ein Münzreformer auf dem Kaiserthron? Goslar und die Geldwirtschaft im ostfränkisch-deutschen Reich des 11. Jahrhunderts, op. cit., 141.)

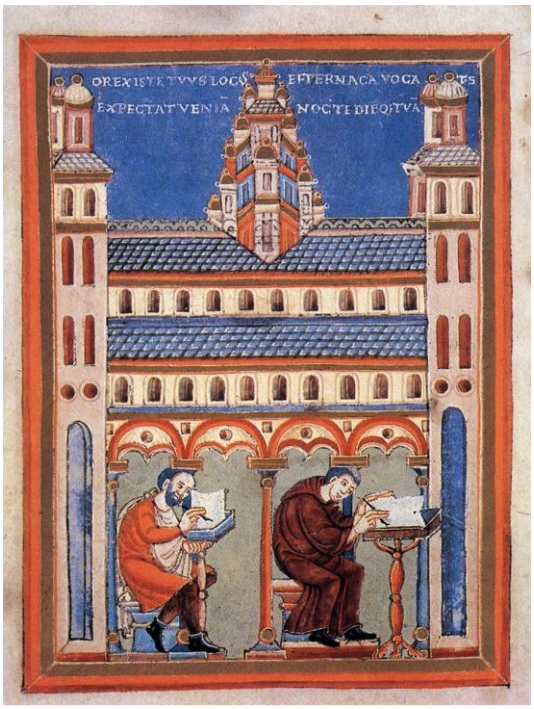
Сл. 4.26 Св. Симон и Јуда на новцу, реверс (преузето из: S. Steinbach, Heinrich III. – Ein Münzreformer auf dem Kaiserthron? Goslar und die Geldwirtschaft im ostfränkisch-deutschen Reich des 11. Jahrhunderts, op. cit., 141.)

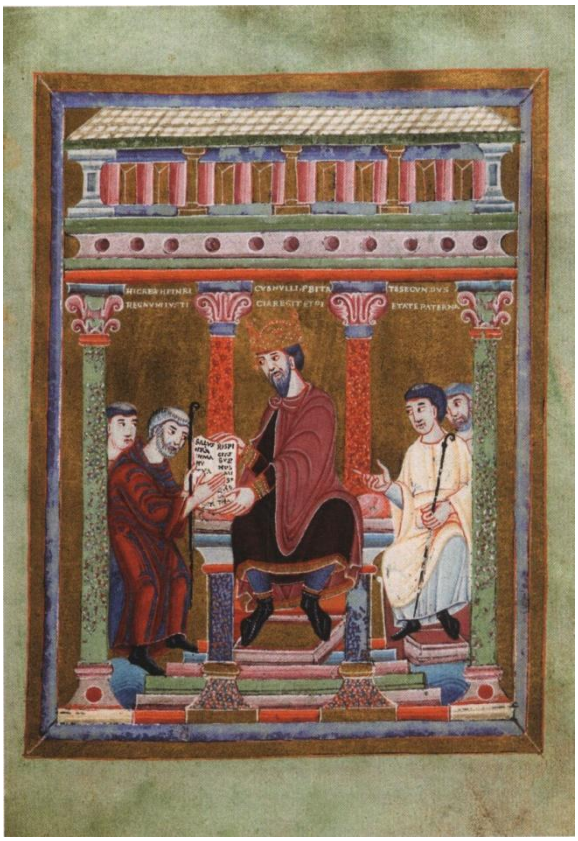
Сл. 4.27 Портрет царице Жизеле, Бременска зачала, Staats-und-Universitätsbibliothek Bremen Ms. b. 21, fol. 3r (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Gisela_of_Swabia#/media/File:Gisela_von_Schwaben,_Echternacher_Perikopenbuch.JPG)

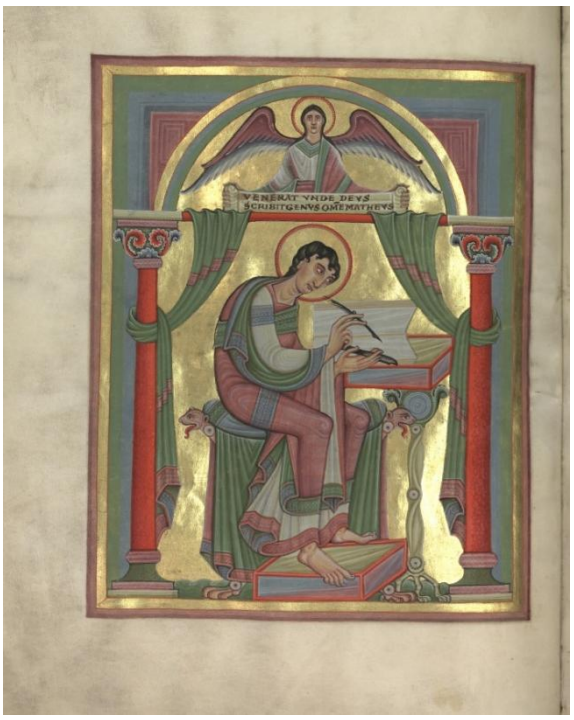
Сл. 4.28 Портрет цара Хајнриха III, Бременска зачала, Staats-und-Universitätsbibliothek Bremen Ms. b. 21, fol. 3v (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Heinrich_III._(HRR)#/media/Datei:Heinrich_III_(HRR).jpg)

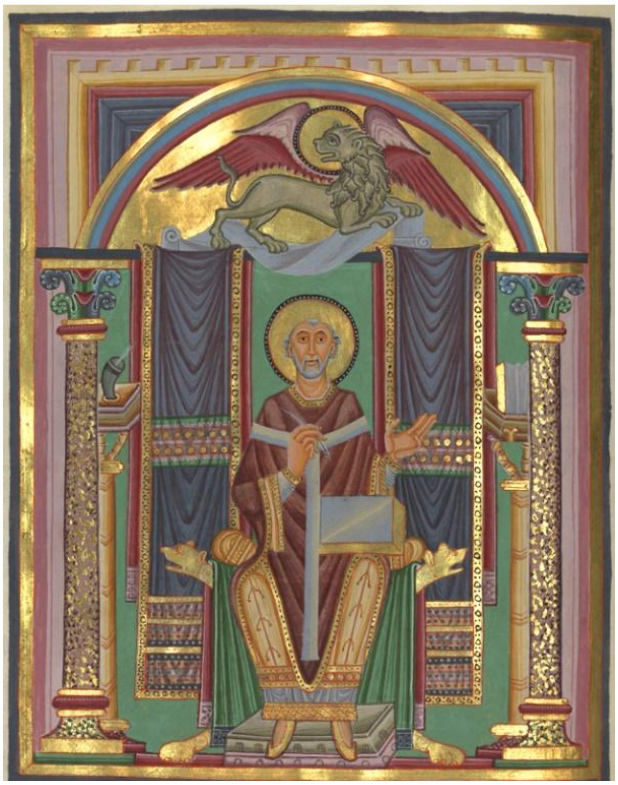
Сл. 4.29 Представа опатије Ехтернах и стварање илуминираног рукописа, Бременска зачала, Staats-und-Universitätsbibliothek Bremen Ms. b. 21, fol. 124v (преузето са сајта: https://www.wga.hu/html/zgothic/miniatur/1001-050/2/2henry1.html)

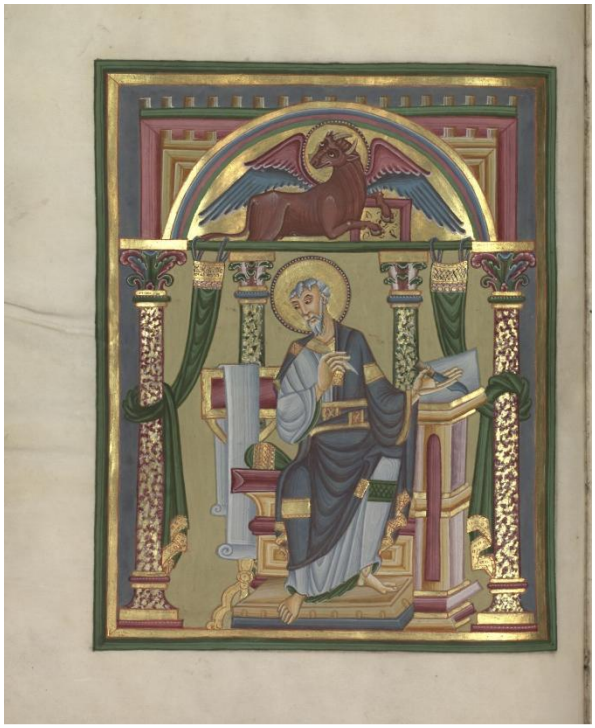
Сл. 4.30 Предаја рукописа цару Хајнриху III, Бременска зачала, Staats-und-Universitätsbibliothek Bremen Ms. b. 21, fol. 125r (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Heinrich_III._nimmt_eine_Bittschrift.jpg)

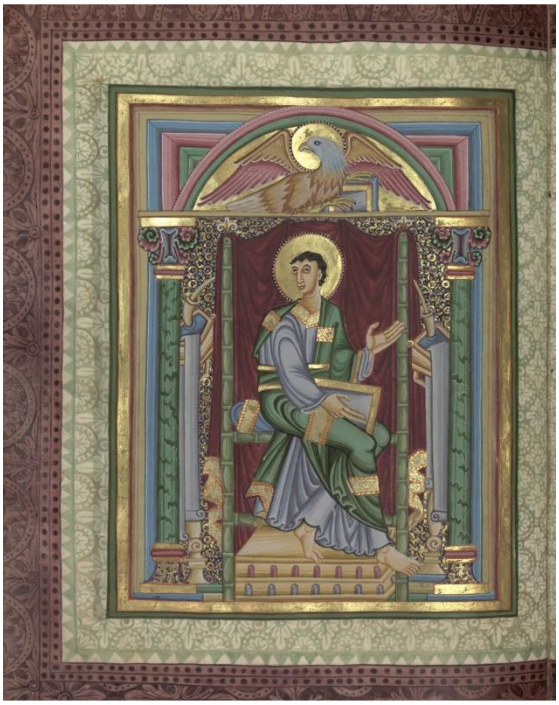
Сл. 4.31 Целостранична минијатура Јеванђелисте Матеја, Јеванђелистар за Гослар, Uppsala Universitetsbiblioteket MS. 93., fol. 19v (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Codex_Caesareus_Upsaliensis__Uppsala_UB_C93_fol._19v_(Matthew).jpg#/media/File:Codex_Caesareus_Upsaliensis__Uppsala_UB_C93_fol._19v_(Matthew).jpg)

Сл. 4.32 Целостранична минијатура Јеванђелисте Марка, Јеванђелистар за Гослар, Uppsala Universitetsbiblioteket MS. 93., fol. 57v (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Codex_Caesareus_Upsaliensis__Uppsala_UB_C93_f57v_(Saint_Mark).jpg)

Сл. 4.33 Целостранична минијатура Јеванђелисте Луке, Јеванђелистар за Гослар, Uppsala Universitetsbiblioteket MS. 93., fol. 83v (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Codex_Caesareus_Upsaliensis__Uppsala_UB_C93_fol._83v_(Luke).jpg)

Сл. 4.34 Целостранична минијатура Јеванђелисте Јована, Јеванђелистар за Гослар, Uppsala Universitetsbiblioteket MS. 93., fol. 125v (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Codex_Caesareus_Upsaliensis__Uppsala_UB_C93_fol._125v_(John).jpg)

Сл. 4.35 Ктиторски и вотивни портрет цара Хајнриха III, Јеванђелистар за Гослар, Uppsala Universitetsbiblioteket MS. 93., fol. 3v и 4r (преузето са сајта: https://www.wga.hu/html/zgothic/miniatur/1001-050/2/4gospel.html)

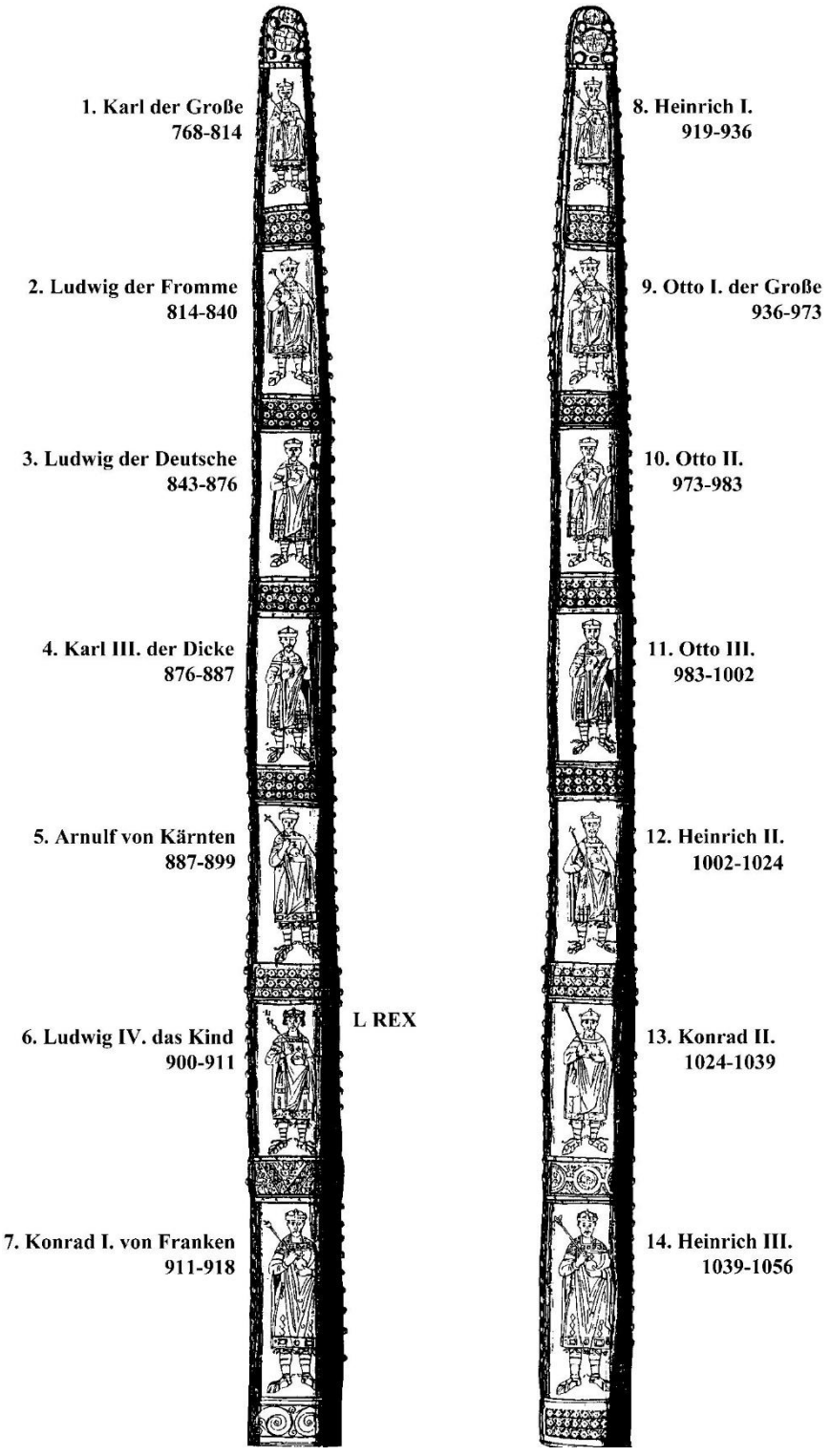

Сл. 4.37 Гробница цара Хајнриха III са његовим срцем у Палатинској капели Св. Урлиха у Гослару, данашњи изглед (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:SargHeinrichDrei.jpg#/media/Datei:SargHeinrichDrei.jpg)

Сл. 4.36 Портрет царице Агнезе, детаљ минијатуре на страници 3v, Јеванђелистар за Гослар, Uppsala Universitetsbiblioteket MS. 93., fol. 3v (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Detail_from_Codex_Caesareus_Upsaliensis_-_Uppsala_UB_C93_fol._3v_showing_Empress_Agnes_being_crowned_by_Christ.jpg)

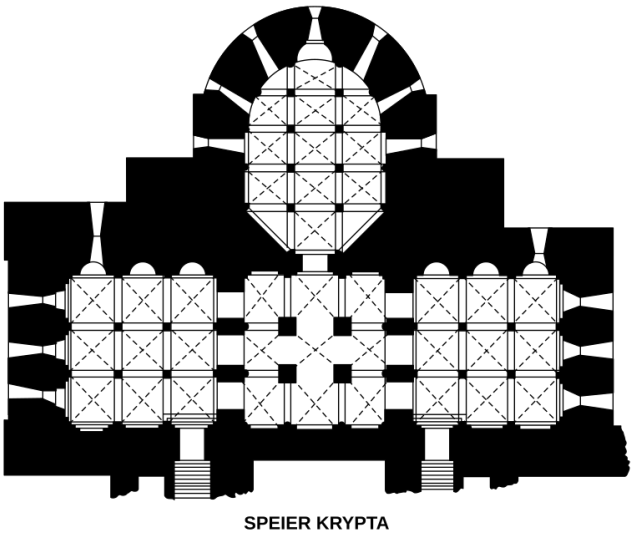
Сл. 4.38 Корице за Свето копље (преузето из: M. Schulze-Dörrlamm, Schwerter des 10. Jahrhunderts als Herrschaftszeichen der Ottonen. Zu den Vorläufern des Reichsschwerts und zu dessen Imitationsformen, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 59, 2012 (2014), 637)

Сл. 4.39 Цртеж корица за Свето копље са именима приказаних владара (преузето из: M. Schulze-Dörrlamm, Schwerter des 10. Jahrhunderts als Herrschaftszeichen der Ottonen. Zu den Vorläufern des Reichsschwerts und zu dessen Imitationsformen, op. cit., 638)

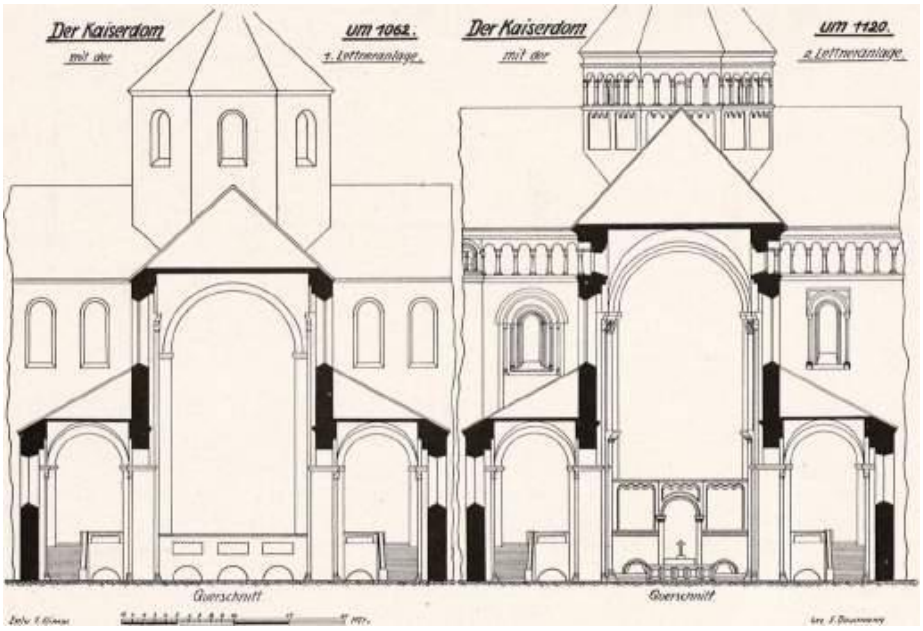
Сл. 4.40 Подигнути мач са корицима Хајнриха IV (преузето из: M. Schulze-Dörrlamm, Schwerter des 10. Jahrhunderts als Herrschaftszeichen der Ottonen. Zu den Vorläufern des Reichsschwerts und zu dessen Imitationsformen, op. cit., 640)

Сл. 4.41 План крипте, катедрала у Шпајеру (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Dehio_48_Speyer_Crypt.svg)

Сл. 4.42 Галерија источне апсиде, катедрала у Шпајеру (преузето из: F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer*, op. cit., 20)

Сл. 4.43 Цртеж источног дела 1062. и 1120. године, катедрала у Шпајеру (преузето из: F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer*, op. cit., 68)

Сл. 4.44 Наос катедрале у Шпајеру (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:SpeyererDom_SchraudolphGem%C3%A4lde.JPG)

Сл. 4.45 Цртеж спољашњег изгледа катедрале у Шпајеру (преузето из: F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer*, op. cit., 13)

Сл. 4.46 Портрет цара Хајнриха IV, Јеванђелистар из Кракова, Kraków, Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej, Ms. 208, fol. 1r (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Heinrich_V._Evangeliar_aus_St._Emmeram.JPG)

Сл. 4.47 Портрети Салијеваца и опата, Јеванђелистар из Кракова, Kraków, Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej, Ms. 208, fol. 2v (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Heinrich_im_Evangeliar_von_St._Emmeram.jpg)

Сл. 4.48 Гробнице царева Хајнриха III (десно) и Хајнриха IV (лево) у катедрали у Шпајеру (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Speyer_Dom_Gr%C3%A4ber_Heinrich_III._u._IV.JPG)

Сл. 4.49 Фаза изградње катедрале у Шпајеру 1106. године (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Speyrer_Dom_1135.png)

Сл. 5.50 Катедрала у Шпајеру, данашњи изглед (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Aerial_image_of_the_Speyer_Cathedral_(view_from_the_southwest).jpg)

Сл. 4.51 Предња страна корица, Либер Ауреус Применсис, Liber aureus Prumiensis, Trier Stadtbibliothek, Hs. 1709 (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Liber_aureus_Prumiensis#/media/Datei:Pruem_liber_aureus.jpg)

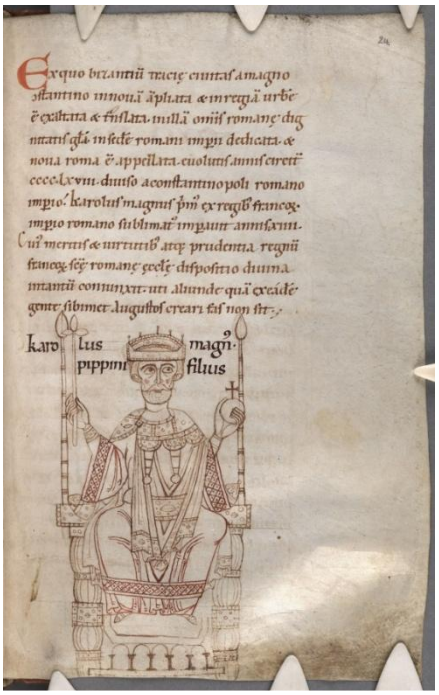
Сл. 4.52 Задња страна корица, Либер Ауреус Применсис, Liber aureus Prumiensis, Trier Stadtbibliothek, Hs. 1709 (преузето из: W. Schmid, Verbrachte der Naumburger Meister seine Lehrjahre im Rheinland?, *Sachsen und Anhalt* vol. 29 (2017))

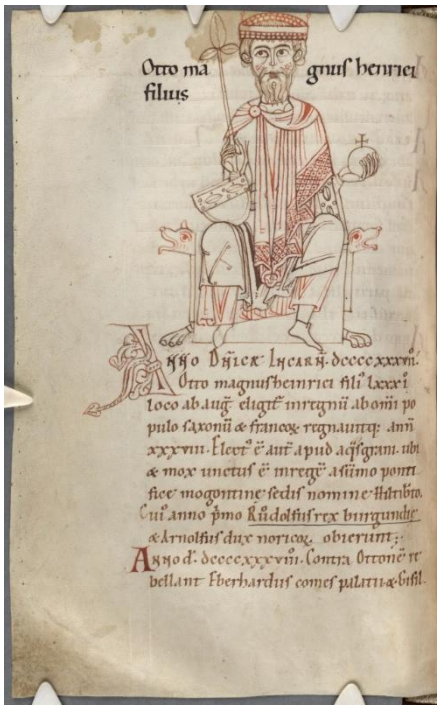
Сл. 4.53 Генеалогија Салијеваца, Ekkehard von Aura: Chronicon universale, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Ms. lat. fol. 295, 81v (преузето са сајта: https://et.wikipedia.org/wiki/Saali_d%C3%BCnastia#/media/Fail:Konrad2Salsky.jpg)

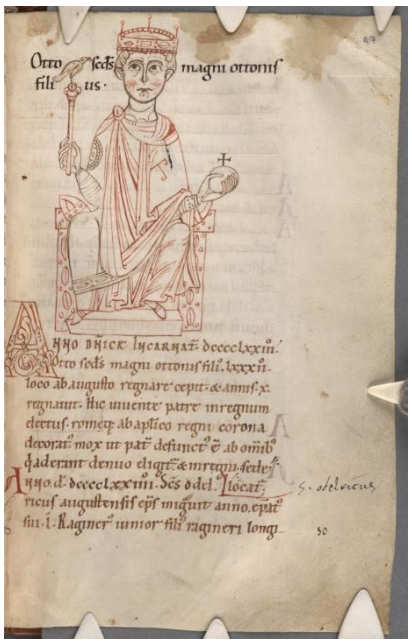
Сл. 4.54 Пипин, Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, fol. 14r (преузето са сајта: https://parker.stanford.edu/parker/catalog/rg420yp8320)

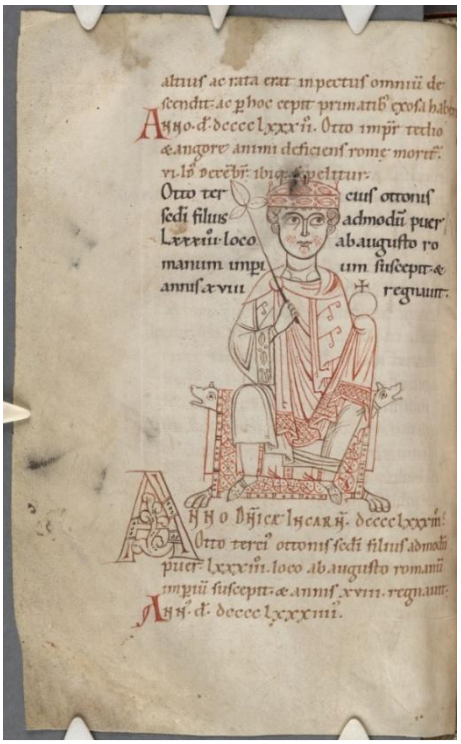
Сл. 4.55 Карло Велики, Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, fol. 24r (преузето са сајта: https://parker.stanford.edu/parker/catalog/rg420yp8320)

Сл. 4.56 Отон I, Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, fol. 42v (преузето са сајта: https://parker.stanford.edu/parker/catalog/rg420yp8320)

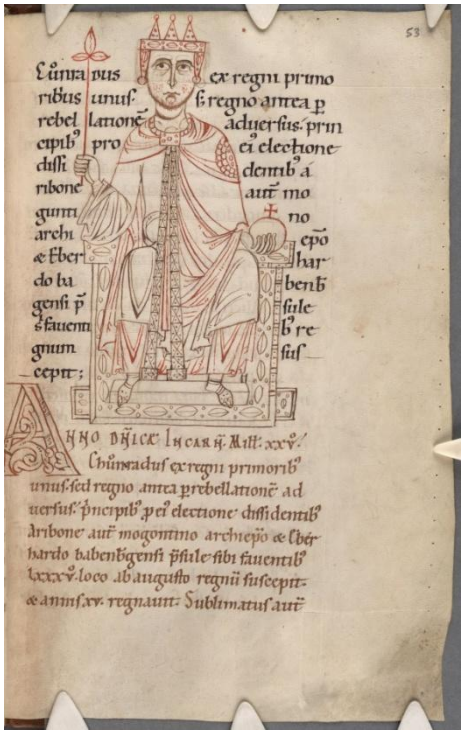
Сл. 4.57 Отон II, Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, fol. 47r (преузето са сајта: https://parker.stanford.edu/parker/catalog/rg420yp8320)

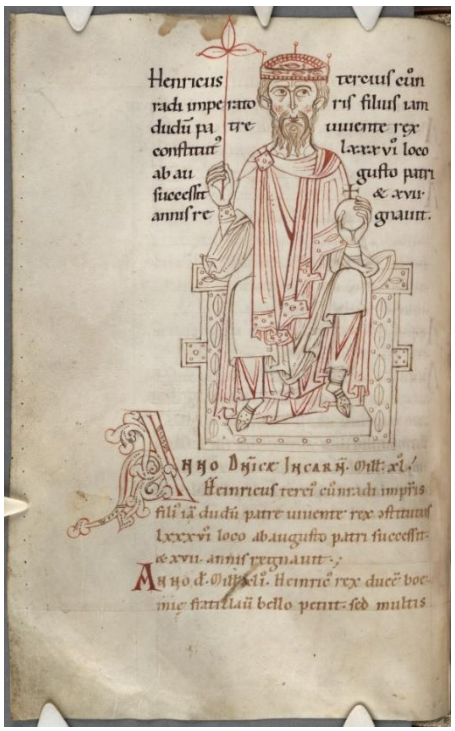
Сл. 4.58 Отон III, Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, fol. 48v
(преузето са сајта: https://parker.stanford.edu/parker/catalog/rg420yp8320)

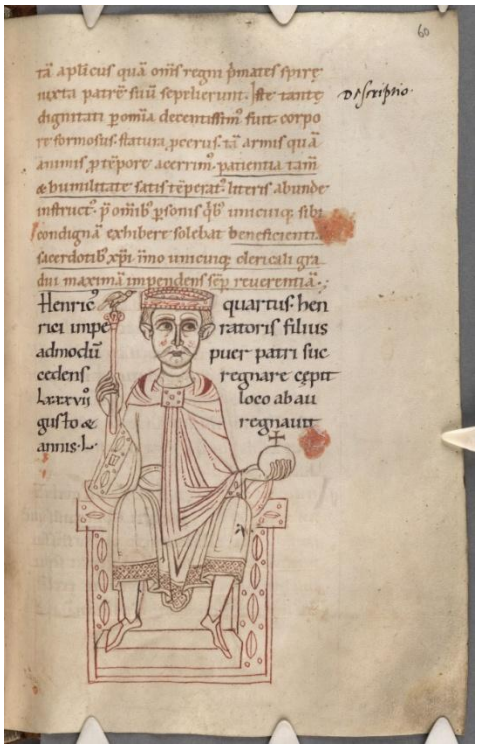
Сл. 4.59 Хајнрих II, Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, fol. 51r (преузето са сајта: https://parker.stanford.edu/parker/catalog/rg420yp8320)

Сл. 4.60 Конрад II, Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, fol. 53r (преузето са сајта: https://parker.stanford.edu/parker/catalog/rg420yp8320)

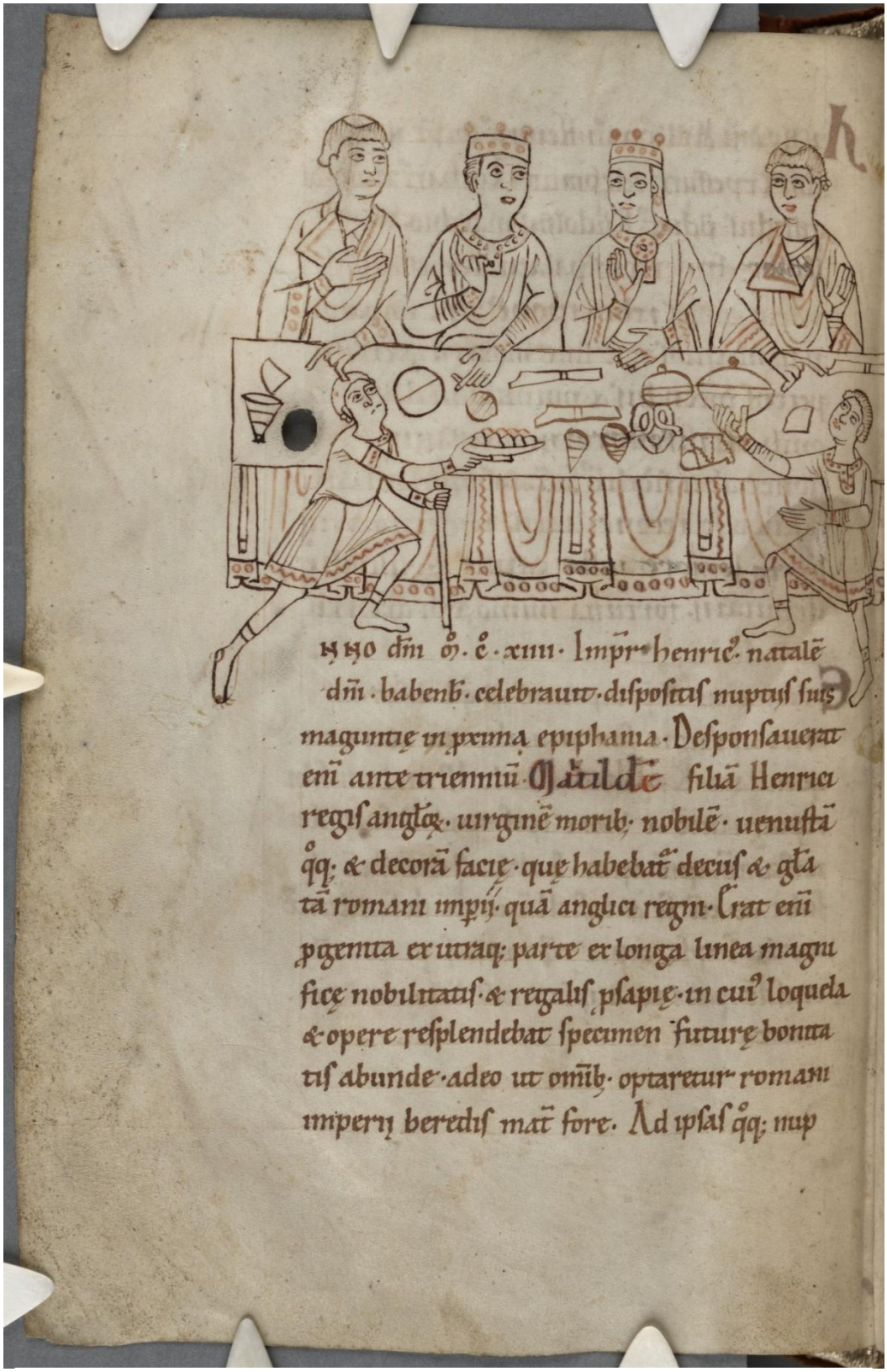
Сл. 4.61 Хајнрих III, Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, fol. 55v (преузето са сајта: https://parker.stanford.edu/parker/catalog/rg420yp8320)

Сл. 4.62 Хајнрих IV, Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, fol. 60r (преузето са сајта: https://parker.stanford.edu/parker/catalog/rg420yp8320)

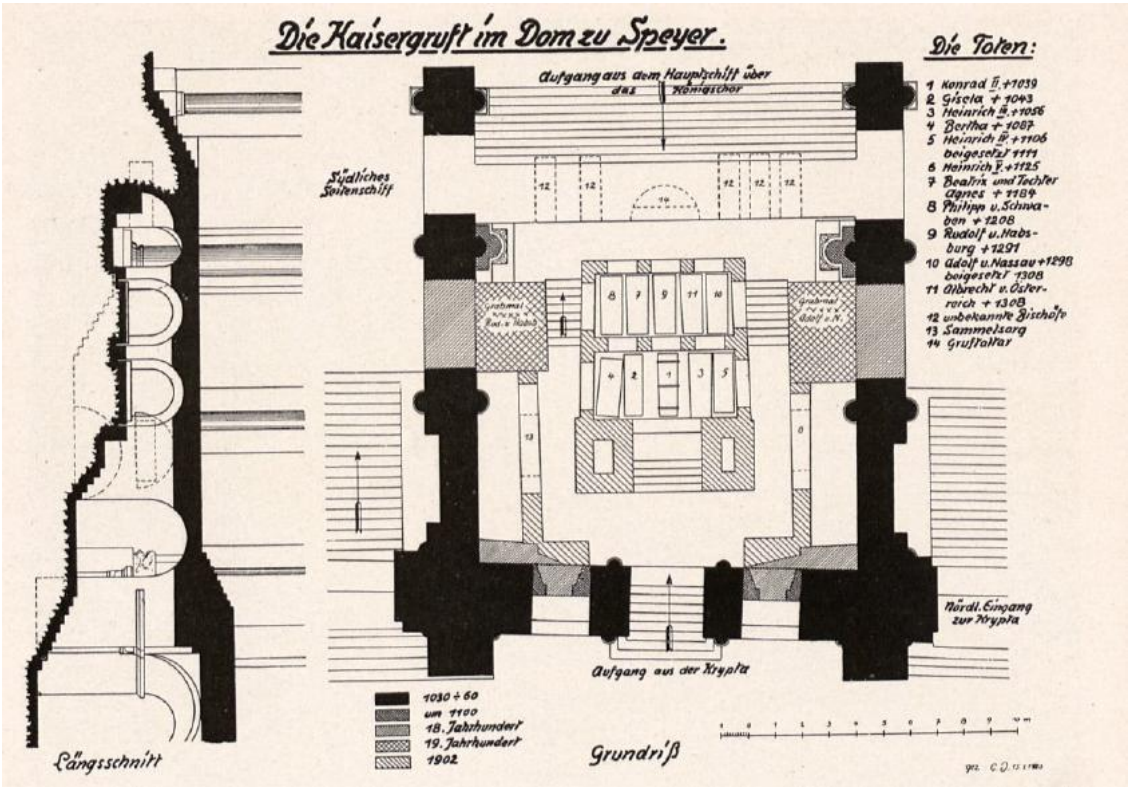
Сл. 4.63 Хајнрих V прима владарске инсигније,
Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College,
MS 373, fol. 83r (преузето са сајта:
https://parker.stanford.edu/parker/catalog/rg420yp8320)

Сл. 4.64 Венчање Хајнриха V и Матилде, Imperial Chronicle, Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, fol. 95v (преузето са сајта: https://parker.stanford.edu/parker/catalog/rg420yp8320)

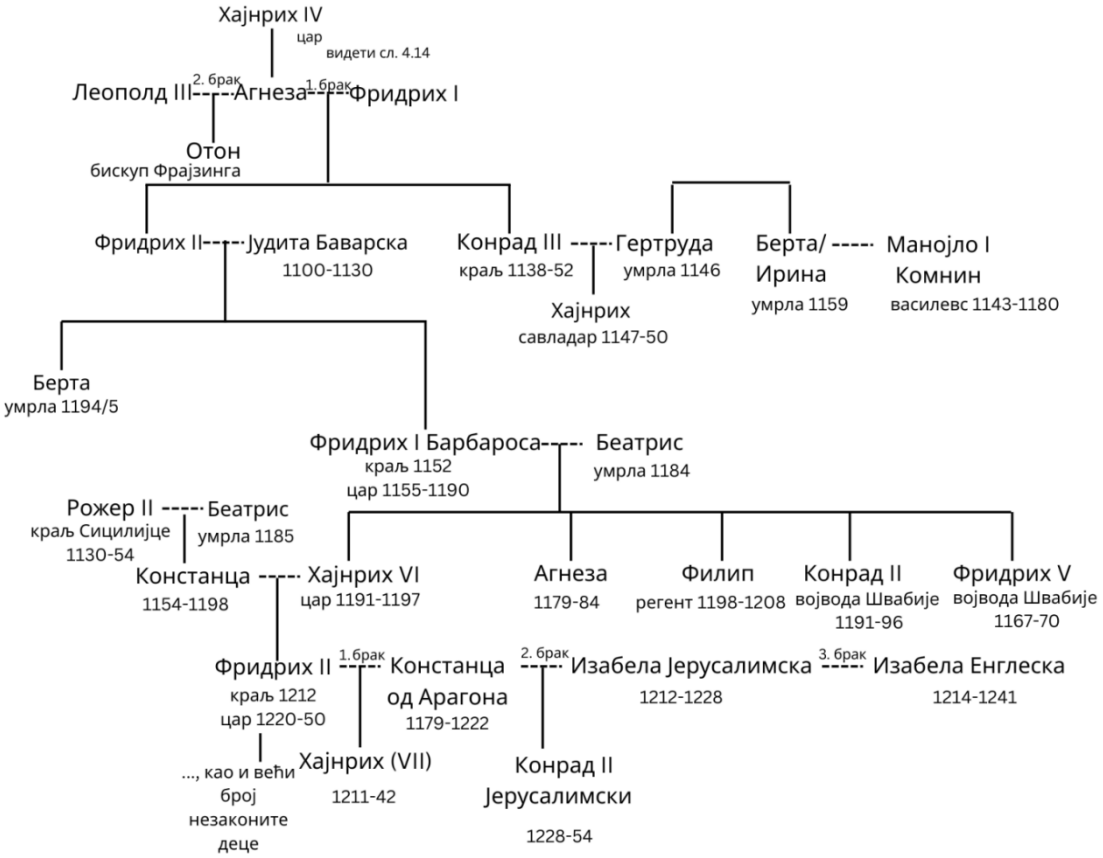
Сл. 4.65 Царска повеља, *Heinricianum,* издата 1122. године, Città del Vaticano, Archivio Apostolico Vaticano, A. A., Arm. I-XVIII, 62. (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Urkunde_Wormser_Konkordat-bg.png)

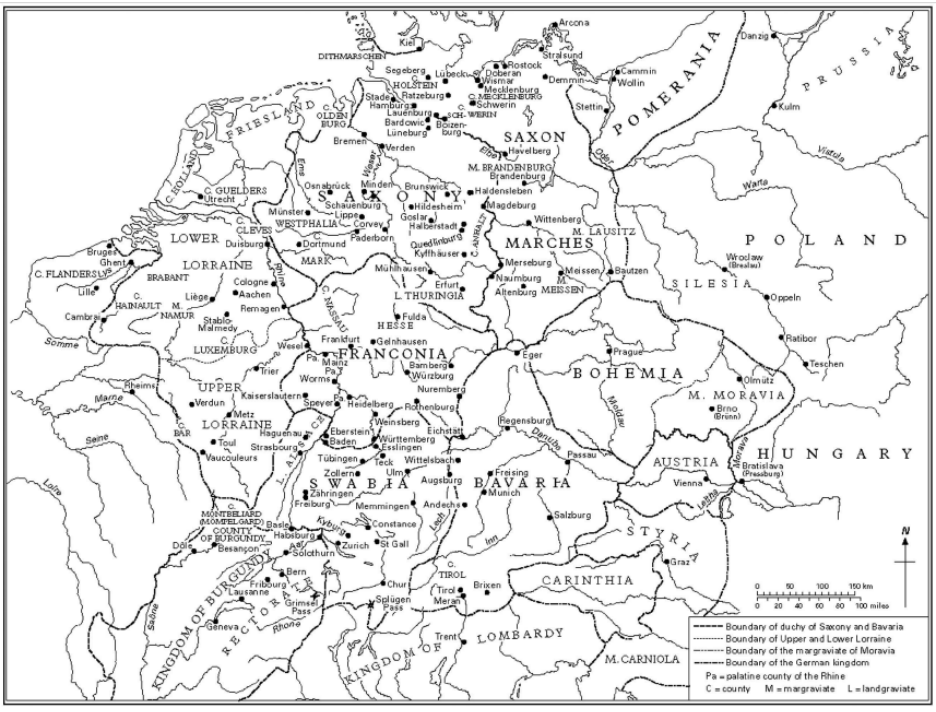
Сл. 4.66 Распоред гробница царева, царица и краљева у катедрали у Шпајеру; 1. Конрад, 2. Жизела, 3. Хајнрих III, 4. Берта, 5. Хајнрих IV, 6. Хајнрих V, 7. Беатрис и Агнеза, 8. Филип Швапски, 9. Рудолф Хабзбуршки, 10. Адолф од Насауа, 11. Албрехт I Хабзбуршки (преузето из: F. Klimm, *Der Kaiserdom zu Speyer*, op. cit., 76)

Сл. 4.67 Гробница цара Хајнриха V у катедрали у Шпајеру (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Grab_Heinrich_V._im_Dom_zu_Speyer.JPG)

Сл. 5.1 Генеалогија Хоенштауфен династије (ауторка, уз наведену литературу)

Сл. 5.2 Царство Фридриха I Барбаросе око 1190. године (преузето из: B. Arnold, The western empire, 1125–1197, in: *The New Cambridge Medieval History Volume 4*: c.1024– c.1198, Part 2, eds., D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2008, 386-387)

Сл. 5.3 Краљевски печат Фридриха I (преузето из: V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, MA Thesis, Central European University, Budapest 2015, 130)

Сл. 5.4 Краљевска була Фридриха I, предња страна (преузето из: V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, op. cit., 131)

Сл. 5.5 Краљевска була Фридриха I, задња страна (преузето из: V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, op. cit., 131)

Сл. 5.6 Царска златна була Фридриха I, предња и задња страна (преузето из: V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, op. cit., 132)

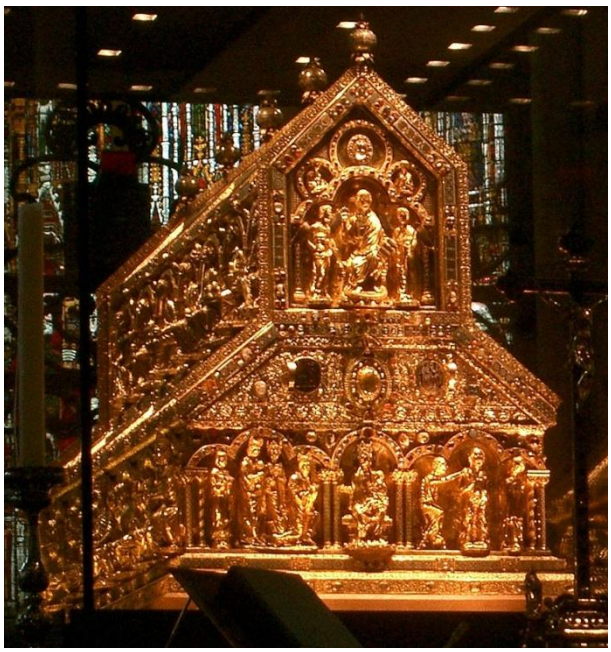
Сл. 5.7 Капенбершка глава (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Frederick_I_Barbarossa%27s_reliquary_bust#/media/File:Cappenberger_Kopf-WUS02772.jpg)

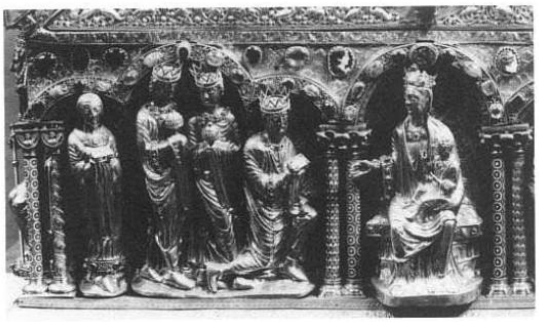
Сл. 5.8 Крстионица (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Frederick_Barbarossa#/media/File:Taufschale_KGM_33_25.jpg)

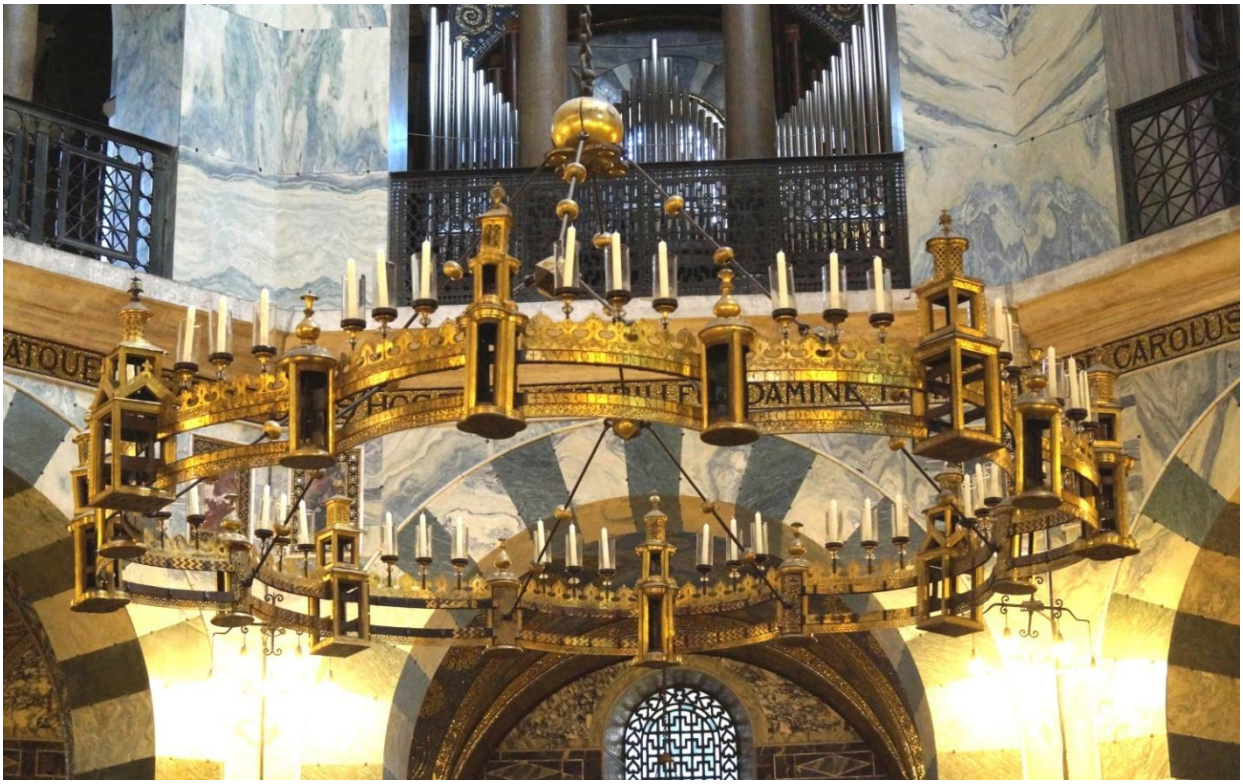
Сл. 5.9 Брактеат са портретом владарског пара Фридриха I и Беатрисе (преузето из: J. Jasperse, *Medieval Women, Material Culture, and Power: Matilda Plantagenet and her Sisters*, Leeds 2020, 44)

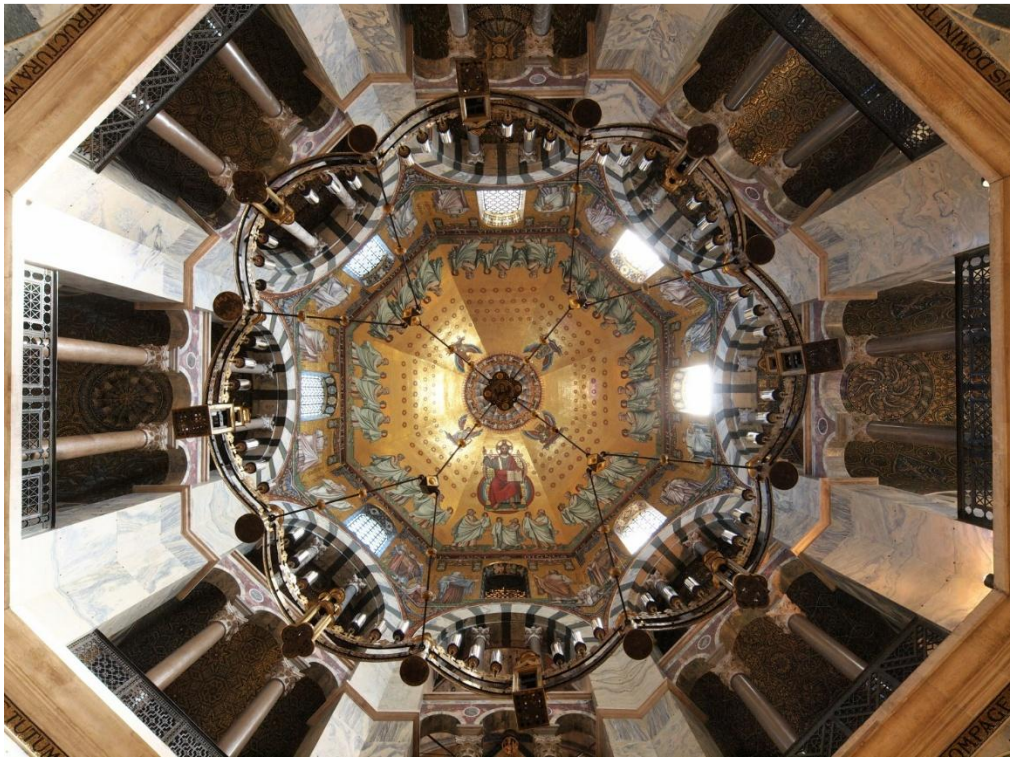
Сл. 5.10 Реликвијар Три краља, катедрала у Келну (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Shrine_of_the_Three_Kings#/media/File:K%C3%B6ln_Dreik%C3%B6nigsschrein.JPG)

Сл. 5.11. Цар Отон IV, детаљ са реликвијара Три краља из катедрале у Келну (преузето из: R. Trexler, *The journey of the Magi: meanings in history of a Christian story*, New Jersey, 1997, 81)

Сл. 5.12 Полијелеј у Богородичиној цркви у Ахену
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Palatine_Chapel,_Aachen#/media/File:Aachener_Dom_Barbarossaleuchter_2014.jpg)

Сл. 5.13 Поглед ка куполи, полијелеј у Богородичиној цркви у Ахену (преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Barbarossaleuchter#/media/Datei:Aachen_Cathedral_Barbarossaleuchter_03.jpg)

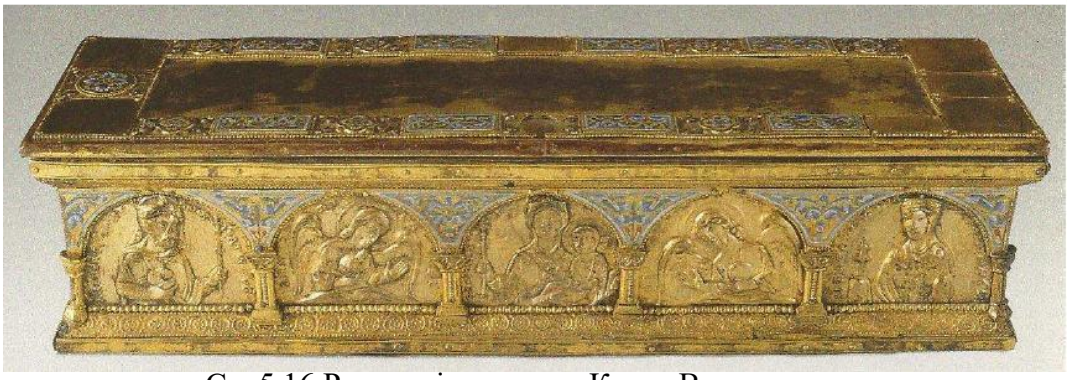
Сл. 5.14 Детаљ полијелеја у Богородичиној цркви у Ахену (преузето са сајта: https://www.aachenerdom.de/2024/03/19/auf-augenhoehe-mit-dem-himmlischen-jerusalem/)

Сл. 5.15 Арханђел Михаило, детаљ полијелеја у Богородичиној цркви у Ахену (преузето са сајта: https://www.aachenerdom.de/2024/03/19/auf-augenhoehe-mit-dem-himmlischen-jerusalem/)

Сл. 5.17 Реликвијар за руку Карла Великог, Богородичина страна (преузето из: V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, op.cit., 141)

Сл. 5.16 Реликвијар за руку Карла Великог (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Armreliquiar_f%C3%BCr_Karl_den_Gro%C3%9Fen-WUS04500.jpg#/media/File:Armreliquiar_f%C3%BCr_Karl_den_Gro%C3%9Fen-WUS04500.jpg)

Сл. 5.18 Портрет цара Фридриха Барбаросе на реликвијару за руку Карла Великог (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Armreliquiar_f%C3%BCr_Karl_den_Gro%C3%9Fen-05929.jpg)

Сл. 5.19 Реликвијар за руку Карла Великог, Христова страна
(преузето из: V. Sulovsky, *Holy, Roman, Frankish: A Sketch of the Political Iconography of Frederick Barbarossa*, op. cit., 141)

Сл. 5.20 Портрет цара Лудвига Побожног на реликвијару за руку Карла Великог
(преузето са сајта: https://itoldya420.getarchive.net/media/armreliquiar-fur-karl-den-grossen-wus04505-6c26db)

Сл. 5.21 Портрет царице Беатрисе на реликвијару за руку Карла Великог
(преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Beatrix_von_Burgund#/media/Datei:Armreliquiar_f%C3%BCr_Karl_den_Gro%C3%9Fen-05928.jpg)

Сл. 5.22 Остаци замка у Гелнхаузену у Хесену (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Imperial_Palace,_Gelnhausen#/media/File:Gelnhausen_Kaiserpfalz.jpg)

Сл. 5.23 Портрет цара Фридриха Барбаросе, Historia Hierosolymitana, Vat. Lat. 2001, fol. 1r (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Historia_Hierosolymitana_(Robert_the_Monk)#/media/File:Barbarossa.jpg)

Сл. 5.24 Царски печат цара Хајнриха VI (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Heinrich_6_sigillum.jpg#/media/File:Heinrich_6_sigillum.jpg)

Сл. 5.25 Новац са Сицилије, натпис IMP на аверсу, а на реверсу (FR)EDERIC RE(X) (преузето из: L. Travaini, Hohenstaufen and Angevin Denari of Sicily and Southern Italy: their Mint Attributions, *The Numismatic Chronicle* Vol. 153 (1993), 138)

Сл. 5.26 Крунисање Рожера II, венчање Рожера и Беатрисе, рођење Констанце, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, fol. 96r (преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, ed., F. Delle Donne, Potenza 2020, 14)

Сл. 5.27 Рођење грофа Танкреда, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, fol. 103r
(преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, op. cit., 42)

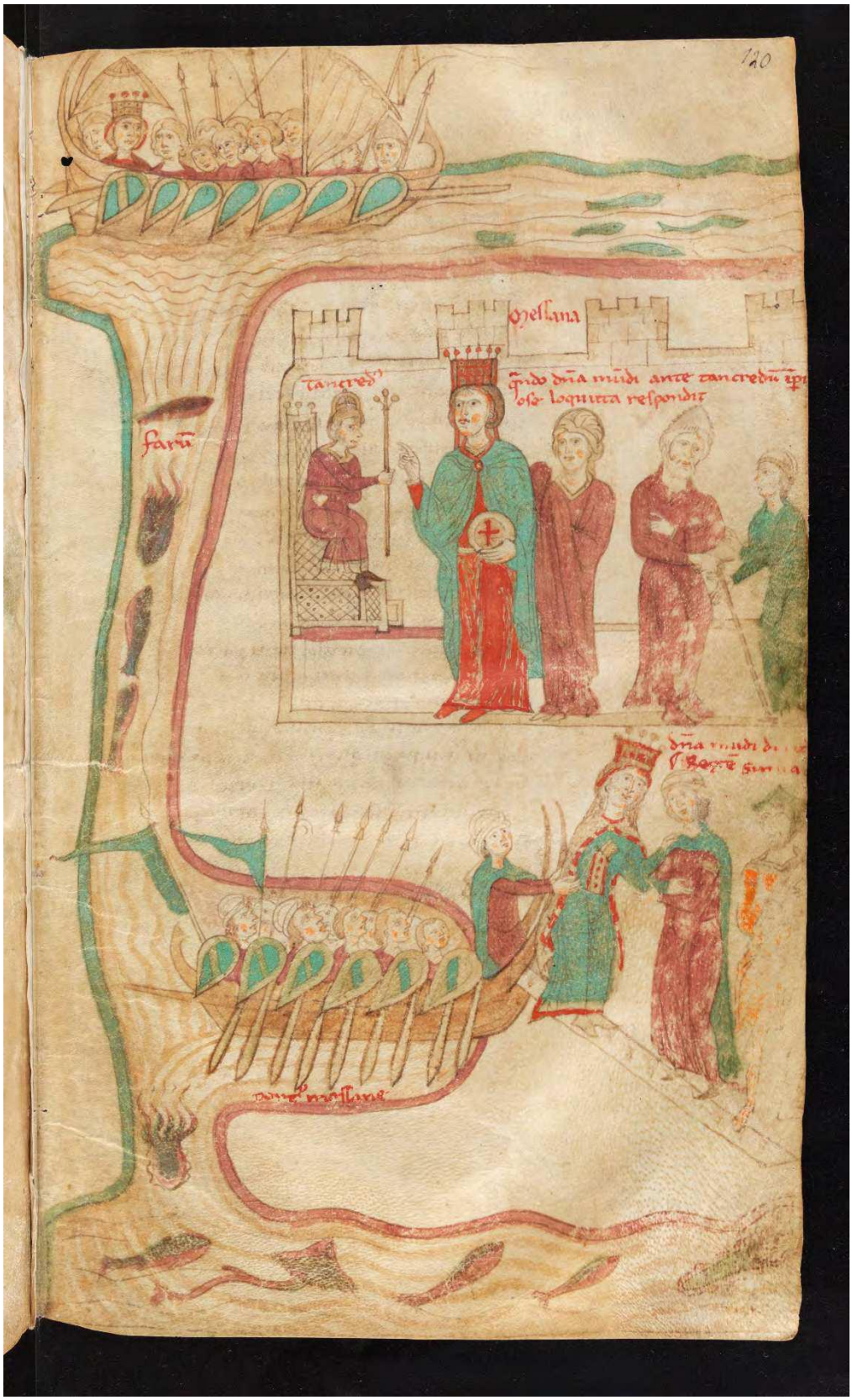
Сл. 5.28 Танкред окарактерисан као „мајмунски краљ“, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, fol. 104r
(преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, op. cit., 46)

Сл. 5.29 Царско крунисање Хајнриха VI у Риму, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, fol. 105r
(преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, op. cit., 50)

Сл. 5.30 Смрт цара Фридриха Барбаросе и Хајнрихов одлазак на Сицилију, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, fol. 107r (преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, op. cit., 58)

Сл. 5.31 Царица Констанца се супроставља Танкреду, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, fol. 120r (преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, op. cit., 110)

Сл. 5.32 Хајнрих VI улази у Палермо, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, детаљ fol. 134r (преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, op. cit., 166)

Сл. 5.33 Царица Констанца предаје Фридриха II војвоткињи од Сполета, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, fol. 138r (преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, op. cit., 182)

Сл. 5.34 Сцена предаје илуминираног рукописа цару, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, fol. 139r (преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, op. cit., 194)

Сл. 5.35 Пет сцена из Старог завета, Фридрих Барбароса са синовима Хајнрихом и Филипом, Фридрих Барбароса сече шуме током крсташког похода, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, fol. 143r (преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, op. cit., 210)

Сл. 5.36 Цар Хајнрих VI на трону окружен персонификацијама врлина, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, fol. 146r (преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, op. cit., 214)

Сл. 5.37 Цар Хајнрих VI на Соломоновом трону, Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis, Bern, Burgerbibliothek, Codex 120 II, fol. 147r (преузето из: Petrus de Ebulo, *De rebus Siculis Carmen*, op. cit., 218)

Сл. 5.38 Порфирни саркофаг цара Хајнриха VI у катедрали у Палерму (фотографија: ауторка)

Сл. 5.39 Порфирни саркофаг царице Констанце у катедрали у Палерму (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Constance_I_of_Sicily#/media/File:Tomb_of_Constance_of_Hauteville_-_Cathedral_of_Palermo_-_Italy_2015.jpg)

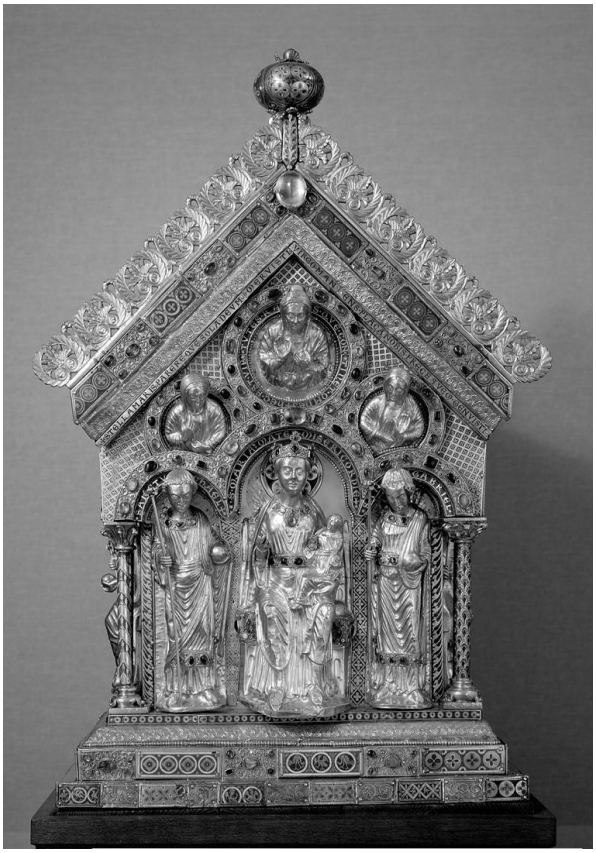
Сл. 5.40 Мапа краљевства Сицилије 1200. године
(преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Kingdom_of_Sicily_1200.png)

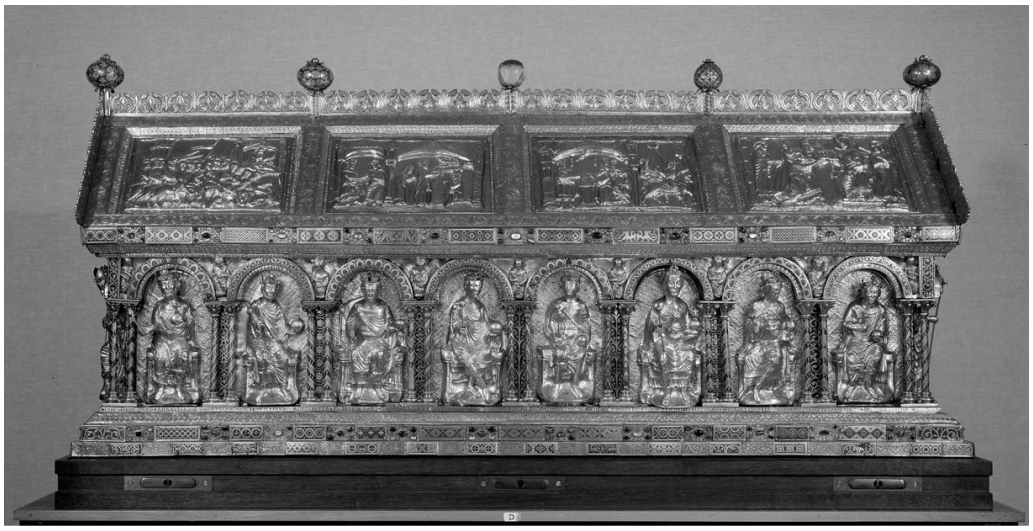
Сл. 5.41 Реликвијар за мошти Карла Великог (преузето са сајта:
https://de.wikipedia.org/wiki/Karlsschrein#/media/Datei:AC_Dom_Karlsschrein2.jpg)

Сл. 5.42 Карло Велики окружен црквеним званичницима, реликвијар за мошти Карла Великог (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Karlsschrein_(1182-1215)_im_Dom_zu_Aachen.jpg)

Сл. 5.43 Богородичина страна, реликвијар за мошти Карла Великог (преузето из: V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, Cambridge 2024, 322)

Сл. 5.44 Галерија краљева, Фридрихова страна, реликвијар за мошти Карла Великог (преузето из: V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, op.cit., 324)

Сл. 5.45 Галерија краљева, Лудвигова страна, реликвијар за мошти Карла Великог (преузето из: V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, op.cit., 322)

Сл. 5.46 Сан Карла Великог, први рељеф, кров реликвијара за мошти Карла Великог (преузето из: V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, op.cit., 326)

Сл. 5.47 Пад Памплоне, други рељеф, кров реликвијара за мошти Карла Великог (преузето из: V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, op.cit., 326)

Сл. 5.48 Чудо крстова, трећи рељеф, кров реликвијара за мошти Карла Великог (преузето из: V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, op.cit., 327)

Сл. 5.49 Чудо расцветалих копља, четврти рељеф, кров реликвијара за мошти Карла Великог (преузето из: V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, op.cit., 327)

Сл. 5.50 Битка коњице, пети рељеф, кров реликвијара за мошти Карла Великог (преузето из: V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, op.cit., 328)

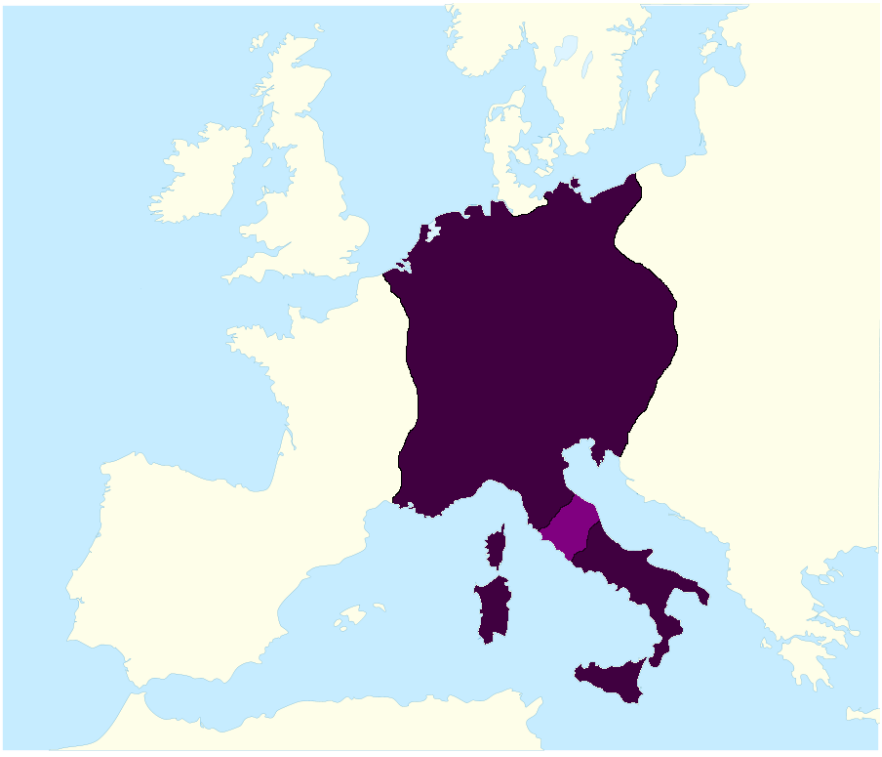
Сл. 5.51 Прича о Карлу и Сен Жилу, шести рељеф, кров реликвијара за мошти Карла Великог (преузето из: V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, op.cit., 328)

Сл. 5.52 Карло Велики прима трнов венац, седми рељеф, кров реликвијара за мошти Карла Великог (преузето из: V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, op.cit., 329)

Сл. 5.53 Карло Велики приноси Ахен Богородици, осми рељеф, кров реликвијара за мошти Карла Великог (преузето из: V. Sulovsky, *Making the Holy Roman Empire Holy. Frederick Barbarossa, Saint Charlemagne and the sacrum imperium*, op.cit., 329)

Сл. 5.54 Мапа царства током владавине Фридриха II са папским земљама (светло љубичасто) (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Holy_Roman_Empire_at_it%27s_greatest_extent_in_the_year_1200_A.D.png?uselang=ru)

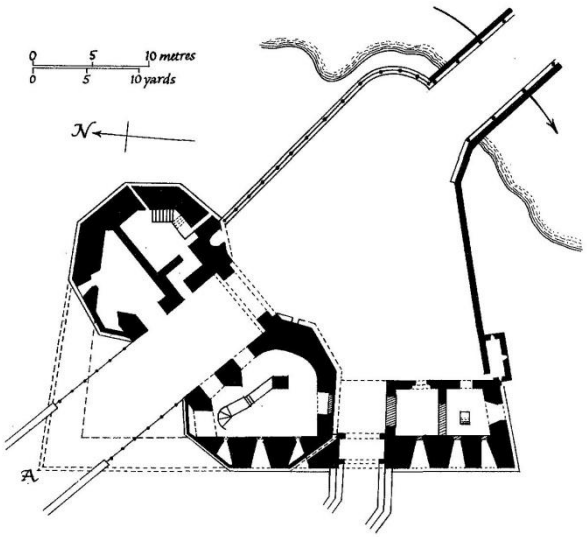
Сл. 5.55 *Augustalis* Фридриха II, аверс (преузето из: C. Verzar, C.T. Little, Gothic Italy: Reflections of Antiquity, in: *Set in Stone: The Face in Medieval Sculpture*, ed., C. T. Little, New York 2007, 148)

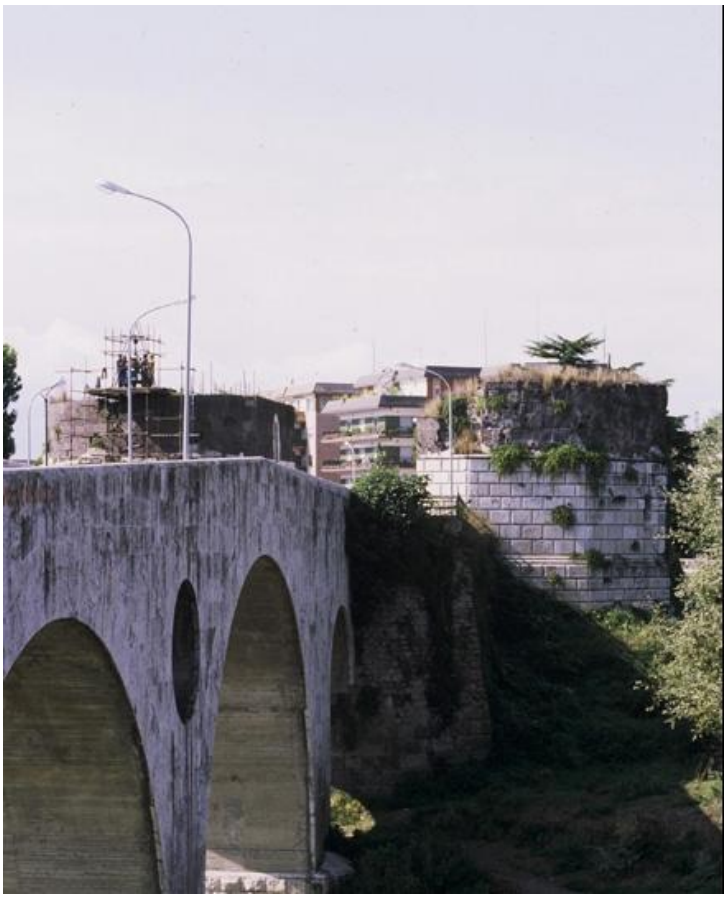
Сл. 5.56 *Augustalis* Фридриха II, реверс (преузето из: C. Verzar, C.T. Little, Gothic Italy: Reflections of Antiquity, op.cit., 148)

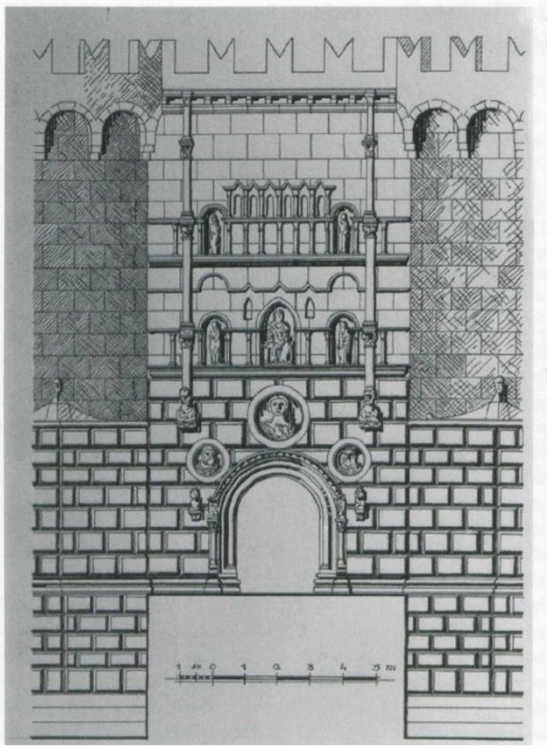
Сл. 5.57 Портрет Фридриха II, De arte venandi cum avibus, Biblioteca Vaticana, Pal. Lat. 1071, fol. 1v (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Frederick_II_and_eagle.jpg)

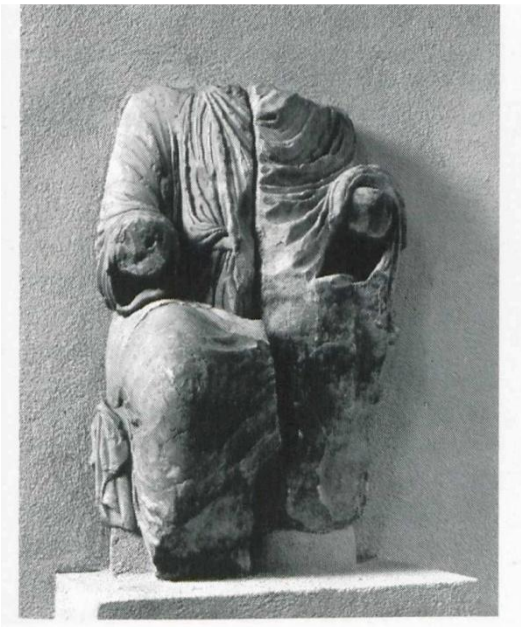
Сл. 5.58 План капије у Капуи
(преузето из: D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, Oxford 1988, 283)

Сл. 5.59 Остаци капије у Капуи (преузето са сајта:https://en.wikipedia.org/wiki/File:Ponte_di_Capua.JPG)

Сл. 5.60 Реконструкција архитектонског и скулпторалног програма капије у Капуи (преузето из: T. Michalsky, "De ponte Capuano, de turribus eius et de ymagine Frederici ...". Überlegungen zu Repräsentation und Inszenierung von Herrschaft, in: *Kunst im Reich Kaiser Friedrichs II. von Hohenstaufen: Akten des internationalen Kolloquiums (Rheinisches Landesmuseum Bonn, 2. bis 4. Dezember 1994)*, hrsg., K. Kappel, D. Kemper, A. Knaak, München 1996, 138)

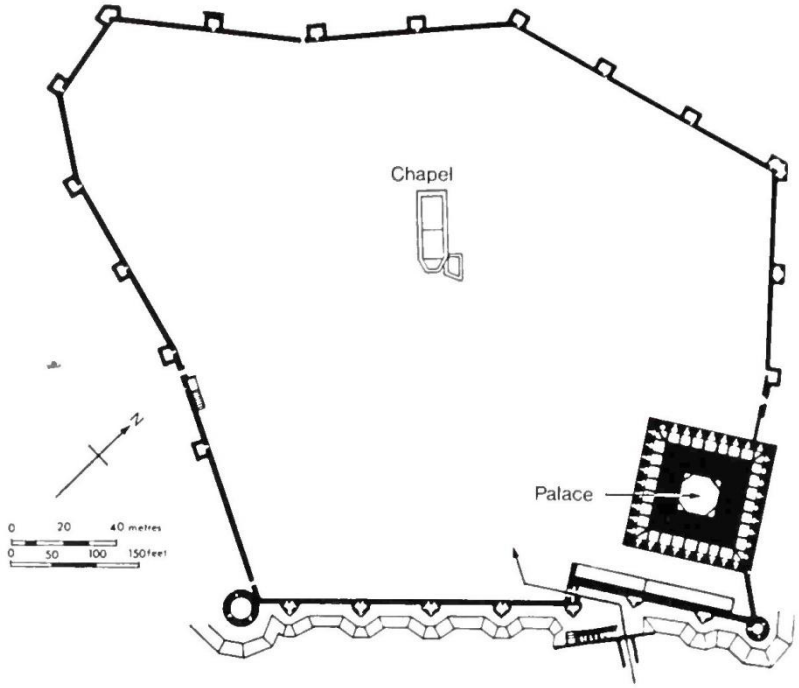
Сл. 5.61 Остаци скулптуре Фридриха II са капије у Капуи (преузето из: T. Michalsky, "De ponte Capuano, de turribus eius et de ymagine Frederici ...". Überlegungen zu Repräsentation und Inszenierung von Herrschaft, op.cit., 139)

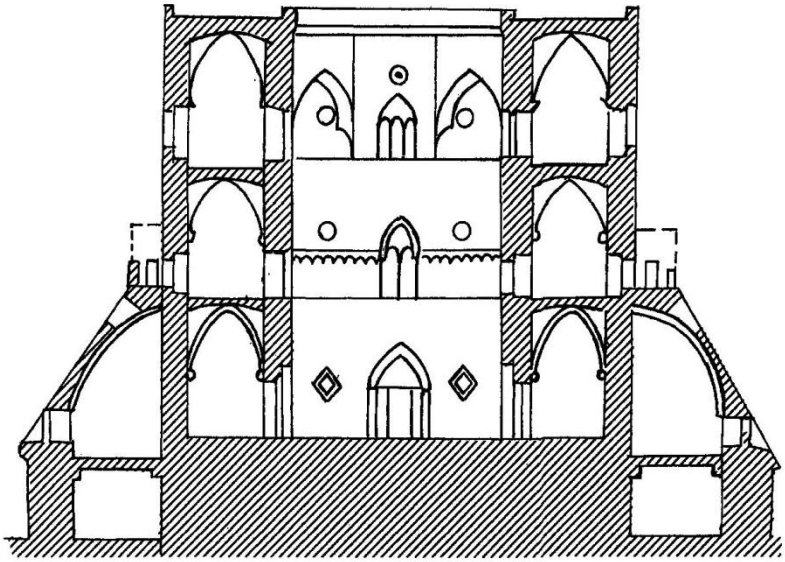
Сл. 5.62 Цртеж реконструкције скулптуре
Фридриха II са капије у Капуи
(преузето са сајта:
https://it.wikipedia.org/wiki/File:Friedrich_ii_hrr.png)

Сл. 5.63 Натпис из палате у Фоџи (преузето са сајта:
https://it.wikipedia.org/wiki/File:Arco_Federico_II.jpg)

Сл. 5.64 План Фридриховог замка у Лучери у односу на касније Анжујско здање
(преузето из: W. Anderson, *Castles Of Europe*, Hertfordshire 1984, 174)

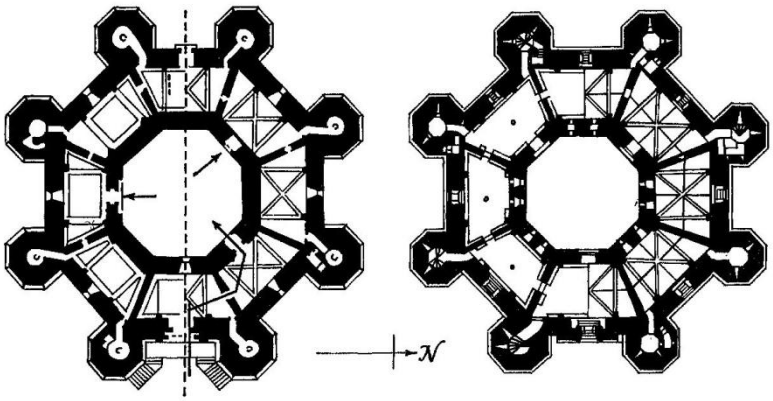
Сл. 5.65 Претпостављени изглед замка у Лучери, попречни пресек
(преузето из: D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, op.cit., 286)

Сл. 5.66 Кастел дел Монте поглед одозго (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Castel_del_Monte_from_above.jpg)

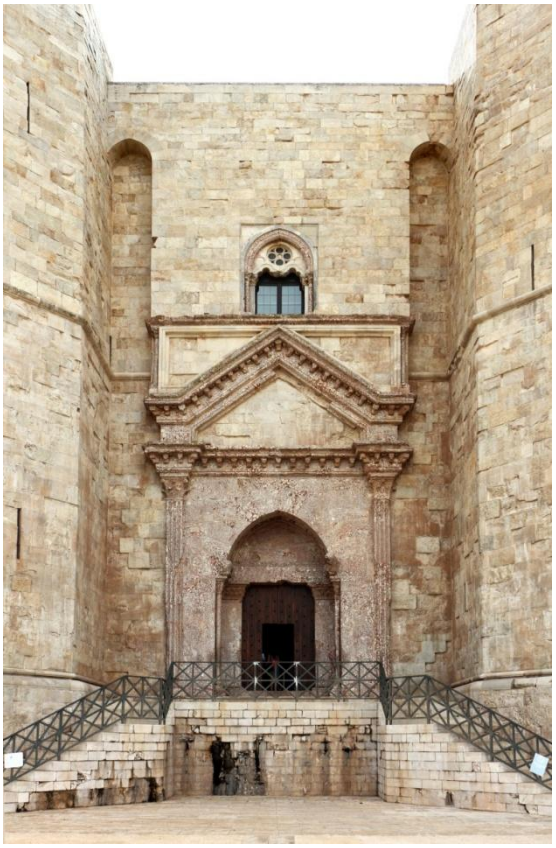
Сл. 5.67 Виногради са замком Кастел дел Монте у даљини (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Castel_del_Monte_von_weitem.jpg)

Сл. 5.68 План доње и горње етаже Кастел дел Монте (преузето из: D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, op.cit., 287)

Сл. 5.69 Поглед из унутрашњег дворишта Кастел дел Монте
(преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Castel_del_Monte_BW_2016-10-14_13-04-18_stitch.jpg)

Сл. 5.70 Главни портал Кастел дел Монте (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Castel_del_monte,_esterno,_portale_principale_00.jpg)

Сл. 5.71 Престона соба Кастел дел Монте (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Castel_del_monte,_interno,_finestra_01.jpg)

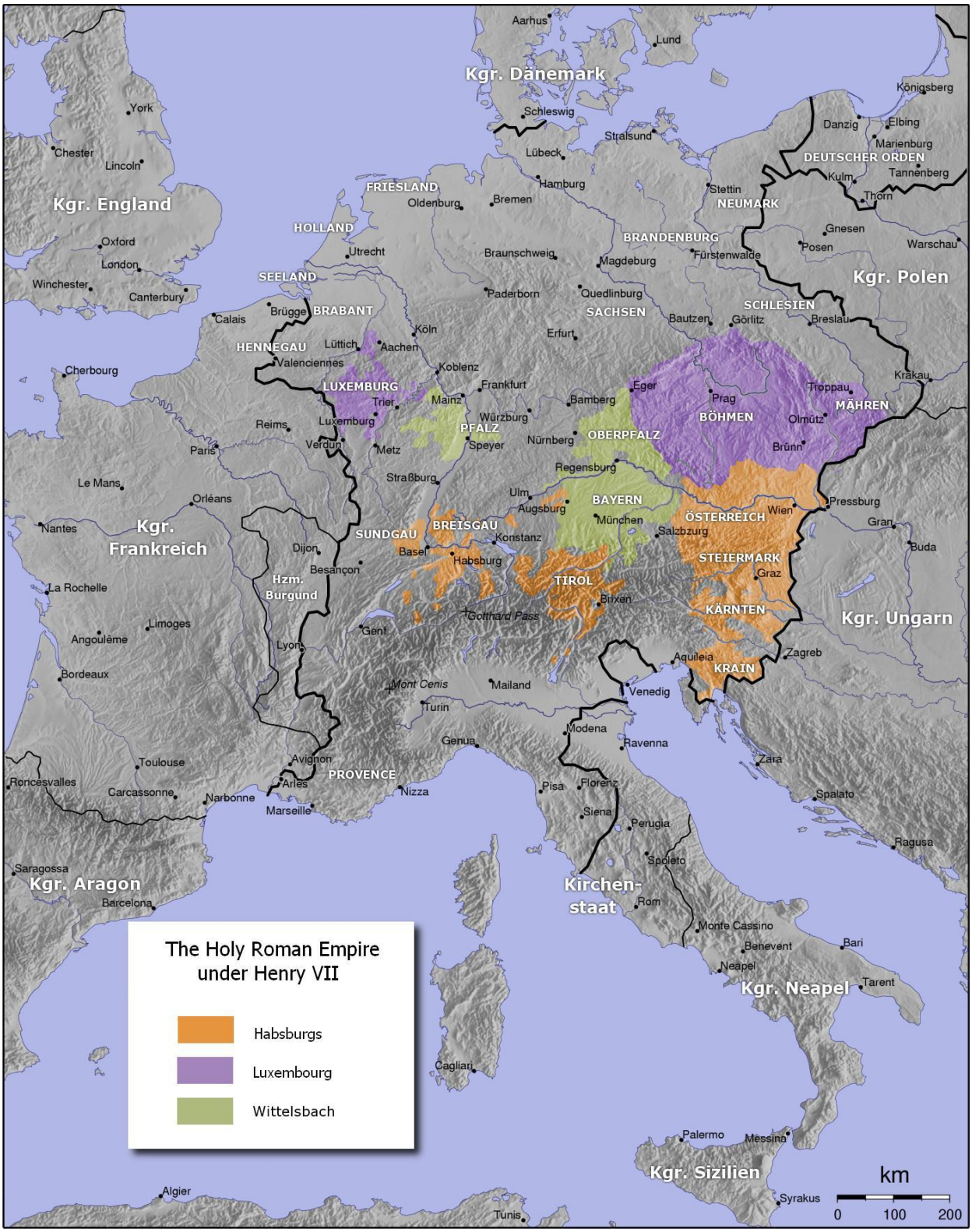
Сл. 5.72 Детаљ скулптуре главе са капителом, Кастел дел Монте (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Castel_del_monte,_interno,_volta_scalinata_04_mascheone_2.jpg)

Сл. 5.73 Кастел дел Монте, источна страна (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Castel_del_Monte_-_Andria.jpg)

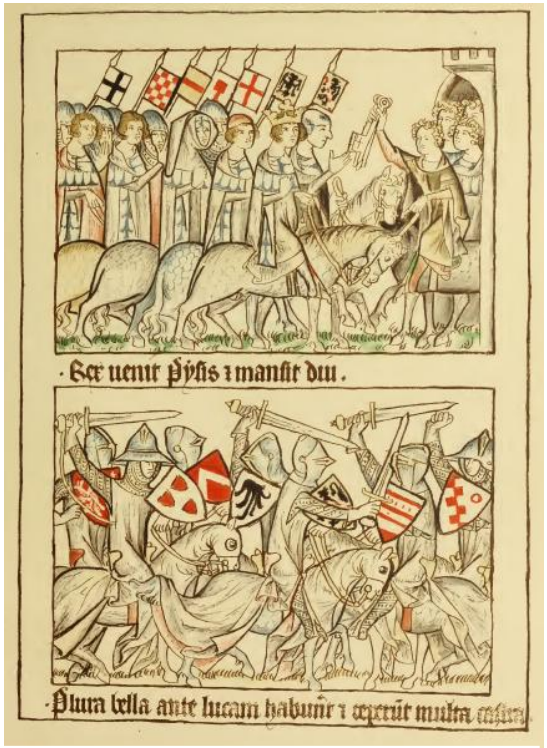
Сл. 5.74 Порфирни саркофаг Фридриха II у катедрали у Палерму (фотографија: ауторка)

Сл. 6.1 Мапа царства у 14. веку (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Henry_VII,_Holy_Roman_Emperor#/media/File:HRE_under_Henry_VII.JPG)

Сл. 6.2 Генеалогија Луксембуршке династије
(ауторка, уз наведену литературу)

Сл. 6.3 Хајнрихов улазак у Пизу (горе), битка у близини Луке, Codex Balduini Trevirensis, Koblenz, Landeshauptarchiv 1C1 (преузето из: G. Irmer, *Die Romfahrt Kaiser Heinrich's VII im bildercyclus des Codex Balduini Trevirensis*, Berlin 1881.)

Сл. 6.4 Седам кнежева изборника бира Хајнриха VII за краља, Codex Balduini Trevirensis, Koblenz, Landeshauptarchiv 1C1 (преузето са сајта: https://it.wikipedia.org/wiki/Enrico_VII_di_Lussemburgo#/media/File:Baldui neum_Wahl_Heinrich_VII.jpg)

Сл. 6.5 Избор Хајнриха VII за краља (горе), крунисање Хајнриха VII и Маргарете у Ахену, Codex Balduini Trevirensis, Koblenz, Landeshauptarchiv 1C1 (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Heinrich_VII._(HRR)#/media/Datei:Henry_VII_Holy_Roman_Emperor.jpg)

Сл. 6.6 Улазак у Милано (горе), крунисање Хајнриха VII за краља у Милану, Codex Balduini Trevirensis, Koblenz, Landeshauptarchiv 1C1 (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Heinrich_VII._(HRR)#/media/Datei:Einritt_Kaiser_Heinrichs_VII..JPG)

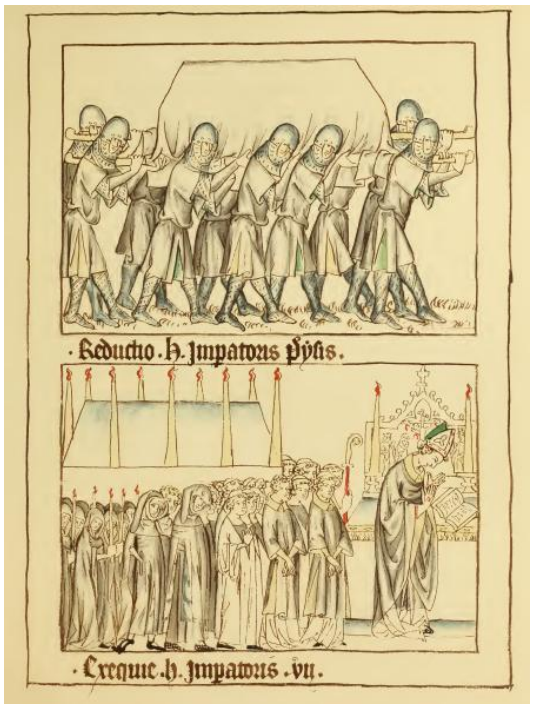
Сл. 6.7 Процесија до цркве Св. Јована Латеранског (горе), три кардинала крунишу Хајнриха VII за цара, Codex Balduini Trevirensis, Koblenz, Landeshauptarchiv 1C1 (преузето из: G. Irmer, *Die Romfahrt Kaiser Heinrich's VII im bildercyclus des Codex Balduini Trevirensis*, op.cit.)

Сл. 6.8 Поклоњење реликвијама Три краља у Келну (горе), венчање Јована Луксембуршког и Елизабете, Codex Balduini Trevirensis, Koblenz, Landeshauptarchiv 1C1 (преузето из: G. Irmer, *Die Romfahrt Kaiser Heinrich's VII im bildercyclus des Codex Balduini Trevirensis*, op.cit.)

Сл. 6.9 Смрт царице (горе), Хајнрих VII одлази у Пизу, Codex Balduini Trevirensis, Koblenz, Landeshauptarchiv 1C1 (преузето из: G. Irmer, *Die Romfahrt Kaiser Heinrich's VII im bildercyclus des Codex Balduini Trevirensis*, op.cit.)

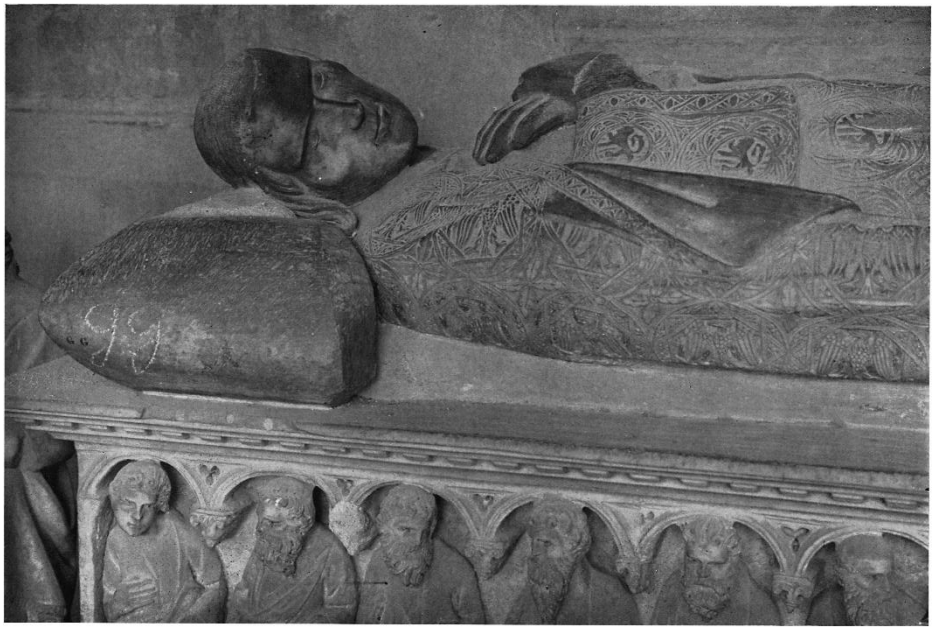
Сл. 6.10 Сахрана цара Хајнриха VII, Codex Balduini Trevirensis, Koblenz, Landeshauptarchiv 1C1 (преузето из: G. Irmer, *Die Romfahrt Kaiser Heinrich's VII im bildercyclus des Codex Balduini Trevirensis*, op.cit.)

Сл. 6.11 Гробница цара Хајнриха VII, Codex Balduini Trevirensis, Koblenz, Landeshauptarchiv 1C1 (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Codex_Balduini_Trevirensis#/media/File:Tod_Heinrichs_VII..jpg)

Сл. 6.12 Гробница цара Хајнриха VII у Пизи, данашњи изглед (преузето са сајта: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Tomb_of_Henry_VII_Holy_Roman_Emperor.jpg#/media/Datei:Tomb_of_Henry_VII_Holy_Roman_Emperor.jpg)

Сл. 6.13 Упокојени цар, детаљ гробнице Хајнриха VII
(преузето из: W. R. Valentiner, Observations on Sienese and Pisan Trecento Sculpture, *The Art Bulletin* Vol. 9, No. 3 (1927), 193)

Сл. 6.14 Скулпторална група са гробнице цара Хајнриха VII, данас у Музеју Опера дел Дуомо, Пиза (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Escultures_del_monument_f%C3%BAnebre_d%27Enric_VII,_Tina_di_Camaino,_Museo_dell%27Opera_del_Duomo,_Pisa.JPG#/media/File:Escultures_del_monument_f%C3%BAnebre_d'Enric_VII,_Tina_di_Camaino,_Museo_dell'Opera_del_Duomo,_Pisa.JPG)

Сл. 6.15 Детаљ одежде у којој се сахрањен цар Хајнрих VII (преузето са сајта: https://www.thehistoryblog.com/archives/30728)

Сл. 6.16 Круна пронађена у гробници цара Хајнриха VII (преузето са сајта: https://www.thehistoryblog.com/archives/30728)

Сл. 6.17 Скиптар пронађен у гробници цара Хајнриха VII (преузето са сајта: https://www.thehistoryblog.com/archives/30728)

Сл. 6.18 Глоб пронађен у гробници цара Хајнриха VII (преузето са сајта: https://www.thehistoryblog.com/archives/30728)

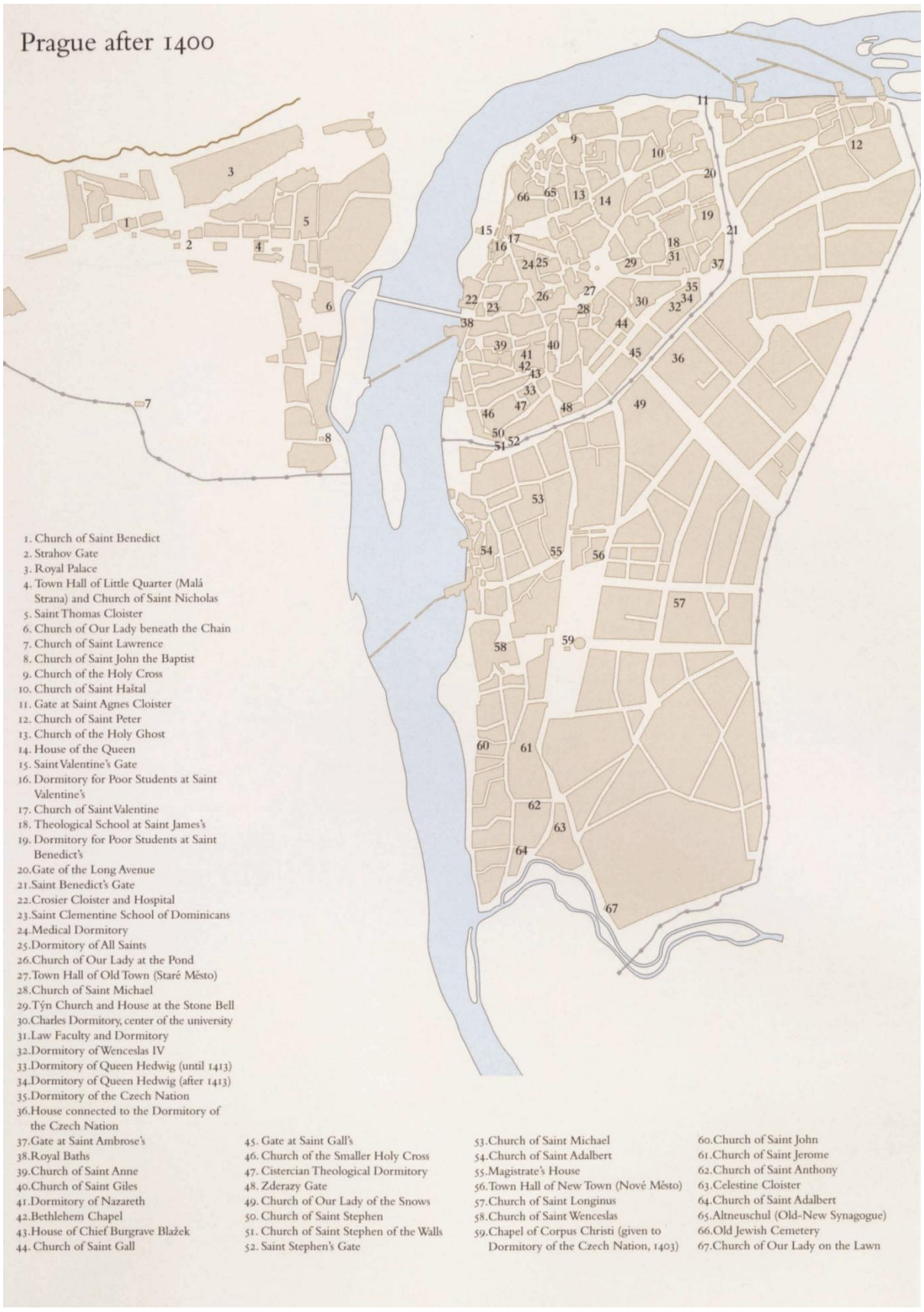
Сл. 6.19 Отварање гробнице цара Хајнриха VII 2013. године (преузето са сајта: https://www.thehistoryblog.com/archives/30728)

Сл. 6.20 Земље Чешке круне током владавине Карла IV (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Karte_B%C3%B6hmen_unter_Karl_IV.png)

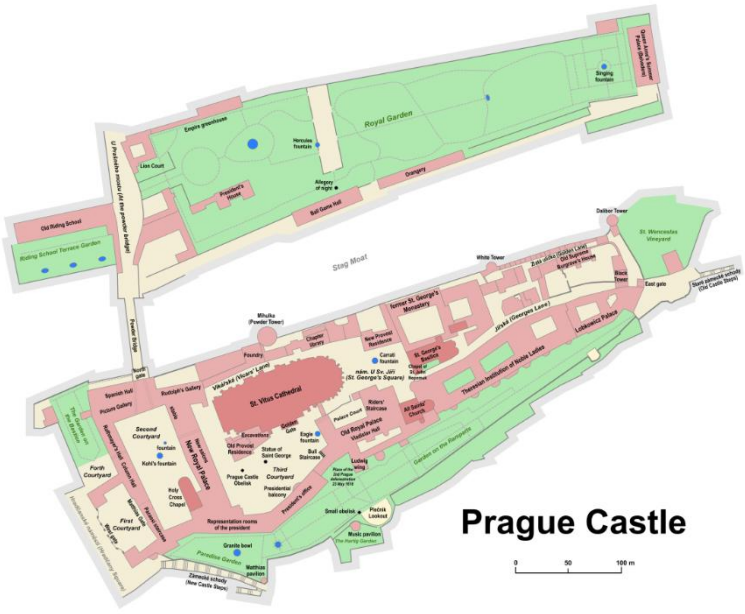
Сл. 6.21 Биста реликвијар Карла Великог (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bust_of_Charlemagne.png)

Сл. 6.22 Мапа Прага (преузето из: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, eds., B. D. Bohem et al., New York 2005, XV)

Сл. 6.23 Поглед на Вишехрад са севернозападне стране (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Vy%C5%A1ehrad#/media/File:Parn%C3%ADk_Vy%C5%A1ehrad_pod_Vy%C5%A1ehradem.jpg)

Сл. 6.24 Мапа Прашког замка са црквама у околини (преузето са сајта: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/38/Map_of_Prague_Castle.png)

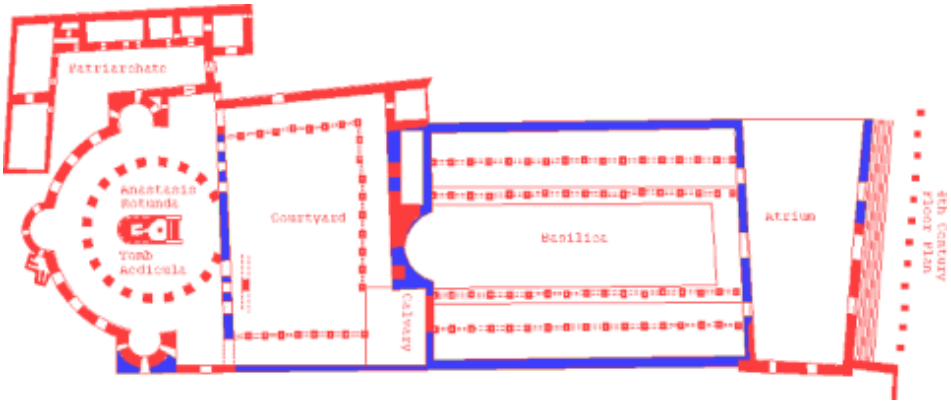
Сл. 6.25 Карло IV и Св. Венцеслав, печат Универзитета у Прагу (преузето из: I. Rosario, *Art and Propaganda: Charles IV of Bohemia 1346 – 1378*, Woodbridge 2000)

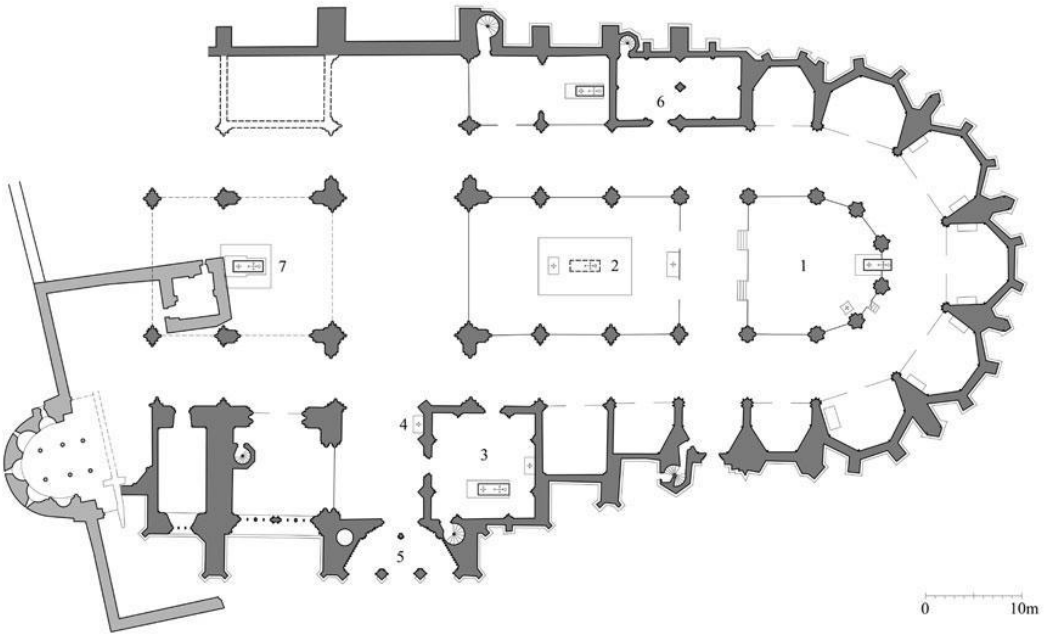
Сл. 6.26 Катедрала Св. Вита, поглед на јужну фасаду (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Praha,_Katedr%C3%A1la,_JV_01.jpg?uselang=be)

Сл. 6.27 План ротонде (црно), базилике (црвено) и катедрале Св. Вита (плаво) (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rom%C3%A1nsk%C3%A1_rotunda_svat%C3%A9ho_V%C3%ADta.jpg?uselang=az)

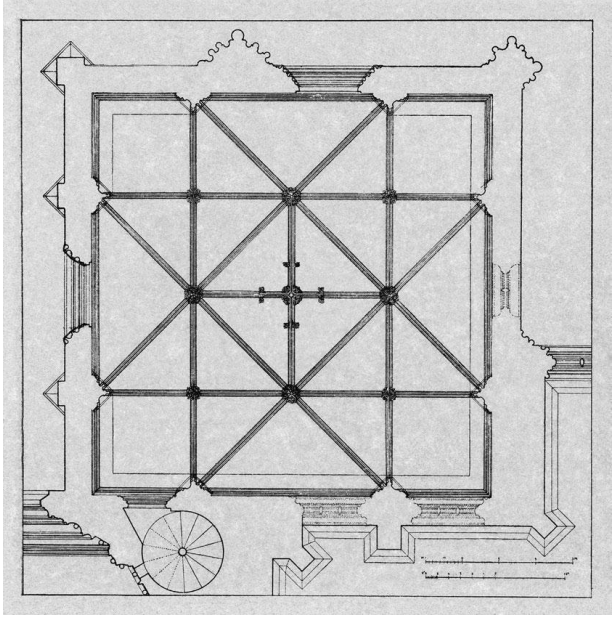
Сл. 6.28 План цркве Св. Гроба у Јерусалиму (преузето са сајта: https://pl.wikipedia.org/wiki/Bazylika_Grobu_%C5%9Awi%C4%99tego#/media/Plik:Anastasia_Rotonda_4th_century_floor_plan_2.png)

Сл. 6.29 План катедрале Св. Вита око 1420. године, 1: хор Св. Вита, 2: Богородичин хор, 3: капела Св. Венцеслава, 4: олтар Часног крста, 5: јужни улаз, 6: северна сакристија, 7: гробница Св. Адалберта (преузето из: P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, *Zeitschrift für Kunstgeschichte* Heft 2 (2023), 148)

Сл. 6.30 Унутрашњост капеле Св. Венцеслава (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/St._Vitus_Cathedral#/media/File:Prag_Dom_St._Veit_12.jpg)

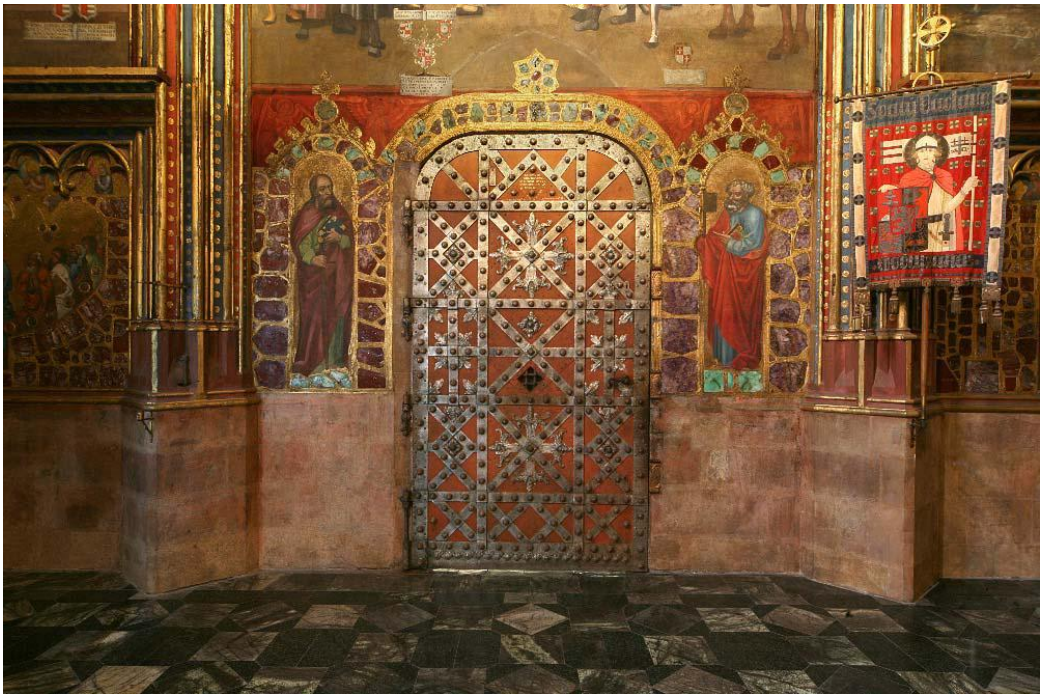
Сл. 6.31 План капеле Св. Венцеслава у оквиру катедрале Св. Вита (преузето из: P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, op.cit., 172)

Сл. 6.32 Свод цркве Св. Гроба, Торес дел Рио (преузето из: P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, op.cit., 173)

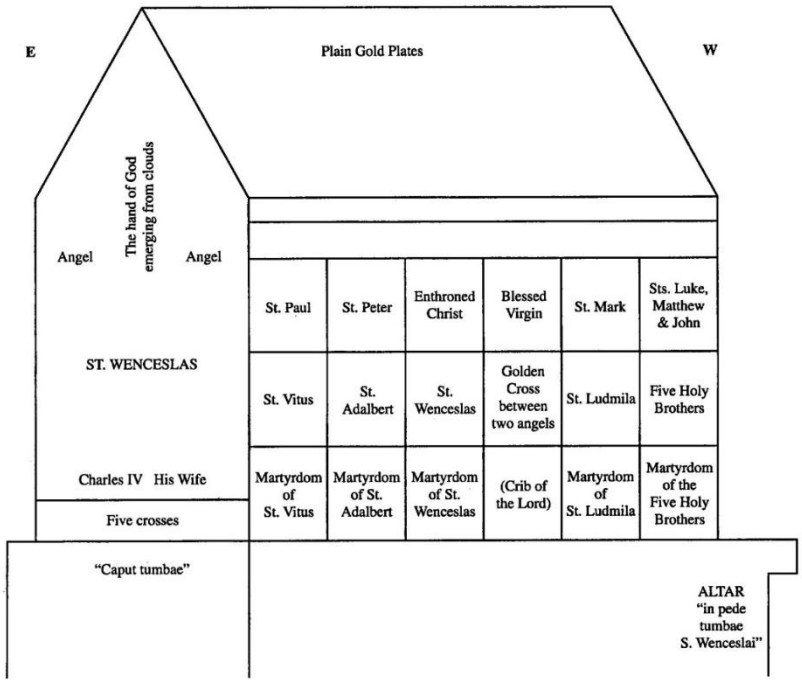
Сл. 6.33 Центар свода капеле Св. Венцеслава, катедрала Св. Вита (преузето из: P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, op.cit., 176)

Сл. 6.34 Апостоли Петар и Павле око западног улаза у капелу Св. Венцеслава, катедрала Св. Вита (преузето из: P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, op.cit., 171)

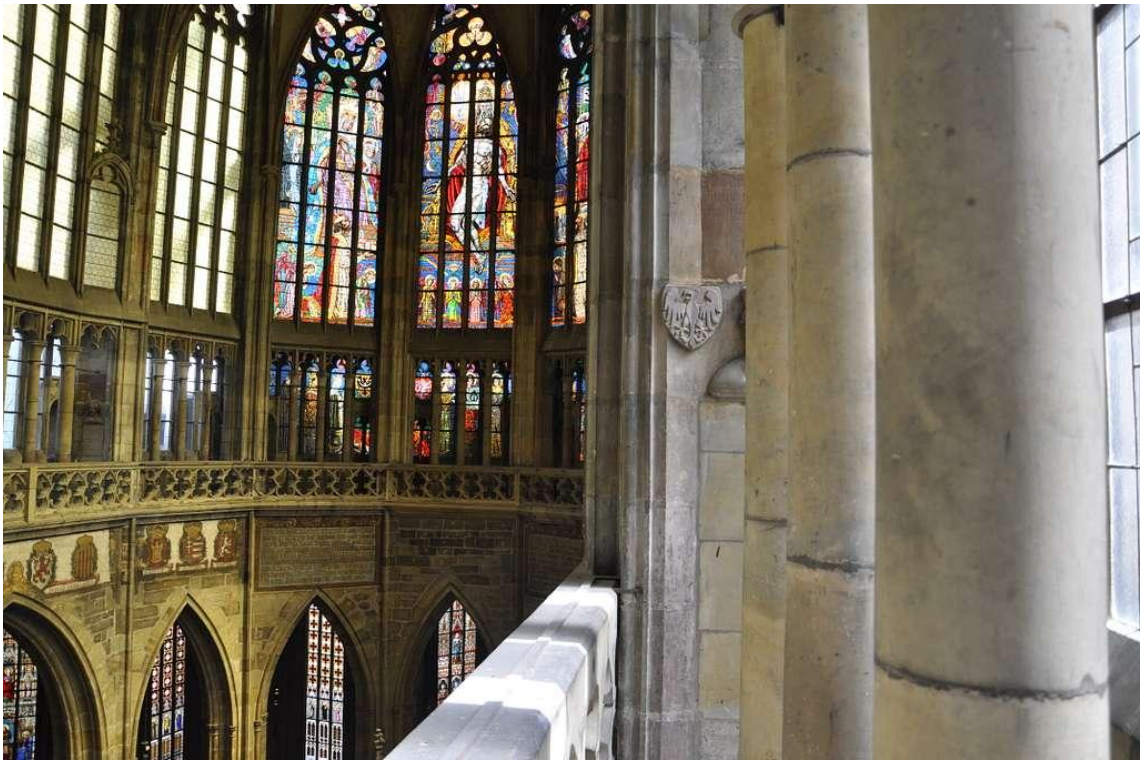
Сл. 6.35 Распеће са ктиторима на источном зиду капеле Св. Венцеслава, катедрала Св. Вита (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wenceslas_Chapel_Crucifixion.JPG)

Сл. 6.36 Цртеж гробнице Св. Венцеслава са иконографским програмом (преузето из: I. Rosario, *Art and Propaganda*, op. cit., 57)

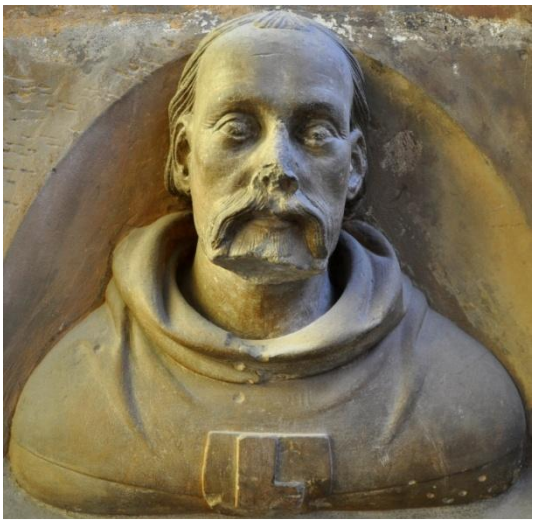
Сл. 6.37 Круна Св. Венцеслава (преузето са сајта:
https://en.wikipedia.org/wiki/Crown_of_Saint_Wenceslas#/media/File:CrownBohemia2.jpg)

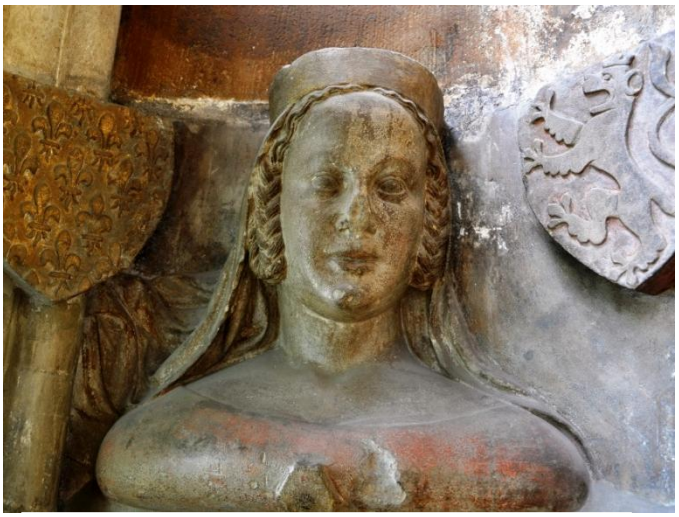
Сл. 6.38 Трифоријум, катедрала Св. Вита (преузето са сајта:
https://picryl.com/media/triforium-praha-7d28cc)

Сл. 6.39 Матија из Араса, биста у трифоријуму, катедрала Св. Вита (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Matthias_of_Arras#/media/File:Busta_Maty%C3%A1%C5%A1_z_Arrasu.jpg)

Сл. 6.40 Петер Парлер, биста аутопортрет у трифоријуму, катедрала Св. Вита (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Peter_Parler#/media/File:Busta_Petr_Parl%C3%A9%C5%99.jpg)

Сл. 6.41 Бланка Валоа, биста у трифоријуму, катедрала Св. Вита (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Busta_Blanka_z_Valois.jpg)

Сл. 6.42 Карло IV, биста у трифоријуму, катедрала Св. Вита (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Busta_Karel_IV.jpg)

Сл. 6.43 Елизабета Пшемисловић, биста у трифоријуму, катедрала Св. Вита (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Elizabeth_of_Bohemia_(1292%E2%80%931330)#/media/File:Busta_Eli%C5%A1ka_P%C5%99emyslovna.jpg)

Сл. 6.44 Арношт Пардубишки, биста у трифоријуму, катедрала Св. Вита (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Busta_Arnost_z_Pardubic.jpg)

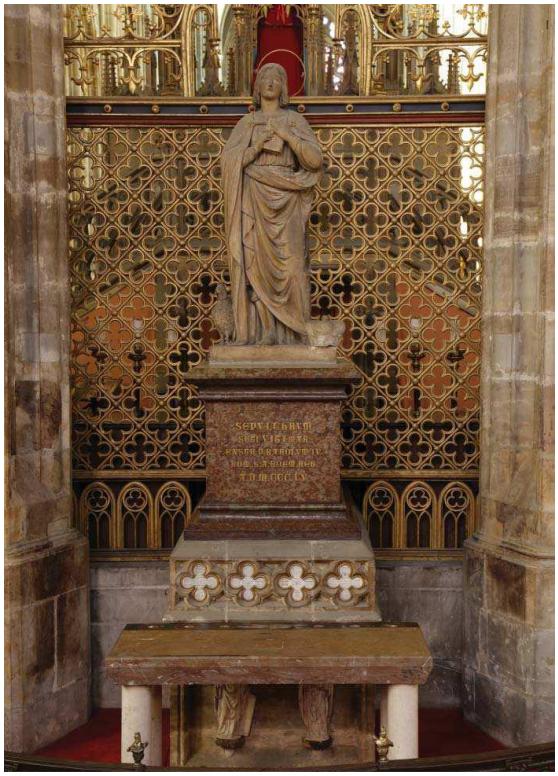
Сл. 6.45 Јан Очко, биста у трифоријуму, катедрала Св. Вита (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Busta_Jan_Ocko.jpg)

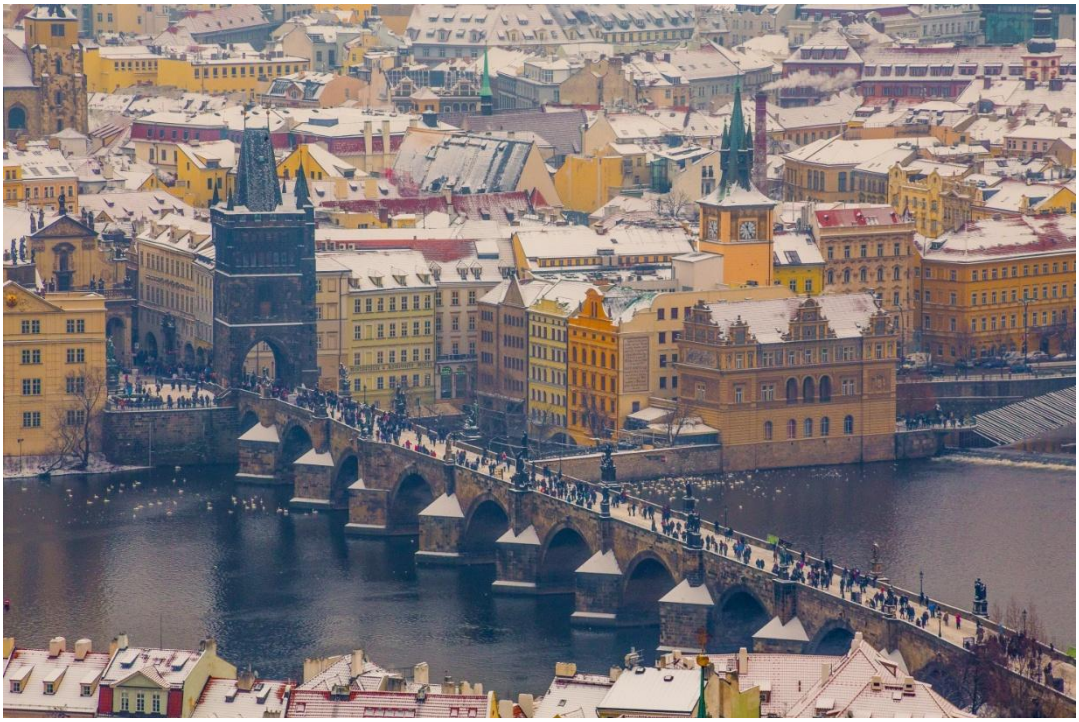
Сл. 6.46 Мозаик Страшни суд на јужној фасади катедрале Св. Вита (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cathedrale_Saint-Guy_Prague_facade_sud_mosaique_Jugement_dernier.jpg?uselang=az)

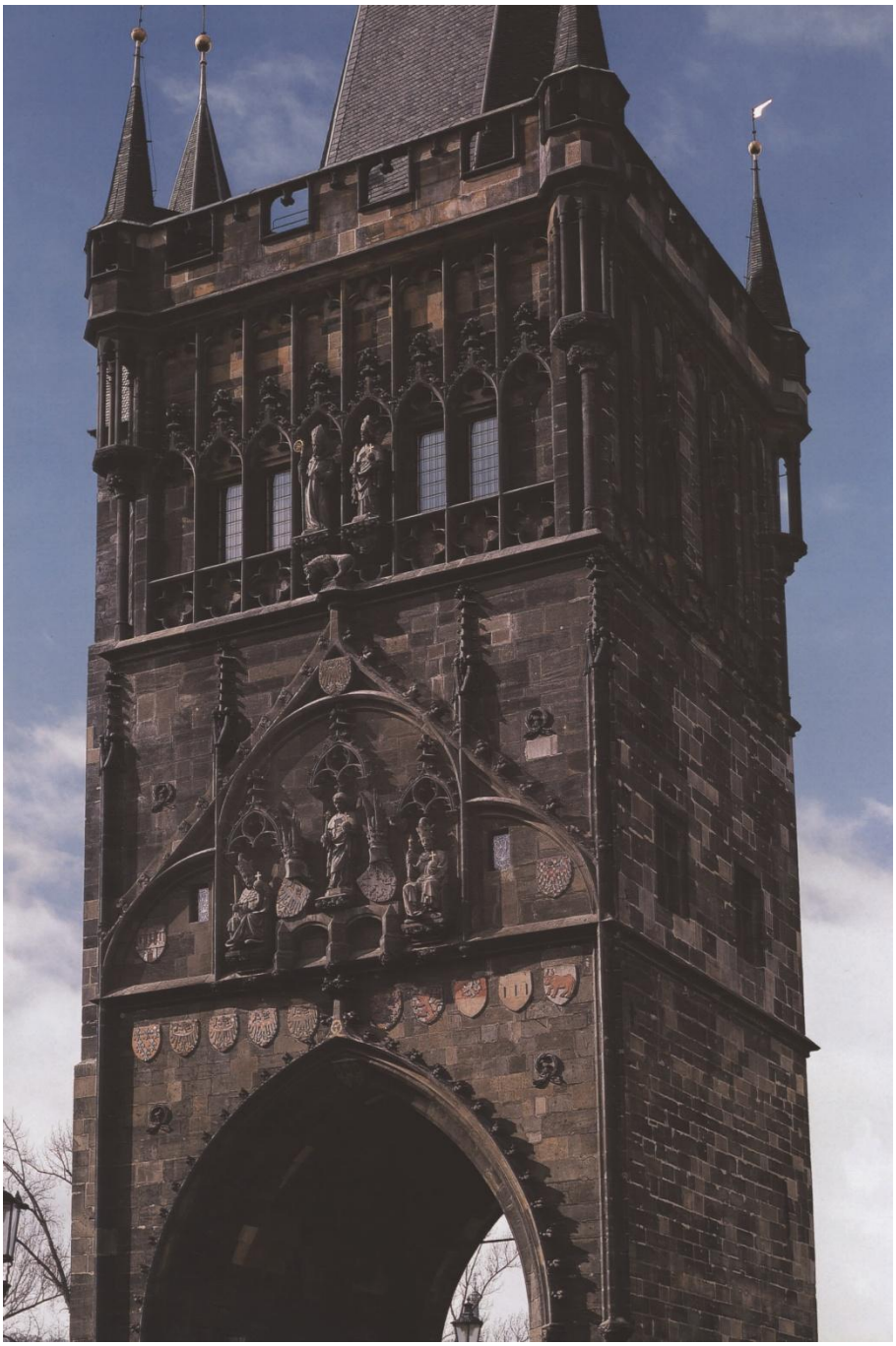
Сл. 6.47 Васкрсења праведних, мозаик Страшни суд на јужној фасади катедрале Св. Вита (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Goldene_Pforte__Mosaik_J%C3%BCngstes_Gericht_2.jpg?uselang=az)

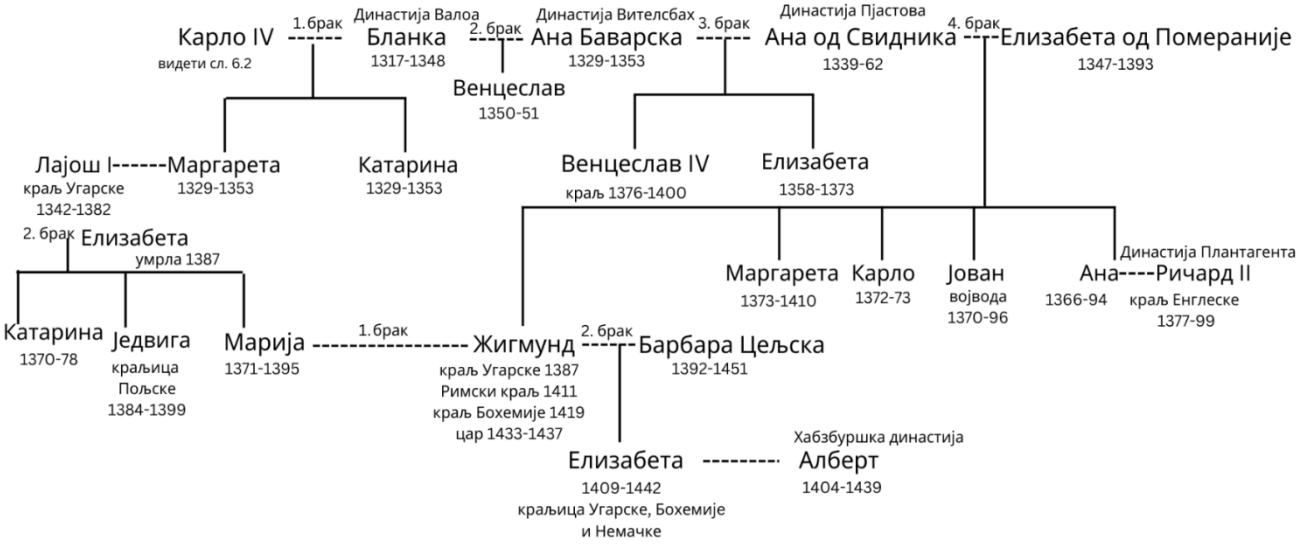
Сл. 6.48 Гробница Св. Вита у катедрали Св. Вита
(преузето из: P. Uličný, The Choirs of St Vitus's Cathedral in Prague: A Marriage of Liturgy, Coronation, Royal Necropolis and Piety, *Journal of the British Archaeological Association* 168 (1) (2015), 197)

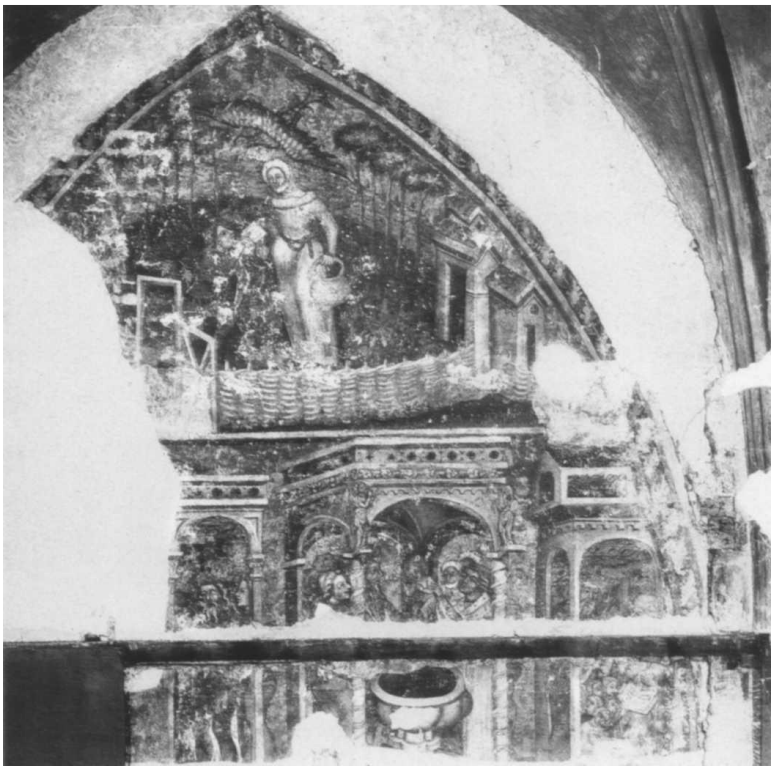
Сл. 6.49 Карлов мост у Прагу (преузето са сајта: https://cs.wikipedia.org/wiki/Karl%C5%AFv_most#/media/Soubor:Prague_2016-01-05_13-29-24_IMG_8804_(32747089956).jpg)

Сл. 6.50 Карло IV, Венцеслав IV, Св. Вит, Св. Адалберт и Св. Жигмунд, источна кула, Карлов мост у Прагу (преузето из: Z. Opačić, P. Crossley, Prague as a New Capital, in: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, eds., B. D. Bohem et al., New York 2005, 58)

Сл. 6.51 Генеалогија Луксембуршке династије од Карла IV до Елизабете Луксембуршке (ауторка, уз наведену литературу)

Сл. 6.52 Фреска рођења и крштења Венцеслава IV, капела Светог Маурицију уз Нинбершку цркву Светог Себалда
(преузето из: B. D. Boehm, J. Fajt, Wenceslas IV, in: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, eds., eadem et al., New York 2005, 91)

Сл. 6.53 Спољашњи западни зид капеле Св. Венцеслава у катедрали Св. Вита, данашњи изглед (преузето из: P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, op. cit., 167)

Сл. 6.54 Карлштејн (преузето са сајта: https://cs.wikipedia.org/wiki/Karl%C5%A1tejn#/media/Soubor:Zamek_Karl%C5%A1tejn.jpg)

Сл. 6. 55 Царски печат Карла IV (преузето из: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, op. cit., catalogue, 150)

Сл. 6.56 Натписи из дворане у замку у Прагу (преузето из: A. Ersek**,** Between Place and Function: Notes on the Portrait Galleries in Charles IV's Residences of Karlstein and Prague, in: *The Interior as an Embodiment of Power,* eds., Hoppe et al., Heidelberg 2018, 21)

Сл. 6.57 Фреска транслације реликвија, Богородичина капела, Карлштејн (преузето из: P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, op. cit., 154)

Сл. 6.58 Карло IV и Шарло V, детаљ фреске транслације реликвија, Богородичина капела, Карлштејн (преузето из: I. Rosario, *Art and Propaganda*, op. cit.)

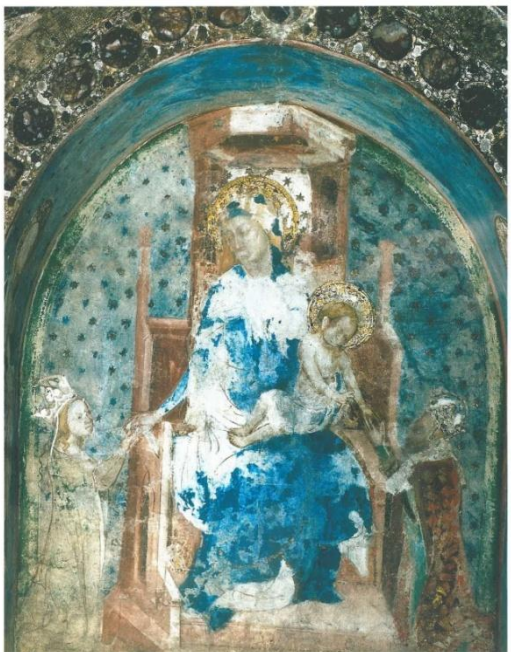
Сл. 6.59 Карло IV и неидентификовани владар, детаљ фреске транслације реликвија, Богородичина капела, Карлштејн (преузето из: I. Rosario, *Art and Propaganda*, op. cit.)

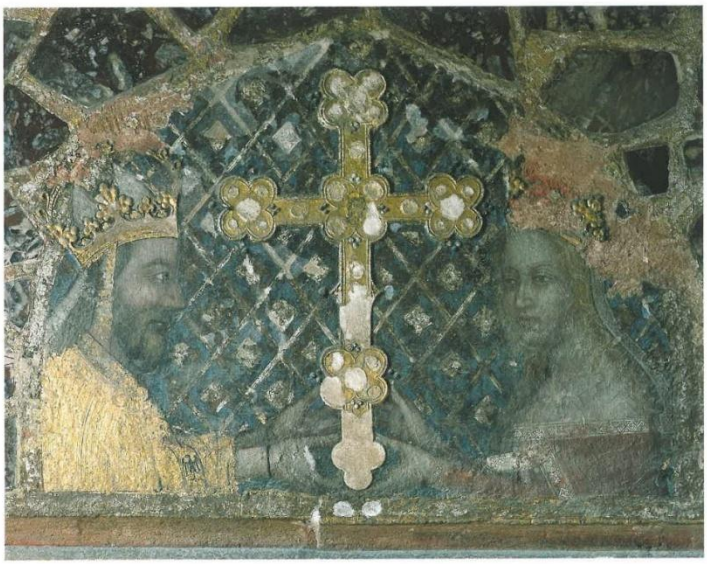
Сл. 6.60 Карло IV спушта реликвије у Бохемијски крст реликвијар, детаљ фреске транслације реликвија, Богородичина капела, Карлштејн (преузето из: I. Rosario, *Art and Propaganda*, op. cit.)

Сл. 6.61 Апостоли, капела Св. Катарине, Карлштејн (преузето из: P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, op. cit., 158)

Сл. 6.62 Карло IV и Ана уз Богородицу и Христа, капела Св. Катарине, Карлштејн (преузето из: I. Rosario, *Art and Propaganda*, op. cit.)

Сл. 6.63 Портрет Карла IV и Ане, капела Св. Катарине, Карлштејн (преузето из: I. Rosario, *Art and Propaganda*, op. cit.)

Сл. 6.64 Бохемијски крст реликвијар (преузето из: I. Rosario, *Art and Propaganda*, op. cit.)

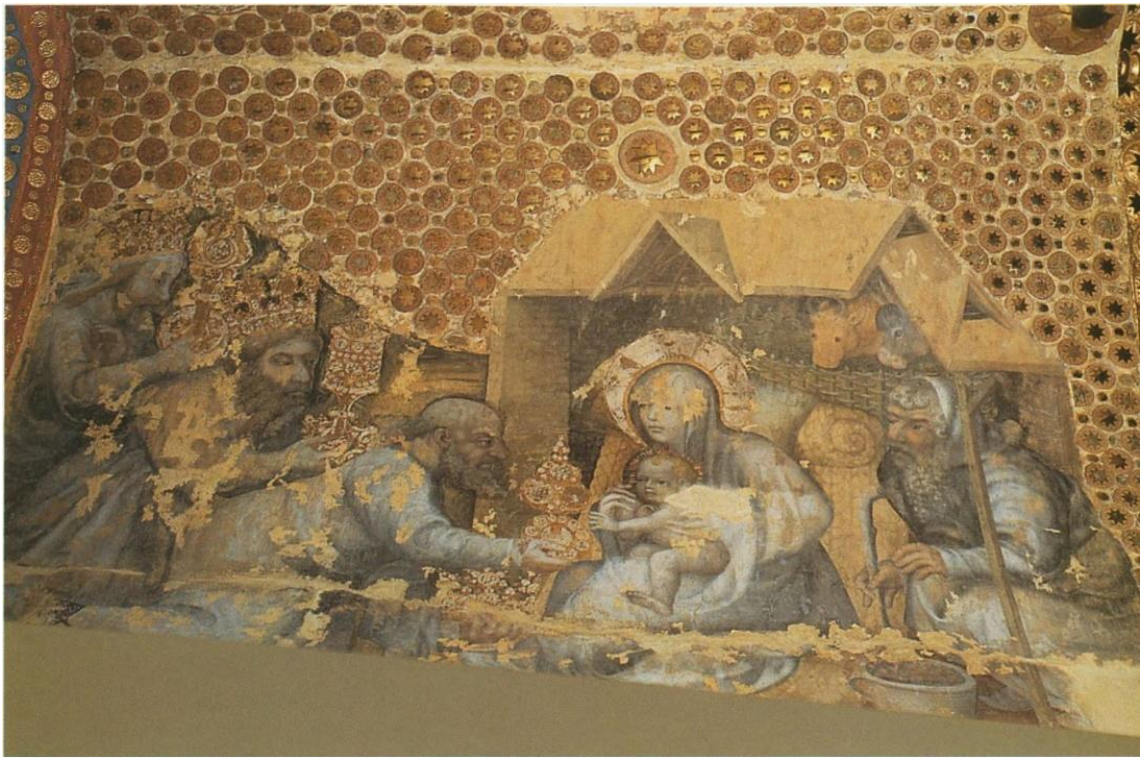
Сл. 6.65 Карло IV полаже реликвије у реликвијар, сцена се налази поред улаза у капелу Часног крста, копија из 19. века (преузето из: P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, op. cit., 165)

Сл. 6.66 Капела Часног крста, Карлштејн (преузето из: P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, op. cit., 164)

Сл. 6.67 Детаљ доње зоне, Капела Часног крста, Карлштејн (преузето из: P. Uličný, Blood in Stone and the Second Coming: On the Meaning of the Wenceslas Chapel in St. Vitus's Cathedral in Prague and the Karlstein Chapels, op. cit., 164)

Сл. 6.68 Поклоњење три краља, Капела Часног крста, Карлштејн (преузето из: J. Royt, J. Fajt, *Magister Theodoricus, Court Painter of Emperor Charles IV. Decoration of the Sacred Spaces of Castle Karlštejn*, Prague 1998, 25)

Сл. 6.69 Поклоњење двадесет четири старца апокалипсе, Капела Часног крста, Карлштејн (преузето из: J. Royt, J. Fajt, *Magister Theodoricus, Court Painter of Emperor Charles IV*, op. cit., 24)

Сл. 6.70 Панел Распеће, источни зид капеле Часног крста, Карлштејн (преузето из: S. Crowley, *Charles IV: Religious Propaganda and Imperial Expansion*, PhD Thesis, Florida State University 2011, 40)

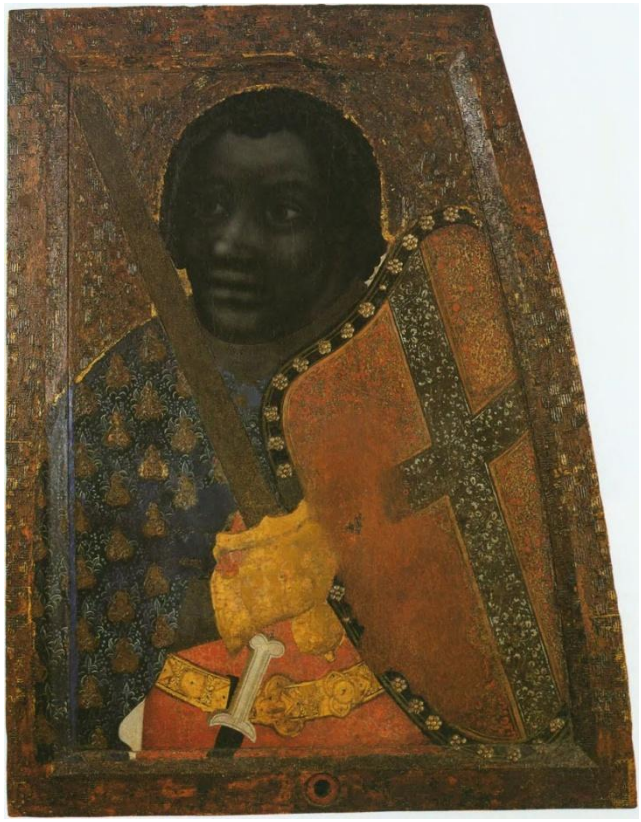
Сл. 6.71 Анђео са царским инсигнијама, источни зид капеле Часног крста, Карлштејн (преузето из: S. Crowley, *Charles IV: Religious Propaganda and Imperial Expansion*, op. cit., 42)

Сл. 6.72 Анђео са бохемијским инсигнијама, источни зид капеле Часног крста, Карлштејн (преузето из: S. Crowley, *Charles IV: Religious Propaganda and Imperial Expansion*, op. cit., 42)

Сл. 6.73 Панели на источном зиду капеле Часног крста, Карлштејн (преузето из: S. Crowley, *Charles IV: Religious Propaganda and Imperial Expansion*, op. cit., 41)

Сл. 6.74 Свети Мауриције, панел, капела Часног крста, Карлштејн, (преузето из: J. Royt, J. Fajt, *Magister Theodoricus, Court Painter of Emperor Charles IV*, op. cit., 41)

Сл. 6.75 Панели на западном зиду капеле Часног крста, Карлштејн (преузето из: S. Crowley, *Charles IV: Religious Propaganda and Imperial Expansion*, op. cit., 46)

Сл. 6.76 Панел са портретом Карла Великог на западном зиду капеле Часног крста, Карлштејн (преузето из: S. Crowley, *Charles IV: Religious Propaganda and Imperial Expansion*, op. cit., 44)

Сл. 6.77 Крипто портрет Карла IV, детаљ сл. 6.68 (преузето из: I. Rosario, *Art and Propaganda*, op. cit.)

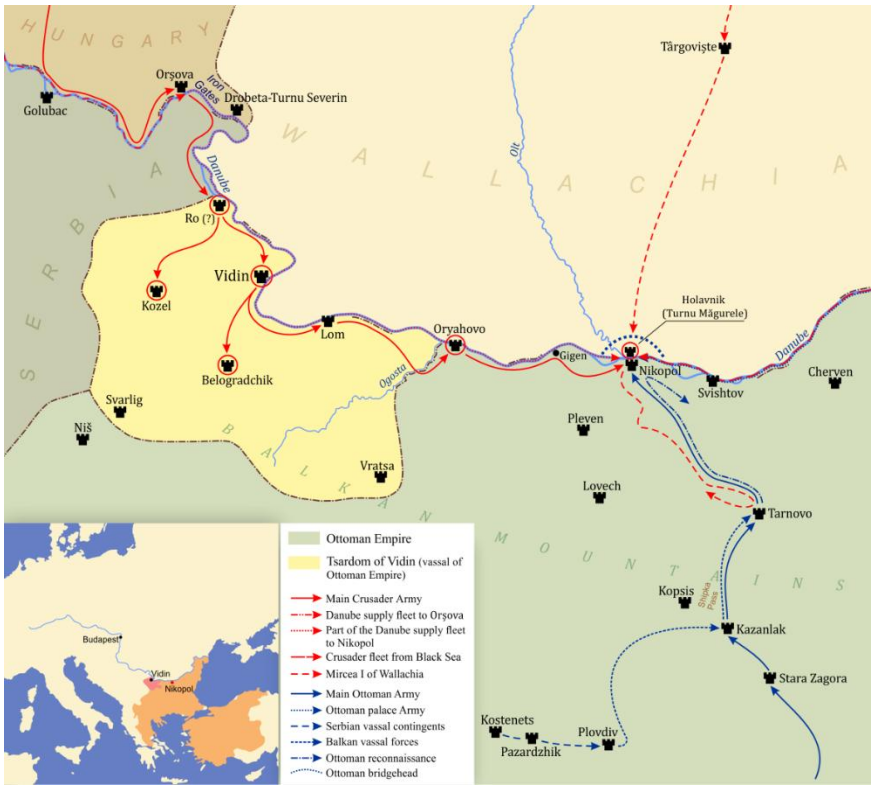
Сл. 6.78 Поклоњење три краља и Успење Богородичино, Морган диптих (преузето из: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, op. cit., catalogue, 154)

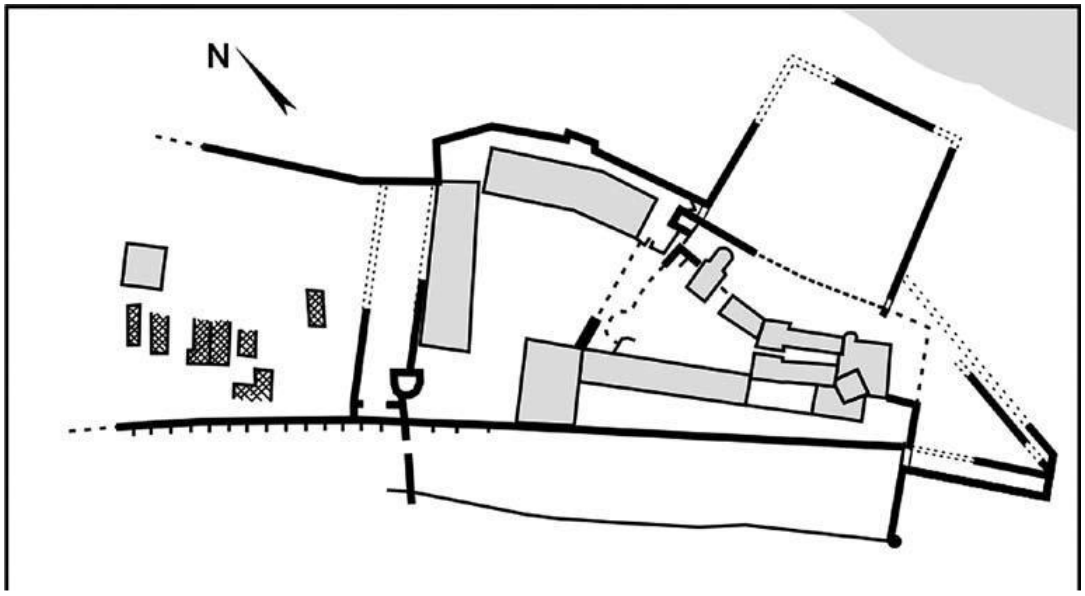
Сл. 6.79 Ходочаснички беџ (преузето из: I. Rosario, *Art and Propaganda*, op. cit.)

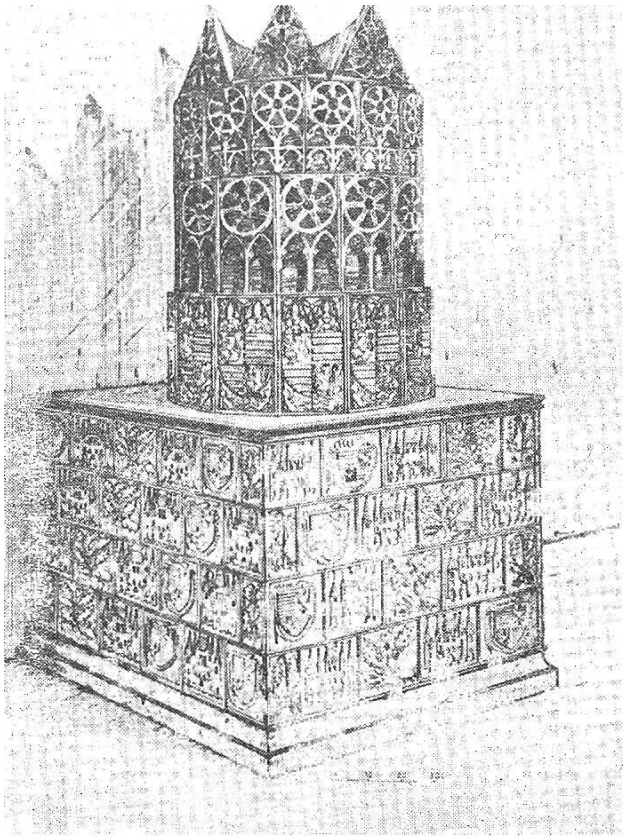
Сл. 6.80 Мапа Угарске и Европе у 14. веку (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/Kingdom_of_Hungary_(1301%E2%80%931526)#/media/File:Europe_in_the_14th_Century.jpg)

Сл. 6.81 Мапа битке код Никопоља (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Danube_Crusade_and_Battle_of_Nicopolis_plan.png)

Сл. 6.82 План Будимског замка око 1440. године (преузето из: K. Magyar, Royal Residences in Buda in Hungarian and European Context, in: *Medieval Buda in Context*, eds., B. Nagy et al., Boston 2016, 153)

Сл. 6.83 Реконструкција пећи са симболима Змајевог реда (преузето из: М. Бајаловић – Хаџи – Пешић, Угарски пећњаци у Београдском средњовековном двору, *Годишњак града Београда књ. XXIII* (1976), 20)

Сл. 6.84 Скулптура витеза из Будима (преузето из: S. Papp, Made for the King: Sigismund of Luxemburg's Statues in Buda and Their Place in Art History, in: *Medieval Buda in Context*, eds., B. Nagy et al., Boston 2016, 428)

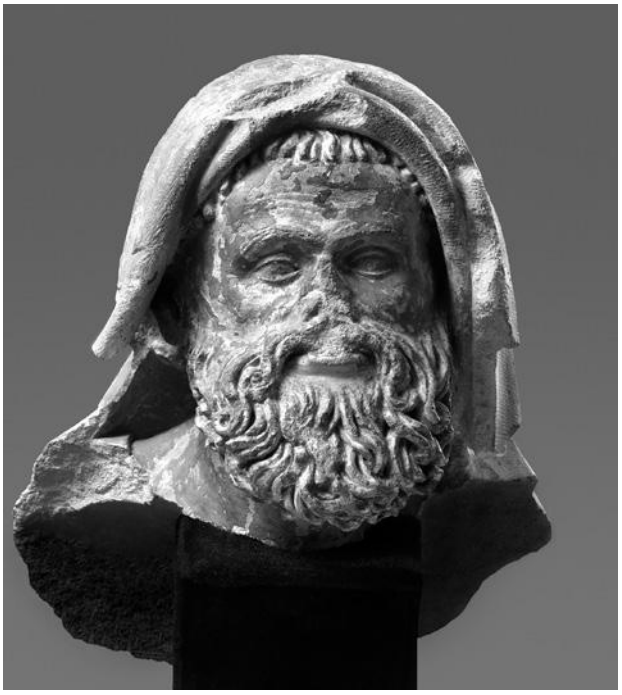
Сл. 6.85 Скулптура витеза из Будима (преузето из: S. Papp, Made for the King: Sigismund of Luxemburg's Statues in Buda and Their Place in Art History, op. cit., 429)

Сл. 6.86 Скулптура Св. Ладислава (?) из Будима (преузето из: S. Papp, Made for the King: Sigismund of Luxemburg's Statues in Buda and Their Place in Art History, op. cit., 431)

Сл. 6.87 Скулптура апостола из Будима, највероватније Св. Вартоломеј (преузето из: S. Papp, Made for the King: Sigismund of Luxemburg's Statues in Buda and Their Place in Art History, op. cit., 434)

Сл. 6.88 Остаци главе апостола или пророка из Будима (преузето из: S. Papp, Made for the King: Sigismund of Luxemburg's Statues in Buda and Their Place in Art History, op. cit., 427)

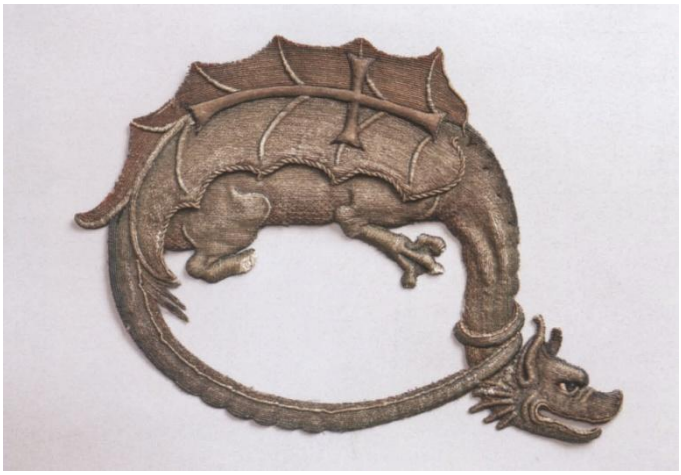
Сл. 6.89 Скулптура Богородице из Будима (преузето из: S. Papp, Made for the King: Sigismund of Luxemburg's Statues in Buda and Their Place in Art History, op. cit., 444)

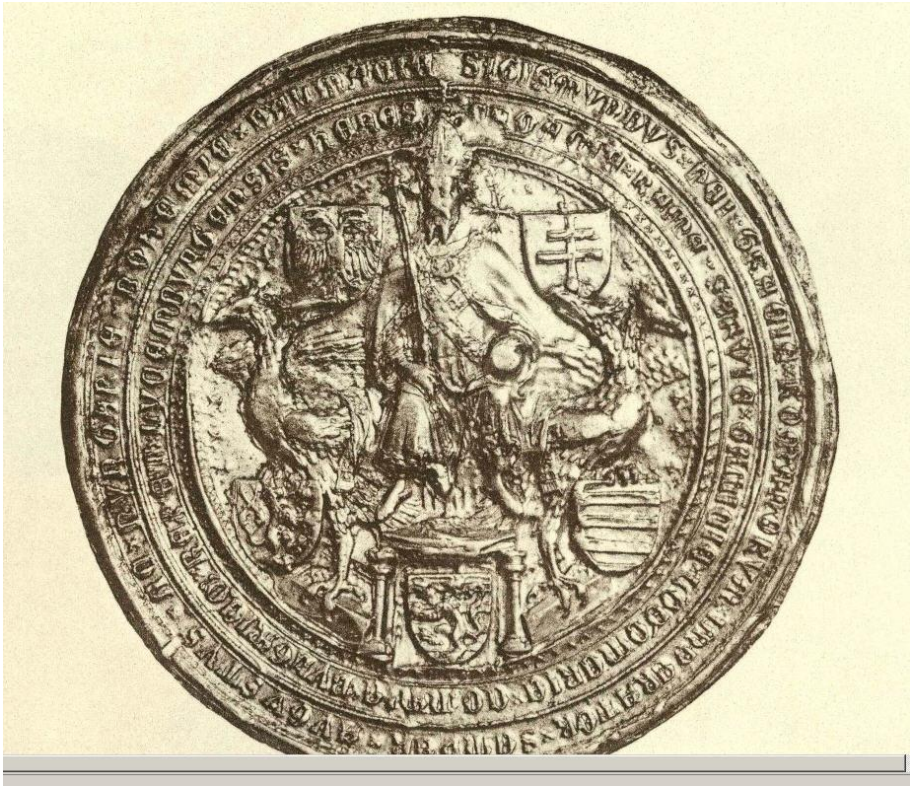
Сл. 6.90 Биста Светог Ладислава (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:King_St._Ladislaus.jpg)

Сл. 6.91 Новац Жигмунда Луксембуршког са представом Св. Ладислава и грбом Угарске (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Gold_coin_of_Sigismund_of_Hungary.jpg)

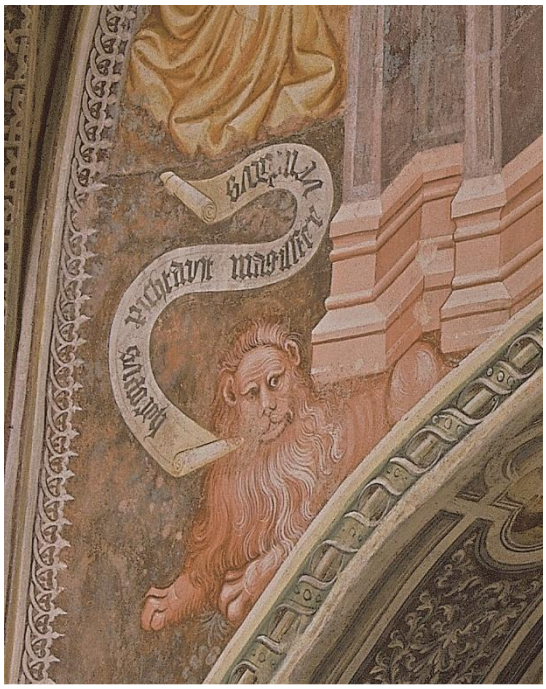
Сл. 6.92 Симбол реда Змаја (преузето из: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, op. cit., catalogue, 305)

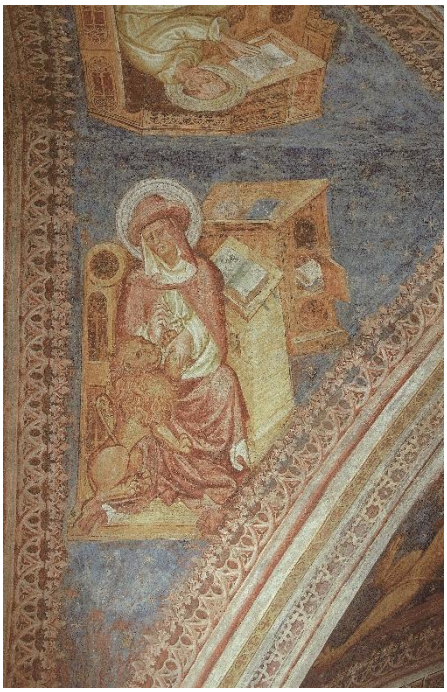
Сл. 6.93 Царски печат Жигмунда Луксембуршког (преузето са сајта: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Zikmund_velka.jpg)

Сл. 6.94 Богородичина капела у Рифијану (преузето из: D. Buran, Die Wandmalereien in Riffian und Sigismund von Luxemburg, Überlegungen zu einer kirchenpolitisch motivierten Ikonographie um 1400, in: *Sigismundus von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa*, hrsgg., M. Pauly, F. Reinert, Mainz 2006, 304)

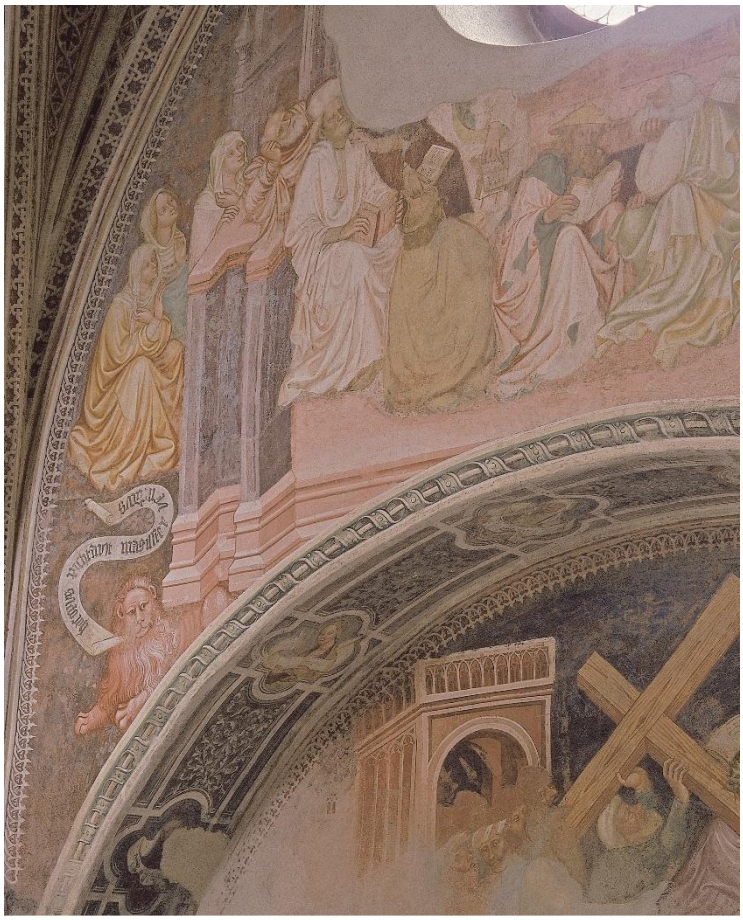
Сл. 6.95 Потпис мајстора Венцеслава на источном зиду, Богородичина капела у Рифијану (преузето из: D. Buran, Die Wandmalereien in Riffian und Sigismund von Luxemburg, op. cit., 310)

Сл. 6.96 Св. Јероним, свод Богородичине капеле у Рифијану (преузето из: D. Buran, Die Wandmalereien in Riffian und Sigismund von Luxemburg, op. cit., 306)

Сл. 6.97 Христос, Мана и Поклоњење телету, јужни зид Богородичине капеле у Рифијану (преузето из: D. Buran, Die Wandmalereien in Riffian und Sigismund von Luxemburg, op. cit., 308)

Сл. 6.98 Дванаестогодишњи Христос у храму, источни зид Богородичине капеле у Рифијану (преузето из: D. Buran, Die Wandmalereien in Riffian und Sigismund von Luxemburg, op. cit., 310)

Сл. 6.99 Чудо откривања Часног крста и Пад идола, западни зид Богородичине капеле у Рифијану (преузето из: D. Buran, Die Wandmalereien in Riffian und Sigismund von Luxemburg, op. cit., 311)

Сл. 6.100 Чудо откривања Часног крста, детаљ западног зида Богородичине капеле у Рифијану
(преузето из: D. Buran, Die Wandmalereien in Riffian und Sigismund von Luxemburg, op. cit., 312)

Сл. 6.101 Крипто портрет Жигмунда Луксембуршког у оквиру сцене Пада идола, деталь западног зида Богородичине капеле у Рифијану (преузето из: D. Buran, Die Wandmalereien in Riffian und Sigismund von Luxemburg, op. cit., 314)

Сл. 6.102 Фреске на јужном зиду у наосу цркве Светог Тројства у Констнацу (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:KN_DFK_Innenraum-02-Suedwand.JPG)

Сл. 6.103 Свети Жигмунд / Крипто портрет Жигмунда Луксембуршког, северни зид цркве Светог Тројства у Констнацу (преузето са сајта: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:KN_DFK_Fresko_N_Sigismund.JPG)

Сл. 6.104 Распеће, олтарски триптих Томаса де Колосвара (преузето из: E. Marosi, Sigismund, The Last Luxembourg, in: *Prague The Crown of Bohemia 1347-1437*, eds., B.D. Bohem et al., New York 2005, 120)

Сл. 6.105 Бамбершки ретабл (преузето из: Z. Jékely, Painting at the court of Emperor Sigismund: The Nuremberg connections of the painter Thomas de Coloswar, *Acta Historiae Artium: Academiae Scientiarum Hungaricae* Vol. 58 (2017), 64)

Сл. 6.106 Портрет краља Жигмунда, Маријано Такола из Сијене (преузето из: G. Scaglia, An Allegorical Portrait of Emperor Sigismund by Mariano Taccola of Siena*, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 31 (1968), 428)

Сл. 6.107 Бронзана врата базилике Св. Петра у Риму (преузето из: R. Glass, Filarete's *Hilaritas*: Claiming Authorship and Status on the Doors of St. Peter's, *The Art Bulletin* Volume XCIV Number 4 (2012), 549)

Сл. 6.108 Бронзана врата базилике Св. Петра у Риму, детаљ, рељеф процесија и крунисање Жигмунда Луксембуршког за цара
(преузето из: R. Glass, Filarete's *Hilaritas*: Claiming Authorship and Status on the Doors of St. Peter's, op. cit., 560)

Биографија ауторке

Сенка Стојковић је рођена 04.06.1996. године у Крагујевцу. Завршила је Прву крагујевачку гимназију 2015. године. Филозофски факултет Универзитета у Београду, смер историја уметности, уписала је школске 2016/2017. године. Године 2020. одбранила је завршни рад под насловом *Дворска капела у Карлштејну у контексту владарских капела реликвијара у Византији и на Западу* код проф. др Јелене Ердељан са највишом оценом чиме је завршила основне академске студије историје уметности са просечном оценом 8,50. Фокус рада је капела Часног крста у Карлштејну, задужбина цара Карла IV као и начин на који је креирао владарску идеологију и легитимитет путем ове капеле, али и његових задужбина у царској престоници Прагу. Школске 2020/2021 године уписала је мастер студије историје уметности на Филозофском факултету у Београду. Године 2021. одбранила је завршни мастер рад под насловом *Уметност и визуелна култура у доба цара Жигмунда Луксембуршког* код проф. др Јелене Ердељан чиме је завршила мастер академске студије историје уметности са просечном оценом 10,00. Акценат у мастер раду стављен је на уметност и визуелну културу чији је ктитор био цар и краљ Жигмунд Луксембуршки, а која је обликована како би исказала његов легитимитет и владарску идеологију у оквиру краљевства и царства. Поред тога, разматрано је ктиторство његове власетеле, укључујући и ктиторску делатност деспота Стефана Лазаревића. Као студенткиња мастер студија објавила је рад *Портрети цара Карла IV у Карлштејну* у часопису *Липар* број 76 за 2021. годину. Прву годину докторских академских студија уписала је у октобру 2021. године на Одељењу за историју уметности код ментора проф. др Јелене Ердељан. У октобру 2022. године учествовала је на XVII Међународном научном скупу Српски језик, књижевност, уметност у Крагујевцу на ком је излагала рад под насловом *Обликовање владарске идеологије деспота Стефана Лазаревића путем текста и слике*. Рад је објављен у Зборнику радова са XVII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (28–29. X 2022), 2023. године. Исте године, у јуну одбранила је предлог теме докторске дисертације. Поред објављених научних радова, чланак *The role of Christ and The Virgin Mary in shaping imperial ideology in the West and in Byzantium in the first half of the 11th century: Emperor Henry III and Empress Zoe* је у припреми у часопису *Црквене студије*.

Образац 5.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Сенка Стојковић

Број индекса 6i21/4

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ И СТВАРАЊЕ ИДЕЈЕ О ЦАРУ НА ЗАПАДУ: ОД КАРЛА ВЕЛИКОГ ДО ЖИГМУНДА ЛУКСЕМБУРШКОГ

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

Образац 6.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Сенка Стојковић

Број индекса 6i21/4

Студијски програм докторске студије историје уметности

Наслов рада КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ И СТВАРАЊЕ ИДЕЈЕ О ЦАРУ НА ЗАПАДУ: ОД КАРЛА ВЕЛИКОГ ДО ЖИГМУНДА ЛУКСЕМБУРШКОГ

Ментор проф. др Јелена Ердељан

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

Образац 7.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ И СТВАРАЊЕ ИДЕЈЕ О ЦАРУ НА ЗАПАДУ: ОД КАРЛА ВЕЛИКОГ ДО ЖИГМУНДА ЛУКСЕМБУРШКОГ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

1. **Ауторство**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.